

A SOPRONI EVANGELIKUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE.

A REFORMÁCIÓ NÉGYSZÁZADOS JUBILEUMÁRA

GAMAUF TEOFIL

SOPRONI LELKÉSZ KÉZÍRATI HAGYATÉKÁNAK FELHASZNÁLÁSÁVAL

IRTA

PAYR SÁNDOR

THEOLOGIAI AKADEMAI TANÁR.

I. KÖTET.

A REFORMÁCIÓ KEZDETÉTŐL AZ 1681-IK ÉVI
SOPRONI ORSZÁGGYÜLÉSIG.

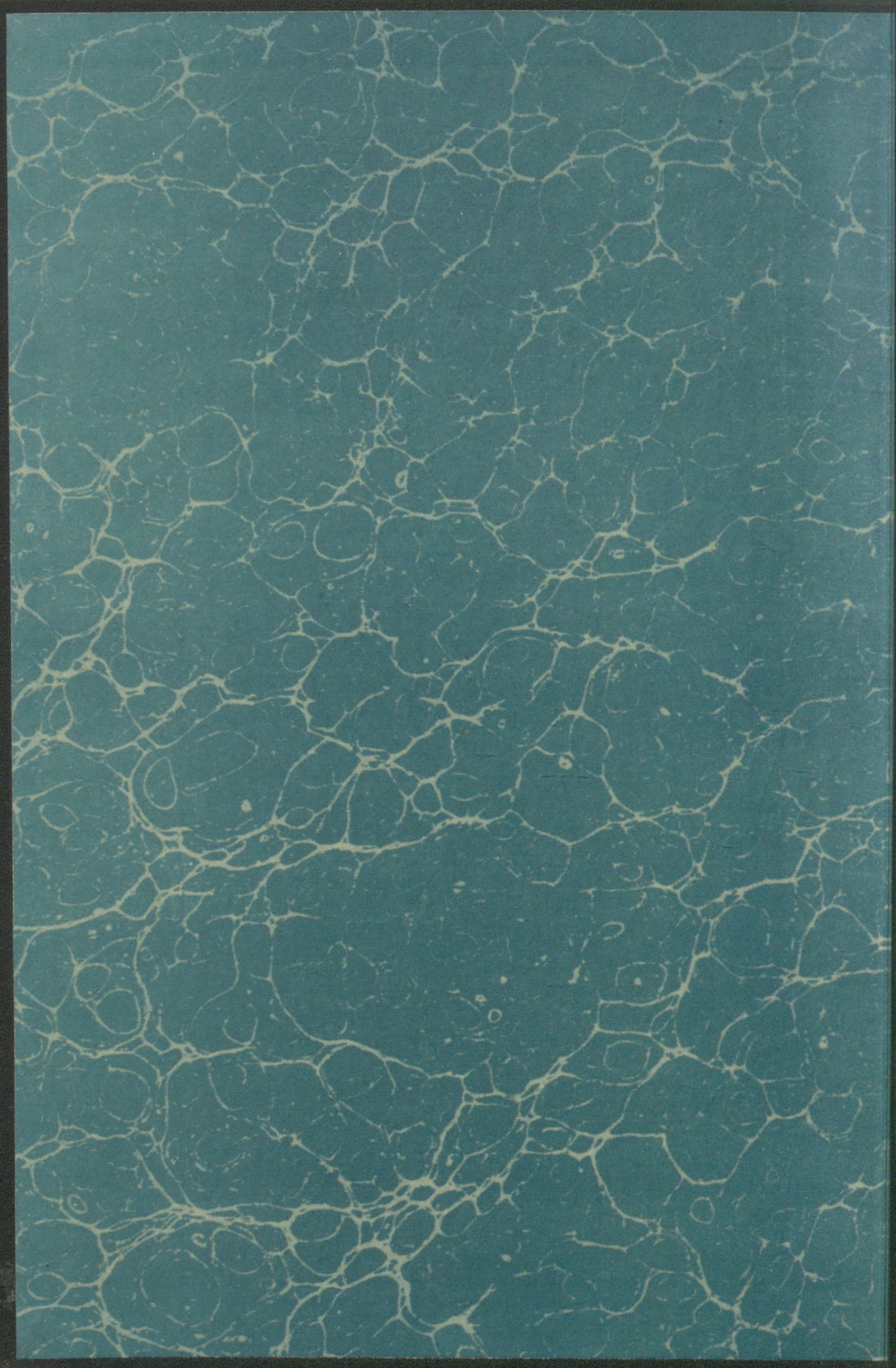
A SZÖVEGBE NYOMOTT 76 KÉPPEL.

KIADTA A SOPRONI ÁG. HITV. EVANG. EGYHÁZKÖZSÉG.

NYOMATOTT PIRI ÉS SZÉKELY KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, SOPRONBAN.

1917.

A SOPRONI EVANGELIKUS EGYHÁZKÖZSÉG TÖRTÉNETE.

A REFORMÁCIÓ NÉGYSZÁZADOS JUBILEUMÁRA

GAMAUF TEOFIL

SOPRONI LEKÉSZ KÉZIRATI HAGYATÉKÁNAK FELHASZNÁLÁSÁVAL

IRTA

PAYR SÁNDOR

THEOLOGIAI AKADEMAI TANÁR.

I. KÖTET.

A REFORMÁCIÓ KEZDETÉTŐL AZ 1681-IK ÉVI
SOPRONI ORSZÁGGYÜLÉSIG.

A SZÖVEGBE NYOMOTT 76 KÉPPEL.

KIADTA A SOPRONI ÁG. HITV. EVANG. EGYHÁZKÖZSÉG.

NYOMATOTT PIRI ÉS SZÉKELY KÖNYVNYOMDÁJÁBAN, SOPRONBAN.

1917.

Előszó.

Soproni evangélikus egyházközségünk a reformáció négy-százados emlékünnepeire egyéb alkotások között a maga egyház-történetének megíratását is elhatározta. Nem új terv ez. Akik a soproni gazdag és rendezett levéltárakat ismerik, azok lelkében régóta élt már ez a vágy. Schwartner Márton egyetemi tanár, lyceumunk egykori büszkesége kezdte meg a munkát s távozása után előbb Rummy Károly tanárt, utóbb pedig Gamauf Teofil lelkészt buzdította a további kutatásra. (Lásd leveleit : Lukcsics P. Schwartner M. 117. és 137. l.)

Sopronnak multja ezt az érdeklődést meg is érdemli teljes mértékben. Berzeviczy Albert a veszprémi vándorgyűlésen (1916. május 21.) mondotta, hogy Dunántúl kulturmunkájának folytonosságát szinte szimbolumszerűen jelzi a soproni magas városi torony, melynek alsó tömör hengeralakú törzse Árpád-kori, közepe reneszánsz és a XVII. században leégettet pótló teteje barokk. Sopron kulturája nem is szünetelt soha. Ősrégi város, melynek már a rómaiak korából vannak igen gazdag és értékes emlékei. Bajor-német őslakóit a magyarok bejövetele már itt találta. A polgári rend és a városok emelkedésével Sopron az elsők között vív ki helyet magának. Szellemi műveltségéhez iparával, kereskedelmével, világhírű boraival szerzi meg az anyagi eszközöket. A középkorban sok és szép templomával, a johannita rendházzal és gazdag egyházi alapítványokkal adja jelét vallásos buzgalmának. Majd az újkorban Luther iratait hazánkban is talán itt olvassák legkorábban s kevés kivétellel az egész város meghódol a reformációnak. A német mellett külön kis magyar gyülekezet alakul kebelében s éppen a közös evangéliomi hit lesz a szellemi kapocs, mely a bennszülött német polgárságot és a beköltözött magyar nemességet, ezt az eleitől fogva ellentétes két elemet egymással összebékíti.

Az ellenreformáció tisztító tűzét is (1584—1606) Sopron szenvedt át először az országban. De ez csak arra acélozza meg erejét, hogy Pázmány és II. Ferdinánd korát is diadalmasan küzdje át s őt lelkészével, két evangélikus (német és magyar) gimnáziumá-

val a XVII. században örvendhessen erőteljes virágkorának. Az osztrák protestáns száműzötteknek is több mint egy századon át Sopron ad menedékhelyet. Az Auersperg, Dittrichstein, Herberstein, Trautmannsdorf, Zinzendorf stb. osztrák főnemesek előkelő udvarukkal értékes szellemi és anyagi tőkét hoznak ide s hitvalló hűségük és áldozatkészségük hatalmasan növelte a soproniak vallásos buzgalmát és önértetét.

A gyászos évtizedben I. Lipót uralma alatt Sopron az egyetlen kiváltságos hely, hol két imaházban három lelkész hirdeti az igét s bár korlátolt, de mégis nyilvános vallásgyakorlata volt egyházunknak. Ide járnak istentiszteleetre a dán és svéd követek Bécsből, ide költözik Grácból a brandenburgi Hohenzollern-házból való Eggenberg hercegné is, hogy a legszomorúbb évtizedben legyen itt vigasztalója és hatalmas pártfogója evang. hitrokonainak. Az 1681. évi országgyűlésen is az alkotmányosságnak és legalább részben a vallásszabadságnak helyreállítása itt Sopronban történik.

A XVI. és XVII. században Sopronnak egész kulturája protestáns vallásos alapon nyugszik. Ennek szelleme hatja át egész művelt polgárságát. Hummel, Dobner, dr. Lackner, dr. Artner, Zuána, Wittnyédy és Serpilius a polgárság köréből kiemelkedett protestáns jogtudósok, kik nem csak a város életében, hanem országos közügyekben és az irodalomban is érdemeket és hírnevet szereztek. Magyar nyelven az első orvosi munkát a protestáns Szigeti Frankovics Gergely soproni orvos írta és adta ki (Monyorókerék 1588.) s utána Scholz, Löw, Gensel dr. stb. írtak orvosi műveket. Lackner Kristóf már 1604. tudós társaságot (Foedus studiosorum) alapít, 1619-ben pedig Esterházy Miklóssal együtt egy mértékletességi egylet számára készít alapszabályokat. Zuana Péter polgármester és Lang Mátyás lelkész 1666. egy nagyobb szabású egyházi könyvtárt alapítanak. A lelkészek és tanítók sorában is Gerengel és Beythe kora óta Kis Jánosig és Kolbenheyerig a legkiválóbb erőket (Schubert, Lang, Kövesdy, Haynóczi, Ribini, Torkos stb.) találjuk.

És Sopronnak kulturmissziója nem szorítkozott csak magára a városra, hanem különösen iskolái révén eleitől fogva szoros összeköttetésben állott a vidékkel és az egész egyházkerülettel. Mint szab. kir. város önállóságára és kiváltságaira egyházi téren is féltékeny volt ugyan, de azért az egyházkerület ügyeiben is testvéri meleg érdeklődéssel vett részt mindenkor s szellemi és anyagi erejét készséggel bocsátotta a hitrokonok rendelkezésére.

Ily fényes kulturával bíró városnak multja méltán érdekelhette íróinkat. És a soproni evang. egyházközség már a reformáció háromszázados jubileumára is megtalálta történetíróját Gamauf Teofil, a tudós soproni lelkész személyében, akinek öt nagy kötetre terjedő műve azonban tulságos nagy terjedelme miatt mai napig is kéziratban maradt.

Gamauf Teofil Kőszegen 1772. január 13. polgári családból született s nagybátyja, Gamauf Sámuel soproni lelkész fogadván őt házába, középiskoláit 1785—92. Sopronban végezte. Majd Göttingenbe, az újabb történetírás klasszikus földére ment ki, ahol Mosheim után Plank, Spittler, Schlözer és Gatterer kiváló, sőt egyenesen úttörő munkásai voltak az egyházi és világi történetírásnak. Négy évet töltött itt (1792—96) s hazatérte után Pozsonyban nevelő, Bécsben hitoktató s 1798. óta Gáloson volt lelkész, 1803-ban pedig a tekintélyes soproni gyülekezet hívta meg, ahol 1841. bekövetkezett haláláig kartársával és bizalmas jó barátjával, Kis János püspökkel együtt úgy a tudományos, mint a gyakorlati téren nagy áldással működött. Hazai és külföldi tudósokkal sűrűn levelezett. Ersch és Gruber encyklopaediájába ő írta a magyar egyháztörténeti cikkeket és több vármegye leírását. Stäudlin és Tschirner gyűjteményében (*Archiv für Kirchengesch.*) Beythe István életrajzát közölte. Fiatal éveiben a természettudományokkal is foglalkozott. Ennek emlékeit (*Erinnerungen aus Lichtenbergs Vorlesungen 1804—18.*) öt kötetben adta ki.

A soproni egyházközség történetével csak Rummy Károly tanár távozása, vagyis 1814. után foglalkozott. A következő évben intézi e tárgyban Schwartnerhez az első kérdéseket. A tudós egyetemi tanár teljes bizodalommal van Gamauf képességei iránt és meleg szavakkal buzdítja a munkára. (Lukcsics P. i. m. 140. l.) Művének első rövidebb kidolgozása már 1818. elkészült. Bizonyára Rummytól vett át sok anyagot, akivel sűrűen levelezett. Gamaufnak ez a kézírata az okmányok jegyzékével együtt négy kisebb negyedréti kötetben a Nemzeti Múzeum levéltárába került (*Quart. Germ.* 414). De a fáradhatlan szerző tovább is, saját szavai szerint összesen húsz évig dolgozott művén és 1835-re újabb, nagyon is bővített alakban öt nagy ívrétű kötetben írta meg a soproni egyházközség történetét. Müllner Mátyás ezt a kéziratot használta s erről mondja, hogy „roppant szorgalommal szerzett, adatokban gazdag, de bőségénél fogva is örökké csak kéziratban maradandó munka.” (A sopr. főtanoda tört. 20. l.) Kis János is Emlékezéseiben nagy

dicsérettel szól róla (256. és 419. l.), Kolbenheyer Mór és Brunner János pedig egyes részleteket közölt belőle.

Gamaufot mindenek előtt mint fáradhatlan forrásgyűjtőt kell méltányolnunk. A legkisebb adatért sem restel Pestre Schwartner-hez, Horváth Istvánhoz s más magyar és osztrák történétírókhoz fordulni. Lankadatlan kitartással böngészte át Sopron városának gazdag levéltárát, melyet Oertel János Károly 1783—86. példás pontossággal rendezett. Az egyházi és városi számadó könyveket is bámulatos türelemmel kutatta át és értékes adatokat talált bennük. Az egyházkerületből is összehordott minden anyagot, amihez csak hozzáfért. Másolásra felhasználta a tanítókat, leányait és a lyceum diákjait. Sok másolat ezért elég hibás és sok köztük a felesleges, értéktelen. Ily módon oly rengeteg anyagot gyűjtött össze, hogy többé nem tudott uralkodni felette. Például Serpilius János soproni követnek az 1681. évi országgyűlésről írt értékes naplóját ismerte ugyan, de nem használta fel. A gyülekezeti, lyceumi és Budapesten az egyetemes levéltárban, a N. Múzeum és az Akadémia levéltárában valósággal mázsa számra vannak a Gamauf-féle kéziratok. Mária Dorottya nádorasszony egy egész ládával vásárolt meg belőlük az egyetemes levéltár számára. Az utódoknak elég munkát ad e rengeteg anyagnak pusztá átnézése és megrostálása.

De nem csak mint forrásgyűjtő, hanem mint összefoglaló, rendszeres történétíró is Gamauf a maga korában az elsők között érdemel helyet. A Schwartner körül alakult irodalmi körhöz tartozott ő is, amelynek rajtuk kívül még Berzeviczy Gergely, Engel János, Genersich János, Genersich Keresztély, Glatz Jakab, Eder József, Rummy Károly, Asboth János, Schedius Lajos stb. voltak a tagjai. (Lukcsics P. i. m. 93. Körösy L. Rummy élete 12. lap.) Mind ezek a rationalismus korának gyermekei voltak, Schlözer és a göttingeni iskola hatása alatt állottak, magyarországi dolgokról német nyelven írtak s a régi maradi történétírókkal (Katona, Pray, Kovachich, Fejér) szemben, kik a hagyományos nézetekhez ragaszkodtak, egy új modern történétírást képviselnek, mely szigorú kritikát gyakorol és a legnagyobb tárgyilagossággal igyekszik az igazságot felderíteni, tekintet nélkül arra, hogy kellemes-e ez akár az ellenfélnek, akár a maguk nyájának. Gamauf művét is alapos, bő forrástanulmány, szigorú kritikával párosult pragmatizmus, pártatlanság, világos elrendezés és megfelelő gondos és választékos előadás jellemzi. A külső történet mellett nagy gondot fordít a

belsőre is s a szellemi élet mellett az egyes korszakok anyagi állapotát is ismerteti. Gamaufot így méltán sorozhatjuk korának legjobb egyháztörténetírói, Ribini, Sinay Miklós és Tóth Ferenc mellé, sőt ezeket több tekintetben túl is szárnyalja.

Mint hiányokat kell mégis művében meglátnunk, hogy a nagy forrásanyagot nem mindenütt aknázták ki kellőleg, másutt pedig nagyon is bőbeszédű, bizonyító eljárása száraz, hosszadalmas, aprólékos adatokkal túlterhelt (pl. hosszú jegyzékei az adósoknak, kik az alapítványi tőkéket kölcsönvették). A hazai történelemből is sok oly részletet közöl, melyek már nem tartoznak Sopron történetéhez. A felosztásnál előre kiszabott rovatok szerint jár el, de mivel nem minden fiókba jut elég anyag, azért szembevető az aránytalanság stb. Jankovich Miklóshoz 1834. okt. 9. írja, hogy egyháztörténetét még ez évben befejezi, de fájdalom, oly bőre szabta, hogy még kinyomatás esetén is alig fogja valaki elolvasni. (Új M. Múz. 1856. I. 286.) És önéletrajzában is azt mondja, hogy öt kötetnyi művét a tizenegy kötet okmánytárral együtt könnyen lehetne négy kötetre összevonni. (Kgesch. V. 956.) De e hiányok mellett is Gamauf kéziratai mindenkor nagyértékűek maradnak, s már ez előszóban is hálás szavakkal akartam adózni a nagy historikus emlékének.

Munkámnak Gamauféhoz való viszonyáról csak annyit mondok, hogy nemcsak az öt kötetnyi kész művet, hanem az alapjául szolgáló sokkal bővebb forrásanyagot is lehető önállósággal igyekeztem felhasználni. Az értékes, jellemző adatokat átvettem, de mindenütt lelkiismeretesen meg is jelölöm, ami Gamauf szorgalmának gyümölcse. És az anyag elrendezésében is, mivel a korszakok határvonalai önként és természetesen kínálkoznak, sok helyen egy csapáson kellett járnunk. De emellett a régi jegyzőkönyveket, krónikákat és naplókat, valamint az újabb, mintegy százévnnyi irodalomnak gazdag termékeit is hosszú éveken kutattam át, hogy Gamauf anyagát kiegészítsem, hiányait pótoljam s homályos vagy téves adatait kellő történeti megvilágításba helyezzem. Munkámban az igazság szeretete vezérlett Cicerónak ama régi szabálya szerint: „Prima est historiae lex, ne quid falsi dicere audeat, deinde ne quid veri non audeat”. Sebeket szagatni nem akartam, de az ősök szenvedéseiről is, melyek hithűségük megható bizonyosságai, szólanom kellett.

Egyházközségről szóló munkában a művelődéstörténeti keret néhol talán kissé bővebbnek fog látszani, de ezzel is, mivel

Sopronnak még nincs magához méltó városi monográfiája, a helyi érdeklődést akartam felkelteni. Művemhez 76 képet csatoltam. A m. tört. társulatnak, a Tranoscius-társaságnak, a dunántúli turista-egyesületnek, Storno Ferenc, Mihályi Ernő, Schmidt K. Jenő, Scholtz Ödön, Hetvényi Lajos, Králik Gusztáv, Szabó József, Szabó Kálmán, Thamm István és Gantner Antal uraknak, akik képeket és kliséket engedtek át, vagy eredeti fényképfelvételeket készítettek, e helyen is hálás köszönetet mondok.

A soproni evang. egyházközségnek eseményekben és vezető egyéniségekben gazdag története a tanulságoknak és buzdító példáknak hosszú sorozatát tárja elénk. A régi hitbuzgó apáknak emléke keltse fel és élessze a jelenkor fiaiban is az igazi evangeliomi protestáns öntudatot, egyházunknak és magyar hazánknek áldozatkész szeretetét. A négyszázados jubileum hálaadásra, számadásra és nemes elhatározásokra hív fel. Erre szolgáljon ez a mű is, amelynek szerzője a nagy Schwartner, Rummy és Gamauf buzgalmatól serkentve nagy lelki örömmel végezte munkáját.

Istennek gazdag áldása legyen a jubiláló ősi soproni egyházközségnek, amelynek áldozatkészségét a mai világháborús nehéz időkben e műnek megjelenése is dicséri.

Sopronban, 1917. évi augusztus hó 1-én.

Payr Sándor.

BEVEZETÉS.

I.

Sopron vallásos élete a középkorban.

a) Műveltségi viszonyok és vallásos buzgóság.

Sopron városának vagyonos és művelt polgársága az 1487. évi augusztus havában nem mindennapi látványosságnak volt szemtanuja. A szokatlan jelenet nemcsak bámulatot keltett, hanem csendes mosolygást is varázsolt a kíváncsiak arcára.

Mátyás király Bécsujhelyen táborozott. Vele volt neje Beatrix is, ki csak a múlt évben erőszakolta ki férjétől, hogy Magyarország első papi állására, a prímási székbe az ő hét éves unokaöccsét, az akkor még gyermek Esztei Hippolitust nevezze ki. A római egyház a dús javadalmak fejében az ily fejedelmi önkényt is eltűrte. Így történt, hogy a gyermek-prímást csakugyan behozták az országba és Beatrix úgy intézkedett, hogy Báthori István erdélyi vajda megfelelő kísérettel itt Sopronban fogadja őt.

A fényes jelenet, mely komikus vonásokban sem szűkölködött, itt folyt le a kritikára mindig kész polgárságnak szemei előtt. Berzeviczy Albert, Beatrix életrajzának írója is szóvá teszi ezt a nem épen épületes látványt, midőn a gyermek-prímás lovon ül, s vele van a nevelő, dajka és ápoló nő, a podgyászban pedig labdák és játékszerek.¹ És aki ennek az eseménynek furcsaságán jóízűeket akar nevetni, az olvassa el Mikszáth Kálmánnak „A kis prímás” című elbeszélését.

Nevetett a furcsa dolgon Sopronnak értelmes polgársága is, de bizonyára meg is botránkozott. Mert a vidám jelenetnek igen komoly és sötét volt a háttére. Ez a gyermek-prímás Sopron falai között az egyházi állapotok romlottságát állította kirívó színekkel a világ szemei elé. A római egyház középkori nagy hatalmát azon a címen követelte magának, hogy ő a népek és fejedelmek tanító-

¹ Berzeviczy A. Beatrix királyné 370—373. l. 572—574. 576—580. 670—673. l. Anyja 1488. is labdákat küld neki Ferrarából. A magyarok vonzalmát később sem tudta megnyerni. Léha, élvhajászó főpap lett belőle. Az érsekséget az egri püspökséggel kellett felcserélnie. 1520 halt meg, 41 éves korában.

mestere, őt illeti meg a fenyítő vessző, a középkori tanítószag symboluma (sub virga degere) s ime most az is lehetséges, hogy bölcs tanító helyett éretlen gyermeket ültetnek a fenyítő-mester székébe. Hát nem furcsa, viszás állapot ez?

Az egyház Mátyás királyra hárítja érte a felelősséget. De ilyen botrányos dolog láttára kötelessége lett volna az egész egyháznak — akár anyagi javadalmainak árán is — tiltakozni, ellenállni, inkább a szegénységet s vele a függetlenséget választani, de nem tette. Ha tizenöt évvel előbb Vitéz János prímás, Janus Pannonius pécsi püspök és a többi egyháznagyok vezetése alatt készek voltak összeesküdni és fellázadni Mátyás király ellen, mert anyagi javaikat látták veszedelemben: sokkal inkább megtagadhatták volna az engedelmességet most, midőn a király az ország első egyházi méltóságát tette nevetség tárgyává. Ez az erkölcsi vereség nagyobb volt az anyagi veszteségnél.

Esztei Hippolitusz.

És ez csak egy volt az egyháznak ily bánlóan felszínre jutott bajai közül. De hány más kórtünet és veszedelem lappangott vagy tört elő a vidéken, a periferiákon, amelyekről az eszmélni és gondolkodni

kezdő, már a renaissance szellemétől is áthatott polgárság megütöközve vett tudomást.

A soproni r. katolikus parochiának történetírója, Póda Endre apát¹ virágzóan festi Sopronnak egyházi életét a középkorban, s ennek bizonyosságául felsorolja a sok templomot, zárdát, a johaniták kórházát és a misemondásra rendelt egyházi alapítványokat. Elismerjük, igaz, ezek mind a vallásos élet bizonyosságai; de egyszer csak rá fogunk mutatni a hiányokra, bajokra és visszaélésekre, szóval mindazon okokra, melyek a XVI. század elején oly ellenállhatatlan erővel követelték a reformációt.²

Hogy egy gazdag, művelt város polgársága elszakítsa az évszázados egyházi köteléket, búcsút mondjon a pápának, akitől ha

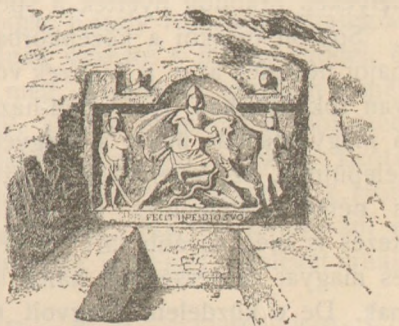
¹ Póda E. A soproni kath. parochia tört. Sopron 1892.

² Feladatom csupán a reformáció és a protestáns korszak történetének megírása lévén, a középkorra vonatkozólag önálló kutatásokat nem végeztem. Ebből csak annyit adhatok, amennyit az eddigi irodalomban találtam.

mást nem, legalább a török ellen való segítséget várt; hogy egy-két buzgó predikátor és tanító a bibliával kezében oly hamarosan a kiátkozott Luther mellé térítette az egész tanácsot, a polgárokat, sőt a papok jó részét is: ennek mégis csak nagy okának kellett lenni. A reformáció gyökérszála bele nyulnak mélyen már a középkor talajába is.

Sopron egyike hazánk legrégebb és legműveltebb városainak, amelynek határszéli fekvésénél fogva kiváló honvédelmi és egy-szersmind fontos kulturális feladat is jutott osztályrészül. Egyik falujának, a közeli Fertőmeggyesnek érdekes vallástörténeti emléke is van még a római világból. Egy Mithras-barlang ez, mely hazánkban az első s talán egyetlen ilyen maradványa a régi pogány kultusznak.

Scarabantia néven már a rómaiak idejében is mint a XIV. legio állomáshelye nagy szerepet játszott. Német nevét Lajos német királynak a IX. század elején kelt oklevelében találjuk Odimburch formában. Magyar nevét vagy Scarabantiából, vagy pedig, ami valószínűbb, a frankoknak elnevezéséből, kik e várost a határában található sok nádtól

A fertőmeggyesi Mithras-barlang.

(cyperus) Cyperonnak nevezték, lehet kimagyarázni. Imre király 1199. évi oklevelében még csak mint villa Suprun, később mint castrum Suprun és parochia Supruniensis említetik. Sopron volt a környékén keletkezett és róla nevezett vármegyének legkiválóbb helye.¹

A honfoglalás után is sok viszontagságon ment keresztül, míg állandóbb és rendezettebb viszonyok közé juthatott. A magyar vezérek Sopron vidékére és általában az osztrák végekre besenyőket rendeltek határőrökül, akik később sagittarii, speculatores néven említetnek. Egyik főállomásuk volt ezeknek Baboth, ahol a csornacsatári besenyő telephez hasonló emlékek találhatók és a másik Kapuvár, mely mint az egész Rábaköz kapuja nyerte ezt a nevét.

A besenyő nyilasoknak ilyen őrhelyei voltak Sopronlővő (Schitz, Schütz) és Sércz (Gschiess azaz Schuss vagy Schütz). A hajdani

¹ Töpler K. Sopron tört. vázlata 1847. Nyomt. 1863. Nagy Imre, Sopron multja. Tört. Társ. emlékkve 1883. Récsey V. Sopron ókori neve Bpest 1887. Bella L. Sopron földrajzi fekvése és neve. Főreálisk. ért. 1894. és Sopron monograf. II. Függelék.

Órpardány (ma Lajtapardány), Röjtökör (a mai Pecsényéd), melynek nevét a besenyő (Besenyéd) szóból származtatják. És Lajtaszentmiklós vidékén is besenyő fészkek voltak. Távolabb Vas megyében Alsó- és Felsőlövő, Alsó- és Felsőör nevei emlékeztetnek ilyen telepekre. Az utóbbi két község Nagy Imre szerint mai napig is megtartotta a besenyőkre valló eredeti jellegét.¹

Ilyen besenyő telepek voltak a soproni hegyek alján levő, Leber vagy Löver néven ismert kertek is, melyeknek lakói „sagittarii de villa Luer“ néven említetnek.² Ezeket részben IV. Béla és V. István, teljesen pedig IV. László 1277. telepítette be Sopron városába. A luer vagy löver szó Bella Lajos archaeologus szerint német eredetű és halmot (talán kilátó helyet) jelent s a besenyők, mint ilyen helyeken őrködők nyerték a speculator nevet.

Sopron őslakói a középkorban a N. Károly által ide telepített bajor németek az u. n. hiénzek voltak. Nyelvjárásuk is az ó-bajorral van rokonságban. Az Árpád-házbeli királyok idején sokat haladt a magyarosodás ügye, a megyébe és a városba magyar nemesek települnek, az őrhelyeken is székelyek és besenyők vannak, de a német betelepülés és a német szomszédokkal való érintkezés is még tovább tart.³ E két elemnek, a német polgárságnak és magyar nemességnek harca sok bajt okozott később a városnak. De e küzdelem megvolt egyéb határszéli városainkban is.

A város történetéből mint nevezetesebb eseményt megemlítjük, hogy Bouillon Gottfried keresztes vitézei 1096 őszén Sopronon vonultak át. Mosony várának ostroma után Kálmán királyunk itt adott találkoztót Gottfried hercegnek, aki 300 válogatott vitéz kíséretében jött Sopron várához s itt a „mocsáron átvezető hidon“ találkozott a királlyal. A krónikás szerint a keresztes had Cyperon (Sopron) kapuja előtt ütötte fel táborát.⁴

A XIII. század elején (1217—25) Sopron a johannitákat fogadja

¹ Nagy I. i. m. 17. 1.

² U. o. Fejér Gy. Cod. Dipl. V. 2. 375. I. és IV. László 1282. évi oklev. a vár. levéltárban.

³ Schwicker J. H. Die Deutschen in Ungarn. 208. 1. Stessel J. Századok 1903. 438. Mohl A. Századok. 1903. 618.

⁴ „Qui in itinere suo in Hungariae descendens regnum, ante portam *Cyperon* tabernacula sua fixit cum omni exercitu, quem eduxerat.“ Albertus Aquensis, Chronicon Hierosolytanum. Balics L. A r. kath. eh. tört. Magy. II. 19. és 24. Szilágyi S. M. N. Tört. II. 198. Már Bél Mátyás is idézi e helyet és Cyperon alatt Sopront érti. Gamauf pedig Schwartner M. egyet. tanárral levelezett e tárgyban. Lukács P. Schwartner M. élete 137. 1.

falai közé s ezekre bizza a bécsi kapu védelmét. A tatárjáráskor Sopron is sokat szenved. IV. Béla szorult helyzetében kénytelen volt Harcos Frigyes osztrák hercegnek átengedni, de már 1243. ismét visszafoglalta. Roland bán volt, ki ekkor a német ellen Sopron és Pozsony városát megerősítette.

V. István és IV. László idejében a város Ottokár cseh király hatalmába kerül, amikor a polgárok gyermekeit túszokul vitték Csehországba. Habsburg Rudolf királlyá választása után azonban Ottokár hatalma is megingott Ausztriában és Styriában s most a soproniak is visszatértek a IV. László iránt való hűségre. Ottokár ekkor kegyetlen boszút állott, az egész várost elpusztította és Sopron csak 1276. szabadult meg teljesen a csehektől.¹

A vegyesházbeli királyok s különösen az Anjouk alatt a város mind nagyobb jelentőségre jut. Robert Károly felismerte stratégiai jelentőségét. A birodalom kapujának nevezte s miként elődei, ő is sok kiváltsággal ajándékozta meg. Zsigmond idejében ismét erősebb a német befolyás s a XV. század eleje óta a szomszéd osztrák hercegekkel szoros összeköttetésben áll a város. Ezóta írják német nyelven jegyzőkönyveiket s levelezésükben is a latin helyett már a német nyelvet használják. Mátyás király, sőt a Kanizsayak, Rozgonyiak és Héderváriak is német leveleket írnak a városnak.

Albert halála (1439) után III. Frigyes római király ejtette hatalmába Sopront. Kottanner Ilona udvarhölgy, aki által Erzsébet özvegy királyné a koronát Visegrádról elhozatta, s akinek ölében Szécsi Dénes prímás a csecsemő V. Lászlót királlyá koronázta, nem Sopronban született ugyan, miként Nagy Imre állítja, de első férje, Gelusch Péter soproni polgármester és a zsidók itteni birája volt. Második férje Kottanner János bécsi származású.² Erzsébet a koronát s a nyugati határszélen több várat és uradalmat, ezek közt Sopron városát is ekkor zálogosítja el Frigyesnek. A gyermek-királyi is Sopronba hozta, mert itt tudta biztonságban.

Míg a város idegen kézen volt, sokat szenvedett nemcsak a németektől, hanem a cseh rablólovagoktól is, kik a Medgyes és Rákos közt épült Macskakő (Katzenstein) várába fészkeltek be

¹ Reiszig E. Századok 1910. 547. l.

² Fessler, II. 302. Teleki J. Hunyadiak kora. I. 73. l. Kottanner J. emlékirata. Irod. tört. Közl. 1891. 373. Gelusch P. elbocsátólevele, melyet 1432. jan. 2. Türs Vilmos a bécsi Szt. István-templom prépostja állított ki, a vár. levélt. Nagy I. i. m. 21. l. Pollák M. A zsid. tört. Sopron. 28. l.

magukat s úgy a város, mint a megye békés lakói ellen sokszor intéztek rablótámadást. III. Frigyes és Mátyás király kapitányai egyesült erővel 1464. rombolták le a rablófészket. Ma már a helye sem ismeretes.

Sopron városa a soproni béke (1463) megkötése után 1464. hódolt meg ismét Mátyás királynak, ki a régi kiváltságokat a városi levéltárban ma is meglevő aranybullával erősítette meg. 1471-ben ő is kénytelen volt a várost Weisspriach Zsigmondnak elzálogosítani. 1482. dec. 28-tól 1483. február haváig maga Mátyás is itt lakott a városban a városházzal szemben levő Storno-házban, melyen sokáig rajt volt a Corvin-nemzetség címere.¹

Halála után az ország nyugoti része Sopronnal együtt még egyszer Frigyesnek, majd pedig fiának, I. Miksa császárnak hatalmába került s II. Ulászló korában csak maga Sopron csatoltatott ismét vissza az országhoz. II. Lajos királyunk 1523. itt értekezett Ferdinánd osztrák herceggel s a mohácsi vész után Sopron is I. Ferdinánd mellé állott.

A sok háború és gyakori politikai változások ellenére a város már a középkorban is az anyagi jólétnek magas fokára jutott el. II. Endre 1217. és IV. Béla 1230. évi oklevelei szerint Sopron már ekkor só-lerakó hely volt.² Zsigmond király pedig egyéb kiváltságokon kívül árú-megállító jogot adott neki. Graveneck Ulrik soproni főispán és III. Frigyes idejében (1460—1463) pénzverő ház (Münzhaus) is volt a városban.³

Már legalább is IV. Béla (1235—70) kora óta élvezte a szab. kir. városok kiváltságait, melyek anyagi téren is sokat jelentenek. Egymás után nyolc szomszédos falut szerzett meg birtokul, a melyek mint földesuruknak, Sopronnak adóztak, u. m. Bánfalva (Zoványfalú, Wandorf 1277 óta), Balf (Farkasd, Wolfs 1325 vagy 1342 óta), Ágfalva (Dághfalva 1373), Medgyes (Majod 1385 és 1392), Harka (1413), Klimpa (1416), Kópháza (1430) és Lépesfalva (Lepusfalva, Loipersbach 1547 óta).⁴

¹ Haynóczi Dániel, Iter Neosoliense. 152. l. Kézirat a N. Múzeum levéltárában.

² Fejér, Cod. Dipl. III. 3., 208. és IV. 2., 382. l. Árpádkori Új Okmtár I. 270. 302. l. Nagy I. i. m. 15. l.

³ Graveneck 1460. írja: „Dass niemant alt Münss und Silber ausfür, sunder daz zu Odemburg geb in dy Münz.“ 1463-ban pedig: „Als ich ettlich Münser zu euch gen Oedenburg in mein Münzhauz, um daselbs zu münzen geschickt.“ Vár. lev. tá. Lad. IV. et D. Fasc. V. N. 404, és 409. Nagy I. i. m. 25. l.

⁴ Gamauf G. Gesch. der ev. Kirche in Oedenburg. Kézirat I. k. 2. l.

E falvakon kívül magának Sopronnak határában is voltak szántóföldek, melyeknek bevetésére 600 mérő gabona volt szükséges. Rétjei is az évi szükségletnél több szénát termettek. Igazi gazdagsága pedig mintaszerűen művelt szőlőhegyeiben rejlett. A soproni bornak nemcsak Sziléziában, hanem Lengyel-, Német- és Franciaországban is nagy hire volt. A borkereskedők sokat szállítottak belőle fejedelmi udvarokba is. A kereskedők és iparüzők mellett a szőlőkapások (fossorek, Hauer) voltak legnagyobb számmal. Jelentékeny, mintegy évi 300 forint jövedelme volt Sopronnak halastavaiból is; továbbá nagy jövedelme házaiból, boltjaiból, fürdőiből, malmaiból, téglavetőiből, mészégetőiből s a sóeladáson kívül a salétrom- és puskapor-gyártásból is.

Az iparágak közül különösen az ötvösöké volt virágzó már a középkorban is. Róluk nevezték el az Ötvös-utcát, mely ezt a nevét mai napig megtartotta; a pfalzi gróf megdicsérte a magyarországi ötvösmunkákat, melyeket Beatrix királyné menyegzője alkalmával látott. A ferrarai herceg pedig Sopron városának csínosságát dicsérte meg.¹

Az iparosok a sűrűn látogatott vásárokon értékesítették áruikat. Az első országos vásárt Nagy Lajos 1344. engedélyezte Szent Margit napjára (júl. 13) és pedig előtte is, utána is 7—7 napra. A másodikat szintén ez a király 1371. Szent Erzsébet (nov. 19) előtt és után való 14—14 napra. Ezekhez még azután Mátyás király engedett 1465. két újabb vásárt, az Invocavit vasárnapja után való keddre s az előtte és utána való 1—1 napra s Fülöp és Jakab apostolok napjára (máj. 2).²

E vásárokon bonyolították le üzleteiket a soproni kereskedők is, kiknek messze vidéken is legjobb volt a hírnevük. Takáts Sándor piarista történetíró, régi írott emlékeink alapos ismerője mondja: „A magyar kalmárok közt elsőnek mindig a sopronit tartották.”³ A kereskedelmet Ausztria és Németország felé főként a soproniak közvetítették.

S ahol ily virágzó volt az anyagi jólét, ott a szellemi műveltség ápolásához is megvoltak a kellő eszközök. A vallás-erkölcsi állapotokról szólva, be kell vallanunk Pódával, hogy Sopron már

¹ Sopronio, che e Cita piccola et assai bella. Bruckner Gy. Galeotto De egregie etc. műve. 52. és 54. l. Sopron régi épületeit lásd Mihályi E. „Sopron renaissance- és barok-stílusban épült házai” című becses művében. Sopron 1915.

² Gamauf i. m. 3. l.

³ Takáts S. A magyar adás-vevés. Bpesti Hirlap 1909. okt. 28. sz.

a középkorban is sok bizonyosságát adta buzgóságának. Az ősi Scarabantiának hölgyei, akik itt Diocletianus korában a városon átutazó és itt megpihent Quirinus eszéki püspököt, a későbbi vértanút, megvendégelték,¹ századok mulva a keresztyén világban is hű követőkre találtak Sopronnak vallásos lelkű polgáraiban.

A régi vallásos buzgalomról beszélnek itt a kövek is. Méltán mondták Sopront a templomok és kápolnák városának. A lakosság lélekszámahoz képest valóban sok templom épült itt már a középkorban, melyek között több kiváló alkotása van az építőművészetnek.²

Az ősi parochiális templom a *Szent Mihályról* nevezett, mely a XIII. században, tehát még az Árpád-házbeli királyok idejében épült és feltételezhetjük, hogy ennek helyén már korábban is volt Sopronnak egyszerűbb temploma.

Régiségét tekintve mindjárt e mellé állítható a *Keresztelő Jánosról* nevezett a bécsi utcában, mely a johanniták (keresztesek, cruciferi) temploma volt. A XIII. században épült ez is, de jelen formáját az 1484. évi átalakítással nyerte. A kegyúri jogot e templom és a mellette épült rendház felett a Nádasdy család szerezte meg, amelyre bizonyára a Kanizsaiakról s talán még az Ostffyakról szállott át.³

Régi templom a *Szentlélekről* nevezett is, mely a johanniták kórházának közelében épült. A benne található felirat szerint Torhoff Tamás építtette volna 1221-ben. Póda szerint a johanniták Szentlélekről nevezett templomot szoktak másutt is kórházai közelében építeni.

Ehhez átellenben volt a *Szent Erzsébetről* nevezett külön kórházi templom az Ikva-híd és a mai Balfi-utca sarkán, amelynek helyén később kávéház épült. E templom is egyidejű lehetett az ispotálllyal, vagyis már a XIII. században épült.

Legalább is a XIV. századból való a *Szent Györgyről* nevezett templom is. Póda művének névtelen bírálója szerint mai nagyságában a XV. század közepén épült. 1431-ben már van is szó Szent Györgynek nemcsak kápolnájáról hanem templomáról

¹ Salagi, De statu Eccl. Pann. Lib. VII. Póda E. i. m. 1. 1.

² Lásd Mihályi Ernőnek „A középkor műemlékei Sopronban” című becses művét.

³ Dobronoki György sopr. jezsuita házfőnök tévesen mondja, hogy a soproni crucigeratus és a csornai prépostság collatióját csak Nádasdi Tamás protestáns özvegye szerezte meg. Litterae Orig. circa Colleg. Sopr. 1639. 272. 1. Kézirat.

is.¹ Falai és szép boltívei még mind a régiek. Ha mai, részben deszkával borított oszlopait felbontanák — mondja a bíráló — alattuk ott volnának a szép régiek. Külön plebánusa e templomnak nem volt. Bizonyára a főtemplom papjai és a beneficiátus oltáros papok látták el benne a szolgálatot.

Volt azonban már külön plebánusa is a *Mi Asszonyunkról* nevezett s a város falán kívül épült (das Kirchlein unser Frauen am Stadtgraben) kis templomnak, melyet 1538. városvédelmi célból bontottak le. Az 1524. évi vizsgálati jegyzőkönyvben bizonyos Raphael mint plebanus Beatae Virginis említetik.²

A *ferenciek*, ma bencések *temploma* (ad B. Mariam V. in coelos assumtam) szintén már 1290 körül épült s a franciaországi korai csúcsíves építészet egyik kiváló emléke.

Itt érdemel említést a *bánfalvi pálosok* temploma is, mely mint közel fekvő és magyar eredetű szerzetesek temploma, szintén élesztésére szolgált a soproniak buzgóságának. 1454-ben még csak Szent Farkasnak szentelt kis templom állott a helyén. 1478-ban IV. Sixtus pápa 40 napra szóló búcsút engedélyezett ennek. 1532-ben elpusztította a török, amikor a pálosok Bécs-ujhelybe menekültek. Visszatértük után a szerzetesek 1482. kelt oklevelet mutattak be, mintha a zárdát a város alapította volna. Sopron azonban az alapítólevélben anachronismusokat talált, azért nem fogadta el hitelesnek s tiltakozott a reá erőszakolt kegyúri terhek ellen. A hosszú perben III. Ferdinánd 1653. a pálosok javára döntött, de a soproniak nem nyugodtak meg s végre is a barátok, mivel az oklevelet a vasvári káptalan is felettte gyanusnak találta, kiegyeztek a várossal. E pernek történetét lásd alább.³ A templom mai formájában a XVII. század közepén épült.

E templomok mellé nagy számmal sorakoznak a *kápolnák* is. Ilyenek *Szent Jakabé* a régi temetőben mindjárt a parochiális templom mellett. *Mária Magdolnáé* nem messze ettől, melyet a mészárosok kápolnájának is neveztek.⁴ Ezt 1704. a kuruc háborúk

¹ Gamauf G. Oedenb. Kirchengesch. I. 235. 1.

² Faut Márk XVI. századbéli krónikája szerint Trackl Mihály házával szemben épült. Gamauf i. m. 90 l. Payr S. Ehtört. Eml. 5. l.

³ Gamauf i. m. 76. l. Póda i. m. 89. l. Miksa király 1568. Bánfalván a Szent Farkasról nevezett elhagyatott földön, mely a magyar menekülteknek volt szánva, s melyet valami címen a soproniak birtak a bécsujhelyi barátoktól, a szigetvári menekülteket akarta letelepíteni. Barabás S. Zrinyi-levelek II. 105. l.

⁴ A mészárosok, kiket a régiek becstelen (unehrlich) embereknek tartottak, ezt látogatták. Gamauf i. m. 246.

idején földdel betömték és védelmi helynek használták, azután pedig lerombolták.¹ Még egy harmadik kápolna is volt a temetőben, *Szent Erzsébeté*.

Dorottya nevű kápolna már 1354. említettik Servatius plebánus végrendeletében. És egy az *Éles-szögön*, tehát az újteleki kapu közelében épült (sacellum de Scharfeneck 1460). *Szent-Lénárd* hegyén (a mai kuruc-dombon) is volt erről a szentről nevezett kápolna. S ugyane hegy alatt a tó mellett *Szent Sebestyénről* nevezett, melyet Rauch Farkas építtetett 1486. Egy másik, szintén *Szent Sebestyénnek* szentelt kápolna volt az Újteleki-utca bejáratánál balfelől, ahol Faut idejében (1580 körül) már kút állott. De ezt is földig lerombolták.² Hajnóczy és Póda ezeken kívül még *Szent Margit* kápolnáját is említik. Állítólag ez is Szent Mihály temploma közelében állott és szintén 1543. rombolták le.

A középkori vallásos buzgóság bizonyága a Sopron városában alapított mintegy 25 egyházi *beneficium* is. Ezek úgy keletkeztek, hogy a vagyonos polgárok készpénzt és fekvő birtokot hagytak oly célból, hogy haláluk után valamelyik templomban vagy kápolnában védőszentjük oltára előtt lelkük üdvösségeért bizonyos számú misét mondjanak. E misealapítványokat a városi tanács azután oly módon rendezte, hogy egyházi javadalmakat (*beneficium*) alakított belőlük, melyek mindegyikéhez külön lakóház, kert, szőlő, szántóföld sat. tartozott s az ilyen jól dotált állásokba egy-egy áldozó papot választott meg, akiket oltáros papoknak (altarista) vagy beneficiatusoknak neveztek.

Hivatalos dolguk alig volt más, mint a megjelölt oltárokon évenként bizonyos számú misét elmondani s ha kellett, a plebánusoknak segédkeztek. Bizony meglehetősen sine cura volt ez s az ily papok dolgát a városi serény munkás polgárság nem jó szemmel nézte, különösen midőn a nagyszámú oltáros papságnak erkölcsi életében is sok oka volt megbotráncozni. Volt is ám pályázó, ha egy-egy állás megüresült, elegendő. Vonzotta őket a könnyű munka, a háborús világban biztos menedéket nyújtó város és nem lehet tagadni, a *beneficium* szőleiben termett tűzes soproni bor is, amelyről azt tartották: „*Vinum Soproniense cor laetificat*“. (A soproni bor megvidámítja a szívet.) A soproniak jó borát még Draskovich György bíboros győri püspök is meg-

¹ Póda i. m. 5. l.

² Gamauf idejében a kápolna régi helye mellett Unger gombkötő háza állott. Gamauf i. m. I. 92. l.

irigyelte.¹ S a legelőkelőbb egyházi férfiak folyamodtak a soproni beneficiumokért.

Egyházi épülete, javadalma és papja volt tehát Sopronnak már a középkorban is elég. A plebánusok, predikáló papok, káplánok, ferenci és pálos barátok s ezeken kívül még a 25 könnyű dolgú beneficiátus, ennyi papi ember egy helyen talán sok is volt a jóból. Győr eleste után (1594—1605) pedig az egész

A johanniták régi temploma a bécsi kapuval. Hauser Károly festménye.

káptalan is, Kutasi János majd Pethe Márton püspökekkel együtt Sopronnak volt lakója több mint húsz éven át. Már a római császárok idejében is, mikor a papok és szerzetesek feletle elszaporodtak, állami törvényekkel kellett ezek számát korlátozni.

Régi egyházi szolgálói közül legkorábban nem is a rendes

¹ Prágai útja előtt leszidta Sopronban a protestánsokat s azután őszinte keserőséggel fakadt ki: „Und jetzt ziehe ich gen Prag zum sauren Bier, ihr aber bleibet allhier bei dem guten Wein.“ Faut M. krónikájából idézi Gamauf. I. 292. Pázmány Péter is leveleiben dicséri a soproni bort. Esterházy Pál nádor pedig kedvelt táncdalában énekli: „A sopronyi bort is — Jó kedvvel megiszom“. Póda Endre apát is a város monográfiájához a soproni borról írt egy értekezést.

plebánusokkal, amilyenek pedig bizonyára voltak mindjárt a magyarok megtérése után, hanem a *johanniták* egyházi lovagrendjével találkozunk. Sopron kapui előtt már a XI. század végén táboroztak keresztesek. Nem csuda tehát, ha a keresztes vitézek ide is kívántak maguknak pihenő állomást.¹

A johanniták elsőben 1217. tűnnek fel Sopron történetében, amikor II. Endre király jeruzsálemi törzsházuknak ajándékozta itt a bécsi utcai kapuvámot. Sopronban tehát ekkor még nem lehetett rendházuk. 1225-ben azonban már itt is letelepedtek. A rend első mestere „Gerardus praeceptor Crucigerorum de Suprun“ 1220 körül említették.² A polgárság már csak városvédelmi célból is szívesen fogadta őket s első rendházuk, melyet a soproniak azóta Kreuzhofnak neveztek, ott volt a ma is fennálló János-templom mellett a bécsi utcában. Úgy 1250 körül Csák soproni főispán idejében építhették ezt, mikor a polgárok egy őrtornyot (a bécsi kapunál), ehhez tartozó telket s egyéb javadalmakat is ajándékoztak nekik.

Ispotályukat is bizonyára azonnal felépítették az Ikva patak mellett s nagyobb jelentőséget nyert rendházuk, midőn IV. László idejében egyszersmind hiteles helyé is lőn. Így a rend most már négyféle szolgálatot is teljesített: 1. védte a várost, 2. ispotályt alapított, 3. hiteles helyül szolgált és 4. a lelkipásztorkodásban is segédkezett. A városi polgárság bizonyára szívesebben látta őket, mint később a kevés dolgú oltáros papokat.

Idővel a rend jelentékeny birtokokat is szerzett. Már a XIII. században a soproni házhoz tartozott Gyula (a mai Lépesfalva, Lepusbach), Daág földje (Ágfalva), Ambos, Gyirót és Keresztény. Bő község, Damonya, Lócs és Salaysa (talán Gyalóka) eredetileg a templáriusoké volt külön rendházzal, mely a XIV. század első felében alakult át önálló konventté és szintén hiteles hely volt, de később ezt is a soproni johanniták kapták meg és Bő a XIV. században már csak a soproni konvent fiókjaként szerepel. 1384-ben a johannitáké volt Egyházasfalva is.³ A XIV. század közepén a vránai perjelség terjeszkedési vágya következtében a soproni konvent is függő viszonyba jutott s nem volt külön praeceptora, de a XV. században ismét visszanyerte önállóságát.

¹ A következőkre nézve lásd: Reiszig E. A János-lovagok Sopronban. Századok, 1910. 542. és 633. l.

² Fejér, Cod. Dipl. VII. 5. 227. l. Póda i. m. 2. l.

³ Reiszig E. i. h. 546. 550—552. l.

Új rendházuk 1394. épült fel, de többé nem volt már hiteles hely. És katonai szerepük is megszűnt, merl Zsigmond király kapitányokat rendelt a városba s ezután ezek őrizték és védték a város tornyait. A johanniták a XV. században azért már inkább csak betegápolásra és leikipásztorkodásra szorítkoztak.

Zsigmond halála után, midőn Erzsébel III. Frigyesnek zálogosítá el a várost, a Macskakő várába befészkelődött cseh zsebrák népségtől kellett a johannitáknak is sokat szenvedniök. A hosszú belháborúk idején templomuk is elpusztult és rendházuk üresen állott.

Mátyás idejében 1470. a soproni ház már csak a fehérvári johannitáknak lett fiókja. A fehérvári praeceptor nevezte ki a sopronit. Így lett praeceptorrá 1471. Kopácsi Miklós s 1479-ben Albert. Ez utóbbi igen erélyes rendfőnök volt. Ez szerezte vissza Mátyás 1483. évi rendeletével a lovagház régi birtokait, Bő, Damonya, Keresztény és Lócs falvakat és ez építette újjá a templomot is 1484. A johannitáké volt állítólag a város falain kívül épült Mária (Mi Asszonyunk) templom is, melynek Kempne János földeket hagyományozott.¹

Arra a hirre, hogy a török megtámadta Rhodus szigetét, a soproni johanniták is 1522. utra keltek s többé nem is tértek vissza. Megmaradt javaik ettőlfogva crucigeratus néven egyszerű beneficiummá alakultak át. 1524-ben Sabari Miklós², 1534. Pacha János, 1540. Graf Péter, 1542. István, 1545—51. Benedek esperes volt a keresztes pap, 1551—1576-ig pedig Dalmady Sebestyén. Ez utóbbinak idejében már csak Bő és Keresztény volt a rend birtokában.³ Dalmady 1524—51. székesfehérvári praeceptor volt ki 1543. midőn a török Fehérvárt elfoglalta, a hiteles helyi levéltárral Pozsonyba ment s 1551. a sopron javadalmakat kapta.⁴

Az ismert nevű soproni *plebánusok* közül mint legrégebbi, *Miklós* említettik, ki 1278. a soproni keresztesek konventje előtt tesz végrendeletet s egyik szőlejét a csornai ágostonrendűeknek

¹ Reiszig E. i. h. 635. 1.

² Payr S. Ehtört. Eml. 8. 1.

³ Dobronoki szerint Damonyát Kanizsai Orsola vette el, de ez képtelenség, mert 1551. még a férje Nádasdy is élt. Bő 1500. már csak pusztá, Keresztényben is csak 14—16 porta volt a XVI. század elején. Mikor Nyéki Vörös Mátyás 1633 újra betelepíti, Keresztény akkor „sok esztendők alatt pusztán állott falúhely volt.” Pusztá volt a szentegyház helye is. Podhraczký J. Új Magy. Múz. 1856. VI. f. 83. 1.

⁴ Reiszig E. i. h. 638. 1.

hagyja.¹ Utána 1321. *Gergely* a plebánus. Soproni esperesek azonban már korábban is fordulnak elő: Lukács 1240. Rogerius, a tatárjárás történetírója 1243. Pál 1358. és Irenaeus 1262.

A soproni papok műveltségét kedvező színben tünteti fel *Weyten* Orbán, a Krisztus teste oltárának papja, ki 1400. ápr. 21. kelt végrendeletében 18 a papi hivatalhoz és istentisztelethez tartozó könyvről intézkedik.² A város szülötte volt az a Soproni Péter theologus is, aki 1456 után Kapisztrán János szentté avatása érdekében fáradozott. (Lásd alább).

Iskoláról is 1354. óta van tudomásunk Sopronban, és pedig nem zárdai vagy káptalani, hanem városi iskola volt ez. 1354-ben az a panasz Henrik plebánus ellen, hogy visszatartja a tanítók fizetését. 1400-ban pedig a fentebb említett *Weyten* pap a köpenyén kívül azt a könyvét is János *tanítónak* hagyja, amelyet ez maga kötött be.³

1493-ról fel van jegyezve, hogy a gyolcsosok céhe (die Leimdzsch) a Szent Mihály-templom plebánusának, hitszónokának és *tanítójának* évenként Szent György napkor egy-egy font denárt fizet azért, hogy minden szombat este a *Salve Regina*t éneklik. A nagy testvéregylet (Gross Bruderschaft) pedig az urnapi áhitatosság végzéseért fizet a nevezett három egyházi embernek évi díjakat. Ledrer Ruprecht és felesége, Ilona is az 1493. évi szamadás szerint tartozásuk fejében évi 2 frt. kamatot fizettek, melyből az egyiket a plebánus, a másik forintot pedig a hitszónok és a tanító kapta.⁴

1515 óta látjuk, hogy a város a tanulók (Studenten) ellátásáról is gondoskodott. Sőt e részben oly nagylelkű volt, hogy 1521. Pieth Mátyás, néhai Pieth Márton soproni polgár szegény fia számára, ki a papi pályára készült, a balfi plebániát előre lekötötte, amiről Schwarzenhaler Kristóf soproni jegyző neki bizonyítványt is adott.⁵

A hazai iskolákon kívül a soproni ifjak külföldre is kijártak. Erre nézve bizonyosságul szolgál, hogy csupán a bécsi egyetemen soproniak 1450-ig 36-an, 1450—1500-ig 26-an, 1500—1526-ig pedig

¹ Fejér, Cod. Dipl. VII. 4. 179. l. Póda i. m. 2. l.

² Fejérpataky L. Egy soproni pap könyvtára 1400-ból. Magy. Könyvszemle 1890. 49. l. Békefi, A népokt. tört. 240. A kápt. isk. tört. 316. l.

³ Póda E. i. m. 5. l. Békefi, A kápt. isk. tört. 357. és A népokt. tört. 240. l.

⁴ Lakása az adósnak a Schmidgasse volt vor der Statt s a szomszédja Hanns Kerosengraff, Békefi, Népokt. t. 344—46 l.

⁵ Békefi, Kápt. isk. 54. és 451. l.

huszan tanultak.¹ A soproni *Saltzer* Ambrus 1505. magister, 1508. 1513. és még többször is a magyar diákok prokurátora, 1539. a Budai János barsi esperes által alapított Collegium Christi szuperintendense s 1540 óta többször volt az egyetem rektora is, így 1544-ben is, mikor Sylvester János került oda Sárvárról tanárnak.

Továbbá soproni tanulók voltak még Bécsben: Schwarz Balázs 1500. Hut György baccalaureus 1506. Kochater György magister 1507. Benedek (de Sopronio) 1502. Henys Lenárd 1503. Katther György és Farkas János 1504. Haflerperger Gergely és Hymester János 1507. Ungar Ferenc 1509. Sokan voltak különösen 1513-ban: Schwartz Pál, Pichler Márton, Znetman Benedek baccalaureusok, Pauchen Farkas, Langenel Péter, Haill Vida, Plaesberth János és Tzinck János. Majd Schöttel Mátyás 1515. és Nuszer Imre 1522. (Később Reid András 1546, Peser János 1547). S a szomszédból Stanzer Lukács 1503. Rusztról, Fábri Márton 1504. Keresztúrról.²

A templomokon és iskolákon, a pápi és tanítói testületen kívül a középkori vallásosság szolgálatában állottak a különféle *iparos céhek* is, melyeket már alapszabályaik köteleztek a vallásos cselekvények hű teljesítésére; és még inkább az u. n. *testvéregyesületek* (Bruderschaft, confraternitas), melyek már eredetileg is a vallásos élet ápolása céljából alakultak s egyéb jótékonyági és közművelődési törekvéseknek is szolgálatában állottak.

Ilyeneket előbb a szerzetesek, utóbb pedig a laikusok is alapítottak. Néhol a céhek, vagy ezeknek egy része egyszersmind ilyen vallásos testvéregyletté alakult át s mint ilyen szervezkedett. A szentek kultuszán, oltárdiszítésén, a kötelező rendes templomjáráson kívül egyéb feladatuk volt: a felebaráti szeretet gyakorlása, a tagtársak segítése, szegények felruházása, betegek ápolása, a rablóvilág elnyomása, bizonyos hidak építése és fenntartása, a fényűzés ellen való küzdelem stb. S mind ez az „Ora et labora” elve szerint. Az egyházzal való egyetértésben működnek, de mint egyleti és egyháztalagok egyszersmind öntudatra is ébrednek, jelentőségüket a klerus és szerzetesség mellett érezni kezdik s autonómiára, önállóságra törekednek.³

¹ Schrauf K. Magy. tanulók a bécsi egyetemen, Békefi, Népokt. t. 49. l.

² Fraknói V. A hazai és külföldi iskolázás tört. 204—235. l.

³ Müller K. Kirchengesch. I. 492. V. ö. Weber S. A szepességi szász bevándorlók megszűnt egyleteiről, Tört. Tár 1885. 27. l. és Szádeczky L. A czéhek tört. 8. l. Tóth Szabó Pál. Confraternitások a XV. században. Századok 1903. 224. l.

Ilyen céhek és testvéregyletek vannak Sopronban is. Ilyen a fentebb említett gyolcsosok céhe (Leimd Zech) 1493. és a Gross Bruderschaft.¹ A soproni céhek is az iparüzésen kívül a kegyesség és jótékonyság céljait szolgálták. Némelyiknek volt háza és fekvő birtoka. Olyan kisebb respublicák voltak ezek a városban, melyek határozataiknak nyomatékot is tudtak adni. Ilyen vagyonos céhek voltak: a szentháromságról, az Úr testéről (Frohnleihnamszech), Mária tisztulásáról, Szent Annáról elnevezett s ezen kívül az asszonyok, az urak és külön a szegények temetkezési egylete (Frauenverschiedungszech, Herrenzech, Elendzech). De az egyháztól való általános elhidegüléssel párhuzamosan ezek a céhek is mind jobban elvilágiasodtak.²

A Sopronban nagy számmal levő zsidók közül, akiknek itt rabbijok, zsinagógájuk, rituális fürdőjük, külön temetőjük és a belvárosban házaik voltak, a keresztyénség csak keveset tudott áttéríteni. Csak egy Salamon nevű soproni zsidóról tudunk, aki 1503. megkeresztelkedett, de visszatért a zsidókhoz s utóbb ismét a keresztyénekhez pártolt át. S már jóval előbb egy Zsigmond nevű soproni zsidónak anyja, Sára keresztelkedett ki Nagyszombatban.³

A középkori zsidóüldözésekben Sopronnak is volt része. Ez volt a harmadik város Buda és Pozsony mellett, mely megkövetelte a külön zsidó ruházat viseletét a szegyenjellel.⁴ Nagy Lajos anyjától, Erzsébettől oly ürüggyel kérték Izrael zsidó házainak elvételét, hogy szent kápolnát akarnak belőle építeni.⁵ Nagy Lajos a zsidóktól elvett házakat rendszerint egyházi célokra adta. Innen az a feltűnő jelenség, hogy Sopronban is a zsidó utcában volt a püspöknek és más papoknak háza.

Wolf zsidónak 1422. a ferenciek zárdájával szemben volt háza, melyet Zsigmond király a városnak ajándékozott oly célból, hogy városházául (pro domo judiciali seu Praetoria) szolgáljon. A mai Angyal-gyógyszertár volt ez, melynek 1815-ig fatornya volt. Ágoston győri püspök is 1465. a zsidó utcában levő, kőből épült házát a városnak ajándékozta.⁶

¹ Városlí levtár Lad. XLIX et ZZ N. 105. Békefi, A népokt. tört. 344. 1.

² Gamauf i. m. I. 147. 1.

³ Pollák M. A zsidók tört. Sopronban 40. és 105. 1.

⁴ U. o. 51. 1.

⁵ Új Magy. Múzeum 1855. I. 191. Pollák M. i. m. 17. 1.

⁶ Pollák M. i. m. 18. és 99. 1.

A zsidókat általában az igaz hit ellenségeinek és felette hitetlen népnek mondják a soproniak. Felháborító példája volt a zsidó-üldözésnek 1523-ban, hogy Handl soproni zsidónak viselő feleségét, Gundát, Hammer János soproni polgár felesége, Dorottya kalapáccsal fejbe verte, majd késsel is megszurkálta s annyira bántalmazta, hogy sebeibe bele is halt. S mind ez azért történt, mert a zsidó nő elment Dorottyához, hogy a nála zálogban volt, de az ünnepekre kikölcsönzött ruhákat visszakérje. Hosszú per keletkezett ebből. Dorottya börtönbe került, de Brandenburgi György kiszabadította.¹ Fordultak tehát elő a városban a kereszténységhez nem méltó dolgok is.

b) Az egyházi élet árnyoldala.

És éppen erre kell most áttérnünk. Midőn ugyanis a középkor buzgóságából a fénylő pontokat kiemeljük, nem hallgathatjuk el az egyházi életnek árnyoldalait sem. Mert voltak itt mélyen gyökerező nagy bajok is. Csak ezek teszik érthetővé, hogy Sopronnak vallásos és művelt polgársága a reformáció századában oly könnyen és gyorsan tudott a római egyháztól elválni.

Az egész középkornak vallásos életében szembeszökő ellentéteket találunk. Egyfelől a vallásos felbuzdulás fényes példái: a keresztes háborúk, a sok szerzetes rend, a laikus vallásos egyletek, a mysticismus, aszkezis és ennek túlajtása, az önkorbácsolás. Másfelől pedig az ököljog korát jellemző durvaság és erkölcstelenség visszataszító jelenségei: az istenítéletek (ordalia), a kegyetlen tűzpróba az egyház hivatalos ténykedése által szentesítve, a keresztes vitézek vérengzése, az embertelen albigens háborúk, melyekben a tömeges gyilkolást istentiszteletnek minősítik, az inquisitio borzalmi, a zsidóüldözések s a coelibatus erkölcstelen következményei, a papok ágyasai sat.

Bármily vallásos volt is a városok világlátott, értelmes polgársága, ezek az egyház hivatásával ellenkező jelenségek bizonyára szemébe tűntek. És a pápaság kultuszából is kiábrándult a világ. II. Orbán azzal tüzelte háborúra a keresztes vitézeket, hogy Isten akarja. Clairveauxi Bernát előre ígérte a fényes győzelmet s végre is legnagyobb kudarccal végződik a több millió ember életébe került vállalat. A keresztes hadak maradványai nagy csalódással tértek vissza a szent földről. Krisztus sírjánál újra hallatszott

¹ Pollák M. i. m. 49. és 84. l.

feléjük a szózat: Nincsen itt hanem feltámadott. Ne a földben, rögben, ne külső érzéki dolgokban, gépies cselekvényekben és üres szertartásokban keressétek a keresztyénség lényegét, hanem otthon és mindenütt megtaláljátok azt, ha Krisztust magatokba fogadjátok, az ő alázatos önfeláldozó életét követitek és ott ápoljátok szívetekben a három nagy keresztyén erényt, a hitet, reményt és szeretetet.

Az emberiség látóköre kibővült. Belátták, hogy annyi milliónyi áldozat nem is az egész keresztyénségnek, hanem csak a pápaság-

Husz János egykorú képe. Richental krónikájából.

nak érdekét szolgálta. Nem mennyei cél, hanem világi érdek vezette az egyháziókat. És így volt ez egyéb dolgaikban is. Szent Péternek felesége, napa volt s állítólagos utóda, VII. Gergely hatalmi érdekből eltiltja az egész papságot a törvényes házasságtól, amelyet különben szentségnek vall az egyház. Róma vásári ügynökök által pénzen árultatja a bűcsuleveleket, melyekkel a purgatoriumtól való szabadulást, sőt bűnbocsánatot is lehetett vásárolni.

A római kúria üzi legnagyobb mértékben a simoniát és százféle adó címen (annata, exspectantia sat.) zsarolja ki a nemzeteket. A pisai és konstanzi zsinat között (1409—1417) három pápája van az egyháznak, kik kölcsönösen átkozzák egymást és részekre szakítják a keresztyénséget. Az elvilágiasodásban, sőt a legrútabb bűnökben is az egyházfők mutatnak példát. VI. Sándor a Borgiák családjából valóságos szörnyeteg volt a pápai széken. El is játszották tekintélyüket teljesen. Mikor komollyá lett a török veszedelem a XV. és XVI. században, keresztes háborúra hívják ismét a népeket, de a régi lelkesedést többé nem tudják felkelteni. 1453-ban meghasonolva tehetetlenül nézi a keresztyénség, miként esik hitetlen kézre első császáranak szent városa, Konstantinápoly s miként lesz török mecsetté Nagy Justiniánus alkotása, a szent Zsófia-templom.

A XV. század egyházjavító zsinatai, melyek in capite et membris akarják reformálni az egyházat, ország-világ előtt felfedték a pápaság

bajait. Konstanzban és Bazelben tárgyalják a viklifiták és husziták dolgaikat, kik a szentírásra hivatkozva támadták az egyház visszaéléseit. Magyarok is nagy küldöttséggel voltak e zsinatokon. És a soproni kereskedők is, kik messze földre eljártak a vásárookra, értesülve voltak a külföldi eseményekről.

Ismerték a Konstanzban történeteket is. A többi magyarországi követ között ott volt a soproni is. Ugyanis bizonyos Wogathics András 1417. július 26-án Konstanzból ír levelet a soproniaknak s ebben a zsinat dolgairól szólva említi, hogy július 24-én Luna Pétert (XIII. Benedeket) letették a pápaságból s mivel a másik két pápa is, Gergely és János, kik eddig a Krisztus népét tisztították, lemondtak: semmi akadály sincs, hogy most már egy igazi pápát (unus verus Pontifex) válasszanak és koronázzanak meg.¹ De nemcsak levelezésekből tudták meg az ilyen híreket, hanem VIII. Bonifatius óta publicisták is voltak már, kik írott művekben tiltakoztak a pápák túlkapásai ellen és keltek védelmére a népek és világi fejedelmek jogainak. Az ilyen röpiratok előbb írott másolatokban, később nyomtatásban a gazdagabb kereskedő városokba is eljutottak, melyeknek polgárai mohó kíváncsisággal fogadták az újsághíreket és a bátrabb hangú támadásokat.

Az ellenzéki vallásfelekezetek: katharok, valdensek (nálunk többnyire patareni néven mind kettő) és a husziták hazánkban is jelentkeztek. Sopronnak is volt alkalma őket megismerni. Hódító erejük ezeknek abban állott, hogy a bibliát az egyházi tilalom ellenére lefordították a nép nyelvére, ezt ismerték el egyedüli hitszabályozó tekintélynek és ennek alapján bírálták az egyház tanait, papjait és intézményeit.

Az Árpád-ház kihalta után, mikor az interdictum alá vetett budai polgárok kilenc évre elszakadtak Rómától, itt az ország fővárosában is voltak patarenusok vagy valdensek.² Sopronnak is tudomást kellett rólok vennie, mert a közeli Bécsben a XIV. században a valdensek közül többet nyilvánosan megégettek. Egy más forrás szerint is Alsó-Ausztriában a XIV. század végén a földműves és mesteremberek osztályából való valdensek közül tizenegyet megégettek. Ezek közül Skalig Simeon magyarországi volt, akit apostoluknak tartottak s aki nagy állhatossággal szenvedte el a martir-

¹ Gamauf G. Documente der Oedenb. Kirchengesch. I. kötet 2. rész 507. 1. Kézirat. Másolat a városi levéltárból.

² Horváth M. Magy. orsz. t. II. 141—151. Warga L. A ker. egyh. tört. I. 402. 1. Bauhofer, Gesch. der ev. Kirche in Ungarn 16. 1.

halált.¹ A valdensek István nevű püspöke is, ki a cseh-morva testvérek papját, Kunwald Mihályt püspökké avatta, Bécsben 1480. máglyán szenvedett tűzhalált.² Mind ezek itt a szomszédban történnek s ha a soproniak közt nem is voltak valdensek, de legalább tudomást kellett róla venniök, hogy van egy felekezet, mely a szentíráásra hivatkozva szakadt el az egyháztól s kész a felismert igazságért meg is halni.

Hallotta hírét Sopron a *huszitáknak* is. Prágai Jeromos, Husz

Prágai Jeromos arcképe,
melyre tévesen került Husz János neve.

János barátja 1410. Budán járt s itt március 20. Zsigmond király előtt kemény beszédet mondott az elvilágiasodott klérus ellen. A prágai érsek vádlevelére Zsigmond őt állítólag Kanizsay János primás által börtönbe vetette. De Jeromos később a konstanzi zsinaton maga vallá, hogy Magyarországból nem úgy űzték ki. Zsigmond átadta ugyan őt az esztergomi érseknek, de ez 15 napig kegyesen bánt vele s végre a király egy szerzetes által őt minden kezesség nélkül szabadon bocsátotta.³

Budáról azután Bécsbe jött, hol püspöki törvényszék elé állították s ezen az eretnekégető

helyen bizonyára börtön és halál várt volna reá, ha titkon Morvaországba nem szökik.⁴ Alig hihető, hogy Husznak ez a barátja Sopront itt Bécs közelében elkerülte volna. Róla, kit szökése után Schrillenbergről bécsi püspökhelyettes exkommunikált s ezt a

¹ Moeller V. Kirchengesch. II. 540. Catalogus testium veritatis. 756. l. Bauhofer i. m. 17. l.

² Moeller i. m. II. 542. Több adatot közöl a magyarországi valdensekről Haupt Herman: Waldensertum und Inquisition im südöstl. Deutschland. 28. és 77. l.

³ Harduin, Conc. VIII. 507. l. Budai E. Magy. tört. 236. l. Lányi—Knauz, Egyháztört. I. 685. l. Török J. Magyarország primásai. Szalay L. Magy. tört. II. 356. Herzog, Realencykl. VIII. 484. Raffay S. Die Hussiten in Ungarn Zeitschr. für wissenschaftl. Theol. 1892. 189. l.

⁴ Herzog Realencykl. i. h. Lányi—Knauz i. m. I. 684.

magyarokkal is közölte, bizonyára tudomásuk volt a soproniaknak is. De a konstanzi és bázeli zsinatról is vehettek hirt, ahol szintén tárgyalták a husziták ügyét.

Majd pedig a hazánkba betört harcias huszitákkal is meggyült a bajuk. Zsigmond király 1430. Kanizsay László soproni főispánnak is meghagyta, hogy úgy a saját, valamint Sopron megye népét is Semptére küldje a husziták ellen.¹ S midőn Erzsébet királyné és Frigyes császár a cseh Giskrát hívta segítségül, ez nemcsak Mosony és Nezsider, hanem Sopron harmincadainak jövődelmét is megszerezte s ezt még 1452. is fentartotta a maga számára, mikor Hunyady Jánossal kibékült.²

Erzsébet és Giskra oltalma alatt történhetett, hogy a csehek a Sopron szomszédságában levő Macskakő várába is bevonultak. Erről a helyről már IV. Béla 1244. évi oklevelében is van említés.³ A várat itt azonban valószínűleg csak a Zsigmond király által ide rendelt kapitányok építették vagy erősítették meg. 1443-ban Ebersdorfi Zsigmond kapitánynak macskakői házáról van említés. (Herr Sigmund von Ebersdorff zu der Zeiten Hauptmann zu Ödenburg und sein Haus zu Katzenstein).⁴ A soproni kapitány 1451. jobban megerősíti a várat, amelyhez Kanizsay László kapuvári jobbágyait is kirendelték dolgozni.⁵ 1456-ban Weytraher Konrád birta Macskakőt, ki ezt Rákossal együtt Ladendorftól vette. Ez a Ladendorf is volt soproni kapitány 1457. és már talán előbb is.⁶ Lichtenburgi György kapitány 1464. a várat erősségnek mondja, „in fortalitio circa Coczenstein“ keltezi levelét, melyet a soproniak által kártevésben talált s e miatt letartóztatott szolgája ügyében írt.⁷

Úgy látszik, Macskakő lakói sok garázdaságot követtek el. 1453-ban írják ugyanis Laky Dávid és Rajky Péter kapuvári vár-

¹ Nyitra megye monograf. 568. l. Gerő J. A husziták Magyarországon. 31. l.

² Gerő i. m. 115. l.

³ Nagy I. i. m. 18. l. Rákos és Medgyes között, a később Katzenstein vagy Katzendorf néven nevezett szőlőhegy helyén feküdt, hol állítólag ma is találunk Katzenkopfnak nevezett köveket. A vár helyét pontosan már Bella Lajos jeles régészünk sem tudta megtalálni.

⁴ Polányi László és Heteyi László borostyánkői várnagyok kötöttek vele és Sopron városával ez évben szövetséget. Nagy I. i. m. 22.

⁵ Laky Dávid és Ambrus kapuvári várnagyok levele Sopron városához. Vár. levtár. Lad. IV. et D. Fasc. II. N. 166. Nagy J. i. m. 22. l.

⁶ Nagy J. i. m. 24. l.

⁷ Vár. levtár. Lad. IV. D. Fasc. V. N. 385. Nagy J. i. m. 23.

nagyok, hogy a macskakőiek (isti de Macskakew) sok rablást követnek el, Kanizsának jobbágyait és szolgálait, valamint más utasokat is kifosztogatnak. Legutóbb is némely jobbágyukat, kik Sopronból jöttek, kifosztották. Uruknek három főember szolgáját pedig Csapodnál rabolták meg s kettőt közülök fogva vittek magukkal. Uraiknak más főember szolgálai is jöven azonban Széplakról, midőn ezek Csapodon a történeteket meghallották, a gonosztevőket üldözőbe vették s egyet közülük Balfnál el is fogtak, négy lovukat is zsákmányul ejtették. Kérik tehát a soproniakat, hogy e gonosztevőket ne pártolják, hanem inkább irtsák ki teljesen, hogy az utasok békében maradhassanak.¹

Macskakő és ennek kapitánya Weitracher ellen később is, különösen 1463. sok volt a panasz. Úgy látszik, időközben újabb cseh csapatok jöttek az országra, vagy pedig még a régebbiek közül telepedtek le ide Ghaag Ferenc, Lusiczky Miklós, Janowicz Bawor, Tavaczowszky Máté, Wulczko Waczláb és más cseh vitézek. Ezek garázdasága már oly fokra hágott, hogy III. Frigyes 1463. Bécsujhelyről hagyta meg Graveneck Ulrik soproni főispánnak, hogy lovasokkal és gyalogsággal támadja meg Macskakő várát és fékezze meg a rablókat.²

Ugyanezen évben Asszonyfalvi Ostffy László is, ki Mátyás király részéről volt Sopron megye főispánja, s akit a soproniak maguk értesítettek arról, hogy a csehek „kik testvéreknek mondatnak“ (bohemi, qui fratres dicuntur) nagyobb számmal jöttek Macskakőre (copiose venissent in castrum Machkakő), levélben a csehek dolgáról kérdezősködik s ha még mindig garázdálkodnak, Mátyás király parancsolatjára ő is a város védelmére fog sietni.³

Mátyás király és Frigyes császár az 1463. évi soproni béke után⁴ közös erővel vetettek véget a csehek garázdálkodásának, akik Macskakőn kívül Kertes, Szarvkő, Kismarton és Dorog várába is befészkeltek magukat.⁵

Beheim Mihály, a III. Frigyes szolgálatában állott német költő

¹ Vár. lev. Lad. IV: D. Fasc. II. N. 174. Nagy J. i. m. 23. l.

² U. o. Lad. IV. D. Fasc. V. N. 380. 382—385. Nagy I. i. m. 24. l.

³ Vár. lev. Lad. IV, D. Fasc. VI. N. 486. Nagy J. i. m. 24.

⁴ A soproni béke szerint Frigyes megtartotta ugyan magyar határszéli foglalásait, de ki volt kötve, hogy bár a zálogos birtokok urai németek, de azért azok Magyarország kiegészítő részei és nem csatolhatók Ausztriához. Mohl A. Szarvkő és urai. Századok 1903. 627.

⁵ Mohl A. u. o.

„Wie Kaczenstain zerbrochen ward“ cím alatt írja le krónikájában a hirhedt vár pusztulását, melynek idejét a császári udvarból vett megbízható értesülés szerint 1464-re teszi. Szerinte a vár Sopron városától nem messze egy hét mérföldnél is hosszabb tónak a közepén oly jól épült, hogy senki sem tudta bevenni. Weitracher macskakői kapitány fegyvert fogott a császár ellen és Sopron városát is Watzlo Wultschgo nevű cimborájával és 85 lovassal megtámadván, ki akarta rabolni. De Török Ambrus, kit Mátyás nevezett ki soproni kapitánynak, mindnyájukat elfogta és börtönbe zárta és csak oly feltétellel bocsátotta ki Weitrachert és Wulczkót, hogy soha többé Magyarország és Ausztria földére nem jönnek, Macskakőről pedig lemondanak és földig lerombolják. Ime így pusztult el a csehek fészke.¹

A fentebbiekhez Lányi-Knauz még csak egy adatot közöl, mely szerint Mátyás a Sopron és Pozsony vidékén talált huszitáknak papjait elevenen ásatva volna el s midőn ezután sem akartak megtérni, kiüzte őket az országból.² Ily embertelenséget azonban a felvilágosult humanista királyról, kinek igen komoly összeütközései voltak a főpappal és a pápával, nem lehet feltételezni. Más adatok ellenkezőleg a husziták iránt való jóindulatáról tanuskodnak. Közülök az u. n. cseh-morva testvéreknek 1488. állítólag még könyvnyomdát is ajándékozott. Kermann Dániel egyháztörténete szerint is Mátyás eleinte üldözte őket, de később elnéző volt irántuk.³

A macskakői csehekről szóló tudósítások, amint láttuk, nagyon is kedvezőtlenek. Magyar történetíróknál a husziták vallási missziójára nézve két ellentétes nézetet találunk. Némelyek csak cseh martalócokat, pusztító és rabló zsebrák népet látnak bennük. Mások megengedik, hogy szelidlelkű apostolok is voltak köztük, kik a békességet keresték, templomokat építettek s a bibliával kezükben terjesztették mesterüknek tanait.

Karácsonyi János szerint a huszitizmus nálunk nem verhetett gyökeret. Hibás dolog Giskrának és társainak (1440–61) vallási befolyást, templomok építését tulajdonítani. E csehek nem tem-

¹ Bleyer J. Beheim M. élete. Századok 1902. 560. Ugyanott több forrás idézve. Tomek E. Burg Katzenstein bei Sopron. Oedenb. Zeitung 1901. febr. 22. Csánki, Fraknoi sat.

² Ehtört. I. 693. I.

³ Bód P. Hist. Hung. Eccl. I. Raffay S. i. m. 218. I. Zsilinszky, Kermann D. 90. I.

plomokat építettek — ugymond — hanem rablóvárakat.¹ Bunyitay Vince szerint ellenben a husziták (bohemi) alatt nemcsak cseh martalócok értendők, hanem azok is, kik a cseh vallást elfogadták s csúcsíves templomokat építettek, melyeknek keletkezése Husz János korába esik.² Kelyheket egyes huszita templomokon, például a tiszolcin és ratkóin az újabb időkig lehetett látni. Söt Rozsnyón, Rimaszécsen, Balogon, Derencsénben, Dobsinán és Jolsván is. Ezekre vonatkoztatták Celtis Konrád gúnyos párversét:

Tot pingit calices Bohemorum turba per urbes,
Ut credas Bacchi numina sancta coli.³

Schönherr Gyula is, miként már korábban Fessler és Majláth, elismeri, hogy a husziták tanai, mialatt a magyar fegyverek ellenük harcoltak, elterjedtek a nép körében; a kelyhesek közt többen voltak, akik egyenesen készültek a magyarok közt való hittérítő munkára és beszéltek is magyarul. Az egyezkedő calixtimusok 1420. többek közt azt is kérték Zsigmondtól, hogy tanaikat latinul, csehül, németül és magyarul fejtegethessék a királyi seregek előtt. A prágai kompaktákat Iglauban 1437. mint a cseh muzeum lépcsőházában elhelyezett emléktábla bizonyítja, magyar nyelven is hirdették. És huszitáknak köszönhetjük az első teljes magyar bibliafordítást is.⁴

Különösen a husziták leszármazottjairól, a cseh-morva testvérekről (unitas fratrum), kik 1457 óta szervezkedtek külön felekezetté s a fegyelemre, nevelésre sokat adtak és jelentékeny irodami munkásságot fejtettek ki, bátran állíthatjuk, hogy nem martalócok, hanem békés terjesztői hitüknek.⁵ Pedig Thuróczy szerint ilyen testvérek (az ő nyelvükön „bratrik“) jöttek be Magyarországba nagyobb számmal.

És mivel Ostffy László főispán levele szerint a Macskakő

¹ Karácsonyi J. Magyarorsz. egyháztört. 45. l.

² Századok 1887. 389. l. Edgar E. Domuele husitske (Hlasy ze Siona, Pardubitz 1910. 156.) című értekezésében bírálat alá veszi a magyarországi tótság úgynevezett huszita templomait s tagadja, hogy ezeket a husziták építették volna. Oesterr. Prot. Jahrb. 1911. Nachtrag 16. l.

³ Bartholomaeides, Notitia Cottus Gömör. 277. l. Lányi-Knauz i. m. I. 694. Gerő J. i. m. 154. l. A telkibányai ref. templomon ma is látható a falra festett kehely. Szilágyi S. M. Nemz. Tört. III. 597. Fogel S. Celtis K. 20. l.

⁴ Fessler, Gesch. der Ungarn IV. 1149. Majláth, Gesch. der Magy. II. 135. Raffay i. m. 195. Szilágyi S. M. Nemz. Tört. III. 596. Hunfalvy P. A magyar huszitákról. Bpesti Szemle 1886.

⁵ Moeller V. Kirchengesch. II. 541.

várába érkezett csehek is ilyenek voltak (bohemi scilicet qui fratres dicuntur), bizonyára jöttek ide legalább az újabban betelepülők közt ilyen szelidebb lelkű cseh-morva testvérek is, kiknek biblia volt a fegyverük s kik által a husziták tanai Sopronban is ismeretessékké lettek, esetleg követőkre is találtak. Hiszen a soproniak a XVI. század derekán még a cseh-morva anabaptistákat is az országos törvény ellenére szívesen fogadták s velük építették a városháza mögött a száraz malmot (Ochsenmühle). A XV. században zsidók is menekültek ide Csehországból. 1490-ben itt volt Izsák prágai rabbinak a fia, Maister Jäklein (Jakab mester), 1503 pedig Sleml „Alter Behem Jud“.¹

Így a huszitáknak is lehetett részük Sopron reformációjának előkészítésében. S az a *Kapisztrán* János, aki Bécsben, Bécsújhelyen, azután pedig Sopronban a bencéseknek ma is róla nevezett szószékéről predikált, nemcsak a hitetlen török, hanem az eretnek husziták ellen is harcra tüzelte hallgatóit.²

És a huszitizmus mellett bizonyára átcsapott a renaissance szele is Sopronba. A szomszédban Bécsújhelyen III. Frigyes szolgálatában 1442—55 között többször megfordult és huzamosabb ideig tartózkodott *Aeneas Sylvius*, a humanismus egyik kiváló képviselője, akinek Boccaccio modorában írt elbeszélése (Euryalus és Lucretia), durva érzékies szerelmet eláruló levelei és komédiája (Chrisis), nem méltók a püspökhöz és a későbbi pápához. Már mint II. Pius pápa ő mondta: „Volt némely oka, hogy a papoktól elvették a házasságot, de sokkal nagyobb okai vannak, hogy visszaadják nekik.“ V. László király érdekében, akinek számára külön nevelést is írt, a magyar főpapokkal és főurakkal is összeköttetésben állott.³ A soproni tanulóknak, kik sűrűen jártak Bécsbe és Bécsújhelyre, bizonyára volt alkalmuk őt megismerni.

A bécsi egyetemen is *Celtis* Konrád a XV. század végén már a humanizmus szabadabb szellemét honosítja meg a dunai tudós társaság megalapításával. Ennek lehet tulajdonítanunk, hogy

¹ Pollák M. i. m. 104. l.

² Fessler, Gesch. Ung. IV. 1192. Raffay i. m. 212. l. Thirring G. i. m. 49. l. Vita et Gesta beati Johannis de Capistrano c. munkának (H. n. 1523) függeléke: Preconizatio beati patris Johannis de Capistrano, edita a fratre *Petro de Sopronio*, elusdem socio. 4 r. 172—174. lap. Emich Gusztáv tulajdona. Szabó K. III. 260.

³ Pór Antal, Aeneas Sylvius, Bpest 1880. és Acsay A. Aeneas Sylvius pedagogiája 4. l. Aug. Conf. II. r. 2. art. Platina. Herzog, Realencykl. XV. 425. és 435. l.

később protestáns tanárok is, mint Stancaro Ferenc és Sylvester János itt tanári állást nyertek, és Ládonyi Demeter Bécsből 1543. már azt írja haza édesanyjának, hogy bátyja György immáron tiszta lutheránus, annyira tanult és Körmendi Márton deákkal

csupa lutheránus könyveket vásárolnak.¹ A soproni tanulók is tehát, kik nagy számmal keresték fel a bécsi egyetemet, megismerték és hazahozták magukkal ezt a szabadabb humanista s később a határozott protestáns szellemet.

Már pedig hogy a humanisták az egyházzal szemben sokszor egészen ellentétes állást foglaltak el, az ismeretes dolog. Lobkovitz Bohuszláv cseh humanista, II. Ulászló kancellárja Budáról 1502. augusztus 1. írta egy német barátjának a magyar papokról, hogy gyakrabban beszélnek Nemesisről és Laisról, mint Krisztusról; és ami türhetetlen, többet foglalkoznak Plautusszal és Virgiliusszal, mint az evangéliommal; szorgalmasabban tanulmányozzák Epikurus tanait, mint a kánonokat.²

Avagy el lehetett-e titkolni a magyar ifjuság előtt *Csezmicei* János (Janus Pannonius) pécsi püspöknek, a jeles költőnek az egyházi tanok és szokások ellen írt verseit, melyekben a Rómába való bucsujárást ostorozza; kétségbe vonja, hogy valaki művelt poéta és hívő vallásos ember lehet egy személyben; és frivol szavakkal éles gúnyverset ír az állítólagos nőpápára, Johannára. Ez utóbbi versét Magyari István is kinyo-

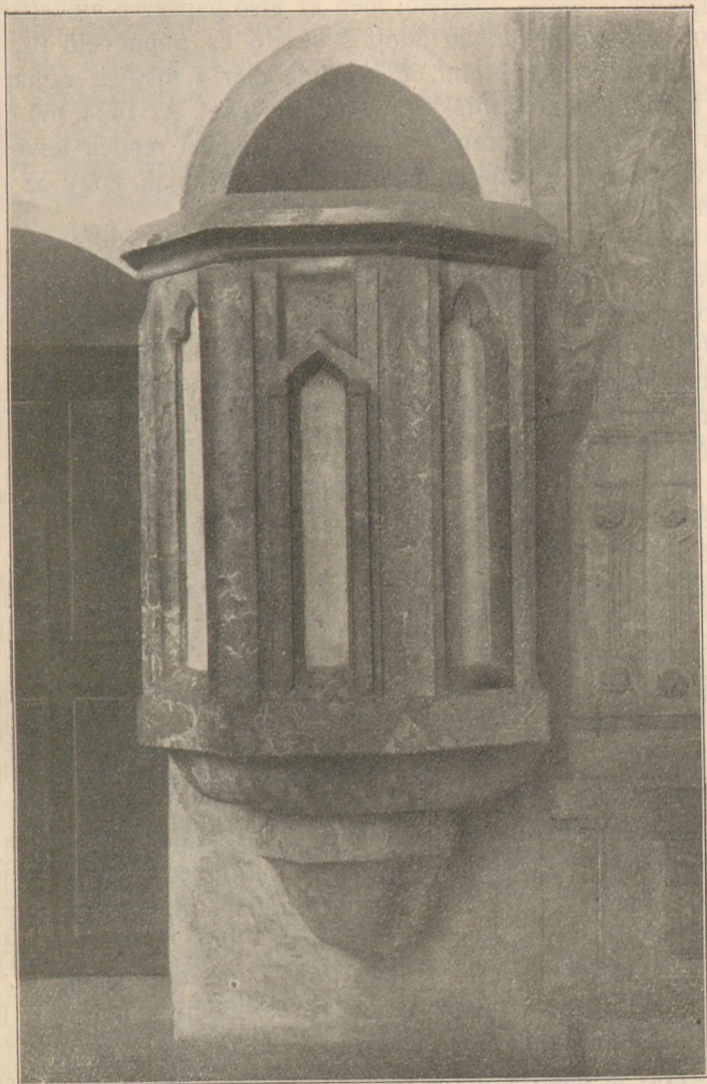
Kapisztrán János.
Rafael ifjúkori műve

matta „Az ország romlásának okairól” írt művében. Az egyháznak mélyen süllyedt állapotára vall, midőn egy főpap maga gúnyolja ki azt, amit hivatala szerint szentnek kell tartani.³

¹ Bunyitay, Karácsonyi, Eht. Eml. IV. 260. 1.

² Ábel, Magyarországi humanisták 12. Szilágyi S. M. N. Tört. IV. 555. 1.

³ Horváth Cyrill, A régi magy. irod. tört. 158. 1.

Kapisztrán szószéke Sopronban. — A ferenciek (mai bencések) templomában.

És míg egyfelől voltak Rómának tudós, de az egyház tanától elidegenült főpapjai, másfelől meg az alsó papság a műveltségnek nagyon is alacsony fokán állott s vezető és népnevelő tisztének nem is tudott megfelelni. E részben már a magyar zsinatok is csak a minimumra szabták a követelményeket. Az 1494. évi nyitrai és az 1515. évi veszprémi zsinatok az egyházi rendek felleveleitől az olvasáson és éneklésen kívül csak azt kívánják, hogy az elemi ismeretekben némiképen jártasak legyenek.¹

S éppen a győri püspökség területén, amelyhez Sopron s a birtokában levő falvak is tartoztak, oly szomorúak voltak az állapotok, hogy Felsősztelestei *Gosztonyi* János győri püspök (1510—25) Chlichtov Jodók párisi hittudóshoz intézett levelében keserűen panaszkodik emiatt. Szerinte az egyház mély tudatlanságba merült s alig találkoznak a papok között is, kik kellőleg értenék azt, amit az istentiszteleten olvasnak vagy énekelnek. Ezért kérte meg a hittudóst, hogy írja meg az egyházban szokásos énekeknek és imádságoknak egyszerű és könnyű magyarázatát. Gosztonyi a teljes megújulást, a reformációt kívánná, de még nem reméli, hogy sikerüljön, mert „nagyon sokan szándékoznak még éltük régi útján meghalni dobzódás, szennyes simonia és esztelen fényűzés között.”²

És később az Oláh Miklós érsek idejéből való egyházlátogatások jegyzőkönyvei szerint is a papság legnagyobb részének fogalma sem volt hivatásának fontosságáról, sőt még a legelemibb ismeretekről sem.³ Sztáray Mihály is a korabeli klérusról mondja: Sok csorda tudatlan papokkal a világ rakva. Hájás breviárjumokat a szatyorban a palack mellett hordják. „Minden tudatlan embert pénzért pappá tesztenek” — veti szemükre. Szkhárosi Horváth András pedig a szerzeteseket rója meg: „Jól ha mi megnézzük szerzetesek dolgát. ...A tudatlan népet soha sem tanítják.”⁴

Már most ami a soproni papság szellemi színvonalát illeti, volt ugyan közöttük, akinek, mint a fentebbi Weyten Orbánnak, 18 könyvet is találtak a hagyatékában, igaz, hogy ezek is csak a

¹ Péterffy S. Hung. Conc. I. 227. 240. 289.

² Herminjard, Correspondance des Reformateur. Paris 1866. 20. I. Balogh F. A m. prot. ehtört. részletei 20. I.

³ Kollányi F. Könyvek a XVI. és XVII. századbéli hagyatékokban. Magy. Könyvszemle 1895. 205. I. Gedeon Gy. A hitújítás terjedésének okai hazánkban. 124. I.

⁴ Vojtkó P. A reformáció korának hangulata a magyar irodalomban. Soproni lyceum értesítője 1899. 11. és 12. I. és Prot. Szemle 1905. 9. I.

szertartásokra vonatkozó könyvek voltak; de az általános bajtól, azt hisszük, a soproni papok sem voltak mentek. Itt is voltak bizonyára, különösen a sok oltáros pap között olyanok, akiknek tudománya nem állotta meg az iskolázott városi polgárok kritikáját.

Ha képzettségükre nézve kevés is az adatunk, de annál többet találunk olyant, amely erkölcsi életüket bélyegzi meg. Feltűnő például, hogy Radinger Tamás soproni oltáros pap a bormérő házakba jár és ott a polgárok előtt tagadja az isteni gondviselést. A papság bőjti napon tiltotta a husevést és Krámer Pál soproni szatócs inasa, midőn bőjti napon egy cédulával a plebánus házába küldték, látta, hogy ott a konyhában hust főztek. És Jandl Mátyás, Szent Mihály templomának szónoka is nyilvános helyen azt mondá, ha volna, bizony ő is ennék hust és tud egy helyet (a plebániát érti) ahol hust főztek és az iskolába is küldtek belőle.¹ Hol a papság így maga szegte meg az egyház parancsolatait, ott az el is vesztette hitelét és tekintélyét.

Még több volt a panasz Sopronban azok ellen a papok ellen, akik ágyasokat tartottak s ezzel botrányoztatták meg a városi polgárságot. II. Lajos királyunk, bizonyára a polgárok panaszára, 1524. november 16-án külön rendeletet intézett a soproni beneficiátus papokhoz, mely szerint arról értesült, hogy közülök a legtöbben az egész klérus gyalázatára és a lelkeknek nagy kárára erkölcstelen életet élnek, nyilvánosan ágyasokat tartanak, akikkel gyermekeket is nemzettek. „Meghagyjuk tehát — mondja a rendelet — hogy kiki közületek javítsa meg életét és az ágyasokat elűzvén, éljen tisztaságban és kerülje a botrányokat, amint a papi méltóság kívánja, mert másként felhatalmazzuk patrónusaitokat (a várost), hogy azt, aki meg nem javul, fosszák meg beneficiumától és adják ezt érdemesebbnek.”²

Kristóf, a ferenciek szónoka pedig már 1524 előtt predikálta a szószékről, hogy Sopronban nincs szükség a zsidókra, mert itt maguk a papok uzsoráskodnak nyilvánosan.³ A plebánussal is összetűztek, de főként az előbbi kevés dolgú és laza erkölcsű oltáros papokkal volt a városnak sok baja. Nem tartották őket méltóknak az egyházi javadalomra és üresedés idején szerették volna a beneficiumot más üdvösebb, például iskolai célra lefoglalni. Ebből azután igen sok viszály és peres eljárás keletkezett.

¹ Sopr. vizsg. jkv. 1524. Payr S. Ehtört. Eml. 8. és 13. l.

² Vár. levél Lad. L. Fasc. IV, N. 318. Bunyitay, Karácsonyi, Ehtört. Eml. I. 181.

³ Sopr. vizsg. jkönyv. Payr, Ehtört. Eml. 3. l.

És itt szóvá kell tennem a soproni r. katolikus parochia történetírójának, néhai Póda Endre apátnak felfogását, ki a reformáció okát Sopronban is főként csak a polgárok kapzsiságában és lazább erkölcsiségre való hajlandóságában akarta megglelni.¹ Gerengel Simom jeles kátéját ismertetve, mely szintúgy a tiz parancsolat, apostoli hitvallás, Miatyánk sat. magyarázatát foglalja magában, mint a r. kath. káték, azt „felforgatott hit- és erkölcs-tannak“ jelenti ki.² Nem úgy, uram! A felforgatott erkölcs-tant a soproni polgárság a pápás papok életében látta, az egyház dogmáit pedig a biblia zsinormértéke szerint bírálta. Azért tudta Gerengel, az egyetlen lutheránus pap, ki egy soproni nővel tisztességes házasságban élt s a salzburgi vár tömlöcében szenvedett meg hitéért, a római egyház nagy táborától, a püspöktől, a plebánosoktól, szerzetesektől és oltáros papoktól oly könnyen, pusztán csak tanítás és igehirdetés által ezt a polgárságot elvonni.

Igaz, hogy *viszály* is feltűnő sok volt régtől fogva a papság és a polgárok között; de ennek is, úgy látszik, inkább az egyházi emberek voltak az okai. Így a fertői révjog és tributum miatt a városnak már 1244. pere volt Omode győri püspökkel, melyben a király a püspökre nézve ítelt kedvezően.³ Később két század mulva pedig Ágoston győri püspök (1447. jun. 21) interdictum alá is vetette a várost, vagyis mindenféle papi ténykedést felfüggesztett, mivel a soproniak nem akarták a győri püspöknek járó bordézs-mát kiszolgáltatni. János soproni plebánusnak hagyta meg a püspök, hogy szigoruan hajtsa végre a tilalmat.⁴

A püspökön kívül többször volt bajuk a plebánussal is. Így 1354. bizonyos Henrik nevű plebánussal, ki Servatius plebánusnak volt az utóda. Henrik ellen Sopron városa a következő vádak-at emeli: 1. A templom pincéit bérbe adja s a bért a maga hasznára fordítja. 2. A tanítóknak és a templomszolgáknak fizetését visszatartja. 3. A plebánia 19 szőlője közül több év óta csak hármat művel, a többit teljesen elhanyagolja s a templom házait és földjeit sem gondozza. 4. Több kelyhet és templomi érték-tárgyat elzárlogosított a zsidóknak. 5. Több rendbeli adományt

¹ Póda E. i. m. 8. és köv. 1.

² U. o. 16. 1.

³ Super portu seu tributa portus videlicet stagni et lacus Fertheu vulgariter nuncupata in possessione ecclesiae beatae virginis Rakus vocata prope eandem civitatem existente. Vár. lev. Lad. D. II. 21. Nagy I. i. m. 18. 1.

⁴ Vár. lev. Lad. VIII. et H. Fasc. I. N. 28. Póda E. i. m. 6. 1.

nem adott át a templomnak, hanem magának tartott meg. 6. A városi polgárokat *eretnekeknek* nyilvánította s azt mondta, hogy soha sem fog velük békében élni. 7. Az elődje, néhai Servatius plebánus által a Dorottya-kápolna fenntartására hagyott butorokat és borokat is a maga hasznára fordította.

Ezekkel szemben Henrik plebánus vádjai pedig a város birái ellen ezek voltak: 1. Rendszabályt alkottak (statutum), mely eltiltja a polgárokat attól, hogy a plebánus részére valamit hagyományozzanak. 2. A múlt nagypénteken a plebánia-templomnak hagyott örökséget a városi polgárok visszatartották. 3. Sok polgár tartozik neki és a templomnak, de az említett rendszabály miatt semmit sem fizetnek. Briccius győri káptalani nagyrépost előtt jun. 16. tárgyalták e vádpontokat, melyek miatt hosszú, áldatlan perlekedés folyt a plebános és a város között s a kiküldött püspöki biztos sem tudta a békét helyreállítani. A polgárság képviselői ez ügyben Goúr (talán Guary) Miklós (Nicolaus de Gowr) bíró, Pál (posterior iudex) és Seyfried mester, városi jegyző voltak.¹

Patrónusi jogai felett a város mindig féltékenyen örködött, azokat úgy a királlyal, mint a püspökkel szemben mindenkor megvédi. A plebánusok választása és a beneficiumok adományozása miatt mindig sok baja volt a püspökkel. De Mária királynéval is volt összeütközése a patronatus miatt már a XIV. század végén. Mária ugyanis a soproni plebániát 1391. a város mellőzésével adományozta Csepregi Jánosnak. A polgárság tiltakozott, a kinevezett plebánust nem fogadta el, sőt be sem bocsátotta a városba. Schmuckenpfennig városbíró ez ügyben Kanizsai Miklós kir. tárnokmesterhez folyamodott és vissza is nyerte Sopron a kegyúri jogot, még pedig oly kibővítéssel, hogy a plebánust nem csak megválasztani, hanem hivatalából letenni is van joguk. (Quod eligendi conservandi et deponendi facultatem habeant.) S a szóban forgó Csepregi Jánosnak le is kellett mondani hivataláról.²

Sok baja volt továbbá a városnak a ferenci és pálos szerzetesekkel is. És maguk a különféle minőségű papok sem éltek egymás között jó viszonyban. 1409-ben például Pál plebánusnak és 1434. Rindleuer Miklós plebánusnak volt pere a ferenciekkel Arsingen Jakab és neje Adelhaid hagyatéka ügyében.³ 1500. dec. havában Jakab soproni gvardián panasza szerint a ferencieknek

¹ Vár. lev. Lad. VIII. et. H. Fasc. I. N. 10. Póda i. m. 5. l.

² Vár. lev. Lad. LI. Fasc. I. N. 1. Póda i. m. 6. l.

³ Vár. lev. Lad. I. et A. Fasc. I. N. 1. és 10. Póda i. m. 6. és 84.

ismét olyan perük volt a plebániával, amelyből a nép között botrány keletkezhetett s ezért a várost kérték fel annak kiegyenlítésére¹ 1524-ben is a plebánus, Peck Kristóf volt az, ki Kristóf ferenci barátot Luther tanainak hirdetése miatt feljelentette.

Hogy a többi egyházi bajon és visszaélésen kívül ez a sokféle viszály és egyenetlenség is mennyire elidegenítette a polgárságot a helybeli papságtól, az könnyen elgondolható. Az egyház és a papság ellen fordultak az eleinte oly vallásos szellemben működő céhek és testvéregyletek is. A papság elvilágiasodását látva szokott lakomáikon ők is szabadabban viselkednek, poharazás közben bírálni és gunyolni kezdik a papok dolgait és az egyház tanait. Gregoriáncz Pál győri püspök írja később, hogy a polgárok ilyen lakomák alkalmával (laici vestri in conviviis) az egyház gyalázatára mindanak nevetséges beszédek.² S ha már ilyen volt a hangulat, mily hatása lehetett a feltünőbb egyházi botrányoknak, a milyen volt például Hippolitusznak, a gyermek primásnak fogadtatása itt a város falai között.

Az egyháztól elidegenült, a renaissance szelleme által áthatott polgárság mind jobban érezte nem csak a főben és tagokban, hanem az egész rendszerben és szellemben való reformációnak szükségét is. A vallási megújulásnak ez a vágya teszi érthetővé, hogy Luther iratai itt Sopronban is oly szíves fogadtatásra találtak és oly korán elterjedtek.

¹ Póda i. m. 84. l.

² Gamauf i. m. I. 147. Müllner M. A sopr. ev. főtanoda tört. 11. l.

ELSŐ KORSZAK.

Az alapvetés kora.

Luther iratainak feltünésétől a bécsi békéig.

1522—1606.

II.

Luther iratai és tanai Sopronban a mohácsi vész előtt.

1522—1526.

a) Kristóf szerzetes predikálása és vizsgálóbiztos Sopronban.

A fentebb rajzolt okok és körülmények által Sopronban is elő levén készítve a reformáció, mihelyt Luther fellépéséről az első hírek ideérkeztek, az itteni polgárság is nagy érdeklődéssel és meleg rokonérzéssel kísérte figyelemmel a wittenbergi szerzetesnek merész dolgait.

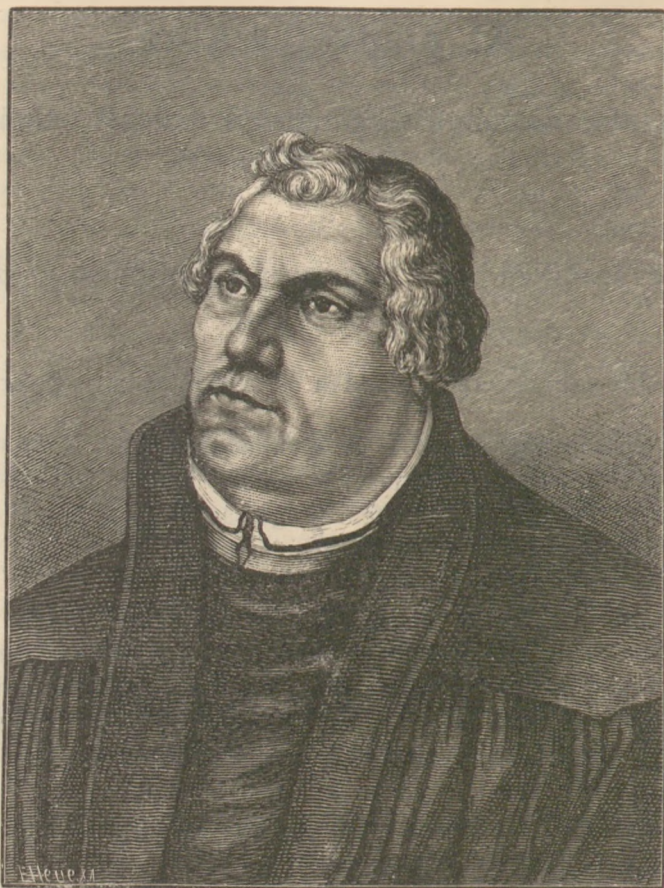
A kilencvenöt tétel kifüggesztésének híre korán eljutott hazánkba is. A búcsúlevelekkel kereskedő Tetzel János barát már 1518. végén írta Miltitz Károlynak, hogy az ágostonrendű barát annyira felizgatta a hatalmasokat nemcsak Német-, hanem Cseh-, Lengyel- és *Magyarországban* is, hogy ő sehol sem érzi magát biztonságban.¹ Tehát nyomban fellépése után tudtak már Lutherről hazánkban is. S az egyház ellen intézett támadást, miként másutt, bizonyára itt is nagy izgalommal tárgyalták.

Akkor még sem hirlap, sem rendes postajárás² nem levén, az első hírek Lutherről itt élőszó vagy levelezés útján terjedtek el. Külföldiek, különösen borkereskedők sokan jártak Sopronba s viszont az idevalók is sűrűen látogatták a külföldi vásárokat. Régente főként a kereskedők pótolták a gyorsposta hiányát. Ezek ugyanis mint magasabb műveltségű, világlátott emberek, nem

¹ Jászai P. A magyar nemzet napjai a mohácsi vész után. Pest 1846. I. 478. I. Forrásidézéssel. Pokoly J. Az erd. ref. egyh. tört. I. 30. I.

² Sopronban a rendes postajárás csak 1695. indult meg. Hirlapot pedig csak 1698. óta olvastak. Gamauf i. m. I. 31.

elégedtek meg a pusztá kalmárkodással, hanem a szellemi javakat is közvetítették honfitársaik számára. Így lesz a reformáció történetében is nagy szerepük a hazai és külföldi kereskedőknek. Ezért ajánlotta Melius Juhász Péter debreceni reformátor is első

Dr. Luther Márton. (Cianach Lukács műve.)

műveit még „a magyarországi kereskedő és áros népeknek.” Spanyolországba is Luther iratait élelmes zsidó kereskedők szállították Németalföldről láda számra.¹

Igy tehát Sopronba is kereskedők hozták előszóval mint leg-

¹ Utóbb is könyvekkel, különösen a vastag énekeskönyvekkel (u. n. graduállokkal) zsidók házaltak.

frisebb ujdonságot, a Lutherről szóló híreket. De leghathatósabb terjesztője lön a reformációnak Guttenberg találmánya, a Németországban ekkor már nagy virágzásban álló könyvsajtó, mely százával és ezrével mintegy repülő szárnyakon vitte el a szellemi világ termékeit mindenfelé. A polgárság tudott és szeretett olvasni. S mivel akkor még kevesebb volt a nyomtatvány, tehát annál kapósabb is. S abban az időben, midőn a polgárságnak annyi pere és viszálya volt a papsággal, különösen a kisebb röpíveket olvasták szívesen, melyek az egyház bajait, a pápák és papok dolgát szellőztették.

Az élelmes kereskedők lesznek ismét azok, kik ezeket a külföldi nyomtatványokat s ezek közt első sorban Luther iratait behozzák és árusítják. Így volt ez Bécsben, Budán, Lőcsén, Nagyszebenben s így volt Pozsonyban és Sopronban is. Sőt vannak ekkor már a többi kereskedő között bibliopolák, könyvárusok is, kik kizárólag könyvekkel kereskedtek. Bécsben külön könyvkereskedőjük volt a protestánsoknak Fröhlich Ambrus és ennek fia Sebestyén, akiket Miksa főherceg is támogatott s akitől Zrinyi Miklós, a szigetvári hős is vásárolt protestáns könyveket.

Veszedelmes mesterség volt akkor a könyvkereskedés, mert a pápa és az inquisitio volt a legfőbb iparhatóságuk. *Burgio* pápai követ 1524. augusztus 25. jelenti Rómába: „Magyarországnak Németország felé eső részében (tehát Sopron vagy Pozsony tájékán) két német könyvárust, kik Luther iratait nyilvánosan árulták, elfogtak és igen szép tüzet rakván (bellissimo fuoco), azon mindkettőt nagy ünnepélyességgel (molto honoramente) megégették.“¹ Maga Luther pedig 1524. november 17. írja Hausmann Miklósnak, hogy Budán Magyarországon bizonyos János nevű könyvárust (bibliopola) a körüle rakott könyvekkel együtt megégették, aki ily módon hősi halált szenvedett az Urért.²

A közeli Bécsből vagy Budáról, az akkor még országos központból is, hova a soproniak hivatalos ügyekben sokszor eljártak, igen könnyen vehettek tudomást a németországi eseményekről. Budán a királyi udvarban a derék és buzgó *Brandenburgi* György, kiről a pápai követek célzatosan rajzolnak torzképet és *Mária* királyné, II. Lajos hitvese nagy tisztelője volt Luthernek. Ez utóbbi-

¹ Theiner, Vetera Mon. II. 719. Zsilinszky, Vallásügyi tárgy. I. 18. Bunyitay, Karácsonyi Ehtört. Eml. I. 148. l.

² Burckhardt, Luthers Briefwechsel 76. l. Fraknoi V. Magyarország a mohácsi vész előtt. 124. l.

nak igen harcias lutheránus udvari lelkésze is volt Cordatus Konrád személyében.

Az udvari emberekkel nemcsak Budán, hanem saját városukban is érintkezhettek a soproniak. Brandenburgi György ugyanis 1523. évi szeptember havában, a király pedig nővérével Annával és nejével

György, brandenburgi örgróf, a Hohenzollern-házból.

Máriával októberben volt itt Sopronban és pedig több napig, úgy látszik, mert a királyi pár számára külön konyhát rendeztek be. A kíséret tagjai közül a királyné ajtónállóját külön is említi a város számadókönyve.¹ Lehetséges, hogy Máriával az udvari lelkésze is vele volt. A királyné környezetének Budán ekkor már kikiáltott lutheránus híre volt a magyar nemesség körében. És

¹ Városi számadókönyv 1523. Kovachich, Script. min. I. 196. Gamauf i. m. I. 40. 1.

így Sopronban is már pusztá jelenlétükkel nem hívták-e fel a város figyelmét a hitjavítás ügyére? Brandenburgi György szabadítá ki börtönéből a fentebb említett Hammer Dorottyát s később is összeköttetésben állott a soproniakkal.¹

Még közelebből jöhettek a Lutherről szóló hírek Bécsből, mellyel Sopronnak igen sűrű volt az összeköttetése már eleitől fogva. Az osztrák fővárosban pedig oly dolgok történtek, melyek szélesebb körben is magukra vonták a figyelmet. *Speratus* Pál, ez a buzgó hitvalló, „Eljött hozzánk az üdvösség“ kezdetű énekünk

Mária királyné, II. Lajos hitvese.

szerzője, kit Salzburból Budára hívtak meg lelkésznek, útközben 1522. január 12. Bécsben Szent István székesegyházának szószékéről prédikált a hit által való megigazulásról és a papnőt-lenség ellen. A hatás oly nagy volt, hogy a bécsiék sokáig nem feledték és számos híve maradt közöttük. De az egyetem vádat emelt ellene és menekülnie kellett. Emiatt hiúsult meg budai papsága is,² ahová valószínűleg Brandenburgi György és Mária

¹ Pollák M. i. m. 86. 1. „Brandenburgi György többször szerepel Sopron történetében deus ex machina gyanánt.“

² Tschackert P. Paul Speratus 8. l. „Da fingen die töllen Theologen zu Wien ein Spiel mit mir an, damit mein Zug gen Ofen hinterging.“ Lösche, Gesch. d. Prot. in Oesterreich 19.

királyné ajánlotta, mert olmützi fogságából is 1523. ezek szabadították ki. Ellenségei gyűlöletből Desperatusra ferdítették el a nevét.

A másik nagy esemény volt Bécsben, amelynek híre nemcsak Sopronig, hanem az egész művelt világba is eljutott, *Tauber* Gáspár tűzhalála 1524. évi szept. 17-én. Maga Luther többször szól róla leveleiben és a legnagyobb vértanuk közé sorozza. Külön historiás ének is szólt róla csakhamar: „Casparis Tauber historia martyris novi Viennae”.¹ Tekintélyes bécsi polgár volt Tauber, azok közül való, kik megértették Speratust. Háza is volt közel a Burghoz a Dorottya-utcában 3. szám alatt.² Laikus, de a theologiában mégis jártas, ki előszóval s egy az Indexbe került iratával küzdött a fülbegyónás, átlényegülés, purgatorium és szentek imádása ellen. Luther szellemében a hívőknek egyetemes pap-ságát is bizonyítja. Ezen és más hasonló dolgaiért őt is, mint egyebeket, a Kärntner-toronyba, Bécsnek eme régi börtönébe zárták. S míg Peregín, Vaesel és más bécsi papok, kik Szent István és Szent Mihály templomában és a Burg kápolnájában hasonló szellemben prédikáltak, gyáván visszavonták tanaikat, addig Tauber állhatatos maradt mind végig.

Súlyos volt ellene az ítélet: Szent István templomának főkapuja előtt három vasárnapon fedetlen fővel mezítláb, rongyos ruhában, kötéllel a nyakán és kezében égő gyertyát tartva vonja vissza tanait, azután egy évig még börtönben üljön, pénzbürséget fizessen és élete fogytaig fekete keresztet viseljen a ruháján. De Tauber már az első vasárnapon a székesegyház elé emelt színpadi állványról kijelenté, hogy nem cáfolták meg, tehát nem is von vissza semmit. Ennek következtében halálra ítélték, lefejezték és holttestét megégezték.³

Ily hősies vértanu halál itt a közelben, melyről csakhamar az egész világ beszélt, hogyne csigázta volna fel a soproniak figyelmét is a legnagyobb mértékben. Ők azon frissiben, szem- és fültanuk szájából hallhatták az egész borzalmas eseményt. S miként ily vértanuk halálakor történni szokott, a soproniakat sem a félelem szállta meg, hanem tisztelet, csodálat tölté el a szívöket. Az igazság megpecsételését látták a hősi halálban s annak követésére kelt fel szívükben is a kedv és bátorság.

¹ Luther 1524. nov. 17. írja Hausmannak: Credo te vidisse Casparis Tauber historiam. Burckhardt i. m. 76. l.

² Ebben az utcában II. József korában két prot. templom épült egymás mellett.

³ Raupach B. Evang. Oesterr. I. 15—20. l. Loesche G. Gesch. d. Prot. in Oesterr. 21. l.

Hasonló, ha nem is ennyire véres autodafénak színhelye lesz hamarjában Sopron is. Mert Luthernek itt is vannak barátai. És pedig nem csak bizalmas családi körben beszélgetnek véghez vitt dolgairól és kibocsátott iratairól a polgárok, hanem mikor esténként a mai napig is szokásos polgári bormérésekben összegyülekeznek,¹ már nagyobb nyilvánosság előtt is egyik-másik, aki ért hozzá, Luther iratait felolvassa, a többiek pedig tizen-huszan, vagy ahányan vannak, hallgatják s bíráló megjegyzéseikben bizony nem kímélik sem a papokat, sem a pápa ő szentségét.

Nagyobb dolog volt ennél, hogy a laikusokon kívül már

Sopron régi főtere a ferenciek (ma bencések) templomával.

egyes papi személyek is a szószékről predikáltak a dogmák és egyházi visszaélések ellen. Nemcsak egy világi pap a városi parochián beszélt így, hanem a szigorúbb engedelmességre kötelezett szerzetesek között is akad két rendtag, akik Luther példájára szűknek találják cellájuk falait és szószékre állva az ősi „kecske-templom“ titokzatos falai közül akarnak több világosságot kiárasztani az emberek közé.

Kristóf ferencrendű szerzetes volt az egyik merész férfiú és az esemény színhelye a bencéseknek mai temploma, az úgynevezett kecske-templom, mely Luther fellépte előtt több mint két-századdal volt már a ferenciek birtokában. Az első szó Luther

¹ „Dum conveniunt ad tabernam“ — mondja a vizsgálati jegyzőkönyv. Payr S. Ehtört. Eml. 4. l.

szellemében arról a régi szószékről hangzott el, amelyről predikált egykor Kapisztrán János a husziták ellen.

A mai vármegyeház terén, Sopron régi piacán áll ez a templom. Ősi monda fűződik hozzá. Eszerint a régi időben egy kecskepásztor több napon figyelte, hogy egyik kecskéje a mezőn levő dombnak mindig egy bizonyos helyét ássa és kaparja. Odamenve nagy kincset lelt a domb alatt s azt vélte, hogy legjobban azt úgy használhatja fel, ha belőle Istennek templomot építtet, amit a város beleegyezésével meg is tett. Még a helyet is tudni vélik, ahol ez történt. A Szent-Mihály-kaputól mintegy félórányira, a pozsonyi országút melletti dombon (kecskedomb), mely nem messze van a köhídtől (Steinbrückl). Valamely kegyes lélek Gamauf szerint szobrot is emelt ezen a helyen. Egy kökereszt ma is áll ott és a templom tornyán ma is rajta van a címerkép, mely körmével földet kaparó kecskét ábrázol s belül is a kórus elő részén van egy kép, melyen ilyen kecskét és mellette imádkozó pásztort látni.¹

Valósággal pedig egy vagyonos soproni család építtette ezt az ősi szép templomot, talán Ziegen vagy Zügen (Kecskés) nevű, amely néven sok lakosa volt Sopronnak és van mai nap is. Vagy pedig az ismeretlen nevű építőnek címerében volt benne a kecske képe és innen eredt az egész monda. A templom maga egyik kiváló remeke a középkori csücsíves építészetnek.²

Ebben a régi szép templomban Kristóf ferenci szerzetes volt az a „kecskés” barát, ki evangeliomi szellemű szabadabb beszédeivel a középkorban eltemetett kincset a domb alól előkaparta s abból Sopronban egy új templomot, a protestantizmusnak evangeliomi egyházát kezdte építeni. Legalább a hivatalos jelentés, Peck Kristóf akkori plebánusnak írásban beadott vádja öt teszi meg itt az első lutheránus magvetőnek.

Kristóf szerzetes efféle dolgokat predikált a szószékről: 1. Nem kell engedelmeskedni a pápának. 2. Akármely egyszerű pap is feloldozhat mindenféle, tehát a pápának fenntartott bűnesetek alól is. 3. A szóbeli fülbegyónás nem szükséges, hanem elégséges a gondolatbeli is. 4. Máriát és a szenteket nem kell imádni (non sint adorandi) és nem szükséges, hogy ezek érettünk közbenjárjanak.

¹ Sopron város levéltárában több irott emléken előfordul ez a monda.

² Gamauf i. m. I. 57. l. Fuxhofer-Czinár, Monasterologia I. 320. Henszelmann I. Magyarorsz. csücsíves stílú emlékei II. 47–76, Póda E. i. m. 83. l. Mihályi E. A középkor műemlékei Sopronban. 9. és 40. l.

5. Nem szükséges a testi böjt. 6. Nem kell templomokat és oltárokat építeni (érdemszerző jócselekedetképpen). 7. A soproni papok nyilvánosan ágyasokat tartanak s e miatt kánonszerűleg nem is misézhetnek. 8. Sopronban nincs szükség a zsidókra, mert itt maguk a papok uzsoráskodnak.

Maga a plebánus írta össze ezeket a pontokat s bizony igen kemény vádak voltak a szerzetes ellen. Egy hozzáadott utolsó vádpont pedig nem csak a barátot, hanem az egész várost illette, mely szerint maguk a soproni polgárok hirdettetik ezeket a tanokat a régi orthodox hit megvetésével és pedig zárt kapuk mögött. Vagyis predikáció alatt becsukhatják a belváros kapuit, hogy a külvárosból a plebánus és más értelmes r. kahalikusok be ne mehesse- nek és meg ne hallgathassák a szerzetesnek veszedelmes tanait.

1522-ben történtek ezek, jelenti a plebánus. Tehát elég korán, mindjárt Luthernek wormszi bizonyágtétele után. Az evangéliumi tannak ily nyílt, szószékről való hirdetésével hazánkban legfeljebb csak egy-két város előzhette meg Sopront. Hivatalos irata, terjedelmes részletes vizsgálati jegyzőkönyve pedig, mely a vád alapjául szolgáló tényeket, a reformáció első nyomait és az ezeknek elfojtására tett intézkedéseket ily részletesen sorolná fel, egy városnak sincs hazánkban ily korai időből, csak Sopronnak.¹

E megbízható forrás szerint Sopronnak a hit dolgában való viselkedése már igen korán gyanus volt a győri püspök, mint illetékes egyházi hatóság előtt is. Ennek tulajdonítható, hogy *Kajári* István győri kanonok és soproni főesperes 1524-ben, valószínűleg éppen hivatalos nyomozás céljából Sopronba jött és itt Peck Kristóf plebánust felkeresve, urának, *Gosztonyi* János (1510—25) győri püspöknek² nevében felszólítá, hogy mondja meg hitére és jó lelkiismeretére: vannak-e ebben a városban a lutheránus szektából valók?

Peck Kristóf 1519 óta volt soproni plebánus. Tekintélyesebb papi ember, mert 1524. mint alesperes (vicearchidiaconus) említ-

¹ Egykorú másolat Sopron város levéltárában. Lad. XXXI. et FF. Fasc. II. N. 90. A szorgalmas Gamauf másoltatta le ezt a nehezen olvasható kéziratot is először. Erről közölte Gruber József soproni tanító a *Magy. Prot. Egyh. és Isk. Figyelmező* 1873. évfolyamában. Innen pedig átvette Bunyitay, Ehtört. Eml. I. 159—171 l. és Payr S. Ehtört. Eml. 2—14. l. Az olvashatlan szavakat a kéziratból én sem tudtam kibetűzni.

² Hanuy Ferenc szerint ekkor már Paksy Balázs lett volna a győri püspök. *Kath. Szemle* 1906, 492. l.

tetik. Jó gazda, mért az újteleki kapu előtt egy malmot is (Damm-mühle) szerzett a plebánia számára. A várossal, mint több tisztvárosa, ő sem volt valami jó viszonyban. De már csak egyházi állásánál fogva is szavahihető embernek kell tartanunk.¹ Fentebbi vádpontjait tehát nem minősíthetjük üres szóbeszédnek. A maga nyáját, melyért elsősorban ő volt felelős, már csak nem feketíthette volna be az eretnokség súlyos bűnével, ha ennek komoly alapja nem lett volna. Hivatalosan kérdezték, ő tehát el is mondta, amit tudott s ami már rég nyomta a szívét.

„Oh fájdalom — mondá a főesperesnek — mindenfelé virágzik és terjed az a tévelygés“. Majd pedig értesülésének forrásáról kérdeztetvén meg, azt feleli: „Nyilvánvaló és mindenki tudja, hogy itt a polgárok már veszik és olvassák a lutheránus könyveket. Mikor a bormérő helyeken összejönnek, egy, aki ért hozzá, olvassa, a többiek pedig tizen, huszan vagy ahányan vannak, figyelemmel hallgatják. És annyi gyalázattal illetik a pápa özsentségét, a kardinálisokat és más egyháziakat is, hogy istentelenség azt hallani. Azután pedig reánk, itteni papokra kerül a sor, minket rágal-maznak.“²

Majd pedig a zárdai templomban predikáló Kristóf szerzetesre tér át a plebánus. Az erről szóló vádakát halíva, Kajári főesperes írásban kérte el a hirdetett eretnek tételeket. És Peck nyomban sajátkezűleg írta össze azokat és átadta neki. Ez lőn az első hivatalos akta, amelynek alapján az egész hivatalos eljárás Sopron városa és a szerzetes ellen megindult. Kajári hazavitte Gosztonyi János püspöknek, ez pedig jelentést tett a királynál. Papok levén a kancelláriában is, hamar elkészült a szigorú királyi rendelet, mely a soproniakat kérdőre vonja és vizsgáló biztos kiküldésével komolyan meg is fenyegeti.

Budán 1524. okt. 14. kelt II. Lajos királynak a soproni tanács-hoz intézett külön rendelete, mely szerint tudomása van róla, hogy a lutheránus eretnokség által megfertőztetett bizonyos ferenc-rendű szerzetes van közöttük, aki megátalkodottan kezdett predikálni a szent atyák határozatai és a római egyház intézményei ellen. E dolog öfelségének egyáltalán nem tetszik, egyrészt azért, mivel a keresztyén vallás iránt legnagyobb szeretettel viseltetik, amelyet úgy, amint őseitől vette, minden ragálytól és tévedéstől

¹ Póda E. i. m. 7. 1.

² Payr S. Ehtört. Eml. 4. 1.

tisztán akar megtartani és alattvalói által is megtartatni; másrészt pedig azért sem, mivel már korábban adott ki rendeletet, hogy az ő országában senki azt a szektát követni és támogatni ne merészelje. Tehát a soproniak hitéről és üdvéről gondoskodni akarván, kiküldötte *Gergely* testvért, szintén ferencrendű szerzetest, hogy a soproniaknak fentebb említett hitszónokát az ő saját főlebbvalója és más bölcs és tudós katolikus férfiak által mindazon tételekre vonatkozólag, melyeket állítólag a szent atyák tanainak ellenére tanított és predikált, vizsgálat elé állítsa.

Meghagyja tehát öfelsége fej és jószágvesztés terhe alatt, hogy amidőn az említett *Gergely* testvér vagy a soproni harmincadosok a nevezett hitszónok elfogatására és biztonságba helyezésére nézve a soproniakat megkeresik, ezeknek mindenféle tanáccsal és segítséggel szolgálatára lesznek. Meghagyja továbbá, hogy rögtön e királyi rendelet vétele után öfelsége nevében kihirdelik és közhirrre teszik, hogy az említett Luthernek és szektárius társainak latin, német vagy bármely más nyelven kiadott könyveit és értekezéseit házukban tartani, olvasni, dicsérettel emlegetni nem szabad és arról az eretnekségről nyilvánosan vagy magánosan vitatkozni senki ezentúl ne merészeljen, hanem inkább az ilyen módon történt kihirdetés után három nap alatt Luthernek említett műveit, annak kezeihez, akit *Gergely* testvér megnevez, megégetés végett mindenki átadni és kiszolgáltatni tartozik.¹

Csatolva volt e rendelethez egy bizonyos formula is, amely szerint kellett a királyi parancsolatot kihirdetni, a lutheránus könyveket kinyomozni és a rendelet áthágóit megbüntetni. Ez azonban a soproni levéltárban már nincs meg. Talán majd előkerül más helyről, mert bizonyos, hogy ezt más városoknak is megküldték.

A rendelet a szokásos záradékkal végződik: „Tehát ha a mi kegyelmünket, a ti élteteket és javaitokat kedveseknek tartjátok, másként ne cselekedjetek.“ A rendelet eléggé komoly és szigorú volt. Főbenjáró bűnnek minősíti az eretnekséget. Országos törvény kényszerítette ilyen eljárásra a királyt. Az előző 1523. évben a budai országgyűlésen hozott 54. törvénycikk mondta ki: „öfelsége, mint katolikus fejedelem valamennyi lutheránust, azoknak pártfogóit és párthiveit, mint nyilvános eretnekeket és a szentséges

¹ Sopr. vár. lev. Lad. XXI. et FF. Fasc. I. N. 8. Gamauf, Documente I. k. 2. r. 20. 1. M. Prot. Figyelmező 1871. 524. 1. Bunytay i. m. I. 158. Payr i. h. 1. 1.

Szűz Mária ellenségeit fejbétellel és jószágvesztéssel büntesse.“ Embertelen egy törvény. És ha a királyné és a brandenburgi örgróf mérsékelték is, de a főpapok és pápai követek annál inkább feltűzték a királynak eretneküldöző buzgalmát.

A kiküldött királyi biztos nyolc nappal a rendelet kelte után már meg is jelent Sopron városában. Az a Gergely nevű ferenci szerzetes pedig, akit ilyen fontos megbízatásra érdemesítettek, nem lehetett valamely közönséges barát, hanem kiválóbb egyéniségnek kellett lennie. Balogh Ferenczel én is úgy vélem, hogy *Szegedi* Gergely volt ez, a magyar ferenciek provinciálisa, a theologia doktora, a párisi Sorbonne tagja, aki később Dévai Máttyás ellen az első r. kath. vitairatot adta ki s akinek Szántai István kassai tanítóval szóbeli vitája is volt Segesvárott.¹

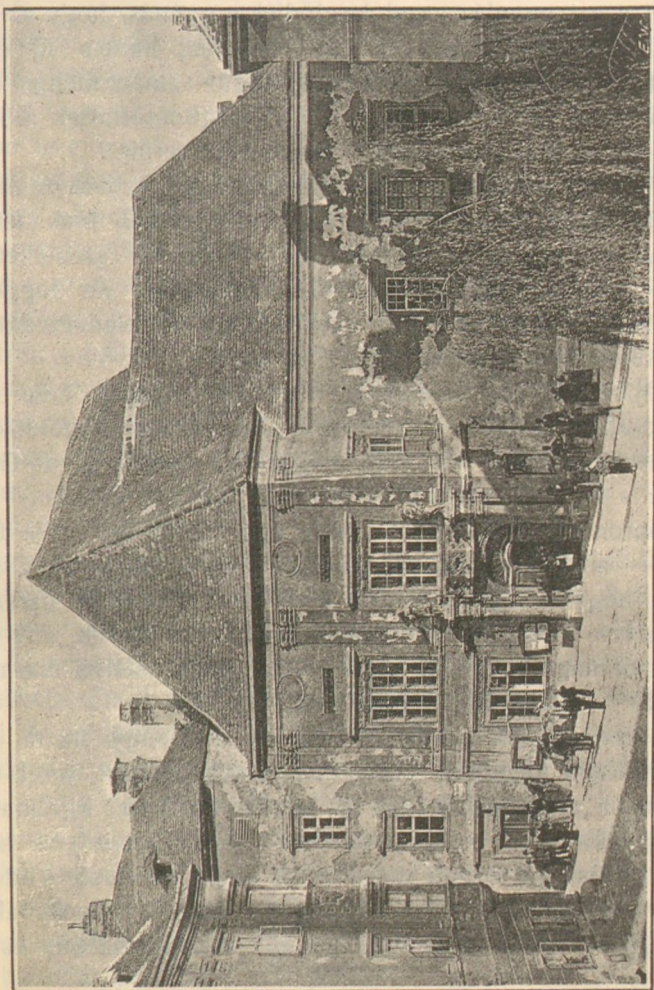
Ily nevezetes papi ember jelent meg tehát Sopronban, hogy az elrendelt vizsgálatot megtartsa. Ennek lefolyását a fennmaradt jegyzőkönyvből elég részletesen ismerjük. Az egész városi belső tanács (senatus) az élén Iván Mihály akkori polgármesterrel és Pulendorfer Mihály városbíróval² és a külső tanács vagy képviselő testület (electa communitas), valamint az egész soproni papi testület (sacerdotium venerabile Soproniense integrum) és a harmincadosok is mint királyi tisztviselők (adószedők) kellő tisztelettel fogadták a jeles szerzetest.

Mindezek 1524. évi október hó 23-án Severinus napján reggel 8 és 9 óra között gyülekeztek össze az ősi soproni városháza tanácstermében. Elsőben is felolvasták a fentebbi királyi rendeletet, majd pedig a Peck plebánus által beszolgáltatott vádpontokat. Két jegyzőt is választottak, a papság részéről *Radinger* Tamás oltáros papot, világi részről pedig a város akkori jegyzőjét, *Auer* Jakabot.

Elsőben is, amint illet, a vádlott *Kristóf* barátot idézték maguk elé a zárdából, aki meg is jelent, de úgy látszik, megijedt tettének következményeitől és részint szépítette, részint pedig egyenesen letagadta az ellene emelt vádakát. Nem egyedül volt ilyen az akkori papok és püspökök között, akik Erasmus és mások által

¹ Heltai G. Háló 56. l. Balogh F. A m. prot. ehtört. részletei 22. l. Révész I. Dévai M. élete 37. l. Vesd össze: Fraknói V. A protest. első terjedése Sopron városában. Új Magyar Sion 1876. 801—811. Zoványi J. A ref. Magy. a mohácsi vész előtt. Prot. Szemle 1891. Hanuy F. A lutheranizmus Magy. a mohácsi vész előtt. Kath. Szemle. 1906. 492.

² A városi tisztviselők táblázatos kimutatása. Gamauf i. m. l. 462.

A régi soproni városház, melyben Luther híveit kihallgatták.

felbátorítva előbb az egyház reformálását sürgették, de utóbb megfélemlítve másoknál is jobban meglapultak.

A pápának és az anyaszentegyháznak — mondja Kristóf — ő már csak a szerzetesi regulánál fogva is engedelmeskedik. A szóbeli vagyis fülbegyónásról akkor szólt, mikor a tiz bélpoklosról prédikált s azt mondá: azzal kezdődjék a gyónás, hogy az ember ne találjon többé tetszést a régi életében, hanem új életnek kezdésében keressen gyönyörűséget; végül azután menjen a pap-hoz feloldozást kérni és higgye, hogy megbocsáttattak bűnei az apostoli hitvallásnak erről szóló artikulusa szerint.

Máriáról és a szentekről azt mondta, hogy azokat ne imádjuk olyan imádással (*adoratione latrariae*), amilyennel csak Istennek tartozunk és nem a teremtménynek. Hanem a szenteket csak tisztelni kell és segítségül hívni. Mindazáltal ne függesszük szemeinket felettébb az elhalt szentekre és ne feledkezzünk meg az élő keresztyén testvérekről.

A böjtölésről azt predikálta, hogy az magában nem erény, hanem csak előkészítés az erényekre, a testnek megöklésére és a szelleim hatalma alá való hajlására, miként Szent Gergely mondja: a böjt elnyomja a vétkeket és felemeli a lelket.

A soproni papok életéről nem úgy szólott — vallja tovább Kristóf — miként a vádlevél mondja, hanem másként. Csak azt mondta, hogy eddig az olyan hívő, aki nyilvános parázna és házasságtörő volt, egy sem mert jelenlenni a misén, ma pedig a paráznak már misézni is merészelnek. „Aki találva érzi magát, álljon elő” — teszi hozzá merészen.

A soproni papok uzsoráskodását is csak úgy hozta szóba, hogy a zsidók idegentől szedhetnek uzsorakamatot, mert ezt az ő törvényeik megengedik; de a keresztyéneknek irgalmasságot kellene gyakorolniok a kölcsönadással. A mi keresztyén híveink azoknál jobbaknak tartják magokat és mégis mindenfelé adnak és vesznek uzsorakamatra úgy a világiak, mint a papok, akiknek pedig egyebek felett ki kellene tünniök a példaadásban és tanításban.¹

Bármennyire enyhíti is itt a jó Kristóf barát korábbi igehirdetésének tartalmát, de mostani vallomásából is kitetszik, hogy bizony elég erősen bírálta az egyház tanait és a papok erkölcsi

¹ A kamatszédést, jóllehet a császár megengedte, még később a flaciánus lelkészek is tiltották. Payr S. Flaciánus lelkészek Magyarországon 12. l.

életét. A plebánus által bediktált vádpontok mindegyikéről predikált valami olyasfélét. Peck nem a légből kapta, amit állított. S a barát annál bátrabban szépíthette a maga dolgát, mert látta, hogy az egész polgárság az ő részén van, míg a plebánusra, már csak a feljelentés és a városnak rossz hírbe keverése miatt is, haragusznak.

Végül az egész várost terhelő utolsó pontra nézve az előljárók, az egész papság és a harmincadosok is kijelentették, hogy a szerzetes nem az ő megbízásukból predikált az orthodox hit ellen és nem is e miatt zárátták be a belváros kapuit, hanem mivel az régi szokása a városnak. A király iránt való hűségből teszik ezt, hogy ellenség ne törjön be a városba, míg az egész polgárság a templomban van.

Ugyanazon a napon már ebéd után 1 órakor tovább folytatták a vizsgálatot. A jelenvoltak közt most *Sabari* (Szapári) Miklós, a soproni johannita keresztesek preceptora is ott szerepel, aki majd szintén tanuskodik. De előbb a fővádlót és följelentőt *Peck* Kristófot, a Szent Mihály templom plebánusát hallgatják ki. Ez őszintén elbeszéli a feljelentés történetét, úgy amint fentebb előadtuk. A vádpontokat most is fenntartja, ismétli, sőt előszóbeli vallomással is kiegészíti.

Elmondja, hogy nem csak ő, hanem mások is hallották Kristóf barát beszédéből, hogy Máriát és a szenteket nem kell imádni (non essent adorandi). Erre a jelenvoltak s köztük a harmincadosok is kérdőre vonják a plebánost: állítsa elő a tanukat, akikről ezt hallotta. De ő már elfeledte, ugymond, *annyi év múlva* (a tot annis.) A polgárságnak ez nem tetszett. „És mi nem voltunk megelégedve az ő bizonyágtételével” — iratták a jegyzőkönyvbe.

Az ötödik pontra vonatkozólag, hogy a bőjt nem jó cselekedet, a plebánus *Knopf* Kelemen soproni papra hivatkozott, aki mint 13-ik tanú állott elő és bevallotta, hogy ő azt Kristóf testvértől husvét után való 4. vagy 5-ik vasárnap hallotta. Tehát ebben is a plebánusnak volt igaza. Ez a Knopf csak oltáros pap lehetett,

A hatodik pontnál Peck plebánus *egy másik franciskánus* hitszónokot is belekevert az ügybe, ki harmadik előde volt Kristófnak. Mostani vallomása szerint két évvel ezelőtt ettől a másik hitszónoktól hallotta, hogy nem kell templomokat és oltárokat építeni, hanem elég a soproniaknak egy templom is. E korábbi másik franciskánusról, Kristóf elődjéről már a bevezető kihallgatás folyamán is szólt a plebánus és így neki két

szerzetes ellen volt panasza, de tüzetesen csak a jelenlevő Kristóf ügyével foglalkoztak.

Azt a két súlyos vádat, hogy Kristóf paráznáknak és uzsorásoknak prédikálta ki a soproni papokat, Peck most is fenntartja és megerősíti.

Végül pedig még hozzáteszi, hogy Kristóf azt is prédikálta, hogy a szentek semmi érdemet sem szereztek Isten előtt s azért akik ezt állítják, a maguk veszedelmére hazudnak; hanem a szentek „hit által győztek meg országokat“ (Zsid. 11, 33.). A plebánus ezzel Luthernek alapvető tanát imputálja a vádlott szerzetesnek. Mert Luther tanította a hit által való megigazulást, míg Róma ebben a cselekedeteknek is nagy érdemet tulajdonít, sőt a szenteknek felesleges jó cselekedeteit is tanítja. A plebánus tehát a bizottság előtt is azt akarja bizonyítani, hogy a barát Luther tanait vallja.

Erre nyomban előhívták ismét Kristófot, kinek felelete a kérdésre ez volt: A szentek nem a saját érdemből (erejükből) szereztek érdemeket, hanem Krisztus szenvedésének az érdemből. E feleletben figyelemre méltó, hogy Krisztus szenvedésének nagy érdemét, amelyre Luther követői minden emberi érdemet kizárva alapították üdvösségüket, legalább ily formában és ennyire ki merle emelni a bizottság előtt.

Végül pedig Peck plebánus azt sem tagadta, hogy ő a főesperesnek megmondta és megírta Kristófról: „Ha ezt cselekszi nyilvánosan, mit nem tesz akkor titokban, midőn mi nem vagyunk jelen, az ünnepnapokon, midőn reggeli időben a belvárosban zárt kapuk mögött prédikál.“ Ezzel nagy haragot zúdított magára a plebánus, mert megerősítette a soproniaknak azt a gyanúját, hogy a kapuknak szokásos bezárása miatt ő keverte rossz hirbe a várost.

Majd a plebánus után *Rafael* papot, a Szűz Máriáról nevezett templom plebánusát hallgatták ki, aki semmit sem akart tudni ezekről a dolgokról, mert ő, úgymond, ritkán jár be a városba. Az ő temploma és lakása ugyanis kívül volt a belváros falain.

Harmadik papi tanuként *Radinger* Tamás altariszt, a vizsgáló bizottság egyik jegyzője következett, aki megerősíté a plebánus szavait, azt mondván: ő csak egyszer volt jelen Kristóf testvér beszédén s ekkor azt prédikálta, hogy a szenteknek semmi érdemük sincs Isten előtt, de Pálnak a Zsidókhoz írt levelét idézte, aki azt mondja: A szentek hit által győztek meg országokat.

Kihallgatták negyedik tanuként a világi jegyzőt, *Auer* Jakabot is.

Ez is ugyanazt vallá, sőt még többet. Szerinte Kristóf testvér egy ünnepnapon prédikálás közben azt mondá: „A szentek nem saját érdemeikkel érdemelték ki az eget és Pál apostolt idézve szóla tovább: mi magunkért a magunk erejéből nem tehetünk eleget; és akik mégis azt állítanak, hogy a szentek a magok erejéből szereztek érdemeket, azok hazudnak; hanem a szentek hit által győztek meg országokat.“

Becsületére válik, hogy a városi jegyző világi ember létére ily jól figyelt a prédikációra s még hosszabb idő múlva is el tudta mondani, amit hallott. És ez a jelenség, hogy a világiak eljártak és ennyire figyeltek a papok prédikálására és hogy éppen ilyen a két felekezet közt választó falat emelő egyházi tant jegyeztek meg ily pontosan: ez mutatja, hogy ekkor már sok szó esett itt Lutherről és a reformációról.

Ezután még a városi tanács és képviselő testület egyes tagjait hallgatták ki. Ilyen nevek voltak köztük: Frangk Pongrác, Greiner Pongrác, Rauscher Farkas, Wandorffer Farkas, Fastenberger Gergely, Hengst Lénárd, Fruebiert (Frühwirt) Rupert, Auer Miklós, Mátyás úr, az építőmester fia, Layndl Bernát, Stetober András, Taschner Farkas, Jandl Mátyás, Payr Farkas, Lang Péter, Schwarz Pál, Schifferhueber, Schöttl, Sünthlich, Piesch urak és más összesen 29 tanú.

Közülök csak Hengst Lénárd vallomása érdemel figyelmet, ki a plebánussal megegyezőleg egy másik korábbi hitszónokról szólott. S szerinte ez predikálta Szent Miklós napján, hogy a szenteket nem kell segítségül hívni és tisztelni s e miatt a nép zugolódott is ellene. És Payr Farkas, miként Peck és Auer jegyző, Kristóf barát szájából hallotta, hogy a szentek nem saját érdemből mentek be a mennyországba és aki másként vallja ezt, az a maga veszedelmére hazudik.

Utoljára még egyéb városi polgárokat is behívtak és kikérdeztek Kristóf szerzetesre vonatkozólag. De mind ezek a legjobb indulattal vallották, hogy semmi rosszat sem tudnak róla és semmit sem hallottak tőle beszédeiben az evangéliumon és az üdvösséges egyházi tanon kívül (praeter evangelium et doctrinam salutiferam). Ilyen nagy általánosságban felelt a polgárság. És ezzel végződött az első napi vizsgálat.

Másnap okt. 25. Crispinus és Crispinianus napján gyülekeztek össze ismét a városházán. Ez alkalommal *Szapári* (de Sabari) Miklós, a soproni keresztesek preceptora lépett fel vádlóképpen

és ezt a vallomást tette: „Egy *Mátyás* nevű pap, ki a soproni Szent Mihály-templom plebánusának volt a helyettese, saját főnökének nevében közlé velem, hogy van egy hitszónoka, ki a parochialis templom szószékéről nyilvánosan hirdette, hogy a pápának és más püspököknek nincs nagyobb hatalmuk és tekintélyük, mint az egyszerű lelkésznek. Ekkor orvoslásról gondolkozva a soproni plebánus urakhoz levelet irtam, hogy az ő egyetértésükkel hirdették-e a fentebbieket. Erre a plebánus urak engem a Szent Mihályról nevezett parochiára hívtak. Elmentem és a plebánusok is mind megjelentek ott és ebben az ügyben ártatlanoknak igazolták magokat s végre ama hitszónokot is a saját plebánusa, feddő szavaival jobb utra térítette. Utóbb pedig a hitszónok belátván, hogy rosszul cselekedett, néhány nap múlva több kiváló férfiut, papokat és polgárokat hozván magával, eljött házamhoz és bűnéért bocsánatot kért tőlem. De csak oly feltétellel bocsátottam meg neki, hogy állítását a szószékről vonja vissza, amit meg is tett.

Ime a harmadik pap már Sopronban, aki eretnek tanok miatt áll vád alatt. Kettő a zárdában, egy pedig már a plebánián. Szapári a keresztes pap nem volt felebbvalója a predikáló segéd-papnak. Ez a plebánus ösztönzésére csak azért mehetett el annak házába, hogy a plebániának is, ahonnan a két ferenci barátot vádolták, rossz hire ne keljen.

Szapári után *Wetzer* Farkast, az Ikva hidja mellett épült kórházi templom plebánusát is kihallgatták Kristóf szerzetesre nézve. De ő semmit sem tudott a vádpontokról, mert két év óta nem volt — úgymond — a zárdában. Ami bizony nem valami jó kollegiális viszonyra mutat.

Most azután egy negyedik papi vádlott kerül elő, *Radinger* Tamás, aki előbb tanuként is szerepelt s a vizsgálatnak is ő volt az egyházi jegyzője. Ellene az volt a vád, hogy tagadja az isteni gondviselést. Isten szellem, ugymond, nincsenek szemei, fülei, tehát nem is ismeri, nem is kutatja az emberek cselekedeteit.

Tabrer Vida varga lép fel ellene tanuképpen. Eskü alatt vallja, hogy ivás közben (bizonyára ismét valamelyik bormérő polgári házban) a papokról beszélgettek, hogy — miként már hire van — feleséget kell venniök. (A beneficiátusok concubinatusa és titkos házassága könnyen adott okot az ilyenféle beszédekre.) Oda jött azután *Tamás* tisztelendő úr is Boem (Böhm) Ferenc soproni polgár házába és beszélgetésüket félbeszakítva mondá: „Ti nem tudjátok, mi az Isten. Mert Istennek nincs sem füle,

sem szeme, sem keze, sem lába, hanem szellem az.“ De hozzát teszi még Tabrer igen helyesen: „Tamás úr nem volt lutheránus“.

Pauer Gáspár polgár ezt a vallomást még azzal toldja meg, hogy Boem házában ő a pincebejárat alatt mondta beszéd közben, hogy Isten mindeneket jól megvizsgál, minden dolognak okát és alapját. S erre mondta Radinger pap az ellenvetést, hogy Isten nem érez és nem tud meg semmit, mert nincsenek érzékszervei. Egy bizonyos Bernát úr is jelen volt, aki tudja, hogy veres bort ittak együtt s hogy Radinger a polgárokkal civódott, de nem tudja, hogy miről vitatkoztak.

Radinger ily durva, sértő nyilatkozattal, midőn Istennek legkiválóbb tulajdonságait, mindentudóságát, mindenhatóságát, sőt gondviselését is tagadta, nagyot vélkezett az egyház tanai és saját állása ellen, de éppen nem voltak ezek oly vétségek, amikért lutheránizmussal lehetett volna vádolni. Mégis ezt fogták reá, amint Tabrer beszédéből kitetszik. A nagy reformátort akarták ily módon is megbélyegezni.

A vizsgálóbizottság nyomban kimondta az ítéletet, hogy nyilvános predikációt mondjon Luther és az ő hivei ellen és nyilván a nép előtt vasárnapi beszédben vallja be eltévelyedését és kövesse meg előbb a maga feljebbvalóit, azután a király ő felségét s végül az egész várost. Radinger alá is vetette magát az ítéletnek s kész volt mindezt a kitűzendő napon megtenni.

Ime Radingernek is Luthert kellett megtagadni és elátkozni, jöllehet semmi köze sem volt hozzá. Radinger bűne inkább a városban élt beneficiátusokra nézve jellemző. Pedig ő még a jobbak közül való lehetett, mert hisz egyházi jegyzőnek is ily fontos ügyben őt választották meg.

b) Krámer Pál elítéltetése és Luther könyveinek elégetése.

A fejenként vádolt négy papi ember ügyének letárgyalása után áttértek most a királyi rendelet azon pontjára, mely a *lutheránus könyvekre* vonatkozik. Még ugyanezen napon d. u. 1 órakor gyülekeztek össze ismét e tárgyban.

És a könyvek kikutatásának és beszédésének módjára nézve úgy állapodtak meg, hogy megadják mindegyik rendnek a maga becsületét s a papok lakásán Peck alesperes végezze a nyomozást maga mellé vett egyházi és világi férfiakkal, a polgári házakban pedig a polgármester, városbíró és a tanács tagjai. Ha hanyagul járnak el, ő felségének fognak érte felelni.

Ezen kívül szükségesnek találta a bizottság, hogy Kajári főesperes az egész soproni *esperességben* is parancsolja meg a plebánusoknak, hogy ne használják Luther könyveit és ha talál náluk ilyeneket, azokat is szedesse el. Ez mutatja, hogy Luther iratai nem csak a városi, hanem, már a vidéki papok körében is elterjedtek.

Peck alesperes csakugyan már harmadnapon, okt. 27-én bemutatta a soproni papoktól elszedett lutheránus könyveket s megígérte, ha még ezután is talál, azokat is beszolgáltatja a városházára.

A polgárok körében nem folyt ily erélylyel a nyomozás. Itt jóformán csak egyet, a bűnét nem is tagadó Krámer Pált tették meg bűnbaknak, pedig lehetett volna büntársa akárhány. Ezt a bűjtben húsevő és Luther könyveit olvasó soproni polgárt a latin jegyzőkönyv Institornak, egy későbbi királyi leirat pedig Mercatornak nevezi. Mind a kettő kalmárt jelent. Mivel pedig az 1525. évi városi számadókönyvben Krámer néven fordul elő s mivel e néven hosszú ideig voltak Sopronnak tekintélyes polgárai, azért bizonyára ez volt az igazi családi neve. Ő már alig volt kereskedő, talán nyugalomba vonult, de a bormérő cégért, úgy látszik, ő is kitűzte házára időnként. Részletesebb adataink nincsenek róla. De egyenes, bátor fellépése, szókimondó őszintesége és egész viselkedése a vizsgálat alatt bizonyos rokonérzést ébresztenek iránta. A papok után ő volt az első soproni polgár, akire rábizonyult, hogy Luther könyveit olvasta, s ezt nem is tagadta.

Október 27-én került reá sor a bizottság előtt. Iván Mihály polgármestert és Pulendorfer Mihály városbíró is kihallgatták ekkor sok más polgárral együtt, hogy nincs-e lutheránus könyvük és nem ettek-e tiltott eledelt (hust, tojást, tejes ételt) böjti napokon.¹⁾ Valamennyi tisztázza magát, csak Krámer Pált mártják bele a dologba.

Iván polgármester mondja el a bizottság előtt, hogy hozzá jött Peck plebánus és elpanaszolá, hogy egy polgárnak közöttük már oly rossz az életmódja, hogy szinte feltűnő s minthogy ő a város feje, tehát büntetlenül hagyja-e az ilyenféle esetet? Sőt ellenkezőleg, felelé a polgármester, ha biztos tudomása lesz róla, nem marad büntetlenül. Erre azután Krámer Pált nevezte meg a plebánus. Majd megemlíti a polgármester, hogy tisztességes

¹⁾ Akkor még a tojás és tejes étel is tiltva volt böjti napokon.

asszonyok jöttek hozzá, akik Krámernek a feleségét is bevádolták, hogy tiltott napokon tojást evett. Ezt vallotta utóbb Krámernéről Piesch János is.

Pulendorfer városbíró is előáll és vallja: neki maga Krámer mondta, hogy bőven vannak lutheránus könyvei; azt pedig feleségétől és egy földmívestől hallotta, hogy Kramer és a felesége tojást és vajrényét ettek böjti időben. A polgárok közül is többen vádaskodtak Krámer ellen. Így Grätzer Kristóf, Oíner Bertalan, Hiersch, Schutzner, Stegersbacher.

Piscator (Fischer) Péter Kramertól magától hallotta, hogy lutheránus könyvei vannak. S annak is van hire, hogy húst evett böjti időben. Midőn a halpiacon találkozott vele s a halakról kezdett beszélni, Kramer azt mondta: jobb a pecsenye és a kappanhus, mint a hal. De Fischer azt felelé, hogy ő jobban szereti a halat.

Kolb Gáspár és Bors Benedek vallják, hogy mint jó pápisták Székesfehérvárra zárandokoltak István király napjára, hogy ott a templomokat látogassák és a szent képeket tiszteljék. De Krámer kinevette és lepírongatta őket, mivel hogy fákat és köveket tisztelnek. Többen pedig azzal is vádolták, hogy Krámer más polgárok és két helybeli diák jelenlétében sonkát is evett tiltott időben. Az egyik diák maga dicsekedett el ezzel a városi vámszedő előtt.

Mind e vádakra maga Krámer ezt vallja: hogy másoknak vannak-e lutheránus könyvei, azt nem tudja, de neki vannak s az urak kívánságára megmutatja és elő is adja. Vallja továbbá, hogy egy utazás alkalmával pénteki napon tojást evett. Sőt midőn ez évben bort mért ki s néhány társa ennivalót kért tőle, sonkát hozott elő s mindnyájan ettek belőle. De máskor soha sem követelt el ilyent, hanem házanépével együtt az időhöz és helyhez képest mindenkor jó keresztyén módon élt. Ezért ajánlja is magát a biztos urak jóindulatába.

Krámer nem nevezte meg a polgárokat, kik vele pénteki napon sonkát ettek. De Coriári Mátyás és Pistor (Beck) János polgárok előállanak, hogy magukat előre tisztázzák és bevallják, hogy ők voltak ott, de nem ettek, sőt midőn Krámer kínálta őket, kiköptek s megszidták érte, azt mondván: az ördög téged egyen meg. De Krámer — vallják tovább — mégis az asztalra tétette a sonkát és azt mondá: „Én senkitől sem kívánok lelkiismeretbeli dolgot, aki nem eszik, hagyja ott.“ Erre azután két

diákkal, kik közül az egyik kántorsegéd volt s a minap ment el innen, bement a maga ebédlőszobájába. „Mit csináltak ottbenn, nem tudom — mondja Beck — de a tálat üresen hozták ki, azt láttam.“

Ezek a részletek igazak lehetnek azzal a különbséggel, hogy Coriári és Pistor Beck uram sem köptek ki, hanem házigazdájukkal és a diákokkal együtt fogyasztották el a sonkát, mert Krámer amily kimélettel elhallgatta nevüket, olyan igazságszeretettel valótlan sem fogott volna rájuk. Krámeréknek, úgy látszik, sok ellenségük volt. Még a feleségét is belekeverték a dologba.

Szintén Pistor Beck vallomása szerint Krámer a lutheránus könyveknek nagy mennyiségben való beszerzését (*magnam copiam librorum lutheranorum*) előtte azzal mentette, hogy e miatt nem fejthetik le fegyverrel a bőrét, mert hiszen *nyilvánosan árulják* a könyveket.

Krámeron kívül ugyanezen a napon a papokra nézve is történtek újabb terhelő vallomások. Piesch János szerint ugyanis a soproni papok többfelől hozatják Sopronba a lutheránus könyveket. (Főként azonban Bécsből bizonyára.)

Jandl Mátyás, a parochiális templom hitszónoka pedig azt vallotta, hogy amint Sebestyén nevű paptól hallá, némely soproni papok egy bizonyos mesterember házában húseledelt ettek tiltott napokon.

A tisztelendő urakra utóbb is rájárt még a rud. Az okt. 30. tartott pótvizsgálaton ugyanis Bernát asztalos a most említett Jandl Mátyás ellen vallá, hogy sokszor eljár a házakhoz és ott tojást evett bőjti időben. Az asztalos őt emiatt megdorgálta. De a pap azt merte mondani: „Miért ne enném, csudálom, hogy te is nem eszel; én még hust is enném, ha volna; és tudok helyet, ahol hust főztek és ettek s az iskolába is küldtek belőle.“

Krámer Pál is ugyanekkor a papok példájával mentegette magát. Arra a kérdésre, hogy mi alapon mert hust enni tiltott napon, azt felelé, hogy a „német urak“ példája bátorította fel. Nem Brandenburgi Györgyre és kíséretére kell-e itt gondolnunk, aki az előző évben járt Sopronban. De közelebbi helyről is vett bátorítást. Bizonyos ügyben ugyanis gyereket küldött cédulával bőjti időben a plebánushoz s midőn a gyerek a konyhába belépett, látta, hogy hust főznek s otthon elmondta a gazdájának. Ime a feljelentő Peck plebánus is bűnös volt abban, amivel mást vádolt. Ugyanekkor a fentebbi Jandl Mátyás is vallá, hogy bizo-

nyos papok, név szerint György uram és Gál mester gyertyaszentelőnek előestéjén megették egy tyúk husát; két más pap is jelen volt t. i. ő és Sebestyén úr, de ők nem ettek belőle. A soproni papoknak ez az eljárása, hogy nyilvánosan perbe idézik és büntetik a laikusokat azért, amit ők titokban büntetlenül cselekesznek, igen kedvezőtlen színben mutatja erkölcsi életüket.¹

A kihallgatás után következett azután az *ítélet*. A vétkes soproni papok megbüntetését, úgy látszik illetékes egyházi hatóságukra bízta, azokról legalább nincsen szó a jegyzőkönyvben. De bírói ítéletet mondtak még okt. 27-én a világiak közül elmarasztalt *Krámer Pálra*.

És pedig kimondták úgy a tanács, mint a királyi biztosok nevében, hogy Krámerre rábizonyult úgy a lutheránus könyvek tartásának, mint a tiltott napokon való húsevésnek bűne. Tartozik tehát nyilvános helyen bevallani, hogy e bűnöket elkövette. Azután pedig kérje bocsánatát a mindenható Istennek, az anyaszentegyháznak, az egész városnak és minden egyebeknek; ígérje meg továbbá, hogy hasonló dolgoktól őrizkedni és úgy fog élni mint jó keresztyén; amit ha meg nem tart, a királyi rendelet értelmében fogja büntetését elvenni. Krámer mind ennek a legközelebbi vasárnapon való teljesítésére késznek nyilatkozott.

Másnap okt. 28-án Krámer újra behivatták s részletesen közölték vele bűnvallásának módját. Álljon nyilvános helyen az utcán, ahol az egyik hitszónok menjen fel a szószékre és mondja el Krámer Pál bűneit, egyszersmind hirdesse ki a királyi rendeletet is, végre pedig máglyát rakván égessék el Luther könyveit. A pap leszállván a szószékről, menjen fel ugyanoda Krámer is, vallja be tévedését, vétsége miatt kövessen meg mindenkit és erősítse meg a predikáló pap által mondottakat, amennyiben az általa elkövetett vétségekre vonatkoznak.

Ily előzmények után vasárnapon október 30-án következett végre ez a soproni piacon, bizonyára a kecske-templom előtt a mai megyeház-téren a lutheránizmus ellen rendezett első autodafé. A vizsgáló bizottság, polgármester, városbíró, a tanács és a bámulók nagy sokaságának jelenlétében háromszori harangozás

¹ Eljárásuk arra a bizonyos rabbinuséra emlékeztet, ki a nála kérdezősködő laikusnak megtiltotta a húsevést, de a maga konyhájában húst főzetett; s mikor rajtakapták és kérdőre vonták, azt felelte: „Hát kérdeztem-e én valakitől hogy szabad-e hosszú napon húst enni?”

és orgonajáték után,¹ ami hasonló esetekben városi szokás volt, Radinger Tamás oltáros pap ment fel a szószékre és beszédet mondott a katolikus hitről. Ő is bűnös volt, tehát reá bízták az alkalmi szónoklatot. Azután Auer Jakab a városi jegyző tette közhírré a királyi rendeletet.

Ezek meghallgatása után — mondja a jegyzőkönyv — megbüntették megfelelő büntetéssel azokat, kik büntetésre méltók voltak. Itt kellett tehát első sorban Krámernek bűnhődnie a fentebb megszabott módon. Ez megtörténvén a városi kikiáltó kihirdette, hogy jövőben mindig irgalom nélkül fognak a bűnösök lakolni. Végül pedig a hóhér (carnifex sangvinarius) elégette a lutheránus könyveket. „Ama dögvészes Luthernek megvetésére és megutálására“ — teszi hozzá a jegyzőkönyv.

Voltaképen pedig a soproni máglya emésztő tüzéből oly hatalmas világosság áradt szét Sopron városában és ennek vidékén, hogy az emberek csakhamar tisztábban kezdték látni Krisztus tanát, felismerték az egyház visszaéléseit és elítélték ennek érdemellen szolgáit.

A vizsgálati jegyzőkönyv záradéka még külön kéri ő felségét, hogy szigorúan parancsolja meg a polgármesternek és városbírónak, hogy súlyos büntetés terhe alatt ügyeljenek fel az itteni állapotokra, nehogy ő felségének ez a városa a lutheránus szekta által megfertőztessék, miként *részben már megfertőztetve* volt. A szokott loyalis nyilatkozat ez, amilyenben a szab. kir. városok soha sem szoktak fukarkodni.

Másnap október 31-én, Luther tételei kifüggesztésének hetedik évfordulóján, a város külön hódoló felirattal terjeszté fel ő felségéhez a vizsgálati jegyzőkönyvet.² Ebben említik, hogy a városi hitszónokokat nem is ők jelölik ki évenként, hanem a plebánus, illetve a ferenciek szerzetes rendje. Kristófot, a mostani szerzetes hitszónokot külön is védelmükbe veszik. Gergely királyi biztos jelentése és a mellékelt jegyzőkönyv kellőleg fog igazolni mindent. „Eddig nem is tudtuk — mondja a felirat — hogy a városban Luthernek versenylátsai (sic) akadtak, akiket bizonyára megintettünk és nem hagytunk volna büntetés nélkül.“

Az érdekes tanács itt bizony valótlant mond. Hiszen nyilvánosan árulták és vásárolták itt Luther műveit. S a jegyzőkönyv maga

¹ Akkor még regál nevű hordozható kisebb orgonákat is használtak.

² Vár. lev. Lad. I. et A. Fasc. I. N. 5. Gamauf, Documente, I. K. 2. r. 22. I. Bunyitay i. m. I. 171. Payr i. m, 14. I.

is bevallja, hogy a város a lutheránus szekta által részben már „megfertőztetve” volt. Fraknói Vilmos a r. katolikus történetíró is elismeri, hogy a tanácsnak ez a felterjesztése nem őszinte. Szándékosan építik a dolgot. Félnék, hogy elveszítik a király kegyét és városi szabadalmaikat.

Arra hivatkoznak bizonyítékul, hogy egyházi szabályzataikat és az egyházi ritust nem változtatták meg. De ez nem sokat mond, mert ez Németországban is csak később kiméletesen és fokozatosan történt.

Legjobban bántja őket a feljelentő személye. Peck Kristóf, a plebánus tette ezt a csúfságot velük. Nem lehet az jó barátunk — mondják a feliratban — és kéri a királyt, hogy tudassa velük a feljelentő nevét. Mintha nem tudták volna amugy is. Ennek a kérelemnek II. Lajos utóbb eleget tett. Saját hitszónoka és gyóntatója Antal páter, szintén ferencrendi, járt közben nála s a plebánus perbefogatását kérte, mivel Peck a maga hamis vádjával gyalázatot, fáradságot és költséget okozott a rendnek. A plebánus azonban kevéssel a soproni vizsgálat után meghalt. A király ekkor 1525. jan. 12. Budán kelt rendeletével¹ Szegedi Gergelyt újra kiküldte Sopronba oly megbizással, hogy a ferenciek rendjét Peck Kristóf hagyatékából méltányos becslés és egyesség útján kárpótolják. E rendeletben világosan benne van, hogy a feladó a plebánus volt és Kristóf szerzetest alaptalanul vádolták.

Ebből látjuk, hogy Gergely testvér kedvező jelentést vitt Budára, amit tőle, mint Kristóf rendtársától el is lehetett várni. Peck plebánus és egyes tanuk vallomása szerint azonban a barát nem volt ennyire ártatlan a lutheránizmus dolgában. Bűnbakot Krámer Pál világi ember személyében találtak, ezt megbüntették, a könyveket elégették, a királyi biztos ezzel jól végezte a dolgát.

Kristóf tehát, akit a polgárság szeretett, ilyenformán megszabadult. De maguk a város vezetői most más papok, a laza erkölcsű soproni beneficiátusok ellen emeltek panaszt, amelynek közvetítője valószínűleg Gergely testvér volt.

Még 1524. évi november 16-án újabb királyi parancsolat kelt, mely szerint ő felsége a polgármester, városbíró és esküdt polgárok jelentéséből arról értesült, hogy a soproni beneficiátus papok közül a legtöbben az egész klérus gyalázatára és a lelkeknek nagy kárára erkölcstelen életet élnek, nyilvánosan ágyasokat tar-

¹ Bunyitay, Ehtört. Eml. I. 187. 1.

tanak, akikkel gyermekeket is nemzettek. A király ágyasaik elűzését követeli s mint fentebb látluk, azzal fenyegeti meg őket, hogy patrónusuk, a város, beneficiumaikat fogja elvenni.¹ Íme az oltáros papoknak ilyen bűneik is voltak, melyeket nem szellőztet bővebben a jegyzőkönyv, hanem csak amúgy mondták be vagy külön jelentették fel a városi atyák.

Krámer Pált, aki, úgylátszik, nehezen vált meg a lutheránus könyvektől és a húsevéstől, még utóbb is büntették. A királyhoz intézett folyamodására Budáról 1525. január 28. érkezett leirat, mely szerint Krámer Pál soproni polgár azon bűnéért, hogy pénteki napon húst evett, már nem is egyféle módon eléggé meglakolt, azért tehát nem akarván őt, ki bűneit megbánta, az igazságosnál nagyobb mértékben büntetni, öfelsége meghagyja, hogy nevezett Krámer Pált személyében, becsületében, javaiban és jószágaiban ne bántsák és ne kárhoztassák.² Ezzel talán vége is szakadt a szegény ember háborgatásának.

A megfélemlített polgármester és városi tanács a királyi biztos távozása után is elég szigoruan vették az eretnecség dolgát. A városi számadókönyv szerint 1525-ben újév után való hétfőn is külön fizetést adtak a városi hóhérnak azért, hogy lutheránus könyveket égetett el és bizonyos *György* nevű soproni lakost kinzó vallatás alá fogott. „Eodem die — mondja a számadókönyv — dem Züchlinger dass er die lutherischen Puecher verprendt hatt und den Jörgen (Georg) gefragt, geben ein Pfund Pfennige.“³

Mind e szigorú elbánás ellenére is azonban még mindig voltak itt Luthernek barátai a következő években is, amint ez a hivatalos jelentésekből kitűnik. 1526-ban ugyanis újabb keményhangú feljelentést (*aspera delatio*) tettek a soproniak ellen a király és primás előtt. Erre II. Lajos, valamint külön Szalkai László primás is újra elküldték biztosaikat Sopronba, akik május végén jártak itt. *Csézi András* doktor, esztergomi nagyprepost és *Kajári Antal* esztergomi kanonok voltak ezek, akik néhány nap mulva Pozsonyban is jártak hasonló megbízatásban.⁴

¹ Bunyitay, Ehtört. Eml. I. 181. l.

² Vár. lev. Lad. XXXI et FF. Fasc. III. N. 110. Gamauf Dokumente I. köt. 2. r. 430. l. Bunyitay i. m. I. 188. Payr i. m. 16. l.

³ Az 1524—25 évi számadás kis 4-ed réf. Hátulról számítva a 12. lap hátsó felén. Gamauf Gesch. der ev. Kirche Oedenb. 49. l.

⁴ Item Octava Corporis Christi dem Doctor Andrea, der von wegen der lutherischen sachen hie gewest ein essen visch. Pozsonyi számadókönyv 1526. Schrödl J. A pozsonyi ev. ehközség tört. 38. l.

Innen jelentik június 3-án Szalkay primásnak, hogy előzőleg Sopronban igen szigorú vizsgálatot tartottak a lutheránusok ügyében s őfelségének rendeleteit trombitaszóval a kikiáltó által kétszer kihirdették. A primás ugyanis már ápr. 10-én kelt levelében még a szekrények kikutatását és az egyház gyalázatára készült énekeknek eléneklését is megtiltja s a papságot is a nagyobb excommunicatióval fenyegeti meg. Csak a pozsonyiaknak szóló leirat maradt fenn, de a későbbi jelentés mutatja, hogy hasonlókat kaptak a soproniak is.¹

De ezek a biztosok, András doktor és társai most már az egész vármegyére is kiterjesztették figyelmüket, a szolgabíró és az esperest küldvén ki „a dögvészes lutheránus szekta” követőinek kinyomozására. Sőt előzetesen a soproni esperességnek egész klérusát összehívták ide Sopronba s megintették és buzdították, hogy az eretnekség elvetésével a tiszta tant tanítsák gyülekezeteikben és nyomozzák ki azokat, kik az eretnekséget követik.

Magában Sopron városában pedig nem egyet találtak most is nemcsak a köznép, hanem az értelmesebb polgárok és papok közt is, kik a primásnak küldött jelentés szerint ezen „mérges lutheránus moslék által (colluvie hac virulenta Lutherana) megfertőztetve voltak.”²

A város vezetői most is nagy készséggel tesznek eleget a királyi parancsolatnak. A gyanusokat kikutatták, többet a városi lakosok közül elfogtak és tömlőcbe vetettek.³ Ezek között volt *Sartor Schneider* Vida nevű soproni polgár is. A lutheránus könyvek elégetésével pedig (librisque Lutheranis publice combustis) egy újabb autodafét rendeztek. Ez már harmadik eset, melyről tudomásunk van, de lehetett több is.

A város annyira megijedt ez alkalommal is, hogy a már Pozsonyba tovább utazott András doktortól és társaitól addig is, míg részletes jelentésüket megteszik, egy rövidebb kedvező bizonyítványt kértek és követekkel küldötték meg ezt a királynak és primásnak, hogy meg ne haragudjanak s valami kára vagy bántódása ne legyen a városnak.

A királyi biztosok, mint mondják, a soproniak kértére teszik most rövidre összefoglalva ezt az ideiglenes jelentést és nagy jó-

¹ Bunyitay i. m. I. 248. 262. 265. és 270. Payr i. m. 16. I.

² U. o. 17. I.

³ *Intelligimus autem nonnullos ex illis etiam captos et in carcere conjectos fuisse.* II. Lajosnak 1526. jun. 26. rendelete. Bunyitay. Ehtört. Eml. I. 270. I.

akarattal szólnak az itteni állapotokról. Szerintük a királyi leiratban foglalt keményhangú vád nem az igazság iránt való buzgalomból, hanem gyűlöletből vagy idegen javak elragadásának a vágyából eredt. Tehát ismét a soproniak ellenségei voltak a feljelentők. „Sem a papság, sem a polgárság között — mondják a biztosok — nem találtunk lutheránusokat, a nép között is csak keveset.” Ezért úgy az egész várost, valamint a levélvivő követeket ajánlják a primás kegyébe.

De a sok lapítás és szépítés alól valami baj mégis előtűnik, midőn azt írják a biztosok, hogy maguk a városiak is az elmúlt napokban a megfertőzöttek kinyomozása és a lutheránus könyvek megégetése által segítségükre voltak abban, „hogya a várost és az egész népet a keresztyén vallásnak és a szent római egyháznak régi állapotára visszatérítsék.” Ime tehát mégis csak szükség volt erre, még sem maradt minden a régiben. Voltak változások s úgy kellett a régi állapotot helyreállítani, ha ugyan lehetett.

A soproniak, kik a király kegyéért sokat megtettek, elküldték tehát követeket a fentebbi kedvező jelentéssel Budára s II. Lajostól 1526. június 15-én kapták meg a dicsérő oklevelet. Ebben a király elismeréssel veszi tudomásul a lutheránusok kinyomozásában tanúsított buzgalmukat, őket továbbra is kegyeiben tartja, de egyszersmind erősen meghagyja, hogy a lutheránusoknak Sopronból való kiirtásáról mindenképpen gondoskodjanak, hogy szakadás ne álljon be és lutheránusok ne támadjanak közöttük.¹

Az utolsó leirat, melyet II. Lajos a lutheránizmus ügyében Sopron városához intézett, 1526. június 26-án, két hónappal a mohácsi vész előtt kelt² s benne azt parancsolja meg az előljáróságnak, hogy *Sartor Schneider* Vida soproni polgárt, ki a lutheránus eretnekség miatt még most is börtönben van, s akinek érdekében hozzá folyamodást küldtek, mivel tévedését beismerte, megbízható embereknek kezességére és oly feltétellel, hogy többé nem esik vissza e tévelygésbe, bocsássák szabadon és legyen rá gondjuk, hogy nevezett ez ügy miatt semmiféle kár vagy veszteség ne érje.

Ime Krámer Pál mellett ez a Schneider Vida a második ismert nevű soproni polgár, aki Luther tanaiért fogságot szenvedett Ezekhez járul a fentebbi György is, akit kinzó vallatás alá fogtak.

¹ Ribini, Memorabilia II. 402. Bunyitay i. m. I. 265. Payr i. m. 18. I.

² Bunyitay i. m. I. 270. I.

Megérdemlik, hogy nevüket emlékezetben tarlsuk. Többen is osztzkodtak sorsukban, de azoknak neveit már nem ismerjük.

Ha most végül Sopron reformációjának mérlegét akarjuk elkészíteni a mohácsi vész előtti időről: óvakodnunk kell, hogy egyrészt túl ne becsüljük a fenmaradt adatokat, de másrészt ne is kicsinyeljük le, amely utóbbi hibába maga Gamauf s újabban Hanuy Ferenc is beleesett.

Kétségtelen, hogy itt már legalább is 1522 óta ismerték és nyilvánosan árulták is Luther iratait s úgy a papok, mint a polgárok bőséggel vásárolták és olvasták is azokat. Egyes polgároknak bebörtönöztetése és kinzó vallatása és a lutheránus könyvek elégetésével háromszor rendezett autodafé sem tudta itt a reformációért való lelkesedést elfojtani. A lelkészek a szószékről, a polgárok pedig összejöveteleik alkalmával a római egyház tanait és intézményeit, valamint a papság erkölcsi életét éles bírálat alá vették és az egyház parancsolatain a bőjti tilalom áthágásával túl is tették magukat.

A római egyháztól való formális különválás a ritus megváltoztatásával és külön istentisztelet tartásával még nem történt ugyan meg, de az egyházi és világi felsőség már a szakadástól fél és az egyháznak régi állapotába való visszaállítását mondja szükségesnek. Kevés idő kellett volna tehát hozzá, hogy az éles bírálatokból a természetes következményeket is levonják és határozott evangélikus szellemű új prédikátor hívásával külön gyülekezetté szervezkedjenek.

De éppen ez volt a baj, hogy kimagasló tudós és bátor férfiú, vezető emberül még nem akadt, a polgárság pedig kiváltságait féltve nem mert a királyi rendeletekkel szemben reformokhoz fogni.

Bécsből egy Speratusnak, vagy Budáról egy Cordatusnak kellett volna idejönnie és oly patronusoknak támadni, amilyen volt Budán Brandenburgi György és Nagyszebenben Pemflinger Márk: akkor majd hatalmasabb lendületet vesz a reformáció itt is.

De kezdetnek ez is elég volt. A mohácsi vész előtt (egy-két várost kivéve) másutt még annyi sem történt, mint Sopronban. Az első napsugár már bevilágítja a várost. Az ország felett támadt vészes fellegek csak kevés időre állhatták már útját a teljes világosságnak.

III.

Nehézkes készülődés a mohácsi vész után 1527—57.

a) A város evangélikus prédikátort kér. Soproni tanulók Wittenbergben.

A mohácsi vész nem csak a római egyházra nézve volt végzetes, hanem a szép reménnyel megindult reformációi mozgalmat is feltartóztatta útjában. Nagyszebenben és Budán is a központban Mária királyné oltalma alatt már külön evangélikus egyház alakulását lehetett volna várni a közel-jövőben. És a budai példa a vidéki városokat is felbátorította volna bizonyára.

Sopronban a nemzeti közcsapás hatása alatt szintén fennakadt a reformáció műve. Maga a város 1526-ban ugyan még nem lőn a hódító török zsákmánya, sőt Bécshez való közelsége miatt biztonságban levőnek hitték. Sok magyar nemesi család a vidékről éppen ekkor menekült ide. A leveldi karthauziak is 1526. szept. 21-én itt helyezik kincseiket biztonságba.¹ De azért a mohácsi vész után való idők igen kedvezőtlenek voltak úgy a római egyházra, mint a reformációra nézve itt Sopronban is.

Sopron az első városok közt volt, amelyek Mária közvetítésével Ferdinándnak meghódoltak. Követeik már 1526. okt. 13-án bemutatták hódolatukat Pozsonyban, akiket a királyné igen kegyesen fogadott. Hódolati esküjüket később gr. Salm Miklós, Fürst Ernő és Reinbach Vilmos vette át.² Nov. 23-án a királyné János vajdával szemben ismét hűségre inti őket s védelmükre a már küldött 500 gyalogoshoz még ötszázat küldött. December elején a soproni követek ismét Pozsonyban voltak, amikor itt őket a királyné kívánságára fényesen megvendégelték.³ 1527 őszén, midőn János király Budát és Fehérvárt megszállotta, nagy veszedelemben forgott a város, mert Pemflinger István és Rueber Kristóf sürgősen kértek számára Ferdinándtól segítséget, Mária pedig Pozsonyból nov. 1.

¹ Bunyltag, Ehtört. Eml. I. 281.

² Magy. Tört. Tár. XI. 139. Ortway T. Mária, II. Lajos neje 300. l.

³ Item Sontag nach Concepcionis Marie habn meine Hern zu gast geladn die Hern von Edenburg und bei dem Her Richter ain mal gessen, ist aufgangen etc. Pozsony v. 1526. évi szám. kve. Ortway i. h. 241. l.

Brodaricsot küldte ez ügyben Ferdinándhoz Bécsbe és nov. 3. Stamps nevű tisztjének vezérlete alatt újabban is 300 gyalogost küldött Sopronba.¹ Csakis így mult el a veszedelem, mely Sopront János király részéről fenyegette.

Paksi Balázs győri püspök (1525—26), akinek hatósága alá tartozott Sopron, szintén ott esett el Mohácsnál s a püspökség javadalmait hosszabb időre Bakyth Pál ragadta magához. Csak ilyen fejtelenség idején történhetett, hogy *Hartitsch* Dietrich² soproni várkapitány (1526—36) *Pacha* János plebánust és ennek *Máté* nevű káplánját az 1527. év elején bilincsekbe veretve küldte Ausztriába.

Elfogatásának okát *Pacha* (Patscha) plebánus, ki a Kanizsaiak birtokán, valószínűleg Csepregen kezdte meg pályáját, I. Ferdinándhoz intézett folyamodásában maga mondja el. Bizonyos *Vida* nevű horvát, mivel nem adta neki a lovát s mivel keveselte a pincéből felszolgált bort, *Hartitsch* soproni kapitány előtt azzal vádolta, hogy éjjel titkon kiment a magyarok közé, sőt Esztergomban is járt János királynál és oly célból szövetekezett a magyarokkal, hogy megtámadják és legyilkolják a horvátokat.

Pacha lelke üdvösségére mondja, hogy ebből semmi sem igaz. Esztergomot nem is látta. Ő csak Csepregen járt Bertalan, jámbor beneficiátus társaságában, hogy ottani szőlőjét megnézze. Világos nappal mentek el és jöttek vissza. Soha sem gondolt a magyarokkal való szövetségre, mert Magyarországbán született ugyan, de egész életében soha sem volt kedve a magyarok közt lakni, hosszú ideig nagy fáradsággal kereste, hogy Sopronba a németek közé jöhessen. A szegény plebánus nagy szorultságában az osztrák börtönben még magyarságát is megtagadta. Hasonló, de rövidebb iratban bizonyította ártatlanságát *Máté* káplán is.

Folyamodásuknak meg is lett az eredménye. Mária királyné, mint kir. helytartó, Pozsonyban 1527. márc. 11. kelt leiratában bátyja nevében megparancsolta Alsó-Ausztria kormányzóinak, hogy a soproni plebánust és káplánt bilincseikből és börtönükből azonnal bocsássák szabadon és ügyöket terjesszék fel ő hozzá,

¹ Ortvy T. i. m. 240. 262. és 300 l.

² Egyszersmind komáromi kapitány, Weiszpriach János sógora. A felesége Weiszpriach Zsófia volt. Virágh Elek. A fraknoi grófság és a kismartoni urodalom. 33. l.

hogy abban, miként bátyja, I. Ferdinánd megígérte, magyar bíróság ítélkezzék.¹

Felettebb megingott már ott az egyház tekintélye, hol a város kapitánya ily könnyűszerrel bilincsekbe verethette és idegen országba küldhette a város plebánusát. Pacha 1526—1534 volt itt plebánus s akkor a soproni cruciferatussal cserélte fel állását.²

Veszteség volt az egyházra nézve az is, hogy a soproni johanniták már 1522-ben Rhodus veszedelmének hírére elhagyták Sopront s többé nem is jöttek vissza. Javadalmuk crucigeratus néven ezután egyszerű beneficiummá alakult át. Ezt élvezte a fentebbi Szapári Miklós s utána Pacha János. A bánfalvi pálosok is a török elől Bécsújhelyre menekültek, de ők majd még visszatérnek. Sok kár és háborítás éri ezekben az évtizedekben a ferencieket is. 1541-ben ők is elhagyták Sopront egy időre.

A sokféle országos csapás nemcsak a római egyházon ejt mély sebeket, hanem a reformáció útját is hátráltatja. A török sereg, mellyel Szolimán Bécset 1529. (szept. 21 — okt. 14) megszállotta, Sopront is útba ejtette. A város ellen augusztus 9-én intézett ostromot. Hartitsch Dietrich kapitány és a polgárság vitézül visszaverték ugyan, de a török mégis igen nagy kárt okozott. A város jó részét, különösen a külvárost és Sopronnak falvait felperzselték, a kerteket és szőlőket feldúlták. Sok polgárt leöltek vagy rabszíjra fűzve magukkal hurcoltak. Ekkor esett áldozatul a bánfalvi kolostor is. 1530-ik évi felterjesztésükben a soproniak úgy mondják, hogy a lakosságnak alig $\frac{1}{4}$ része maradt meg.³ Pedig ekkor a török seregnek csak egy kisebb része jött Magyaróvártól Sopron felé, mely azután Bécsújhelynek vette útját. A főszereg a Lajta melletti Bruck felé vonult tovább.

1532-ben is Kőszeg várának Jurisich Miklós által való hősi megvédésekor nagy volt Sopronban a rémület. A város, mely már ismerte a török veszedelmet, most még nagyobb készüléteket tett a védelemre. Ekkor bontották le a város falán kívül épült

¹ Bunyitay, Ehtört. Eml. I. 304—307. I. Ortway T. Mária, II. Lajos neje 300. I.

² Póda E. A sopr. r. kath. parochia tört. 13. I.

³ Folyamodásukban kárpótlást is kérnek I. Ferdinándtól s ebben mondják: „Praeterea sangvinarii et crudeles thurcae devastarunt et desolaverunt omnia nostra et civitatis bona et possessiones nostras et subditorum nostrorum, concremando easdem, simul magnam partem hominum obducendo et interficiendo atque adeo, ut vix quarta pars hominum supermanserit.” Vár. lev. Lad. VIII et H. Fasc. VI. N. 257. Gamauf i. m. I. 89. I.

Mária-templomot (Frauenkirche) és több kápolnát is, melyek az ostromnál hasznára lehetnek volna az ellenségnek. Sőt Szent Mihály templomát is földdel akarták megtölteni s rajta hat ágyut elhelyezni védelmi célból, de ezt a papok megakadályozták.¹ Ugyanekkor Hartisch kapitány több beneficium javait is eladta és a begyűlt pénzt a város védelmére fordították, de utóbb az ily módon elvett vagyont visszatérítették.² Ezuttal azonban a nagyobb veszedelmet szerencsésen elkerülték, mert Szolimán megszégyenülten vonult vissza Kőszeg alól Grác felé.

A templom és a kápolnák lerombolása után Kecheti Márton veszprémi püspök, Nádasdy Tamás rokona járt Sopronban. A Lénárd-hegy alatt lerombolt Sebestyén-kápolnának oltárát ugyanis Szent Mihály templomába vitték át és ezt, mivel a győri püspökség üresedésben volt, Kecheti szentelte fel.³ A másik két lerombolt kápolna közül az egyik Szent Lénárdé volt a hasonló nevű hegyen, a másik pedig Szent Sebestyéné az Ujteleki-utca elején.

Az ily háborus világ semmiképpen sem volt alkalmas az evangeliomi tanok hirdetőire nézve. Midőn a külső védelemre is minden órán reászorultak, nem volt tanácsos a lutheránizmus miatt Ferdinánd haragját magukra vonniok. A soproniak tehát jó katolikusoknak mutatják magukat még jó ideig.

1528-ban a zsidók kiűzését még azzal mentegetik Ferdinánd előtt, hogy a zsidók a legnagyobb eretnekek, káromolják Jézus nevét, ellenségei Szűz Máriának és az egész keresztyénségnek, Krisztust akasztott embernek mondják, aki gyalázatos házasságtörésből született, dicsőséges szülőanyját pedig becstelen asszonynak, az ő nyelvükön thlúának, nevezik. Felemlítik azt is, hogy egy szép ifjú szabólegény 16 évvel ezelőtt világos nappal eltűnt Sopronban a zsidó utcában. Más vád volt ellenök, hogy a mohácsi vész elől el akartak szökni és vagyonukat magukkal vinni. Ez azonban nem valószínű, mert hiszen mások ellenkezőleg itt

¹ „Die Kirche bei Sanct Michael hat sollen abgetragen, mit erdten angeschidt und 6 grosse stuckh geschidtz zu defendirung der Statt wider den Erbfeindt drauf gestellt werden, ist aber durch ein oder zween pfaffenknecht, die nicht wenig alhie gegolden, verhindert worden.“ Faut krónikájából közli Gamauf i. m. 91. l.

² Vár. lev. Lad. VIII. et H. Fasc. VI. N. 261. A város 1537. évi folyamódása I. Ferdinándhoz. Gamauf i. m. 92. l.

³ Sopron város 1532. számadókönyve. Gamauf i. m. 91. l.

Nádasdy Tamás nádor.

kerestek menedéket. Igaza lehet a soproni zsidók történetírójának, aki szerint a város vezetői is adósai voltak a zsidóknak s rövid úton így akartak szabadulni hitelezőiktől, sőt osztozkodni is ezek vagyonán.¹

Másfelől azonban olyan jelenségeket is találunk, melyekben a reformációnak újból előtűnő nyomaira ismerünk. Mária özvegy királynéval, ki a mohácsi vész után Pozsonyba tette át székhelyét s aki ekkor még a reformáció pártfogójának mutatkozott, igen jó viszonyban voltak a soproniak. Többször jártak nála követségben. Titkárának, az akkor még szabadelvű Oláh Miklós-nak ajándékkal (vadsertés husával) kedveskedtek.² Udvari papjával, az erasmianus Henckel Jánossal is kellett találkozniok Pozsonyban. Sőt Henckel 1528. évi július 18-án itt Sopronban is járt és pedig valószínűleg a királyné kíséretében. A szabadelvű pap innen Sopronból ír Erasmusnak levelet, melyben a legnagyobb elragadtatással dicséri úrnőjének műveltségét és kegyességét. A jellemrajz oly hű és élénk, hogy a királynét jelenlevőnek, mintegy az arcképfestő előtt állónak kell gondolnunk.³ Máriát ez évben Bécsben, Bécsújhelyen és Nezsideren találjuk. Könnyen eljöhett tehát régi jó híveihez Sopronba is.⁴ A férfiaslelkű Máriának és udvari papjának ittléte, akiket mindenfelé Luther és Erasmus barátjának tartottak, bizonyára Sopronban is felbátorította a reformátornak titkos híveit.

Lehettek itt is névtelen hősei és hitvallói az evangéliomi igazságnak, miként ezt a közeli Pozsony városáról tudjuk. Pozsonyban ugyanis Bornemisza János várkapitány már 1528. elfogott a Duna partján egy svájci és egy ulmi szerzetest, kik közül az utóbbinak az volt a bűne, hogy a pozsonyi ferenciek templomában a pápas mise és bálványozás ellen predikált. A kapitány ezt minden törvényes processzus nélkül az 1525. évi törvény értelmében kivégeztette és pedig a legkegyetlenebb módon. Meztelenre vetköztetve hegyes szegekkel kiverő hordóba dugták s azután máglyára helyezték, amelynek füstje megfojtotta. Ezt a kegyetlenséget azonban nem a városnak, hanem csak a várkapitánynak mint országos hatósági személynek kell tulajdoníta-

¹ Pollák M. A zsidók tört. Sopr. 163. és 335. l.

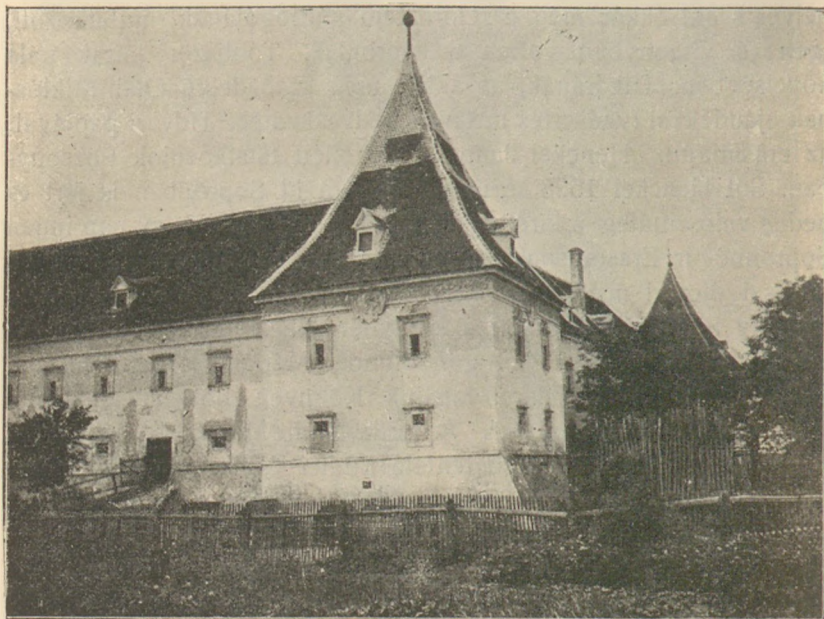
² U. o. 143. l.

³ Bunyitay i. m. l. 393. l.

⁴ Ortway T. Mária, II. Lajos neje 330. l.

nunk.¹ Hasonló bátor predikátorok, akiknek ma azonban már nevüket sem ismerjük, lehettek Sopronban is.

A szomszédos Keresztúr, Kapuvár és Csepreg ura, *Nádasdy* Tamás, akinek Sopronban is volt háza, már igen korán védelmébe fogadta a magyar reformátorokat. Sylvester és Dévai 1534 óta már Sárvárrott vannak. Dévai az előző évben Bécsben volt fogságban,

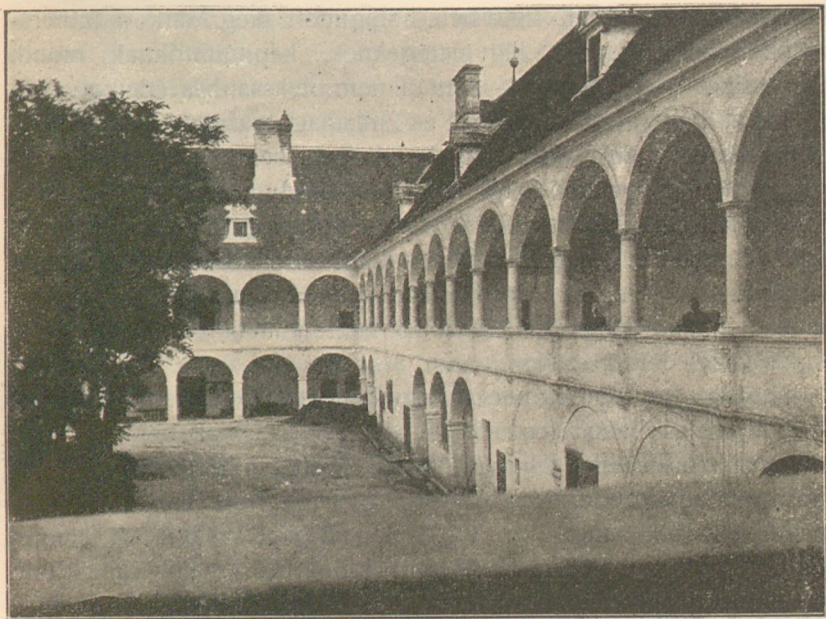
Nádasdy Tamás (ma Esterházy herceg) keresztúri kastélya.

1537. pedig már nyomtatásban is kiadta ennek történetét. Tanairól és sorsáról a Nádasdyval összeköttetésben levő és Bécsben is gyakran megforduló soproniak bizonyára értesültek.

Sopron közelében Bécsújhelyen szenvedte több mint öt évi fogságát és 1547 itt is halt meg az első evangélikus magyar főúr *Perényi* Péter. Undok börtönének unalmát azzal üzte el, hogy bibliai képek alá verseket írt. Állhatatosságának híre bizonyára eljutott Sopronba is. És az ily közeli példák nem szoktak hatás nélkül maradni.

¹ Beck J. Die Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Oesterreich-Ungarn. Wien 1883. 67. I. Ortway T. Pozsony v. tört. II. k. 2. r. 145. I. Schrödl J. Theol. Szaklap I. 198. I.

A szomszédos Ausztriában is már sok nemesi család protestáns: *Jörger* Dorottya, Tollet földesasszonya 1532. már 500 forintot küldött Luthernek szegény theológusok számára s a reformátor több hálás hangú levelet intézett hozzá. Egy ilyen levelét a soproni levéltár is őrzi.¹ Az alább említendő Fuerst és Weiszpriach német családok is protestánsok voltak. És van adatunk arra

A sopronkeresztúri kastély udvara.

nézve is, hogy *Regensburgból* is jöttek ide lutheránusok, amely várossal régi és maradandó összeköttetése volt Sopronnak.

Egy *Márk* nevű soproni embertől tudjuk ezt, aki Nádasdyhoz írt levele szerint előbb maga is buzgón olvasta Luther iratait, de most szakított velük. „Nem is dicsérem többé az én regensburgi embereimet — úgymond — mert onnan van, hogy ezek is (a soproni lutheránusok) beleestek azoknak szektájába.”

Ez a Márk Nádasdy kliense „servulus deditissimus” néven jelöli magát levelében s Nádasdyt jóltevőjének (benefactor) nevezi. Sárkány Antallal, Nádasdy főtisztjével is érintkezésben állott Sopronban. Többször megfordult Bécsben, ahonnan híreket hozott.

¹ Gamauf i. m. 114. l. Payr S. Ehtört. Eml. 19. l.

De ismerte az erdélyi viszonyokat is. Fráter Györgyöt dicséri. A hogyan a regensburgiakat említi (meos Ratisponenses) s amely sűrű összeköttetésben van a papokkal, őt magát is regensburginak és papnak kellene tartanunk, de erre nézve nincs elég bizonyítékunk.¹

Levelezett az esztergomi érsekkel. Kecheti Márton veszprémi püspöknek már bécsi tanuló korában 45 magyar forintot adott kölcsön, ki a soproni keresztesek házában ígérte meg, hogy kifizeti adósságát. Csak 1542-ben haragudott meg Márk a lutheránusokra, akiket most lágyemelegeknek, képmutatóknak mond. Könyveiket — ugymond — ezután nem olvassa, beszédeiket nem hallgatja, mert predikálásukkal és írásnyelvezetükkel nagy terheket raknak reánk, melyeket ők ujjokkal sem akarnak érinteni. 1546. júl. 6. Sopronból írja ismét Nádasdynak, hogy Bécsben volt s ott hallott hírek szerint V. Károly császár a lutheránus fejedelmek ellen készülődik. Regensburgi híreket is közöl Fugger Antaltól és Paumgartnerről. Ekkor azonban már nem haraggal, hanem inkább jóakarattal szól a lutheránusokról. Úgy látszik, ismét közeledett hozzájuk.²

Ime egy soproni ember, aki egyideig a lutheránusokkal tartott, azután pedig ellenük fordult. Ugy látszik, a papi barátság térítette őt vissza. Luther tanai különösen 1530 óta terjedtek el rohamosan Magyarországon, amint ez Brodarics István szerémi püspöknek 1533. aug. 1-én VII. Kelemen pápához intézett jelentéséből kitűnik. Ebből olvasható, hogy Luthernek és követőinek tanításai lassanként már majdnem egész Magyarországon elterjednek. Némely és pedig különösen a még Ferdinánd királynak hódoló helyeken elkezdtek mindent, így a prédikálást is Luther dogmája szerint végezni. A papok nyíltan feleséget vesznek. A bucsukat, dispencziókat és más efféléket, melyek egykor becsben állottak, megvetik. Hogy egész Magyarország Luther tanait még nyíltan be nem fogadta, azt a püspök János király érdemének tudja be, mivel a római szék méltatlanul bánt, mikor őt kiátkozta.³

Az itt rajzolt állapotok bizonyára ráillettek Sopron városára is. A nürnbergi vallásbéke évében (1532. júl. 23.) találunk úgy

¹ Bunyitay, Karácsonyi. Ehtört. Eml. IV. 130. I. Talán a Pemflingerek közül való, akik Regensburgból jöttek hazánkba. Pemflinger István névvel fentebb találkoztunk.

² Bunyitay, Karácsonyi, i. m. IV. 112. 130. és 502. I.

³ Bunyitay i. m. II. 272. János kir. érdekében írott irányszatos levél, de mégis sokat mond.

Ausztriában, miként Sopronban is egy kis bátrabb mozgolódást a reformáció ügyében. Azt lehetett várni, hogy a már közelből fenyegető török veszedelem is engedékenyebbé teszi Ferdinándot. Az osztrák rendek ez évben folyamodtak hozzá vallásszabadságuk elismeréséért, kedvező választ azonban nem kaptak.¹ És 1532-ben kéri Sopron városa is a tanácstól, hogy a plebánust kényszerítse olyan tisztességes és *hű predikátor* tartására, *aki nem ellensége az evangéliomnak*, amint hogy ez kötelessége is. Ezt a jegyzőkönyvi pontot Póda, a r. k. parochia történetírója is a reformáció első lágy szellőjének tekinti.² És ezzel összevágunk a soproni és vimpáci franciskánusok feljegyzései is, melyek szerint szintén 1532. óta jöttek protestánsok Ausztriából nagyobb számmal hazánkba.³

A lutheranizmus terjedésére mutat, hogy *Fáber* György soproni ifjú 1533-ban a wittenbergi egyetemre ment ki s példáját többen is követték. Így *Schreiner* János, ki 1545. járt ott. *Wirth* Mihály pedig 1555-ben már a tanács tudtával és segélyezésével járt Wittenbergben s később mint városi jegyző szolgálta szülőhelyét. De nem is kellett oly messze menniök, a közeli Bécsben is találtak már protestáns tanárokat, Sylvester Jánost, Stancarus Ferencet. Ládonyi Demeter már 1543. írja Bécsből az édesanyjának, hogy testvére „György uram immáron tiszta luther, annyira tanult; immár azt mondja, hogy bizony mind luther könyvet veszen, mert az az szentírás.”⁴

A római egyháztól való elidegenülésre mutat, hogy az oltáros papok beneficiumait, miként már előbb a város védelmére, úgy most is más városi és iskolai célokra foglalták le, ami ellen a győri püspök ismételten is tiltakozik. Így például Henndorfer Ulrik és Raydinger Tamás oltáros papok halála után a szent keresztről nevezett beneficiumnak házait és szőleiket eladták és egyéb javadalmait is profán célokra fordították. Ferdinánd király értesülvén erről, 1533. aug. 10-én a két beneficiumot Pacha János soproni plébánusnak és Nagyrévi Deák András nemesnek adományozza oly meghagyással, hogy a soproniak az említett ingatlanokat az eladásra való tekintet nélkül a nevezetteknek átszolgáltassák.

¹ Raupach, Evang. Österreich I. 27. Loesche i. m. 26. 1.

² Dass ein ehrsammer Rath mit dem Pfarrer verfüge, damit er einen ehrbaren, getreuen Prediger, der dem Evangelio nicht widerwärtig, halte, wie er zu thun schuldig ist. Vár. jkv. 1532. Sopr, mon I. 15. 1.

³ Gamauf I. 58. Mohl A. Századok 1903. 630. és 633. 1.

⁴ Bunyitay, Karácsonyi i. m. IV. 260. 1.

Ebből nagy per lett. A soproniak nem engedelmeskedtek. Nádasdy Tamás közbenjár Pacha érdekében, aki feleségének családjában, a Kanizsay házban kezdte meg előmenetelét. A kancellárt, Szalaházi Tamás egri püspököt kérte fel Nádasdy, hogy szorítsa a soproniakat a beneficium átadására. Ferdinánd is 1535. máj. 25. már a patronátus jogának elvesztésével fenyegeti meg Sopron városát, ha Pachának a fentebbi javakat át nem adják. Pacha itt már mint „prior ordinis cruciferorum in Sopronio“ is említetik. Sopron városát ez ügyben elmakacsolták s a csornai konvent emberét és Berényi Bársony Boldizsár kancelláriai jegyzőt küldték ki, hogy Pachának a beneficium házáat adja át, ami végre ez évi szeptember hóban meg is történt. Pacha a házat átvette és pedig ezúttal a soproniak ellenmondása nélkül. De még két év múlva is, 1537. jun. 17. rendeletileg hagyja meg a király Kabold urának, *Weiszpriach* János soproni főispánnak és várkapitánynak, hogy Pacha Jánost, ki időközben a johanniták javadalmát is megkapta, ebben és egyéb beneficiumaiban megoltalmazza. Ezekből látni, hogy mily ellenséges volt a viszony éveken át a város és ennek plebánusa között. 1540-ben a rusztiak is panaszkodnak Pacha és Nádasdy ellen, hogy igaztalanul zsarolja őket a tizeddel.¹

Egyházi téren a zavar annál nagyobb, minthogy a győri egyházmegyének még mindig nem volt püspöke. Ferdinánd 1535. kinevezte ugyan volt titkárát, *Ujlaki* Bálint pozsonyi prépostot és kancellárt győri püspöknek, de javadalmait a Bakithok egész 1539-ig nem adták ki. Csak Kesző várát váltotta ki már előbb és 1539. évi január havában a Sopron melletti Rákos falut is visszakapta Fuerst Móric, Szarvkő és Kismarton kapitányának kezéből, aki sok egyházi birtokot foglalt el. Ez utóbbi alkalommal a király parancsára soproni polgárok is voltak jelen tanuképpen.²

Weiszpriach és *Fuerst*, ez a Sopronban és ennek vidékén szereplő két német család, korán csatlakozott a reformációhoz. A Fuerst család 1504 óta szerepel hazánkban. Úgy látszik, Württembergből jött ide. Fuerst Vida, ki a doktor címet használja (Doctor Veit von Fuerst) a tübingeni egyetemnek tiszteletbeli rektora volt, majd Bécsben telepedett le s mint bécsi polgár Grafeneck Ulrikától

¹) Bunyitay i. m. II. 275. 373. és III. 16. 33, 45. 52. 169. 455.

²) Gedeon Gy. A hitújítás okai hazánkban. 69. l. Bunyitay i. m. III. 320. 403—405. 430.

1504. vette meg Szarvkő várát. Egyszersmind a közeli Kismartonnak is kapitánya volt, itt is halt meg 1515-ben s az éppen akkor épülő plebániai templomban temették el. Művészi síremléke mai napig fenmaradt. Gyermeke nem lévén, öccse *Ernő* lett az örököse (1515—50). Ez és fiai, *Móric* (1550—53) és *János Konrád* (1553—61) már protestánsok voltak. Kismartonban és ennek vidékén Fuerst Ernő és az ennek pártfogása alatt működő lelkészek terjesztették Luther tanait és pedig a soproni ferenciek krónikája szerint már 1532 óta, amely évben az Ausztriából kiűzött protestánsok nagy számmal jöttek ide a szomszédságba.¹ Ernő fiai közül Móric ellen is sok volt a panasz. A vasvári káptalan 1539. ismételten is folyamodik az országgyűléshez és Ferdinándhoz, hogy Ilmicz mosonmegyei helységnek felső részét, melyet Fuerst Móric Bécsnek a török által való megszállása után erőszakosan foglalt el, adassa vissza nekik. Ez csak 1545. történt meg, amikor is Chernel Ambrus, Kisfaludy Pál sopronmegyei alispán és Pruz Tamás soproni városbíró voltak a kir. biztosok.² És úgy látszik, ilyen módon jutott a győri püspök által visszakövetelt Rákosnak is birtokába. Fuerst Konrád pedig a szarvkői uradalomban foglalta le a győri püspököt illető tizedeket s az 1555. évi pozsonyi országgyűlésen kérték a rendek a királytól, hogy adassa vissza.³

Weiszpriach János egyik elődje, Zsigmond, már Mátyás király korában Lánzsér, Kabold és Peltaunak ura volt. Mint ilyennek adta zálogba a király 1471. okt. 31-én 10,400 forinton Sopron városát a szokott adókkal és jövedelmekkel.⁴ Ennek János nevű utódja 1537—50 Sopron kapitánya és főispánja volt. Mint Kabold ura Kőszeg várát is zálogban birta és Borsmonostornak kegyura volt⁵, míg nem Teufel Kristófnak a zálogpénz lefizetése után 1550-ben úgy a várat mint a kegyuraságot átadta. Felesége Lunay Kristóf nevű unokaöccsének, ki az egyházi pályára készült, Ferdinánd ugyan még 1550-ben is évi 100 forintot utalványozott

¹ Annales Vimpassingenses 48. 99. 1. Mohl Adolf, Vimpassing 5. 1. Mohl A. Szarvkő és urai. Századok 1903, 630. és 633. 1. Protoc. vetus Conventus Sopr. Fratrum Minorum. A bencések birtokában. Gamauf i. m. 58. 1.

² Bunyitay i. m, III. 403—405. és IV. 415. 1.

³ Fraknói V. M. országgyűl. eml. III. 477.

⁴ Új Magyar Múz. 1854. V. f. 478. 1. Karinthiából való lehet, ahol mai nap is van Weiszpriach nevű község.

⁵ Sárkány Ambrus, Erdődi Péter, Hardiz Tivadar, Jurisich Miklós és Gerth-schacker Kristóf után. Bunyitay V. 312. 387. és 465.

a borsmonostori cistercita apátság jövedelméből, de ez nem zárja ki, hogy Weiszpriach és neje már ekkor protestánsok ne lehettek volna. A protestáns Révay Ferenc is szerzett fiainak egyházi javadalmakat. Később Fraknónak is Weiszpriach János lett az ura. Consul István és Dalmata Antal evang. lelkészek Brenz postilláinak horvát fordítását (Regensburg 1568) neki és Polheim Miksának (auf Ottenschlag) ajánlották. Mindkét földesurnak voltak birtokai Vasmegyében is, melyekre sok evangélikus horvát menekült. Consul ezeknek birtokain volt lelkész. Mohl Adolf szerint is Weiszpriach protestáns volt, kitől a horvátok egy része 1569. azt kérte, hogy a régi szokás szerint misézhessenek.¹

Két ily hatalmas német főúr, az egyik Sopronban, a másik Sopron közelében bizonyára itt is erős támogatója volt a reformáció ügyének. S a városnak különben is annyi baja és peres ügye volt a plebánussal, püspökkel és szerzetesekkel, hogy már ennek az áldatlan viszonynak is szükségképpen az egyháztól való elszakadásra kellett vezetni. Ujlaky Bálint, mihelyt püspöki székét elfoglalta, 1539. aug. 11. megintí a soproniakat, hogy ne tartsanak vissza éveken át egyházi beneficiumokat. Ezt ő nem tűrheti, a király ezért őt és a várost is meg fogja gyanúsítani.²

A ferenciekkel is többször volt baja a városnak. 1537. aug. 3-án ugyan még Balázs győri örkanonok és István soproni guardián az országot fenyegető veszedelemre való tekintettel békésen meg egyezett Paltran András soproni polgármesterrel és Rayss János városbíróval, hogy szöleiket, szántóföldjeiket és gesztenyés erdeiket átadják a városnak és megengedik, hogy ezeket az ingatlanokat a város el is adhassa, ha ezek árából templomukat minél előbb felépíti.³ De később talán éppen ez a szerződés lett oka a viszálykodásnak. A ferenciek régi jegyzőkönyve panaszolja fel, hogy itt a lutheránusok többször bántalmazták a szerzeteseket, kik vagy elmenekültek, vagy csak titokban maradtak itt. 1532 óta Ausztriából jöttek sokan a Ferdinánd által kiűzött „eretnekek” Pozsonyba és Sopronba, — mondja ugyanaz a forrás. A király 1541. és 1542. szept. 16. szigorú rendeletekben parancsolja meg a sopro-

¹ Österreich. Prot. Jahrbücher XXIV. 180 I. Századok 1903. 633. I. Polheim özvegye sem engedte meg papjainak, hogy Draskovich püspök szombathelyi zsinatán 1579. részt vegyenek. Károlyi L. Speculum Jaurinensis Ecclesiae 89. I.

² Póda E. i. m. 10. I. Bunyitay i. m. III. 387.

³ U. o. III. 178. I.

niaknak, hogy emberségesen bánjanak a ferenci barátokkal s ne keltsék fel azt a gyanút, mintha Lutherrel tartanának.¹

Később is volt még panaszuk a ferencieknek. Bödi Dénes még 1467. adott át a városnak 50 arany forintot oly kötelezettséggel, hogy ezért kamat fejében a város évenként 5 aranyat fizessen a ferencieknek. 1546-ig ezt megis tették, ekkor azonban megtagadták a további fizetést. S a rend 1550. aug. 19-én kéri a kamarát, hogy a várost az évi fizetésre kötelezze. Majd meg Benedek, a soproni keresztes pap panaszkodik, hogy távollétében a polgárok megtámadták a házát s most szolgáját akarják megbüntetni, aki házának védelmére kelt. Nádasdy Tamás 1548. dec. 28. a városhoz intézett levelében veszi védelmébe úgy a keresztes papot, mint annak szolgáját.²

Majd ismét egyes egyházi épületek lerombolása miatt pereskedik a papság a várossal. 1543-ban oly nagy volt ismét a törökveszedelem, hogy a veszprémi káptalan is Sopronban helyezte el kincseit. A város pedig Weiszpriach János főispán útján Várday Pál primáshoz és a győri püspökhöz folyamodott, hogy Szent Mihály templomát megerősíthessék s mellette a temetőn belül két kápolnát védelmi célból lerombolhassanak. Az egyházhatósági engedélyt ehhez megis kapták, de ebből is peres ügy keletkezett, mert a király a soproniakat 1549. jun. 12-én a lerombolt templomok és kápolnák, valamint ezeknek javai miatt a helytartó tanács elé rendelte.³

1550-ben pedig — valószínűleg ismét védelmi célból — a győri püspöknek házát rombolták le a soproniak. Az erre vonatkozó feljegyzés szerint ez évi február 22-én Rayss János polgármester, Ferdeus Tamás városbíró, Stainer Lipót, Zeuch Benedek és más tanácsbeliek megtámadták Ujlakynak a zsidó utcában (in platea Judaeorum, ma Uj-ulca) épült házát s az abban mint nemesi kuriában épült kötornyot három napon át ágyukkal és egyéb hadi szerekkel (ingeniis et bombardis) ostromolván, legnagyobb részben lerombolták s ezzel a püspöknek több mint 1000 arany forintnyi kárt okoztak. E miatt Révay Ferenc kir. helytartó 1552. márc. 7. a csornai konvent által idézte törvény elé a soproniakat.

¹ Protocollum vetus I. fentebb. Gamauf I. 116. Documente I. k. 2. r. A. 24.

² Bunyitay i. m. V. 392. és 105.

³ Vár. lev. Lad. XXXI. et FF. Fasc. I. N. 15. és 16. Bunyitay i. m. IV. 271 299 és V. 172.

De mivel az ügyről több szó azután nem esik, a város valószínűleg azzal igazolta magát, hogy védelmi célból volt szükség a kötorony lebontására s a püspök kárát megtérítették.¹

b) Jeckel jegyző vádjai. Kalbermatter és Fochter protestáns lelkészek. Országgyűlés Sopronban.

Még a megidézés előtt azonban más nagy bajai is akadtak a városnak a püspökkel, melyekre 1551-ben *Jeckel* Bálint a megszökött városi jegyző adott okot gyűlölet és irigység szülte feljelentésével.² Ebben a hűtlen szolga eretnekséggel, a beneficiumok eltulajdonításával és egyéb súlyos bűnökkel vádolja meg a soproniakat. Ujlaky Bálint püspök és kir. helytartó a feljelentés alapján két szigorú rendeletet eszközölt ki Ferdinándtól és maga is közvetlenül intézett egy átíratot a soproniakhoz. Ezek szerint a soproniak eretneksége és a beneficiumok lefoglalása szoros összefüggésben volnának egymással.

Jeckel jegyző a bécsi egyetemen tanult. 1546-ban Nausea Frigyes bécsi püspöknek volt a titkára, 1550-ben pedig mint prókátor tartózkodott Bécsben. Sopronba így csak 1551-ben jött. Jul. 1-én innen kérdi levélben Eckl János nevű bécsi barátjától, hogy az egyetem nem zárta-e ki tagjai sorából. Ez az Eckel is 1558-ban jegyző volt Sopronban.³

A szökevény Jeckel jegyző (notarius profugus) azzal vádolja a város urait, hogy az 1551-ben elhalt Czenki Jankó Benedek és egy Tamás nevű beneficiátus javadalmait a maguk számára foglalták le s ily módon rövid idő alatt 2000 magyar forintnyi egyházi vagyont tulajdonítottak el. Holott az előljárátság meg azt állítja, hogy a két beneficium javadalmait régi szokás szerint a Szent Mihály-templom vagyonához csatolták.⁴

Ujlaky püspök a fentebbi Tamás beneficiátusnak még a gazdaszonya iránt is érdeklődik. 1551. szept. 29. írja Bécsből: tudomására jutott, hogy a minap elhalt Tamás soproni beneficiátus

¹ Az eredeti Citatio Gamauf, Documente I. k. 2. r. C. és Gamauf, Kirchengesch. 132. 1. Póda i. m. 14. 1.

² Religionis negotium in et extra civitatem Soproniensem. Vár. lev. Lad. L. fasc. XIII. 377. 9. Gamauf I. 124. Dokumente, I. k. 2. r. B. 74. a. 803. 1. Payr S. Evang Egyházi Élet 1915. 226. 1.

³ Vár. lev. Lad. L. fasc. I. 6. Gamauf, Dokum. I. k. 2. r. B. 74. k. 1. és Dok. I. 2. A. 26.

⁴ Gamauf, Kirchengesch. 123. 1.

végrendeletén felül még életében adott titokban a gazdasszonyának (mulieri coctrici suae) 200 frtot, a felét aranyban, a másik felét pedig folyó pénzben. A soproniak erről Tamás gyóntató papjától értesülvén, a 200 frtot elvették az asszonytól s most a maguk céljaira akarják felhasználni. Mivel pedig ez az összeg nem a soproniakat, hanem őt, a püspököt illeli meg, felszólítja őket, hogy a pénzt megbízott és odaküldött emberének adják át.¹ Ime, így kap hajba egymással a szegény asszony pénzén a város és a püspök.

Ujlakynak alig adták ki a pénzt, mert két hét múlva szigorú-rendeletek érkeztek már a királytól is. Okt. 10-én szigorúan megparancsolja ő felsége, hogy az elhalt két beneficiátusnak javait azonnal adják át a püspöknek, jövőre nézve pedig az egyházi javak lefoglalását egyáltalán megtiltja. De volt más bűnük is a soproniaknak. Négy hét múlva nov. 11-én a vármegyéhez küld a király rendeletet, mely szerint tudomása van róla, hogy a megyében igen sokan követik az eretnekek tanait; tehát a győri püspököt és a kir. helytartót bízta meg, hogy az ily eretnekeket nyomoztassa ki és szigorúan büntesse meg.²

Az utóbbi rendelet értelmében a püspök már nov. 15-én vizsgáló bizottságot (Velikei Márk, Bozorády Gergely és Sárkány János kanonokokat és Nagyváthy János kir. ügyészt) küldött Sopronba. És a beneficiumok lefoglalásában látván a legnagyobb eretnekséget, megbízásából *Velikei* Márk győri kanonok és generális vikárius is³ még ugyanazon a napon körlevelet intézett a czenki, nezsideri, kereszturi, kismartoni, széleskúti és feketevárosi lelkészekhez, melyben meghagyja: közöljék a soproniakkal, hogy azon esetre, ha az elhalt Benedek és Tamás papok egyházi javait 9 nap alatt vissza nem szolgáltatják, a püspök excommunicatio alá veti az egész várost. Velikei még a kiközösítés módját is közli. Minden vásár- és ünnepnapon az összegyűlt nép előtt a mise alatt és harangozás közben a gyertyákat meg kell gyújtani, azután eloltani és a földre dobni, majd pedig az örök átkot kimondani

¹ Bunyitay, Karácsonyi i. m. V. 593.

² Gamauf Kirchengesch. 124. 1. Documente I. k. 2. r. B. 74. b. c.

³ Velikei már magister cruciferorum és kanonok volt Győrött 1535. majd 1546. a győri Adalbert-egyház prépostja. 1548. mint keresztes pap bírta Kóny falut. És Sárkány Antal 1557. Bécsből írja róla Nádasdynak: Az keresztes papot, Márkust ismég megkereszteltem, kit kegyelmed én tőlem megért. Bunyitay i. m. III. 3. IV. 505. V. 15. és Tört. Tár. 1911. 93. 1. Sörös P. Brodarics J. 107.

mindaddig, míg a soproniak meg nem javulnak, vagy a püspök másként nem intézkedik.¹ Kiátkozásra azonban nem került sor. A püspök biztosokat küldött ki s ezek, úgy látszik, békésen intézték el a dolgot.

De a biztosok még sok peres ügyet terjesztettek elő, melyeket a soproniak feleletéből ismerünk. Ilyenek voltak: 1. Jankó Benedek beneficiumát a püspök a maga titkárának Mucha Pálnak szánta, a soproniak azonban már *József* nevű papnak adták. 2. A szent keresztről nevezett beneficiumot Reiss Zakariás tanuló, Reiss János városi tanácsos fia élvezte, a püspök pedig ezt Dalmadi Sebestyén soproni keresztes papnak akarta adni. 3. Dalmadinak szánta a püspök a Mindenszentek beneficiumát is, de a soproniak szerint ezt mindig a Szent Mihály-templom hitszónoka élvezte. Eddig Kalbermatter Péteré volt, kit a püspök most fogságban tart; de jövőre is a predikáló papnak kívánják fenntartani. 4. József presbyternek szavukat adták, tehát megtartják őt abban a beneficiumban, amelybe az 1. pont szerint áthelyezték. 5. Jankó Benedek belvárosi házát kívánja a püspök, a soproniak pedig ezt királyi rendeletre hivatkozva nem adják át. 6. Szó van azokról, kik törvénytelen házasságban élnek és ágyasokat tartanak. A püspök valószínűleg a beneficiátusokról mondja ezt, kiknek a soproniak megengedték a törvényes házasságot. 7. Az istentiszteletet a püspök által megszabott módon kell megtartani. Ezt a soproniak meg is ígérték. 8. Büntessék meg azokat, kik tiltott időben hust esznek. Megteszik, mint eddig is. 9. Tiltott napokon ne legyenek esketések. Megigérik. 10. Medgyes és Rákos között állítsák helyre a békességet. Ezt a soproniak is forrón kívánják, a püspök küldjön ki békebirákat. 11. A beneficiumokat méltó módon adományozzák, ne ifjaknak és laikusoknak, hanem papoknak. Megteszik. 12. A püspök házának helyreállításához adjanak fát, amennyi szükséges. Szívesen meglesznek többel is.²

Válaszában a soproni tanács még külön kéri *Kalbermatter* Péter nevű prédikátorának, kit a győri püspök fogva tartott (valószínűleg Kesző várában) szabadon bocsátását és elvállalja érte a felelősséget. A püspök 1551. dec. 29. kelt átíratában jobbára meg is elégedett a soproniak válaszával, csak Jankó Benedek belvárosi házát és Reiss Zakariás beneficiumát követelte továbbra

¹ Gamauf i. m. 124. I. Dokumente I. k. 2. rész B. 74. b. c. d. e.

² Vár, lev. Lad. L. Fasc. VIII. N. 369. 7 c. Gamauf i. m. 128. I.

is feltétlenül. Kalbermatter esete is, kit Jeckel jegyző lutheránus könyvek olvasásával és a mise gyalázásával vádolt meg, s kit ezért a püspök fogságba is vetett, mutatja, hogy a soproniak ekkor már erősen benne voltak az eretnekség gyanújában, habár nyíltan még nem is váltak külön a római egyháztól. Jellemző a soproni vallási viszonyokra nézve az is, hogy Sági Finta Ambrus városi tanácsos házában, midőn ez Jeckel jegyzővel a megholtakért való imádkozásról kezdett vitatkozni, a biblia ott volt az asztal mögötti padon s abból olvasták fel érveiket. A bibliát ilyen naponként használt házi kinccsé már a reformáció tette.¹

Az 1551. év végén lecsillapult viszály azonban már a következő év elején ismét csak felújult. A fentebbi Velikey Márk püspöki helyettes 1552. évi febr. 22. ismét körlevelet küldött a czenki, pinnyei, peresztegi, kereszturi, nyéki és csepregi lelkészekhez, melyben megbizta őket, hogy szólítsák fel a soproniakat a consistorialis bíróság előtt való megjelenésre. Márc. 17-én azután maga a győri püspökség syndikusa, Pápai Balázs presbyter jött el Sopronba, aki itt előadta vádjait. A soproniak az egész feljelentést megszőkölt jegyzőjük rosszakaratának tulajdonították most is és „Memoriale Civium Soproniensium” című iratukban védték magukat.²

Most a fővád az volt, hogy az eltávozott *Schwarz* Péter beneficiumát már öt éven át magukhoz ragadták s ily módon több mint 1000 forintot fordítottak a maguk céljaira. A város felelete szerint ellenben Schwarznak hanyagsága és tékozlása miatt az egész beneficium annyira elpusztult, hogy szégyenletében távozott innen titkon s utána senki sem akarta azt többé elvállalni. Ami kis jövedelme a beneficiumnak mégis volt, azt ők a Szent Mihály-templom gondnokának adták át, hogy belőle a plebánus évenként 50 font pénzt kapjon a tanítók eltartására. Így vádolták még őket több beneficium jövedelmének a lefoglalásával is, amit azonban a soproniak mind meg tudtak cáfolni. Védőjük ez ügyben Gaspitz Gergely soproni ügyvéd volt.³

Több kihallgatás is volt még ez ügyben. Sőt a soproniaknak

¹ Gamauf i. m. 131. l. Jeckel fentebbi feljelentése 806. l.

² Profugus civium notarius Valentinus Jekkelius nomine ex odio et invidia diversas excogitatas lites et rixas seminare ceperat. Gamauf i. m. 133. Dokumente I. k. 2. r. B. 74. k. 1. Póda i. m. 11. l.

³ Gamauf i. m. 135. 136. Bunytay V. 71. 335. 468. Payr Ehtört. Eml. 28. l. Vár. lev. Lad. L. Fasc. XIII. N. 378. 9.

junius végén még Pozsonyba is el kellett meghatalmazottaikat, Muer Jánost, Humel Kristófot és Lindner Kristófot küldeni. Végre is Miksa főherceg küldött atyja nevében 1552. júl. 4. egy a soproniakra nézve felettebb kedvező leiratot, mellyel Ujlaky püspököt követeléseivel elutasította. A püspök nevében Velikei már ismét egyházi átokkal fenyegetődött. Ekkor azonban Gregoriáncz Pál

Miksa főherceg, utóbb magyar király.

lépett közbe, aki még ez évben megkapta a győri püspökséget és 1553. márc. 10. oly módon egyezett meg a várossal, hogy a megüresedett beneficiumokat a város mindenkor méltó papi embereknek adományozza, akik azonban csak akkor léphetnek javadalmuknak birtokába, ha a püspöknél praesentálják s ez megerősíti őket. Az 1553-ban Sopronban tartott országgyűlés és a püspöki széken beállott változás egyelőre most véget vetett a pereskedésnek. Az egész hosszú vita alatt az egyetlen békés közeledés az eretnek hirű város iránt talán csak az volt, hogy Oláh Miklós egri püspök

és kancellár 1551. szept. 12. levelet irt Bécsből a soproni tanácsnak, melyben ezt arra kéri, hogy Máté napján Pozsonyban az országgyűlés idején tartandó első miséjére (primitiae) legalább két követet küldjön¹. Ez is jellemző az akkori egyházra nézve, hogy ilyen hirneves főpapja, aki két év múlva primás lesz, ily későn mondja első miséjét.

A fentebbi zavaros viszonyok között a reformáció előbbre haladásának és az evang. egyház megalakulásának nagy akadálya volt, hogy sem a világiak, sem a lelkészek sorából még mindig nem akadt oly vezető egyéniség, aki bátor fellépésével döntő lépésre indíthatta volna a várost. A polgárság itt Bécs közelében félt a főpapi kancellárok és a király közvetlen beavatkozásától, amely aggodalma nem is volt alaptalan. Mint szabad kir. várost nem egyszer fenyegetik meg kiváltságainak elvesztésével és nem egyszer büntetik nagyobb pénzbírsággal. A lelkészek közt voltak ugyan, akik egyben-másban eltértek a római egyház tanaitól és szokásaitól, de gyökeres szakításra és különválásra még nem mertek vállalkozni.

Raidl Ulrik (1534—48) plebánus, kit a soproniak már 1534. megválasztottak, de a püspök előtt még 1539. sem mutattak be megerősítés végett, a reformáció hatása alatt, úgy látszik, megváltoztatta az istentisztelet eddigi rendjét. A püspök a litánia megrontásával (corruptio litaniae) s az urvacsorának két szín alatt való kiszolgáltatásával is megvádolja, de a város kérelmére elengedte büntetését és megbocsátott neki. Póda apát, a soproni parochia történetirója is megengedi, hogy *Raidl* már a hitújításhoz hajlott. Az ő idejére esett a Szent Farkas-egyesület (St. Wolfans Bruderschaft) alapítása 1543-ban. Ő építette át még ugyanezen évben a régi plebániaházat s ugyanekkor helyezték védelmi állapotba Szent Mihály templomát is. Életét azonban mint Rómának hű fia fejezte be, mert 1548. ápr. 30. kelt végrendeletében Ujlaky püspöknek is hagyott 3 tallért és Benedek soproni főesperesnek 2 tallért.²

Ha *Raidl*t nem is, de már több joggal vallhatjuk Luther hívének a svájci származású *Kalbermatter* Pétert, ki 1549—51-ig Szent Mihály templomának prédikáló papja volt 40 fontnyi fizetéssel és a predikatura néven ismert beneficium jóvödelmével.

¹ Gamauf i. m. 139. l. Bunyitay, Karácsonyi i. m. V. 586. l. Noszkay Ó Oláh M. levelezésének művelődéstört. vonatk. Érsekújvár 1903. 17. l.

² Gamauf i. m. 107. l. Dokumente I. k. 2. r. C. 7. és 10. Poda E. i. m. 13. l.

Ezt vádolta meg Jeckel jegyző 1551. évi feljelentésében, hogy protestáns könyvei vannak, azok szellemében predikál, a miséről megvetőleg szól, a szentségeket a keresztség és a házasság kivételével elveti és csak a császárt ismeri el felsőségnek. E vádakban lehetett túlzás is, de a püspök mégis megfosztotta állásától és fogságban tartotta. Utóbb — úgy olvassuk — megbánta vétkét s hajlandó volt elzarándokolni Rómába, hogy ott a pápától kérjen abszolúciót. A soproniak jótálltak érte s így kiszabadulván börtönéből, el is ment Bécsig, hol azonban nem találkozhatott a pápa követével, mert ez a császárral járt Innsbruckban és Villachban. Kalbermatter ezt még Wolzog Pál bécsi postamester által tudatta a soproniakkal, de azután eltűnik és nincs is több nyoma a soproni egyház történetében.¹

Hasonló szellemű pap volt utódja a Karinthiából való, villachi születésű József pap is, szintén predikátor a Szent Mihály-templomban, feleséges ember, kit a püspök még 1551-ben szintén felfüggesztett, fogságra vetett s kiért a soproniak szintén jótálltak. Jeckel azt írja róla, hogy Afra nevű feleségét három évvel ezelőtt vette el Kismartonban. A lakodalmat Fuerst Móric az ottani kapitány tartotta számukra. Ő is azzal az ígérettel tűnik el Sopron városából, hogy a pápához megy bocsánatot kérni.² Valószínűleg más biztosabb helyeken kaptak ezek állást már mint evang. lelkészek. Az ily predikáló papokat nem a város hívta ugyan meg, hanem — mint II. Lajoshoz 1524. okt. 31. intézett feliratukban mondják — a plebánus, illetve a ferenciek rendháza; de a plebánusok, úgy látszik, azzal is kedvében akartak járni a polgárságnak, hogy ilyen nekik tetsző, szabadabb szellemű hitshívnöket hívtak meg maguk mellé.

A beneficiátusok között ha lehettek is Lutherrel egyetértő papok, ezeknek ügye nem került a püspök elé. Feltűnő sok volt most is Sopronban a házas és ágyasokat tartó pap. Ilyen volt Rothfuchs Péter is, kit Batthyány Ferenc 1543. Németújvárról azért küldött el, mivel ott egy nyilvános nővel (publica meretrix) élt vadházasságban. Egy másik szolgálot is magával vitt — írja Batthyány — akit amahhoz hasonlóvá akart tenni.³ Itt a levél írója haragjában bizonyára túloz, mert mégis csak feltűnő, hogy a soproniak ezt a papot elfogadták, ragaszkodtak hozzá s még

¹ Gamauf i. m. 130. I. Dokumente I. k. 2. r. B 74 h. és A. 28.

² Gamauf i. m. 131.

³ Vár. lev. Lad. XXV. et Z. Fasc. I. N. 12. Bunyitay, Karácsonyi i. m. IV. 258.

ez évben ispotályi lelkésznek választották meg, később pedig beneficiumot is adtak neki és itt Sopronban halt meg 1553. Jeckel jegyző feljelentése szerint Rothfuchs Péter Sopronban törvényes házasságra lépett (amit a város kívánhatott meg tőle), de amint Ferdinándnak a nős papok ellen való szigorú eljárásáról értesült, feleségét 100 magyar forint hozománnyal más férfiúhoz adta nőül, utóbb pedig ismét visszavette és továbbra is vele élt.¹ Szinte hihetetlen dolgok ezek. A soproniak maguk is gyűlöletből eredőnek mondják a megszökött jegyző feljelentését.

Annyi bizonyos, hogy Rothfuchs, ki 10 évig szolgált itt, feleséges ember volt. De ilyen nős papok a fentebbi Kalbermatter és József predikátor, valamint a Szent György-templom plebánusa, *István* is. Jeckel jegyző ezeken kívül még öt feleséges beneficiátus papot említ, akik közül Györgynek hét gyermeke volt. Fábri Jánost ágyasság és egyéb bűnök miatt üzték el Stockerauból és most Sopronban beneficiátus. Ahol ilyen dolgok történhettek, ott a római egyháznak már igen alacsonyra szállt le a tekintélye.

Az 1553. év tavaszán igen fontos eseményeknek volt színhelye Sopron városa, melyek a reformáció történetében is nyomot hagytak. Pozsonyban a pestis dühöngött s e miatt április 9-től május 19-ig Sopronban ült együtt az országgyűlés, melyen Ferdinánd király s ennek fiai, Miksa cseh király és Károly főherceg is jelen voltak. A város nagyobb mennyiségű szarvasmarhát, zabot és bort adott a fejedelmi vendégeknek ajándékkul. Az országgyűlés színhelye a ferenciek (a mai bencések) akkori kolostora volt, mert Faut krónikája szerint e mellett kellett bizonyos házakat (vagy talán csak bódékat) lerombolni. Pozsonyban is 1552. az alsó tábla a ferenciek kolostorában tartá üléseit.²

A sok előkelő vendég, akik közt nagy számban voltak már bátor lelkű protestáns főurak is, valamint az országgyűlési tárgyalások és az itt hozott törvények Sopronnak egyházi életére is bizonyára nagy hatással voltak. Itt volt Gregoriáncz Pál, ki ez évben lett győri püspök Ujlaky után. Itt Oláh Miklós is, kit szintén ez évben nevezett ki a király esztergomi érseknek, s akinek a közeli Lánzséron birtoka és rokonai voltak.³ Ennek, már mint

¹ Gamauf i. m. 121. Dokumente I. k. 2. r. B. 106. sz. 920. l.

² Gamauf i. m. 104. l. Zsilinszky M. Vallásügyi tárgy. I. 52. l. Fraknói V. Magy. országgyűl. eml. III. 417. l.

³ A rendek itt az Ausztriának elzálogosított kőszegi várnak és lánzséri urodalomnak kiváltását is kérték. Fraknói V. i. m. III. 425.

primásnak lakásán a főrendek és az alsó tábla tagjai május 16-án vegyes gyűlést tartottak.¹ Itt volt Nádasdy Tamás is, kit egy év múlva nádornak választanak.

Ami a tárgyalásokat illeti, jóllehet Ferdinánd Németországban a passauai szerződéssel már engedményeket tett a protestánsoknak, de itt még, úgy látszik, az új primás hatása alatt, erőlesen szólal fel a reformáció ellen. Királyi előterjesztése szerint a sok csapás, háború, pestis és éhínség azért sújtja a nemzetet, mivel az ősrégi istentisztelet és az igaz hit helyébe új tanok sarjadztak, melyek lassanként az összes magyarokat fogékonyakká tették minden rosszra. Ime, ami vádakat eddig csak a papok hirdettek, azokat most maga a király veti a magyarok szemére; egyenesen a rendeket támadja meg mint olyanokat, kik az új tanokat és tévelygéseket elfogadták. A rendek azonban erőlesen visszautasították e vádakat. Ujabb vallási törvény és szigorúbb intézkedések elől azzal tértek ki, hogy a korábbi országgyűlések, különösen az 1548-iki, már megtették a vallásra nézve szükséges intézkedéseket. S midőn a király május 13-iki válaszában a cenzurát oly formában kívánta, hogy ezentúl a nyomdászok és könyvárusok csak oly könyveket adhassanak ki és árulhassanak, melyeket a püspökök megengednek, a rendek erre is kitérőleg válaszoltak, azt mondván, nincs tudomásuk arról, hogy birtokaikon ily könyveket nyomtatnának.² Pedig kétségtelen, hogy a közelben is Sárvár-Ujszigeten Nádasdy birtokán már volt nyomda, amelyen protestáns műveket nyomattak.

A soproniak e tárgyalásokból megérthették, hogy Ferdinánd király és Oláh Miklós ellenségei ugyan a reformációnak, de annál több lelkes és bátor hive van a magyar főurak és a városok körében. Sajnálunk csak azt lehet, hogy Sopronnak németajkú polgársága nagyobb bizalommal nem volt a városukban is elég nagy számmal tartózkodó magyar nemesség iránt.

A mohácsi vész óta ugyanis sok tekintélyes magyar család lakott Sopronban, amelyek itt házat is vásároltak. Egy 1546. évi jegyzék szerint a soproni tanács bármiféle ügyeiben procuratorainak vagyis ügyvédeknek választotta a következő polgáriársait (conci-

¹ Fraknoi V. i. m. III. 426. Zsilinszky i. m. I. 59. I.

² Zsilinszky i. m. I. 59. I. Türk D. naplója máj. 13. A kir. propositiók között: et de religione, ut prohibeantur Typographi et Bibliopolae, ne vendant libros, nisi quos Episcopi locorum illorum voluerint, Regnicolae consentire noluerunt et remiserunt articulos ad Status et Ordines majores. Fraknoi V. i. m. III. 425. I.

ves suos): Pókatelki Zomor Jánost (causarum regalium director), Chernelházi Chernel Ambrus mestert (iudex sedis iudiciariae)¹ Beyczi Ambrust, Zechöli Tharródy Pétert, Mihálházai Hettthey Jánost, Miletinczi Miklóst és Mihályt, Dalmadi Tamást, Konde Lázárt, Bogádi Jánost, Gellenfalvi Kápolnai Mihályt, Muar Jánost, Sági Ambrust, Kákonyi Pétert.² Itt voltak továbbá a Káldy, Pápai, Nemes, Nagy és Bornemisza család tagjai. Sopron polgára volt (1544—62) Ákosházi Sárkány Antal, Nádasdy főtisztje és bizalmasa, akinek itt háza (a városházával szemben a mai Storno-ház), majorja, Czenken két malma és Darufalván is birtoka volt. Sopronban vett házat 1554. Körösi Fraxinus Gáspár, Nádasdy udvari orvosa, ki özvegy édesanyját és Pál nevű öccsét hozta ide Szegedről.³ A gazdag Csombord Mátyás is itt lakott, kinek felesége Szentandrási Monthor Magdolna itt ismerkedett meg Debreceni György diákkal.⁴ Gazdag kereskedők is voltak a soproni magyarok közt, mint Kalmár János, ki büszkén emlegeti, hogy évenként 10—12,000 forintot fizetett a király harmincadába.⁵ És sokszor járt Sopronban Kisfaludy Pál (1545—63). alispán is.

A nemesség és városi polgárság között a viszály és féltékenység régi eredetű s különösen 1405. óta nőtt nagyra, amikor Zsigmond király a polgárságot külön renddé emelte s helyet adott neki az országgyűlésen. A viszony a két rend között másutt is rossz volt, megvoltak ennek politikai, nemzetiségi és társadalmi okai. A német polgárság a magyar nemességnek helyet sem akart adni a városokban. A magyar országgyűlések többször foglalkoztak e vitás ügygel. A sok gyűlölködés megszüntetése céljából végre is az 1608. évi 13. t.-cikk mondta ki, hogy minden városban nemzetiségi és valláskülönbség nélkül szabad legyen bárkinek is letelepedni, házat venni s hivataalképességgel birni, azonban a nemesek polgári telkeik után a városi terheket éppen úgy köte-

¹ Vár. lev. Lad. III. el H. Fasc. III. N. 156. Testimoniales senatus Sopron. Gamauf i. m. 244. I. Bunyitay i. m. IV. 200. 415.

² Egy személy-e azzal, kinek Szilády 3 historiás énekét (Hercegszöllös, 1544—49) közli R. M. Költők. T. II. k. 471. — Bejczy Ambrus talán testvére B. Gergelynek ki vasmegyei alispán és bizalmas barátja volt Batthyány Boldizsárnak. Takáts S. érdekes tárcacikket írt róla. Finta Sági Ambrus ugyanaz, akivel Jeckei jegyző a bibliát felütve vitakozott.

³ Szmolény N. A középkori Szeged 69. és 123. l.

⁴ A férjet Répcelakon az ablakon át letöltték 1565. Tört. Tár. 1895, 196. l.

⁵ Takáts S. Századok 1903. 840. l. Payr S. Soproni magyar gyülekezetünk a XVI. században. Ev. Egyházi Élet. 1914. 13.

lesek viselni, mint a polgárok, de ugyanazon kiváltságokat is élvezték azok után.¹

Míg ez a bölcs törvény meg nem volt, a két rend Sopronban is sokat civódott egymással. A benszülött német polgárok nagy

Ákosházi Sárkány Antal háza. Mátyás király egykori szállása. (Balfelől a sarokház).

bizalmatlansággal fogadták a magyarok beköltözését. 1543-ban a városi képviselőtestület már meg akarja akadályozni, hogy az idegenek házat vásárolván, itt megtelepedjenek. És a közös legeről is ki akarták tiltani a magyarok barmait. Sőt attól is féltek,

¹ Pokoly J. A protestantizmus hatása a magyar állami életre 242. l.

hogy a magyarok összejátszanak a törökkel és ellenség kezére juttatják a várost. „Látnivaló — mondja a jegyzőkönyv — hogy vásár- és ünnepnapokon az istentisztelet idején (mikor a németek a külvárosba, a Szent Mihály-templomba mennek misére) több magyar marad a városban, mint német. A tanács tehát gondoskodjék róla, hogy vagy bent a belvárosban tartsák meg az istentiszteletet, vagy pedig öröket állítsanak a kapukhoz, kik ünnepnapokon az istentisztelet végéig egy idegen magyart se bocsássanak be a városba, mert hiszen ezek is hallgathatnak misét a Szent János-templomban.“

Nem engedi meg továbbá a város, hogy az idejárom magyarok, pápaiak és egyéb helyekről valók a belvárosban szállást kapjanak, mikor a külvárosban is elég szállás van számukra. Különösen Schutznér Pál házából kell a magyarokat kitiltani. A pápaiak ugyanis és mások is az alsó vidékről valók heti vásárok alkalmával a városban és a hozzátartozó falvakban gabonát szoktak összevásárolni, melyet azután a töröknek adnak el. E miatt megdrágul a gabona és maga a város lát szükségét, tehát a gabona eladása a városban és a hatósága alá tartozó falvakban szigoruan megtiltatik.¹

De azokkal a magyarokkal is, kik már régebben betelepültek, nehezen tudtak megférni a németek. Az összetűzések főoka volt, hogy a város törvényei szerint, akinek valamely ingatlana volt a városban, az a többi polgárokat terhelő adókat és közmunkát is tartozott teljesíteni; a nemes ember pedig nem akart semmiféle néven nevezendő adót sem fizetni. A polgárság azután, míg országos törvény nem volt, úgy segített magán, hogy a nemesektől, kik a városban valamely ingatlant akartak szerezni, külön kötelezvényt vett arról, hogy a polgárokkal egyenlően fognak minden városi terhet viselni. Több ilyen kötelezvény van a városi levéltárban, köztük a fentebbi Körösi Gáspár doktoré is.²

Éppen a reformáció, az evangéliomi közös hit lesz az a szellemi erő, mely a két elemet, a német polgárságot és a magyar nemességet közelebb hozza majd egymáshoz. A bécsi udvar és a főpapság tudniillik a németet és magyart, ha protestáns volt, egyformán üldözte. Ez a közös sors azután egymásra utalta és ki is békítette egymással Sopronnak kétnyelvű lakosságát. Az üldöztetés idején a polgárság sokszor keres tanácsot és közbenjárást a vármegyénél és a magyar főuraknál, Nádasdynál, Batthány-

¹ Sopron város monografiája. Forrásanyag I. k. 26. l.

² A magy. tört. társ. soproni kirándulása 1883. 58. l.

nál, Zrinyinél s viszont a vidéken üldözött gyülekezetek és egyházi emberek is sokszor kérnek segítséget a vagyonos Sopron városától. Így a német polgárság eleitől fogva jogosultnak tartotta a soproni magyarságnak azt az igényét, hogy nekik külön magyar pap a saját nyelvükön hirdesse az evangéliumot. S azért Sopron egyidejűleg a német evangélikus gyülekezet megalakulásával külön lelkészt és tanítót hívott a város költségén a magyar evangélikusok számára is. A soproni evangélikusoknak a magyar nemesség felé való közeledését bizonyára előmozdította a város falai között lefolyt országgyűlés is. A protestáns főuraknak itteni bátrabb fellépése kedvezőleg hatott a reformációnak Sopronban való előmenetelére is. Gregoriáncz Pál, az új győri püspök idejében (1553—65) legalább több jel mutat erre.

Gregoriáncz püspök 1553. jun. 8. egy igen barátságos hangu levélben köszönt be a soproniakhoz. Amióta csak őfelsége udvarában van hivatalban, mindig őszinte barátjuk volt a soproniaknak s ezentúl még nagyobb barátságot akar tanusítani. Már Újlaky püspökkel támadt viszályukat is ő oszlatta el. Ily jóakarattal lévén, kéri a soproniakat, hogy a győri püspöknek elpusztult háza helyett (*quae in ruinam et desolationem devenerit*) vegyék meg neki cserébe a csornai prépost soproni házát, aki hajlandó ezt eladni. A soproniak, ha megépítik, még nyerne is vele, mert a püspök háza nagyobb, mint a préposté. A város, úgy látszik, még sem kapott a cserén, mert a püspök újból is sürgeti a soproniak válaszát.

E barátságos beköszöntés után azonban a következő évben már sok panasza is van az új püspöknek. 1554. aug. 31-én kelt levelében¹ szemükre veti, hogy a beneficiátus papokat most is sokféleképpen sértegetik és boszantják, úgy bánnak velük, mint a legalsóbb rendű emberekkel; mindezt pedig nem tehetik anélkül, hogy a köztük is terjedő lutheránus szekta gyanuját (*non sine aliqua suspicione Sectae Lutheranae inter vos pullulantis*) magukra ne vonnák, mely miatt őfelsége nemrégiben néhány nagyszombati polgárt is megbüntetett.² „Még a zsidóknak is nagyobb becsülete

¹ Gregoriáncz Pál 3 levele. Gamauf. Dokumente I. k. 2. r. 29. a. b. c. 54—60. I. Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. I. N. 16.

² Erről közvetlen tudomásuk volt a soproniaknak, mert valamely fontos peres ügyben Újlaky őket is Nagyszombatba rendelte ismételtén. 1550. jun. havában Preiss Tamás bíró, Muerr János és Humel Kristóf 6 napig volt ott. És 1551. jan. 19. majd máj. 2. ismét több napig voltak követeik Nagyszombatban. Az ügy maga közelebről nem ismeretes. Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. 55. l.

van köztetek — írja a püspök — mint ama jó atyáknak“. S végül e szavakkal fejezi be komoly intelmét: „Távol legyen tőletek a lutheránus szekta, szűnjenek meg laikus embereitek vendégségeitek alkalmával az egyházi rend gyalázatára beszédeket vagy nevetéses predikációkat mondani; mert különben meglátják, hogy mi történik és hogyan fogunk velük elbánni.“¹

Ebből világos, hogy a soproniak már erősen benne voltak a lutheránizmus gyanujában. Nem csak időnként a szószékről hallottak, hanem összejöveteleik alkalmával laikusok is mondtak predikációkat, melyeket a püspök bizonyos gúnnyal és lekicsinyléssel mond nevetésgegeknek. A vendégség alatt itt, mint fentebb láttuk, bormérő helyeken vagy magán házakban való összejöveteleket kell értenünk. Vagy az is lehetséges, amit Gamauf mond, hogy a céhek szokásos összejövetelein mondtak protestáns szellemű beszédeket.²

De nem csak maguk predikáltak magán körben, hanem gondoskodtak maguknak való predikátorról is. És a világiak közül is *Humel* Kristóf polgármester 1553 óta mind nagyobb határozottsággal állott az evangéliomi mozgalom élére. Neki és a városi tanácsnak kell tulajdonítanunk, hogy *Fochter* Farkas személyében már igazán protestáns szellemű predikátora lett a városnak.

Fochter, kit a városi tanács soproni születésűnek mond (ő azonban Viennensis jelzővel írja a nevét), már 1553—54-ben is Szent Mihály templomának predikátora volt Sopronban. Innen azonban Ausztriának Oberwaltersdorf³ nevű községébe hívták meg. El is ment, de megigérte, hogy visszajön. Az alárendelt és kisebb jövődelmű predikatori állás a plebánus mellett, úgy látszik nem igen vonzotta vissza. A soproniak már nagyon hosszúnak találták az elmaradását és 1555. dec. 4. bizonyos Pacheleben⁴ doktornak

¹ Absit secta lutherana, desinant laici vestri in conviviis per contumeliam ecclesiasticam facere sermones sicut praedicationes ridiculas etc. U. o. 57, l.

² E céheknek vagyónuk is volt. Egyik házuk volt a mai nap is úgynevezett Zechhaus. Szokásos lakomáikon néha az illendőség határát is túllépték. Ezért a tanács 1696. ápr. 26. jkve szerint a céhek összes ládait a Szent Mihály-templomba kellett összehordani s csak a szükséges napi költséget vehették ki belőle. Ingatlanai utóbb a nevezett templomnak jutottak. Gamauf, Kirchengesch. I. 148. l.

³ Félórányra Tattendorfától, mely község a Trautmannsdorf hercegek birtoka a Sopronból Badenba vezető út mellett.

⁴ Pachaleb János 1614. Bécs mellett St. Ulrich faluban evang. lelkészt hívott a birtokára, de elűzték. Raupach, Presbyterologia 63.

irnak Waltersdorfba s ezt kéri, hogy bocsássa el Fochtert. E levelükben mondják, hogy Fochter soproni születésű és nagy szükségük van német predikátorokra, a lelkészhány nagy akadály a hit megismerésének (dadurch ein klein wenig an der christlichen Erkenntnuss und wahren Glauben gehindert werden). Bocsássa el tehát Farkas urat, hogy előbbi predikatori állásába visszatérhessen s az egyszerű keresztyén népet a neki jutott kegyelmi ajándék szerint taníthassa. Pacheleben válasza szerint Fochter még nem jöhet, mert egy évi szolgálatra Waltersdorfban kötelezte le magát. A soproniak erre 1556. jan. 3. most magának Fochternek irnak s megkérdik tőle: miként fog érte Isten előtt megfelelni, hogy „a tévelygő juhokká a farkasokhoz szaladgálnak.“ Fochter négy nap múlva elég keményen válaszolt egy bibliai idézetekkel megrakott levélben. Ujra igéri, hogy hamarosan eljön hozzájuk. Örömetst megtenné ő, hogy a szegény nép, a tévelygő juhok a farkasokhoz ne fussanak; szívvel, lélekkel, testével és életével gondozná őket, de nem teheti. Mert a bölcs soproni tanács az, mely a ragadozó farkasokat Isten nyája közé bevezette. Ő nem collator, hanem a bölcs tanács. Nem is tud eléggé csudálkozni azon, hogy ők lekipásztoraikat, papjaikat és káplánjaikat farkasoknak nevezik. Ha tudták, hogy hamis tannal vannak megmérgezve, miért bíztak reájuk oly fontos hivatalt? Azt hiszik-e, hogy oly csekély dolog a Jézus Krisztus által szerzett szentségeket méltóképpen kiszolgáltatni?¹

Hogy Fochter evangélikus lelkész volt, ez abból is kitetszik, hogy az a Humel Kristóf ment el hozzá Waltersdorfba őt személyesen is meghívni,² akinek csakhamar vezér szerepe lesz Sopron reformációjában. S hogy itt hamis tanítók és ragadozó farkasok alatt Fochter és a városi tanács a római egyház papjait érti, ez már abból is kitűnik, hogy ugyanezen 1555. évi június havában ment ki Wirth Mihály soproni ifjú a városi tanács költségén Wittenbergbe s így a városi tanácsot is legalább túlnyomó részben az 1555. évben már a reformáció hívének kell tartanunk. Wirth Mihály, mint a tanács nevelt fia (Pflegsohn) 1556. jun. 8. Wittenbergből írott levelében részletesen beszámol a neki adott pénzről. Ebből látjuk, hogy Melanchthon külön tanítót is rendelt Wirth

¹ Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. I. N. 17. 18. 19. 20. 23. (18. és 20. sz. alatt két-két levél). Fochter, Pacheleben és a soproniak 7 levele. Gamauf, Dokumente I. k. 2 r. 30. sz. a. 60—74. l. És Gamauf Kirchengesch. I. 157—160. l.

² Gamauf. Dokumente i. h. 66. l.

mellé, kinek az egész tanévre 8 font denárt fizetett.¹ Wirth után még Rufinus Roth Jakab Rosenkranz Károly, Kellner Jakab és Rosenkranz János mentek ki Wittenbergbe. Ha ezekhez hozzávesszük a korábbi Faber és Schreiner fiukat, elég szép számba szaporodik a külföldre járó soproni ifjak száma.²

Az 1555-ben létrejött augsburgi vallásbéke, mely Németországban az ágostai hitvallás követőinek vallásszabadságot biztosított, bátorította fel a soproniakat is ennyire, hogy evang. lelkeszt hívtak és Wittenbergbe küldték fiaikat a város költségén. Sopron ekkor már nemcsak az evangélikusokat, hanem a hazai törvények által annyszor (1548., 1550., 1556.) kitiltott *anabaptistákat* is befogadta falai közé.

Különösen 1547. óta jöttek ilyenek nagyobb számmal Morvaországból nemcsak a Felvidékre, hanem Dunántúlra is. Mint kitűnő kézműveseket úgy a földesurak, mint a városok is nagyon megbecsülték őket. Sopron városa 1556-ban egy szárazmalmot (Ochsenmühle, mola boaria) építtetett velök a városháza mögött, melyet később a mai kaszinó, reáliskola és zsidótemplom környékére helyeztek át.³ Ezeknek az anabaptista mesterembereknek Sopron volt az állandó lakásuk, de innen kijártak dolgozni Nádasdy urodalmaiba is Kereszturra, Sárvára, Lékára. Az újra-kereszteléstől a magyarban *új keresztyéneknek* nevezték őket, Nádasdy tisztjei pedig talán a görögkeleti szerzetesekre emlékeztető ruházatuk vagy szokásaik miatt a kalugyer nevet adták rájuk. Ácsok, kádárok, asztalosok, fazekasok, kályhacsinalók, üvegesek sat. vannak köztük. Sombory Gergely 1559. aug. havában írja Keresztúrról, hogy „az kalugyerek az pap házában mielnék.” Majd okt. 7-én, hogy a kalugyerek nem jöttek ki Sopronból, mert valami predikátorjuk jött volt közikbe. S később ismét: a kalugyer pintérek tegnap jöttek ki Sopronból. Még 1597. is voltak Sopronban ily anabaptisták, mert az akkori vámdíjjegyzék szerint a zsidók és az újkeresztyének mindennemű marhától dupla

¹ Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. I. N. 21. Gamauf, Dokumente. I. k. 2. r. 31. sz. 74—80. I. Demnach ist mir aus Verordnung Herrn Philippi Melanchtonis ein Praeceptor zugethan worden, dem ich für die leer und lections, so ich von Im dieses ganzes Jar gehört hab, geben hab müssen 8 Pf. den. I. h. 78. I. Wirth e levelében egy Küttner János nevű bécsújhelyi barátját is említi, ki most ment haza Wittenbergből. Dokumente i. h. 80. 1.

² Faut krónikája. Gamauf Kirchgesch. I. 162.

³ Ennek helyén épült Sopronban 1769. az első állandó színház. Kugler A. A sopr. színészet tört. 5. I. Gamauf, Kirchgesch. 162. 1.

vámot fizettek. Kereszturott is még a XVII. században patikához való új keresztyén edényeket emlegetnek. És a Nádasdyak csejtei jószágán is egy krónikából olvassuk: „1621. jan. 26. Ide gyűttek új keresztyének Morvából futva, azután adatott helyek Csaszkcóczon. 1629. ápr. 25. Exulans csehek ide jöttek itt és Ujhelybe szállottak.¹ Különösen az edénygyártásról voltak az anabaptisták híresei. Bethlen Gábor testamentumában is a Brandenburgi Katalinnak hagyott ingóságok között új keresztyén szép fazekakkal megrakott láda említetik. És Esterházy Miklós nádor 1635. júl. 21. írja Lakompakról: „Az új körösztyének, a rosszak, ónot kérnek. Adjon a porkoláb valami két mázsát nekik s meg kell mondani, hogy készítsék el a kályhákat.”² Ime a csávai anyagipar első úttörői. S hogy itt az újkeresztyén alatt csakugyan az anabaptistákat és nem a cseh-morva testvérek felekezetét kell érteni, azt Lethenyi István csepregi esperes is bizonyítja, ki „Szentírásbeli hítünk ágai” című művében az Augustana Confessio 17-ik artikulusát magyarázván, határozottan az anabaptistákat nevezi újkeresztyéneknek.³

Ahol tehát országos törvények ellenére az anabaptistáknak is helyet adtak, ott többé Luther híveinek sem kellett eirejtőzniök s a következő 1557. évben az új iskola szervezésével most már csakugyan nyíltan és állandóan fellépett a protestantizmus.

¹ Tört. Tár 1900. 280. és 1911. 461. 462. 466. I. Pollák M. A zsidók tört. Sopr. .08. I. Takáts S. Századok 1907. 342. I. Tört. Tár 1899. 722—24. I.

² Radvánszky B. Bethlen G. udvartartása 259. I. Tört. Tár 1900. 280. I.

³ Csepreg 1635. 247. I.

IV.

Az evangélikus gyülekezet különválása.

Humel és Gerengel alapvető munkája. 1557—1571.

a) Az első evangélikus iskola. Gerengel Simon, Sopron első nagy papja.

Fochter Farkas visszatérván Ausztriából, 1556. ápr. 24. óta mint hitszónok és Fortunatus plebánusnak még ez évben bekövetkezett halála után mint ennek utódja hirdette az evangéliumi tanokat az egyháziilag még külön nem vált lutheránusoknak. Már elődjének *Fortunatus* József plebánusnak (1554—56) végrendeletében is feltűnő, hogy a katolikus egyház engedelmes tagjának és fiának vallja ugyan magát s a győri püspöknek három aranyat hagyományoz, de Bécsújhelyen rejtve tartott (bizonyára lutheránus) könyveit Humel Kristóf evang. polgármesternek hagyja. Bizonyossága ez is a két felekezet között levő jó viszonynak, mely a század első felében még nem volt ritka eset.¹

Fochter 1559-ben megnősült, egy Anna nevű nőt vevén feleségül s teljes tíz évig, 1566. nov. havában bekövetkezett haláláig, ő volt a város plebánusa. Mint ilyen 1565-ig nem is fogadott maga mellé szónok-papot, hanem, úgylátszik, ő maga predikált s e címen külön is díjazták. Javadalma lakáson kívül a plebániához s ennek beneficiumához tartozó szőlőkből, szántóföldekből, rétekből és kertből állott. Ezenkívül a város évenként 50 fontnyi pénzt is fizetett neki a predikátorság beneficiumához tartozó földek hasznobéréül s még ezenfelül a predikálásért 150 fontot, vagyis összesen 200 font pénzt kapott.²

Fochter 1566. irt végrendeletében a legnagyobb hálával emlékezik

¹ Póda, A sopr. parochia tört. 14. Gamauf i. m. I. 165. 1.

² Az 1556. évi számadásban: Herr Wolfgang Fochter Predikant hat sich mit einem ehers. Rathe verglichen, dass sie seine Weingarten bauen und in ihren Stadtkeller lesen sollen; geben ihm für die Wein und dass er diess Jahr den Predigstuhl verschen solle, 100 Pfund Pfennige. Gamauf i. m. I. 167. 1.

meg házastársáról, Anna asszonyról, annak hű, engedelmes, a legnagyobb gondosággal hét éven át teljesített szolgálatairól. S a város is 1567. jan. 27. kelt számadásában, melyet az evang. Rosenkranz Károly tanácsos és Wirth Mihály jegyző irt alá, teljes tisztelettel említi Fochter lelkész hátrahagyott özvegyét: „Frau Pfarrherrin, des seligen Herrn Pfarrherrns nachgelassene Wittib“.¹

Fochtert nem is számlálja Póda a r. kath. plebánusok közé. Az ő házassága bátorítólag hatott a többi papokra is. *Dalmadi* Sebestyén keresztes pap és főesperes, aki 1551—1577-ig, tehát több mint 25 évig lakott Sopronban s a vám és egy kert miatt hosszú pere volt a várossal, szintén megnősült. Polosticzay András, a keresztes beneficiumban második utóda írja róla, hogy előbb egy Krisztina nevű ágyasával élt, akinek egy házat vásárolt a keresztesek házával (Kreuzhof) szemben; Krisztina halála után pedig Hernath Mártát vette feleségül, akinek András nevű pap volt az első férje. Az említett házat 1567. márc. havában ez a második feleség örökölte, akit a városi jegyzőkönyv mint keresztes papnét (Kreuzpfäffin) említ.

Murecker Timotheus is, aki 1553 óta az ispotály lelkésze és 1567 óta mint plebánus Fochternek volt az utóda, 1564. ápr. 25. feleségül vett Veperden egy Orsolya nevű asszonyt „keresztyén rendelés és szokás szerint“, mely kifejezés itt sokat mond. Milberger György veperdi lelkész állított ki erről bizonyítványt. Őt, mint özvegyet, szintén törvényes papi házastársnak ismerte el a városi tanács 1571. március 23-án.²

Ilyen szabadelvű, a római egyház rendszabályait nyíltan is áthágó papjai levén Sopronnak, érthető, hogy ezek a reformációi mozgalomnak nem állták útját, sőt azt maguk is előmozdították. Fochter plebánus idejére esik a régi latin *iskolának* újjáépítése s ezzel egyidejűleg való reformálása is.

Sopronnak régi latin iskolája volt, mint láttuk, már a középkorban is. Tanítói közül a mohácsi vész óta ismeretes legalább névszerint: Löwe Márton 1537—45. Klopfer Kristóf 1545—47, Löwe Márton másodszor is 1547—48. Leypinger Lukács 1548—49. M. Raidel András 1549—51. Spillinger Farkas 1551—53. M. Raidel András másodszor is 1554—57 és Nusszer Boldizsár 1557—61.³ A változások mindenkor Szent György vagy Szent Mihály napkor

¹ Gamauf i. m. 167. és 168. l.

² Gamauf Kgesch. I. 169. l. és Dokumente I. k. 2. rész 33. sz.

³ Gamauf kijegyzése a számadásokból. Kgesch. I. 163. l.

történtek. Leypinger Lukács bártfai volt, akinek hazájában ekkor már diadalra jutott a reformáció. Figyelmet érdemel, hogy Raidelnek magisteri képesítése volt. Nusszerről pedig azt tudjuk, hogy 50 font pénz volt a fizetése.

Az iskola újjászervezésekor 1557-ben M. Raidel után *Nusszer Boldizsár* lett a rektor. Ebben az évben a városi tanács, amelynek engedélyével és támogatásával Wirth Mihály 1555. Wittenbergbe ment ki tanulni, s amely tanácshoz maga Melanchthon is egy

Az első evangélikus iskolaház mai alakjában.

Wirth Mihályt melegen ajánló levelet írt,¹ a kövezeten (am Pflaster) épült régi iskoláját 650 fontnyi pénz költséggel újjáalakította, több tanhelyiséggel s már ekkor alumneum-féle intézménnyel (bennlakással) is kibővítette. A rektor most segédet (collaborator) is kapott maga mellé s 1563. az ily segédtanítók száma már háromra emelkedett.²

Az iskola reformálásában *Humel Kristóf* polgármesternek volt legnagyobb érdeme, kit nagy buzgalmaért utóbb Gerengel is megdicsér, s aki saját kertjét is odaajándékozta az iskola kibővítésére. Ez az első evang. iskola a mai Szent Mihály-utcában a 10. számú háznak a helyén állott, amelyben a külvárosi új r. kath.

¹ Faut M. krónikája szerint: Haben zu Wittenberg studiert . . . unter Herrn Philippo Melanchthone . . . Und hat Herr Philippus mit einem schönen lateinischen Schreiben den Michael Wirth einem ehrsamem Rath allhier commendirt. Gamauf i. m. I. 162.

² Gamauf i. m. I. 163.

iskola felépüléséig mindig iskola volt. Csak ekkor adták át Czegléd Gyula templomi karmesternek magánlakásul. Az ősi épületnek mai alakját képen is bemutatjuk.¹

Az új iskola Nuszer Boldizsár rektor vezetése alatt kezdett virágozni (1557—61) s utána Wolf Máté (1562—63), a Bécsből meghívott Siebenbürger Domonkos (1563—65) és a Bécsujhelyről jött Hartmann Ferenc (1565—71) voltak az első rektorok. Leypingertől (1548) kezdve Hartmannig 50 font, ettől kezdve pedig 100 font pénz vagyis 80 császári forint volt a rektor készpénz fizetése. A segédtanítók tandíját, valami csekély készpénzt s ezen felül szabad lakást és asztalt kaptak.²

Igy habár nyíltan külön vált evang. gyülekezete Sopronnak I. Ferdinánd korában még nem volt is, de voltak már protestáns szellemben predikáló lelkészei és volt a reformáció hatása alatt újjá szervezett iskolája. A lakosság lassanként, békésen, szinte észrevétlenül tért át az evang. hitre. Akik megmaradtak Róma mellett, azok emezekre a püspök előtt nem árulkodtak. A XVI. században megvolt még itt is, mint egyebütt hazánkban, a testvéri szeretet és békés viszony.³

Közel egykorú források szerint is már I. Ferdinánd korában megvolt Sopronban az evangéliom szabad hirdetése. Így mondhatják a soproniak Rudolf királyhoz 1594: beadott kérvényükben, hogy feleségükkel és gyermekeikkel hosszú évek óta az ágostai hitvallást tanulták és vallották s Ferdinánd és Miksa korában zavartalanul maradhattak meg abban predikátoraiikkal együtt. Sopron vármegye is a város érdekében Mátyás főherceghez intézett kérvényében 1595. máj. 13. hasonlóképpen hivatkozik a már Ferdinánd korában élvezett vallásszabadságra. És Faut Márk a soproniak követe is Naprágyi győri püspök előtt 1607. nyíltan meri vallani, hogy Ferdinánd és Miksa korában Sopronban a Szent Mihály-templomban elsőben a r. katolikusok tartották istentiszteletüket reggeli 8 óráig, azután pedig az evang. papok predikáltak.⁴

¹ Soproni születésű Pieler Mátyás és dr. Démy Lajos bizonyágtétele szerint. Pieler erről külön értekezést olvasott fel az esp. lelkész-egyesületben.

² A városi számadások szerint Gamauf i. m. I. 164. l.

³ Lásd: Takáts S. Zrinyi Kata. Bpesti Szemle 1913. 367. l.

⁴ Az idézeteket Gamauf után bőven közli Müllner M. A sopr. ev. főtanoda tört. 9. l. A vármegye mondja a feliratban: *Divi quondam Ferdinandus et Maximilianus imperatores et reges eam doctrinam (Aug. Conf.) civibus suis Soproniensibus liberam intactamque reliquerunt.*

Kedvezőbb idő derült a soproni evangélikusokra Miksa király trónraléptével (1564—76), akinek a reformáció iránt való jóindulata már trónörökös korából ismeretes. Protestáns fejedelmekkel és tudósokkal levelezett. Az urnapi körmenetre nem járt el, hanem evang. udvari papjának, Pfauser Sebestyénnek predikációit hallgatta a Burg közelében az ágostonrendűek templomában. Az urvacsorát két szín alatt vette, Máriára és a szentekre nem esküdött. Az ágostai hitvallásról a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott, azt mondá az igaz vallásnak és ebben kívánt meghalni. Csak családi és politikai tekintetek tartották vissza attól, hogy nyiltan is át nem tért hozzánk.

Egy ilyen uralkodó trónra lépte a soproniakat is felbátorította. A városi tanácsban az utóbbi tíz év alatt nagy változások fordultak elő. Régebbi félénk tagjai elhaltak. Voltak köztük, kik már maguk is Wittenbergben tanultak. A közös vallási felbuzdulás hatása alatt

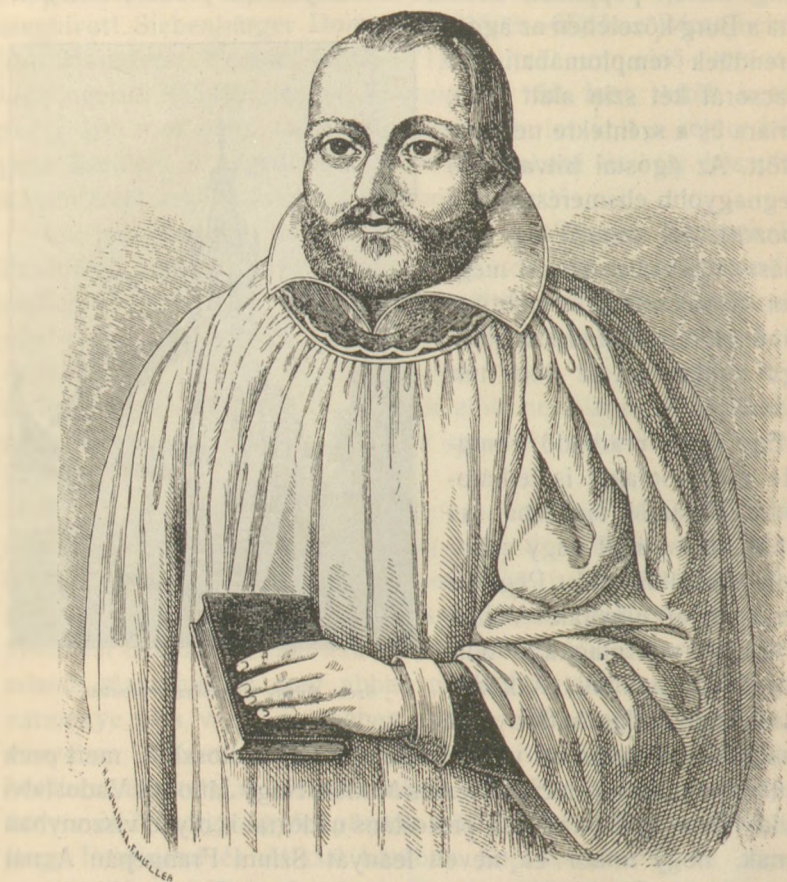
a magyar nemesek iránt való bizalmatlanság is eloszlott, mert ezek közül is bejutott a tanácsba Nemes Miklós, Nagy János és Vadosfalvi Dávid. Nádasdy Tamással, a protestáns nádorral is oly jó viszonyban vannak, hogy mikor ez nevelt leányát Szluni Frangepán Annát feleségül adja Oláh Miklós unokaöccséhez, Oláh Császár Miklóshoz, a lakodalmat is 1560. Sopronban tartják s a sok vendéget, köztük Ferdinánd és Miksa képviselőit is itt szállásolják el. Oláh Miklós primás is, akinek birtoka volt a nem messze fekvő Lánzsér, ez ügyben még a legnagyobb bizalommal fordul a soproniakhoz. Sopronban lakott a primás hajadon huga, Oláh Ilona is, aki itt 1562. házat szerzett s később mint az evangéliumi hit követője halt el 1579-ben.¹

Szent Mihály temploma Sopronban.

¹ Vár. lev. Lad. L. Fasc. XI. N. 24. és Lad. VIII. et H. Fasc. IV. N. 166. Gamauf Kgsch. I. 213. és 360. Dokumente I. k. II. r. A 32. a. b. Payr Ehtört. Eml. 39. 1.

Így a soproniak Oláh Miklós jóindulata iránt is nagyobb bizodalommal voltak. S a győri püspökök sem árultak el még eddig semmiféle harcias szándékot. Ezek a kedvező körülmények bátorították fel a soproni tanácsot annyira, hogy 1565-ben most

Gerengel Simon soproni lelkész. 1565–1571.

már egy nyíltan evangélikusnak ismert és hitéért fogságot is szenvedt papot hívnak meg *Gerengel Simon* személyében. Hogy őt a város közönsége nem az elsőnek tekintette a protestáns papok sorozatában, az kitetszik a városi számadásból, ahol egyszerűen csak mint „jetziger Herr Predikant“ említetik.¹

Gerengel az alsóausztriai Pöchlarnban született. Aspangban

¹ Gamauf, Kgesch. I. 201. l.

volt lelkész, itt kezdett elsőben Luther szellemében predikálni. Emiatt elmozdították hivatalából s 1551. Salzburgba hurcolták, hol a vártorony börtönében negyedfél évet töltött szigorú fogságban. Édesanyjának, ki a hosszú útra elzarándokolt fiához, nem engedték meg, hogy vele találkozassék. Gerengel levele, melyet ez alkalommal anyjának írt, a papi hitvallásoknak igazi remek példája. Salzburgi fogságából kiszabadulván Rothenburgban (auf der Tauber) Bajorországban kapott lelkészi állást, ahonnan kilenc évi szolgálat után 1564-ben Burgbernheimba hívták meg.¹

Sopronnal már régebbi összeköttetésben állott Gerengel, mert még aspangi lelkész korában egy ismeretlen nevű soproni nő vett el feleségül. 1565 elején is soproni rokonainál volt látogatóban, midőn a városi tanács kérelmének engedve a Szent Mihály-templomban egyházi beszédet mondott. S ennek oly nagy volt a hatása, hogy a tanács nyomban hivatalosan is meghívta predikátorának. Gerengel előbb visszament Burgbernheimba, próba-beszédét ott kinyomatta² s csak ez évnek őszén okt. hóban foglalta el itteni állását. Fizetése lakáson és tűzifán kívül 12 akó borból és 200 font pénzből vagyis 160 császári forintból állott.³

A tanács ezt a fontos újítást a legnagyobb óvatossággal tette meg. Gerengelt nem parochusnak, plebánusnak, hanem e mellé csak predikáló papnak, szónoknak hívta meg, amilyen máskor is volt a plebánus mellett. Fochterről, az ekkori parochusról feltételezhetjük, hogy szívesen látta vele rokonszellemű munkatársát. Sőt Fochter halála után is 1566. nem Gerengelt a népszerű predikátort, hanem — hogy a püspökkel való összeütközést elkerüljék — Murecker Timotheust (1566—70) választották meg városi plebánusnak. A római egyház jogai iránt való nagy tiszteletről tettek ezzel bizonyosságot a soproniak, de szükség is volt az ily óvatos eljárásra.

Oláh Miklós primás és Gregoriáncz Pál győri püspök jó indulattal voltak ugyan a város iránt, de a nyílt egyházi szakadást

¹ Gerengel bővebb életrajzát az 1913. évi Luthernaptárban közöltem. Források: Raupach, Evang. Oesterreich I. Fortsetz. 113. U. o. Beilage 86. Raupach, Presbyterologia 43. I. és Supplementum Presbyt. 23. Gamauf I. 468. Klein S. Nachrichten II. 169.

² Eine Christliche Predigt über die Historie von der Verklärung Christi. Matth. 17. Gethan zu Oedenburg an der ungarischen Grenzen gelegen, den 11. Februari Anno 1565. durch Simonem Gerengel. Gedruckt zu Rotenburg auf der Tauber. A soproni előljáráshoz intézett ajánló levél Burgbernheimban 1565. május 1. kelt. Kis 8-ad 46 lap.

³ Gamauf, Kgsch. I. 201. I.

nem nézték volna el szó nélkül. Oláh Miklós éppen ezen 1565. évi máj. 25. Bécsből hívja fel a püspököt, hogy *Salatheus* Ádámot, kit eretneksége miatt (*propter eius haeresim*) nem engedett Pozsonyban predikálni, Sopronban se tűrjék meg. Most Sopronba ment, írja Oláh, és könnyen megronthatja a népet, ha itt tovább is predikál. Gregoriáncz püspök is nyomban irt a városnak és Szalatay schismaticus presbyter eltávolítását kéri, kinek a soproniak az elhalt Hegyfalui Pál győri örkanonok beneficiumát adták. A többi beneficiumot is kegyes és katolikus papoknak adják, inti őket a püspök, ne schismaticus külföldieknek.¹

Tehát már volt panasz a soproniak ellen. És Gerengel meghívásának a hírére is lehetett valamiféle mozgolódás a soproni papok körében, sőt a püspök is kérdőre vonta őket, mert Nagy János városi tanácsos, Wirth Mihály jegyző kíséretében „néhány itteni papnak vagy lelkésznek alaptalan és helytelen feljelentése ügyében“ jún. 24. Szombathelyen, júl. 6-án pedig Kesző várában kereste a püspököt, de nem találta s végre is csak Szombathelyen védekezhettek a panasz ellen.²

Az ilyenféle feljelentések kényszerítették a soproniakat arra, hogy Bécsben 1565. okt. 1-én Gerengel meghívásának megerősítését kérjék Gregoriáncz püspöktől. Nagy, Wirth és Pflieger Orbán tanácsos jártak nála ez ügyben.³ Ez volt Gregoriáncznak utolsó érintkezése a soproniakkal, mert okt. 13. kalocsai érseknek nevezték ki, okt. 21-én pedig már meg is halt.

Utána a velencei származású *Delphini* Zakariás lett a győri püspök (1565—73), ki mint pápai követ már korábban nagy ügyességgel forgolódott Miksa trónörökös körül. Mint idegen főpap a székhelyét soha nem is látta, állásának csak a jövedelmeit élvezte. A magyarok mint idegent gyűlölték. Forgách Ferenc nagyváradi püspök, a történetíró, ki maga is inkább a győri egyházmegyére pályázott volna, a velencés Delphinit a magyar szent korona ellenségének mondja „akinél a föld hitványabb embert nem termett.“ Kinevezése miatt Forgách püspök igen megharagudott Miksa királyra, akinek kíséretében ezután nem is akart sehova menni.⁴

¹ Vár. lev. Lad. L. Fasc. I. N. 16. 17. Gamauf Kgesch. I. 214. Dokumente I. k. 2. r. 523. I. Póda i. m. 15. I.

² Az 1565. évi számadásból közli Gamauf i. m. 212. I.

³ Gamauf a városi számadás alapján I. 215. I.

⁴ Takáts S. Zrinyi Kata. Bpesti Szemle 1913. 353. I. Forgách Batthyány Ferencnek írta Bécsből 1565. nov. 15.

A távollevő és lanyha Delphini helyett most maga Oláh primás avatkozott bele Gerengel ügyébe, akinek igazhitységét kétségbe vonta. A soproniak azzal igyekeztek őt megnyugtatni, hogy megvizsgáltatták Gerengelt a soproni papok testülete által. Erre Oláh Miklós azonban Nagyszombatból 1566. ápr. 18. azt válaszolta, hogy a vizsgálatnak Győrben a püspöki helyettes előtt kell megtörténni, akit ő ezzel már meg is bízott. A tanácsot eléggé békéshangú levélben figyelmezteti, hogy ez ügyben nem a soproni papok kollegiuma illetékes eljárni.¹

Megtörtént-e ez a vizsgálat és mily eredménnyel, azt már nem tudjuk. De Gerengel továbbra is bántatlanul maradt Sopronban. Próbabeszédjének ajánlásában ő maga mondja a soproni tanácsról, hogy az evangelium szabad hirdetéseért sokat áldoztak, de az százszorososan fog megtérülni. Ebből az látszik, hogy vallásszabadságukat a főpapoktól és a bécsi udvartól sok pénzen kellett megvásárolniok. Nem sok idő múlva, 1568. elején már Oláh, az erélyes főpap is elhalt.² Gerengel így annál nagyobb biztonságban maradhatott Sopronban.

Az akadályok elhárítva lévén, Gerengel nagy buzgósággal, de a római egyház iránt mégis nagy kimélettel fogott a gyökeresebb reformáció munkájához. Szent Mihály templomának használata, amint Faut feljegyezte, továbbra is közös maradt. Reggel 8 óráig a plebánus misézett, azután pedig Gerengel predikált és osztotta ki az urvacsorát.³ Amannak hivei egyre fogytak, Gerengel hallgatói pedig gyarapodtak. A keresztelést, esketést és temetést, mint jövedelmező papi cselekvényeket a régi jog alapján továbbra is a plebánus végezte, vagy legalább az értök járó stólát neki fizették.

Sopronnak nem Gerengel volt az első evang. papja.⁴ A munkát előtte megkezdték már mások és a talajt előkészítették. De a

¹ Gamauf Dokumente I. k. 2. r. B. 78. 857. l.

² Temetésén Nagyszombatban febr. 2. Sopron városát Nemes Miklós tanácsos képviselte. Gamauf I. 212.

³ Faut Márk mondja 1607. Náprágyi Demeter győri püspök előtt: „dass zur Zeit Ferdinandi et Maximiliani beider Khaiser, in Sanct Michaelis Kirchen erstlich die Catholischen ihre Exercitia religionis bis auf 8 Uhr gehabt, allsdann die Evangelischen gepredigt und seien concordes desshalb gewesen, auch habens obgedachte Khaiser Ihnen belieben lassen.“ Faut krónikája. Gamauf I. 152. l.

⁴ E téves nézetet Gruber Ádám erősítette meg, ki Barth Konrád felett mondott beszédében (Regensburg 1692) Gerengelt teszi meg első ev. papnak.

szervezés és a szilárdabb mega'apozás az ő érdeme. Ezért az utókor csak Gerengel nevét, Gerengel műveit, Gerengel arcképét ismerte. Mellette a korábbi uttörőket elfeledte a világ. Faut Márk, a Wittenbergben tanult szenátor és krónikairó is, aki Gerengelt még látta és halotta, Gerengelnek tulajdonítja érdemül, hogy „a soproni népet a pápistaságból Istennek csudálatos kegyelmével kivezette.”

Lássuk tehát szervező munkáját és az evang. hitéletnek azt a fokát, melyet még az ő idejében (1565—71) ért el a soproni gyülekezet. Miként előtte már úttörők, úgy az ő korában is jelentékeny munkatársak voltak mellette. Ilyen Fochter plebánus († 1566), ki evang. szellemben predikált maga is és utóda Murecker Timotheus (1567—70), ki már azzal is nagy szolgálatot tett a reformáció ügyének, hogy a vele egy templomban predikáló Gerengel elé akadályokat nem gördített.

Gerengellel egy időben kezdett egy másik evang. lelkész, *Pharerus* Gergely is (1565—70) predikálni a Szent György-templomban, aki szintén Ausztriából jött hozzánk és Gerengel kátéjába egyházi énekeket is irt „Gregorius Pharerus Austriacus” aláírással. Itt volt továbbá a Szent Erzsébetről nevezett ispotályi templomban *Hofer Villanus* János szintén Luther szellemében tanító predikátor (1565—73).¹ S ezekhez járulnak még az alább említendő tanárok és tanítók és a kisded magyar gyülekezet első papjai.

A predikáláson és lelkipásztorkodáson kívül irodalmi munkásságával, megfelelő templomi és iskolai könyvek készítésével is szilárdabb hittani alapot adott gyülekezetének. Így adta ki 1569-ben az egész soproni tanácsnak ajánlva jeles kátéját *Catechismus* címen, melynek első kiadása Regensburgban jelent meg s előszava Sopronban 1569. január 12-én kelt. A második kiadás Augsburgban 1571. jelent meg. A harmadik 1582. hely nélkül és a negyedik Bécsben 1619-ben. A két utóbbit már Gerengel utódai, a soproni lelkészek adták sajtó alá. Hittani álláspontjára nézve megemlíti az előszóban, hogy dr. Luther Márton kátéját és egyéb iratait, az Ágostai Hitvallást, ennek Apológiáját és a

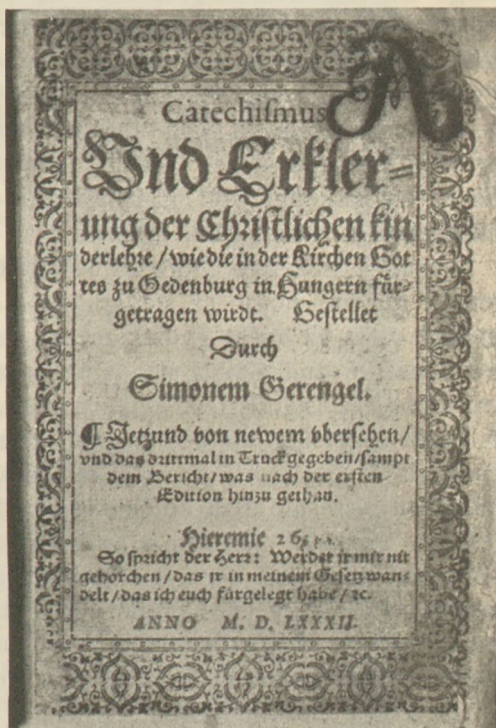
¹ Az ispotályi számadás szerint 1564. okt. 12. „eines Predicantens wegen” küldtek egy követet s fizettek neki 1 fontot. Hofer a végrendeletében Ritschendel lelkésznek (Prediger des Evangelii bei Sankt Georgen) egy magyar rókamálos bundát és sertéshúst hagy. Gamauf I. 481.

Schmalkaldeni Cikkeket követi s a szektákhoz és rajongókhoz semmi köze.

Nem csak a tanuló ifjúság használta e kátét az iskolában, hanem a templomban is ezt vették alapul a lelkészek az ú. n. katekizmusi predikációkhoz, amilyeneket Gerengel vasárnap délutánonként a felnőttek előtt mondott s amilyenek Haynóczy feljegyzése szerint még igen sokáig szokásban voltak a gyülekezetben.¹

Gerengel e művében Luther kis kátéját magyarázza a később is szokásos módon. A soproni lelkészek a 3-ik kiadástól kezdve kibővítették egy második rövidebb résszel, mely utóbb külön is *Christliche Kinderlehre* vagy *Summa der christlichen Kinderlehre* címen jelent meg. Ennek csak inkább a tartalma volt már Gerengelé, a formája nem. Különösen ez a rövidebb rész lett igen népszerűvé. Sopronban 1779. jelent meg az utolsó német kiadása.

De korán lefordították magyarra is. Halleban 1715. jelent meg az első ismert „Gerengel Summája”.² Bárány György a maga jeles kátéját is 1735-ben (Norinberga) „a gyermeki tanításnak Gerengel Simon által feltétetett summájával” megtoldva adta ki. És Gamauf szerint a magyarok még az ő korában, a XIX. század első felében is használták Gerengel művét.³ Első nagy papjuknak nevét főként ez a káté tartotta fenn a soproni gyülekezetben.

Gerengel Simon kátéja.

¹ Haynóczy, Iter Neosoliense. Müllner M. i. m. 20. 1.

² Egészen apró kis könyvecske 24. lap. A N. Muzeumban Catech. 486. sz. alatt.

³ Gamauf i. m. I. 259. 1.

Gerengel és hittan Sopron egyházi nyelvében egyet jelentett. Még a XVIII. században is ez a szólásmód járta az iskolában: „Sage mir deinen Gerengel her.“¹

Gerengel adta gyülekezetének az első *imádságos és énekeskönyvet* is, amennyiben ilyent is csatolt a kátéjához. Különösen a fentebbi Pharerus Gergelytől vett át több szép éneket. És ő maga is irt énekeket, így például az 1579. Augsburgban kiadott esketési beszédéhez (Eine schöne christliche Hochzeitspredigt) több a keresztyén házasságról szóló éneket is csatolt.² Az általa gyűjtött énekek szolgáltak alapul a későbbi *soproni énekeskönyvhöz* is, amelynek 1700. évi kiadásában a címlapon ott találjuk Gerengel arcképét.³ A gyülekezet ezzel is emléket emelt nagy papjának. Ez az énekeskönyv volt használatban egész 1785-ig, amidőn a rationalismus hatása alatt egészen újat adott ki a gyülekezet.

Gerengel énekeivel állott be a soproni istentiszteletben is az a fontos reform, hogy az eddigi papi és kántori magánénekek mellett most az egész gyülekezet is anyanyelvén énekelhetett a templomban, ami által a nép is aktív szerephez jutott, a templom vonzóbbá, az istentisztelet épületesebbé, az áhitat bensőbbé lett. A közös népének mellett megvolt azonban a tanuló ifjak karéneke is és pedig két gyermekkar énekelt váltakozva. A jótétményben részesülő ifjak kötelezve is voltak a kórusban és a temetéseken énekelni (az u. n. adstans ifjak). Még az ispotályi templomban is volt ilyen énekkar. A város eleitől fogva gondoskodott arról, hogy jeles orgonistái és kántorai legyenek. A zene iránt való érzék mindig eléggé fejlett volt a városban.⁴ Az orgona mellett a városi toronyörnek is segédkezni kellett a zenészeivel.

Gerengel írta végül Sopron számára az első *agendát* is, melyet — úgylátszik csak kéziratban — egészen 1828-ig használtak.⁵ És éppen ez a hosszú használat mutatja, hogy annak igen jónak kellett lennie. Gerengel agendájának elemeit azon pergamentre

¹ Raupach, Supplem. Presbyt. 25. 1.

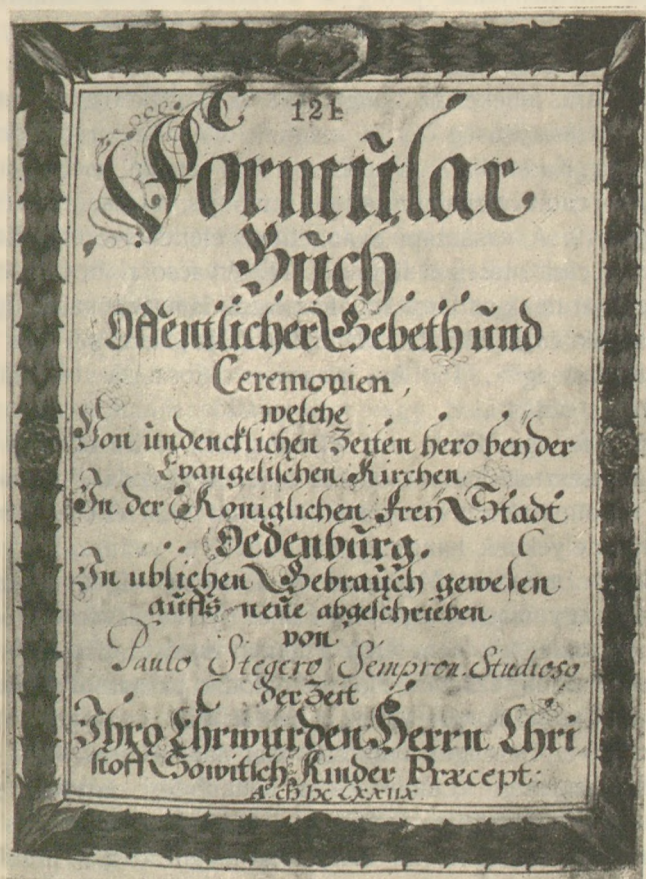
² Gering Jánosnak Faut János özvegyével, Rozinával való egybekelésekor mondotta. Jó barátja, a jelenlevő Králl Kristóf kir. harmincados kértére adta ki e beszédét. Az ajánló levél Sopronban 1570. ápr. 6. kelt. Kis 8-ad, 61 lap.

³ Ujabban is közölte ezt 1913. a soproni Kultura c. művészeti lap.

⁴ Városi jegyzőkönyv 1578 jún. 27. Gamauf i. m. 268. Lásd Payr S. Soproni zenetörténeti emlékek. Sopron 1911.

⁵ Gamauf i. m. I. 263. I. mondja: „Von ihm rührt grösstentheils die erste Agende her, die sich die oedenburgischen Prediger nicht schämten bis zum Jahr 1828. fast unverändert beizuhalten.“

írott szép agendában találhatjuk meg, mely 1678. készült s jelenleg a Nemzeti Múzeum tulajdona. Steger Pálnak, Sowitsch Kristóf lelkész házi tanítójának igen szép kézírata hangjegyekkel.¹ Címe: *Formularbuch* öffentlicher Gebeth und Ceremonien, welche von

Régi soproni agenda. — A nemzeti muzeum levéltárában.

undenklichen Zeiten hero bey der evangelischen Kirchen in der königlichen Freystadt Oedenburg in üblichem Gebrauch gewesen, — aufs neue abgeschrieben von Paulo Stegero, Sempron Studioso der Zeit Ihro Ehrwürden Herrn Christop Sowitsch Kinder Praecept. Anno 1678.

E szerint a hétköznapi könyörgések (Frühegebet) sorrendje ez

¹ Kun S. antiquarius útján került a N. Múz. birtokába. Jelzése Quart. Germ. 894.

volt: ének, bűnvallásra való felhívás, gyónó imádság, ének, írás-olvasás, a szentirási szakasz rövid összefoglalása Dietrich Vida „Summarien“ című műve szerint, imádság (belefoglalva az üldözöttek, betegek, az uralkodó stb.), Miatyánk, áldás és ének. A vasárnapi istentiszteleté pedig a következő: 1. A lelkész rövid előfohásza: Herr, frühe wollest Du unsere Stimme hören, frühe wollen wir uns zu dir schicken. 2. Gyónó imádság. 3. Kyrie, melyet a kórus énekel (a hangjegyek is mellékelve). 4. Imádság az egész keresztyénség és a magunk bajának orvoslásáért. 5. Miatyánk. 6. Karének. 7. A lelkész rövid éneke, melyre a kórus felel. (Pastor canit versiculum ratione temporis, cui respondet chorus). 8. Collecta. 9. A vasárnapi evangéliom elénekelve. 10. Karének. (Chorus succinit motetam figurate). 11. Urvacsorai beszéd és ima. (Akik nem járulnak az Ur asztalához, azok is haszonnal hallgatják). 12. Miatyánk énekelve. 13. Salutatio (Der Herr sei mit euch). 14. A szerzési ígék. 15. Az urvacsora kiosztása. 16. Hálaadás, Miatyánk és áldás.

Vannak az agendában esti könyörgések is írásolvasás nélkül. Továbbá keresztelei, urvacsorai és esketési agenda. A karácsonyi, husvéti és pünkösdi urvacsora előtt külön latin énekeket énekelt a kórus, melyeknek hangjegyei is közölve vannak, ugyancsak az énekelve mondott Miatyánk és a szerzési ígék hangjegyei. Van benne egy magyar nyelvű és latin nyelvű urvacsorai agenda is azok számára, kik nem értik a német nyelvet. És külön esketési agenda azok számára, kik a hatodik parancsolat ellen vétkezvén, a börtönből vezettetnek az oltár elé.¹

E műveivel Gerengel alapította meg az istentisztelet rendjét Sopronban egészen Luther és a wittenbergi egyház példája szerint. De ő fejlesztette tovább az *iskolát* is a Humel és Nuszer által megvetett alapon. A latin iskolában kiváló munkatársat

¹ Gerengelnek nyomtatásban megjelent egyéb művei még: 1. Die schön evangelische Historie von der Enthauptung des heil. Johannis des Täufers, in eine Tragödie gesetzt durch S. Gerengel in seiner betrübten Gefangnus. H. n. 1553. Kis 8-ad 37 l. 2. Vier Geistliche Klage-Lieder Simonis Gerengels, in seiner langwierigen Gefangnuss gesungen. Nürnberg, évszám nélkül. Kis 8-ad, 10 levél. 3. Die dreyerley Schlussreden Casparis Huberini. Idézve: Beyschlag F. J. Sylloge variorum opusculorum. 4. Eine schöne tröstliche Leichenpredigt. Bock Günther rotenburgi syndicus Erzsébet nevű leánya felett mondta. Az ajánló levél 1560. Simon Judás napján kelt. H. n. 1563. Kis 8-ad 18 lap. 5. Sechzen christliche Gebetlein Simonis Gerengels. Item vier tröstliche Sendbriefe. Ursel, 1562. 72 lap.

nyert *Hartmann* Ferenc rektor személyében (1565—71), ki előbb Bécsújhelyen volt tanító succentor címmel s az itteni tanácsnak megleghangú ajánló levelével jött Sopronba 1565. ápr. 24-én. Viszont *Hartmann* is dicséri kérvényeiben a soproniaknak az iskolák fejlesztésében tanúsított nagy buzgalmát. Lehetséges, hogy *Hartmann*t már Gerengel ajánlatára hívták meg. 1571. július haváig működött itt, Sopronban halt is meg, ez évi jul. 20-án már az özvegye vette fel fizetését, mely évi 80 s utóbb 100 fontnyi pénzből állott. Jeles buzgó tanító volt, tanítványai közül ismeretes Major Pál, ki később Mosonmegyében volt lelkész.¹

A rektornak valamint segédeinek is (*collaboratores*, *coadjutores*) az iskolaépületben volt lakása. De jó szűken lehettek, mert 1579. még egy szoba építését kérik. A tanács meg is ígérte, hogy építeni fog.² Ilyen segédtanítókról már 1563. és 1565. óta van szó. Több is volt, 1569-ben három említetik. Murecker plebános ez évben a harmadik *collaborator* vagy *Schuldiener* élelmezési díját vette fel a városi levéltárban levő nyugtája szerint.³ E segédtanítók ugyanis a plebános asztalánál étkeztek s lakáson és élelmen kívül nem is volt más fizetésük, mint valami csekély tandíj.

A tananyag, mit a rektor három segédével előadott, ugyanaz lehetett, mint az egykorú német és magyar gymnasiumokban: a latin nyelv, talán valami csekély görög, a nyelvtan, ékesszólás és költészettan, valami csekély matematika és főgondot bizonyára a vallási tárgyakra fordítottak s ezzel kapcsolatban az egyházi énekekre. Erről részletesebb adataink nincsenek.

De új alkotás volt s már határozottan a reformáció hatására mutat a gymnasium mellett a *népiskola*, melyben anyanyelven tanították a polgárok gyermekeit. A bajorországi *Reuter* Orbán, kinek atyja, *Reuter* Boldizsár Haidenburgban bíró és *Closen* nevű földesurnak gazdatisztje volt, folyamodott ezért az állásért 1569-

¹ Oestr. Prot. Jahrb. XVI. 199. 1. és Stromp L. Magy. ev. chtört. emlékek 48. l.

² A rektor folyamodása: Man wolle doch noch ein Stübel bauen, damit sie können wohnen und da etwa einer krank, den Andern kein Abscheugen bringe und sie an dem Studieren nicht verhindert werden. A tanács határozata: Man wolle die Schul besichtigen und auf das fürderligst bauen und bessern.“ A tanács jkve 1579. szept. 2. Gamauf i. m. l. 520.

³ Lad. XII. et M. Fasc. VIII. N. 303. Gamauf i. m. l. 520.

ben és a soproniak, sógorának Pharerus Gergely itteni predikátornak ajánlatára meg is hívták.¹

Ez volt tehát a városnak első ismert néptanítója. Ugyanezen évben jul. 31. *Saxo* Ulrik János is Bécsből tanítói állásért folyamodik s nyomatékul a 2. zsoltárnak sapphói versekben írott fordítását is mellékeli. De nincs nyoma, hogy akár a népiskolában, akár a gymnasiumban alkalmazták volna.²

Hogy mily nagy jelentőségű a reformációra nézve a népiskola, melyet most már nemcsak a jobb módúak, hanem a szegényebb néposztály gyermekei is látogathattak: azt Gerengel jól tudta. A népiskola ugyanis az olvasás tanításával mindenkire nézve lehetővé tette, hogy a hitigazságok forrásához, a szentíráshoz hozzáférjen. Gerengel alapvető munkája nem lett volna teljes, ha a régebbi latin iskola mellett az általános műveltség számára ezt az új protestáns népiskolát meg nem nyítja.

b) Külön magyar gyülekezet és a reformáció Sopron vidékén.

Külön figyelmet érdemel Gerengelnek a soproni *magyarok* iránt tanúsított szolgálatkészsége is. Láttuk, hogy mily sokan voltak Sopronban magyarok is, nemesek és más alacsony sorsból valók. Ezek, miként künn a megyében, úgy itt a városban is bátrabban vallották magukat lutheránusoknak. Míg a német bennszülött polgárok ide levén költetve, szabad királyi városuk kiváltságait féltették, addig a magyarok bátrabban léptek fel, mert nekik a város falain túl is volt hazájuk. És a magyar nemesek itt a német városban is anyanyelvükön kívánták hallgatni Isten igéjét.

Gerengel iránt teljes bizalommal voltak. Igen barátságosan szólíták fel és kérték a magyarok — írja Gerengel a káté előszavában — hogy az úrvacsoráról szóló hat rövid kérdést fordítsa le a kedvükért latinra is, mert a magyarok, úgymond, jártasabbak a latin nyelvben, mint a németben. S Gerengel ezt készséggel meg is tette. A hat kérdést latin nyelven is közli kátéjában.

Gerengelnek osztrák létére is volt szíve és történeti érzéke a magyar nemzet s ennek különösen a török háborúk idején szer-

¹ István nevű fivére az alsóausztriai Niederwallseeből 1569. szept. 10. írt a városi tanácsnak s türelmet kér, míg a keresztelevelet, melyet a soproniak az új tanítótól bekívántak, megszerezheti. Lad. XII et M. Fasc. I. N. 38.

² Lad. XII. et M. Fasc. I. N. 27. Gamauf i. m. I. 266, 267.

zett nagy érdemei iránt. Soproni papságának idejére esett Zrinyi Miklósnak hősi halála. És ő a kátéjába nyomban felvett egy a török veszedelem elhárításáért mondandó imádságot, mely saját megjegyzése szerint Szigetvár eleste után készült. Közölte Luthernek a török ellen írott imádságát is, valamint Mária magyar királyné énekét. Nem meglepő tehát, hogy a soproni kisdied magyar gyülekezet iránt is a legnagyobb jóindulatot tanúsította, úgyhogy vele egyidőben békében működhettek itt a magyar lelkészek is.

Ki volt Sopronnak első magyar protestáns lelkésze? Én Szeremlyéni Mihályt tartom annak, ki egy fennmaradt historiás énekével (Izraelnek Egyiptomból kijövéséről), a magyar irodalom történetében is nevet biztosított magának¹ s aki már 1544-ben Kanizsa várában, tehát Nádasdy Tamás birtokán szerző énekét „mint pap bánatjában“. Szeremlyéninek egy keltezés nélkül való rövid magyar levele van a városi levéltárban, melyben ő mint pap és urainak „szegény káplánja“ a király parancsolatára hivatkozva állítja, hogy gonosz cselekedete vagy eretnoksége miatt őt sehonnan sem üzték el, hanem esztendejének kitelte után jött el Sopronba, itt sem hallottak tőle eretnokséget és itt is feddhetetlen életet élt; bizalommal kéri a soproniakat, hogy igazságában ne hagyják el, hanem inkább támadjanak mellette.²

Mivel Miksa király őt hitéért már nem üldözte volna, azért Szeremlyéni bizonyára még I. Ferdinánd idejében vagy is Gerengel előtt került mint magyar pap Sopronba. Közvetlen Kanizsáról, vagy más helyről jött-e ide, nem tudjuk. Sopronban még csak rövid ideig volt, mikor levelét írta. I. Ferdinánd Jeckel jegyző feljelentésére 1551. küldött szigorú parancsolatot Sopronba, Gregoriáncz püspök is 1554-ben és Oláh érsek 1565. Így Szeremlyéni 1551. és 1565. között lehetett Sopronban. Egy Szeremlyéni János 1596. ikervári lelkész volt. (Payr, Egyht. Eml. 55.) Szeremlyéni Tamás pedig 1614. hetesi református lelkész Somogyban. (Adattár VII. 348). És nem is lehetett Szeremlyéni Mihály fiatal ember, mert már 1544-ben mint rendes pap írt éneket Kanizsa várában. Így ő volna az első ismert soproni magyar pap. És nem ilyen volt-e az a fentebbi Salatheus vagy Salateus Ádám (talán Szalay), kit már Oláh nem hagyott predikálni sem Pozsonyban, sem

¹ Szilády Á. közli Régi M. Költők Tára II. 462.

² Gamauf i. m. I. 499. Lad. XII. et. M. Fasc. VI. 235. sz. A magyar irodalomra nézve is értékes levelet egész szövegében az Irod. tört. Közleményekben fogom közölni.

Sopronban, aki Sopronban rendes beneficiumot kapott, s a kinek neve eléggé magyarosan hangzik.

A második, legalább nevéről ismert magyar pap *Novanus* Ferenc, már Gerengel idejében került Sopronba. A városi tanács őt feleségével és gyermekével együtt két fuvaros szekéren hozatta ide 1568. de nem tudjuk, honnan. Csak az 1569. évi február havi számadásban van róla először szó, de mivel félévi fizetését megkapta, ebből az következik, hogy már az előző évben is itt szolgált. Előre ugyanis nem szoktak az eklézsiák fizetni. Valamelyik beneficium szerény házában lakott ő is családjával.¹ Félévi fizetésül 80¹/₂ fontnyi pénzt és 5 akó bort vett fel a városi pénztárból, melyből a többi papokat is fizették. Így a magyar hívek legfeljebb stólát fizettek neki. Nem sok ideig, talán csak egy évig volt itt, de ezalatt is megszerették a soproniak, mert távozásakor 1569. aug. 1. a fizetésén felül még 26 magyar forintot (32¹/₂ fontnyi pénzt) adtak neki ajándécul. Erről szóló sajátkezű nyugtája megvan a városi levéltárban.²

Novanus érdekében is folyamodtak a soproniak Bécsbe Liszti János kancellárhoz. Máj. 20. és jun. 4-én jártak ott követeik. Liszti később mint győri püspök is elég szabadelvű volt ugyan, de még sem lehetetlen, hogy Novanus azért távozott el oly korán, mivel Bécsből vagy a győri püspökség részéről megfenyegették. 1567. okt. 31. még Oláh Miklós és Istváni Miklós aláírásával Miksa király is küldött ugyan egy rendeletet Sopron városához, de ebben csak a „Calviniana sive sacramentaria secta alii que damnati errores“ (az anabaptisták szektája) azok, melyeknek kiirtását elrendelte.³

Novanus nem egyedül jött, hanem egy ismeretlen nevű fiatal magyar tanítót is hozott magával. Rövid ittléte alatt is kérvényt adott be a városi tanácshoz, melyben alkalmasabb szobát kér a magyar iskola számára, hogy a fiatal ember, kit tanítónak hozott ide, haszontalanul ne töltsen az idejét, vagy éppen más helyre ne menjen tovább.⁴

¹ 1569. febr. 14-én 24 fillért fizetnek a napszámosnak, ki a magyar praedicans beneficiumában a szobát tisztogatta s febr. 23-án 1 fontot és 3 sillinget ugyanannak szobájában két világító ablaknak a beüvegezéseért. Vár. szám. Gamauf i. m. 486.

² Lad. XII et M. Fasc. VIII. N. 308. Gamauf i. m. 487.

³ Ribini, Memorabilia I. 207. és Payr, Ehtört. Eml. 32. l.

⁴ Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. X. N. 112. Sajátkezű kérvénye. Gamauf i. m. I. 487.

Hogy ki volt Novanus magyar lelkész közvetlen utóda, azt nem tudjuk. A soproniak jeles papot kerestek és meghívták még 1569. végén vagy 1570. elején *Sztáray* Mihályt, a zsoltárártót és drámairót. Sztáray előbb már Tolnában és Baranyában püspöki tisztelet is viselt és a Dráva mentén 120 gyülekezetet alapított, most pedig a pápaiknak volt lelkésze. Bizonyára öregebb ember már ekkor, kinek lantja is elnémult. Mint fentebb láttuk, a pápaiak sűrűn jártak a soproni vásárokra s Oláh Ilonának is volt összeköttetése — végrendelete szerint — a pápaikkal. Ezen a réven gondolhattak rá a soproniak, hogy a jeles pápai papot hívják meg. Merészség kellett a meghíváshoz, mert alig volt remélhető, hogy erre a szerény állásra Sztáray Pápáról, Enyingi Török István oltalma alól eljőjön.

A jeles reformátor azonban 1570. febr. 7. igen szép levélben felelt a soproniak meghívására. Dicséri az előjáróság buzgalmát, hogy Isten igéjével táplálja a vezetése alatt álló keresztyén népet és igazi predikátorok által (per veros praedicatores) szolgáltatja ki nekik a szentségeket. Külön érdemül emeli ki, hogy nem csak saját német nemzetükről visel gondot, hanem a mi szétszórt magyar nemzetünkről is (dispersae nostrae nationis hungaricae), amelynek tanítása céljából őt meghívták. El is menne azonnal őket megnézni még urának (Enyingi Töröknek) távollétében is, bármennyire marasztalják Pápán mindenek, de az útnak nehézsége és nagyon is sovány, leromlott lovai miatt kénytelen otthon maradni. Mégis minél előbb eleget akar tenni kívánságuknak, megnézi őket és az ő magyarjait (Hungaros meos) és vagy ő maga szolgál nekik Isten igéjének hirdetésével, vagy pedig beleegyezésükkel valamely más alkalmas lekipásztort küld nekik maga helyett.¹ Ime csak a lovak soványságán mult, hogy Sopronnak egy időben két oly híres papja nem lehetett, mint Sztáray és Gerengel.

Sztáray küldte-e, vagy magától jött-e, nem tudni; de bizonyos, hogy *Semlyén* Simon kőszegi lelkész, Teufel Kristóf udvari papja 1570. aug. 25-én magyar beszédet mondott Sopronban a Szentlélek-templomban. És még okt. 12-én intézett levelet a városi tanácshoz, hogy számíthat-e az üresedésben levő lelkészi állásra. Barátainak, néhány soproni polgárnak felhívására jött el — úgy-

¹ Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. I. N. 29. Egyet. Phil. Közl. 1883. 801. l. Prot. Szemle 1896. 502. Payr S. Ehtört. Eml. 33. l. Hasonmás lenyomata Zsilinsky M. Képes Ehtört. 53. l.

mond — Sopronba és kérte tőlök a magyarnyelvű predikátori állást, mely most üresedésben van (*conditionem praedicaturae lingvae hungaricae, quae nunc temporis vacat*). Felbocsátották, úgymond, a szószerke, mely alkalommal eléggé meggyőződhettek róla, hogy milyen a képzettsége és hitvallása (*cujus eruditionis religionisque sim*). Azóta el-

A Szentlélek-templom Sopronban.

mult már néhány hét, de nem kapott más feleletet, minthogy még másodszor vagy harmadszor is hallani akarják. Ezen kívánságuknak azonban, mivel Kösze-
gen a parochus betegsége miatt felettébb sok a dolga, nem tehet eleget. Kéri végül, hogy e levél átadójával tudassák, mily szándékkal vannak iránta.¹ Hogy Semlyént meghívták volna, arra nézve nincsen semmi adat. Úgy látszik nem nyerte meg tet-
szésüket. Akik egy Sztárayt mertek meghívni, azoknak nagy igényeik voltak. Semlyén 1578. Ujkéren volt lel-
kész, Gerengel életében, úgylátszik, már nem is hiv-
tak más magyar lelkészt a

a soproniak. A következő magyar lelkész Blasenitz Lukács lesz, aki 1571. júl. 1-én, tehát már Gerengel halála után jött ide.

De Semlyén Simon leveléből is látjuk, hogy Gerengel idejében Sopronban már szervezett, a városi közös pénztárból díjazott magyar lelkészi állás (*conditio praedicaturae lingvae hung.*) s volt magyar tanítói állás is. Hogy Novanusszal elment-e a fiatal Anonymus magyar tanító is, nem tudjuk. Utána a legközelebbi ismertnevű Csatai János lesz.

Igy alakult meg tehát a német mellett egy kis magyar gyüle-

¹ Gamauf i. m. I. 242 l. Dokumente I. k. 2. r. 100. l. Payr. Ehtört. Eml. 24. és 34. l.

kezet is. Sőt Sztáray meghívásával, ki a szláv nyelvet is értette s előbb a Dráva vidékén a szlávok közt is predikált, valószínűleg a Sopronban és ennek vidékén található horvátokra is gondolt a városi tanács. A későbbi Blasenitz és Dragonus is nemcsak magyar, hanem egyszersmind horvát lelkészek is voltak.

Gerengel már az 1571. év elején befejezte szenvedésekben és alkotásokban gazdag pályafutását. Gergely mödlingi lelkész (bizonyára volt munkatársa, Pharusus Gergely, ki 1570. hagyta el Sopront) febr. 22. mondott felette halotti beszédet s az első év-negyedre járó fizetését március 21. már az özvegye vette fel.¹ Elsőrendű külföldi tekintély is tudomást vett Gerengelnek és az itteni előjáróknak vallásos buzgalmáról. *Chytraeus* Dávid, a rostocki egyetem jeles tanára ugyanis Miksa király hívására az evang. egyház szervezése céljából kétszer is (1569. jan. és 1571. junius) járt Ausztriában² és ez alkalommal Sopront is meglátogatta, mert saját tapasztalatára hivatkozva említi a Fertő mellett épült királyi várost, Sopront és ennek jeles lelképásztorát és hitbúzó tanácsát és polgárait.³

Így erősödött és terjedt a reformáció Gerengel idejében napról-napra. Négy templomban hirdették ekkor már Luther szellemében az evangéliomot: Szent Mihály, Szent György, az ispotályi Szent Erzsébet és a Szentlélek templomában. Ez utóbbit a kisdud magyar gyülekezet használta s midőn 1573. ezt a r. katolikusoknak engedték át, akkor a parochialis templom melletti Szent Jakab-kápolnába költöztek át a magyarok. Szent Mihály templomát a két felekezet közösen használta s ezen kívül a belvárosban a ferenciek s a külvárosban Szent János temploma maradt meg a r. katolikusok kezén.

¹ Gamauf i. m. I. 476. I. A vár. számadásokból vett bejegyzések.

² Loesche G. *Gesch. des Prot. in Oest.* 32. és 35. l.

³ Chytraeus D. *Oratione de statu ecclesiarum.* Wittenberg 1580. 27. és 31. l. (N. Múz. Hist. eccles. 3098.). In his regni Pannonici ruinis aeternam sibi Ecclesiam Deus per ministerium purae evangelii doctrinae et sacramentorum colligit, non in ea tantum parte . . . sed etiam trans Danubium, circa Fluvium Arrabonem . . . et circa Pisonis lacum uberibus aquis, nobilibus vineis, oppidorum frequentia et vetustissima ac *urbe regia Odeburgo*, illustrem in qua Simonem Gerengelium Pastorem et Senatum ac cives, verae doctrinae studiosissimos *ipsi coram cognovimus*. Verum etiam in ipsa urbe Buda, duobus christ. concionatoribus, Pontificio et Lutherano, locum in publico templo a Turcis concessum esse ex Lazaro Schwendio et al'is fide dignis audiui. (Chytraei Oratio post reditum ex Austria 1580. évi kiadás 27. l. Az első kiadás 1574. jelent meg. Haynóczi D. *Iter Neosoliense*. 168. M. N. Múz. Kézirat 1166. Quart. Lat.)

Evangélikus volt már az egész városi tanács, mert különben nem merte volna Gerengel neki ajánlani a Luther-féle kátét. *Humel* Kristóf, ki 1551—55. templomatyja (egyházi gondnok), 1553—57. s majd ismét 1560. polgármester volt, Gerengel idejében már letette ezt a terhes tisztelet, talán már el is pihent, de voltak buzgó utódai. 1565—66-ig *Nemes* Miklós volt a polgármester s egyszersmind templomatyja is. 1567—70-ig *Kebelsperger* Kristóf a polgármester, ezt pedig követte *Nagy* János (1571—72), aki 1564. már templomatyja is volt.¹

A nevezettekén kívül jó emberei és tevékeny munkatársa volt még Gerengelnek *Paltram* Dénes, városi tanácsos és egyházi gondnok (1570—71), akinek ajánlotta kátéjának a toldalékát, továbbá *Krell* Kristóf királyi harmincados, akinek kívánságára nyomatta ki a *Gering* János és *Faut* Rozina esketése alkalmával mondott beszédét. Nem csekély erkölcsi diadala volt Gerengelnek, az osztrák származású protestáns német papnak az is, hogy *Akách* Miklós magyar nemes oltáros pap, a későbbi városi plebánus, őt kérte fel eskető lelkésznek, midőn 1568. nemes *Micskó* Gáspár leányát, *Évát* feleségül vette. A házassági tanúk s később, midőn *István* nevű fia született, a komák is evangélikusok voltak.²

Evangélikusok voltak ekkor már Sopronnak kapitányai és főispánjai is. Miként a fentebbi *Weiszpriach*, úgy ennek utóda *Teufel* Erasmus is (1550—52) már bizonyára a reformációt pártfogolta. Testvéréről *Teufel* Kristófról, *Kőszeg* és *Krotendorf* (ma *Froschdorf* Bécsujhely mellett) uráról ezt legalább bizonyosan tudjuk. Semlyén *Simon* ennek a papja volt már 1550-ben *Kőszegen*.³ Evangélikus volt *Gersei Pethő* János főispán is (1554—71), akit még *Nádasdy* Tamás helyezett be a hivatalába.⁴ Szintén így az alispánok közül is *Kisfaludy* Pál (1552—63) és *Ostffy* Jakab (1563—79).⁵ A megyében és a vidéken napról-napra szaporodtak a gyülekezetek. *Jeckel* jegyző 1551. évi feljelentése szerint *Weiszpriach* János urodalmában *Nagyhöflányban* *Farkas* úr,

¹ Lásd a táblázatos kimutatást. *Gamauf* I. m. I. 463.

² *Ribini*. *Memorabilia* II. 425. és *Póda*, *A* kath. par. tört. 20. 1.

³ *Chernel* K. *Kőszeg* jelene és multja II. 54. l. *Gamauf* i. m. I. 491.

⁴ Neki köszöni hivatalát s őt kéri, hogy iktassa be, *Tört. Tár* 1904. 416. és 421. Érdekes levelet írt *Nádasdynak* *Linz*ből 1562., melyben *Orbán* gurki püspök predikációját bírálja. *Tört. Tár* 1904. 429—31. l. Felesége *Zinzendorfi Erzsébet* volt, *Z. István* és *Weiszpriach Margit* leánya.

⁵ *Gamauf* i. m. I. 247.

Kishöflányban a Kőszegről származott Pál úr, Tormafalun pedig György volt a lelkész, akik mind Lutheránusok és megházasodtak. Az utóbbi György úr előbb Boldogasszonyban (Frauenhaid) volt tanító. Fuerst Móric úr urodalmában Szentgyörgy faluban pedig a Sziléziából való János úr lelkészkedett, aki előbb Kőszegen (in Guisseg) volt tanító, ott megházasodott és gyermekei születtek. Kismartonban vagy ennek vidékén is 1568. Consul István volt a lelkész, aki Dalmata Antal nevű társával a szentirást, Luther kátéját és az ágostai hitvallást horvát nyelvre fordította. Kismarton és Fraknó kapitányai, Zinzendorf Hannibál és 1572 óta Kollonics Szigfrid († 1599) már buzgó evangélikusok voltak. Ez utóbbi állítólag Medgyes falut is Soprontól elidegeníteni s a maga számára akarta megszerezni.¹ Pomogynak is 1565. már Kämpf Dániel nevű evang. papja volt, ki azért nem pályázott a soproni beneficiumra, mivel miséznie kellett volna, ezt pedig nem engedte a lelkiismerete.² Korán volt lelkésze Nyéknek, Riczingnek és Okkának.

A Sopron hatósága alá tartozó falvakban is tehát, ha előbb nem, Gerengel idejében már bizonyára megkezdődött a reformáció. Így *Ágfalvának* már akkor is filiája volt Lépesfalva és Bánfalva és már 1552. volt egy *Floder* Márton nevű lelkésze, ki innen Trautmannsdorfba költözött s ezen osztrák helység földesura, Breyner Fülöp levélben kéri Sopron városától, hogy az ágfalvaiak (Dagendorf, Dágfalú) adják ki a még Floder által elvetett gabonát. Utána *Schilher* György ágfalvi lelkész neve is ismeretes, aki 1573 és 1574. a beteg Musaeus lelkészt helyettesítette Sopronban.³

Harkának az első ismert papja *Sallinger* Ábel, aki nyomban Gerengel után 1571. szolgált itt és 35 év múlva 1606. minl exul folyamodott Sopron városához lelkészi vagy tanítói állásért.⁴ *Balfon* egy *Péter* nevű lelkész van, akit 1578. Praun Erasmus Magyaróvár parancsnoka kér tábori lelkésznek Tatára, de nem

¹ Lásd: Payr S. Consul István, a horvát predikátor. U. a. Az evangélikus Kollonicsok. Ev. Ehi Élet 1915. 119 és 1916. 63. 1. Consul István leánya, Anna volt dr. Lackner Kristóf nevelőanyja. Gamauf, Dok. I. 2. C. 76. 1. Kollonicshoz Rudolf király 1582. két rendeletet is küldött, melyekkel kitiltja az ev. lelkészeket, köztük Beygewither Jakab kismartoni (később rabsi és hernalsi) lelkészt is. Gamauf, Dokum. I. 2. A. 138. és 141. 1.

² Gamauf i. m. I. 253. 1. Dokumente I. k. 2. r. C. 12. Sógorának, Durch (Durst) Jánosnak írta ezt Sopronba.

³ Gamauf I. 253. Dokumente I. k. 2. r. A. 52.

⁴ Vár lev. Lad. XII. et M. Fasc. X. 15. Gamauf I. 254.

tudjuk, hogy itt volt-e már Gerengel idejében is. *Medgyesről* is csak 1578-ból ismeretes egy *János* nevű pap, akit onnan ez évi április havában bocsátottak el. Kópháza és Klimpa majd csak Dragonus idejében szerepelnek Sopron reformációjának történetében.¹

Bármennyire erősödött is azonban így Sopronban az evang. egyház, azért a r. katolikusokkal a testvéri jó viszonyt és a közös gazdálkodást, mely szerint az egyházi épületeken és egyházi jövedelmeken szépen megosztzkodtak, továbbra is fenn tartották. Szent Mihály templomához rendesen megválasztották a plebánust, bejelentették és megerősítették a püspök által. Természetesen volt gondjuk reá, hogy türelmes, szabadelvű plebánusuk legyen, aki az evang. predikátor működése ellen sem tiltakozik. Az említett templomot Faut feljegyzése szerint közösen használták. Ilyen módon közösen jártak bizonyára Szent György és Szent Erzsébet templomába is. Lakást találtak az evang. lelkészek is a beneficiumok valamelyik házában. Készpénz fizetésüket a városi pénztárból kapták. A plebánusok pedig tovább is szedhették a keresztelésekért, temetésekért és egyéb egyházi cselekvényekért járó stólákat.

Ennek az egyházi békés együttélésnek bizonyosága, hogy a két vallású tanulóifjuság úgy a latin, valamint a népiskolában továbbra is együttmaradt. Faut feljegyzése szerint 1573-ig a tanítók még az egész ifjuságot elvezették a reggeli 8—9 óráig tartó „misére“ és délután is $\frac{1}{2}3$ — $\frac{1}{2}4$ -ig a vecsernyére.²

Az első évtizedekben még nagy volt a türelem és békeszeretet a két felekezet között. Egy családban is megoszlottak a testvérek vallás szerint, de azért békességben éltek. Még a felvilágosultabb r. kath. papok is várták, hogy nagyobb rázkódás nélkül lehető lesz az egyház reformálása, mert ennek szükségét mindnyájan érezték. Takáts Sándor piarista történetíró, a XVI. századnak egyik legalaposabb ismerője mondja, hogy ekkor még a vallásgyűlölet ismeretlen dolog hazánkban, idegenből plántálták azt ide erőszakkal.³

Így megmaradt még Sopronban az úrnapi körmenet is, amelynek estéjén a baldakin és a gyertyák hordozóit és a fű- és virág-szórókat megvendégelték. Nagycsütörtökön megvolt a lábmosás

¹ Tanácsjvkv 1578. márc. hó. Gamauf I. 257. és 258. l.

² Gamauf i. m. I. 218. l. Akkor még az evangélikusok is nevezték misének az istentiszteletet.

³ Takáts S. Zrinyi Kata, Bpesti Szemle 1913. 368. l.

szokása, nagyszombaton pedig Judásnak, az árulónak nagy autodaféval való megégetése.¹ Három királyok napján a papok, tanítók és tanulók továbbra is koszorúkkal járták be a várost s este azután ők is fényes lakomában részesültek.² 1573-ig semmi nyoma, hogy ezek a régi r. katolikus szokások elmaradtak volna.

Ez a békés jó viszony azonban csak addig tartott, míg az egyházmegyétől távollevő, idegen és közönyös Delphini Zakariás volt a püspök (1565—72). Türelmes még a fiait protestáns tudóssal neveltető Liszti János győri püspök is (1572—78). De már az erőszakos Draskovich György kardinálisban oly vezért kap az egyházmegye, akinek idejében a komoly összeütközés kikerülhetetlenné vált.

¹ Münchenben ez még 1820. is úgy történt, hogy szentelt gyertyával meggyújtották a két templom előtt fából rakott máglyát és elégették Judásnak kitémőtt formáját. A máglyából megmaradt fát pedig mint tüzi veszedelem ellen való szert hazavitték. Gamauf I. 229.

² Gamauf i. m. I. 277—278. 1.

V.

A két felekezet békés viszonyának felbomlása. Az evang. gyülekezet ellen intézett első támadások. 1571—1584.

a) Nyílt támadás a lelkészek és tanítók ellen. Beythe, Dragonus és Muraközi Sopronban. A szombathelyi zsinat.

Az evangélikusokat szerető Miksa király még be sem hunyta szemeit, midőn Sopronban a két felekezet között való jó viszony nyomban Gerengel halála után felbomlott. Nem az új püspök, *Liszi János* (1572—78) volt ennek az oka, hanem az új plebánus, *Spillinger Farkas* (1570—1590), ki az eddigi testvéri közösséget durva kézzel szakította szét.

Lisztiről, ki már kancellár korában is jóindulattal volt a soproniak iránt, méltó dolog bővebben is megenlékeznünk. Szász eredetű családból származott, az atyja, *Liszh Kristóf* Nagyszébenben volt városi tanácsos. Fiatalon Bécsbe került az udvari kancelláriába *Oláh Miklós* mellé. 1551-ben már itt volt, mert *Fejértói János* az egyik titkár *Liszi* nevében is üdvözli *Bullingert* a svájci reformátort, s ezzel őt is azok közé számítja, kik az evangéliommal egyetértenek, a pápaságtól teljesen elfordultak és szeretnék az udvari életet mással elcserélni.¹ *Liszi* azonban utóbb egészen *Oláh Miklós* egri püspök és kancellár hatalma alá kerül. 1555. júl. 4-én feleségül vette ennek hugát, *Oláh Lukrécia*t. A lakodalmat nagy fénnel ülték meg, melyre a soproniak is küldtek egy hordó bort.² *Liszi* így fokozatosan emelkedett, 1562. már nemcsak kancelláriai titkár, hanem kir. tanácsos is volt. Felesége korán elhalt s csak ezután 1568 körül lépett az egyházi pályára. 1571-ben veszprémi, 1572. pedig győri püspök lett. 1576-ban még Miksa király adományozta neki *Köpcsény* várát. Házasságából két fia született, *János* és *István*. Az idősebbiket *Blotz Hugó*

¹ Karácsonyi, Ehtört. Eml. V. 598. és 600 l.

² Gamauf i. m. 273. l.

jeles protestáns nevelő, aki egyszersmind Schwendi Lázár fiát is tanította, kísérte el Paduába és Sienába. Liszti püspök igen megtisztelő és bizalmas hangú leveleket vált e protestáns tudóssal (1571—74), kit Miksa király később udvari könyvtárosnak s majd Sambucus utódjául udvari történetírónak nevezett ki. Másik fia, István 1572. Bécsben a jezsuiták iskolájában tanult.¹ Mint győri püspök egyszersmind kancellár is volt. 1578. jan. 22. halt meg Prágában. Holttestét Bécsbe hozták s a Szent Mihályról nevezett udvari plebánia templomában temették el a családi sírboltjukban.

Az a győri püspök, aki protestáns tudósra bízta a maga fiát,² a soproni evangélikusoknak sem lehetett valami nagy ellensége. Nem csuda, hogy a dunántúli evangélikusok az ő idejében válasszottak maguknak külön püspököt és szervezték egyházkerületüket. De nagy ellenségnek mutatkozott *Spillinger* Farkas, a túlbúzgó plebánus (1570—1590), ki mint Murecker utóda Bécsújhelyről jött ide s kinek, mint osztrák embernek hatalmas pártfogói voltak Ernő főherceg és a bécsi jezsuiták. Liszti püspök is Dalmadi Sebestyén halála után 1576. főesperesnek nevezte ki. Még bizalmasabb embere és alkalmas eszköze lett később a türelmetlen Draskovich püspöknek, aki 1582. őt bizza meg az eretnekséggel vádolt Wirffel György kismartoni plebánus ügyének megvizsgálásával s neki kellett kevéssel utóbb Nagyhöflányba is a r. kath. plebánust behelyezni.³ A római egyháznak igen buzgó szolgája volt. Faut durva epikureus papnak mondja. A soproni házában betegen fekvő Galamboki Máté csornai prépostot-éjjel fegyveresekkel támadta meg, vele voltak ágyasai is lámpával kezükben. Vagyont azonban nem szerzett, szegényen halt meg. A tanács 1590. évi jegyzőkönyve szerint hat hétig betegen feküdt Bécsújhelyen rokonának, Portenschlag polgármesternek házában s ott is halt meg 1589. dec. végén.⁴ Husz évi plebánussága sok hábo-

¹ Századok 1886. 32. és 122. l. Tört. Tár 1907. 201. 203.

² Csak Schwendi Lázár fiától féltette s ezért intette is a nevelőt, hogy ettől vallás dolgában valami balvéleményt ne szívjon magába. E részben Schwendi apjának is rossz híre volt. Tört. Tár 1907. 203. l.

³ Vár. lev. Lad. VI. et F. Fasc. II. N. 47. Gamauf, Dokumente I. 2. A 69. 190. A nagyhöflányi flaciánus lelkészről szóló igen érdekes okmány.

⁴ Gamauf, Dokumente I. k. 2 r. 1044. Sacerdotem non decet noctu cum mulieribus per vias et plateas excubias habere — írja feljelentésében a csornai prépost. Galamboki Máté esztergomi kanonok 1574—1593 volt csornai prépost. Rupp J. Magy. helyrajzi tört. I. 463. „Ein faister, epikureischer Pfaff und Pfarherr“ — mondja Faut. Hagyatékából Portenschlag csak az órát és a hangszert (die Uhr und das Instrument) kérte. Nővérét Reuter ispotályi lelkész kértére 1591. a kórházba vették fel. Póda i. m. 16. 17. l. Gamauf i. m. I. 273.

ruságot hozott a még csak fejlődésben levő evang. egyházra, melynek vezető emberei nem örökölték Gerengel bölcs mérsék-

Gerengel Simon eredeti nagyobb arcképe. (Hibás évszámmal).

letét és békeszeretetét, hanem szintén túlbuzgósággal hívták ki maguk ellen az ellenfél haragját.

Gerengel korai halála nagy gondot okozott a soproniaknak.

Méltó utódot találni nem volt könnyű. Elsőben Somorjának Egyed nevű predikátorát hívták meg 1571. márc. 12. után pedig Teufel Kristófnak, Krotendorfi (ma Froschdorf, Bécsújhely közelében) urának udvari lelkészét, *Musaeus* Fleiszmann Jónás Pétert kérték fel próbabeszédre. Meghívtak egy harmadik, Albanus nevű papot is Bécsből. A választás Musaeusra esett s benne kiváló papot is nyertek a soproniak. Nürnbergi születésű volt, ki az egyetemen magiszteri fokozatot nyert. Faut is azt mondja róla, hogy „különő theologus, orator, poéta és zenész volt, aki igen élesen és nagy hévvel viaskodott és predikált a pápaság ellen.”¹ A soproniak nagyon szerették, de erős polemizáló kedve veszedelmet hozott magára és az egész gyülekezetre. Spillinger plebánus és a vele egy templomban predikáló heves evang. pap nem tudott megférni egymással. Musaeus nem ismerte az itteni kényes helyzetet. Azt hitte, Sopronban is oly szabadon predikálhat, mint előbbi földesurának várában. Felbátoríthatták őt egyes külföldi példák is, mint Opitz Józsuáé, ki Bécsben az akkori új országházban 1574—78. a legmerészebb hangon ostromozta a pápistákat, mint bálványimádókat.²

Musaeust s a betegsége idején őt helyettesítő papokat a római egyház ellen mondott kemény beszédek miatt Spillinger feljelentette és sikerült is neki 1574. május 14. a különben jóindulatú Miksa királytól és Liszti püspöktől rendeletet kicsikarni, mely szelid hangon ugyan, de mégis megparancsolja a városi tanácsnak: szigorúan őrkdjék a felett, hogy a szektárius papok³ a szószéken a kath. vallásnak és kath. hiveknek mindennemű gyalázásától, valamint a szent sakramentumok kiszolgáltatásától is tartózkodjanak, hogy a kath. egyháznak régi szokásai mindenféle zavartól és akadálytól menten megtartassanak; hogy a városi plebánust kötelességeinek teljesítésében meg ne zavarják, sőt mindenki ellen megoltalmazzák. Közli egyszersmind a rendelet, hogy Sopronba egyházlátogatás céljából két püspöki biztost, Matthesius István nagy prépostot és Vitriarius Jánost fogják

¹ Gamauf i. m. I. 495.

² Raupach, I. Fortg. 286. Gamauf i. m. I. 282. Loesche G. Gesch. des Prot. in Oest. 34. I.

³ Gamauf, Dokumente I. köt. 2. r. B. 80. Miksa az ágostai hitvallásukat szektáriusoknak soha sem nevezte. Ilyen rendeletet csak megtevésztséssel lehetett vele aláíratni. Talán elhittették vele, hogy antitrinitáriusok, anabaptisták vannak itt, kik ellen már 1567. is adott ki rendeletet.

kiküldeni, akiket kellő tisztelettel és engedelmességgel fogadjanak. A két biztos a püspöknek a városi tanácshoz intézett barátságos hangú levelével még május 20-án áldozócsütörtökön meg is érkezett Sopronba, de hogy itt mit végeztek, azt már nem tudjuk. Bizonyára a rendelet értelmében intették meg ők is az előljáróságot.

Hiszen a rendelet annyiban, hogy nem kívánja egyenesen az evang. predikátor eltávolítását, még mérsékeltnek is mondható. De voltak mégis olyan pontjai (a szentségek kiszolgáltatásának betitása), melyeket a soproniak többé el nem fogadhattak. Arra mindenestre jó volt a rendelet, hogy Spillingert eddigi buzgal-mában még jobban feltűzelje, aki ennek csakhamar jelét is adta és pedig igen botrányos és felháborító módon.

Musaeus jeles papjuk mellett ekkor ugyanis egy igen kiváló rektoruk is volt a soproniaknak a latin iskolában. *Zeitvogel* Gáspár a Bécs melletti Badenből való magister volt ez, egy tudós férfit, ki később Baselban mint medicinae doctor működött. Faut Márk róla is a legnagyobb elismeréssel emlékezik. Az ifjúságot kötött és kötetlen beszédben, a görögben és latinban a legszorgalmasabban tanította. Fauttól tudjuk Zeitvogelnek azt a reformját is, amelyért Spillinger kegyetlen bosszút állott rajta. „Ő volt az első — ugymond — ki az ifjúságot a pápas misétől és vesperától nagy buzgalommal elvonta és elszakította.” Eddig ugyanis ezeket rendszeren látogatták naponként. Másik reformja pedig az volt, hogy „német zsoltárokat énekeltetett a temetéseknél és nem hívott azokhoz pápista papokat, holott azelőtt latin pápista cantiókat énekeltek s pápista papok mentek velük gyertyákkal.”¹

Spillinger, a durva pap, emiatt annyira el engedte magát hevétől ragadtatni, hogy kevéssel a fentebbi vizsgáló biztosok távozása után a tudós rektort nyílt utcán sok embernek láttára arcúl ütötte. S e minősíthetlen cselekedetét azzal okolta meg, hogy Zeitvogel német zsoltárokat énekeltetett a temetéseken. Az egész tanács elítélte ezt a botrányt, de mégis voltak, kik a plebánus pártjára állottak és a győri püspök fenyegetésére Zeitvogel elbocsátását kívánták. Faut megjegyzése szerint néhány olyan úr volt ez, akinek jól ízlett hetenként a püspök és a papok udvari ebédje (Hofsuppe).² A plebánusnak és papi karának bizonyára még mindig sokkal nagyobb volt a jövedelme, mint a predikátoroknak.

Ilyen botrány után az önérzetében mélyen sértett Zeitvogel

¹ Gamauf i. m. I. 275.

² Gamauf i. m. I. 276.

maga sem kívánt maradni. Hiszen reá, mint orvosra, fényes állás várakozott Baselben. Az ifjúság és az egész város azonban mélyen sajnálta távozását. Spillingernek ezt soha megbocsátani nem tudták. S jól mondja Gamauf, hogy ez az arculcsapás durva csattanós fordulat volt a háborúság és békétlenség új korszaka felé.

A következő 1575. évi május 5-én újabb szigorú rendelet jött a királytól, akit bizonyára a kisebb szekták hírével vezettek ismét félre. Ebben mult évi rendeletének teljesítésén kívül más visszahelyezések megszüntetését is sürgeti, melyek a következők: 1. Az iskola rektora nem a plebánus hatósága alatt áll. 2. A tanuló ifjúságot nem küldik a templomba egyházi szolgálatra. 3. A r. kath. papokat és barátokat sokszor meggyalázzák. 4. A beneficiumokat szektárius papoknak adják vagy pedig maguknak tartják meg.¹

Liszi püspök is külön intőlevelet csatolt a rendelethez (1575. május 8.) s még a következőket követeli meg: 1. A városi plebánus iránt a kellő tiszteletet tanusítsák s aki ezt megtagadja, azt a tanács büntesse meg. 2. A tanács által alkalmazott predikátorok csupán csak predikáljanak, és ilyenkor viseljék az albát (Chorhemd) és a stolát, minden más egyházi cselekvénytől tartózkodjanak, a szentségek kiszolgáltatását és a temetéseket eddigi szokás szerint engedjék át a plebánusnak és káplánjainak. 3. Az iskola rektora és ennek segédei a plebánus alatt álljanak, ennek asztalánál étkezzenek, az éneklést s egyéb egyházi cselekvényeket ennek meghagyása szerint végezzék. 4. Akách Miklóst hívják vissza a beneficiumába s ha nem jönne, más kath. papnak adják, aki helyben lakik.²

Az evangélikusok azonban Spillinger durvasága által felingereltetve többé nem engedelmeskedtek a kettős rendeletnek sem, hanem tervszerűleg igyekeztek most már a római egyháztól teljesen különválni, mellyel a történetek után békésen együttélni már nem lehetett. Gerengel, Musaeus és Zeitvogel már sokkal jobban megerősítették a polgárságot evang. hitében, mint sem hogy őket akár erőszakkal is a pápás egyházba visszaterelni lehetett volna.

Spillinger durva támadása senkit sem bántathatott mélyebben, mint a buzgó és önérzetes Musaeust, aki beteg volt, míg ezek történetek. Munkájában nagyon hátráltatta őt gyakori súlyos betegsége. Már másfél évvel idejötte után annyira elgyengült, hogy

¹ Gamauf I. 280. Dokumente I. k. 2. r. B. 127. b.

² Gamauf I. 281. Dokumente I. k. 2. r. C. 22.

a soproniak 1573. a jeles Cornarius bécsi orvost hozatták el hozzá. Majd meg Bécsbe is felvitték gyógykezelés céljából több mint 100 forintnyi költséggel. Betegsége idején Schilher György ágfalvai lelkész helyettesítette 1573. szept. 25-től 1574. ápr. 24-ig.¹

A további helyettesítésre is szükség lehetett, mert e célból a soproniak próbabeszédre hívták meg Tullinger Dávidot, Steier nevű osztrák városnak evang. papját s valami Hans nevű lelkészt is, de egyiket sem alkalmazták.² Második betegsége 1576. végére esett, amikor Pál nevű sógora (valószínűleg Major Grosz Pál későbbi harkai pap) helyettesítette több héten át. Harmadik nagyobb betegsége pedig 1581. végén érte utol, amikor ismét Bécsbe vitték s ott is halt meg 1582. farsangján még január hóban. Bár a betegség nagyon hátráltatta, mégis igen szép munkásságot fejtett ki s a hívek nagy áldozatkészséggel bizonyították be iránta való szeretetüket.

Hasonló heves természetű evang. papja volt Sopronnak, a Szent György-templomban is *Rittschendel* Jakab személyében (1570—1582). A győri püspök 1580. őt is bepanaszolta, hogy a soproni papok ellene és a pápa ellen predikálnak. Rittschendel is osztrák származású, Darufalván (Traiskirchen) és Kismartonban voltak rokonai. Öccsét, Tamást egyházfinak ajánlotta, felesége Consul Anna pedig a jeles Consul István kismartoni papnak volt a leánya. Kedvelt ember volt ő is a gyülekezetben. Oláh Ilona, a primás huga 1579-ben 10 forintot hagyott neki a végrendeletében. (Musaeusnak 20 forintot rendelt).³ Másik munkatársa Musaeusnak *Pfendtnér* András volt, ki mint Hofer utóda az ispotályi templomban (1574—84) szolgált. Musaeus halála után a tanács kértére külön díjazással a Szent Mihály-templomban is predikált.⁴

E három evang. lelkésznek, valamint Klebelsperger Kristóf (1576—79) és Steiner János (1580—86) polgármestereknek és Gering János (1577—83), Artner Erhard (1584. helyettes) városbíráknak vezetése alatt kellett a gyülekezetnek a most bekövet-

¹ Hetenként 1 forintnyi díjazással. Élelmezése Mietler Jakab polgármester házában volt, lakása pedig az ispotályi paplakban. Gamauf I. 493. 494.

² Tullingerért Bécsbe s mikor itt nem találták, Bádenbe mentek a soproniak. Innen hozták el feleségével együtt s ismét Bécsbe vitték vissza. A hangját találták gyengének. 1574. évi számadás. Gamauf I. 493.

³ Lásd Payr S. Ehtört. Eml. 39. l.

⁴ Gamauf i. m. I. 501. l.

kezelt nehéz éveket átélnie. De feltehetjük, hogy az evang. Devecseri Choron János (1571—84) főispán is híven támogatta őket. Megyeri Imre alispánról, a Nádasdy család rokonáról és jó barátjáról pedig ezt bizonyosan is tudjuk. És oly tekintélyes főurak is, mint Nádasdy Ferenc és Batthyány Boldizsár itt a közelben szintén nem tagadták meg segítő kezüket.

A legnehezebb évek Miksa király († 1576.) és Liszti János püspök († 1578.) halálával következtek be a soproniakra. A trónon Rudolf (1576—1608), a püspöki székben pedig a hatalmas Draskovich György lett az utód. Ez utóbbit a tehetetlen királyt helyettesítő Ernő főherceg támogatta nagy készséggel.

Draskovich György (1578—87.) kimagasló alakja volt a XVI. század főpapjainak. Előkelő családból Horvátországban született 1515. febr. 5. Martinuzzi volt a nagybátyja s ennek támogatásával járta be Krakó, Bécs, Bologna és Róma iskoláit. Ez utóbbi helyen avatták pappá is 1539. Ezután gyorsan lett nagyváradi kanonok, leleszi apát, pozsonyi prépost, majd I. Ferdinánd gyóntatója és kir. tanácsos, 1557-ben pécsi püspök. Mint Magyarország követe vett részt 1561. a tridenti zsinaton, hol a két szín alatti urvacsora és a papok házassága érdekében ő is szót emelt. 1564. óta zágrábi püspök s Horvátországban ő fojtotta el a reformációt.¹ 1567-ben ő lesz a horvát bán, 1573-ben kalocsai érsek, 1578-ben győri püspök s egyszersmind magyar kancellár. 1585-ben V. Sixtus biborosnak nevezte ki s 1586. Radétzi halála után ő lett Magyarország helytartója. De a következő évben, midőn éppen Rómába készült a biborosi kalapért, Bécsben hirtelen halt el 1587. jan. 31.² Irodalmi téren is működött. Lerinum Vince és Lactantius műveit adta ki magyar nyelven.³ S 1586. ő hozta vissza hazánkba a jezsuitákat. Midőn a biborosság elnyerése után megvendégelte Bécsben Ernő, Mátyás és Miksa főhercegeket, ezek az ünnepély emlékére a jezsuiták betelepítését eszközölték ki a királytól, ki nekik adta a turóci prépostság javait.⁴

Íly hatalmas ellenféllel szemben, aki teljes mértékben élvezte

¹ Buchich Mihály belicai evang. lelkeszt kétszer is kiközösítette. Lányi—Knausz, Ehtört. II. 147.

² Temetésén Győrött február hóban Mair Márton képviselte Sopron városát. Vár. szám. Gamauf I. 287.

³ Igen szép könyv . . . minden eretnkség ujsági ellen. Bécs 1561. Szabó K. Rmk. I. 43. 44. sz.

⁴ Lányi—Knausz i. m. II. 148. és 392. Gamauf I. 286.

az udvar kegyét, természetes, hogy a soproniaknak kellett vere-séget szenvedniök. Ezek az új püspöknek haragját különösen két dologgal vonták magukra: nem mentek el az általa összehívott szombathelyi zsinatra és nem fogadták el a Gergely-féle új naptárt.

A zsinaton, melyet Szombathelyre 1579. aug. 2. és következő napjaira hívott össze a püspök, nemcsak a tridenti zsinat kánonait akarta kihirdetni és a Liszti idejében meglazult egyházi fegyelmet helyreállítani, hanem számított arra is, hogy a már különvált és 1576. püspököt is választott dunántúli evangélikusok visszatérnek, vagy legalább is megjelennek a zsinaton.

Meghívta Draskovich udvarias hangú levélben Sopron városát is¹ s egyideig tanakodtak is róla, hogy megfeleljenek-e a hatalmas ember kívánságának. Megkérdezték ez ügyben szomszédjukat, Nádasdy Ferencet is Kereszturon levélben, Batthyány Boldizsárt Németujvárott pedig követek által, hogy mily állást foglaljanak el a zsinattal szemben. Batthyányhoz júl. 22-én Musaeus Jónás Péter, Dragonus Gáspár magyar lelkész és Feurer János tanácsos ment el,² akik itt nem régiben bucsut vett papjuknak, Beythe Istvánnak véleményét is kikérték.

E kényes ügyben ime Sopronnak már a magyar papjai is fontos szerepet játszottak. Lássuk tehát a magyar gyülekezet további történetét. Sztáray elmaradása és Semlyén mellőzése után 1571. júl. 1-én a város egy *Blaschenitz* Lukács nevű, különben teljesen ismeretlen férfiut szerződttetett, de csak Márton napig (nov. 11.) Hetenként 2 fontot és Márton napjára 6 mérő gabonát és 2 akó bort ígértek neki. De ezt a rövid terminust sem érte meg, mert már okt. 2. itt Sopronban elhalt. Temetési költségeit is a város fizette.³

Ezután két névtelen magyar pap bukkan fel Sopron számadó könyveiben. Az egyik 1572. elején *Hidvégről* jött ide magyar lelkésznek.⁴ Ha valamely szerencsés véletlen felderítené, hogy ki távozott el ekkor Hidvégről, úgy a soproni magyar pap neve is

¹ Gamauf I. 288. Dokumente I. k. 2. r. A 48. a.

² Herr Peter Jonas und Herr Caspar beide Predikanten seien sambt dem Herrn Hansen Feuerer zu dem Herrn Budiani gehen Gissing verordnet worden, von seiner Gnaden zu erkundigen, ob er seine Predikanten in das Sinodum zum Herrn Bischofen gehen Steinamanger schicken wolle oder nicht. Vár. szám. Gamauf I. 289. és 495.

³ Vár. szám. 1571-ből. Gamauf I. 498.

⁴ Vár. szám. 1572-ből. Gamauf I. 498.

kiderülne. Hogy meddig volt itt ez a hidvégi névtelen, azt sem tudjuk.

Van azután szó egy *András* nevű soproni magyar papról is, akinek özvegye és leánya élt itt Sopronban és házuk is volt a városban. Leányát Joó János magyar kancelláriai titkár levele szerint ennek az íródeákja, Végváry János jegyezte el.¹ Ez az András nevű pap nem lehet a német Pfendtner András, mert a levél keltekor ez még élt, amaz pedig mint néhai említettik. Hogy ez az ismeretlen pap és háztulajdonos mikor és meddig szolgált itt és nem egy személy-e a hidvégi névtelennel, azt nem tudjuk. Talán a hidvégi után még 1572. került ide.

A Spillingerrel való összeütközés után a soproniak magyar papot is valami kiválót kerestek s egy időben kínálták fel az állást az öreg Sztáraynak most másodizben és a fiatal Beythe Istvánnak, Dunántúl akkori két nagy papjának. Sztáray 1574-ben ápril 15-én itt is volt Sopronban a város költségén, de már későn jött, mert Beythe megelőzte, akivel a tanács a városi számadás szerint már ápr. 11-én megegyezett. A városi kamarás bejegyzése Sztárayt határozottan úgy tünteti fel, mint aki szintén pályázott a soproni állásra.²

A fiatalabb Beythe iránt a Spillingerrel való harcban egyébként is több bizalommal lehettek a soproniak. Őt már 1573 is meghívták, de Alsólendván jún. 27. kelt levele szerint urai, a Bánffyak akkor még nem bocsátották el véglegesen. (Gamauf Dokumente I. 2. r. C. 17. sz. 35. l.) Dunántúlnak ez a jeles papja és későbbi püspöke a baranyamegyei Kő nevű helységben született 1532. Valószínűleg Tolnán tanult s 1555-ben ment ki külföldre. Ifjúkorát Pázmány szerint még a római egyházban töltötte.³ De Hédervárott 1556. s majd Szokolczán, Alsólendván és Sárvárótt

¹ Joó János Bécsben 1581. jun. 8. kelt levele. Vár. lev. Lad. XXIV. et Y. Fasc. VI. N. 358. Joannes Wégváry scriba meus dicit, sponsae suae, filiae quondam *Andreae Praedicatoris*, fuisse isthic Sopronii domum quandam, quam mater ipsius puellae cuidam Vestrarum Dominationum concivi vendidisset. Gamauf I. 499.

² 1574. évi vár. szám. Den 15. Apr. gab ich aus Bevelch des Herrn Burgermeisters einem ungrischen Predikanten von Papa mit Namén Michael Sztaray, welcher allhier hett sollen angenommen werden zwei Taller, thuet 2 Pfund 4 Schilling. Eodem die zallt ich auf Bevelch dem Ambrosi Waytzen, so jetzt ermeldter Predikant bei Ihme verzört hat, laut Auszugs 1 Pfund, 5 Schilling, 6 Pfennig. Gamauf I. 504.

³ Fraknói V. Pázmány P. és kora III. 334.

már mint evang. tanító működött. 1565-ben a lendvaiak már lelkésznek hívták ismét vissza magukhoz és kilenc évi áldásos munkásság után itt érte őt a soproniak meghívása.¹

Beythe, ki Nádasdytól ment át a Bánffyakhoz, most a soproniakhoz is készséggel eljött, 1574. húsvétján már itt is volt. Butorait két magyar fuvaros, Kocsi Benedek és Söntés Benedek hozta Sopronba. A papmarasztás régi szokása szerint Beythét is évről-évre fogadták fel. A fizetése 100 font pénz vagyis 80 tallér, 12 mérő gabona és 5 akó bor volt.² Mint már meghívott lelkész, hogy bizonyos gyanu és kétség ellen fedezhesse magát, Bornemissza Péter semptei lelkész és dunamelléki püspökhöz folyamodott bizonyítványért, aki 1574. ápr. 24-én a soproni tanácshoz intézett levelében örömet fejezvé ki a felett, hogy Sopronban Krisztusnak több szolgálja hirdeti az igét és Istennek igaz tisztelete virágzik közöttük, Kői Beythe Istvánról, akit már szent kötelékkel csatoltak magukhoz, bizonyítja, hogy eddig is hirdette ugyan az igét és kiszolgáltatta a szentségeket, de ő is püspöki tiszténél fogva Beythét, mint törvényesen felavatott lelkészt (e minőségében) megerősítette; tanúsítja egyszersmind, hogy az igaz tan tudományával van felkészülve és reméli, hogy ennek megtartásában állhatatos is marad.³

Kettőre nézve akarta ezzel Bornemissza püspök a soproniakat megnyugtalni: hogy Beythe törvényesen felavatott lelkész, és hogy

¹ 1558. Pozantsits Margittal, 1561. Czypon Zsófiával lépett házasságra. Sárvárott 1564. András nevű fia született. Fabó A. Beythe I. életrajza. Bő életrajzát megírta Gamauf is: Archiv für alte und neue Kirchengeschichte. Herausgegeben von Stäudlin und Tzschirner 4. Band 3. Stück. Seite 548—627. Leipzig 1820. Kézirata az egyetemes levéltárban.

² Beythére vonatkozó bejegyzések az 1574. vár. számadókönyvből: Dec. 5. Aprilis gab ich dem Herrn *Stephan* ungrischen Predikanten allhier, als er angenommen worden, ist ihm von meinen Herrn zu geben bewilligt 5 taller, so er auch von mir empfangen, thuet 6 Pfund 2 Schilling. Ugyanott alább: Den 11. Aprilis zahlt ich dem Gutttschi Benedikt und Schönttäscht Benedikt für die Zerung und Fürlohn, als sie des Herrn *Steffan* ungerischen Predikanten Hausrath von Alsó Lendva hieher haben geführt 5 Pfund Pfennige. (Bauhofer 121. l. és Fabó 7. l. nem szöszérint közlik). És végül még: In Osterfeiertagen (Apr. 11.) anno 74-isten ist Herr *Steffan* zu einem ungarischen Predikanten von meinen Herrn, einem Ehrsamem Rath an und aufgenommen worden, sein Besoldung ist hundert Pfund Pfennig, zwelf Metzen Traidt und fünf Eimer Wein, hat von mir in Geld empfangen fünf und achtzig Pfund Pfennig, Wein und Traidt hat er volliglich empfangen, hat also bis auf negst khunftig Ostern aus Gemeiner Statkammer 15 Pfund Pfennig zu empfehlen. Gamauf I. 503.

³ Spataki füz. 1860. 553. l. és Fabó A. Beythe életr. 49. 1.

a tiszta tant, vagyis az ágostai hitvallást követi. Voltak ekkor már ugyanis a kryptokalvinizmusnak is hivei hazánkban és a német papok és polgárok ezzel Beythét is könnyen meggyanúsíthatták. Hogy Beythe magyar pap volt Sopronban, az nem lehet kétséges. Már csak abból is kitűnik, hogy az akkori jegyző ráírta Bornemisza eredeti levelére: „ungarische Predikanten Khundschaft.”¹

Két nehéz esztendő telt itt Beythe, midőn Spillinger plebánussal legerősebb volt az összeütközés. Ebből a harcból is bizonyára kivette a részét és mint volt lendvai és sárvári tanító a magyar iskolát sem hanyagolta el. A soproniak szerették, mert fizetését is megjavították és tanácsért később is hozzá fordultak. Második esztendeje 1576. husvétján ápr. 22. telt ki.² Itteni pap-sága idején házat is vett, mely miatt még sok dolga lesz a várossal és utódjával Dragonussal. A Szentlélek-templom, vagy a kis Jakab-kápolna (Szent Mihály temploma mellett) bizonyára szűk tér volt Beythe nagyobbra hivatott tehetségeinek. Azért nem csuda, hogy a tekintélyes Batthyány Boldizsár hívására Németújvárra költözött át.

Beythe közvetlen utóda a magyar predikátorságban a körmendi születésű *Dragonus* Gáspár volt (1576—1582), aki Szent György napján foglalta el állását. Eddig Körmenden volt lelkész és csak Batthyány Boldizsár engedélyével jöhetett ide. Urának nehezen megadott beleegyezéséről maga Beythe értesíti már Németújvárról 1576. ápr. 18. a soproniakat s áldást és jó szerencsét kíván *Dragonus* működéséhez. Beythének megjavított fizetését az utódjának is megadták.³ Még ez évben okt. 24. megnősült, feleségül

¹ Fabó A. Beythe életr. 8. l. Eredetije a vár. levéltárban.

² Már 1575. végén javították fizetését. Az 1576. évi számadásban pedig ezt olvassuk: Herr Steffan gewester ungrischer Predikant allhie ist von Ostern des 75-sten bis wieder umb auf Ostern des 76-sten Jahrs aufgenommen worden. Seine Besoldung ist 100 Pfund Pfennig, 18 Metzen Traidt und 6 Eimer Wein. Auch ist Ime zu einer Besserung von meinen Herrn zugesagt worden 10 Taller, welcher er alles von mir empfangen, thuet 112 Pfund 4 Schilling. Gamauf I. 505.

³ Gamauf I. 510. Beythe levele Dokumente I. k. 2 r. B. 15. Az 1577. évi vár. számadásban: Herr Caspar ungarischer Predikant allhie ist von Georgi des 76-sten bis auf Georgi des 77-sten Jahres von einem ehrsamem Rath zu einem Predikanten an und aufgenommen worden, sein Besoldung ist 90 Taller, 18 Metzen Traidt und 6 Eimer Wein, welches alles er von mir empfangen hat thuet laut Quittung 112 Pfund 4 Schilling. A következő évben a magyar tanító élelmezéseért 6 tallér, 6 mérő gabona és 4 akó borral többet kapott, vagyis összesen 125 font pénzt, 24 mérő gabonát és 10 akó bort. Így van ez a számadásokban 1581. Szent György napjáig. Gamauf I. 510.

vevén Hegyfalúban néhai Deven Mihálynak, Zágráb szab. kir. város volt polgármesterének leányát, Deven Katalint, akinek néhai Leporini Miklós (vir excellentissimus doctissimusque) volt az első férje. A menyegzőre régi szokás szerint meghívta a városi tanácsot is.¹ Megvette Beythének a belvárosban volt házát is, mely miatt utóbb sok baja volt úgy neki, mint a feleségének.²

Az ő idejében a magyar predikátor számára egy új szószéket csináltattak. Valószínűleg a Jakab-kápolnában, mert a Szent Mihály-templom számadásában van róla szó.³ Csak 1582-ig volt a soproniaknak magyar és horvát papja. Ő járt ki ugyanis Kópházára is (Kolnhof) horvát nyelven predikálni és úrvacsorát osztani magánházban. Horvát hívei ellen azonban panasza volt, mert 1581. nov. 27. megjelent a városi tanács előtt s bevádolta őket, hogy Kópházán nem predikálhat, mert nem akarnak megjavulni, nem akarnak neki helyiséget átengedni, melyben a szentségeket kiszolgáltathatná és nem is fizetnek neki semmit. A tanács erre azt határozta, hogy a kópháziakat megidézik s Dragonus jelenlétében kihallgatás után fognak az ügyükben dönten. Dragonus is serényen forgolódott hivatalában. Magyar tanító is volt mellette, aki asztalánál étkezett.⁴

1582. elején azonban Dragonus, ki már 1580. bizalmas hangon levelezett a csornai préposttal, váratlanul elhagyta a soproniakat. A tanács tudta és beleegyezése nélkül elutazott és más gazdát keresett. Csak június 1-én jött vissza s ezen tettéért bocsánatot kért a tanácstól, valamint azt is kérte, hogy feleségét ismerjék el soproni polgárasszonynak, ki a városi tartozásokat teljesíteni fogja, mert a ház a feleségeé. A tanács igen kedvetlenül adta meg válaszát, nem bocsátotta meg neki, hogy „esküje ellenére“ keresett más urat s a kért beneficiumra nézve is „mivel ő most már nem lelkész“, a tanács, mint collator csak ezután akart tanácskozni, hogy nála hagyják-e vagy nem.⁵

¹ Meghívó levelét lásd: Payr Ehtört. Eml. 37. 1.

² 1580. szept. folyamodott a városhoz, hogy megvehesse, 1580. szept. 9. pedig a házvétel alkalmából reservalist ír alá, hogy családjával együtt jó polgárok lesznek s a terheket viselik. Gamauf I. 258. és 511. Dokumente I. k. 2. r. A. 51.

³ Gamauf I. 244. Szent Mihály templomában is predikálhattak időnként a magyar papok, mert Oláh Ilonának — végrendelete szerint — ott volt a predikációhallgató széke, ő pedig magyar asszony volt.

⁴ 1581. évi tanácsjkönyv. Gamauf I. 510.

⁵ Gamauf I. 512. Dokumente I. k. 2. r. A. 556. és 799. 1. és vár. jkvek.

Dragonusnak későbbi levelei azután Draskovich György győri püspök tartózkodási helyeiről, Szombathelyről (1582. ápr. 24.) és Kesző várából (1583. máj. 13.) érkeznek a városhoz. S ezekben írja, valamint 1584. márc. 11. midőn háza ügyében ismét Sopronban járt, élőszóval is kijelentette a tanács előtt, hogy neki a győri püspök kíséretében Prágába kell mennie. A dolog nem egészen világos ugyan, de az ismert adatokból azt kell következtetnünk, hogy Dragonus Draskovich szolgálatába állott, aki egyszersmind kancellár is volt s mellette világi, talán titkári állást vállalt. A türelmetlen Draskovich bizonyára abban a reményben fogadta fel őt, hogy hitét elhagyja. A soproniak is ezzel gyanúsítják meg, midőn szemére vetik: esküje ellen választott más urat. De Dragonus, bár elhagyta őket, azért még sem akart a soproniakkal végleg szakítani és papi állásáról lemondani, mert fentebbi, 1582. ápr. 24. Szombathelyről írott levelében még igen szépen vigasztalja őket: „Test szerint ugyan távol vagyok kegyelmeitektől, de lelkem ott lebeg kegyelmeitek felett szüntelenül és kegyelmeitek javára gondol; erősen meg is vagyok győződve, hogy egy ideig itt időzvé, kegyelmeiteknek többet használhatok („aliquamdiu in Aula existendo“), mint amennyit jelenlétemmel Sopronban ez időszerint tehetnék. Én még újra kegyelmeitek polgára és prédikátora leszek és kegyelmeitek én általam semmiben se szenvedjenek rövidséget.“¹ És Dragonus nem is követhetett el egyháza ellen valami nagy bűnt, mert akkor nem kívánczolt volna vissza a protestáns városba. 1587–88-ig Körmenden, 1591. Rohonczon volt lelkész, ez évben jelen volt a csepregi kollokviumon is és ez évben adta ki Monyorókeréken „Speculum Theologicum seu Concionatorium“ című pasztoralis munkáját² a theológiát tanuló ifjak és kezdő lelkészek számára. Már Körmenden is használta aláírásában a „sacrae theologiae professor“ címet. Említett műve szerint Rábahidvégen is volt lelkész (olim in ecclesia Telepontana), de hogy mikor, azt nem tudjuk.

¹ Gamauf I. 514. A két levél: Dokumente I. k. 2. r. A. 53. és 58. Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. I. N. 52. Életrajzát igen sok tévedéssel közli Thury E. Protestáns Szemle 1895. 309–321. és a Századokban.

² Teljes címe: Spec. theol. seu conc. ex S. Pauli epistolis aliorumque conditis libris concinnatum opera et expensis Casparis Dragoni praeconis et servi Dei olim in ecclesia telepontana, quae est verbo vitae collecta, nunc vero rohonczi-ana mysteriorum domini Jesu indignus dispensator. In usum studiosorum theologiae et novitiorum concionatorium emissum anno 1591. in Monyorókerék imprimbat Joannes Manlius in 4° 3. iv. Új magyar Athenas 542. I. Szabó K. hiányosan közli I. 248. sz.

Dragonusnak hirtelen való eltávozása annál nagyobb veszteség volt a soproniakra nézve, minthogy 1582. elején Musaeus is elhalt. S miként ennek helyére a Szent Mihály-templomba, úgy a magyar lelkészi állásba sem mertek már 1582. új predikátort hívni. Sopronnak 1584. sem volt magyar papja, mert ez évi szeptember hóban Czenkről hívtak magyar predikátort, hogy két rabnak kiszolgáltassa az úrvacsorát.¹

A lelkészi hivatal mellett megvolt Sopronnak a maga külön magyar népiskolája Gerengel után is. Volt magyar tanítója például 1577-ben, mert ennek élelmezése fejében a tanács Dragonus fizetését megjavította. Ismert nevű tanítója *Csatai* János, ki távozásakor a hátralékban levő tandíjnak a behajtását kérte a városi tanácstól.² Utána *Lendvay* Jánost találjuk itt, ki 1579. hagyta el a gyülekezetet. Ez lehetett az, aki 1578. Dragonus asztalánál étkezett s ennek fejében 90 tallérnyi rendes fizetéséhez 18 mérő gabonát és 4 akó bort adtak.³ Ugyanez a *Lendvay* folyamodott 1579. a tanácshoz, hogy a magyar iskola számára, mely eddig a latin iskola rektorának házában volt, adjanak egy más alkalmasabb szobát.⁴

Még ezen 1579. évben jött Sopronba a jeles *Muraközy* György magyar tanító is. Maga Dragonus mutatta be őt és még egy magyar pályázót a tanács előtt május 27-én. Dragonus ekkor azt kéri, hogy a tanács mind a kettőt hívja meg s a magyar tanítónak rendelt beneficium házáat, melyben most mindenféle iszákos asszonyok laknak, adják át a két ifjúnak egészen, hogy a fiúkat és leányokat taníthassák benne. A tanács azonban más véleményen volt. Mivel, úgymond, a magyar iskola nem olyan nagy, egy tanító is elég lesz; úgy leszünk vele, mint az előbbivel voltunk, mégis azzal a feltétellel, „hogy kálvinista vagy trinitárius ne legyen.“ A szállást illetőleg pedig megtiltják, hogy iszákos asszonyok lakjanak benne. Az érdeemes tanács reméli, hogy Gáspár úr (Dragonus) ezzel a határozattal megelégszik. Ha pedig a gyermekek a tandíjat nem hozzák meg, azoknak szüleit fel kell jelenteni s a hatóság majd behajtja.⁵

¹ Vár. szám. 1584. Gamauf I. 516.

² Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. XII. Gamauf I. 519.

³ Tanácsjvk 1578. május 14. és vár. szám. 1578. Gamauf I. 268.

⁴ Tanácsjvk 1579. május 5. és máj. 27. Gamauf I. 269. Dokumente I. k. 2. r. B. 82.

⁵ Tanácsjkönyv 1579. máj. 27. Gamauf I. 270. I.

Muraközy is Dragonus asztalánál étkezett, de csak 1581-ig, mert ez évben megnősült, nemes Koltai Katalint vevén házas-társul s ettől fogva a tanítói fizetést, melyet eddig Dragonus vett fel, most közvetlenül Muraközynek adták. Febr. 22. jelent meg a tanács előtt ez ügyben s kérte, hogy a megállapított fizetést a szállással együtt adják meg. Előzetesen febr. 3. már Dragonus is egy fiatal embert kért maga mellé, aki neki énekelni segítsen a templomban. Így az iskolai kiadásokat ez is növelte. Mégis a tanács, mivel Muraközy megígérte, hogy nem fogja a fáradságot kímélni, amiről az iskolavizsgálók is meggyőződhetnek, évi 10 tallért és 5 mérő búzát szavazott meg neki segítségül oly módon, hogy az esztendeje Szent György napkor kezdődjék és akkor is végződjék.¹

Musaeus német lelkész ajánlatára Muraközynek ez évben egy másik szobát is berendeztek, hogy a leánykákat is taníthassa és szüret után október 30-án két akó bort is megszavaztak neki, mivel esküvőjére úgy sem kapott bort s mivel, a magyar predikátortól sem levén egy fillérnyi bevétele sem, igen nyomorúságosan él.² Itt szolgált Muraközy ilyen inséges viszonyok között még 1584-ben is, mert később maga írja a soproni tanácshoz intézett magyar levelében: „Én azelőtt is ott hat esztendeig (1578—84) iskolamester voltam és predikálottam is Magyaroknak absente Concionatore.“ Sopronból Pulyára ment Dersffy Ferenchez udvari papnak s 1606. febr. 21-én, mikor a sok háború miatt nem volt bizonyos helye, Lánzsérről írt levelet a tanácsnak és ajánlkozott magyar lelkésznek. E levelében teszi tanítóságának idejéről ezt a szép bizonyosságot: „Tudom, Jonas Musaeus, Jacobus (Rittschendel) és András (Pfendtnr) és Dragonus predikátorok idejében minemű jó rendtartás volt és minemű böcsületben voltak az egyházi emberek és mely örömet gyűltek praedikatióra sok jámbor kereszténynek.“³ Nyugtái vannak a városi levéltárban, melyeken Muraeus és Muranusnak írja nevét „scholae hungaricae rector“ jelzéssel. Ezek szerint 10 magyar forint és 5 mérő búza volt a fizetése.⁴

Még a többi egyházi szolgák elűzetése után is volt a soproni magyaroknak egy tanítójuk, *Peresztegi János*, aki 1585. két levél-

¹ Tanácsjkv 1581. Gamauf I. 271.

² Soproni monogr. Forrásanyag II. 31. Payr, Ehtört. Eml. 42. I.

³ Payr i. m. 159. I.

⁴ 1581. nov. 18. és 1582. dec. 17-ről keltezve. Lad. XII. et M. Fasc. VIII. 308. és Lad. XII. et M. Fasc. VII. 304. 25. Gamauf I. 519.

ben folyamodik állásért s utóbb bizonyítványt kér itteni működéséről. Ezek szerint peresztegi születésű és több éven át tanult Morvaországban és Sziléziában. Elég jó latinsággal ír. Előzetesen Spillinger jóakarstát is kikérte (ezt ugyan hiában) s mivel a megszűnt gymnasium élére nem állíthatták, kész volt magánhelyen is tanítani, de a város segítségét kéri, míg hallgatóinak száma megszorodik. Igen nehéz viszonyok között tanított s végre a tanítás szabadságát (*professionis libertas*) is megvonták tőle. Saját szavai szerint nem csak az ifjúságnak használni, hanem régi (evang.) vallásúknak állapotát is fenn akarta tartani.¹

A virágzó egyházi életnek, melyről Muraközy emlékezik, véget vetett Draskovich püspök és kancellár, aki tervszerű, kegyetlen támadásokkal törte meg úgy a német, mint a magyar gyülekezet erejét. A szombathelyi zsinat ügyében, mint láttuk, Németújvárott is jártak a soproniak s Batthyány és Beythe véleményét is kikérték. Bizonyosra vehetjük, hogy ők sem ajánlották az elmenetelt. Nádasdy Ferenc pedig a szomszéd Keresztúrról 1579. július 29. küldte meg miheztartás végett a zsinat ügyében Draskovichhoz írott levelét. Ebben ő egyenesen közli, hogy papjai nem mennek el, mert a püspök jól tudja, hogy az ágostai hitvallás a rómaiától sokban különbözik. Vitatkozásra vagy értekezletre azonban elmennek, ha biztos helyen tartják és megbízható bírák fognak dönteni. Ajánlja tehát, hogy a püspök halassza el a zsinatot más alkalmasabb időre. Ha pedig más eljárást követne a püspök, attól kell félni, hogy az országgyűlés előtt panaszra, vagy ami még rosszabb, ezen a török által úgy is eléggé szorongatott országrészben valami új és veszedelmes mozgalomra ad okot.²

A soproniak ebben egyetértettek Nádasdyval. Az evang. lelkészek itthon maradtak s így csak Spillinger plebánus és a beneficiátusok közül Sallinger Farkas, Akách Miklós és Glöckel Konrád mentek el a zsinatra. Marczali János és Solicz János betegségük miatt maradtak itthon.³ Akáchnak a szombathelyi kánonok alig nyerhették meg a tetszését, mert ott nem csak az eretnekséget, hanem a papok házasságát is kárhoztatták, holott neki törvényes felesége és fia is volt.

Draskovich Szombathelyen nem csak a maga egyházát akarta

¹ Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. II. 61. és 62. Gamauf Dokumente I. k. 2. r. A 73. a. b. szám 201 l. és U. o. C. 48. sz. 137. l.

² Ribini, Memorabilia I. 258. és Payr i. m. 38. l.

³ Károlyi L. Speculum Jaurinensis Ecclesiae. Győr 1747. 88. l.

a tridenti zsinat szellemében rendezni, hanem az evangélikusokat is megfélemlíteni és a római egyházba visszaterelni. El lehet tehát gondolni, hogy a soproniak elmaradása is mennyire bántotta, amint ezt a városhoz 1580. aug. 1. írt levelében ki is fejezte.¹ Ugyan ezen a napon Káldy Péter a tanács előtt jelenté, hogy a püspök igen haragszik s kérte, hogy tiltsák be a predikátoroknak a püspök és a pápa ellen mondott heves beszédeit. De a tanács védelmére kelt a papoknak.² A zsinat után még öt évi kemény harcot folytatott az itteni gyülekezet ellen, míg végre sikerült neki a nyilvános vallásgyakorlatot királyi parancsolattal megszüntetni.

Mint kancellár állandóan Bécsben lakott s első kegyetlen dolga volt itt, hogy a beteg Musaeus János lelkészt, aki orvosi segílyt keresett Bécsben, állítólag a szószéken mondott polemikus beszédei miatt, a szállásán, hol betegen feküdt, letartóztatta s ugyanott fogságban tartotta. Faut krónikája szerint az volt a püspök szándéka, hogy Rudolf király elé állítja, azután pedig Rómába küldi a pápa elé. Musaeus azonban egy nappal előbb, mint a porkoláb ezt neki hírül vihette volna, meghalt mint Draskovich foglya. „Ezen a püspök nagyon megijedt — írja Faut — s most már nem tölthette ki rajt haragját.“ Draskovich azonban „kinek szíve a kardinális címért és kalapért dobogott hevesebben“, most a város ellen fordult.³

Ugyanezen 1582. évben személyesen is eljött Draskovich Sopronba. A polgármestert és városbíró (Steiner Jánost és Gering Jánost) a János-templomba hívatta s meghagyta nekik, hogy távolítsák el a predikátorokat. (Hasonló rendeleteket küldött már ekkor Rudolf király, illetve Ernő főherceg szintén Draskovich ösztönzésére, mint fentebb láttuk, Kismarton kapitányához, idősb Kollonics Szigfridhez is, ki javaik és állásuk elvesztésének terhe alatt tiltotta meg papjainak a szombathelyi zsinaton való részvételt.)⁴ A város fejei jó szóval kérlelték a püspököt, de ez ily szavakkal vett búcsut tőlük: „Ime én ilyen formában most utoljára jöttem hozzátok, mint Jónás próféta Ninive lakosaihoz, ha nem engedelmeskedtek nekem, öfelségénél panaszollak be benneteket s azután ám lássátok, hogy mi származik belőle.“⁵ Draskovichnak valami

¹ Tanácsjönyv 1580. Gamauf I. 290.

² Sopron monográf. Forrásanyag. II. 34. l.

³ Faut krónikájából. Gamauf I. 291.

⁴ Károlyi L. Speculum Jaur. Eccl. 89. l.

⁵ Faut krón. Gamauf I. 292.

terhes, kellemetlen útja volt Prágába Rudolf királyhoz (Dragonus is vele ment), mert szerepéből kiesve, ekkor mondá őszinte keserűséggel a soproniaknak, hogy ő most Prágába megy keserű sört inni, míg ezek itt maradnak a jó boruk mellett. (L. fentebb a 11. l.)

És fenyegetése nem is maradt üres szó. Már 1582. aug. havában Bécsbe idézték a városi tanácsot, melynek képviselőjében ott Steiner János polgármester s Frank Tamás és Poch Gergely tanácsosok jelentek meg, akiknek Ernő főherceg Trautsohn Pál, az udvari tanács elnöke által¹ szigorúan meghagyta, hogy a Musaeus halálával megüresedett predikátori állást a felsőség előleges tudta nélkül betölteni ne merjék. A következő év elején a főherceg már az evang. predikátorok teljes eltávolítását kívánta, szeptemberben pedig az előbbi parancsolatnak azonnal való végrehajtását.² Dragonus, sajnos, aki talán éppen az üldözések elől menekült a hatalmas püspök és kancellár mellé, nem tudott rajtok segíteni, pedig ígérte.

A fentebbi követeléseknek a soproniak csak részben tettek eleget. Musaeus helyett nem hívtak ugyan új predikátort, de Pfendtner ispotályi lelkésszel helyettesítették, ki most Szent Mihály templomában is predikált. Majdnem egy időben Musaeussal halt meg Rittschendel Jakab is, a Szent György templom papja, ehelyett meg egyenesen új embert hívtak Ausztriából *Pinder* Lénárd eddigi gumpoldskircheni lelkész személyében.

A második idézésre 1583. febr. 7. Steiner János polgármester, Gering János bíró, Nagy János tanácsos és Nussbaum György jegyző mentek fel Bécsbe és 17 napig időztek ott, de minden nagyobb eredmény nélkül tértek vissza. Majd pedig egy szívhez szóló kérvényben öntötték ki fájdalmukat. De ennek sikerében sem igen bíztak, mert Pfendtner ispotályi lelkész márc. 15. mindjárt a küldöttség visszatérése után megjelent a tanács előtt és megkérdezte: mivel a Krisztus egyházát üldözik, bevesse-e még szántóföldjeit, mert neki nincs más jövedelme, mint csak ezekből? A tanács felelete az volt: Isten nevében csak vesse be, ők nem engedik, hogy kára legyen belőle s mivel most több a fáradsága (Szent Mihály templomában is predikálván) azért évenként 50 font pénzzel többet fog kapni.³

¹ Ez kötötte meg osztrák részről a bécsi békét. (†1620.)

² Vár. számadások. Gamauf I. 292. 293.

³ Gamauf I. 294. Vár. szám. 1583. Dokumente I. k. 2. r. A. 56. sz. Tanács-jkönyv 1583. Sopr. mon. Forrásanyag 38. l.

Az 1583. évi pozsonyi országgyűlésen (márc. 1.— ápr. 28), hol már a Gergely-féle új naptár is szóba került, igen viharos jelenetek fordultak elő, melyek a jelenvolt Rudolf királyt is fellettébb elkésértették. A többségben levő protestáns rendek a sérelmek orvoslását követelték és megtagadták az adófizetést.¹ Draskovich azonban nem ijedt meg és tovább folytatta a soproni evang. gyülekezet megsemmisítését célzó munkáját. A két predikátort, Pfendtnert és Pindert Sopron melletti birtokára, Rákosra idézte s mivel nem jelentek meg, a püspök máj. 13. kelt levelében megfenyegeti őket, hogy más helyen fogja őket felelősségre vonni.² Erre azután a két lelkész megjelenvén a városházán, előadják a püspök dolgát s megkérdezik a tanácsot, hogy meg akarja-e és meg tudja-e őket védelmezni? Pfendtner még ezenkívül a Szent Mihály templomban való predikálás alól kéri felmentését, az ispotályban szívesen elvégzi a dolgát. A tanács erre azt felelte, hogy a mennyire emberileg lehetséges, megvédelmezik őket, Pfendtner pedig ne hagyja abban a predikálást a Szent Mihály-templomban sem.³

A harmadik idézésre 1583. szept. 18. Steiner polgármester, Gering bíró, Schiefer János tanácsos és Nussbaum jegyző jelent meg és ismét hét napot töltöttek Bécsben.⁴ Draskovich szept. 22. bocsátotta őket maga elé s Telegdi Miklós pécsi püspök és érseki adminisztrátor és még egy másik előkelőség jelenlétében e szavakkal fogadta őket: „Tudjuk, hogy őfelsége majdnem egy évvel ezelőtt Trautsohn titkos tanácsos által meghagyta néktek, hogy a predikátorokat mozdítsátok el; ennek nem tettetek eleget s azután többször vettetek ilyen parancsolatot, de még sem teljesítettétek. Most azonban megkérdezte őfelsége, hogy végrehajtottátok-e az ő parancsolatait? Erre azt feleltem: Felségedhez folyamodtak és legkegyelmesebb határozatát várják. Erre ő felsége azt mondá: a soproniak in continenti (azonnal) eltávolítsák predikátoraikat, ha különben azt nem akarják, hogy szabadságukat elveszítsék és városukból falu legyen.“ A legkomolyabb fenyegetés, ami csak egy privilegiumait féltő polgárságot érhetett. A soproniak azt kérték, hogy Trautsohn írásban adja ki nekik ezt a parancsolatot. „De

¹ Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. A. 57. sz. Zsilinszky M. Vallásügyi tárgy. I. 195. I.

² Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. B. 87.

³ Tanácsjvk 1583. máj. 31. Sopr. mon. Forrásanyag II. 39, Gamauf I. 295.

⁴ Vár. számadás 1583. Gamauf I. 295.

a püspök oly haragos szemmel nézett rájuk, a milyennel még soha sem.”

Gering János városbíró ezek után kétszer az Istenre kérte, hogy kíméljék meg mégis a szegény várost és ezt a határozatot a maguk mentségére adják ki nekik írásban. De ezt is megtagadták azzal a megjegyzéssel, hogy ez utolsó szava öfelségének, ha ezerszer folyamodnak is hozzá. A püspök még azt is mondá: úgy hallotta, a predikátorok, a jámborok nem sokat gondolnak vele, csak az előljáróság bocsássa el őket. Panaszképpen említé továbbá, hogy a soproniak bedobálják a szerzetesek ablakait és szemetet (Rosszucker) dobálnak a szentelt vízükbe. Péter és Mátyás barát panaszolta ezt. A soproniak tagadták, de mit sem használt. Draskovich végre is azzal bocsátá el őket Bécsből, hogy öfelsége tudni akarja, mely napon adnak ki a predikátorokon.¹

A soproniak még most sem adtak fel minden reménységet. Megyery Imréhez, a buzgó evangélikus alispánhoz folyamodtak tanácsért. A vármegye is folyamodványt írt Sopron érdekében s ezt október elején vitték fel ismét Bécsbe a püspökhöz.² Draskovich ezt sem fogadhatta kedvezőbben, de Sopronban azért maradt mégis minden a régiben, a királyi, illetve püspöki rendeletnek nem engedelmeskedtek. Még a következő 1584. évi március havában is egyik falujok, Harka számára Grácban papot avattattak fel Kapeller János személyében.³

b) Az új naptár. Schremmel iskolája. Az egyház belső élete.

E közben Draskovichnak egy másik nagy oka is volt, amiért most már véglegesen akart leszámolni a soproniakkal. Ezek ugyanis ily nehéz viszonyok közt is elég merészek voltak arra, hogy visszautasítsák a Gergely-féle új naptárt. XIII. Gergely pápa 1582. febr. 25-én „Inter gravissimas“ kezdetű bullájával tette kötelezővé egyházában az új naptárt s ennek használatára külön brévékben Európa összes államait is felszólítá. Több országban már 1583. elfogadták, hazánkban azonban a pozsonyi országgyűlés, melynek többsége protestánsokból állott, visszautasította. Nem volt csuda, ha az ellenségtől, a párisi vérnászt fényes Te-

¹ Töredék, talán jkönyvből kiszakított lap a v. levéltárban. Lad. XII. et M. Fasc. V. 233. 10. Gamauf I. 295.

² Vár. szám. 1583. Gamauf I. 298.

³ A gráci papság levele. Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. A. 60.

deummal ünneplő pápától azt sem akarták elfogadni, ami jó és helyes. Németországban is visszautasították a protestánsok az új naptárt, a görög keleti egyház pedig mai napig sem fogadta el.

Rudolf király, ki e kívánságával az országgyűlésen kudarcot vallott, most egyházi úton a püspökök által kívánt célhoz jutni. Tárgyalták e kérdést a vármegyék is, de az országgyűlésre hivatkozva ők sem fogadták el az új naptárt. Sopron vármegye 1584. ápr. 24. Fertőszentmiklóson tartott gyűlésén szintén az országgyűlésre hivatkozott és oly véleményen volt, hogy a naptár reformálása nem a vármegye, hanem az országgyűlés hatáskörébe tartozik.¹

Draskovich 1583. szept. 21. rendelte el püspöki egyházmegyéjében az új naptár elfogadását.² Az év vége felé pedig a Szent Mihály-templom ajtajára függesztett hirdetménnyel is meghagyta, hogy mindenki az új naptárt használja s már a legközelebbi karácsonyt is e szerint ünnepelje. A város azonban dacolva a püspöki rendelettel, a szent ünnepeket az eddig szokásos módon a régi naptár szerint ülte meg. Draskovichot ez a nyílt ellenszegülés végképen elkésértette s most már boszúból az evang. gyülekezet teljes megsemmisítésére tette meg az utolsó lépéseket.³

Mielőtt azonban az első száműzetés történetét tárgyalnánk, vessünk előbb egy futó pillantást a gyülekezet belső életére is. A lelkészeket és a magyar gyülekezet munkásait már láttuk, de be kell számolnunk az iskoláknak Gerengel halála után való fejlődéséről is.

A német népiskolában 1569. mint láttuk, *Reuter* Orbán volt az első tanító. 1574-ben M. Gässelius István ajánlott egy Schap-

¹ Primum omnium exhibitum est Mandatum Sacrae Caes. et Regiae Mattis, in quo mandatur, ut rejecto vetere Calendario novum accipiant. Qua de re constitutum est, universos quidem Dominos et Nobiles in fidelitate Suae Matti observari solita etiam cum periculo vitae ipsorum permanere velle: novum tamen Calendarium, antequam Generalis fiat Dominorum Regnicolarum Congregatio, acceptare non posse. Ratio est potissimum, quia Sua Mattas cum Dominis Regnicolis in proxime praeterita Diaeta statuit, usque ad futuram Congregationem omnia juxta priores Articulos observari debere. Itaque referunt se Domini et Nobiles ad proxime futuram Diaetam, in qua Sua Mattas cum Fidelibus suis decernat publica. Cui quidem Decreto et Constitutioni Comitatus quoque se postmodum accommodabit, praesertim cum Calendarii Reformatio ad publica Regni negotia pertineat. Gamauf I. 309. Jankovich M. Tudom. Gyűjtemény 1833. a a veteristákról. És Karácsonyi János a veteristákról. Knauz, Századok 1869. 17.

² Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. A. 59. sz.

³ Faut krónikája. Gamauf I. 310.

dach Miklós nevű német néptanítót, de nem tudjuk, hogy alkalmazták-e.¹ 1578-ban ismét tanítóváltás volt. Ekkor ugyanis *Stadthuber* Mátyást választották meg s ennek elhalt elődjét is említik.² S mivel ebben az évben egy második néptanítót is fogadtak a lipcsei *Klein* Menyhértet³, ebből az következik, hogy ekkor a német népiskolának már legalább is két osztálya volt. Ez a *Klein* Faut Márk krónikájához értékes jegyzeteket írt, s azt tovább folytatta, utóbb pedig városi gyámnak választották meg.

Klein megválasztásakor *Stadthuber* folyamodott, hogy mellette ne tartsanak második német tanítót. De a tanács azt határozta: mivel azelőtt is két német tanító volt itt, azért most sem utasíthatják el a másíknak kérelmét, ez is tarthat német iskolát, de kikötik, hogy szorgalmas legyen s tanítványaival az énekkart az ispotályi templomban minden predikáció alkalmával ellássa. A néptanítóknak külön fizetésük a várostól nem volt, nekik csak a tandíjból kellett megélniök. 1584. után azouban ezek is legfeljebb ha titokban taníthattak. *Klein* egész 1616-ig itt volt a városban.⁴

A latin iskolában *Hartmannak* *Hauck* János (1571—73.) lett az utóda. 100 font volt a fizetése a tandíjon kívül, miként a többinek. A tandíj minden tanuló részéről $\frac{1}{4}$ évre 2 silling volt s így az egész évre 1 font pénz. Két sillinggel kevesebb, mint a német népiskolai tanítóké.⁵ Utána a már említett tudós *Mag. Zeitvogel* Gáspár (1573—74.) következett, kinek a plebánus dúrva merénylete miatt kellett eltávoznia. Ily botrány után többé nem tudták itt marasztalni. Vele sokat veszített az iskola.

Tudós ember volt az utóda is *Mag. Rüstler* Mihály (1574—79). *Faut* krónikája szerint ez is kiváló volt a görög, latin és zsidó nyelvben, philosophiában és theologiában. Nagy János városi

¹ Vár. lev. Lad. XXIV. et Y. Fasc. V. N. 303.

² Tanácsjvk 1578. június 3. Gamauf I. 267.

³ Az 1578. évhez jegyzi: In diesem Jahre am St. Johanni Tage bin ich Melchart Klein alhero khommen und zu einem teutschen Schulmeister von ein E. Rath verordnet worden. A krónika címlapjára pedig ezt írta: Von Leipzig aus Meissen bürtig, auch Bürger und einer E. Gemeine allhie zu Oedenburg verordneter Vormund. Gamauf I. 267.

⁴ Tanácsjvk 1578. jún. 27. és 1579. máj. 27. Vár. szám. 1584. Gamauf I. 268.

⁵ Spitalrechnung 1593. Kérvényük vár. lev. Lad. Xli. et M. Fasc. XI. 15. V. ö. Spitalrechnung 1592. Dem deutschen Schulmeister für zwei Knaben im Spital das Quatembergeld auf diess Jahr bezahlt mit 2 Pfunden und 4 Schillingen Pfennige. Ebből kitűnik, hogy egy gyermek tandija egész évre 1 magyar tallér vagy 1 forint császári pénz volt. Gamauf I. 518. és 521.

tanácsos ugyan Musaeus és több polgár előtt, sőt 1579. jún. 12. a tanács előtt is azt mondá róla, hogy nem érdemli meg a fizetését, de valószínű, hogy belőle csak a harag szólott, mert ő azzal is vádolta Rüstlert a tanács előtt, hogy nyilvánosan is beszédet mondott ellene, mikor polgármesternek jelölték. Rüstler még 1579. meghalt Sopronban. Utódjául júl. 6. *Funk* Jánost (1579—83) választották meg rektornak. Négy évi működéséről azonban semmi más adat sem maradt fenn.¹

Kiváló igazgatót nyert azonban a soproni latin iskola Mag. *Schremmel* Ábrahám (1583—84) személyében. Strassburgi születésű s ott a jeles Sturm János paedagogusnak volt tanítványa. 1567—75. Besztercebányán működött, hol egy kiváló tantervet készített és újjászervezte az iskolát. 1575. aug. 18-tól 1578. jún. 13-ig pedig Selmechányán találjuk. Közben még Galgócon is lehetett állása, mert Sopronba innen jött 1583 elején. Ez évi júl. 2. már a tanács úgy intézkedett, hogy a többi tanítót ő élelmezze s mindegyik után 30 rajnai forintot és 6 akó bort kapjon.² Alig érkezett meg ide is, a már eléggé öreg férfiút Rueber János felsőmagyarországi kapitány ajánlatára Kassa városa hívja meg.

Schremmel azonban 1583. júl. 16. egy udvarias levélben okolja meg, hogy miért kell Sopronban maradnia. Már öreg, felesége beteg s gyermekeinek érdeke is azt kívánja, hogy itt maradjon. Feleségére és gyermekeire várakozó örökség miatt Morvaországban a brünni (Prunensis) tanácscsal van pere, melynek most szerencsés kimenetelét várja. E miatt legközelebb is Bécsben volt. Itt Sopronban közelebb van a császárhoz és patronusaihoz. Főként pedig azért nem mehet Kassára, mivel csak első éve s ennek még fele sem telt el, hogy a soproni tanács őt az iskolai igazgatósággal megtisztelte. Ez pedig Istennek akaratából lett, mert olyan kollegákat talált itt, akik nem mindenben követik a tiszta evangeliomi tudományt, hanem részint a kalvinizmustól, részint más tévelygéstől megfertőzöttek. Sok fáradtságába fog kerülni, míg ezeket az iskolából eltávolíthatja. Sok tekintélyes bécsi polgár is bízatta, hogy az itteni tanítóságot vállalja el, ezek is

¹ Tanácsjkv 1579. Sopr. mon. Forrásanyag 31. I. Gamauf I. 522. Tanácsjkv. Gamauf és Sopr. mon. i. h.

² Wallaszky, *Conspectus reipubl. lit.* 191. I. Rosenauer, *A besztercebányai gymn. tört.* 1876. 27. I. Breznyik J. *A selmechányai lyc. tört.* I. 343. Fraknói, *A hazai és külf. isk.* 151. és 177. I. Molnár A. *A magy. közokt. tört.* 116. és 122. I. Sopr. mon. Forrásanyag II. 37. I.

gyermekeiket, mivel Bécsben evang. iskola nincsen, hozzá fogják küldeni. Némelyek ezt már meg is tették. Ne nehezteljenek tehát a kassaiak. Bártfán jelesebb tanítókat fognak találni. S végül áldást kíván reájok.¹

Íme ez a levél sok tekintetben megvilágítja a soproni latin iskola belső életét is. Belőle tudjuk meg, hogy bécsi evangélikusok is ide küldték fiaikat iskolába. Kollegái, kiket kálvinizmussal gyanúsít meg, valószínűleg Muraközy s talán egy-két segédtanító lehettek. A németek a magyarokkal szemben könnyen hajlottak erre a vádaskodásra. Fentebb láttuk, hogy Beythének is 1574. Bornemisza püspöktől kellett igazhitűségéről bizonyítványt hoznia és 1579. Dragonusnak is meghagyták: ügyeljen arra, hogy a tanítók közt kálvinista vagy antitrinitárius ne legyen. A gyanú megvolt, de semmi határozott bizonyossága sincs annak, hogy itt a magyarok közt kálvinisták is lettek volna. Muraközy később mint esperes is megmaradt hű lutheránusnak, az elsők közt írta alá a Concordiae Formulát és Nagy Tamás városi tanácsos is 1593. tesz hitvallást Kutasi győri püspök előtt, hogy ő az Augustana Confessió követője s nem kálvinista, sem flaciánus. A kálvinizmus terjedését itt Gerengel óta már a lelkészek szigorú örökődése is lehetetlenné tette.²

Nagy kár volt azonban, hogy ily jeles tanító, mint Schremmel, csak oly rövid ideig működhetett itt. 1584-ben Fedius Virgilius konrektorral együtt kellett innen eltávoznia. Későbbi életsorsát nem ismerjük.

A rektor mellett, mint láttuk 1563. vagy 1569. óta már három segédtanító is működött. Ezek közül a fentebbi Fedius nevén kívül még Sauer Joakim, Hentschel György és Seidel János segédtanítók neve ismeretes, kik 1579-ig Musaeus lelkész asztalánál étkeztek, ekkor azonban folyamodtak a tanácshoz, hogy a maguk kezébe adják ki élelmezési pénzüket s ne kelljen Musaeusnál étkezniök, aki nem is akarja őket többé magánál tartani. A segédtanítóknak ez az étkezése még később is sok kellemetlenségre adott okot.³

Fautnak a rektorokról szóló nyilatkozataiból és Schremmelnek

¹ Történelmi Tár. 1890. 792. 1.

² Payr S. Eht. Eml. 53. 1. Gamauf, Dokumente I. 2. r. A. 236. 1.

³ Vár. lev. XII. et M. Fasc. X. 3. Gamauf I. 520. Laninger plebánus latroknak, bachantoknak nevezte őket. Sommer Benedek kérvénye. Lad. XII. et M. Fasc. X. 13.

besztercebányai tantervéből a soproni gymnasium állapotára is vonhatunk következtetést. Előbb Melanchthon és Trotzendorf tanirányát és módszerét követték magyar iskoláink, Schremmel pedig ezeket összepárosította Sturm János paedagogiájával, mely amazokkal úgy is rokonságban állott. A nyelvek közül nem csak a latint, görögöt, hanem a hébert is tanították, tehát már a papi pályára is előkészítették az ifjakat. A besztercebányai órarend szerint szombaton 9—10 óráig a felső osztálynak csak a kiválóbb tanulói maradtak az iskolában, kiket ekkor a tanító a zsidó nyelvtan elemeire tanított s némi haladás után a zsoltárok eredeti szövegét olvasták. Ezt a módszert követte Schremmel bizonyára Sopronban is, hol a zsidót Rüstler rektor már korábban is tanította.

Latinból a kezdők Heyden Sebalduš párbeszédeit tanulták (melyeknek latin-magyar szövegét Sylvester János már 1527. kiadta), azután Cato distichonjait, majd Terentiust és Cicero *De officiis* című művét. A görögből Aesopus, Demosthenes, Hesiodus műveit. Tanultak továbbá logikát, Sturm dialektikáját, Melanchthon retorikáját. A számtanból Gemma Phrysius, Rysius és Rudolphus műveit. Erasmusnak *De civilitate morum* és *Apophtegmata* munkáit. Hittanból tanulták a kátét, írásmagyarázatot és Chylraeus *Regula vitae* művét. Nagy gondot fordítottak az egyházi énekekre is.¹

Tanulók nagy számmal látogatják az iskolát úgy helybeliek, mint vidékiek. Oláh Ilona házában több pápai és pulyai diák volt szálláson. Sopronban tanult a cseszneki kapitány fia Wathay Ferenc is, a későbbi vitéz katona és magyar költő. Beythe István küldte ide Németújvárról Muraközy kezei alá.² És a hazai iskola elvégzése után külföldre is kijártak a soproni ifjak. Így Wittenbergben tanult Kellner Jakab és Rosenkranz János 1562. Grosz Pál (Magnus, Major) 1573. Faut Márk 1579. Nagy Tamás 1581. Schindler István 1588. Mock Tamás és Rosenkranz Mihály 1592. Tübingenben tanult már 1575. Kustos Tamás és Jenában Farkasdi Márton, a későbbi lelkész 1593. Nussbaum György 1599. és Graf Mihály 1603. Többen tanultak bizonyára a gráci prot. iskolában is és Breslauban, valamint a magyar nyelv kedvéért Csepregen is, melynek híres iskoláját az üldöztetés idején keresik fel sokan.³

¹ Rosenauer i. m. és Frankl, Hazai és külf. isk. 177—181.

² A közeli Lozsról vette feleségül Vághy Zsuzsannát. A konstantinápolyi Feketebörtönben írta históriás énekeit. Dézsi L. Wathay F. Századok 1914. 1. 1.

³ Frankl V. i. m. 206. Prot. Eh. Isk. Lap 1866. 812. 1. Mokos Gy. magyar tanulók a jenai egyet. 8. 1.

Az iskolák iránt való meleg érdeklődésre mutat Sopronban, hogy egyesek már a tanítás céljaira alapítványokat is tettek. Így *Oláh* Ilona, a primás huga is hagyott végrendeletében 1579. feltételesen 100 forintot a szegény diákok részére. Volt továbbá a bécsi egyetemen is egy alapítvány, a *Salzer-féle*, melynek kamatját soproniak is élvezték. Ezt a soproni születésű Salzer Ambro-

Az Oláhok és Dersltyek (ma Esterházy herceg) háza.

zius¹, a bécsi egyetemen a theologia tanára alapította 1555. és 1568. kelt alapítóleveleivel. Három szegény tanuló kapott ebből 6—7 éven át évi 25 forintot. Egyik ilyen ösztöndijasul Steyer városából való ifjút, ennek hiányában pedig sopronit jelölt meg az alapító², aki így csak nagyon szerény mértékben gondoskodott honfitársairól. De azért mindig akadtak Sopronból is bécsi tanulók, akik érte folyamodtak. Így például Spät Tamás, későbbi tanácsos, bécsi jogtanuló korában 1574—79. élvezte s távozásakor a városhoz intézett levelében kérte, hogy helyébe más soproni

¹ Fraknói V. Hazai és külf. isk. 205. l.

² Kreil A. bécsi egyet. tanár levele 1817. szept. Gamauf I. 443.

stipendiátust ajánljanak. Musaeushoz is írt e tárgyban levelet 1576. amiből látni való, hogy evangélikusok is megkaphatták az ösztöndíjat.¹ Ezért folyamodott tanuló korában (1585. márc. 1.) Faut Márk is, ki az előző évben jött Wittenbergből Bécsbe. Ő azonban összetéveszti ezt a Bursa Rosae vagy Collegium ad Rubeam alapítványával és pedig a miatt, mivel ennek és a Salzer-

Az Oláhok és Dersífyek (ma Esterházy herceg) házának udvara.

félének egy tanár volt a kezelő szuperintendense, amint ez Spät leveléből kitűnik. Faut azt hitte, hogy a Bursa Rosae a soproniak alapítványa volt, ebben azonban tévedett, a bécsi egyetem története nem tud erről.²

Végül *Mietler* Jakab, volt városi tanácsos és polgármester felesége, *Gering Lucia*, *Gering János* városbíró nővére, ki 1585. halt el, egy 400 font értékű szőlőt és készpénzben 800 fontot hagyott két soproni tanuló számára oly célból, hogy ennek öt százalékos kamatait öt éven át élvezzék valamely evang. iskolá-

¹ Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. I. 43. 35. 36. Gamauf I. 442.

² Gamauf I. 442. Dokum. I. 2. A. 72.

ban vagy egyetemen. A szőlőt a tanács vette át a jelzett értékben, a 800 fontot pedig az örökösök csak később tudták lefizetni. Artner Erhard tanácsos kérte ezt az ösztöndíjat legelőször a lengyelországi Meseritzben tanuló fia számára 1589-ben, de mivel az örökösök 200 fonttal még hátralékban voltak, azért későbbre halasztották a folyósítását. Utóbb 1597. esik ismét szó róla. Ez volt a város kezelése alatt álló legrégibb iskolai alapítvány, mely azonban később nyomtalanul eltűnt.¹

Az iskolákkal kapcsolatban kell megemlékeznünk a *kántorokról*, kik az ének vezetésén kívül mint segédtanítók egyéb tárgyakat is tanítottak az iskolában. Ilyenek voltak: Mulzert János 1563–64. és bizonyos Vencel 1564 óta. Másodkántorok (succentor) Roiss János 1535. óta, Sixto 1548. óta, Schutz Simon 1563–64. és Prunner Simon 1564. óta.²

Organisták voltak a XVI. században Gamaufnak jegyzéke szerint: Suntich Gáspár 1532. óta, Kreissell István 1535. óta, Kelner Lőrinc 1540–49. Pirker Ulrik 1551. óta, N. Gergely 1553. óta, Güntzel (Köncöl?) Lőrinc 1554–56. Seubitz Péter 1556–58. Güntzel Lőrinc ismét 1558–62. Süssmilch Bertalan 1563–64. Zeillner János 1564–71. Urmannsfelder Lőrinc 1572. óta, Metzler Gábor Ferenc 1573. óta, Guldner Máté 1582–84. Herrnhandt János 1584. óta, Sturm István 1591. óta, Fischer Lipót 1591–96. Akách István, a plebánus fia 1596–98. Auerswald Jakab 1598-tól 1605-ig.

Sopron eleitől fogva nagy gondot fordított az organistákra. Időnként saját fiai közül is küldött ki egyeseket különösen Regensburgba, hogy ezt a művészetet elsajátítsák. A soproni organisták többnyire külföldön járt, művelt emberek voltak. Akadt köztük, akit később lelkésszé is felavattak. Huenek Gábor prédikátort például Kubinyi László 1595. azzal ajánlja a tanácsnak, hogy azelőtt (talán Metzler után 1573. és 1582. között) organista volt Sopronban.³

Régebben az egyházi (Messner) állást is jobban megbecsülték. Rittschendel lelkész a saját öccsét, Tamást ajánlotta egyházzsinagba. Ezt a szolgálatot Gamauf szerint a következők végezték: Weisz Gáspár 1536–42. Augusztn 1542–46. Fürst Balázs 1546-tól

¹ Városi könyvek az említett évekből. Gamauf I. 441.

² Gamaufnak a vár. számadásokból és könyvekből nagy fáradsággal összeállított jegyzéke. I. m. I. 527.

³ Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. II. 90. Gamauf I. 527.

1551-ig, Artner Erhard 1551—63. Unger Márton 1563—68. Gutsch János 1568—71. volt nyéki tanító, kit 1568. febr. 18. fogadtak fel, Jäger Ambrosius 1572—1594. Az orgonistának 50, a kántornak 25, a másodkántornak 18 és az egyházfinak 8 font pénz volt a fizetése.¹

A város és megye előkelőségei közül evangélikusok voltak: Devecseri Choron János főispán (1571—84) akinek evang. lelkésze volt Kőszegen és Veperden; az alispánok közül Ostffy Jakab (1563—79), Viczay György 1580. és Megyery Imre (1581—1593. Azonban r. kath. alispán volt Szalay Gábor 1595—96. és Vághy György 1601-ben.

Itt lakott még mindig a városban *Oláh* Ilona is, az elhalt prímás evang. huga, ki az 1569. évi városi szervezetben mint belvárosi lakos említették.² A Szent Mihály-templomban külön széke volt, amelyben ülve szokta a predikációt hallgatni, e szék mellé kívánt eltemettetni is és egy tisztességes szép epitaphéumot állítani. Vallásos, jószívű nő lehetett. 1579. elején készült végrendeletében Musaeus lelkésznek 20 frtot, Rittschendelnek 10 frtot, Wolf Máté rektornak 25 frtot hagyott. Nagy János v. tanácsos feleségének, Magda asszonynak egy portugáli aranyat és egy türkízes arany gyűrűt. A pápai születésű Pathay Istvánnak egy födeles ezüst poharat. Több gyermeket tartott a házában és taníttatott. Mihályt, a pulyai gyereket kicsinységétől fogva házában tartotta s tanítására 300 frtot hagyott. Plandly Apollóniát szintén kicsinységétől fogva tartá és 300 frtot hagyott neki. Katuska kis árvának 100 frtot azzal a kikötéssel, hogy ha a gyermek elhalna, akkor ezt az összeget a házi szegényekre vagy „szegény tanuló deákokra ruházzák.“ Pathay Albert taníttatására 200 frtot és Márton pápai fiúnak, ki nála járt iskolában, 100 frtot.³

Említésre méltó tagja volt még ez időben a gyülekezetnek *Szigethi Frankovith* Gergely⁴ orvos, ki irodalmi emléket is ha-

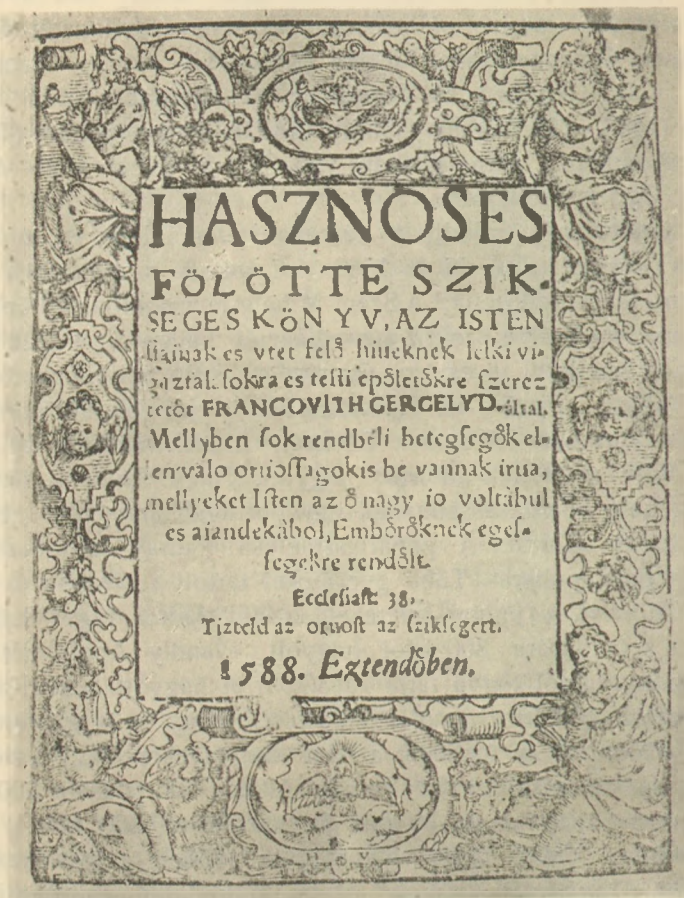
¹ Sopr. mon. Forrásanyag II. 24. l. Gamauf I. 526. és 528. l.

² Sopr. mon. Forrásanyag II. k. Függelék 3. l. A házat, mint fentebb láttuk Oláh Miklós prímás vette a huga számára. Lásd: Mihályi E. Sopron renaissance-házai 13. l.

³ Tört. Tár 1897. 361. l. és Payr S. Eht. Eml. 39. l.

⁴ Talán Szigetvárról menekült ő is ide. Már „egynéhány esztendőök óta“ élt Sopronban és sok embert meggyógyított. Barátai buzdították a házasságra, de Isten még nem hozta el annak az óráját. Ő, úgymond, nem igazít senkit a patikába, hanem magával hordja az orvosságot, hogy ne kelljen kétfelé fizetni a betegnek.

gyott, egy vallásos szellemű orvosi könyvet (magyarban az első), mely Monyorókeréken 1588. jelent meg Manlius János sajtóján.¹ Ajánló levele, melyet Nádasdy Ferenchez és Megyery Imre sopronmegyei alispánhoz intézett, Sopronban 1588. júl. 16-án kelt.

Frankovith soproni orvos könyve. Az első magyar orvosi munka.

Az ajánlás után Frankovithnak két irigy doktorral való vetekedése következik, majd elég hosszú imádságok, egyházi énekek, melyeket a versfők szerint ő maga készített s végül az orvosszerek leírása. Több bibliai kép is van benne, az egyik fametszeten pedig az orvos a betegnek ütőerét tapogatja. Szakemberek, a könyv

¹ Negyedréti 118 számozott levél. Egyetlen példány az Akadémia birtokában Stahly Ignác orsz. főorvos ajándékából. Szabó K. Rmk. I. 223. sz.

tudományos értékét kevésre becsülik.¹ Már ellenségei is szemére vetették, hogy csak egy borbélytól tanulta mesterségét, akinél ifjúkorában szálláson volt. De Frankovith azt feleli, hogy nem a deák szóban van az orvosság ereje s ő Istentől rendelt doktornak nevezi magát. Beythe István, a volt soproni lelkész latin verset írt a könyve elé s bizalommal volt iránta. Dragonus házának az árát az ő kezébe fizettette ki és rendes városi orvosnak (doctor medicus in civitate vestra) nevezi. 1599-ben még élt s a Fővényverem utcában vett házat.²

Nem csak Sopronban, hanem a hozzá tartozó falvakban is Gerengel óta mind nagyobb fejlődésnek indult az egyházi élet. *Ágfalván* a fentebb említett Schilher György lelkész csak 1574-ig maradt, ez év végén más helyre költözött. Másik ismert lelkésze *Fellner* Erasmus (Noricus, felsőausztriai), aki 1581. elején egyházi beszédeit kiadni és a soproni tanácsnak ajánlani akarta. Úgy látszik az első nagy üldözés után is megmaradt helyén még egy ideig, mert 1586. is van róla szó. Scherer András 1588. azonban már r. kath. pap volt *Ágfalván*.³

Harkán Sallinger után a második ismeretes lelkész *Winkler* Tamás volt, ki 1577. működött itt. Utóda *Major* Pál (Grosz vagy Nagy) lett, ki Sopronban született, itt Hartmann rektor idejében tanult, majd Boroszlóba ment, hol 15 hónapon át Vincentius Péter volt a mestere. Innen Halleba s végre 1573. Wittenbergbe vándorol tovább, hol hosszabb időt tölt. Már 1575. haza akart jönni, de 35 tallérnyi adóssága miatt az egyetem nem bocsátotta el s erről a soproni tanácsot is értesítette. A levélben különben Majort szorgalmas scholasticusnak mondják.⁴ Hazatérte után 1576. a mosonszolnoki hivek (a viris prudentissimis Zainacensibus sub ditione Aldenburgica, Zanek vagy talán Rajka község) felavatás

¹ Sadler József, A növénytan tört. honunkban a 16. században. A természet-tud. társ. évkönyvei I. k. 1845. 94—99. Borovszky, Vasvármegye monogr. 403. I.

² Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. II. N. 66. Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. 214. I. Beythe és fia András a hollandi Clusius társaságában szintén foglalkoztak fűvészzel. Szabó K. Rmk. I. 205. és 248. sz. Gombocz E. Sopron m. flórája. 11. I. Am 18. Juni. Die Nachbarschaft auf der Sandgruben den Doctor Görgel erfordert, wegen der Behausung, die er droben erkaufte etc. Csak úgy engedik meg, ha a terheket is viseli. Es seien ohne diess viel Pfaffen und andere Freihäuser droben, es wäre ihnen ein beschwerter Handel. Sopr. mon. II. 126.

³ Levele, Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. A. 27. Vár. jknyv 1588. szept. 23. és 1589. jún. 14. Gamauf I. 254.

⁴ Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. I. 33. A wittenbergi ordináltak anyakönyve. Oestr. Jahrb. XVI. 199. és Stromp L. Ehtört. Eml. 48. I.

céljából ismét kiküldték Wittenbergbe, ahol Apitz Bernát szuperintendens 1576. ápr. 4. ordinálta is. Feltűnő, hogy nem küldték Bornemisza püspökhöz Semptére, akinek bizonyítványát korábban elfogadták. Dunántúlra ekkor még nem volt püspöke. Éppen ebben az évben választottak Hegyfalún. Már a következő év tavaszán a soproni tanács harkai papnak választotta meg, de nem sok bizalommal lehetett iránta, mert azzal fenyegették meg előre is, hogy bármelyik napon is kitelik az esztendeje, ha predikálásával vagy életmódjával panaszra ad okot. Nem is sokáig maradt ott, 1579. már eltávozott Harkáról.¹

Utódja *Schramm* Márton lett 1580. elején, kit a város Grácban avattatott fel. Novemberben tartá lakodalmát Harkán, melyre Musaeus még a soproni zenészeket is elkérte a tanácstól. (Die Turner sollen mit den stillen Instrumenten bewilliget sein. Sopr. mon. 34). Gyengélkedése miatt azonban három év múlva le kellett mondania állásáról.² Az utolsó evang. lelkész Harkán ebben az időszakban *Capeller* János volt, kit 1584. május havában szintén Grácban avattak fel a soproniak költségén.³ Úgy látszik, a soproniak Szegedi Máté sárvári lelkészt, a kerület püspökét következetesen mellőzték. Hiúságuknak jobban hizelgett, ha külföldi tekintélyes szuperintendensek vizsgálják meg és avatják fel papjait. (Igy vitte Grácba Horváth Stansith Gergely is Skulteti Severinust felavatás végett 1591-ben.) Kílátszik ebből a városi német gyülekezetnek a vidéki magyar egyházakkal szemben tanúsított kicsinylése. És a vidéki magyar püspöknek szolgálatát már csak azért sem vették igénybe, hogy függetlenségüket a kerülettel szemben megóvhassák, amely felett a szab. kir. városok később is féltékenyen őrködtek.

Később azután ismét r. kath. plebánusai voltak Harkának és pedig Kunter István 1587. Sabay Vitus 1589. és ismét Kunter István 1592. óta.⁴

Balfon most is az a *Péter* nevű lelkész szolgált még, akit 1578. a magyaróvári Braun Erasmus Tatára kért a soproni tanács-

¹ Tanácsjkönyv 1577. ápr. 22. és 1579. márc. 5. Gamauf I. 255. Sopr. mon. Forrásanyag II. 25. és 31. l.

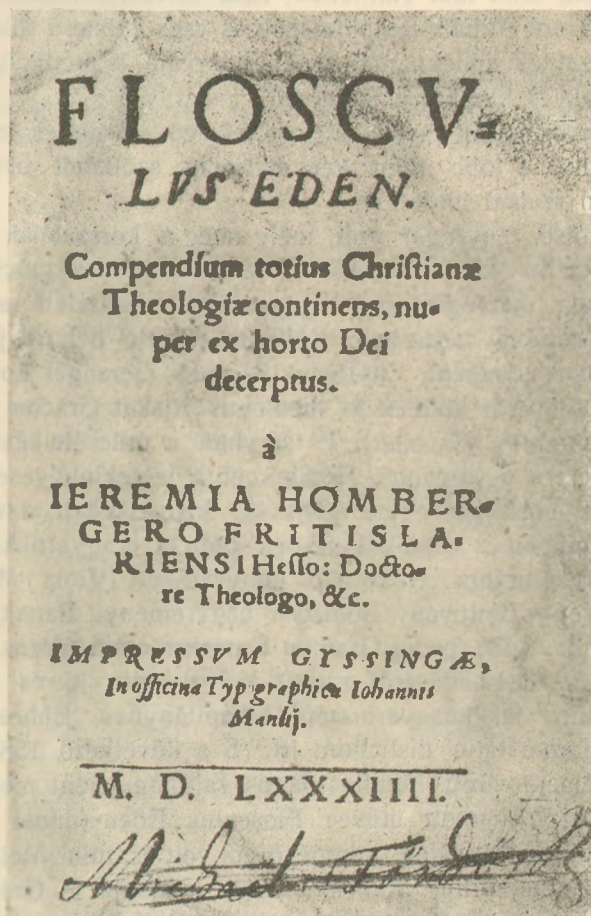
² Tanácsjkönyv 1580. június 27. és 1583. dec. 13. A gráci papság levele. Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. A 49.

³ Tanácsjkönyv 1584. és a gráci papság levele. Dokumente I. k. 2. A. 60. 155. l. Homberger kéri ebben, hogy a soproniak is fogadják el a Concordiae Formulát.

⁴ Tanácsjkönyv ezekből az évekből. Gamauf I. 256.

tól tábori lelkésznek. Úgy látszik nem bocsátották el, mert a tanács még 1583. végén is 6 fuvar tűzi fát rendelt számára.¹

Medgyesnek egy János nevű papja volt, akit 1578. bepanaszoltak a soproni tanács előtt s viszont ő is vádolta a bírót, hogy

Homberger gráci lelkész műve, Sopron városának ajánlva.

a gyermekeket nem rendeli be a katekizációra. Felesége sem élt a paplakhoz méltó életet. Azért a tanács a lelkészt hiveinek megkövetésére és elmozdításra ítélte.² Majd 1582. Lang Vida a med-

¹ Braun levele: Gamauf, Dokumente I. 2. r. A. 47. és Tanácskönyv 1583. dec. 13. Gamauf I. 256.

² Tanácskönyv 1578. márc. 10. Soproni mon. Forrásanyag II. 29. l.

gyesi lelkész, ki Traskó Dávid soproni orvos feleségének, Lerchenfeld Reginának végrendeletében említették. 1582. április 11-én gabonát kért a tanácstól segítségül.¹

Kópházára és *Klimpára* csak mint filiákba járt ki Dragonus, hol azonban, mint már említettük, nem szívesen látták. Sopronban csak Szent Mihály-templomában és csak is bucsú alkalmával, a védő szentnek emléknapiján szoktak horvátul is predikálni éppen a kópházaiak és klimpaiak kedvéért.²

Sopronnal együtt a falvak is 1584-ben vesztették el vallás-szabadságukat s több mint két évtizedig szünetelt bennük az evangéliom szabad hirdetése.

Egy utolsó fénysugár volt, mely még e korszaknak virágzó egyházi életére vetett világot, *Homberger* Jeremiás gráci szuperintendensnek theologiai munkája, melyet magasztaló szavakkal ajánlott a soproni tanácsnak. Külföldi előkelő helyről jött most is az elismerés, miként Chytraeus Dávidé Gerengel korában. A soproniak többször küldtek ki theologus ifjakat Grácba felavatás végett (Schramm, Capeller). E tárgyban a gráci lelkészek több levelet intéztek a városhoz. Homberger, a legtekintélyesebb gráci pap³ pedig most egy egész könyvvel kedveskedett a városnak. Ő már korábban is összeköttetésben állott a magyarokkal. 1582-ben az úrvacsorához előkészítő könyvecskét (Viola Martia) írt latin nyelven s Batthyány Boldizsár nagyreményű fiának, Ferencnek ajánlotta. 1583. pedig Granum Frumenti című (Jézus Krisztus haláláról és feltámadásáról szóló) művét adta ki és ajánlotta Rueber János felsőmagyarországi főkapitánynak. Ehhez Beythe István is három latin distichont írt.⁴ S a következő 1584. évben szintén Németújvározt Manlius János sajtóján jelent meg a soproni tanácsnak ajánlott műve: Flosculus Eden (nuper ex horto Dei decerptus). Olyanféle kompendium volt ez, mint Melanchthon Examen Candidatorum Ministerii című munkája. A Grácban felavatott lelkészek ebből készültek a vizsgálatra. Az egész mű tulajdonképpen egy kis Compendium totius christianae theologiae (56 levél.) (Secundum quod hic ordinandos ad sacrum Ministerium

¹ Vár. lev. Lad. I. (vagy T) Fasc. I. 20. és Tanácsj. könyv 1582. Gam. I. 257.

² Gamauf i. m. 258. I.

³ Mayer F. M. Jeremias Homberger, Wien 1889. Lösche G. Gesch. des Prot. in Oestr. 92. I. Loserth, Die Ref. in den inneröstr. Ländern. 309. I. Mint énekirót ismerteti Wackernagel, Kirchenl. III. 1085.

⁴ Szabó K. Rmk. II. 169. és 177. sz.

examinare soleo sicut et M. Schram piae memoriae et J. Capellernus examinati et probati sunt, — mondja Homberger). Az ajánló levélben Homberger nagy dicsérettel szól a soproni tanácsról, az egyházzól és iskoláról. A címre célozva Éden várának (Edenburg) mondja Sopron városát.¹

¹ Szabó K. Rmk. II. 184. sz. Credo divina providentia factum esse, ut civitas vestra Edenburgum appelleretur, velut ex duobus vocabulis, Hebraeo scilicet et Germanico composito nomine, quod gaudii et laetitiae civitas.

VI.

Az első számkivetés két évtizede. A kereszturi és nyéki templomjárás kora. 1584—1606.

a) Az ellenreformáció Draskovich püspök idejében. A városi tanács bécsi fogsága és a lelkészek elűzetése.

A fenyegető vészfellegekből végre 1584. tört ki a vihar teljes erővel. Egy már megizmosodott virágzó gyülekezetet söpört ez el és pedig oly időben, mikor hazánkban a protestantizmus másfelé még teljes vallásszabadságot élvezett. Kassa ellen a hatalmaskodó Belgiojoso még csak 1604. meri az ismeretes merényletet elkövetni. A hazai ellenreformáció a legdurvább eszközökkel nem is ott, hanem már két évtizeddel előbb itt Sopronban vette kezdetét. Magyarai István sárvári esperes szemei előtt, midőn az ország romlásának okai között a vallási üldöztetéseket is felsorolja, legközelebb bizonyára Sopronnak szenvedései lebegtek ott.

Hogy Sopront már ily korán érte az első csapás, ez csak úgy érthető, hogy a város itt állott a veszedelem torkában Bécshez és Bécsújhelyhez egészen közel, ahonnan bármely órán ide vezényelhették a császári zsoldosokat. Rudolf, ki az 1583. évi országgyűlés után örökre bucsút vett hazánktól, a kormányzást már 1578. Ernő főhercegnek, 1593. pedig Mátyásnak adta át. Draskovich György gróf, győri püspök pedig, mint kancellár és kir. helytartó, akinek eretneküldöző munkáját a Spanyolországban nevelkedett Ernő főherceg¹ teljes mértékben támogatta, majdnem állandóan szintén Bécsben tartózkodott. E két hatalmas egyházi és világi vezérnek könnyű volt bármely órán is a király nevében tiltó és megsemmisítő parancsolatokat kiadni. Sopronban pedig egy erkölcstelen, durva és elbizakodott plebánus, Spillinger a kém, aki sűrűen küldözi Bécsbe a feljelentéseket és szigorúan ellenőrzi a rendeletek végrehajtását.

¹ Lösche szerint Ernő főherceg (1553—95) csak 22 éves volt, mikor a kormányzást átvette és soha senki sem látta nevetni. I. m. 38. l.

A szombathelyi zsinatról való elmaradásukat és az új naptárnak visszautasítását, mint főpapi tekintélyének megvetését a dőlyfős Draskovich soha sem tudta a soproniaknak megbocsátani. Kegyetlen bosszúra gondolt s célt is ért, mert a megtorlásban segítségére volt magas világi hivatala s az udvarnál szerzett bizalmi állása.

Ha csak a naptárt is elfogadja, Sopron ezzel megengesztelhetette volna a haragos főpapot, de ezt sem tették meg. Protestáltak minden ellen, mi a pápától eredt. Faut azért krónikájában nem is helyesli ezt a dacos ellenállásukat. Példaképpen hivatkozik a kőszegiekre, kik elfogadták a naptárt s ezért zavartalanul meg is tarthatták papjaikat. Szerinte a kőszegiek okosan cselekedtek, mert egyszersmind „aranyruddal is megverték a püspököt“, mit a soproniak elmulasztották megtenni.¹ Tudjuk pedig, hogy mennyit nyomott akkor közügyeink elintézésében az aranyrúd. Ajándék, megvesztegetés nélkül, aminek „diskréció“ volt a szokott hivatalos neve, nem történt semmi. Szomorú látvány is volt, hogy míg Kőszeg, Csepreg, Sárvár, Nyék, Keresztúr és akárhány hely a megyében zavartalan vallásszabadságot élvez, addig Sopron a szab. kir. város ezt elveszíti. A csepregi kollokviumon most folynak 1591. a leghevesebb hitviták a két protestáns felekezet között és Sopronnak ebben nincs semmi része, mert nincs se papja, se tanítója.

Draskovich ösztönzésére küldi Ernő főherceg 1584. április havában a szigorú rendeletet, mellyel az egész tanácsot Bécsbe idézi. És e hónap 13-án² meg is jelentek Bécsben Steiner János polgármester, Gering János városbíró, Nagy János és Pápai Imre tanácsosok, továbbá a külső tanács két tagja, Krámer Ferenc és Pantschin György, valamamint Nussbaum György, a városi jegyző. Másnap Matthesius István győri nagyprépost és csanádi püspök hívatta őket és követelte tőlük, hogy predikátoraikat küldjék el azonnal. Mivel ebbe bele nem egyeztek s papjaik érdekében újabb kérvényt mertek benyújtani: egy udvari hadnagy április 16. az összes soproni küldötteket letartóztatta; csupán a jegyzőt, ki mint hivatalos személy ment velük, hagyták szabadon. Eleinte úgy vették a parancsolatot, hogy kettenként fogják őket elzárni,

¹ Gleich wohl haben sie den Bischof Draskovits mit der Goldstangen ziemlich geschlagen, wir aber habens unterlassen gehabt. Faut krónikája. Gamauf I. 312.

² Az új naptár szerint. A vár. számadásokat azonban még az ó-naptár szerint vezetik. Gamauf I. 318.

ettől azonban a szabad kir. város első tisztviselőit mégis meg-
kimélték s eléggé tűrhető fogságban tartották őket az udvari
katonatiszt lakásán egy tisztességes szobában.

Ha testileg nem is, annál többet szenvedtek lelkileg. Nem
csak a mély megaláztatás és durva jogsérelem, hanem vallás-
szabadságuk elveszte is, melyet most már menthetetlennek kellett
tartaniok, vérig sebezte őket. Nussbaum jegyző, ki levelekben
értesítette a soproniakat a történekről¹ hiában kért kihallgatást
a főhercegtől és hiában nyújtott át a foglyok érdekében egy új
kérvényt. Matthesius István nagyprépost² durva szavakkal adta
tudtára a jegyzőnek, hogy addig ki nem szabadulnak a városi
előljárók, míg a predikátorokat el nem bocsátják. Nussbaum ezt
nyomban (ápr. 25) meg is írta a városnak.

Faut krónikája szerint a nagyprépost néhány Bécsben járt
sopronit még azzal is megijesztett, hogy a predikátorokat, ha ők
maguk el nem távolítják, szekérhez vasalva fogják Bécsbe vitetni,
előljáróiknak pedig az élete is veszedelemben forog. Ily fenye-
getés és ily erőszakkal szemben a fejetlen város nem tehetett
mást, könnyek közt mondott le papjairól, jobb időktől remélvén
a viszontlátást. Seregestől járultak az urvacsorához, a papok el-
mondták keserű szívvel bucsúbeszédeikeit s azután Istenhozzádot
mondtak a városnak, mely felett ily nagy urrá lett a pápista
türelmetlenség. Rudolf idejében és ily közel a bécsujhelyi hely-
őrséghez fegyveres ellenállásra nem gondolhattak, bár voltak,
kik erre is elszánták magukat. Spillinger plebánus és Dras-
kovich meglegedve láthatták munkájok gyümölcsét. Draskovich
Rómába küldött emlékiratában maga dicsekszik vele, hogy
Sopronból az ő tanácsára üzettek ki a prot. predikátorok s
azután még 48 plebániát sikerült neki a római egyházba vissza-
vezetni.³

Pfendtnér András, az ispotályi lelkész Nyékre ment Dersffy Ferenc

¹ 16 eredeti levele van a vár. levéltárban. Gamauf, Dokumente I. k. 2. r.
A 61. és B. 109.

² Matthesius leleszi prépost 1583. Kassán még nem mutatkozott ily nagy
hősnek. Ott még részt mert ugyan venni Rueber János protestáns főkapitány
leányának esküvőjén, de midőn Possevino Antal a hirhedt jezsuita és pápai
nuncius őt e miatt kiközösítéssel sújtotta, Matthesius előtte térdre borulva
esedezett a feloldozásért. Fraknoi V. Egy jezsuita diplomata hazánkban. Kath.
Szemle 1902. 701.

³ Fraknoi V. i. m. Kath. Szemle 1902. 803.

oltalma alá.¹ Pinder Lénárd, a Szent György-templom predikátora ellenkezett egy ideig, nem akarta juhocskáit elhagyni. „Meglátom — ugymond — ki fog engem innen elűzni!” De később mégis rávették a távozásra. Ő meg Sopronkeresztúron, Nádasdy Ferenc jószágán keresett menedéket, de csak néhány hónapra. A predikátoroknak ez a bucsúzása 1584. április végén történt, mert a soproniak április 29-én már Keresztúrra küldtek nekik élelmet, Sopront ekkor már elhagyták.² Pfendtner távozásakor néhány r. kath. pap borszívó edényekkel fújta néki az indulót. Spillinger, akit fentebb lámpahordozó céda nőszemélyek társaságában láttunk, e szomorú órában lopótökllel a szájában bizony épületes látvány lehetett a síró és jajgató lakosságnak. Már akkor sokkal szebben viselkedett a Szent György-templom kántora, aki Pinder bucsúzásakor Luthernek tiltott énekét zendítette rá:

Erhalt uns Herr bei deinem Wort
Und steur des Papsts und Türken Mord.

Ezt is azonban a helyettes polgármester, Frank Tamás (lehet, hogy csak a látszat kedvéért) börtönbe csukatta.³ A gymnasium és a népiskola tanítói egy ideig még itt maradtak.

Szorult helyzetükben a soproniak most ismét a vármegyéhez és a közeli magyar főurakhoz fordultak közbenjárásért, jóllehet előre megfenyegették őket Bécsből, hogy Nádasdyhoz, Batthyányhoz és a vármegyéhez ne folyamodjanak, mert különben a bécsi foglyok életükkel játszanak. Követeket küldtek Németújvárra s mivel Batthyányt nem találták otthon, Beythe által kérték ki ennek tanácsát, ami nem is késett. Beythe azt írta ura nevében a soproniaknak, hogy keressék fel ügyükben Zrinyi Györgyöt, a kir.

¹ Lánzsér, Lakompak, Középpulya és Nyék ura, sárosi főispán és főpohárnok. Oláh primás szintén evang. unokahugát Oláh Császár Orsolyát vette feleségül, akivel együtt adományoztak házat Muraközy Györgynek 1586. Az ő birtokán. Nyéken volt lelkész 1596. Styber Joakim. Erhardt Miklós nagyzeőri rektor 1599. neki ajánlotta Votum ad Deum c. költeményét, Skulteti Severinus bártfai esperes pedig Hypomnema c. jeles munkáját (Bártfa 1599.) Jóbarátja volt Nádasdy Ferenc, akinek halálára 1604. Ruland János osztrák orvos által gyászbeszédet (Oratio Luctuosa) íratott. Payr S. Eht. Eml. 42. és 54. l. Ráth Gy. Gradetzi Horváth Gergely 35. l. Bubics-Merényi, Esterházy Pál 59. l. Oláh Orsolya arcképét is közli.

² Vár. szám. Den 19. April (az új naptár szerint 29.) ist dem Herrn Andre und Leonhardten Predikanten zum Kreuz ein halbes Kalb verehrt worden. Gamauf I. 319.

³ Gamauf i. m. I. 320.

tárnokmestert és Nádasdy Ferencet, valamint jelenjenek meg a vármegyék gyűlésein is, ahol egyhangulag fognak felírni, hogy ő felsége ne engedje a soproniakat némely rosszakarató emberek panaszára és a hazai jogszokás ellenére oly nyomoruságos módon marcangoltatni.¹ És hogy Vas megye szót emelt érdekükben, az Batthyány érdeme volt. De felkeresték a soproni főispánt, Devecseri Choron Jánost és Megyery Imre alispánt is. Szomszédjukat, Nádasdy Ferencet most alig merték felkérni, mert hosszú perük volt vele a tized miatt.

Elsőben is Bécsben még mindig fogva tartott előljáróiknak szabadonbocsátását, azután pedig vallásszabadságuk visszaállítását, predikátoraik visszbocsátását kérték. S a két vármegyének küldöttei fel is mentek Bécsbe és május 10-én a soproniak érdekében kérvényt nyújtottak be Ernő főherceghez;² a soproniak maguk pedig Draskovich püspökhöz folyamodtak, de mindhiába. A püspök tanítóikat is el akarta üzni és a falvakon is beszüntetni a vallásgyakorlatot, hogy az evang. egyház Sopronban soha többé lábra ne állhasson.

Ezt célozta az a küldöttség is, mely 1584. május 15-én (új naptár) jelent meg Sopronban. Tagjai voltak Telegdi Miklós pécsi püspök, érseki adminisztrátor és a protestantizmus esküdt ellensége, továbbá Istvánfy Miklós nádori helyettes (propalatinus). Délután 4 órakor érkeztek meg s Poch, Törtl, Rainer és Szabó Tamás polgárok azonnal tisztelkedtek előttük. Már ekkor kijelentették, hogy a tanácshoz és az egész városhoz intézett leirat van náluk, amelynek meghallgatása végezt gyülekezzenek össze másnap a városházán, ami hajnali 5 órakor meg is történt.³

Itt most Telegdi püspök előadta a következőket. 1. A két predikátor eltávozott ugyan, de a tanítókat és a város falvaiban levő predikátorokat is el kell távolítani. 2. Predikátoraik künn a vidéken (Nyéken és Keresztúron) igen közel vannak a városhoz, tilos azért azokhoz keresztelés, esketés és urvacsorázás céljából seregenként kijárni s ott a papokat a maguk költségén tartani. Az eltávozott papokat be ne bocsássák a városba s velük semmi érintkezésük ne legyen. 3. Az új naptárt elfogadta már

¹ Rainer Lipót, Artner Erhard és Treusel Mihály voltak a követek. Vár. szám. Beythe levele ápr. 18. kelt. Gamauf, Dokumente I. 2. rész. A. 62. 180. 1.

² Vár. lev. Lad. XII. et. M. Fasc. V. 232. 32. Gamauf, Dokumente I. 2. r. A. 65. 183. 1.

³ Ennek leírása vár. lev. Lad. XXIV. et. Y. Fasc. VII. 403. Gamauf i. m. I. 322.

Pozsony, Nagyszombat, Szokolca, tehát fogadják el a soproniak is. A földesurakhoz és vármegyékhez ne folyamodjanak segítségért, mintha lázadók volnának. 5. A plebánus és a többi r. kath. pap iránt kellő tisztelettel viseltessenek, ismerjék el őket lelkipásztoraiknak és kövessék azt a vallást, melyet őseik követtek.

A királynak és főhercegnek utolsó szigorú parancsolatja ez, mondá Telegdi. Ha nem tartják meg, nemcsak városuk leszen faluvá, hanem a város tanácsosai és kiválóbb lakói is szigorúan fognak bűnhődni. Tudják meg azt is, hogy Sopron, mint a többi

A régi nyéki templom.

szab. kir. város, közvetlenül (immediate) van a császárnak alárendelve, aki azt tehet vele, amit akar. „Ezt Luther is helyesli a szász herceghez írt levelében” — mondá Telegdi meglepő bizonyítékkul.

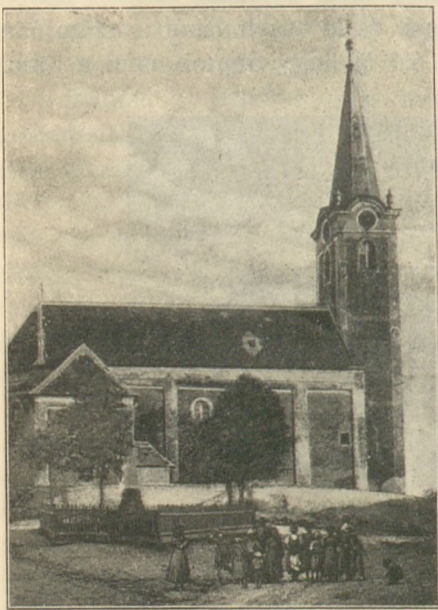
Szabó Tamás a fentebbi pontokat, melyeket Telegdi élőszóval adott elő, írásban kérte tőle. De a püspök azt felelte, hogy erre nézve nem vett parancsolatot; azért a soproniak is csak élőszóval közölgék egymással és adják meg válaszukat, hogy megvíhesse a császárnak. Ismételten is írott parancsolatot kértek, de Telegdi azzal tért ki, hogy írásban is meghozta volna ezeket a kancelláriából, ha úgy parancsolták volna neki, mert hiszen elég íródeákja van a császárnak; de hát ezt nem parancsolták meg.¹

Majd Poch és Tötl tanácsosokat küldték Telegdihez, ki előtt azzal mentegették a várost, hogy ők a vármegyéket semmi más okból, hanem csak közbenjárókul kérték fel és Ernő főherceg megígérte, hogy a császár elé juttatja és pártolni fogja ügyöket. Telegdi azonban bosszusan kiáltott fel erre: „A fejemet engedem

¹ A fentebbi leírás. Gamauf I. 322.

levágtatni, ha ez igaz, hogy őfensége mint katolikus ilyent mondott, hogy megkéri a császárt a soproniak érdekében.“ Ezt a választ nem fogadta el, hanem azt kívánta, mondjanak határozott igent vagy nemet, teljesítik-e a fentebbi pontokat és megfogadják-e örökre, hogy többé lutheránus predikátort nem hívnak?

Erre azután Frank Tamást, Mietl Jakabot és több bizalmi

A régi kereszturi templom.

férfiut küldtek ismét Telegdihez azzal az üzenettel, hogy az ügy igen fontos és lelkiismeretbe vágó, tehát engedjenek gondolkodási időt s előbb a királyhoz akarnak folyamodni. Ebben mintha megnyugodtak volna a királyi biztosok s azzal távoztak Sopronból, hogy majd ily értelemben értesítik a főherceget.

A soproniak ezután a jegyző távollétében Pfendtnert volt kórházi lelkésszel készítették egy a király elé szánt védőíratot, melyben Telegdi ellen panaszt emelve kérik, hogy papjaikat, visszahívassák. Hiszen őfelségének boldogult édesatyja, Miksa király ha nem is kifejezetten (expresse)

de legalább hallgatag (saltim tacite) egyéb jogaik mellett vallásszabadságukat is megerősítette. Nem rebellesek ők és nem is újítás az ő vallásuk, hanem olyan, melyet a bányavárosok Eperjes és Kassa régebben követnek, mint ők. Azt is mondá a király boldog emlékezetű atyja a mostani francia királynak Bécsben a Hofburgban, hogy Isten a mi kedves és hű alattvalóinkat alávetette nekünk testükkel és vagyonukkal, de lelkiismeretüket egyedül magának tartotta fenn. Istenre és az örök ítéletre kérik tehát ő felségét, szívelje meg, hogy lelkiismeretük szerint szolgálhassanak Istennek. Ne tegyen újítást, míg ezen országos közügyben az országgyűlés nem intézkedik, Bécsben fogva levő előjáróikat pedig addig is bocsássa szabadon.¹

¹ Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. B. 123. sz. 976. I. Korai bizonyítéka Miksa király ismeretes fentebbi nyilatkozatának.

Folyamodtak egyszersmind Ernő főherceghez is, aki Nussbaum jegyző tudósítása szerint nagyon haragudott, hogy a soproniak Telegdi előtt oly szavakat adtak az ő szájába, a milyeneket nem mondott. Azt is szemükre hányta a főherceg, hogy Schremmel Ábrahám rektort, a nyilvánvaló eretneket s a falvakon predikáló lelkészeit még nem bocsátották el. Fogságban levő előljáróik ijesztő híreket küldözgettek Bécsből.¹ Ennyi nyomás alatt kénytelenek voltak végre május havában Schremmeltől, Fedius Virgil konrektortól s a többi tanítóktól, valamint a falvaikban működő predikátoroktól is búcsút venni.²

Szomorú jele volt az akkori idők tehetetlenségének, hogy sem a város, sem a megye, sem a főurak nem tudták Sopron polgármesterét és a többi előljárót bécsi fogságából kiszabadítani. Básta és Belgiojoso korának előszele csapott már át az országon. Hiszen Ernő főherceg annyira lábbal tapodta már a magyarok szabadságát, hogy Nádasdy Ferencet és Batthyány Boldizsárt, ezt a két törökverő hőst és dunántúli főurat arra az alaptalan gyanura, hogy összeesküvést szöttek, Bécsbe hívatta és ott Radéczi egri és Draskovich győri püspök tanácsára elfogatni akarta és csak szerencsés véletlen mentette ki őket a kelepceből.³ Ha így bántak a főurakkal és hadvezérekkel, a szerényebb állású városi polgárság sem remélhetett más sorsot.

A foglyok maguk is kérték, a város is ismételten könyörgött már, hogy előljáróikat bocsássák szabadon. Ernő főherceg végre 1584. máj. 27. kelt rendeletében ezt a következő súlyos feltételek alatt engedte meg: 1. Predikátoraikat többé sem a városba, sem a falvakba vissza nem fogadják. 2. Se predikátort, se beneficiátust a püspök vagy esperes tudta nélkül nem bocsátanak a városba. 3. Tanítót is r. katolikust hívnak, ki mindenben a plebánus rendelkezése alatt áll. 4. Oly predikátor, ki nem r. katolikus s kit a püspök meg nem erősít, se titkon magánházakban, se nyilvánosan predikálni ne merjen. 5. És az ilyen sem a városban, sem a falvakban a szentségeket ki ne szolgáltassa.⁴

Szorult helyzetükben, hogy előljáróikat kiszabadíthassák, kény-

¹ Gamauf, Dokumente I. k. 2. r. B. 109. b.

² Gamauf I. 329.

³ Horváth M. Magy. orsz. tört. IV. 378. I. Károly János, Csókakő vára 76. I. Takáts S. Zrínyi Kata. Bpesti Szemle 1913. 358. I.

⁴ Gamauf I. 329. Dokumente I. k. 2. r. A. 66. 185. I. Vár. lev. Lad. LI. Fasc. I. N. 13.

telenek voltak mindent megigérni s erre a foglyok kilenc heti fogság után, mely a városnak 500 fontnyi pénzébe került, visszatértek Sopronba, hol a viszontlátás örömét az elveszett vallásszabadság súlyos érzete keserítette meg. Voltak, kik a történekeért a foglyokat is okolták, de ezt nem érdemlették meg.

Ernő főherceg Spillingernek jún. 18. külön rendeletet is küldött, hogy ellenőrizze a várost, vajjon elegendő tesz-e a feltételeknek. Így történt, hogy Sopron július 4-én kénytelenségből elfogadta hivatalosan az új naptárt, 13-án pedig r. kath. tanítót hívott az elűzött evangélikus tanítók helyébe.¹

Ezek az erőszakos változtatások azonban már nem történhetek meg békésen. A nép elfojtott haragja végre is nyíltan kitört és nyers erővel próbálta ő is elrabolt jogait visszaszerezni. Traxel Bertalan a polgári őrség hadnagya állott azok élére, kik erőszakkal akarták az elűzött predikátorokat visszahozni. Nyíltan is megvádolta a város vezetőit. „A belvárosiak (die Städtler), úgymond, mind mamelukok; a mi előljáróink alig voltak 2—3 napig Bécsben és már elpártoltak; én nem gondolok velük, holnap reggel a külvárosiak kapitánya leszek és a predikátorokat visszahozom, oly igaz, mint hogy van Isten.”²

S nem is maradt ez üres fenyegetés. Mert Lederer Ruprecht és Kern István többet magával Traxel mellé állott és július 16-án a külvárosiak összecsoportosulva fenyegető állást foglaltak el a városi hatósággal és a pápista papsággal szemben. A város békéje már komoly veszedelemben forgott, talán összetűzésre is került a dolog, mert Choron János főispán és Sopron főkapitánya júl. 17. levélben kért hivatalos jelentést a történekekről. A háborgókat csak úgy lehetett lecsillapítani, hogy vezetőjüket, Traxelt a középső toronyba zárták és 15 tallérnyi pénzbírságra ítélték.³

Egy hét múlva július 25-én ismét nagy botránynak lőn színhelye a város, midőn az elnyomott evangélikusok egy állásához méltatlan r. kath. papon töltötték ki haragjukat. Krini Máté beneficiátus kihívó magaviseletével, úgy látszik, maga adott okot a támadásra. Faut krónikájában apostátának mondja (előbb Ruszton volt), ki naponként részeg és lutheránus fickóknak (lutherische

¹ Tanácsjönyv 1584. jún. 24. és júl. 13. Sopr. mon. II. 41. Gamauf I. 331.

² Tanácsjönyv 1584. júl. 13. Gamauf I. 332. Sopr. mon. e részletek hiányoznak.

³ Choron Kaboldról írt magyar levele vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. II. 60. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 67. 187. 1. Tanácsjky 1584. júl. 18. és vár. számadás. Gamauf I. 333. Sopr. mon. II. 41.

Buben) szidalmazta és sokféleképen meg is fenyegette a szőlőkapásokat. Az említett napon esti 9 órakor ifjú duhaj legényekből mintegy ötven főnyi csapat verődött össze Krini Máténak a latin iskola mellett épült alapítványi háza körül s a papot annyira megverték, hogy bele ugyan nem halt, de majdnem egy egész évig feküdt, míg a fején esett súlyos sebeiből kigyógyult. El lehet gondolni, mily sietséggel küldte Spillinger erről is a jelentést Bécsbe és mily nehéz helyzetbe sodorták a várost a fentebbi duhajkodók. Ernő főherceg sűrűen küldte ismét rendeleteit. Első sorban aug. 20. Traxel összes bűntársainak, névszerint Lederernek és Khernnek elzáratását követelte s midőn a város ezzel késlekedett, nagy haraggal üzent reájok. Szeptemberben pedig a Krini Mátén esett sérelemért is felelősségre vonta őket. Súlyosbította a helyzetet, hogy a város a korábbi feltételeknek sem tett eleget s aug. 29. tanácsülésben lelkiismeret ellen való dolognak nyilvánította, hogy gyermekeiket pápista pappal kereszteltessék. Ernő főherceg e miatt nyakas, engedetlen népnek bélyegezte és Prágába a királyhoz teendő feljelentéssel fenyegette meg őket.¹

És ez a prágai veszedelem nem is késett soká. Már szept. elején megjött a szigorú rendelet, mely az egész tanácsot ismét Bécsbe idézi, de úgy, hogy annak egy tagja se merjen elmaradni, itthon pedig helyetteseket állítsanak maguk helyébe. Így lett helyettes polgármester Krámer Ferenc, h. bíró Artner Erhard, h. kamarás Staffinger Ádám és helyettes jegyző Feurer János.² A rendes tisztviselők pedig, szám szerint tizenöten szept. közepén négy kocsin utaztak el ismét a reájuk nézve oly szomorú Bécs városába, ahol nyomban el is zárták őket. Név szerint a következők szenvedtek most fogságot: Steiner János polgármester, Gering János városbíró, Törtl János kamarás, Mietler Jakab templomatyja, Poch Gergely borvizsgáló (Weinvisierer) és Nagy János, Pápai Imre, Schiefer János, Hernáth János, Rainer Lipót, Hückl János, Schwarz János, Sauer Joachim, Treusel Mihály tanácsosok és Nussbaum György jegyző. Megérdemlik, hogy mint hitvallóknak emlékezetben maradjon a nevük. Öt hétig voltak fogva, még szüretkor a legszorgosabb munkaidőben is ott voltak s a városnak közel 300 fontnyi pénzét költötték el.³

¹ Faut krónikája. Gamauf I. 334. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 68. 188. I. Sopr. mon. Forrásanyag II. 42. I.

² Faut krónikája 1584-ről. Gamauf I. 336.

³ Faut krónikája és vár. szám. Gamauf I. 336. 338.

Súlyosbította helyzetüket, hogy távollétükben, amitől félni lehetett, ismét zavargások voltak itthon. Egyesek úgy akartak papjaik száműzetéseért bosszút állani, hogy éjjelenként megostromolták a henye oltáros papok házait, ablakaikat beverték s más efféle kihágást követtek el. A jelentés nyomban megérkezett Bécsbe erről is s maguk a fogva levő előljárók levélben rendelték el, hogy az összes zavargókat, szám szerint huszonnégyet börtönbe vessék, a mi meg is történt.¹

Október 16-án bocsátották őket szabadon, de ismét csak igen szigorú feltételekkel, amelyekre szóval és írásban kellett magukat kötelezni, úgymint: 1. Mivel e fogsággal az ügy még nincs elintézve, azonnal meg kell jelenniök ott, ahová a király vagy főherceg őket hivatni fogja. 2. Nyomban hazatértük után kikutatják, hogy a legutóbbi zavargásnak kik voltak az indítói és részesei. 3. A vallás ügyében legutóbb kiadott rendeleteket minden hátsó gondolat nélkül teljes engedelmességgel megtartják és a várossal is megtartatják. 4. A soproni klérust minden erőszak ellen megoltalmazzák és illő tiszteletet tanusítanak iránta. 5. A királynak és főhercegnek még ezután várható resolútiójába is teljes hódolattal belenyugosznak.

A tanácsosok szabadságuk fejében kénytelenek voltak e pontokat elfogadni. Pápai Imre aranyműves azonban nem írta alá azokat. E miatt őt még tovább is ott tartották. De végre Draskovich püspök kancellár és a titkárja, Joó János Pápaít is hazabocsátotta anélkül, hogy vele a fentebbi pontokat elfogadtatni tudták volna. Faut szerint az országtól való félelmükben tették ezt.²

A királyi leirat jól mondta, hogy a soproniak még nem róták le minden bűnüket. Az újabb büntetés is hamar zúdult rájuk, amelyre Choron János főispánnak és soproni kapitánynak halála³ szolgáltatott alkalmat. Chorontól 1571. még Miksa király vett fel 5000 tallér kölcsönt s ez adósság most fiát, Rudolfot is terhelte. Ennek kamatai fejében a soproniak Choronnak fizették évenként a 400 tallérnyi vagy 500 fontnyi királyi adót. És most a haláleset után, midőn az örökösök a tőke visszafizetését köve-

¹ Faut krónikája. Gamauf I. 340.

² Faut 1584-ről: Allein Emericus Pápay Goldschmied allhie nicht darein billigen wollen . . . auch heimgelassen worden, da sie ihn nicht konnten zwingen und mussten sich auch vor dem Land fürchten. Gamauf I. 335.

³ Nov. 14. Tölzl János és Szabó Tamás ment el a temetésére Kaboldra. Vár. számadás. Gamauf I. 341.

telték a királytól,¹ Ernő főhercegnek és Draskovichnak az a genialis ötlete támadt, hogy az egész tartozást az engedetlen soproni lutheránusok fizessék le birságul. Az évi királyi adót, a 400 tallért azért természetesen továbbra is kellett volna fizetniök. 1584. végén jött meg az erre vonatkozó rendelet, még csak 14 napi haladékok sem kaptak a fizetésre. A soproniak a következő év elején tanácskoztak a pénznek előkerítéséről, de mielőtt kifizették volna Gering Jánost és Schiefer Jánost mégis elküldték Prágába, hogy Rudolf királytól az igazságtalan megsarcoltatásnak elengedését kérelmezzék.

Jókor mentek. A sebeiből felépült Krini Máté pap is éppen ekkor járt Prágában. A fejéből kivett csontszilánkot vitte magával, hogy azt mint bünjelet Rudolfnak megmutassa. Tetszett-e a csontdarab a csillagvizsgáló királynak, azt nem tudjuk. De az élelmes Krini mégis okosan adott túl rajta. Ugyanis Rudolf nővére, Erzsébet, IX. Károly francia király özvegye vette át tőle a drága csontot s azt mint ereklyét az általa alapított „királyi zárdá” (Königliches Kloster) templomában helyezte el. Így járult hozzá a soproni eretnkség akaratlanul is a császárváros ereklyéinek kincstárához.²

A panaszos pap ellenére is azonban a soproni követek nagy szerencsével jártak Prágában, bizonyára a pénzt sem kimélték, mert Rudolf király a Choron-féle tőketartozásnak lefizetését elengedte nekik s a soproniak ezután is még 20 évig a régi módon fizették királyi adójukat a Choron családnak.

Ettől tehát megszabadultak, de elég nagy teherként nehezült rájuk vallásszabadságuknak elvesztése, melybe a soproni nép belenyugodni nem tudott, bármint intette is őket a tanács béketűrésre. Két éven át éjjelenként egy tanácsbeli és egy polgár járt körül a városban a felett örködve, hogy senki a pápistákat ne bántalmazza.³ A tanácsbeliek Bécsben adott szavuk és aláírásuk

¹ Az örökösök közt volt leánya Choron Katalin is, Thurzó Elekné, a későbbi nádornak, Th. Szaniszlónak anyja. Gamauf I. 341.

² Faut krónikája nyomán írja Gamauf: Es habe dieselben (die Knochen-splitter) die französische Königin nebst andern Heiligthümern in ihrer Kirche zu Wien, als eines Märtyrers Knochen aufbewahren lassen. Erzsébet férje halála (1574. máj. 30.) után tért vissza Bécsbe s 1582. alapította a zárdát, amelyet kétszáz év múlva II. József törölt el. Ennek helyére épült a két protestáns templom a Dorottya-utcában a Hofburghoz közel. Erzsébet 1592. halt meg, mint e zárdá apátnője. Gamauf I. 342.

³ Faut krónikája. Gamauf I. 343.

által voltak kötve s ők már a börtön levegőjét is megizlelték, tehát nem vehették könnyen a dolgot. A nép ellenben nem gondolt ezzel s azért sokszor volt közöttük összeütközés. A polgárok továbbra is seregenként jártak ki Nyékre és Kereszturra predikációt hallgatni, kereszteltetni, eskettetni és az úrvacsorát venni. Sőt e cselekvények végzése céljából időnként a papokat is behozták a városba. Spillinger pedig mind ezekről sietve küldte a jelentést, amelyre sűrűen jöttek a legszigorúbb rendeletek.

Újabb ellenszegülésre adott alkalmat az 1585. évi karácsony. A plebánus ugyanis házról-házra bemondva hagyta meg szigorúan, hogy az ünnepet az új naptár szerint kell megülni. S annyit meg is tettek az evangélikusok, hogy a pápisták ünnepén tartózkodtak a nyilvános munkától, de ők maguk a karácsonyt csak tíz nappal később Nyéken és Kereszturon ünnepelték a régi naptár szerint. Ezek a vidékre való zarándoklások most már egészen nyíltan, szinte tüntetőleg történtek. Nagy csoportokban jártak ki, egyesek fegyvert is vittek magukkal s útközben örömlövésekkel bosszantották a klérust, mely itthon üres templomokban misézhetett.¹

A városi tanács, jóllehet maga is evangélikus volt és fájó szívvel büntette a maga hitsorsosait, ezeket az ingerlő és kihívó dolgokat többé nem tűrhette. Különösen Gering János városbíró, ki ismételten szenvedett már fogságot hitéért, járt el nagy szigorúsággal a rakoncátlanok ellen. Buzgó, de heves természetű ember volt s a város békéjét féltve, melyért ő volt felelős, többet a zavargók közül a toronybörtönbe vettetett, sőt felhevült állapotában néhányra a buzogányával is lesújtott. E miatt ápr. 24. a bíróválasztáskor el is ejtették, pedig már nyolc év óta viselte hivatalát. A következő évben Pápai Imre tanácsos pedig azzal vádolta meg nyílt ülésen, hogy bírósága idején négyszeres emberölés bűnébe esett. Csak hosszú pereskedés útján tudta magát tisztázni s utóbb a polgárság bizalmát is visszanyerte, mert 1594. polgármesternek is megválasztották.²

Draskovich haláláig azután még sok szigorú rendelet érkezett a városhoz. 1585-ben Klein Menyhért német tanítót, Peresztegi Jánost és egy másik magyar tanítót, kik Schremmel elűzetése után ily nehéz viszonyok közt is titkon itt maradtak, szintén el-

¹ Faut krónikája. Gamauf I. 344.

² Faut krón. és tanácsjvk 1586. ápr. 30. 1587. márc. 2. 1589. okt. 18. 1590. márc. 16. és máj. 7. Sopr. mon. Forrásanyag II. 52. és Gamauf I. 345.

mozdították. 1585. máj. 18-án azt is megfíltá a főherceg, hogy volt papjukat Pfendtner Andrást, ki most Nyéken szolgált nekik, a város költségén tartásuk. „De ha kimegyünk hozzá — mondja a külső tanács — csak nem tilthatják meg, hogy valami ajándékot vigyünk neki.“ Istenre kéri a felsőséget, ne tiltsák meg nekik Isten ígéjének hallgatását, mert lelkiismeretük ellen való s testi-lelki javukat érintő dolog ez.¹ Ez utóbbi rendeletet a főherceg Spillinger útján küldte le, akit az ellenőrizéssel is megbízott. S a plebánus egy komoly kísérléssel közölte ezt a várossal. Felpanaszolja ő is a Kereszturra való kifutkosást (das Auslaufen zum Kreuz). A tanácsbeliek maguk adnak rossz példát, mert sem Tölzl, sem Schiefer, sem a jegyző, sem mások nem járnak el az ő templomába. És ha a tanácsbeliek magok rebellisek, mit tegyen akkor a közönséges ember? Eddig még egy gyermeket sem hoztak hozzá keresztelni, egy gyermeket sem az iskolába, egy párt sem esketni (pedig mennyi esketés és keresztelés van Kereszturott) és halottaikat sem kísértetik el az itteni papokkal. Ezzel a jövődelmük (accidentia) fogatkozik meg, ne csudálják tehát, hogy megbízatásához képest feljelenti a főhercegnek.²

Az egyházi szolgák után végre a bábák kerülnek sorra s velük is heródesi kegyetlenséggel bánnak el. Augusztus végén ismét Ernő főhercegtől jön új rendelet a keresztelés, zúgiskolák, prédikátorok és egy városi tanácsos elmozdítása ügyében. Ennek alapján a városi tanács szept. 2. meghagyta a bábáknak, hogy a csecsemőket ne vigyék ki a falvakra, hanem itt kereszteltessék meg a városban. Két nappal később a külső tanáccsal is közölték e rendeletet. Ekkor azonban Artner Erhard városi gyám ellene mondott a tanácsnak. Tanultak ők, ugymond, annyit az Isten ígéből, hogy a sakramentumokat ezután is úgy fogják felkeresni, mint eddig. A tanács pedig őrizze meg régi szabadságukat és ne teljesítse a főherceg parancsolatját. De mind hiába volt, a tanács fejet hajtott. December 29. már ismét behívták a külső tanácsot és huszonnégyeseket és szigorúan megintették őket, hogy a keresztelésre és magániskolákra vonatkozó rendeleteket megtartsák.³

A következő év elején 1586. jan. 25. pedig a bábáknak parancsolta meg újra a tanács, hogy hetenként bejelentsék, hol

¹ Vár. jkönyv 1585. máj. 24. Gamauf I. 347.

² Gamauf, Dokumente I. 2. B. 127. h. és f. 1009. és 1004. 1.

³ Tanácsjkönyvek 1585. Sopr. mon. II. 44. 45. és Gamauf I. 348. 350.

segédkeztek gyermekszülésnél. Február 5-én újra kikérdezték őket s ekkor azt felelték, hogy Isten és a világ előtt erre a kérdésre ők nem válaszolhatnak és kérik, hogy ily felelősséget ne rójanak rájuk. Erre a bábákat is börtönbe vetették, de mivel őket a fő-tisztelendő urak sem pótolhatták, a polgárok hosszas kérelmére s maguknak a bábáknak is azon ígéretere, hogy majd hát be-jelentik az újszülöttek apját, bocsátották őket szabadon.¹ Így bűn-tették meg azokat is, kik titokban a lakásukon taníttatták gyer-mekeiket.

Szept. 12. a főherceg azt is elrendelte, hogy a közeli hely-segekbe kijárók a büntetéspénzt Spillinger plebánus kezébe fizessék és pedig a tanácsbeliek minden egyes esetben 100 tallért, a többiek pedig vagyoni állapotukhoz képest. És a régi vádakon kívül egy újat is szemükre vet, hogy tudniillik a tanácsba nem választanak r. katolikust. A tanács azt a követelményt, hogy a bírságpénze-ket Spillingernek fizessék, a város szabadságába ütközőnek találta s nyomban felírt ellene.² A válasz azonban rövid volt. A főherceg a király parancsolatját nem változtathatja meg, tehát tartsák meg ők is. Erre közvetlen a királyhoz folyamodtak. Engedmény helyett azonban 1587. elején még keményebb rendelet érkezett, mely meghagyja, hogy az összes vallásügyi rendeletek megtartása felett szigorúan őrködjenek, tanítót csak az esperes jóváhagyásával hívjanak, Nagy Tamás pedig, aki szektárius pap által eskettette össze magát, az orgona és templom kijavítására fordítandó 400 tallért fizessen bírságul. Hasonló büntetés érte Schiefer János pol-gárt is, kinek az ilyen esketésért 100 forint bírságot kellett fizetni.³

E sérelmeken kívül ezekben az években egyéb nagy bajok, elemi csapások és pervesztések is érték a várost. Faut krónikája szerint 1585-ben az egész nyáron, sőt ősszel is oly rémítő száraz-ság uralkodott, hogy az egész növényzet kisült. Bécsújhely mellett a Lajta folyó teljesen kiszáradt s Csallóközben is a „Haid“ (Heide-boden) a kiszáradt föld meggyuladt. 1586-ban pedig elvesztették a soproniak hét éves hosszú perüket, melyet Nádasdy Ferenc ellen a bordézsmá miatt indítottak. A régi jó viszony felbomlása annál nagyobb veszteség volt Sopronra nézve, mert Nádasdyt

¹ Sopr. mon. Forrásanyag II. 45.

² Gamauf I. 351. Dokumente I. 2. A. 74. b.

³ Vár. lev. Lad. XXXI. et F. F. Fasc. I. 34. és Lad. LI. Fasc. I. N. Póda, A sopr. paroch. tört. 16. I. Gamauf, Dokumente I. 2. B. 127. 1., 1013. 1. Póda tévesen említ 40 tallért 400 helyett.

1588. dec. 22. Csepregen Sopron megye főispánjának is megválasztották. Vasmegyének már előbb is ő volt a főispánja.¹

Csak az 1587. év elején kezdtek jobb időket remélni. Január 31-én meghalt Draskovich, a hatalmas püspök, kancellár és kir. helytartó, akinek kilenc évi főpásztorsága oly szomorúan emlékezetes a soproni evangélikusokra nézve. Utolsó dolga volt, hogy 1586. visszatelepítette hazánkba a jezsuitákat s számukra a turóci prépostság javait is megszerezte. Utóda *Heresinczi* Péter (1587—90) békésebb indulatú főpap volt, Spillinger is megöregedett. Epikurusi életébe bele betegült. Rokonánál Portenschlag bécsújhelyi polgármesternél hat hétig feküdt s ott is halt meg 1589. dec. havában.² De Ernő főherceg még nem adta ki kezéből a kormánypalcát s így Bécsből még mindig jöhetett a vezedelem.

Arra a hírre, hogy a király 1587. november 1-ére összehívta az országgyűlést, a külső tanács (Gemeinde, communitas) a huszonnégyesekkel megjelent a belső tanács előtt és fel akarta használni az idők változását. Hosszú ideje, úgymond, hogy megfosztottak bennünket predikátorainktól, de Isten most az országgyűlés által utat mutatot a segedelemre; kéri tehát a tanácsot, törekedjék alkalmas eszközökkel arra, hogy papjaikat visszanyerhessék, vagy legalább a közeli helységekbe istentiszteletre kijárhassanak.³

Követeik, Tölt, Hernáth és Nussbaum megjelentek az országgyűlésen, de ott oly nagy volt az egyenetlenség, hogy a vallási ügyet mások tanácsára nem is merték szóba hozni.⁴ Nagy vihar után a rendek még csak itt fogadták el az új naptárt, de kijelentették, hogy egyedül a király és senki más (nem a pápa) szavára teszik ezt. Különösen Forgách Imre trencsényi főispán, Zrinyi Kata férje tiltakozott az új naptár ellen, ki megtiltotta evang. papjainak, hogy az új időszámítást elfogadják. És Megyery Imre soproni alispán is több társával óvást tett az új naptár behozatala

¹ Faut krónikája. Gamauf I. 354. 359.

² Póda, Paroch. tört. 17. 1.

³ Tanácskönyv 1587. okt. 13. Gamauf I. 356.

⁴ Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. II. 68. Gamauf Dokumente I. 2. A. 82. 216. l. A levél Pozsonyban 1587. dec. 19. kelt. Debreceni Györgyről is irnak, akit itt megnótáztak, sőt elfogatni akartak. Ez a Debreceni játszott szerepet a soproni Chombord Mátyás családi tragédiájában. Utóbb Zrinyi Gy. prefektusa volt Monyorókeréken. Barabás, Zrinyi-levelek II. 557 és 564. Tört. Tár 1895. 196. l. Körmendről 1579. egy érdekes levelet ír a házások közt előforduló zenebonáról. „Az ördög soha nem alszik.” Takáts S. Rajzok a török világból I. 30. l.

ellen.¹ Íme Sopron pedig mennyire meglakolt már ez újítás miatt, melyet a rendek most is csak nagy nehezen fogadtak el. Nádasdy Ferenc, Batthyány Boldizsár, Illésházy István és Joó János personalis, kiket Ernő főherceg az országgyűlés után Bécsbe hivatott, a turóci prépostság javainak eladományozása ellen is tiltakoztak, mert nem akarták azokat a jezsuiták kezén látni.

Az országgyűléstől nem nyervén orvoslást, a külső tanács most az ismételten is szükségessé vált plebánusválasztásokat használta fel arra, hogy újabban is evang. papok hívását követelje a belső tanácstól. Közben olyan dolgok történtek, hogy 1589. Primus Orbán soproni lakos nyilvánosan is közbekiáltott a r. kath. pap szószékről mondott beszédének. Spanring Kristóf könyvárúst pedig, akit vallása miatt üztek el Bécsűjhelyről, Ernő főherceg külön rendeletére Sopronból is ki kellett utasítani.²

Spillinger után 1590. elején az egyik beneficiátust, *Schwendier* Jánost választották meg plebánusnak, ki előbb Retzben, Ausztriában szolgált, most pedig a bécsi jezsuitákkal állott összeköttetésben. Mint ilyennek, neki is sok baja volt a várossal s még ez évben bekövetkezett korai halála után a polgárok mint erőszakos és goromba papról emlékeznek róla.³

December 31-én az előbb oly kiméletlen Gering János, most városi gyám tolmácsolta a tanács előtt a polgárság akaratát, hogy addig plebánust sem választanak, míg predikátort nem kapnak. A tanács azzal csitította őket, hogy nekik is forró vágyuk volna ez, de még nem lehetséges; buzgón kell érte imádkozni s az Isten majd fog utat és módot találni annak kivitelére. De a polgárság újra kimondta, hogy nem választ plebánust s a külső tanácsot csak nagynehezen lehetett ígérekkel rávenni, hogy 1591. január 7. mégis összegyűlekezett és megválasztotta az általuk már 20 év óta ismert beneficiátust, *Glöckel* Konrádot (1591—94). Feleséges ember volt ez is, a polgárok, úgy látszik, jobban szívelhették, mint a többi papot. De Győrött a püspöki aulában nem is tetszett ám a választás. Viszás, furcsa is volt ez a helyzet. Az evang. nagytanács választotta a r. kath. papot s benne a maga

¹ Zsilinszky M. Vallásügyi tárgy. I. 197. és 199. l.

² Sopr. mon. Forrásanyag II. 47. és 48. l. Er wäre kein Burger zu der Neuenstatt, sondern des Fürsten Puchbinder allda gewesen, — mondja Spanring.

³ Póda, Paroch. tört. 17. Sopr. mon. II. 49. 53. 56. Az új plebánusról mondják; Das er glimpflicher und nit mit solcher Ungestüm und grobheit, wie voriger Pfarrherr der Schwendtherr mit inen handele. 56. l.

esküdött ellenségét. Bizonyos, hogy nem is a legjobb plebánust választották, hanem azt, akitől legkevésbé félték. Néha előre titkos egyesség is jött köztük létre a békés szomszédságra nézve. Glöckelt ilyen szelídebb házas papnak ismerték s ő csak akkor kezdte szorongatni a soproniakat, mikor *Kutasi* János (1592—97) lett az erélyes új püspök, aki őt sem hagyta békében. Így vádolta be ő is felsőbb nyomásra a tanács előtt Urhaincz Dávidot, aki nemcsak a maga, hanem mások gyermekét is külső predikátorral kereszteltette a házában. Hasonló módon cselekedett Dornfelder Joakim is. Paur Jánosnak meg az volt a bűne, hogy pedagógust fogadott a házába s azzal mások gyermekeit is taníttatta.¹

1592-ben Nádasdy Ferencet is külön tanácsvégezéssel kérték fel, hogy evang. lelkészt hívhassanak. De minthiába volt.² Elküldték követeket az 1593. évi országgyűlésre is, akik erről értékes naplót írtak³, de a vallási ügyet itt sem tárgyalhatták, mert minden időt és figyelmet a törökháború kötött le. Ez évben Ernő főherceget Mátyás váltotta fel az ország kormányzásában, de a vallási kérdésben ő sem volt türelmesebb. Ő és Kutasi tovább is szorongatták a soproniakat, kik még az új naptárt sem akarták használatba venni.⁴ Így 1593. is jött egy ismeretlen tartalmú szigorú királyi rendelet és püspöki kísérő levél, amelyre Nagy Tamás városbíró válaszolván, a rendelet teljes szövegét kéri, a maga részéről pedig — nem tudni, mi okból — őszinte hitvallást is tesz Kutasi előtt. „Megvallom — írja — hogy én ama tiszta ágostai hitvallást vallom, amelyben neveltettem gyermekkoromtól fogva és nem szennyeztem be magamat sem a kalvinianus sem a flaciánus kovással; hanem ama tisztán értelmezett hitvallást követem, amint Ernő főherceg ő fensége előtt is megvallottam s azért az Istenre kérem, hogy abban a hitvallásban ne zavarjanak.”⁵

Több ilyen bátor hitvallója is lehetett a városnak és Glöckel plebánust gyenge embernek találták velük szemben. Kutasi püspök

¹ Sopr. mon. II. 57. és 77. I.

² Vár. jkv. Sopr. mon. I. 40. I.

³ Előbb Hernáth János és Türk János szenátorok, azután Gering János bíró, Nagy Tamás tanácsos és Dobner Sebestyén jegyző voltak Sopron követei. Naplójuk közölve: Kovachich, Sammlung kleiner noch ungedruckter Stücke Ofen 1805. I. köt. 277. I. Gamauf I. 359.

⁴ Mátyás főhercegért miatt még 1599. is meginti és 1000 tallér bírsággal fenyegeti meg őket. Gamauf I. 362.

⁵ Gamauf, Dokumente I. 2. A. 89.236 I. Hochholzer Dániel irataiból.

azért már 1593. dec. 10. Rákoson kelt levelében felszólítja a tanácsot, hogy más alkalmas egyházi embert válasszanak helyébe. Úgy látszik, azzal vádolták, hogy nincsen felszentelve, mert 1594. azt bizonyítja, hogy mielőtt e nővel „kit most ápol és táplál” házassági szerződést kötött volna, őt már képesítették és ordinálták.¹

b) A győri káptalan Sopronban. Az ellenreformáció Kutasi és Pethe püspök idejében.

Glöckel után *Akách* Miklós (1594–1598) személyében ismét olyan

Dobner Sebestyén soproni jegyző, majd szenátor.

plebánust választottak a soproni lutheránusok, akikben inkább nekik, mint a püspöknek tellett kedve. Ez az öreg pap érdekes alakja Sopron egyházi életének. Vas megyei nemesi családból származott, 1556. már jaáki apát volt és 1562. jött Sopronba beneficiátusnak. Itt feleségül vette 1568. nemes Michkó Gáspárnak leányát Michkó Évát. Gerengel Simon, az evang. lelkész adta össze őket a Szent Mihály-templomban. Frank Tamás, Zoána Péter, Perger András és Schindler Péter evangélikus polgárok voltak a

házassági tanúk s később István nevű fiának születésekor Zoána és Schindler a keresztszülők. A családos pap a legjobb viszonyban élt a polgársággal. Emlékét is oly híven megőrizték, hogy a konvent birtokában levő (vörösrézre festett) két régi arcképet egészen Gamauf koráig Akách plebánus és neje családi képeinek tartották. Az egyik kép hátán levő nevek és

¹ Póda, Paroch tört. 19. 1. Fatetur, se legitime et secundum ritum. S. Rom. Ecclesiae ad omnes ordines ante hujus mulieris, quam nunc alit et nutrit, putativum contractum matrimoniale promotum et ordinatum fuisse. Vár. lev. Lad. L. Fasc. IV. Varia.

évszámok szerint azonban ezek Dobner Sebestyénnek (1589—1603. városi jegyző, azután szenátor) és nejének (a kis fiával) arcképei.¹ Több mint harminc évi oltáros papsága után mint már törődött öreg embert választották meg a soproniak plebánusnak. Az egyházi felsőség csak úgy egyezett ebbe, hogy Akách okos számítással Draskovits Mátyás nagyprépostnak, sőt magának Kutasi püspöknek is egy-egy beneficiumot engedett át.

A szegény öreg papnak nyugalma azonban hamar véget ért, midőn Győr várának, eleste után az ottani káptalan Sopronba tette át székhelyét s a kanonok urak magok is a plebániára pályáztak. Kutasi püspök 1595. márc. 31. küldi kanonoktestvéreit Sopronba s kéri a tanácsot, hogy mint számüzötteket fogadják őket szívesen.² Teljes husz évet (1594—1605) töltött itt a káptalan a papok által mindig kedvelt városban s a szíves vendéglátást azzal hálálta meg, hogy nem hagyott békét sem a plebánusnak sem az evangélikusoknak. Husz éven át ők lesznek intézői a vallási üldözésnek. Az 1599. évi 42. t.-cikk visszarendelte őket Győrbe,³ de továbbra

Dobner Sebestyén neje és gyermeke.

¹ Dobner Sebestyén, mint alább látni fogjuk, 1601. Kereszturott kereszteltette a gyermekét. Neje 1607-ben 26 éves volt. Az egyik kép hátl. pján ez a felirat: Benedictus Dobner de R. J. V. D. — Sebastianus — Jacobus — Sebastian — Daniel Erhard. — Cum epitaphio conformem testatur J. A. Gensel, Philos. et Medic. D. C. Palat. A képeket Gábríelné Serpilius Lujza 1781 adta a konventnek. Gamauf I. 474.

² Fratres, praesentum exhibitores, canonici olim Jaurinenses, nunc autem exules, proficiscuntur Sopronium, Vestrarum Dominationum opem et patrocinium imploraturi. Rogo dignentur illas in conspectum suum admittere et votis ac desiderio eorum annuere. Lad. XII. et. M. Fasc. II. 89. Gamauf Dokumente I. 2. A. 92. 257. I.

³ Fehér Ipoly, Győr város és megye leírása. Budapest, 1874. 311 és 335. I.

is Sopronban maradtak, jól érezték magukat. Köztük volt Lépes Bálint, a későbbi győri püspök és kancellár is, ki mint magyar hitszónok predikált a Szent Mihály-templomban.¹

Elsőben is Akách plebánust kezdték ki, aki gyenge és türelmes volt az evangélikusokkal szemben. Kutasi már 1595. tavaszán megintette, hogy olyan dolgokat cselekszik, amelyek ellenkeznek hivatásával és a róm. kath. hittel. A következő év elején pedig már maga Akách panaszkodik a tanács előtt, hogy a győriek és az öregebb beneficiátusok elmozdítását sürgetik. Majd Kutasi vádolta be őt a tanács előtt, hogy hanyag, rossz gazda, öreg és tehetetlen, aki saját házában sem tud rendet tartani; nem ő, hanem Éva asszony parancsol. S végre is a püspök és a káptalan (*totus status ecclesiasticus hic nunc peregrinans*) Akách letételét és új plebánus választását követelte a várostól. De ez csak hosszú harc után történt meg 1598. A szegény öregnek két nap alatt kellett a parochiából polgári házba áthurcolkodnia, beneficiumot sem adtak neki nyugdíjul, hanem arra utalták, hogy az István fia tartsa el, aki előbb mint orgonista, később pedig mint szegény ember élt a városban. A botránkozás egyik köve éppen az volt, hogy Akách 1596. jan. 5. megjelent a városházán és a tanácstól kért bizonyítványt házasságának és fiának törvényes voltáról. Ez és hasonló esetek a polgárságot nem valami nagy tiszteletre hagolták a coelibatus iránt.²

A bujdosó káptalan azonban nemcsak a tehetetlen Akáchot, hanem a vendégjoggal visszaélve meg akarta semmisíteni az egész gyülekezetet is, melynek ily nehéz időkben most lett volna legnagyobb szüksége vallásos vigasztalásra. Győr vára Hardeck gróf árulása következtében 1594. Szent Mihály napján esett el s utána más napon Pápa. Hasonló sorstól félt Sopron is. A közeli veszedelem elcsüggesztette a lelkeket. A védelmi készülletben, a város erősítésében sem mutatkozott a szokott készség és serénység. A több évi elnyomatás, a sokféle bosszantás és zsarolás,

¹ 1599. márc. 12. szénát kér a várostól majdnem éhen vesző lovai számára. E levelében írja: *Jam a quadriennio absque ulla pensione concionibus hungaricis praesum.* Vár. lev. Lad. L. fasc. V. 357. Gamauf II. 67.

² Az Akáchra vonatkozó adatokat lásd: Sziklay-Borovszky, Vas megye monográfiája 51. 58. 206. 283. 552. Ribini, *Memorabilia* II. 425. Póda E. A soproni tört. 19. I. Sopron mon. II. 84. 85. 92. 93. 105. 110–112. 128. 139. Az utóbbi adat szerint Akách István 1600. máj. 19. tette le a polgári esküt. Gamauf, Dokumentumok I. 2. B. 534. 560. 563. 1045. I. és C. 37. sz. 83. I. Vár. lev. Lad. L. fasc. I. 29.

istentiszteletüknek betiltása valami szokatlan közönyt és fásultságot érelt meg szívükben. Ki is mondták nyíltan: míg a lelki szabadságot vissza nem állítják, a testi szabadságért, a város és ország megmentéseért sem tesznek semmit. Egyetlen lutheránus pap jobban fel tudta volna őket villanyozni, mint a tisztelendő teljes káptalan, mely hivatlanul érkezett.¹

Azt lehetett volna remélni, hogy ily nemzeti közcsapás idején csak szünetelni fog a vallási viszály és üldöztetés. És legkevésbé várták ezt azoktól, kik magok is vendégjogon laknak a városban. De mihelyt a török veszedelem csak egy kissé is csillapulni kezd, a káptalan üzi itt a legkiméletlenebb ellenreformációt. Ők a kémeek és feljelentők; a plebánusok panaszkodnak, hogy hajtják és fenyegetik őket.

Ily nehéz időkben a vallásos vigasztalás szükségét érezve a tanács is, mely eddig oly szigorúan szorította engedelmességre a várost, most maga szánja el magát, hogy a fennálló tilalmak ellenére evangélikus lelkészt keressen. Tíz év óta nem volt már ilyen a városban s most 1594. okt. 7. Grácba írtak ez ügyben, a honnan Zimmermann gráci első lelkész ígért is egy predikátort. Október 29. érkezett ide Grácból Zorn György, kit a város meg is vendégtelt. De már későn jött, mert a polgárság időközben más papot hívott.²

Történt ugyanis már előbb okt. 17-én, hogy a török ellen való védelmül Herberstein Jakab Ferenc bárót küldték Sopronba egy kisebb zászlóalj katonával. Ennek seregében volt tábori pap Mag. *Grünberger* Gábor, előbb Mosonszolnok (Zaneck) lelkésze, aki őrnagyának parancsára kétszer predikált itt szabad ég alatt és kétszer a Szent György-templomban. Beszéde, melyet a város nagy lelki szomjúsággal hallgatott, annyira megtetszett, hogy midőn Herberstein felsőbb parancsolatra már okt. 27. hirtelen tovább vonult, a lelkészt a polgárság az őrnagy beleegyezésével itt fogta s bár a tanács ellenezte, rendes lelkészének is meghívta. Volt tehát öröm a városban, mely azonban nem sokáig tartott³.

¹ Lásd Zrinyi Miklós nyilatkozatát az evang. katonák vitézségéről. M. Prot. Ehtört. Adattár V. évf. 1906. 171. l.

² Zimmermann 2 levele. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 91. A megvendégelésről a vár. szám. De 1594. nov. 3. a r. kath. esperest, a keresztespapot s még egy öreg papot is megvendégtelt a város. Ők sem panaszkodhattak. Gamauf I. 364. l.

³ Russ krónikája szerint Polheim ezredes a gyalogsággal hozta volna ide Grünbert. Russ krón. 14. l.

Hogy egyházi ügyekben mily gyors volt az összeköttetés Pozsonnyal, Béccsel és Prágával, az most tűnt ki. Már okt. 28. itt volt Mátyás főhercegnek, két hét múlva pedig Rudolf királynak rendelete is, melyek szigorúan megrójják a soproniak merészségét és kitiltják a városból a prédikátort. Kutasi püspök négy levelet is írt e tárgyban a városhoz. Szándékjoknak már a hírére is (okt. 20) óvta őket, hogy azt a kóbor predikátort (concionatorem) meg ne fogadják. Ő maga fogja ő felségétől kérni, hogy vagy mentse fel őt püspöki hivatalától, vagy pedig állja útját törekvésüknek. Nov. 16. köszönetet mond a küldött ajándékért (pro antidoto misso, quo non erat opus), de mégis kommiszáriusok küldésével fenyegetődzik: *periculum in mora*. Majd 20-án megírja, hogy ő maga fogja a pártlítás és lázadás indítóit (factionis et excitatae seditionis authores) feladni. 1595. jan. 7-én pedig Prágából közli, hogy más élesszemű és jó orrú feljelentők (a káptalan) megelőzték, őt a mulasztása miatt meg is inlettek; bocsássák hát el azt az embert (Grünbergert), míg a császár haragjának teljes súlyát nem tapasztalják.¹

A megrémült polgárság pedig egyre-másra folyamodott a királyhoz, főherceghez, püspökhöz és Himmelreich Tiburtius udvari titkárhoz. Sietve küldték követeket és jó boraikat. Az Isten irgalmára kérik őket, hogy legalább most e nehéz időkben, midőn küszöbön a török veszedelem, azt a hitet vallhassák, a melyben születtek, a melyet már apáik is vallottak I. Ferdinánd és Miksa idejében. De mind hiába volt. A püspök és a káptalan csak a töröktől félt, a lutheránusoktól már nem. 1595. március 19-én szigorú rendelet érkezett Rudolftól s midőn ennek sem tettek eleget, április havában Mátyás főherceg Bécsbe idézte ismét az egész tanácsot.

Most, midőn a török minden órán betörhetett, midőn pápista és lutheránus egyformán veszedelemben forgott; most, midőn a legnagyobb törökverő hősök a hazában, Nádasdy, Batthyány, Thurzó, Kollonics és a többiek majd mind evangélikusok voltak: a vallási fanatizmus ördöge most sem pihent Sopronban. Ily időben kétszeres éberségre volt szükség. Polgármester és városbíró nem hagyhatták el őrhelyeiket. Azért az idézésre a tanács nevé-

¹ A püspök 5 levele vár. lev. Lad. XII et M. Fasc. II. 81. 83. 84. 85. 87. Mátyás és Rudolf rendelete Lad. XII. et M. Fasc. I. 1. 2. A soproniak kérvénye Lad. XII. et M. Fasc. V. 233. 23. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 92. a. b. etc. 241—247. 1.

ben csak Faut Márkot és Pucher Jánost küldték fel Bécsbe, kik alázatos könyörgéssel mentegették társaiknak elmaradását.

A két tanácsost more Austriaco elcsukták ismét Bécsben hat hétre. Talán majd a török kiszabadítja őket, a papok ugyan nem. Ekkor már urrá lettek itthon is, Bécsben is a jezsuiták, és a káptalan is Sopronban fizetni akart a szállásért. Fautnak sikerült Unverzagt Farkas titkos tanácsossal beszélni. „Ez és Khlesel püspök volt a factotum“ — írja naplójában. Mikor Unverzagtól kiszabadulásukat kérték azt felelte: „Elhiszem, hogy kinos állapotban vagytok, de ti akartátok így. Én különben barátsággal és jóindulattal vagyok irántatok. Kedves szomszédaim és különben jó emberek is vagytok. De vallás dolgában én vagyok a ti legnagyobb ellenségetek. Ti nem tudjátok mit hisztek. Azt véletek ti, hogy a császár gyerek? (De Isten a tanum, Unverzagt úr ezt gorombább szavakkal mondta). Talán a császár nem tudja, melyik az igaz vallás és mi szolgál a ti lelkeiteknek üdvösségére? Jobban akarjátok ti tudni, mint a császár és ebben ellenszegültök? Erre mi küldöttek — írja tovább Faut — ezt feleltük: Kegyelmes uram, az ítélet napján minden keresztyén maga fog arról számot adni, hogy miként őrizte meg a lelkét. Erre Unverzagt ismét ezt felelé: Ohó, ti disputálni akartok-e? Ez éppen az eretnekek szokása, hogy ők csak disputálni akarnak.“¹

A belső titkos tanácsos úr híven jellemzi itt a római felsőség nézetét. Az alattvaló hit dolgában se merjen különb lenni az uránál. Ha más a hite, akkor lázadást követ el. A felsőség szabja meg a hitet, az üdvözülés módját is. Kényelmes volna, mert ezzel a felelősséget is magára venné. De szabad, nagykorú keresztyén maga szabja meg Istenhez való viszonyát és maga felel érte. Mintegy Pál apostollal kérdezték: „Te kicsoda vagy, hogy másnak szolgáját kárhoztatod? Az ő tulajdon Urának áll vagy esik.“ (Róm. 14, 4). Ime a speyeri protestatio visszhangja egy soproni polgár szájából. Faut Wittenbergben tanulta ezt, ott járt az egyetemen.

Bécsből még komolyabb dolgokkal is megfenyegették Sopron városát, amint ezt Faut 1595. ápr. 29. a polgármesternek megírta.² A török veszedelem, úgy látszik, nem feszélyezte őket abban, hogy egyes városokat maguk is tönkre tegyenek. Faut levele

¹ Faut krónikája. Gamauf I. 367.

² Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. II. 89. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 92. sz. 257. l.

szerint azt tervezték, hogy a város megfenyítése végeit egy csapat pápista zsoldost küldenek a nyakukra, a vezetőket a predikátorral együtt elfogják, méltóképpen megbüntetik, sőt kiváltságaitól is megfosztják a várost, hogy Sopron se hivatkoz hassék többé a „nemességére“ úgy, mint Pozsony és Nagyszombat.

Faut és követő társa csak Sopron és Vas megyének többszörös közbenjártára¹ május közepén kapta vissza szabadságát, de csak oly feltétellel, hogy hazaérkezésük után azonnal elbocsátják Grünberger predikátort és a megszabott időre ismét visszatérnek Bécsbe. S mivel e feltételeknek teljesítését is halogatták, Mátyás főherceg május 17. a városhoz, 20-án pedig — a mi szinte feltűnő és szokatlan — magához Grünberger lelkészhez intézett egy szigorú rendeletet, melyben templomok és ingatlanok eltulajdonításával, lázítással vádolja és meghagyja, hogy három nap alatt hagyja el a várost; ha pedig nem engedelmeskednek, akkor mint betolakodott rebelist és lázítót fogja őt méltóképpen megbüntetni. Erre Fautot és társát felküldték ugyan Bécsbe, de a predikátort továbbra is megtartották.²

A hiábavaló rendeletek után végre ismét egy fényes küldöttség érkezett Sopronba, melynek tagjai voltak: Fejérkövi István nyitrai püspök, kir. helytartó, Szuhay István, a hírhedt váci, majd egri püspök, Monoszlay András veszprémi püspök, Draskovics Mátyás tinnini c. püspök, Joó János personalis és ennek titkára Lippay János. Bizony fényes küldöttség ez. Hogy a jó uraknak nem volt más dolguk e nehéz időben, mint a lutheránusokat üldözni, midőn a nagy lutheránus hadvezérek, Nádasdy és társai künn a harcmezőn küzdöttek a török ellen.

A zárda mellett levő Feurer-féle házban³ gyülekeztek össze 1595. július 17-én. Nagy Tamás polgármestert és Treusel Mihály városbíró-t ide hívták és Grünberger kiszolgáltatását követelték tőlük.⁴ Nagy Tamás azonban kijelentette a bizottság előtt, hogy inkább megkötozteti magát, mint sem hogy e kívánságukat teljesítse. Eközben ugyanis az összecsendült városi polgárság már

¹ A két vármegye kérvényei és Mátyás válasza vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. V. 233. 17. 22. és Lad. XII. et M. Fasc. I. 11. Dokumente I. 2. A. 92.

² Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. I. 4. és 11. Gamauf Dokumente. I. 2. A. 92, m. n. 259. 1.

³ A mai bencések kolostorához épített ház volt ez a belvárosban. Később Gábel Lajos, majd Dörner Kristóf, ma dr. Schreiner Károly háza, Gamauf I. 371.

⁴ Sopron város válasza vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. V. 233. 19. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 92. s. 269. 1.

körülvette a házat, talán a végsőre is elszántan. Annyi bizonyos, hogy a fényes bizottság megijedt s lázadástól tartva már életét sem látta biztonságban. Nem tettek tehát egyebet, mint hogy a predikátort hívták maguk elé. A nép ebbe sem egyezett bele, de a tanács jót állott érte, hogy nem lesz semmi bántódása. Így végre megjelent Grünberger, kit a bizottság hosszas kikérdezés és komoly intelem után azzal bocsátott el, hogy hagyja el a várost nyolc nap alatt, ha csak a legszigorúbb büntetést nem akarja magára vonni. A városnak azonban — ami meglepő volt és nagy meghátrálást jelentett — megengedték, hogy a vidékre kimehessenek az istentiszteletet látogatni és urvacsorázni, gyermekeiket kereszteltetni és jegyespáraikat összeadni. A további küzelemben azután a soproniak mindig erre hivatkoztak.¹

Az engedmények fejében, valamint azért is, hogy Fautot és Puchert bécsi börtönükből kiszabadítsák, Grünbergert végre 1595. szept. 1-én elbocsátották. A külső tanács a város nevében igen meleg hangú bizonyítványt adott neki, dicsérik lelkipásztori hűségét, szívesen megtartották volna továbbra is s ajánlják másoknak, kiknek még van szabad vallásgyakorlatuk. E bizonyítványban is említik a soproniak, hogy a kir. biztosok megengedték nekik a más helyekre istentiszteletre való kijárást. A káptalan is bizonyítványt adott a városnak, hogy szemük láttára történt Grünbergernek eltávozása.²

Bécsben azonban még ezzel sem elégedtek meg, hanem macacságukért való büntetésül 6000 tallért róttak ki rájuk. Ennek elengedése végett Faut Márk, idősb Feurer János, Dornfeld Joakim és Pauer János tanácsosokat kiküldték Prágába a király elé s már előzetesen Mátyás főhercegnek és más hatalmas uraknak pártfogását is kikérték. A prágai út eredményéről nem tudunk többet, mint hogy a követeket hét hétig ismét fogságban tartották.³ Lehet, hogy a 6000 tallért, mivel igen élénk színekkel rajzolták a háború és a katonai megszállás okozta szegénységüket, elengedték nekik. Hiszen a követek úgy is leülték, amit a város vétkezett. E veszedelmes ügyükben a soproniak Zrinyi Györgynek, a szigetvári hős fiának közbenjárását is kikérték, aki megütközött rajta, hogy őket

¹ Faut krónikája. Gamauf I. 371.

² Vár. lev. Lad. VI. et F. Fasc. II. 50. és Lad. XII. et M. Fasc. V. 233. 15. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 92. t. u. 273. 1.

³ A város kérvénye, Faut, Nagy Tamás és Dobner levele. Lad. XII. et M. Fasc. N. 92. 93. és 94. Dokumente I. 2. A. 92. v. w. x. y. 218. 1.

a predikátor miatt lázadás és engedetlenség bűnével (rebellionis et inobedientiae crimine) vádolják és oltalmukra levélben fordult Mátyás főherceghez.¹

A többszörös büntetés a tanácsot is szigorúbb eljárásra kényszerítette s a felsőség által tiltott dolgokat ő sem engedte meg. Így például Paur Jánost a súlyos beteg édesanyja igen megkérte, hogy halála esetén ne pápista pappal, hanem evangélikus módra énekszóval temettesse el. Paur ezt meg is tette, de a tanács 1596. febr. 5. e miatt megidézte és felelősségre vonta. Mentegőtődzésére a tanács azt felelte, hogy inkább vitette volna el az édesanyját más evangélikus helyre és ott temettette volna el énekszóval. A dolog magában véve nem rossz, mondá a tanács, de nagy veszedelemben forgunk. A vallás dolgában még nem adott szabadságot ő felsége. Előbb bebörtönözésre, majd 5 forint bírságra ítélték Paurt, de utóbb ezt is elengedték neki.²

A kir. biztosok által adott engedéllyel, hogy a szomszédos helyekre kijárhatnak, bőséggel is éltek a soproniak. Nagy csapatokban vonultak ki Nyékre és Kereszturra minden ünnepen és vasárnapon, ahol Nádasdy Ferenc és Dersfy Ferenc lelkészei és tanítói minden akadály nélkül végezhatték tisztüket. A soproniak többször is kérdezték a király tanácsosaitól és a püspöktől, hogy ami Nádasdynak és más városoknak szabad, miért tiltják azt nekik? De hát a kancellár püspökök éppen e város ellen ingerelték Ernő és Mátyás főherceget, mert itt volt az „eretnység” legerősebb és Bécs a közeli Sopronnal ijesztő példát akart statuálni az egész ország számára. Ezt nyíltan meg is mondták neki. A határszéli Sopron városán mintegy kísérleti nyulon próbálta ki tudományát a klérus és az udvar.

A pusztá kijárással azután nem is elégedtek meg, hanem egyes szent cselekvények végzésére a vidéki lelkészeket be is hozták a városba. A jó öreg Akách tűrte ezt, de annál serényebb feljelentő volt a káptalan. 1596. szept. 20. például Glöckel Konrád beneficiátus, a volt plebánus jelenti a prépost és a káptalan nevében a tanács előtt, hogy naponként két predikátor jár a városban, akik itt esketnek és a szentségeket is kiszolgáltatják.³ Draskovits Mátyás prépost pedig a püspöknek jelentette fel a soproniakat. Kutasi azután küldött is 1597. febr. 1-én egy királyi rendeletet a városra,

¹ Vépen 1595. szept. 19. kelt levele. Gamauf, Dokumente, I. 2. B. 102. 912. 1.

² Tanácsjkönyv 1596. Sopron. mon. II. 93. 1.

³ Tanácsjkönyv 1596. szept. 20. Sopron. mon. II. 103. 1. Gamauf I. 373.

mely szigorúan meghagyja a tanácsnak, hogy a püspököt a r. kath. egyház erősítésére szolgáló minden törekvésében támogassa.

Ennek azonban Kutasi már nem sok hasznát vette. Kinevezték esztergomi érseknek és kir. helytartónak, majd pedig az 1597-re összehívott országgyűlésen kellett résztvennie. Új hivatalában sok pénzre volt szüksége, kölcsönt pedig csak a városi polgárságtól remélhetett. Soprontól egy új beneficiumot is kért a régi helyett, tehát nem akart velük pereskedni. Az országgyűlés idején Pozsonyban Dubatsky esperes által átadatta ugyan a soproni követeknek (febr. 19.) a fentebbi rendeletet s maghagyta, hogy a vidékről ne vigyenek lelkészt a városba, de már sokkal szelidebben érintkezett velük. Március 9. maga elé hívatta a követeket s engedelmességre intette őket, amikor is a soproniak arra a vádra, hogy egy vidéki predikátor a városban házat vett és abban egyházi cselekvényeket végez, azt felelték, hogy Stieber Joakim nyéki lelkész nem úgy vett, hanem felesége után úgy örökölt egy házat Sopronban. Tényleg soproni nő volt a felesége¹ s nincs tudomásunk arról, hogy házában egyházi cselekvényeket végezett volna. A követek megnyugtatólag írták haza, hogy a püspök jóindulattal van irántuk s nem vették észre, hogy haragudnék reájok. Az országgyűlés után is csak annyi történt, hogy május 19. biztosok jöttek Sopronba, kik itt az egyházi javadalmakat összeírták.²

Hogy a püspök az öreg Akách plebánust elmozdította, abba bele kellett nyugodniok. Utódja Lamminger György, a volt somfalvi plebánus, hamar elhalt, de a rövid idő alatt is többször összetűzött a soproniakkal. Panaszkodott, hogy Akách rossz gazdálkodása miatt most neki kell szenvedni, nem tartják őt igazi papnak, de mint bajor ember, majd jó bajorosan megmondja nekik. Még el sem temették s Matthesius prépost 1598. júl. 17. már az általa élvezett beneficiumért folyamodott.³

Kutasi távozása után a nála sokkal türelmetlenebb *Pethe Márton* (1598—1605) lett a győri püspök, akit már mint szepesi prépostot kergetett el a fölzendült lőcsei polgárság a jezsuiták erőszakos behozatala miatt. Gunyolódó, civakodó, erőszakos főpap, kinek a püspöki tized miatt is hosszú adáz küzdelme volt a soproniakkal. Lamminger után Villanus Hofer Kristóf fehéregyházi papot (1598—99) választották meg plebánusnak, ez is azon-

¹ Creuzer György csepregi lelkész volt a kérője. Payr. Ehtört. Eml. 44. l.

² Vár. lev. Lad. X. et. K. Fasc. III. 136. Gamauf l. 375. Vár. szám. 1597.

³ Póda, Paroch. tört. 21. l.

ban oly rossz gazda volt, a parochiális házat s a hozzátartozó szőlőket és szántóföldeket annyira elhanyagolta, hogy a város őt a püspök beleegyezésével elmozdította, a plebánia részére négy évre gondnokot (oeconomus) rendelt ki, a lelkieket pedig két káplán, Hartmann és Trackl végezte. Villanus is feljelentette a várost, hogy szolgálatát senki, a tanácsbeliek sem veszik igénybe, letétele után pedig még nagyobb bosszút állott rajtuk.¹

Már 1600-ban is sok baj volt a káptalanbeliekkel, Visről behozatták boraikat és azt a város jogainak sérelmével kimérették; meg a város erdeiben is a jegyzőkönyv szerint „igen grasszáltak.”² A következő évben azután a püspökkel is komolyan összetűztek. Lackner Kristóf, a jeles jogtudós már február elején kénytelen volt Pethét felkeresni, mert az volt ellene a vád, hogy nagy sokaság jelenlétében predikál a saját házában.³ Még e hónapban azután Pethe püspök és kancellár kihivatta magához Rákosra Pucher polgármestert, Thamisch városbíró s Klein Menyhért és Lackner Kristóf tanácsosokat és megvádolta őket, hogy a kereszturni predikátort, ki bejött a városba keresztelni, a bíró az esperes feljelentésére nem akarta elfogatni. „Esküszöm az Istenre és a szentségekre — mondá a püspök — ha én azt a prédikátort a városban rajta kapom, vasra veretem és Rómába küldöm a pápa elé.” Mikor ezt a küldöttek febr. 21. és 22. a belső és külső tanács előtt elmondották, a bíró azt felelte, hogy a prédikátor Nádasdy embere, tehát nem fogathatja el, de nem is akarja, mert az ő hitsorsosa. A kereszturni predikátornak különben is öröklött jószágá van a városban, azért jár be. A követek a püspök előtt azzal is mentegették magukat, hogy a kir. biztosok 1595-ben megengedték a más helyre való kijárást. Pethe erre azt felelte, hogy majd utána jár Pozsonyban s magukat az itt járt biztosokat kérdi meg.⁴

1601. május elején a káplánok helyett rendes plebánust választottak ismét Esthion Wimpfhamer János Henrik személyében, akivel formálisan megegyeztek, hogy őket a szomszéd templomok látogatásában nem akadályozza s a keresztelesek, esketések és temetések miatt háborgatni nem fogja, mivel a polgárság *mind* az ágostai hitvallást követi s ebben akar élni és

¹ Sopr. mon. II. 129. I. Vár. jkv. 1599. aug.

² Vár. jkv. 1600. dec. 11. Sopr. mon. II. 146.

³ Sopr. mon. Forrásanyag II. 148. I.

⁴ Sopr. mon. II. 152. Gamauf I. 379.

meghalni.¹ Most azonban Hofer, a letett plebánus állott rajtok bosszút. Ez ugyanis szintén május havában egy kemény vádlevelet adott be ellenük Mátyás főherceg elé, mely szerint most is kijárnak a szomszéd helységekbe, sőt a városba is hoznak be papot, akivel a templomban is predikáltatnak; őt pedig csak azért mozdították el állásából, mivel feljelentette őket, kéri tehát a vissza helyeztetését.² Majd pedig Wimpfhamer is ellenük fordult. Nem maradhat néma kutya, mondja a tanácshoz írt folyamódványában, a soproniak őt teljesen mellőzik, ezáltal jövődelmét apasztják; Kereszturra és Nyékre hordják ki a stólat, itthon eretnek iskolát tartanak fenn; vasárnaponként eretnek predikáció és ének hallatszik ki minden házból, a parochiális templom pedig üres; a kövek, az oltár és a templomi székek fogják az ítélet napján a soproniakat megvádolni. A kereszturi predikátor a múlt héten 3 napig volt a városban és november 29-én Aecht Mártonnak a fekete medvéhez címzett vendéglőjében (vagy üzletében) keresztelte Zehner uram gyermekét, Tamisch városbíró volt a koma és Kereszturon kereszteltetett a jegyző is (Dobner Sebestyén). Komolyan és bizalommal inti őket, hagyják el mindezt és térjenek meg, mert a kiadott rendeletek szerint börtönnel és jószágvesztéssel fognak bűnhődni.³

Wimpfhaimer azután a püspöknél és főhercegnél is feljelentette őket, mert Mátyás 1602 elején szigorú rendeletet küldött ismét Sopronba, mellyel a polgármestert és a belső, valamint külső tanács 3—3 legidősebb tagját azonnal való megjelenésre Bécsbe idézte. Január 5-én utaztak el: Pucher János polgármester, Faut Márk, Lackner Kristóf tanácsos, Dobner Sebestyén jegyző és a külső tanácsból Klein Menyhért, Prunner György és Walther Ádám.⁴ Pethe püspök mint kancellár szintén Bécsben volt és a soproni követek naponként felkeresték. Titkára, Diák Máté sugta meg nekik, hogy a püspöknek most főként pénzre volna szüksége, mert kir. helytartónak akarják kinevezni, ami márc. 5. meg is történt. A soproniaknak azonban a háborúra is sok levén a kiadásuk, most csak egy nagy hordó (16 akós) borral kedveskedtek neki. A vallás dolgában pedig ismét azzal mentették magukat, hogy 1595. a kir. biztosok megengedték nekik a

¹ Sopr. mon. II. 158. Gamauf I. 380.

² Gamauf I. 380. Dokumente I. 2. B. 114.

³ Wimpfhamer levele. 1601. dec. 3. Gamauf, Dokumente I. 2. B. 127. n. 1015. 1.

⁴ Tanácskönyv 1602. jan. 5 és jan. 28. Vár. szám. Gamauf I. 385.

szomszéd helyek látogatását s ők csakis e föltétellel bocsátották el akkori predikátorukat. Szemükre lobbantá a püspök azt is, hogy egy soproni polgár fia Nyéken próbabeszédet mondott, ki majd Sopronban akar azután predikálni; a városi jegyző irnoka pedig iskolát akar nyitni. Ők meg viszont az új plebánust vádolták meg, „Oly botrányos életet él, mondották, ha valaki közülök tenné azt, már hamuvá égették volna.“ A soproni kandidátus próbabeszédjéről pedig nem tudnak.¹

Unverzaglt titkos tanácsosnak egy emlékiratot adtak át Bécsben, melyet a püspök úgy magyarázott, hogy a soproniak az összeülő országgyűléssel akarnak fenyegetődzenni. Bántotta Pethét az is, hogy a balfiak letartóztatták a lovait és zálogban ott fogták. Meg már kitörőben volt a dézsma miatt is a nagy per. Tehát semmi engedményt sem tett, ellenkezőleg a főhercegnek szigorú rendeletével bocsátotta haza a követeket, mely szerint a soproniak engedetlenségük és különösen az országgyűléssel való fenyegetésük miatt súlyos büntetést várhatnak, eretnek papot a városba többé nem hívhatnak, sőt a szomszédos helyekre sem járhatnak ki többé.²

Visszatértük után a soproniak azzal akarták a haragos püspököt kiengesztelni, hogy Wimpfhamer plebánustól, aki rossz gazda volt, a paplakot a hozzátartozó ingatlanokkal együtt hosszabb időre bérbe vették. A püspök is óhajtotta ezt és a város sem idegenkedett tőle. Így erősítette meg Pethe Márton Rákoson 1602. Szent György napján kelt levelével a soproniak szerződését, mely szerint a város a plebánia egész birtokát megjavítás céljából 10 évre bérbe veszi és fizet a plebánusnak a maga, valamint a káplán, tanító és orgonista eltartására évi 350 frtot, s neki adja még a balfi, harkai és kópházi plebániák után járó stólaris jövedelmet, 40 akó bort, 10 mérő buzát, 15 mérő rozsot, két tehén eltartására 2—3 szekér szénát, 2 káposztás földet és 2 kertet. Így most tíz éven át a város kezelte a plebánia összes birtokát.³

A plebánusnak most az eddigi parochiából a praedicatura házába kellett átköltöznie. Ezt azonban nem találta elég jónak. A város viszont azt felelte, hogy nem építhetnek neki fejedelmi szobákat. Wimpfhamer még 1603. febr. 21 is a régi plebánián

¹ Sopr. mon. II. 169. I.

² Vár. jkönyv. Sopr. mon. II. 171. Gamlauf, Dokumente I. 2. A. 98.

³ Póda, A sopr. paroch. tört. 25. I.

lakott, holott új lakását (das Benefiz auf dem Platz) nagyobb költséggel már rendbe hozták.¹

E szerződés sem tudta azonban a békét helyreállítani. Úgy a plebánussal, mint a püspökkel sok viszálya volt még a városnak. Pethe püspök, akit Türk János perével újra megharagítottak, május 7-én Sopronban az összes templomajtókra hirdetményt függesztetett ki, mely szerint aki bármely a városon kívül levő templomba istentisztelet vagy egyházi cselekvények céljából ki-megy, azt exkommunikálja és 50 forinttal bünteti.²

A vallási kérdéssel párhuzamosan egy hosszú és kegyetlen dézsmapere is volt a püspöknek a várossal. A polgárok ezt úgy sem szívesen fizették, Pethe Márton pedig többféle újítással állott elő. Elsőben is nem adta meg a szokásos dézsma-ebédet (Zehend-mahl), azután pedig azt kívánta, hogy se a városban, se a falva-kon ne adhassanak el mustot, míg ő a dézsmát ki nem veszi belőle. Hiában hivatkoztak a régi szokásra, Zsigmond királyra, aki Márton nap után rendelte a dézsmaszedést, hiában Mária király-néra, ki a soproni tizedet kamarásának, Behaim Bernátnak engedte át, hiában Nádasdy Tamás nádorra, ennek özvegyére és mostani fiára, Ferencre, hiába Delphini és Liszti püspökökre, akik mind a régi módon szedték a dézsmát. Pethe azt felelte: Nádasdy csak arendatarius volt, ő pedig proprietarius; ha Delphini bolond volt, ő nem bolond. Majd azután 1000 tallért és 100 akó bort ígértek a soproniak a dézsma megváltására, de Pethe ezt is keveselte. Nem rövidítheti meg az egyházi vagyont, mondá, mert szemmel kísérik a kanonokok, akiknek mindegyike győri püspök akar lenni.³

Pethét, mivel pénzre volt szüksége, főként dézsma ügye érdekelte s mivel a soproniakat a szokottnál jobban meg nem dézsmálhatta, tehát vallási üldözéssel töltötte ki rajtok bosszuját. Több soproni boros szekeret letartóztatott és Rákosra vitetett. A soproniak viszont fegyveres erővel keltek boraik védelmére s felpanaszolták, hogy anyagi romlásba dönti őket, mert ilyen viszonyok között a kereskedők nem mernek Sopronba jönni bort vásárolni. A dézsma

¹ U. o. 26. l. Póda szerint a predikatura a jelenlegi plebánia háza volt, mely a Sancti Ruperti beneficium háza helyén épült.

² Tanácskönyv 1602. máj. 4. Sopr. mon. II. 186. Gamauf I. 392. Dokumente I. 2. A. 100.

³ Sopr. mon. II. 191. 194. 196. 201. 205. l. Tanácskönyvek. Alle capitls Herrn ein aug auf mich haben und denkt ein Jeder noch Bischoff zu Rab zu werden. Aber es wurd nit ein yeder narr Bischoff zu Rab werden. 200. 227.

ügyében a soproniak még Prágában is kétszer jártak s utiköltségekre, ajándékokra 1000 fontnyi pénzt költöttek.

A püspök és a soproniak közt Pozsonyban, Bécsben és Rákoson lefolyt párbeszédeknek kulturtörténetü becsük van, de igen kedvezőtlen színben mutatják be a hatalmas főpapot, ki a vallásszabadságot is dézsma szerint mérte. Ezért Matthesius prépostnak szavaira, hogy lelkiekben a püspök a felsőség, Krámer soproni kamarás azt felelte: „Igen a lelkiekben, csak hogy a püspök zsebje nem lelki.¹ Máskor meg mint városi hirt kellett elhallgatnia a püspöknek, hogy a bíróválasztási lakomáról mondták előre néhányan a piacon: „Szent György és Szent Márk napján majd megint úgy tele eszik magukat a papok, hogy három napig lesz mit emészteniök“.²

Június 10-én, midőn Faut és Kramer a balfiak miatt jártak nála Pozsonyban, ijesztésül mondá nekik, hogy a szentgyörgyieket, ha predikátorukat hélfőig el nem távolítják, vásra vereti és a pozsonyi várba viteli. Szóvá tette a modoriak gonosz kópéságát is, kik elfogták a plebánus kutyáját s megnyírták a feje bubját, miként a papokét szokták. De július elején Bécsben Lackner és Dornfeld előtt megdicsérte a pozsonyiat, akik jó példát mutatnak, úrnapján részt vesznek a processzióban; a soproniak ellenben bemocskolták az ő kifüggesztett rendeletét, a tanácsot — úgy mond — meg kell reformálni, mindhiába.³

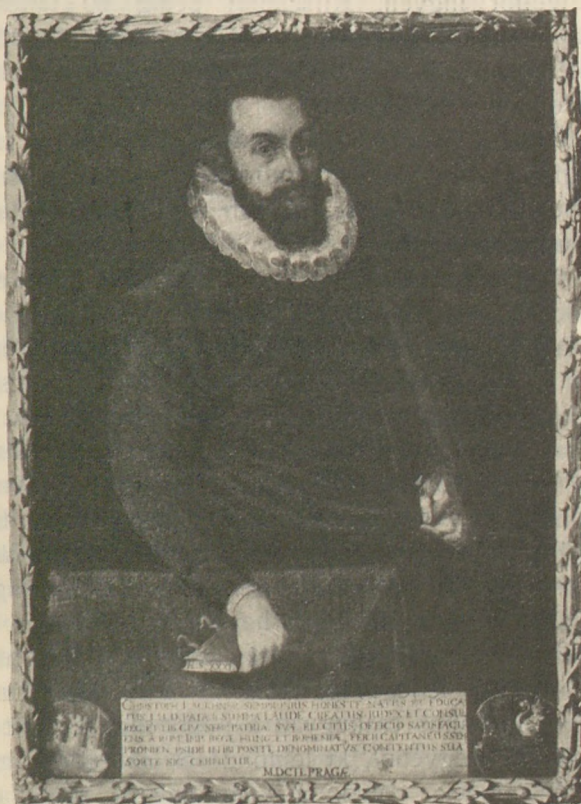
Még keményebb lett azonban a püspök beszéde szüret után, midőn ismét a dézsma tüzelte fel, de a templomba járókon töltötte ki haragját. Október 20. történt, hogy a püspök emberei a kereszturi uton három soproni polgárt, Klein Menyhértet, a volt tanítót, Wolf Kristóf péket és Kirschner Andrást kocsijukkal és lovaikkal együtt feltartóztatták és foglyúl vitték a püspöknek rákosi várába. Még asszonyaikat is bántalmazták, le akarták derekukról metszeni az ezüst övet. Nagy volt emiatt a felháborodás az egész városban s Prunner Györgyöt és Mock Tamást nyomban követekül küldték Rákosra a püspökhöz. Az engesztelő áldozatot, egy fiatal vadsertést és néhány palack jó soproni bort, most sem feledték a főpaprak megvinni.

¹ Auf wölchs Herr Kramer gesagt, ja in geistlichen, aber sein beutel sey nit geistlich. Sopr. mon. II. 200. 1.

² Ettliche auf dem platz draussen gesagt, die pfaffen werden sich itz an S. Georgen und S. Marxtag anfressen, dass sie wider 3 tag zu dauen haben. Sopr. mon. II. 185.

³ Sopr. mon. Forrásanyag II. 188. és 189. 1.

Pethe Márton szent haragjában azonban igen durván fogadta őket. „Hát nem tudják a soproniak, hogy én locumtenens és praelatus vagyok? Ha nem tudják, hát nézzék meg ő feisége parancsolatját, hogy királyi helytartó lettem. Nem vagyok én se varga, se szabó, se rákosi halász vagy más közönséges ember, én locumtenens vagyok. Három főkolompos van a tanácsban,

Dr. Lackner Kristóf soproni polgármester.

kik a várost vezetik, a polgármester (Pucher), a szép doktor (Lackner Kristóf utrius que juris dr.) és a ti szép jegyzőtök (Dobner Sebestyén). Isten adná, hogy a polgármestertek volna itt, ezer aranyért nem adnám. Hamarosan elvitetném a pozsonyi várba és megtenném vágrófnak. Megkivánnék egy kis levegőváltozást a gonosz embernek. Gonosz ember, mondom, és eretnek.“ Azután még szemükre veté, hogy rendeletét a templomajtón bemocskolták, ezt majd még a polgármester orra alá dörzsöli. A polgárokat

nem bocsátja szabadon. Minek járnak ki? Majd áttéri a dézsma ügyére. Az érte ajánlott 1000 tallért csufosan kevésnek találja. S végre is polgármesterüket ócsárolja: „Idegen ember, azelőtt bőrnadrágban járt és most egy bölcs úr! Szép bölcs uraitok vannak.“¹

Kleinért és két társáért még kétszer is küldtek ki kövelet Rákosra. Wolfot ingyen, Kirschnert pedig 10 tallérért és a templomba készítendő antipendiumért hazabocsátotta, de Kleint, „aki lázító és olyan, mint egy predikátor“, tovább is ott tartotta. Szegény Klein egy siralmas levelet is írt rákosi fogságából, a püspök 100 tallért akar érte váltságdíjul. De végre is felesége az esperes segítségével 25 tallérért váltotta ki. A kocsija, lova, kardja és török mentéje még így is Rákoson maradt. A volt tanító tehát elég kárt szenvedett hitéért.²

A püspöknek és káptalanának ez a nagy türelmetlensége és hatalmaskodása a legnehezebb helyzetbe juttatta Wimpfhamer plebánust, aki ígérete szerint békességben akart volna élni a polgársággal. 1603. január 29-én ez megjelent a tanács előtt és elpanaszoló, hogy Matthesius esperes, a káptalanbeliek s a többi papok is naponként megrohanják s tőle kérik, írja össze azok neveit, kik a városból más helyre járnak ki templomba s ott kereszteltetnek vagy ott esküsznek. Ő pedig nem tudja, mit csináljon. Ha nem teszi meg, akkor a püspöktől várhatja az exkommunikációt; ha pedig megteszi, akkor a polgárság haragját vonja magára. Tőlük kérdi tehát, hogy mit csináljon. A tanács azt javasolta neki, hogy tartson a várossal s mondja a püspöknek, hogy a kijáróknak feljegyzése nem az ő hivatalához tartozik. Úgy látszik a plebánus csakugyan a polgársággal tartott s ezzel kiesett a püspök kegyéből, ki lemondását sürgette s már szept. havában kénytelenek voltak a soproniak a rájuk erőszakolt Ludechius Jánost (1603—1606) elfogadni. Ez is kereste a polgárok kedvét s azzal biztatta őket, csak küldjék gyermekeiket az iskolába, azért nem kell pápistákká lenniök.³

Pethe Márton még megérte Bocskay szabadságharcát, ez elől azonban Szombathelyre, majd Németújvárra s végre Bécsbe menekült, ahol 1605. okt. 3. halt meg. Pázmány még neki aján-

¹ Sopr. mon. II. 198. l.

² Vár. lev. Gamauf, Dokumente I. 2. B. 96. sz. 897. l. Tanácsjkönyv 1602. Sopr. mon. II. 202. l

³ Tanácsjkönyv 1603. jan. 29. és szept. 17. Sopr. mon. 207. és 224. l.

lotta egyik korai munkáját. Felette dicséri benne Rudolf iránt való hűségét s az eretnokség teljes kipusztítását is tőle várja.¹ A soproniak, mint láttuk sokat szenvedtek tőle, aki erőszakosságban talán még Draskovichot is felülmulat.

A számkivetésnek ezen 22 esztendeje alatt Grünbergernek 9 hónapi papságát kivéve íme nem volt nyilvános vallásgyakorlatuk. De azért a reájok erőszakolt plebánusnak szolgálatát sem vették igénybe, amint ezt Hofer 1599. oly keservesen panaszolja fel. Inkább halottaikat is papi kíséret nélkül temették el. Kijártak télen rossz időben is Nyékre, Kereszturra. Ha pedig ezt sem teheték, akkor minden családfő maga volt házában a pap. Vasárnaponként kihallatszott minden házból az egyházi ének. Fogságot, pénzbírságot, mindent elszenvedtek, de hitüket meg nem tagadták. Az ellenség fáradt el az üldözésben, nem ők a szenvedésben.

Az iskolába sem adták fiaikat r. kath. tanítók keze alá. Fabricius Márk r. kath. rektor 1602. segélyt kért a tanácstól, mert egész tanítósága idején, úgymond, egy gyermeket sem hoztak az iskolájába. Ehelyett inkább házi preceptort fogadtak titokban, akihez azután a szomszédok és rokonok is elküldték gyermekeiket. Így tett például Paur János 1592-ben.² Vagy pedig más hazai és külföldi iskolákba járaták fiaikat. Jeles tanítói voltak Keresztturnak, Nyéknek is. Sokan keresték fel a híres csepregi magyar iskolát, mások az osztrák Krotendorft és a stájer Grácot. Eljártak a lengyel Meseritzbe, Breslauba, Wittenbergbe, Jenába.

Lackner Ádám aranyműves a 16 éves Kristóf fiát 1587. Csepregebe adta. Schindler István 1588. Rosenkranz Mihály 1592. és Mock Tamás 1592—94. Wittenbergben tanult.³ Paur János polgár a két fiát 1594. Breslauba akarja küldeni, de a tanács azt ajánlja: mivel az apjuk is tud magyarul, jobb volna, ha előbb magyar iskolába adná őket. Keresztturnak, ahol sok soproni fiú járt iskolába, a század végén több jeles tanítója volt, mint a brandenburgi Arnswaldból való Ottó Dániel, a csepregi kollokvium jegyzője, a pomerániai származású Rhetius Márton és a sárvári Zvonarich Mihály. Nyéknek is már 1568. volt egy Khettscher János nevű tanítója és Styber Joakim (1588—1596) és az erfurti Schmuck János 1601. lelkészek is taníthattak. Nagy Tamás polgár-

¹ Az új tudományok hamisságának tiz bizonyossága. Grác 1605. Pázmány P. összes munkái. Magyar sorozat. I. köt. 377. és 381. l.

² Soproni mon. II. 77. l.

³ Mock levele vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. X. 108. Gamauf I. 429.

mester 1595. a Prágában járó Feurer Jánosnak azt írta, hogy visszatérőben János nevű fiát s a többi ott tanuló soproni ifjút látogassa meg. Ezek valószínűleg a lengyel Meseritzben tanultak.¹ A két Rainer fiut is 1598. Breslauba akarták küldeni, de mivel Faut és Dobner jegyző megexaminálta és úgy találta, hogy az Imre gyerek nem valami különös tehetség (kein sonderlich ingenium), azért csak magyar iskolába utasították. 1600-ban az ifjú Paur Mihályt is magyar iskolába küldték, hogy tanulja meg a magyar nyelvet. „És jó volna, mondja a tanács, ha Csepregbe adnák, hogy ott egyszersmind a latin nyelvet is megtanulja.“ A jegyző fia, Nussbaum György 1599—1601. és Graf Mihály 1603. Jenában tanult.² 1603-ban az ifjú Zoánát vizsgálta meg Mock és Faut s mivel a magyar nyelvet és grammatikát már tudta, azon tanácskoztak, hogy a cseh nyelv kedvéért Budewitz, Horn vagy Krotendorf helységbe küldjék-e. Végre is Klein Menyhért Krotendorfba kísérte el, mert ott van iskola. Mock Jakab, a fentebbi Tamásnak rokona 1597. körül ment ki Wittenbergbe s ott 1603. egy „De origine animae“ című disputatiót is adott ki, melyet Martini tanár elnöklete alatt tartott s Magyar István sárvári és Zvonarics Mihály czenki lelkészeknek ajánlott. Később Nádasdy Pálnak nevelője, majd pedig titkára volt.³

Így a soproni evang. ifjak jobbára idegenben végezték iskoláikat. Sopronban ezen 22 év alatt a következő r. kath. tanítók működtek: Olay Erich (1584) csak egy negyedévig, a joachims-thali Weinstein Sámuel (1585—88.), Agricola Kristóf (1588—92.), Auer János (1592—96.), Spreitzer Elek Lénárd (1596—97.), Sommer Benedek (1597—99.), aki „artium liberalium et philosophiae baccalaureus“ büszke címmel dicsekedett, különben pedig egy soproni polgárnővel való tiltott viszonyáról volt ismeretes. Stantler Márton (1599—1600.), Asber Sebestyén (1600—1602.), Fabricius Márk (1602.), Kuczera György (1602—1603.), Huber Kristóf (1603—1604.) és Baumgartner Lőrinc (1604—1606.), aki a vele egy házban lakó kántorról és diskántistákról is emlékezik

¹ Sopr. mon. II. 91. I. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 92. x. 287. 1.

² Sopr. mon. II. 118. 135. 139. 215.

³ Hegykőről 1610. febr. 14. írt Megyery Imre alispánnak, Nádasdy Pál gyámjának egy érdekes levelet, melyben a gyermeknevelés elveit fejtegeti s ajánlja, hogy növendékét, miként Thurzó György tette a fiával, egyelőre még ne vigyék Németországba. Az árvai vár levéltárában Acta religionaria No. 78. Kubinyi, Thuró Imre. 5. I. Burius, Micae 188 I. Fabó, Codex dipl. 6. 1. és Vita Superint. 85. 89.

s akit a bécsi béke után szintén kántornak fogadott fel a város.¹

Ezeket a város akarata ellenére beerőszakolt más vallású tanítókat a polgárság nem is becsülte meg, azért változtak oly sűrűn. Panaszkodnak is, hogy az iskola tetején beesik az eső, az épület majdnem összedől; nemcsak a rektor emeleti szobájába, hanem a kántor földszinti lakásába is leszivárog a víz. A protestáns világban mégis csak másként gondoskodott a város úgy az iskolákról, mint a tanítókról.

A 22 évi erőszakos elnyomással tehát a római egyház nem nyert semmit. Papjai, tanítói voltak, de hiányzott a nyáj. Evang. lakótársaikkal türelmetlenségük miatt csak mind jobban meggyűlölgették magukat s áttéríteni a protestánsokat, ami a céljuk volt, nem tudták. Sopron kulturállapota az előbbi virágzás után e 22 év alatt szomorú képet mutat.

Az evangélikusok, igaz, sokat szenvedtek hitükért, követeiket, sőt az egész tanácsot Prágában, Bécsben, Rákoson, hányszor vetették fogságba, s hányszor sújtották nagy pénzbírsággal úgy a várost, mint egyeseket (Nagy Tamást, Schiefer Jánost). De meghozták az áldozatot, mert tudták, hogy evang. hitükért, a lelki szabadságért semmi ár sem lehet drága. S azt a vallást, mely nekik ennyi áldozatba került, annál jobban megbecsülték.

Csak egy kissé szabadabb levegő kellett Rudolf nyomasztó uralkodásának vége felé s az evangéliom szövétneke új lánggal lobogott fel ismét Sopronban. Az óhajtott jobb időket meghozta Bocskaynak szabadságharca, a mellyel új korszak nyílik Sopronnak egyháztörténetében is.

¹ Gamauf ezeknek jegyzékét is összeállította nagy fáradsággal a vár. szám-
adásokból, nyugtákból és jegyzőkönyvekből. Gamauf I. 523. l.

VII.

Bocskay hadai Sopronban. Szellemi műveltség és anyagi állapot az első korszak végén.

a) Sopron a háborus világban.

Több és nagyobb vallási sérelme egy városnak sem lehetett az országban, mint Sopronnak. És mégis, midőn Bocskaynak külön a dunántúliakhoz intézett felhívása megjelent, Sopron a felkelésben nem vett részt, kapuit a hajdu vezérek előtt nem nyitotta meg. A város lakóiban nagy volt egyrészt a hagyományos királyhűség, de másrészt az sem tagadható, hogy a felkeléssel Sopron kockáztatott volna legtöbbet, a császári megtorló seregek e várost érték volna legközelebb. Bécsből és Újhelyből az ágyuk torkai igen közelből meredeztek Sopron felé.¹

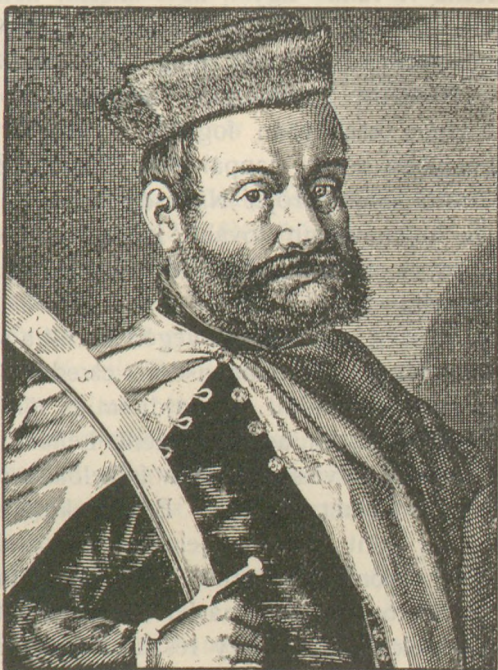
A városnak ez a vonakodása mentséget talált más városok és egyes protestáns főurak példájában is. Pozsony, Kőszeg, Szombathely, Győr, Komárom, Léva, Zólyom, Eperjes stb. szintén nem vagy csak kényszerűségből hódoltak meg Bocskaynak. És a protestáns főurak közül is Batthyány Ferenc Németujváron, Zrinyi Miklós, a szigetvári hős unokája Csáktornyán s a Felvidéken Thurzó György, Révay Péter stb. szintén nem pártoltak át hozzá, hanem a király mellett megmaradva akartak egyházuk bajain is segíteni. Mind meg annyi bizonyíték a r. kath. vád ellen, hogy a protestáns ember eo ipso mind rebellis.

Künn a vármegyében azonban elegendő voltak, kik személyes nagy sérelmeket szenvedtek és szívesen látták Bocskay hajduit. Így Dersffy Ferenc, Középpulya, Nyék és Lánzsér ura, kinek nyakába a fiskus minden alapos ok nélkül pert akasztott és ifjabb Nádasdy Tamás, a nádor unokaöccse (Kristóf fia), Kabold és Egervár ura, Pecsényéd örökös ispánja, akinek birtokait vérfertőztető házasság ürügyével akarták elrabolni, mivel unokahugát Gersei

¹ M. Tört. Tár. 1874. 78. I. Prot. Szemle 1906. 369. I. Lásd e fejezethez : Payr S. Bocskay hadai Sopronban. Sopron 1914.

Pethő Zsuzsánnát vette feleségül.¹ Ezek a protestáns szomszédok hiában csalogatták és fenyegették a várost, Sopron ellenállott mind végig.

Közvetlen szomszédjuk és jó barátjuk, Nádasdy Ferenc főispán 1604 elején halt meg. Özvegye, a hírhedt Báthory Erzsébet kis-korú fiával, Nádasdy Pállal és ennek gyámjával, Megyery Imre alispánnal, kinek Széplakon² volt birtoka, megmaradt a király mellett való hűségben, ezért azután Keresztúr is sokat szenvedett. A vármegye is Lozson 1604. őszén tartott gyűlésében teljes loyaltással határozta el, hogy az alispán és főjegyző személyesen menjenek fel Bécsbe és hűségük kijelentésével kérjék ki Mátyás főherceg kegyét.

Bocskay István.

A soproniak a felkelésről Treusel Mihály tanácsos által vettek tudomást hivatalosan, ki jelen volt a lozsi megyegyűlésen és dec. 15. jelenté a tanács előtt, hogy ő fel-sége „a rebellio miatt“ leiratot küldött és hűségre szólítá fel az ország lakóit. Némethy Gergely, hajdú vezér, ki Somorja és Rajka között kelt át a Dunán, a Fertő mellékét feldulva Nezsider felől jött Sopronnak s május 18. volt a város előtt, de tovább vonult, ekkor még sem a várost, sem a falvakat nem bántotta.³

Közeledésük hírére Krámer Mátyás polgármester már máj. 8. összehívta a belső, majd a külső tanácsot és bölcs intézkedéseket

¹ Szilágyi S. M. N. Tört. V. 571. és Takáts S. Vas. Ujság 1914. 192.

² Itt látogatta meg őt Sennyey István bécsi diák korában 1604. Századok 1915. 27. l.

³ Sopron mon. II. 234. l. Payer György krónikája 1565—1652. Kézirat. Sopr. lyc. könyvtár. Ea. 251.

tettek a város védelmére. Az anyagiak mellett a szellemiekről sem feledkeztek meg. Fatiga Boldizsár polgár többek közt azt is kérte, hogy midőn ily nagy a háborús veszedelem, hozzanak egy predikátort a városba, hogy mégis valami vigasztalása legyen a szegény embernek. A tanács azonban ez ügyben is a Szombathelyen tartózkodó püspököt, mint kir. helytartót akarta előbb megkérdezni. A vallás ügyét, úgy látszik, nem akarták összekeverni a felkelés dolgával. Pethe Márton püspök Németújvárra, majd Bécsbe menekült s ott is halt meg 1605. okt. 3.¹

Némethy Sopron alól Csepregre vonult hadaival s itt abban a tágas kastélyban fogadta a magyar nemesek meghódolását, amelyben kevés nappal előbb ifjabb Zrinyi Miklós, György fia, tartotta menyegzőjét Nádasdy Annával, Báthory Erzsébet leányával. Innen vonult tovább Némethy Kőszeg felé, melynek kapitánya, a fentebbi Nádasdy Tamás, szintén befogadta Bocskay vitézeit.

Kőszeg után május végén került a sor Sopronra, hová a bécsi hadi tanács Trautmannsdorf ezredessel ekkor már jelentékeny csapatokat küldött. A hajdukat is török és tatár segédcsapatok támogatták. Junius 5-én Szent Lénárd dombjánál (Kuruc domb) a soproniak visszaverték a felkelőket. Néhány zászlót is elvettek tőlük s ezeket nyomban Bécsbe küldték fel, ahol úrnapiján jún. 9. már mint győzelmi jeleket hordozták körül a processzióban.² Payer krónikája szerint Trautmannsdorf katonái és a polgárság már ekkor mintegy másfél ezeret elejtettek a felkelők és a török csapatok soraiból. Egy részük a vár árkában lelte halálát, a többi pedig futva menekült.

De ez még csak előjátéka volt a város ostromának. Az ellenség újabb csapatokkal erősödve ismét visszatért és Hagymásy Kristóf, Szentgrót ura, a hajduk egyik vezére, junius 11-én felgyújtotta a külvárost. Ugyanekkor Balf és Kópháza is sokat szenvedett.³ Mátyás főherceg részvétellel értesült Sopron veszedelméről s bátorító levélben ígért segédcsapatokat és hadiszert. A hadi segély meg is érkezett. Trautmannsdorf Ádám ezredes 500 lovassal és Dorn Farkas kapitány 300 gyalogossal védte a várost. Ezeknek zsoldos csapataitól is azonban igen sokat szenvedett a polgárság. Maga Dorn is kapzsi, kegyetlen ember volt. Sárkány

¹ Sopron. mon. II. 239.

² Faut krónikája. Gamauf i. m. I. 413. és Payer krónikája.

³ Haynóczi D. Iter Neosollense. Kézirat. Nem. Múz.

Istvánnak a városházzal szemben épült házában (a mai Storno-házban) szállott meg s első dolga volt, hogy onnan a magyarokat, Sárkány cselédeit kiüzte.

Junius 17-én Nádasdy Tamás és Dersffy Ferenc mint szomszédok külön levélben hívják fel Trautmannsdorfot, hogy vonja ki csapatait Sopronból. Ha az idegen zsoldosok nem jöttek volna Sopronba — írják — a város felgyújtása és kifosztása is elmaradt volna és a török, tatár sem jött volna ellenük. Engedjenek e felhívásnak — kéri a soproniakat — mert különben a török felhossa Kanizsáról ágyúit és erőszakkal veszi be a várost. Ők Lakompakon csak nagy nehezen tudják már most is az idegen népet (a törököt) visszatartóztatni.¹

De Sopron most sem hódolt meg. Szorult helyzetéből Básta György mentette ki, aki junius végén jött Bécsújhelyre. A félelmes hadvezér az egész vidéket megtisztította az ellenségtől. Sopron alól Kereszturig üzte a felkelőket s azután jun. 30. betegen tért vissza Bécsbe. Náprágyi Demeter, volt erdélyi püspök, ki szintén Bécsben volt, 1605. júl. 5. írta Kornis Boldizsárnak: „Az ellenség még eddig nevedett, szintén valamit éreznek. Básta uram rájuk ment vala Sopron felé, de nem várták meg sehul. Sopront megszabadította tőlük és Kereszturt megvötte. Az benne valóknak megkegyelmezett mind és benne hagyta őket. Ő maga most itt vagyon az haddal.”²

De még ezzel sem múlt el minden veszedelem. A város még július elején is nagyon szorongatott helyzetben volt. Payer és Faut krónikájukban részletesebben is szólnak Sopron ostromáról. Az egész lakosság, Krámer polgármester parancsára a belvárosba menekült. Sőt a környékből is sokan jöttek ide. A külvárosiak azonban, mikor házaikat lángokban látták, ismét ki akartak rohanni, hogy vagyonukból, amit lehet, megmentsenek. Trautmannsdorf azonban ezt nem engedte meg, ő csak a maga rác és kozák zsoldosait bocsátotta ki, akik azt is elvitték és feldúlták, amit az ellenség meghagyott. A házakat feltörték és kirabolták. Egy tehenet, ökröt vagy sertést egy pint borért is eladtak másnak. A szegény nép pedig a belvárosból nézte ezt a bitangolást.

Az ezredes később az asszonyoknak megengedte, sőt meg is parancsolta, hogy menjenek ki a belvárosból, élelmet azonban nem vihettek ki és ottkűnn sem találtak. Voltak, kik Bécsbe és

¹ Vár. lev. Lad. VI. et F. fasc. IV. 186.

² Veress E. Básta György levelei. II. 694.

Ujhelybe menekültek, de ezek meg elhagyott kedveseik miatt aggódtak. Az egész külváros igen gyorsan égett le, két óra alatt minden tűzben állott. Csak két házat kíméltek meg a lángok, Kling János és Schedl Vida házat a Szent Mihály-utcában. Az egész győri káptalan is most hagyta el Sopront. Polosticzai András keresztes pap is azzal menté később Bécsbe való mene-

Sopron ostroma Bocskay idejében 1605.

külését, hogy Trautmannsdorf lovasai nem csak a házat dúlták fel, hanem szolgáját is kivont karddal támadták meg.¹

A belvárosban, melyet szintén lövöldöztek, csak 3—4 ház égett le. A nagyobb tűznek úgy vették elejét, hogy a háztetőket előre lehordták. Ha nem is a tűztől, de a nagy nyári forróságban igen sokat szenvedtek a belvárosiak is a szűk falak közt megromlott levegőtől. Nem csak a sok nép volt a szűk házakba összezsúfolva, hanem a behajtott sok állat is. Némelyik házban 200 is volt a barmok száma. S ezek oly büzzel árasztották el a várost, hogy szinte halálos volt. Az utcák tele voltak szeméttel, a várárkok állatoknak hulladékaival. Minden órán várhatták a dögvész kiütését. Nem is maradt volna ez el, ha az ostrom meg nem szűnik.

¹ Sopr. mon. II. 250.

Payer krónikája szerint az egész ostrom hét hétig tartott. Táborát az ellenség először Kópházánál (ober Kolnhof in den Wiesmath), másodszer Vulkapordánynál (bei Prodersdorf), harmadszor ismét Kópházánál, negyedszer pedig a külvárosban a Szent Mihálykapunál ütötte fel. Ez utóbbi alkalommal a templomba is betörték, ezt erősségül használták s a temetőt, a lövőházat (Schiesshütte), mely mellett 1592. temetőhelyet vettek és a fővényvermet is elárasztották.¹

Ez az utolsó támadás már Básta távozása után július havában történt. A felkelők a török és tatár csapatokkal most csak rövid ideig voltak itt, de annál nagyobb dúlást és pusztítást vittek véghez. A templomban, mely már előbb is áldozatul esett, most a belső felszerelést rombolták össze.

Mathesius István főesperes csak nem régiben szorította rá a majd nem teljesen protestáns céheket, hogy régi szokás szerint ékesítsék fel az oltárokat. Külön oltáruk volt a kovácsoknak, kalaposoknak és kádároknak. A kalaposok ugyan vonakodtak és azt mondták, hogy nekik nincs oltáruk. De a protestáns tanács, mely a régi hagyományok iránt is nagy kimélettel volt, a templomba küldte őket, hogy nézzék meg, az egyik oltárra kalap és olló van festve, ez az övék, tehát diszítsék fel. A kádárok is kiakartak térni a költség elől és azt mondták, hogy a nekik tulajdonított oltáron van ugyan egy cirkulus (ein Zirckhel), de ezt a szerszámot más mesteremberek is használják.²

A vitát most alaposan tárgyalanná tették Bocskay hadai, melyek az oltárokat minden díszítményükkel együtt lerombolták. Az oltárképeket szétszabták, a zászlókat eltördelték. A magyarok szövetét is, melyre mindenféle bibliai história volt ráfestve (der Ungern Tuch, da alle biblische Historien gemahlt stunden) eltépték. Az orgonából kiszedték az ólomsipokat és puszkagolyókat öntöttek belőle. Végül pedig a székeket, padokat és minden mást, ami csak fából volt, összehordták és felgyújtották. Íme ez a háború. Mennyi műemlék veszett el csak ekkor is.³

Ennyi szentségtörést, ami mind egy nap és egy éjjel történt, többé nem lehetett tűrni. Másnap délben mintegy 40 főnyi katonaság s mintegy 150 soproni polgár és földmives a régi Templom-

¹ Sopr. mon. I. 48.

² Sopr. mon. Vár. jkvek II. 178. 181.

³ Faut krónikája. Gamauf, i. m. I. 415. Das verwirrte Ungarn. 1683. 383. I. Haynóczi, Iter Neosol. 135. 197.

utcán át (durch das Kirchgässchen¹) támadást intézett, behatolt a temetőbe egészen a templomhoz és az ellenség soraiból sokat lekaszabol, a többit pedig megfutamította. A soproni protestáns polgárok voltak tehát azok, kik a templom- és képrombolókat szétverték. Két hiteles krónika, két szemtanu feljegyzése alapján azért mondjuk ezt nyomatékkal, mert Gerhard ferenci barát már 1608-ban a protestánsok iránt való gyűlöletből reájuk fogta, hogy hét oltárt, a képeket és az orgonát ők rombolták össze. Ez a vád újabb megtoldással, mely szerint magát a templomot is ekkor foglalták volna el a protestánsok erőszakosan, később is felmerül. Holott, mint láttuk, már a XVI. században is közösen használták Szent Mihály templomát protestánsok és r. katolikusok.²

A soproniak a négyszeri nyári ostrom után sem szabadultak meg még minden veszedelemtől. Payer krónikája szerint az égetés és fosztogatás a vidéken tovább tartott az egész esztendőben. Szüretkor is a termést még csatározás közben kellett behordani. „In summa — írja a krónikás — Niemand kann es aussagen, wie es damals zugegangen ist, allein der es gesehen hat.“ A Ricingből ide menekült Payer így hivatkozik magára mint szemtanura.

Mátyás főherceg még október elején is két zászlóalj katonát akart Sopronba beszállásolni, de a város a közelmúlt tapasztalatain okulva, különféle kifogásokkal tért ki előle. Újabb ostromra már nem került a dolog. Némethy csapatai ekkor már másfelé harcoltak.

Bocskay neve még sokáig emlékezetben maradt a polgárok körében. A királyhűség ellen vétőket és a város érdeke ellen cselekvőket bélyegezték meg vele. A „Potschyberg, Potschythor és Potschygasse“ elnevezések azonban nem Bocskaytól erednek, miként a hagyomány mondja és még Haynóczi is állítja. Ezek az elnevezések Sopronban már korábbiak.³

Hazafias szempontból mindenesetre fájlnunk kell, hogy a magyar nemzetnek e szabadságharcában, mely úgy az állami, mint az egyházi életben oly fontos és korszakos eredményekre vezetett, Sopron nem Bocskay hadaival, hanem azok ellen küzdött.

¹ A mai Hegy-utca (Berggasse), az evang. árvaháztól jobbra, melyet a nép ma is Kirchgässelnak mond.

² Sopr. mon. Vár. jkvek II. 263. l. Das verwirrte Königreich Ungarn 1683. 383. l.

³ Lásd ezt bővebben „Bocskay hadai Sopronban“ című füzetemben. Sopron 1914. 44. l.

Bocskayt azóta koronás királyunk, I. Ferenc József ismerte el szabadsághősnek, midőn Budapesten neki szobrot emelt. De az olyan férfiak, mint dr. Lackner Kristóf városbíró, bizonyára védeni tudták a maguk álláspontját is. Ők a török veszedelmet tartották nagyobbak és csak az Ausztriával való szövetségtől remélték annak teljes leverését. És nem mondtak le arról sem teljesen, hogy a Habsburgok végre békés úton is meg fogják adni a vallásszabadságot. Erre azonban legalább is II. Józsefnek kellett volna várnok, ha addig el nem pusztulnak.

Annyi bizonyos, hogy Sopron is Bocskay művének, a bécsi békének köszönhetette szabad vallásgyakorlatának visszaállítását. S midőn Illésházy és a magyar főurak velők tárgyalni kezdtek, tekintetbe vették szorult helyzetüket, amelyben ők itt Bécs közelében voltak.

Bocskay szabadságharcával és a bécsi békével jutott el Sopron egyháztörténete is az első korszakos fordulóponthoz. Mielőtt azonban a kivivott szabadság ígéretföldre átlépnénk, előbb tekintsük át az eddig megfutott pályát és foglaljuk össze röviden az első korszakban elért eredményeket.

b) Visszapillantás és összefoglalás.

A különváláshoz az első fontos és hivatalos lépés volt, midőn a város a nürnbergi vallásbéke évében, még 1532. kívánja, hogy a plebánus az evangéliom szellemében tanító predikátort tartson maga mellett. A második lépés az augsburgi vallásbéke után az iskolának evang. tanítókkal való újjászervezése 1557-ben. A harmadik: Gerengel Simon lelkésznek az egész tanács által történt rendes meghívása 1565-ben. A viszony a két egyházfelekezet között eleinte testvéries békés volt mind addig, míg Spillinger plebánus utcai dűrva támadásával ezt 1574. fel nem bontotta.

A különválás ekkor is csak hit és meggyőződés dolgában, szellemi téren történt meg. Anyagi téren továbbra is közös maradt a gazdálkodás, mert a város maga magát tartván az egyházi vagyontulajdonosának, ugyanaz a tisztán protestáns előjáróság a közös egyházi és városi pénztárból díjazta úgy a r. katolikus, mint az evang. lelkészeket és tanítókat.

A soproni evang. gyülekezet a győri püspök iránt akkor tagadta meg az engedelmességet, mikor az 1579. évi szombathelyi zsinatra a maga papjait el nem bocsátotta s annak egyéb intézkedéseit

sem vette figyelembe. Az állami hatalomtól is függetlenül intézte belső egyházi ügyeit. A bécsi udvar csak korlátozólag, az üldözések idején avatkozott bele a gyülekezet ügyeibe.

De befelé sem volt külön kormányzó testülete a gyülekezetnek. Egy külön egyházi tisztviselője volt csupán, az egyházi gondnok, (templomatya, Kirchenvater), kit a római egyháztól vett át s aki szintén tagja volt a tanácsnak és ennek rendelkezése alatt állott. A gyülekezet összes szellemi és anyagi ügyeit a városi tanács intézte, élén a polgármesterrel. Ez választotta a lelkészeket és tanítókat, hittani és kultuszügyekben is ez intézkedett. A lelkészek és tanítók véleményét csak fontosabb szakkérdésekben hallgatták meg, amikor vagy írásban, vagy személyesen megjelenve, élőszóval adták elő javaslatukat.

Ez a városi tanács a polgármesteren, városbírón és jegyzőn kívül még 12 szenátorból, így összesen 15 tagból állott. És e szerint világi testület intézte az egyházi ügyeket, ami ellenmondásban volt az egyházi autonómiával. De mivel a tanácsosok mind protestánsok voltak, így a gyülekezet a maga egyházi képviselőinek is tekinthette őket. Protestáns maradt ez a tanács a nyilvános vallásgyakorlat 22 évi szünetelése alatt is, mert Ernő főherceg 1586. szept. 12. azt is a város bűnei közé sorolja, hogy a tanácsba nem választanak r. katolikusokat.¹ Világi hivatalában ez a prot. tanács azonban oly pártatlan és a felsőség iránt oly hű és engedelmes volt, hogy vallási ügyekben, ha kellett, a protestáns polgárokat is — néha talán felettébb szigorúan is — megbüntette.

Ezen belső vagy kisebb tanács mellett másik világi testülete volt a városnak a külső vagy nagyobb tanács (Gemeinde, communitas, választott község) 120 taggal, akiknek élén állott a négy tribun (Vormund, gyám) és a huszonnégyesek (Vierundzwanziger oder Genannte) s ezeken kívül voltak a fertálmesterek (Viertelmeister).²

A hazai evang. egyházzal s közelebbről a dunántúli egyházkerülettel szemben is teljes függetlenségben tartotta magát a gyülekezet. Bornemisza Péter dunáninneneni püspöknek Beythe számára adott bizonyítványát 1574. elfogadták ugyan, de ők maguk akkor még nem küldték papjelöltjeiket felavatás végett a kerület

¹ Lásd fentebb a 168. lapon.

² Az 1569. évi szervezet szerint Gering János, Pápai Imre, Frank Farkas és Artner Erhard, a város fiatal, de előkelő polgárai voltak fertálmesterek.

püspökeihez. Sem Szegedi Máté, sem Beythe István nem avatott lelkészt a soproniak számára. Ők inkább Grácba küldték a kándátusokat s Homberger Jeremiással, a gráci primárius lelkésszel leveleztek. Grácba vitte különben Horváth Gergely a bártfai lelkészt, Skulteti Severinust is, holott Magyarországon közelebb is találhatott volna szuperintendenst. Homberger, a gráci pap, pedig nem volt az.

A *hittani alap*, melyen a gyülekezet állott, az ágostai hitvallás volt és Luther kátéja. Gerengel kátéja ezeket magyarázza. A kálvinizmus, unitarizmus és flaciánizmus elől félve zárkóztak el. A magyar lelkészek iránt hitvallási tekintetben mindig volt valami kis gyanú és talán nem is egészen alaptalanul. Ezért kellett Beythének bizonyítványt hoznia Bornemiszától. Később mégis úgy ő, mint Dragonus, Sopronból való távozásuk után a kálvinistákhoz pártoltak át. Dragonusnak, míg itt volt, a tanács már 1579. meghagyta, hogy a magyar tanítók közt kálvinista vagy antitrinitárius ne legyen. Ezeket különben már Miksának 1567. évi rendelete kitiltotta a városból. Schremmel rektor is 1583. kálvinizmussal és más tévelygésekkel vádolta meg kollegáit. De azt hisszük, sötéten látott, mert Dragonus már nem volt itt, Muraközy pedig mindvégig hű maradt az ágostai hitvalláshoz és az Egyesség Könyvét is aláírta. Legfeljebb talán Fedius Virgilius konrektor lehetett gyanus, aki 1584. Schremmelrel együtt volt kénytelen távozni. Nagy Tamás városbíró 1593. a győri püspök előtt is nyíltan megvallotta, hogy az ágostai hitvallást követi s nem kálvinista és nem is flaciánus.

Az *istentiszteletet* a reformátorok által megállapított elvek szerint tartották s Gerengel agendáját és az 1571. évi osztrák agendát használták. Szent Mihály és Szent György templomába közösen, de más-más órán jártak a r. katolikusokkal. A magyar istentiszteletekben bizonyára a magyaróvári Huszár Gál énekeskönyvét használták, melyben a liturgia rendje is közölve van. E szerint még az antiphona, responsorium, Kyrie, Gloria és Credo is megvolt és a chorus a gyermekkarral váltakozva énekelt.¹ Muraközy rektor Sopronban egy fiatal embert is kapott maga mellé, hogy az éneklésben segítsen neki. A predikációk és könyörgések mellett katekizációk (Kinderlehre) is voltak. A városi számadásokban előforduló feljegyzések szerint a német lelkészek már

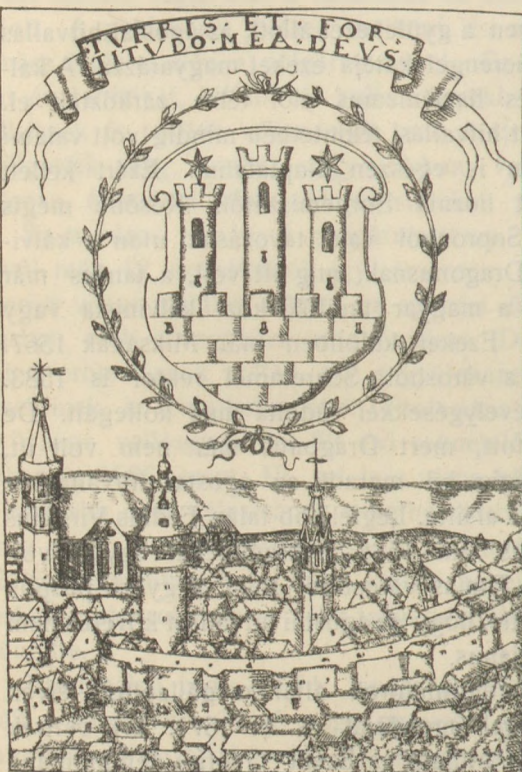
¹ Prot. Szemle 1892. 325. és 449. l.

Gerengel óta a fehér papi inget is (alba, Chorhemd, Chorrock) viselték.¹

Az iskolát, mint láttuk, már a reformáció hatása alatt szervezték újjá. A latin gymnasium mellett volt külön német és magyar nyelvű népiskola. A latin iskolában a rektor mellett három segédtanító működött és így 4 osztályú volt, de több évfolyamra be-

osztva. Itt is Melancthon tantervét fogadták el bizonyára mint a többi protestáns iskolában. Schremmel pedig, mint Besztercebányán, itt is Sturm-nak strassburgi tantervét honosította meg. A tanítók közül Zeitvogel, Schremmel és Muraközy kiváló képviselői protestáns tanítói világnak. Még Bécsből is voltak osztrák tanulók Sopronban.

Viszont a soproni ifjak is sűrűen jártak ki Wittenbergbe, Grácba, Breslauba, Budweis (Budewitz), Meseritz, Horn és Krotendorf iskoláiba. Lackner Kristóf Páduába is kiment, mely ekkor a

Sopron város címere és látképe Lackner idejében.

pápával ellenséges Velencének uralma alatt állott s a protestáns ifjakat is szívesen befogadta. Wirth, Schreiner, Rosenkranz, Faut, a két Mock és Lackner, külföldön járt ifjak a közpályán s részben irodalmi műveikkel is kitűntek. Faut és a Ricingből ideköltözött Payer György értékes krónikát írt. Mock Jakab dissertatiót adott

¹ Gamauf i. m. I. 466. II. 525. 1. Az 1567. évi számadásban: Dem Herrn Simon (Gerengel) 12 Ellen Gallnerische Leinbatt zu einem Chorrock gekauft, die Elle à 2 Schilling 4 Pfennige, macht 3 Pfund, 1 Schilling, 10 Pfennige. Az albát majd Chorhemd, majd pedig Chorrock néven nevezik.

ki és nevelési elveit közli levelében. Lackner műveiről alább fogunk szólni. S az első magyar orvosi művet is Szigeti Frankovics Gergely soproni orvos írta.

Sopron szellemi életének egyik legszebb bizonyossága volt e korszak végén az a kis *tudós társaság* (Studentenbund, Foedus Studiosorum), melyet a még fiatal városbíró, dr. Lackner Kristóf 1604-ben, tehát a még mindenfelől fenyegető török veszedelem idején alapított. Valósággal fegyverzaj között szálaltatta meg a műzsákat.

Sopronnak e kiváló fiáról itt külön is meg kell emlékeznünk. Atyja, Ádám, aranyműves és városi tanácsos, anyja Schiffer Borbála volt. 1571. nov. 22-én született Musaeus Jónás lelkész keresztelte. Anyját már 1579-ben elveszítette, akinek halálos ágyán is az volt a kívánsága, hogy egyetlen fiából tanult ember legyen. Apja néhány év múlva Rittschendel Jakab lelkész özvegyét, a művelt lelkű Consul Annát, Consul István kismartoni lelkész leányát vette el feleségül, aki mostoha fiát

nagy gonddal nevelte. A soproni iskolák bezáratása után Lackner Kristófot az atya Csepregre vitte, hol azonban a különben tehetséges ifjú nem sok kedvet mutatott a tanuláshoz s e miatt vissza is hozták. 1587-ben két oly jeles tudós vette át a csepregi iskola vezetését, mint Creutzer György lelkész és Gabelmann Miklós rektor. Ennek hírére az ifjú visszament, de most sem volt kedve

Lackner és a soproni tudós társaság címere.

tanulni, inkább apja műhelyébe akart beállani, hogy aranyműves legyen ő is. Apja még Morvaországba és Felső-Magyarországba is elküldte több helyre, de sehol sem volt maradása. Majd katonának is beállott, de ezt is hamar megunta. Végre is hazajött és megtanulta apja mesterségét.

De ime a műhelyben, mikor már nem állott kényszerűség alatt, most ébredt fel benne a muzsák iránt való szeretet. Az esti és reggeli órákban nagy szorgalommal olvasgatott. Gabelmann, ki most Grácban volt tanár, továbbra is levelezett a családdal és neki kell tulajdonítanunk, hogy a már érettebb korú ifjú a műhelyt elhagyva Grácba ment az evangélikusoknak ottani híres főiskolájába. Nagy buzgalommal pótolta az elmulasztottakat s mint Saurau báró¹ fiának nevelője Páduába is kiment, a hol fényes eredménnyel szerezte meg a jogi doktorátust. Az ennek elnyerése céljából kidolgozott tételeket b. Polheim Miksának és b. Pragh Jánosnak ajánlva nyomtatásban is kiadta². Beutazta majdnem az egész Itáliát s 1597. a bolognai és sienai egyetemek is megadták neki a polgárjogot. Mint hírneves ember tért vissza szülővárosába, ahol polgártársai sem fukarkodtak az elismeréssel.

1599-ben mint 28 éves férfiú már a tanács tagja s mint látuk, több fontos kiküldetésben vett részt. 1602-ben Rudolf királytól a nemességet is megkapta, amit protestáns embernek kétszeresen nehéz volt elnyerni. 1603-ban pedig már városbírónak is megválasztották. Mint volt katona és a helybeli ezredes által kinevezett kapitány a város ostromlásakor 1605. Bocskay hadai ellen is vitézül harcolt, sőt a hírneves Tilly vezérlete alatt is katonáskodott. Polgártársai mint hős katonát is többször ünnepelték.³

Bíróságának második évében történt, hogy Fatiga Boldizsár nevű polgártársa által 1604. a fentebbi Studentenbund megerősí-

¹ A lutheránus stájer rendek nagygyűlésén (Grác 1598. szept. 23.) Saurau Ernreich főmarsall volt a legtüzesebb szónok. Ő mondá: „Az udvar parancsolata igen szigorú és ellenkezik az Isten parancsolatjával. Az ember csak a testet veheti el, de Isten a lelket is; aki azért az embert többre becsüli Istennél, az nem méltó hozzá. Fegyveres felkelésre és a magyarokra gondoltak. „A magyar urak nem taszítanak el maguktól” — mondták. (Oestr. Prot. Jahrb. XXXV. 250.)

² Theses ad iuris materiam de hereditatibus, quae ab intestato deferuntur. Consriptae a Chr. Lackner, Sempronienſi Pannonio pro Licentia Doctoratus in utroque iure consequenda. Etc. Patavii 1595. 4 réti 16 levél. Nemz. Múz. Szabó K. Rmk. III. 860.

³ Fridelius J. Christophori Lackneri vitae curriculum, Ratisbonae 1714. Gamauf i. m. II. 134. Dokumenta I. 2. C. 146. I. Vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. IX. 310.

tését kérte a tanácstól, amelynek tagjait egyszersmind a pünkösdi másnapján d. u. 1 órakor tartandó gyűlésre s feleségükkel együtt vacsorára is meghívta magához. A tanácsosok örömmel vették a meghívást s meg is ígérték, hogy elmennek.¹

Lackner a Studentenbund számára alapszabályokat is készített, melyekből a társaság céljára és működésére vonatkozólag a következőket tudjuk meg. Nem a mai értelemben vett tudós vagy irodalmi társaság volt ez, hanem csak a város műveltebb lakosságának akart a könyvek és személyes érintkezés útján való művelődésre, nemesebb szórakozásra és a baráti érzelmek ápolására alkalmat adni s emellett erejéhez mérten a szegényeket s különösen a külföldre utazó tanulókat is segíyezni.

A társaság vagyona önkéntes adományokból, alapítványokból, hagyományokból, ingatlanokból és értékes ingóságokból, a belépti és évdíjakból állott. Maga az alapító mutatott jó példát, midőn a Greisser hegyen levő szőlejét, 20 tallért és egy ezüst poharat adományozott már 1604. a szövetségnek.

A szövetségnek csak egyetemen járt tanult emberek (literati vel studiosi) és nemesek (nobiles) lehettek tagjai. A tanácsbelieket (senatores) azonban felvették, ha az előbbi feltételek egyikének sem feleltek meg. Vagyis felvették a tanácsbeli iparost is. Egy kis rangbeli elkülönülés tehát mindenesetre volt a szövetségben, de a tudományt is egyrangúnak vették a nemességgel. A férjjel együtt a feleség is tagja lett a szövetségnek, aki mint özvegy is megtartotta jogát. Ime, a feminizmusnak egy kis gyenge szellője. A protestantizmus hatása alatt a nők mind több jogot nyerne a férfiak mellett.

Belépéskor minden tagnak valamely jeles szerzőtől való értékesebb könyvet kellett adnia a könyvtár számára s ezenkívül belépti díjul fizetett minden literatus és nemes 1 aranyat, a tanácsbeli, ki sem literatus, sem nemes nem volt, 2 aranyat, ha pedig mesterember volt a tanácsbeli (mechanicam artem exercens), akkor 3 aranyat. Az évi tagsági díj pedig 8 magyar pénz volt. (Nummi Hungarici octo, acht ungrische Pfennig).

Évi összejövételét és számadását a szövetség mindig pünkösdi másnapján d. u. 1 órakor tartotta. E nap estéjén volt a családi vacsora is nők jelenlétében a mester (elnök) házában. Az ilyen

¹ Soproni mon. II. 232. Payr S. Lackner Kristóf tudós társasága. Soproni Napló 1915. 295. sz.

gyűlésben a magasságos Istennek tiszteletére csendes karének és hangszeres zene is volt, ami vacsora után alapszabályon kívül bizonyára vigabbra is fordult. De benne volt a szabályokban, hogy az ily vacsora a szövetség pénztárát felettébb meg ne terhelje.

Az elnökön kívül volt jegyző is, aki latin nyelven írt be mindent a szövetség könyvébe. S az elnök mellett négy tanácsos (seniores) is segédkezett, kik a szövetség ingó és ingatlan vagyonát kezelték. Úgy a könyvekről, mint egyéb ingóságokról lajstromot vezettek. A szövetség pénzes ládjának két kulcsa volt. Könyveket használatra csak a tanácsosok engedélyével lehetett kivenni. Pecsettjükön a szövetséget jelképező két összefogódzó kéz volt s a középen egy könyv, mely a tudományt (artes liberales) jelképezte s ezen kívül öt betű: S. F. S. N. S. (Secretum Foederis Studiosorum Nobilium Soproniensium).

A szövetség alamizsnát is osztott ki évenként bármiféle szegényeknek, de különösen azokat a soproni ifjakat segítette, akik valamely egyetemi grádus elnyerése céljából tanulnak külföldön. (21. §). Lackner még azt is kikötötte, hogy halála után az ő mesteri vagy elnöki hivatalát az örökölje, akinek a soproniak közül doktori grádusa lesz; ha pedig ilyen nem akad, akkor a szeniorok közül az első legyen utódja.

Az évi összejöveteleken egy-egy tagot meg is koszorúztak. (Corona vernali orment. Mit einem Bundskränzlein verehren). A jöltevők neveit veres tintával írták a szövetség könyvébe, sőt címerét is belefestették. Halottaik temetésén testületileg jelentek meg és versben vagy prózában örökítették meg emlékét.¹

Egy kissé a hiúság is belejátszott a dologba, de a szellemi életnek mégis javára szolgált. A mai irodalmi társulatoknak volt a Studentenbund úttörője. Nem egészen eredeti alkotás, bizonyára Grácban vagy Olaszországban látott Lackner ehhez hasonlókat. És efféle volt nálunk is a renaissance korában a Sodalitas Litteraria Danubiana. Ő, az alapító, végrendeletében is megemlékezett a szövetségről, neki hagyta levéltárát, diplomáit és egy serleget, melyet aranyműves korában ő maga készített. Halála után is a szövetség egészen 1674-ig fennállott, jegyzőkönyvei is fennmaradtak.

A város műveltségének és áldozatkészségének messze földön is jó híre volt. Így Joanell Péter Velencében 1569. nyomtatott zeneművét küldte meg tisztelet jeléül a városnak s 1571. Bécsből

¹ Gamauf, Dokumente I. 2. C. 146. 1. Az alapszabályok latin és német nyelven.

sürgelte meg az érte járó szokásos jutalmat. Kolb János Bécsből 1572. küldi a Szentlélekről szóló nyomtatott versét. Heckel György pedig Kemmathról az Úr szenvedéséről és feltámadásáról szóló költeményét. A linzi születésű M. Spangl Máté Steyerből 1579. Dávidnak hét bűnbánati zsoltárát versekbe szedve.¹ Koler János pomogyi és wallerni kezdő tanító 1580. nyomtatott verses vita-iratát (Kampfgespräch). A Gerauból való Lindenmayer György 1580. Bécsből küld Krisztus 35 csodatételéről szóló verses művet. Rheder Gáspár is 1580. Breslauból küldte valamely munkáját. A würzburgi Degen Lénárd pedig 1581. Bécsből egy nyomtatott verset Krisztus eljöveteléről.²

Nemcsak műveltségéről, hanem a városnak *vallásos buzgal-
máról* is nagy elismeréssel szólnak nemcsak saját lelkészei (Gerengel), hanem külföldi tekintélyek is, mint a gráci Hom-berger és a rostocki Chytraeus. Áldozatkészségük, mellyel hitükért a legnagyobb terheket és szenvedéseket is elviselték, valóban elismerésre méltó. Hűségükben a börtön falai sem tudták őket megrendíteni. Egyes esetekben a különben józan és óvatos polgárság a nyílt zendüléstől és zavargástól sem riadt vissza. Protestáns önérzetükről méltó bizonyosságot tesznek Unverzagt császári tanácsos előtt, midőn kimondják, hogy hit dolgában sem a császár, sem más emberi tekintély előtt meg nem hódolhatnak, hanem maguk felelnek magukért, Istenhez való viszonyukat maguk intézik Isten igéje és saját lelkiismeretük szerint.

A reformáció hatása láthatóan nyilvánult meg *nemzeti és társadalmi* téren is. A nagy bizalmatlanság, sőt gyűlölet a magyarság iránt megszűnik. Külön lelkészt és tanítót hívnak számukra és a város jóvödelmeiből díjazzák. Sztáray már megdicséri őket a szétszórt magyar nemzetről való gondoskodásukért. Gyermekeiket elküldik magyar szóra, a csepregiekkel és másokkal cseregyermekket váltanak. Német és magyar családok összeházasodnak. A magyar állameszme iránt való tisztelet a városi jegyzőkönyvekben is kifejezésre jut s a magyar tárgyalási nyelv a városházára is bevonul.³

A reformáció leküzdi a város kétféle lakossága, nemesség és

¹ Gamauf i. m. I. 347. Vár. lev. Lad. XXIV et Y. fasc. V. 276. és 283. Lad. XII et M. fasc. I. 42. és 45.

² U. o. Lad. XII et M. fasc. I. 44. 46. 48. 50.

³ Lásd: Soproni magyar gyülekezetünk a XVI. században. Payr S. Evang. Egyházi Élet. 1915. 3–6. szám.

polgárság között a *rendi különbséget* is. A németek befogadják a magyarokat a városba, az eddig nem adózó nemesek viszont reverzálisokkal kötelezik magukat, hogy a polgári terheket, közmunkát sat. ők is viselik. A reformáció hatása alatt születik meg az 1608. évi XIII. törvénycikk, mely ezt a viszonyt most már országosan is rendezi, kimondván a városokra nézve a betelepedés jogát, de egyszersmind a nemesek adózási kötelezettségét is.

A falvakhoz való földesuri viszonyban is a városnak csupán Medgyessel volt nagyobb baja, de itt is a lelkészek száműzetése után, midőn a vallásszabadság elnyomásával a törvényes rend felbomlott. A medgyesiek a jobbágyi terheket sokalták s az volt a gyanujuk, hogy Sopron nem is jogos alapon jutott Medgyes birtokába. Kollonics Szigfridhez, Kismarton evang. kapitányához fordultak, hogy szabadítsa fel őket. Így indult meg 1597. az úgynevezett *medgyesi lázadás*, melyről azonban Sopron városa is korán értesült és Szentbertaláni Menyhért polgármester megfélelő kísérettel nyomban kiment Medgyesre, a falu népét meglepte, Freund Vida bírót elfogatta és Sopronba vitte magával. Rajta kívül Frank Pál és Teufel Tamás voltak a főbűnösök, kiket a soproni tanács vagyonuk elkobzására és a faluból való kiseprűzésre ítél. Ezek, úgy látszik, át is tértek, mert Mátyás főherceg és Pethe Márton püspök vette őket pártfogásába. Nekik köszönhatték, hogy a város büntetésük nagyobb részét elengedte s beleegyezett, hogy az elűzött hat medgyesi lakos Rákosra, Pethe püspök falujába költözhessék át. Mikor Freund medgyesi bírót megkérdezték, hogy miért kerestek más felsőséget, ez cinikusan felelte: jobb egy urnak szolgálni, mint tizennégynek (a tanácsnak).¹ Ilyen gyümölcsöket termett a fejetlenség, midőn az ígehirdetés és a lelkipásztorkodás szünetelt.

E szomorú esettel szemben a vallásos élet gazdag gyümölcsseit látjuk a *szeretet munkáiban*, a jótékonyságban. Külön evang. lelkész vezetése alatt állott a kórház, mely ugyan városi, közös intézmény volt, de a reformáció eziránt is felujította az érdeklődést. A szegények és betegek itt városi jóvődelemből ingyenes ellátásban és ápolásban részesültek. A városi tanács a lelkészek és előljárók által támogatva gondoskodik az özvegyekről és árvákról. Nemcsak gyámokat nevez ki a város, hanem az árvák ellátása és neveltetése is igen gyakori tárgya a tanácsüléseknek.

¹ Russ K. sopr. krón. 15. l. Tomek Ö. Tört. helyek Sopron megyében 79. l. Sopr. mon. I. 53. II. 115. 119. 121—123.

Szegény ifjakat, soproniakat és idegeneket, német és magyar ajkúakat, itthon és a külföldön is segítkez a város. Számos köszönő és beszámoló levél tanuskodik erről a városi levéltárban. Számos elűzött lelkész és tanító (exul, exulans) folyamodik a városhoz nemcsak hazánkból, hanem Ausztriából és Németországból is. És a város ilyenkor bűnnek tartotta volna a keresztyén nemes kötelesség elől való kitérést. Senkit segítség nélkül el nem utasított.

Beygewither Jakab, a volt kismartoni lelkész 1582. például a Stein városából elűzött lelkészt, Wiesner János magistert ajánlja a város pártfogásába.¹ Különösen a török rabságba esett szerencsétlenek folyamodnak maguk vagy rokonaik által nagy számmal a városhoz és nem is eredménytelenül. Így ajánlotta Pythiraeus Gergely kereszturni lelkész 1601-ben Magyar István sárvári esperes és Zvonarics Mihály cenki lelkész kértére Thury Benedek kálvinista lelkészt a soproniaknak. Thury húsz éven át szenvedett török fogságban, Herberstein szabadította ki, de még tartozott a váltságdíjjal és most ezt kéregette össze a vagyonosabb gyűlekezetekben. Bizonyára Sopronból sem bocsátották el üres kézzel.²

És *erkölcsi téren* is mutatkoztak a reformáció áldásai. Maga a papság mutatott jobb példát. Láttuk, hogy mennyi megbotránkozást okoztak úgy a plebánián, mint a beneficiátusok házában tartózkodó nőszemélyek. A protestáns papi család, az ároni ház most más képet tárt a soproniak elé. Csak Rittschendel lelkész nejére, Consul Annára hivatkozom, ki mint paplány és papné műveltségével és erkölcsi életével vívja ki a soproniak tiszteletét. Mint özvegyet is később a város gazdag, tekintélyes polgára veszi feleségül. S mint mostoha anya is a Grácban tanuló Lackner Kristófnak oly levelet ír sajátkezűleg, mely jó szívről és fenkölt gondolkodásáról szép bizonyosságot tesz. Jól ismeri a gráci tanárokat és mostoha fiát szeretettel vigasztalja, hogy el ne csüggedjen a tanulásban, ha a városházán a hivatalos személyek, Faut Márk és Nagy Tamás, nem olvassák is el a thesiseket, melyeket ő nagy reménységgel küldött meg nekik.³

Az erkölcsi életre is maga a városi tanács ügyelt fel támogatva

¹ Vár. levéltár. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 142. 1.

² Vár. levéltár. Gamauf, Dokumente I. 2. A. 335. I.

³ Vár. lev. Gamauf, Dokumente I. 2. C. 66. 1. E levélben írja a jó asszony, hogy Gabelmann tanár aranyláncát úgy meghosszabbíttatja, hogy háromszor is körülcsavarhatja a nyakán. Ő említi Cargius gráci tanárt is. Payr, Ehtört. Eml. 43. 1.

a lelkészek által és szigorúan büntette a vétkeket. Sokszor bizony keserű panasz volt a klérus egyik vagy másik tagja ellen is. Spillinger plebánus nők kíséretében barangolt éjjel a városban. Wimpfhamer plebánusról pedig 1602. mondják: „Oly botrányos életet él, hogy ha ezt valaki közülök tenné, már hamuvá égették volna.“¹

És ahol maga a klérus rossz példát mutatott, nem csuda, ha ott a nép körében is elhatalmasodtak bizonyos bűnök. Az 1589. évi jegyzőkönyv (nov. 29) mondja, hogy a bűnök napról-napra mindjobban terjednek és elharapódzanak és különösen az erkölcs-telen nőszemélyek ellen (Hurenlaster, Hurengesindel) fakad ki igen erős szavakkal.²

Az egyházi fegyelmet a régi protestáns kánonok értelmében a lelkészek gyakorolták. A káromkodókat, paráznákat és egyéb bűnösöket eltiltották az úrvacsorájától és a gyülekezetből is kizárták. Az ilyeneket csak őszinte bűnbánat és egyházkövetés után fogadták vissza. Az egyházi törvények megtartása felett a tanács is szigorúan örködött. Így például Weinberger Mártont, mivel vasárnapon ment ki vetni a szántóföldjére, börtönbe vetették és csak mások közbenjárására változtatták át büntetését 20 tallér pénzbírságra.³ A bűnösök szerették különösen a lelkészeket közbenjáróként megnyerni, mivel ezekre a tanács mindig nagyobb tekintettel volt.

Különös gondot fordított a tanács a családi élet tisztaságára. A megesett személyeket szigorúan büntették. Az ilyen eseteket utólagos házasság által kellett jóvátenni. A lelkész az agenda szerint ilyenkor igen kemény esketőbeszédet mondott. Az esketés a börtönben vagy magánházban és csak kegyelemből történhetett a templomban. De ilyenkor is az új párt az oltár előtt nyomban a börtönbe vezették. Így járt például 1595. Baráthy Simon kolompárusnak özvegye, akinek ikrei születtek a szolgájától. Egybekeltek ugyan utólag, de így is 15 tallért fizettek és börtönbe kerültek.⁴

A paráznaságot és házasságtörést halállal büntették, amelyet csak mások könyörgésére nehezen változtattak át fogságra és nagyobb pénzbüntetésre, mint például Raidl Ábrahám esetében

¹ Der Pfarrherr führe ein solchs ergerlichs Leben, wann es unser einer thäte, so hätte man ihn zu Aschen verbrennt. Sopr. mon. II. 170. I.

² Pollák M. A zsidók tört. Sopr. 192. I.

³ Sopr. mon. II. 255. I.

⁴ Sopr. mon. Vár. jkönyvek II. 89.

1599-ben 400 tallérra. Súlyosabb esetekben a középső toronyban való elzáratást, a városból való száműzetést, a kiseprűzést is alkalmazták, a boszorkánysági perbe vontakat a kerékbetöréssel is megfenyegették. Volt pelengér is a városban, mert Preyd Pétert és feleségét mint civakodó házastársakat 1583. láncra kötötték (an die Khetten geschmiedet), más esetben pedig határozottan a pelengért említik (am Pranger mit Ruthen ausgestrichen). A vesztőhely elkészítése a molnárok kötelessége volt.¹

A szellemi műveltség magas fokához képest aránylag csekély anyagi eszközök állottak a gyülekezet rendelkezésére. A *gyülekezet vagyona* állott épületekből (templomok, házak), fekvőbirtokból (szőlők, szántóföldek, rétek, kertek), némi csekély alapítványból, a közös temetőből és templomi felszerelésekből.

Sopronnak régi templomait a buzgó elődök építették s az alapítványokat (beneficium) is keresztyén vallásos célokra rendelték. A város lakói ezeket sem a pápa, sem a király, hanem öröklés útján a maguk jogos tulajdonának tekintették. S az evangélikusok is, mivel tanban, kultuszban és erkölcsi életben az ősi apostoli egyházhoz tértek vissza, semmi okot sem leltek magukban arra nézve, hogy a régi egyházi javak tulajdonjogáról le kelljen mondaniok. A közös használatot, vagy ha ez nem lehetséges, a testvéri megosztozást tekintették ezen a téren egyedül jogosnak és igazságosnak. Szent Mihály templomát használták is így közösen, de később úgy egyeztek meg, hogy a Szent János- és Szentlélek-templom a ferenciek templomával együtt legyen a r. katolikusoké, a Szent Mihály-templom a Jakab-kápolnával és a Szent György-templom pedig az evangélikusoké és a kórházi Erzsébet-templomot használják közösen. A plebánus azonban a Szent Mihály-templomhoz való jogát mindenkor fenntartotta.

Ilyen megosztozással tartották fenn tulajdonjogukat a templomokhoz tartozó házakra, szőlőkre és szántóföldekre vonatkozólag is. Az iskolaházon (Szt. Mihály-utca 10. sz.) kívül az evangélikusoké volt a Fövényvermen épült *felső Kirchhaus*, amelynek helyére épült később a jezsuita kollegium (Kollegium)² és az Ikvahíd közelében a Szentlélek-templomtól jobbra eső sarokház, az úgynevezett *alsó*

¹ U. o. 136. I. U. o. 74. 105. 106. 121. 136. I. U. o. 35. 86. és 260. 1.

² Eredetileg valószínűleg a Quinque Clavorum beneficiumhoz tartozott. De rendszerint csak Schwarz Péterről nevezték, aki utolsó ismert haszonélvezője volt. Ezt a püspök engedelmével csatolták a parochialis templom jövedelméhez. Gamauf I. 436.

*Kirchhaus.*¹ Az evangélikusoké volt továbbá az u. n. *praedicatura* háza (a balfi utca elején a balsarkon), melyet azért neveztek így, mivel előbb a r. kath. hítszónok, később pedig az evang. predikátor lakott benne.²

E házakhoz azután több szőlő is tartozott. Így a felső Kirchhausnak öt, a predikaturának 8 szőlője volt.³ Az alsó Kirchhaus-hoz úgy látszik nem tartoztak szőlők. E szőlőket többnyire maga a város munkálta és szüretelte a város pincéjébe. A predikátoroknak készpénzt fizetett a jövődelem fejében. Gerengel és Musaeus már nem magok szüreteltek, hanem készpénzen váltották meg tőlük a szőlők jövődelmét. A szőlők értékét és nagyságát fontokban fejezték ki a szerint, amennyi volt a munkáltatási díjuk. Ez a mérték a holdak szerint való számítás mellett még a XIX. század elején is megvolt.⁴

A régi r. katolikus paplak a Szentlélek-templom mellett volt, de nem az utcára kiépítve, mint most, hanem eredetileg bent a kertben volt egy kétemeletes épület.⁵ A Szent Mihály-templomhoz 18 szőlő tartozott,⁶ a melynek jövődelmét a plebánus élvezte. Jó években ezek a szőlők több mint 300 akó mustot termettek. 1586-ban meg éppen hogy 461 akó volt a termés. A Szent György-templomnak kevesebb volt már a szőlője, azok értékét csak 122 fontnyinak mondja a számadás. Szántóföldek rétek és kertek is tartoztak az

¹ Az u. n. Pflaster elején az alsó jobb sarkon. Azelőtt a Szentlélek-pék háza volt. Ma egy szép kétemeletes ház van a helyén. Gamauf I. 437. és II. 31.

² Eredetileg az Omnium Sanctorum beneficiumhoz tartozott. A mult század. elején Schmidt keztyüsé volt s egyikfelől az akkori sörház, másikfelől pedig Gobel szücs (előbb Morenich polgármester) háza volt a szomszédja. Gamauf I, 438. és II. 31.

³ A felső Kirchhaus 5 szőlője: ein grosser Steiner, ein Scheiber Weingarten ein Erdburger, ein Weingarten beim Haus und ein Sauerbrunner. Gamauf I. 436. Es a predikatura 8 szőlője: 2 Steiner, 2 Potzmann, 1 rother Peter, 1 Katzendorfer, 1 Steiger, 1 Kräftner. U. o. I. 438.

⁴ Lásd: Fürst K. Versuch über den Weinbau und Weinhandel der Oedenburger Gespannschaft. E szerint 64 négyszögöl volt 1 fontnyi szőlő és az 1200 négyszögöles holdat $18\frac{3}{4}$ fontnak számították. I. m. 9. 1.

⁵ A mai plebánia 1830. épült ki a Szentlélek-utcára a régi S. Ruperti beneficium helyére. Póda. A sopr. paroch. tört. 102. 1.

⁶ 1. Erdburger 2. Weingarten oder Hünerberg auf der Sandgrube. 3. Humlicher Weitengrund 4. Rother Freufried 5. Kircher 6. Leberberg auch Leber 7. Rainich 8. Rother Peter 9. Grosser Sauerbrunner 10. Kleiner Sauerbrunner 11. Scheiber 12. Grosser Steiner 13. Kleiner Steiner 14. Steinhafen 15. Tiefer Weg 16. Ober Weitengrund 17. Unter Weitengrund bei dem Brunn 18. Wiederer. Gamauf I. 438.

egyes templomokhoz, de ezeket már nem lehet részletesen kimutatni. A plebános javadalma volt a paprét is (Pfarrwiese) a mai Paprét nevű tér és utca helyén.¹

Szent Mihály templomának ev. lelkésze a predikatura házában lakott. De Szent György temploma predikátorának lakásáról már csak annyit tudunk, hogy az a Mária fogantatásáról nevezett beneficium házában volt a külvárosban az „Angyal” és „Fehér ló” vendéglők között. Ez a beneficium ugyanis az utóbbi templomhoz tartozott. A magyar lelkész valószínűleg a plebánia szomszédságában, a Bécsi kapu felé, a Sas-vendéglővel szemközt épült házban lakott. Ez a ház Szent Márton beneficiuma volt és szőlők is tartoztak hozzá.²

A lelkészeket a papmarasztás régi szokása szerint csak egy-egy évre „fogadták fel” (aufgenommen) s fizetését is e szerint számították. Lakáson kívül a Szent Mihály-templom lelkészének 200, Szent Györgyének 120 fontnyi fizetése s ezen kívül gabonája, bora és tüzi fája is volt. Volt bizonyára stóla is, különben a plebános nem panaszkodott volna annyira a keresztelések, esketések és temetések számának megfogyatkozása miatt. A magyar lelkésznek 125 fontnyi fizetése, 24 mérő gabonája és 10 akó bora volt, de ebből a magyar tanítót is élelmeznie kellett. A kórházi lelkésznek nem volt készpénz fizetése, egyedül csak beneficiumának jövedelmére volt utalva.³

A latin iskola rektorának 100 font denárja volt és minden növendék után egy-egy font tandíj. A három segédtanítónak (collaboratores) csak lakásuk, a lelkésznel szabad asztaluk és valószínűleg valami kis tandíjuk is volt. Az elemi iskolai német és magyar tanító sem kapott készpénzt a város pénztárából, hanem csak tandíjból állott a fizetése, ami minden gyermek után 1 magyar tallér vagyis 1 császári forint (1¹/₄ font) volt. Tehát két sillinggel több, mint a latin iskolában. Az orgonistának 50, a kántornak 25 font denár volt a fizetése. Az egyházfié 8 font.⁴

¹ A Paprét püspöki engedéllyel csak 1832. ment át a város birtokába, mely ezért örök időkre köteles évenként a szénagyűjtés idején 300 bécsi mázsa jó szénát szállítani a plebános pajtájába. Póda, Paroch. t. 102. l.

² Katzendorfer, Sauerbrunner, Steiner, Weitergrund, Gritsch és Erdberger. Gamauf I. 466.

³ Pfendtner kórházi lelkész mondta ezt a tanács előtt 1583. márc. 15. Sopr. mon. Vár. jkönyvnek II. 38. Gamauf I. 466.

⁴ 1 font = 8 silling. 1 tallér = 1¹/₄ font. Gamauf i. m. I. 518. 520. 521. 526. Az e korban használt pénznemek részletes kimutatása, Gamauf II. 126. l. Efféle értesüléseit Gamauf rendszerint Schwartner M. egyetemi tanártól vette.

Szent Mihály és Szent György templomának külön számadásai voltak, de a városi pénztárból is sokat adtak ki egyházi célokra. Az egyházi számadásokat a templomatyák vezették, kiket mindig az első tanács tagjai közül választottak.¹ A hivek évi rendes egyházi adót nem fizettek. Azért később is majd nehezen fognak ezzel megbarátkozni. A város összes lélekszáma mintegy 8000 volt s ezekből, miként a jegyzőkönyvek egyes kifejezései tanúsítják, alig 1000 maradt meg római katolikusnak. Mint fentebb láttuk, mindnyájan evangélikusoknak vallották magukat, s a plebánusok és róm. kath. tanítók közösen panaszkodtak, hogy üresek templomaik és iskoláik.

¹ Gamauf i. m. I. 458.

MÁSODIK KORSZAK.

Az első virágzás kora.

A bécsi békekötéstől a soproni országgyűlésig.
1606—1681.

VIII.

A nyilvános vallásgyakorlat visszaállítása Rudolf és
II. Mátyás korában. 1606—1619.

a) Lelkészek, tanítók hívása. Erős küzdelem Szent Mihály
templomának birtokáért.

A háborus veszedelem hírére Fatiga Boldizsár — mint fentebb láttuk — már 1605. máj. 8. predikátort kért a szegény nép vigasztalására. Ez a kívánság most könnyen megvalósíthatónak is látszott, mivel Bocskay hadai elől az egész klérus elmenekült Sopronból és így nem volt többé ellenség, aki tiltakozzék és üldözze őket. A klérusnak a veszedelem idején való megfutamodását a protestánsok még majd sokszor szemükre vetik.

Maga Pethe Márton győri püspök és kir. helytartó mutatott példát, ki Szombathelyről Németújvárra, majd pedig Bécsbe menekült, ahol 1605. okt. 3. meg is halt. Elfutott az egész győri káptalan is. Sopron csak most szabadult meg tőlük. A vendégjoggal visszaélve több mint húsz évig voltak itt a vallási béke háborgatói. Elmenekültek az oltáros papok, a beneficiátusok is. Polosticzay András keresztes pap, midőn 1606. aug. 14. fát kéretett a várostól, a tanács ezt a miatt tagadta meg, hogy a multkori „rebellio“ idején eltávozott a városból és itt hagyta a beneficiumát. Polosticzay ugyan azzal mentegeté magát, hogy élete sem volt biztonságban, mert Trautmannsdorf lovasai nemcsak a házát dulták fel, hanem a szolgáját is kivont karddal támadták meg. De a tanács nem fogadta el védekezését s kimondta, hogy

senkit azok közül, kik a várost a közelmúlt veszedelmes időkben elhagyták, többé vissza nem fogad.¹

A városi plebánus, Ludechius János Kristóf 1605. aug. 7. halt meg. Így hát se plebánusa, se püspöke nem volt a városnak. Hirtelen és váratlanul szabadult fel a hosszú, nehéz elnyomatás alól, mely több mint két évtizedre fosztotta meg nyilvános vallás-gyakorlatától. És ehhez járult most az 1606. jún. 23. megkötött bécsi béke, mely a szab. kir. városoknak kimondottan is biztosította a vallásszabadságot. Mindezt pedig annak a Bocskaynak köszönhették, akinek hadait nem fogadták be városukba.

Illésházy István és a többi magyar főúr, kik a békekötés tárgyában Bécsbe jártak, méltán ítélték el Sopron eljárását, de tekintetbe vették Bécshez való közelségét és megbocsátottak néki. Így történhetett csak, hogy midőn a soproni követek Szentbertaláni Menyhért, Lackner Kristóf s Steiner és Mock tanácsosok szept. elején Bécsben Illésházytól kértek tanácsot, ez azzal bátorítá őket, hogy csak siessenek haza és hívjanak evang. lelkészt. Ezt tanácsolta ő, úgymond, a pozsonyiaknak is.²

Különösen Klein Menyhért tanácsos, a volt tanító sürgette már március elején is a lelkészválasztást. És a szomszéd ricingi lelkész, *Egerer Jakab*, rendes lakás és fizetés nélkül (talán mint menekült) már az 1605. év végén itt volt Sopronban és Gager Balázs házának nagytermében a mai Templom-utcában (akkor Bäckergasse) predikált is.³ Einfalt Mátyás gyermekét 1606. febr. 15-én már nyilvánosan evang. pappal és énekszóval temették.⁴

Illésházy üzenete után pedig szept. 13. szintén Klein indítványára rendesen meg is hívták Egerert lelkésznek, de nem a Szent Mihályról, hanem a Szent Györgyről nevezett templomhoz. Érde-méül említik, hogy már háromnegyed év óta predikál nekik, semmiféle tévelygést vagy szektáskodást nem találtak benne s jól jártas egyszersmind a magyar nyelvben is („weil er ein gueter

¹ Sopr. mon. II. 250 Gamauf i. m. II. 56. Polosticzaynak a keresztessegen kívül egy más, a szent keresztről nevezett beneficiuma is volt. A város csak ez utóbbinak volt a kollátora.

² Sopr. mon. II. 254.

³ A konvent mai kétemeletes háza volt ez, mely 1674—1704. Horváth Miklós v. tanácsos, majd gróf Laszberg György volt, aki kétemeletesre építette. Első emeletén egy nagy terem van, melyben a színház felépülése előtt bálokat és harlequinádákat is rendeztek. Laszbergtól a Lenk család vette meg. Gamauf i. m. II. 2.

⁴ Payer Gy. krónikája. Gamauf i. m. II. 2.

Unger sei“). Egernek régi szokás szerint azután még három próbabeszédet kellett mondani és pedig vele írásban közölt textus alapján. A fizetését lakáson és a stólákon kívül 100 rajnai forintban, 20 mérő gabonában és 12 akó borban állapították meg. Ünnepélyes beiktatásakor okt. 13. egy papi kabáthoz való jó darab

Gager Balázs, később a Laszberg grófok háza. A mai evang. paplak.

posztóval is megtisztelték.¹ Egerer a Szepességből való, ki Bocatius János eperjesi igazgatóval is jó barátságban állott. Az Egyesség Könyvét már mint ricingi lelkész irta alá 1599. jún. 9.

¹ Hat man ihm verehrt ein gutes Kern Tuch zu einem Ehrenrock. Sopr. mon. II. 255. Ez úgy látszik nem a szokott alba (Chorrock v. Chorhemd), hanem valamely posztóból készült díszkabát volt. Az albát vászonból készítették.

a hegyfalui zsinaton vagy Csepregen 1602. s 1619. jan. 3. bekövetkezett haláláig működött Sopronban.¹

Egerert csak második lelkésznek szánták, aki mellé még egy tudós embert akartak hívni első papnak Szent Mihály templomába. Ez utóbbit 1606. november havában a nyéki születésű *Fuchsjäger* István (1606—1620) személyében lették meg, ki 14 éven át volt Sopronnak nagy tiszteletben álló lelkésze. Ő már mint primárius és szenior szerepel az egyházban. Fizetése is 25 font denárral és 3 akó borral több volt, mint Egerernek. Leányát, Zsófiát Thamisch Mihály városbíró vette feleségül.² Két halotti beszéde nyomtatásban is megjelent. Az egyiket dr. Jessenius János császári orvosnak felesége, Fels Mária felett mondotta, kit Bécsből hoztak ide temetni (Wittenberg 1613), a másikat pedig Steiner Jakab tanácsosnak Ábrahám nevű fiacskája felett. Ennek címlapján maga is szeniornak mondja magát. Egy Wittenbergben tanuló soproni diák pedig 1620. aug. 23. tartott és neki ajánlott disputációjában a „pastor primarius vicinarumque ecclesiarum orthodoxarum senior” címmel tiszteli meg.³ A két lelkész eleinte bérelt házban lakott. Fuchsjäger 1611. bizonyos Pfister, Egerer pedig 1610—13. Steinberger házában. De 1621. már két lelkész lakott a kolostorral szemben épült városi házban (az Esterházy-háznak a megyeház felé eső része). Az 1617. évi adójegyzékben (Mauersteuerregister) Fuchsjäger a belvárosban, Egerer pedig a második negyedben fordul elő 40—40 krajcár adóval. Lehet, hogy itt maguknak volt házuk.⁴

A kórházban, melynek temploma Bocskay idejében szintén leégett, még nem volt külön lelkész. És egyelőre *magyar lelkészt* sem hívtak. Szükség esetén Egerer fungált, aki magyarul is jól tudott. Pedig Muraközy György, a soproniak volt tanítója, már 1606. febr. 21. ajánlkozott Lánzsérről, kinek a sok háború miatt nem volt bizonyos helye. Jó bizodalmát fejezi ki a soproniak

¹ Bocatiust doktorrá avatásakor üdvözölte ő is „Gratulationes” című füzetben, Wittenberg 1596. Szabó K. Rmk. III. 882. Payer Gy. krónikája és Gamauf II. 528. Payr, Ehtört. Eml. 59.

² Rétjei voltak a balfi utnál és a Pócsahegy mellett. A város 1608. neki is csináltatott egy Chorrockot, melyhez 15 rőf vásznat vett per 3 silling (= 18 krajcár). Felesége pedig a varrásért és kimosásért 12 sillinget kapott. Gamauf i. m. II. 8. és 524.

³ Szabó K. Rmk. egyik beszédét sem ismeri. Jesseniusnak igen sok orvosi és történeti műve jelent meg. (Szabó K. III.) Ő volt a cseh evangélikusok követe Pozsonyban 1618 (Szilágyi VI. 212.) Gamauf i. m. II. 531.

⁴ Gamauf II. 523.

íránt, hogy ezután is tudós predikátorokat hívnak, kik a mennyei tudományt igazán hirdetik. Ezért ajánlkozik ő is a magyar nemzet szolgálatára. Minden gyanú elhárítása végett megjegyzi, hogy ő a szent cselekvényeket „secundum Augustanum Confessionem” végezi, amelyet követett ifjúságától fogva és követ ma is.¹ De a soproniak most még nem hívhatták meg, mert hiszen ekkor még rendes német papjuk sem volt. Feltűnő, hogy Egerer is, Muraközy is Dersffy birtokait elhagyva maradtak hely nélkül. Úgy látszik, ebben az urodalomban már ekkor megkezdődött az üldöztetés, melyet azután majd Esterházy folytat még buzgóbban.

A két német lelkésznek a gyülekezet 1606. dec. 1. egy 8 pontból álló utasítást adott, mely szép bizonyossága a régi előjárók bölcseségének. E szerint 1. személyi változás esetén úgy a lelkészekre, mint a gyülekezetre nézve kötelező a félévi felmondás. 2. A lelkészek a meg nem változtatott Augustana szerint tanítsanak és feddhetetlen életet éljenek. 3. Egymás iránt kollegiális szeretetet, az előljáróság iránt engedelmességet, lelkészi hivatásukban hűséget tanusítsanak. 4. A lelkészi teendőket, valamint a gyónópénzt és egyéb stoláris jövedelmeket testvériesen megosszák.² 5. Az istentiszteletet különösen vasárnapokon pontosan kezdjék. 6. Az ispotályra gondosan felügyeljenek. 7. A polgármester vagy városbíró tudta nélkül el ne utazzanak s a szószékről semmit ki ne hirdessenek. 8. Szorgalmasan látogassák az iskolát is. A bölcs tanácsok mellett ebből az is kitűnik, hogy a lelkészek közvetlenül a városi hatóság felügyelete alatt állottak.³

A latin iskolába is hívtak rektort már 1606. nov. 1-én az eisenachi M. Frank István személyében, aki Strassburgban végezte iskoláit. S bizonyára a német népiskolába is rendelték tanítót. Csak magyar tanító nem volt még egyelőre.

Az evang. egyháznak ezen szervezkedését és régi jogaiba való visszahelyezkedését a róm. katolikusok sem nézhették már egykedvűen, jóllehet se papjuk, se püspökük nem volt. Lelki szükségletükről ekkor legfeljebb, ha a ferenci barátok gondoskodtak.

¹ Payr S. Egyháztört. Eml. 158. I.

² Ez a szép szokás, jegyzi meg Gamauf, egészen Bogsch koráig megvolt Sopronban, aki azonban Gamauf és Wilfinger sajnálatára megszűntette s az utódok sem újították fel azután. Gamauf i. m. II. 7. 1.

³ Gamauf i. m. II. 7. Dokumente II. Abth. D. 2. Sopr. mon. II. 256. szintén említi, hogy az Instructio dec. 1. felolvastott.

Mátyás főherceg már 1606. nov. 9. kelt leiratában felszólította a várost, hogy töltsék be a plebánusi állást s erre Köntös János magyaróvári papot ajánlja nekik, aki győri kanonok s utóbb dömlői apát is volt.¹ A tanács azonban nov. 29. úgy határoz, hogy az országgyűlés előtt nem választ róm. kath. papot, mert a választás csak megnehezítené helyzetüket.² A soproniak előtt ugyanis a bécsi béke ismeretes feltétele lebegett: absque tamen praejudicio ecclesiae romano-catholicae. Ezt a protestánsok nem akarták elfogadni s az 1608. évi törvényből ki is maradt.

A soproniak dec. 20. inkább Mörk Jakab rákosi papnak ajánlották fel a plebániát, aki iránt több bizalommal voltak. De csak tavaszra akarták megválasztani és beiktatni. A főherceg sem hagyta abban a dolgot s „mint a győri püspökség főpatrónusa“ 1607. jan. 18. ismételten is sürgeti Köntös megválasztását. Majd febr. 9. Köntös személyesen is megjelent Sopronban, s maga kérte a plebániát. Május 11-én a városhoz intézett levelében pedig a győri kanonokságról való lemondását is megígéri, ha Sopronba megválasztják.³

Időközben az elárvelt püspöki egyházmegye is megkapta a maga főpásztorát Náprágyi Demeter (1607—1619.) személyében. Pozsonyban 1607. ápr. 10. volt a beiktatása. A soproniak ez alkalomra egy nagy hordó ó bort küldtek neki a legjobb fajtából. Thamisch Márton városbíró és Haubenreich György jegyző már ápr. 3. tisztelkedtek nála Bécsben s örömeiket fejezték ki, hogy a még csak alig elfoglalt veszprémi püspökségből már is a győribe helyezték át.⁴ Náprágyi korábban erdélyi püspök is volt. Bocskay idejében ő is Bécsbe menekült s onnan kísérte figyelemmel Sopron sorsát. Majd 1608. kalocsai érseknek is kinevezték s mind a két főpapi tisztet viselte 1619. febr. 26. bekövetkezett haláláig. Simán kezdte a dolgát, csak később lépett fel erőlesebben. A soproniak végre is egy beneficiummal tudták lecsillapítani.

Mint már beiktatott püspök 1607. jun. 20-án járt Sopronban,

¹ Egy csepregi mészáros fia. 1602. vasvári kanonok, 1611. dömlői apát. Pacher Donát. A dömlői apátság tört. 40. l.

² Wegen des Pfarrherrs vermainen, sie solle man einen Stillstandt haben und ja drob sein, damit kein Bapstischer hereinkomme sonderlich vor dem Landtag, möchte sonst praejudicirlich sein. Sopron mon. II. 256.

³ Vár lev. Lad. LI. fasc. I. 19. és 20. Sopr. mon. II. 257. és Póda, Paroch. tört. 30. l.

⁴ Vár. szám. 1607. Gamauf i. m. II. 20. és 26.

a mikor is a város fényesen megvendégelte.¹ Már ez alkalommal is neheztelését fejezte ki, hogy lutheránus papokat hoztak a városba és két róm. katolikus templomot a maguk számára foglaltak le. De oly választ adtak neki, mondja a polgármester, hogy beérte és megelégedett vele. Azután pedig a plebánusi állás betöltését sürgette meg. A soproniak jelöltje, Mörk Jakab nem kellett neki, hanem a püspök maga hozott magával és mutatott be egy Lukács György nevű jelöltet.² Ez elé azonban a soproniak jun. 26. oly feltételeket szabtak, hogy azokat sem a püspök, sem a jelöltje el nem fogadhatta.

A 12 pontból álló s latin nyelven³ hivatalosan kiadott feltételek, melyek németül és rövidebben a tanács jegyzőkönyvében is megvannak, a következők voltak: 1. Annyi fizetést, mint a régi plebánusnak, nem adhatnak, mert a leégett paplakot fel kell építeniök, a szőlők helyreállítása is sokba kerül, meg dolga is kevés lesz (wenig labores), mivel majd az egész város evangélikus (fast die ganze Gemeine evangelisch). Adnak tehát évi 200 rajnai forintot és 24 akó bort. A német szöveg szerint még 15 öl fát is és Balf, Harka és Kópháza stóla jövődelmét. Ő ezzel, mondják, jobban jár, mint a régi plebánus, akinek a káplánt, rektort és kántort is élelmeznie kellett. 2. Szent Mihály templomát, mint régebben, úgy most is szabadon használják az evangélikusok, legalább is vasárnapi, ünnepi istentiszteletek, valamint a halotti beszédek alkalmával, mert Szent György templomában nem fér el ennyi sokaság. 3. Szabad lesz a temető használata is. 4. A r. kath. lelkész a nevezett templomban délelőtt végezze a dolgát és ha akar, 8 óráig predikálhat is, de azután az evang. lelkésznek engedje át a szószéket és templomot. 5. A polgárok mindegyike szabad legyen a keresztelés, úrvacsorázás és esketés dolgában is. 6. Az iskola az evangélikusoké legyen s abban a szabad művészetek mellett az ágostai hitvallás szerint való tudományt tanítsák. 7. A két felekezet lelkészei adják meg egymásnak a kellő tiszteletet. 8. Egyik se bántsa a másiknak vallását, személyes sérelmeiket a városi hatóság elé terjesszék. 9. Mindkét részről példás életükkel, tudományukkal és szorgalmukkal érdemeljék ki a nép dicséretét

¹ A lakoma 37 font 5 silling és 16 pfennigbe került a boron és fűszeren kívül. Vár. szám. Gamauf II. 20.

² 1607. jun. 22. kelt levele. Gamauf II. 59. Dokumente II. E. 4.

³ Decretum ab utrisque in domo Senatoria 26. Junii 1607. Póda, Paroch. 31. 1. és Sopr. mon. II. 259.

és Isten tetszését. 10. A rágalmozókra ne hallgassanak és a nép kegyének szellője által ne engedjék magukat megingattatni, hogy viszály ne támadjon a város és előljáróság között. 11. Ha a r. kath. vagy evang. lelkészek e feltételeket meg nem tartják, a város bármely időben elmozdíthatja őket. 12. A katolikus lelkész keze írásával kötelezze magát ezeknek megtartására, amint ezt az evang. lelkészek is megtették.

Náprágyi már harmadnapon jun. 29-én Szombathelyről írott barátságos levelében kijelentette, hogy komolyabb megrovásnak veszedelme nélkül meg nem engedheti, hogy ugyanazon a napon, különböző időben ugyanazon kath. templomban két egymással ellenkező beszédet mondjanak, mert ez illetlen és az egyházi szabályokkal ellenkező is volna. Kéri azért a soproniakat, hogy a minap (jun. 20) privatim adott tanácsát a város javára való tekintettel fogadják el és az egyszer már megígért templomot a parochiával és kulcsokkal együtt adják vissza.¹

Erre a város következőképen válaszolt. Hogy mi a vallásunkat a parochiális templomban kívánjuk gyakorolni, az nem újítás, mert már Ferdinánd és Miksa király idejében és nem sok évvel ezelőtt a most uralkodó császári felség (Rudolf) idejében is így volt szokásban. Amint hogy ennek a papság, valamint Lisztius uram (a volt győri püspök) sem állott útjába. A templom kulcsai is mindig a mi kezünkben és hatalmunkban voltak s nekünk kell a templomot egyházzíval és más szükséges dolgokkal ellátnunk és fenntartanunk. Ezért a temetőt is mindenkor békében és zavartalanul használtuk.²

1607. őszén okt. 19. Náprágyi püspök még egyszer megfordult Sopronban. Ekkor a Bánfalvára való bucsujárás céljából jött ide. Ezt az alkalmat is felhasználták a soproniak, hogy a főpásztort engedékenységre bírják. Nemcsak hogy fényesen megvendégelték, hanem ez évben még 50 akó jó borral is megajándékozták. Majd pedig a szép jövődelmű Erzsébet-beneficiumot is neki ígérték, amelynek élvezője, Jurkovich Miklós ispotályi lelkész közel volt már halálához. Okt. 30. ez meg is halt a bécsújhelyi pálosok zárdájában s beneficiumát csakugyan Náprágyi vette birtokába azonnal.

Ezek a szép adományok meglágyították a püspök szívét. Különben is úgy Szent Mihály, mint a Szentlélek templomát feldúlták Bocskay hadai, mind a kettő építésre szorult. Hogy vár-

¹ Gamauf i. m. II. 16. 20, Dokumente II. C. 4. c.

² Gamauf II. 16. Dokumente II. C. 4. d. Póda, Sopr. paroch. tört. 30. 1.

hatta volna tehát ezt a protestáns várostól, ha nekik egyikben sem enged helyet. Így Náprágyi kénytelen-kelletlen belenyugodott, hogy a parochiális templomot az evangélikusok használják és pedig kizárólagosan. Ő ugyanis inkább teljesen átengedte, mint sem hogy a közös használatba beleegyezzék. Jobb időktől várta a templom visszafoglalását s az ő jóindulata sem volt hosszan tartó. Hogy a kulcsokat maga a püspök adta volna át, amint ezt az 1649. évi tanukihallgatás és az 1681. évi sérelmi jegyzék mondja, arra nem volt szükség, mert hiszen a kulcsok amúgy is a protestánsok kezében voltak. Ez idő szerint elég volt az is, hogy a püspök a templom használata ellen, legalább egyideig, nem tiltakozott.

A bécsi béke a városoknak is vallásszabadságot biztosított, ehhez pedig kellett a templom, ezt a püspök sem tagadhatta. S a csekély számú r. katolikusokat is kielégítette a város, midőn a kisebb Szentlélek-templomot is újjáépíttette és nekik engedte át teljesen. Ettől fogva ez lett az ő parochiális templomuk.

Mivel Náprágyi a Lukácsnak szabott feltételeket nem fogadta el, a plebánusi állás még majd egy évig üresedésben volt. 1608. elején ugyanis úgy a püspöknek, mint a soproniaknak figyelmét az országgyűlés, majd a Rudolf és Mátyás között kitört testvéri viszály, utóbb pedig a koronázó és a vallásügyét is rendező országgyűlés kötötte le.

Az 1608. évi (jan. 11—febr. 3) pozsonyi országgyűlésről, ahol Mátyást örökös kormányzónak választották, a soproni követek Krámer Mátyás és Szentbertalan Menyhért, értékes naplót vezettek. Ebből tudjuk, hogy január 17-én Náprágyi Demeternél voltak vacsorán, akinek a soproni polgármester ekkor is két hordó borral kedveskedett. Jelen volt Pázmány is. Hosszú vita folyt vacsora felett és sok éles célzással támadták a soproniakat, de ezek visszahárították magukról a reájuk lőtt nyilakat.¹ Az országgyűlésen Forgách Ferenc primás mellett éppen Náprágyi volt az, ki jan. 31. ellene mondott az egész klérus nevében a bécsi béke 1. pontjának. Ezt az ellenmondást ismételte a klérus az őszi országgyűlésen is, hol a korszakos vallásügyi törvényeket megalkották, s ahol csak Lépes Bálint veszprémi püspök, Mátyás meghitt embere nem írta alá a protestációt.²

¹ *Diarium Conventus Regnicolarum* 1608. Kovachich, *Scriptores minores* I. 211—245. I. A disputatio a 216—226. I. Zsilinszky, *Vallásügyi tárgy.* I. 328. és 331.

² Zsilinszky M. i. m. I. 333. I.

Az új törvény a vallásszabadsággal a teljes autonómiát is biztosította és kihagyta a békekötés szövegéből a veszedelmes záradékot (absque tamen etc.), mely a soproni tanácsban is, mint fentebb láttuk, elég nagy aggodalmat keltett. De ez most eloszlott és a tanács bátrabban folytathatta a szervezkedés munkáját. Törvényes jogainak birtokában most már a r. kath. kisebbség iránt is méltányos volt s a hosszú szünet után végre megválasztotta az új plebánust *Mayr* Gáspár személyében, aki *Rauenspurgból* jött Sopronba és régi állásához képest nagy előléptetésnek tekintette a választást.

Már 1608. jun. 20. alkuszna vele s értésére adják, hogy a prédikálást nem kívánják tőle, mivel az egész város ágostai hitvallású s szabad tetszésére bizzák, hogy akar-e káplánt vagy nitszónokot tartani. Végleges alkalmazása aug. hóban történt meg. Hogy a város elibe szabta-e a régebbi feltételeket és a püspök mit szólt hozzá, azt nem tudni. A püspöknek is érdekében állott, hogy végre-valahára bármiként is plebánusa legyen a városnak. Annyi bizonyos, hogy *Mayr* már csak a Szentlélek-templomban misézett.

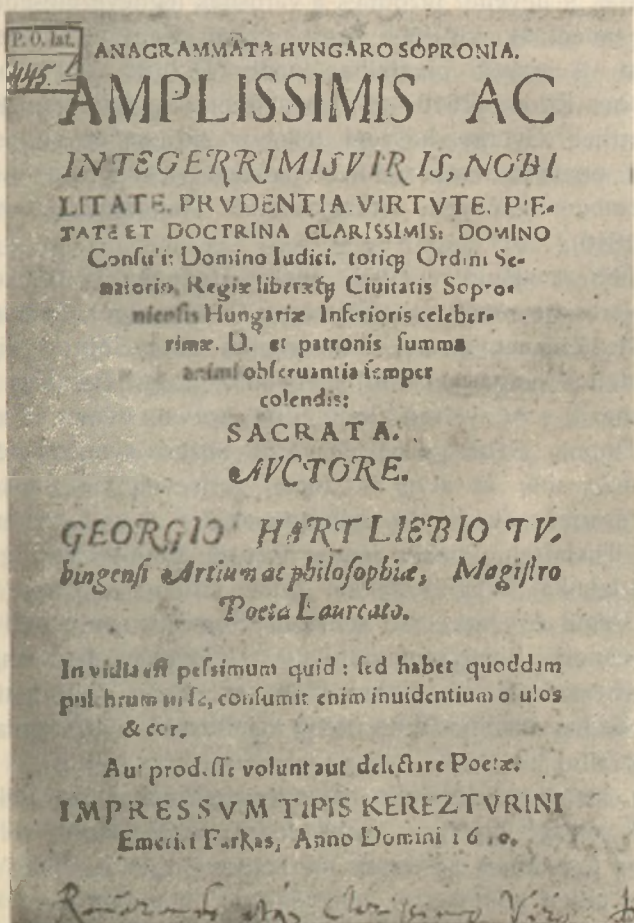
Egyidejűleg azonban az evangélikusok is új erőt nyernek a magyar lelkészi állás betöltésével. Az 1608. év végén tették meg ehhez is a készüléket. *Andrásfy* Mihály szakonyi lelkészt, a volt csepregi rektort szemelték ki, aki 1608. dec. 28. írott levelében kiköti, hogy tanító is legyen mellette, mint eddig, mert a két hivatal egy embernek terhes volna. Újév napján próbabeszédet mondott Sopronban, mely meg is tetszett, de az állást még sem foglalta el. Keveselte a fizetést s a lakást sem találta jónak. Még azzal is ijesztették, hogy Náprágyi püspök szolgálai az életére törnek. Majd pedig ifjabb Nádasdy Tamás szólt bele a dologba, ki 1609. ápr. 27. Lukácsházáról írt levelében közli a soproniakkal, hogy *Andrásfyt* jó költséggel a szakonyiak szenteltették pappá, tehát nem is szabad magával és a szakonyiak nem is eresztik el.¹

A soproniak ekkor a kőszegi születésű *Rusa* Mihály lelkészhez fordultak Kőszegre, aki szept. elején mondott próbabeszédet, de

¹ Payr S. Egyháztört. Eml. 161. l. 1609. ápr. 24. levelében kérdi, hogy az ígért 50 frt az övé vagy a rektoré lenne-e? *Praeterea* — írja — *nec domus confecta, nec templum designatum certum, neque vineae praecisae cultaeque. Ad quid igitur ero iturus ego miser et qua ratione isthuc victurus? Num vento vel aëre?* Gamauf II. 11. Dokumente II. B. 37. a. b. c.

kétszer annyi fizetést kívánt és ezen mult, hogy el nem jött.¹ Végre is csak egy év múlva kapták meg *Farkasdy* Márton, kinek a „Stadtkuchel“ mellett levő beneficiumban adtak lakást s ezen felül 100 tallért (125 font), 20 mérő gabonát és 10 akó bort.²

A gyülekezet újjászervezése és a város jogainak a püspökkel

Hartlieb György könyve Sopronnak ajánlva.

¹ 1609. aug. 1. kelt levele. Gamauf II. 12. Dokumente II. B. 38.

² A Mária fogantatásáról nevezett vagy Szent György beneficium volt ez a későbbi „Angyal“ és „Fehér ló“ vendéglő között. Penes aedes nobilis Georgii Császár atque Communitatis vulgo Stadtkuchel vocitatus. Ezt a beneficiumot 1613. Dimitrovics Péter zágrábi püspök, 1636. Albert Márton, a győri püspök káplánja 1648. pedig Kéry István soproni plebánus kapta. Gamauf II. 12. és 32. Lásd Farkasdy 1613. aug. 26. irt levelét. Gamauf, Dokumente II. D. 59.

szemben való megvédése a bölcs és tapintatos előljáróságnak volt az érdeme, amelynek élén Krámer Mátyás (1603—1609. és 1611—1613) és Szentbertalani Menyhért (1609—11). polgármesterek s Thamisch Márton és Lackner Kristóf (1607—11) városbírák állottak. Ez utóbbit (1613—1619) polgármesternek is megválasztották s nevéhez fűződnek a városnak legnevezetesebb alkotásai. A tanácsnak kiválóbb tagjai voltak Faut Márk és Klein Menyhért. A jegyzői hivatalban pedig Dobner és Haubenreich után Artner Erhard (1610—23) következett. A tübingeni származású Hartlieb György kőszegi lelkész „artium ac philosophiae magister, poeta laureatus“ latin versekben énekelte meg a soproni vezető emberek erényeit. (Anagrammata Hungaro Sopronia. Keresztur 1610).¹

Hartlieb az ajánló levélben, mely Kőszegen 1610. szept. 17. kelt, a városnak nem csak bölcsességét, vitézségét, hanem különösen istenfélelmét dicséri. Már régóta látja Sopron virulását. Szentbertalani polgármesterről megemlíti, hogy régi jeles szülők-től származik s öt nyelven (latin, illyr, horvát, német és magyar) beszél. Dobner Sebestyénről, a város buzgó, syndicusáról megjegyzi, hogy már az atya is doctor juris volt s a frankok régi véréből származnak. Külön anagrammákat ír még Lackner, Faut, Krámer, Thamisch, Pucher János, Treusel Mihály, Hornig Boldizsár (ex Iglavia), Wagner Jakab, Artner Erhard és Unger Mihály nevére. Végül egy vers „ad senatum Soproniensium ob restauratam Evangelii doctrinam gratulatio“. (Üdvözlét az evangéliumi tannak visszaállításáért). Ebben kiált fel: Dulce reformati sacra cernere limina templi! (Édes dolog a reformált templomnak szent küszöbét látni).²

Ezek a lelkes előljárók teljes buzgalommal karolták fel a városnak anyagi ügyeit is. Egyik legnagyobb sikerük volt, hogy a Choron családnak a városi kapitányság címén eddig fizetett évi 400 tallér adóteher-től megváltották magukat s ez által az eddigi kapitányok joghatósága alól is felszabadultak. Ez oly módon történt, hogy 1610-ben az 5000 tallért, a mennyivel Miksa

¹ Szabó K. Rmk. II. 335. 4. r. 30. levél. Hartlieb György Schmuck János nyéki lelkész feleségének és Nádasdy Ferencnek halálára is írt alkalmi iratokat: Tumulus in honorem és Carmen Heroicum. Keresztur 1601. és 1604. Szabó K. II. 315. és 320. sz.

² Hartliebet e verséért üdvözlük: Vitus a Cunis horni igazgató, Sármelléki Nagy Benedek kőszegi tanító, Szekér Mátyás, Kótai Jakab, Porubszki János.

király és utódai a Choron családnak tartoztak, az örökösöknek lefizették és erre II. Mátyás őket nemcsak az évi adózás, hanem a kapitányság terhe alól is felmentette.

Szerették volna ezt a soproni kapitányságot, mely a mai főispánságnak felel meg, mások is megvásárolni, mint például Istvánffy Miklós, Gálos ura, az ismert történetíró és Batthyány Ferenc is; de az elsőnek nem volt elég pénze, a másodikat pedig megelőzték a soproniak. Az 5000 tallért a város Choron János vejének, Liszti Istvánnak (Köpcsény ura, Choron Anna férje) és Choron unokájának, Nádasdy Tamásnak (Nádasdy Kristóf és Choron Margit fia) fizette le. Így aránylag elég kedvező áron szabadultak meg a terhes évi adótól.¹

A soproniak azt hitték, hogy ez az összeg csak a kapitányság fejében jár Choron örököseinek s mivel ezek a város legutóbbi ostroma idején nem jöttek segedelmükre, sőt Nádasdy egyenesen Bocskayhoz pártolt: azt gondolták, hogy minden váltságdíj nélkül is beszüntethetik a fizetést. De a peres ügy folyamán kiviláglott, hogy az évi 400 tallér tulajdonképen királyi adó s ők ezt királyi rendeletre csak azért fizetik a Choron-családnak, mivel a király ezzel mint kamattal tartozott neki.²

Bármily bölcs és éber előjáróik voltak is azonban, azt már még sem tudták megakadályozni, hogy az egyházi beneficiumok adományozási jogában a püspök őket ne korlátozza, amiből azután kellemetlen összeütközések támadtak. Különösen Szent Kunigunda beneficiuma miatt gyűlt meg vele a bajuk. Egyike volt ez Sopronban a legjobboknak. Háza a Mindenszentek és Szent János beneficiuma között jól és szilárdan épült. Egy kert a Templom-utcában (a mai Hegy-utcában) 190 fontnyi szőlő, 8 hold szántóföld és egy rét is tartozott hozzá.³ Ember emlékezet óta ez Szent Mihály templomához volt csatolva s jövedelmét a magyar hitszónok élvezte.⁴

¹ Vár. lev. Lad. V. et E. fasc. II. 57. és 69. Faut krónikája az 1610. évről Gamauf i. m. II. 70.

² Lásd fentebb 164. l. és Gamauf i. m. I. 341.

³ Nyéki Vörös Mátyás soproni beneficiátus 1630. évi jegyzéke szerint: Hortum in Kirchengassen unum. Praeantissimam domum beneficiatam et bene aedificatam. Cellaria duo. Stabula, atrium et suam bonam commoditatem a platea Schlipper usque ad plateam Fischergassen. Poda, Sopr. paroch. tört. 62. l. Gamauf idejében a balfi utcal 441. sz. ház volt ez, előbb Morenich polgármester, utóbb Zobel szücs háza.

⁴ A beneficiumok régi jegyzékében ezt olvassuk róla: Hoc beneficium est applicatum Parochiae ob concionem hungaricam cum consensu Episcopi et totius Senatus. Gamauf i. m. II. 74.

1595-ben azonban Mátyás főherceg kívánságára Draskovich Mátyás győri nagyprépostnak és tinnini c. püspöknek adták oly feltétellel, hogy halála után ismét a parochiára szálljon vissza. Cserébe helyette a parochia Szent Rupertus beneficiumát kapta, mely még mai nap is hozzátartozik.

Időközben 1602. a plebánia összes birtokát a város vette haszonbérbe 10 évre, de ezen Kunigunda-beneficium nélkül, mely akkor még Draskovich kezén volt. Ennek 1604. bekövetkezett halála után a beneficiumot jóhiszeműleg a város tartotta meg s bár egyesek (Gábor János, Ludechius, Matthesius) folyamodtak érte, de nem adta ki, s Bocskay idejében nem is akadt, aki ezt a várostól követelte volna. Mikor azonban 1609. eredeti rendeltetésére hivatkozva az evang. magyar predikátornak akarták adni, Náprágyi püspök, ki a dolog mibenlétét jól ismerte, tiltakozott ellene.

Ennek a beneficiumnak az ügye is a püspök ama beszélgetésében került szőnyegre, melyet ez soproni látogatása alkalmával 1610. Faut Márk és Steiner Jakab tanácsosokkal folytatott s a melyben további ellenséges szándékait leplezetlenül elárulta. Az érdekes beszélgetést, amint azt Faut a krónikájában feljegyezte, szószerint közöljük.

„Engem Faut Márkot és Steiner Jakabot Náprágyi püspöknek az ispotályi beneficiumban levő lakására küldöttek.¹ És ekkor — mivel Szent Kunigunda beneficiumát a tanácstól elvette s erre nézve „per sinistram informationem“ a király ő felségétől, Mátyástól egy rendeletet is eszközölt ki a város ellen — latin nyelven a többek közt azt mondá, hogy mi elvesztettük a beneficiumok adományozási jogát, mert ha a tanács valamely beneficiumot három hónap alatt valamely katolikus papnak nem konferál, akkor a hozzá való jogát már elvesztette.

„Ti pedig — úgymond — ezen felül még lutheránus magyar predikátornak² akarjátok a beneficiumot adni s ezzel még rosszabbá teszték a dolgot. A ti őseitek és különösen a magyar királyok itt az összes templomokat és a latin iskolát is csak katolikus tanítók és hívek számára építették. És mivel a lutheránusok nem bele valók, mind elveszem tőletek, mert én a ti püspöktök vagyok,

¹ Ez a Szent Erzsébetről nevezett beneficium Náprágyié volt, tehát ennek házában szállott meg.

² Ez is arra mutat, hogy a beszélgetés csakugyan 1610. történt, amint Faut is erre az évre teszi.

Ti egy predikátort sem állítottok én elé, hogy megexamináljam, amint illő volna és amint Draskovich kardinális idejében meg is kellett tennetek. Ti nem vagytok eléggé óvatosak semmiképen. Egy kis csekélység, Szent Kunigunda beneficiuma miatt civakodtok velem. Vigyázzatok, hogy e miatt a legnagyobbat is el ne veszítsétek. A pozsonyiak maguk vettek házat, hogy abban predikáljanak és a templomot meg kellett hagyniok a katolikusok számára. Ha ti is a mi templomainkat vissza nem adjátok, királyi biztosokat küldünk hamarosan és azok fognak benneteket reá kényszeríteni. Igen, ebben az ügyben a nádor úr is (Thurzó György) birám lesz nekem, hogy a templomok nem a tieitek. Hallottátok: „Omnia sine praejudicio Romano-catholicae religionis.“ Építsetek magatok magatoknak templomokat és iskolákat.

„Mi erre azt feleltük — mondja Faut — hogy Ferdinánd és Miksa császár idejében Szent Mihály templomában először a katolikusoknak volt istentiszteletük 8 óráig, azután pedig az evang. lelkészek predikáltak s ily módon is békességben éltek és az említett császárok is szabad tetszésükre hagyták. Erre a püspök azt mondá: „De Rudolf császárnak és Draskovich kardinálisnak volt oka, hogy elvegye tőletek.“ Mi viszont ezt feleltük: „Hiszen Kassán, Eperjesen, Bártfán és másutt is így volt ez mindig.“ Erre a püspök azt mondá, hogy azok kétszer is rebellisek lettek, de ti mindig hívek maradtatok a császárhoz és királyhoz. Tőletek méltán és azért vették el a predikátorokat, hogy el ne csábítsanak benneteket. Mi és a császár atyailag akarjuk a javatokat. Ti azt hiszitek, hogy szabadságtok van s ezért olyan predikátort és tanítót fogadhattok, amilyent akartok, de visszaéltek a ti ügyvélt szabadságtokkal, amelyről majd rövidesen megtudjátok, hogy meddig maradtok a birtokában.“¹

A püspök ezután más tárgyra tért át. Szemükre vetette, hogy nem építik meg a kórházi Szent Erzsébet-templomot. Most még 100 tallérral is meg lehetne építeni, de később több száz tallér sem lesz elég. „Voltam az ispotályban, úgymond, de oly nagy benne a rendetlenség, hogy valóban szánalmas.“ Ez természetesen legjobban érdekelte Náprágyit, mert az ő beneficiumával járt az a kötelezettség, hogy a kórházbeliek között lelkipásztorkodjék. De a soproniaknak saját házaikon kívül elég bajuk volt most még Szent Mihály és a Szentlélek templomának felépítésével is.

Náprágyi itt elég őszintén tárta fel a Forgách Ferenc primás

¹ Faut krónikája. Gamauf II. 77.

által vezetett ellenreformációnak terveit. Beszédében különösen az a felháborító, hogy a protestáns lelkészeket egyenesen lázítóknak teszi meg, akiket azért távolítanak el, hogy a városokat hűtlenségre ne csábítsák. A jezsuita álnokságnak hű tükre már ez a beszéd is. Hát a protestáns Thurzó, Révay, Batthyány, Zrinyi, a protestáns Sopron és Pozsony lelkészei nem maradtak-e hívek Bocskay idejében is a királyhoz? És nem volt-e elég oka a szabadságharcnak nemzeti szempontból is? Sopronban még csak olyan eset sem fordult elő, mint Pozsonyban, hol Reiss Andrást, az első evang. lelkészt állítólag a Mátyás főherceg ellen mondott beszédei miatt tiltották el a predikálástól.¹

A templomok és beneficiumok tulajdonjogáról és rendeltetéséről is másként gondolkodott a városi polgárság, mint az elfogult főpap. Az elődök nem felekezeti, hanem általános keresztyén célra tették alapítványaikat. Hiszen a r. katolicismus is fejlődött, változott az idők folyamán. Szent István korában még más volt, mint a XVI. században. Akkor még nem ismert hét sakramentomot, transsubstantiatiót, urnapját, kötelező coelibatust sat.² A protestáns lakosság a reformációban méltán látta a keresztyénségnek az eredeti apostoli tisztaságba való visszaállítását, tehát teljes joggal tartotta magát az elődök által épített templomok és az általuk hagyományozott egyházi vagyon törvényes örökösének. A jezsuiták fellépése és a tridenti zsinat előtt még a r. katolikusok sem zárták ki protestáns testvéreiket az egyházi vagyonból, hanem mint Sopronban és sok más helyen, közösen használták a templomokat és közös pénztárból díjazták a predikátorokat is.

Az ilyen Náprágyi-féle türelmetlen főpapok, kik az országos törvénynek is ellene mondtak s azt nem is tartották meg, a következő 1611. évben Nagyszombatban gyűltek össze Forgách primás hívására, hogy ott az ellenreformációra még erősebben felfegyverkezzenek. Tudomást vettek erről a soproniak is. Faut Márk 1611-ről jegyzi fel krónikájában: „Ebben az évben igen sok püspök, apát, prépost és jezsuita gyülekezett össze Nagyszombatban zsinatra a lutheránusok ellen és egy könyvet is

¹ Gamauf II. 65. I. Dokumente II. D. 1. 5. Schmidt K. J. Beiträge zur Gesch. der ev. Gem. in Pressburg 63. I.

² Ezt hangsúlyozta már Okolicsányi Pál az 1709. országgyűlésen. Zsilinszky, Egy forradalmi zsinat 97. és 125. I. Győrffi József is Napraforgó Virág c. művében (1791) azt bizonyítja, hogy a r. katolikusok Szent István hitétől teljesen eltértek s így az ő hitének örökösei nem a r. katolikusok, hanem a protestánsok. Ballagi G. A polit. irod. Magyarorsz. 718. I.

kovácsoltak össze ellenük, melyet Pozsonyban a zárdában nyomattak ki. Azután Forgách Ferenc, a magyar kardinális Rómába ment a pápához, hogy ott kipraktikálja, mimódon vegyék el Magyarországon a templomokat. Náprágyin kívül Sopronból Polosticzay András keresztes pap is jelen volt a zsinaton.¹ A kiadott könyv alatt Faut bizonyára Pázmánynak a zsolnai zsinat kánonai és Lányi Illés Apológiája (Kassa 1610) ellen kiadott műveit (Peniculus Papporum, Pozsony 1610. és 1611. Logi Alogi, Pozsony 1612) érti.²

Forgách és Pázmány, kiket Bécsből a hirhedt Klesl érsek és bíboros is támogatott, a hazai klérust még jobban felbátorították a protestánsok ellen. Náprágyi is most már nemcsak fenyegetődött, hanem a vitás Kunigunda-beneficiumot csakugyan el is ültette a soproniak kezéről. Már 1610. aug. 21. királyi rendeletet eszközölt ki, mely szerint Mátyás a beneficiumot Závodszy János theol. tanárnak adományozta, aki ezt 1612. bekövetkezett haláláig birta is. Utána pedig a király Köntös János felsőeörsi prépostnak és dömölki apátnak adományozta, akit a soproniak Mátyás többszöri ajánlatára végre plebánusnak is megválasztottak.

A város több föliratban vitatta adományozási jogát, de mind hiába. 1613-ban ismét királyi rendeletre Köntösnek le kellett mondania és a beneficium Laskay János pozsonyi kanonoknak jutott. Náprágyi, kinek Laskayt kellett volna beiktatni, ez alkalommal iratot is intézett a városhoz, mely szerint az összes beneficiumok adományozási joga nem a várost, hanem a királyt illeti. Ez ellen Sopron a vaskvári káptalanhoz adott be egy ünnepléses protestációt. De mind hiában volt. Két királyi rendelet érkezett, melyek a történeteket megerősítik.³

Náprágyi ezt a Laskayt azonban csak eszközül használta fel. Ő maga kívánta az értékes beneficiumot. És nem restelte már a következő évben a maga számára kérni a várostól, amelynek adományozási jogát előbb tagadta. „Laskayval majd ő megegyezik” — írta a városnak.⁴ És a tanács, hogy a püspök haragját lecsillapítsa és patrónusi jogát is biztosítsa, 1615-ben Náprágyinak adományozta Kunigunda beneficiumát. Lackner polgármester és a tanács úgy vélte, a város békéje megér ennyi áldozatot. Meg-

¹ Gamauf II. 88. Péterfy, Concilia Sacra II. 217.

² Lásd Szabó K. Rmk. II. 333. 334. 344. 347. 348.

³ Gamauf, Dokumente II. A. 13. p.

⁴ Sopr. mon. II. 297. Tanácsjvk. 1614. nov. 14.

adták neki a kisebbet, hogy a nagyobbát, a templomokat megtarthassák. Oly jó lön köztük most a barátság, hogy az eretnek Lackner „Maiestatis Hungariae Aquila“ című munkáját (Keresztúr 1617) Náprágyinak ajánlotta.¹

A püspök célt ért, most már két szép beneficiuma volt Sopronban, többé nem fenyegetődött és szent lön a békesség. Faut is megemlékezik erről krónikájában. Szerinte is a püspök kéréssel és fenyegetéssel (auf sein Bitten und Drohen) jutott a beneficiumhoz 1615-ben.² S ha még hozzávesszük, hogy dézsmabort is mintegy 3000 akót kapott ebben az évben, akkor érthetőnek tartjuk, hogy kibékült a várossal és Szent György mellett Szent Mihály templomát is meghagyta a kezükben.³

A soproniak már akkor is keresték Náprágyi kedvét, midőn 1612. a plebánia birtokaira nézve fennállott tíz éves szerződés lejárt. Szerették volna ezt meghosszabbítani, de a püspök nem engedte. Mayr Gáspár plebánus, ki most már inkább a püspökkel, mint a várossal tartott, elvesztette előbbi népszerűségét. 1611 évi nov. 28. a tanács elé hívták, de sokáig megváratták; ezért ott hagyta őket és bosszus szavakkal küldött nekik üzenetet: suszterok, szabók és szőlőkapások előtt ő nem álldogál ott oly sokáig levett kalappal a kezében.⁴ Erre azután felmondtak neki és nyomban még azon a napon az új jelölttel, a fentebbi Köntös Jánossal kezdtek alkudozni, aki megígérte, hogy patrónusait tiszteletben tartja és megelégszik a régi plebánusnak szerződés szerint való fizetésével. Náprágyi éppen emiatt eleinte nem akarta őt elfogadni és a szerződést sem engedte meghosszabbítani. 1612. május 12. volt a választás. Köntös 64 szavazatot kapott, a nezsideri plebánus 3-at, a bécsi polgári ispotály lelkésze pedig 10-et. Köntös azt is meg-

¹ Szabó K. Rmk. II. 373. sz. 8-rét 82. 1. Diszcímlappal, melyen sas van s ennek tollaiban városok nevei.

² Ist diess Jahr (1615) das Beneficium S. Cunegundis, welches über 47 Jahre bei dem Pfarrhofe geblieben, den Pfarrhof und den Pfarrhern besser damit zu erhalten, dem Bischof Napraghy auf sein Bitten und Drohen geben worden, doch ohne Vorwissen und eigentliche Verwilligung einer ganzen Gemeinde auf sein Leben lang. Und hat dieses Jahr 1615. bei 3000 Eimer Wein dazu in Zehend bekommen. Faut krónikája. Gamauf II. 81.

³ E beneficiumot kevésel halála előtt azután Püsky Jánosnak (1618.—1657) a későbbi győri püspöknek adta át, 1657—62 pedig Szentgyörgyi Ferenc váci püspök bírta. Szent Mihály templomához többé soha sem került vissza. Gamauf II. 74.

⁴ Hat er geantwortt, er mög vor Schuster und Schneider und Hauern nicht so lang stehen und den Huet in den Henden haben, er hab lange gewartet. Sopron. mon. II. 281.

ígérte, hogy az evangélikusok szabad vallásgyakorlata ellen semmit sem fog tenni.¹

A szerződés lejártával az összes jövedelmek most a plebánusra szállottak vissza, így a később oly sok pereskedésre okot szolgáltató harangozási díjak is. A bérlet ideje alatt ezeket is nem a plebánus, hanem a város szedte be. Most azonban visszaadták neki. Az evangélikusok szigorú jogérzékére mutat, hogy a templom és temető szabad használatát fenntartva a harangozási díjat a régi jogszokás alapján megfizették a plebánusnak. A választási feltételek 4-ik pontja szerint a nagy harangért a halott anyagi viszonyai szerint legfeljebb 4, 3, 2 vagy másfél forintot kellett fizetni, a középső harangért pedig 1 forintot, 6, 5 vagy 4 sillinget. A szegények, az ispotálybeliek és a nyomorultak céhéből valók (so von der Elenden Zech) semmit sem fizettek. Ezt a díjat majd csak Bethlen Gábor idejében vonják el a plebánustól.²

A püspöknek merészebb fellépése a gyülekezet ellen eleinte a *ferenci barátokat* is felbátorította. Az 1608. év elején két szerzetes boldog újévet kívánván a tanácsnak, egyszersmind azzal a váddal lépett fel, hogy a mellettük lakó Feurer család, mostani házának felét a zárdától tulajdonította el, követelik tehát ennek visszaszolgáltatását. Január 4-én az érdekelt Feurer János is behívattatván, visszautasítja a vádat s azt kívánta, hogy a barátok okmányokkal igazolják a házhoz való tulajdonjogukat. Erre ezek azt felelték, hogy régi krónikáik szerint zárdájukat köfal, azon kívül pedig utca vette körül mindenfelől.

Feurer a maga és nővére nevében továbbra is tiltakozott a jogtalan eltulajdonítás ellen. És királyi rendeletre most nem a szerzetnek, hanem a városnak kellett igazolnia, hogy kik voltak egymásután a háznak jogos tulajdonosai. Malsich Miklós soproni guardián ezt az 1609. jan. 9. tanácsülésen követelte s a város az adólajstromok nyomán ki is mutatta azonnal, hogy kik voltak a Feurer ház jogos tulajdonosai 1533 óta.³ Eszerint Feurer János

¹ Ebből is látni, hogy a plebánust a külső és belső tanács együttesen választotta. Sopr. mon. II. 287.

² Gamauf II. 62. Dokumente II. E. 15. a.

³ E szerint a zárdá mellett (mai Schreiner-féle) házat 1533. Sighart Márton polgár birta, akiről 1543. fiaira és unokáira szállott. Ezek magvának kihalta után pedig vásárlás útján egy másik családra és erről házasság révén Feurer János polgárra, akinek gyermekei a mostani Feurer János és Anna. Gamauf II. 69. Sopr. mon. II. 264.

és Anna örökségképen birták azt már több év óta békében és zavartalanul s a barátokat alaptalan vádjukkal elutasították.

A ferenciek különben sem érintkeztek valami szépen a protestáns polgársággal, amint ezt egy más eset is tanúsítja. Bocskay hadainak közeledésekor ugyanis Szent Mihály templomából ami szent edényeket és ruhákat a győri kanonokok magukkal nem vittek, azt a ferencieknek adták át megőrzés végett. És midőn Mayr plebánus megválasztása után Unger és Wagner tanácsosok a zárdában megjelentek, hogy a deponált tárgyakat átvegyék, Gerhard szerzetes több darabra és egy kehelyre nézve elismerte ugyan, hogy a nevezett templomból valók, de a kelyhet nem akarta kiadni, míg a város 25 tallérnyi állítólagos tartozását nekik ki nem fizeti. A barát egyébként is gúnyosan és sértően szólt a tanácsról. „Hét oltárt elraboltak, úgymond, a képeket eltörték, az orgonát és egyéb tárgyakat is elrontottak. Az egész tanács szeretné a papokat és barátokat a városból eltávolítani. Ha valamiért folyamodnak Kajafástól Heródeshez küldik őket.“ Igen haragos volt a barát, mondja Wagner tanácsos, a sekrestyében még a szent sakramentomot emlegetve is szidalmazta őket. Még maga Mayr plebánus is, ki velük volt, bevallá a tanács előtt, hogy a barát igen gorombán szítkozódott.¹

Ime a barátok költik az alaptalan vádat. Holott éppen a protestáns polgárok voltak azok, kik Szent Mihály templomából az ott dúló ellenséges hadat, mint fentebb láttuk, elűzték. Az ilyen hazug és durva beszédet azután természetesen az önérzetes polgárság is megtorolta. 1610. november 28. a ferenciek valami felszerelési raktárt (Munitions Behaltniss) követeltek vissza a várostól, mely szerintük a zárdához tartozik, amiben talán igazuk is lehetett. De ezt sem kapták vissza. A tanács azt felelte, hogy a raktár ember emlékezete óta a városnak volt birtokában.²

A *pálosokkal*, akik időnként Bécsújhelyről látogattak haza Bánfalvára és állandóan is visszatelepedni készültek, már békésebb módon érintkezett a város. A Bánfalvára való búcsújárás még nem ment ki a szokásból. Náprágyi püspök is, mint fentebb láttuk, 1607. őszén többedmagával Sopronból zárandokolt ki oda

¹ Der Mönch hat gar zu grob gescholten, Sopr. mon. II. 263. és Póda, A sopr. par. tört. 32. I.

² Gamauf II. 69. Sopr. mon. II. 282.

búcsúra.¹ A bánfalviak és a pálosok közt is volt ugyan valami vitás határkérdés, de komolyabb összetűzésre nem került a dolog. Az alispán ez ügyben 1609. járt Sopronban és Bradulics Simon zágrábi püspöknek, a pálos rend generálisának kívánságára 1610. máj. 25. a soproni tanács előtt tárgyalta a kérdést, amikor is Bradulics az alispán által a soproniaknak megítélt bánfalvi földet 4 hold más szántóföldért a rend számára ismét visszaszerezte.²

Még ezen 1610. évben a pálosok téglát, meszet és fát kértek a várostól, mert Bánfalván malmot építettek. 1614. márc. 1-én pedig Zayic János nevű generálisuk Elefántról tudatja a várossal, hogy bánfalvi zárdájoknak és templomuknak felépítése céljából alamizsnát gyűjtenek. A levélhozó Franich Tamás fráter volt kiszemelve priornak.³ Az élelmes szerzetesek azonban jobbnak látták, hogy egyelőre korcsmát építsenek, amely miatt Sopron városa az 1619. évi országgyűlésen bepanaszolta őket. S már 1616. júl. 29. is volt panasz a bánfalvi barát ellen, mert temetéskor a falu templomában predikált. A soproni tanács ezért a bírót intette meg: van a barátnak zárdája, vigyázzanak hát jobban a templomukra.⁴

A papok és szerzetesek mellé a római egyháznak most egy hatalmas patrónusa költözött ide a szomszédságba, akivel később sok bajuk lesz a soproni protestánsoknak. *Esterházy* Miklós (1582—1645) volt ez, a gyorsan emelkedő magyar főúr. Unokabátyja Esterházy Tamás még Wittenbergben tanult és protestáns polemikus munkát irt, ő pedig már 19 éves korában elhagyta apáinak hitét. Bocskay és Bethlen háborus pártjához ő nem csatlakozott, e helyett inkább Ausztria jelszavát követte: „Tu felix Austria nube!” Gyors emelkedését ő is szerencsés házasságoknak köszönhette. Úrnőjét, Dersffy Orsolyát, Mágochy Ferenc özvegyét, akinek szolgálatában állott, még a gyászév letelte előtt 1612. nov. 22. vette feleségül, akit e miatt rokona, Pálffy Katalin (Illés-házy özvegye) meg is feddett. E házasság révén kapta meg itt a

¹ Az 1649. évi kihallgatás jkönyve: Agilis Nicolaus Gombkötő civis Sopronorum 57 vallja: Tudja nyilván azt is, hogy Bondorfa mentek hatvanon vagy hetvenen búcsúra és Napraghi Dömötör is ott levén, az sopr. tanács oda ment és clkérték az kulcsot az szentegyházhoz. Gamauf II. 21. és 27. l.

² A szerződés vár. lev. Lad. II. et B. fasc. I. 24. Gamauf II. 63. és 131. Sopron. mon. II. 270.

³ Vár. lev. Lad. II. et B. fasc. V. 177. Gamauf II. 132. Póda. A sopron. par. tört. 88. l.

⁴ Sopron. mon. II. 301.

Dunán túl a Dersffy-birtokokat, Lánzsért, Lakompakot, Alsólendvát. Ez utóbbi helyre térítől vilte magával azonnal Hajnal Mátyás jezsuitát. De itt Sopron közelében is korán megkezdte az erőszakos térítést.¹

Már az első érintkezése is Sopronnal, amikor még csak báró és főudvarmester volt, nem sok jót ígért a jövődre nézve. Bort

Lackner Kristóf arcképe. Valószínűleg saját rézmeetszete.

vásárolt Bécsújhelyen és Sopronon át akarta szállíttatni, de a város „mint egy számkivetettnak jószágát” (ahogyan Esterházy követi panasztolták) visszaküldte. 1613. aug. 5. került ez szóba a tanács előtt, mely jó szomszédságot akart vele tartani, de — úgy mond — a város privilégiumai közé tartozik, hogy Ausztriából ne szállítsanak bort a városon keresztül. Már pedig „qui non utitur privilegiis, abutitur.” (Meglátszik, hogy jogász ember, Lackner volt s polgármester). Joguk lett volna — mondja a jegyzőkönyv — a hordók fenekét

is beütni és a bort elfolyatni, de ezt nem tették, csak a szekereket fordították visszafelé. Esterházy követi írásban kérték ezt a végzést a tanácstól.²

Majd meg 1614. jan. 17. Stichinger György és Foitsperger Péter harkai mesterembereknek volt panaszuk Eszterházy ellen. Szent Vida napján ugyanis Csepregről jöven a vásárról, Hor-

¹ Rapaics R. Pázmány P. összes munkái I. köt. 195. I. Ipolyi A. Nyáry Krisztina 70. I. Bubics-Merényi, Herceg Esterházy Pál 14. és 18. I.

² Soproni mon. II. 291.

vátgyíróton (Gerisdorf) letartóztatták, megláncolták és elcsukták őket, portékájukat, a cipőárukat elvették tőlük ; másnap pedig Lakompakra vitték és a soproni tanács felszólítására sem adták ki őket. A város erre nyomban kimondta határozatát, hogy Esterházyt meg kell idézni és ily erőszakos cselekedet miatt „iuxta brevem processum” elítélni. Könnyű volt kimondani, de nehéz végrehajtani.¹

Sopron főtere Lackner Kristóf házával (balfelől).

Esterházynek különben a felesége révén háza is volt már ekkor Sopronban és így könnyebben hozzáférhettek. Hethey Bálint ítélőmester tudniillik tíz év óta birta itt Esterházy nejének, Dersffy Orsolyának házát, de 1614. febr. 3. átadta jogos tulajdonosának. Talán ez volt az a ház a ferenci (mai bencés) zárdával szemben, mely mai nap is az Esterházyaké.²

¹ Sopron mon. II. 293.

² Sopron mon. II. 293. Tulajdonképen két házból áll ez. Az egyik az Oláh Miklós érsek által szerzett Lánzsér várának tartozéka volt. Az 1675. évi urbarium szerint: Vagyon ezen lánzséri várhoz tartozandó nemes belső soproni városban egy öreg kúház, melytől fizet most egy német úr (osztrák menekült lehetett) száznégyszáz forintot stb.” A másikat a XVIII. sz. derekán b. Amade Tádétól vette Esterházy Pál Antal herceg. Mihályi E. Sopron renaiss. stílusban épült házai. 13. l.

Esterházyval és a klérussal szemben megvédték azonban a város vallásszabadságát a bölcs előljárók s ezek közt első sorban dr. Lackner, a kiváló jogtudós. Hogy Szent Mihály templomát továbbra sem tudták tőlük elvenni, az első sorban Lackner érdeme volt. Friedelius soproni rektor ezt egy századdal később is úgy említi, hogy Lacknert 1613. a pozsonyi országgyűlésre, onnan pedig Hainburgba II. Mátyás elé küldték követnek; s ő felségétől igen kegyesen fogadtatván, Szent Mihály templomát és a szabad vallásgyakorlatot kieszközölte a soproniak számára.¹ Kellett erről bizonyára megfelelő okiratnak is lenni, különben nem mondhatná ezt Friedelius ily pontosan, a helyet és évszámot is megjelölve. A soproni templom kétségtelenül szóba került az 1613. évi országgyűlésen, mert a r. kath. rendek is említik azt sérelmeik között.²

Magok az evangélikusok, midőn a helyzetnek urai lettek a városban, nem éltek vissza hatalmukkal, sőt a legnagyobb kimélettel bántak r. kath. testvéreikkel. A használatba vett templomokban is mindent meghagytak a régi állapotban. Így Szent Mihály templomában is, amit Bocskay hajdui el nem pusztítottak, az oltárokat, képeket, zászlókat és ereklyéket, meghagyták a régi helyén. Csak néhány évtizeddel később, midőn a templom nagyobb renoválásra szorult, akkor fognak majd egyes megrongált tárgyakat eltávolítani, de ellenségeik e miatt is nagy pert indítottak. Köntös plebánusnak e részben csak egy panasza volt. A temetőben állítólag kidöntötték a keresztet. De ha nem magától dőlt ki, az is csak néhány suhanc vétke volt, nem az egész gyülekezeté.³

Az evangélikusok az instructióban szigorúan megtiltották lelkészeiknek a r. katolikusok sértegetését. S ezt a tilalmat, amint alább látni fogjuk, nagyon komolyan vették. Viszont a r. katolikusok részéről sem tapasztaltak az evangélikusok most még semmiféle rossz akaratot. Igaz, hogy ekkor még nagyon csekély számmal is voltak. Mayr plebánus választásakor 1608. mondja a jegyzőkönyv, hogy az egész város az ágostai hitvallást követi.⁴

Hogy a városi tanácsba r. katolikust nem választottak, ennek

¹ Friedellus Joh. Christ. Lackneri vitae curriculum. 101. 1.

² Zsilinszky M. Vallásügyi tárgy. II. 72.

³ Gamauf II. 61.

⁴ Ein E. Rath begert nit, das er predign soll, denn ein ganze Stat fast alle der A. C. zugethan. Sopr. mon. II. 262.

az volt az oka, hogy a szenátoroktól magasabb iskolai képzettséget követeltek, vagy legalább is azt, hogy háztulajdonosok legyenek. Ilyenek pedig nem voltak köztük. Csányi János a krónikájában még a század vége felé is gúnyosan jegyzi meg, hogy olyan pápistákat ültettek erőszakkal a tanácsba, akik írni sem tudnak. Jellemző erre nézve, hogy az 1617. évi adólajstromban egy r. kath. lakost sem találni, akinek neve mellett ott volna a „Herr” szó, pedig ezt minden tekintélyesebb polgár megkapta. És az sem igaz, hogy r. katolikusoknak megtiltották volna a betelepedést vagy házvételt. Ennek semmi nyoma a jegyzőkönyvekben. Ellenkezőleg a r. katolikusok maguk nem kíváncsok ide a kikiáltott „eretnek” városba.¹

b) Egyházi belső élet. Magyar istentisztelet a Szent Jakab-kápolnában.

Ami a gyülekezet belső ügyeit illeti, Egerer és Fuchsjäger egészen II. Mátyás haláláig szolgáltak a német gyülekezetben. Különösen Fuchsjäger volt igen kedvelt és tekintélyes lelkész. A jegyzőkönyvek mindenütt a legnagyobb tisztelettel és elismeréssel szólnak róla. A kórházi Erzsébet-templomot még nem építették meg és nem is volt külön lelkésze. A kórházban különben sem volt minden rendben. Csakhogy a kórházi Erzsébet-beneficiumot éppen Náprágyi püspök élvezte, neki kellett volna tehát az ottani állapotokon első sorban segíteni.²

A német istentisztelet rendje nagyjában olyan volt, mint az elnyomatás előtt. Most is volt predikáció csütörtökön is a főtemplomban s megelőzőleg a litániát énekelték. Az énekkarban az adstans ifjak énekeltek. Az orgona mellett hangszeres zene (musica) is volt, melyet a toronyőr látott el a segédeivel, de voltak magának a templomnak is zenészei. 1609-ben a külső tanács kéri, hogy a templomi zenészeket, mivel egy kissé gyengék, a városi toronyőr is támogassa a maga hangszereivel. Templomi

¹ Hans Tschány's Ungrische Chronik 51. l. Gamauf i. m. II. 63. l.

² E beneficium élvezői voltak: Jurkovics Miklós kórházi lelkész 1599–1607. Náprágyi Demeter 1607–19. Telekessy István vasvári prépost 1619–36. Gall Ferenc nagyhöflányi benefic. 1636–39. Lony Mihály plebánus 1639–45. Szelepcsényi György 1645–66. Szegedy Ferenc egri püspök 1666–75. Horváth Kisevics János csepregi pleb. 1675–83. Gamauf II. 30.

öltözetül a lelkészek most is az albát (Chorrock) viselték, melyet a gyülekezettől kaptak ajándékul.¹

E korszakban még a római egyháztól maradt sok mellék-ünnepet megültek az evangélikusok is. Ilyenek voltak: gyertyaszentelő (febr. 2), Mátyás napja (febr. 24), gyümölcsoltó (márc. 25), zöld csütörtök, husvét harmadnapja, Szent György (ápr. 24), Fülöp és Jakab napja (máj. 1), pünkösd harmad napja, úrnapja (szentháromság ünnepe után való csütörtökön), Keresztelő János (jun. 24), Péter Pál (jun. 29), Sarlós Boldogasszony (jul. 2. mivel aratás kezdetére esik, Mariae Heimsuchung), Mária Magdolna (jul. 22), Bertalan (aug. 24), Máté (szept. 21), Szent Mihály (szept. 29), Simon Judás (okt. 28), Mindenszentek (nov. 1), Márton (nov. 11), András (nov. 30) és Szent János vagy karácsony harmadnapja (dec. 27).²

A magyar gyülekezet, melyet csak a német filiájának tekintettek s ezért később sem volt külön anyakönyve, *Farkasdy* Márton személyében kapott külön lelkészt s öt évig (1610—15) volt itt szolgálatban. Előbb (1607 előtt) Szakonyban, azután pedig Hegyfalun lelkészkedett. Fizetését a tanács 1610. aug. 2. állapította meg.³ A készpénzen, boron és gabonán kívül (lásd 225. l.) volt rétje és szántóföldje is. A jegyzőkönyv megemlíti, hogy lovat tart s ezért maga hordathatja be a szénáját. Eredetileg Szent Kunigunda beneficiumát szánták neki, mert az alapító ezt a magyar hitszónoknak rendelte. De Náprágyi erőlyesen tiltakozott ez ellen s így került a Stadtkuchel melletti másik beneficiumba, a melyben volt az iskola és a magyar tanító lakása is. 1613-ban azonban innen is ki kellett költözniök.

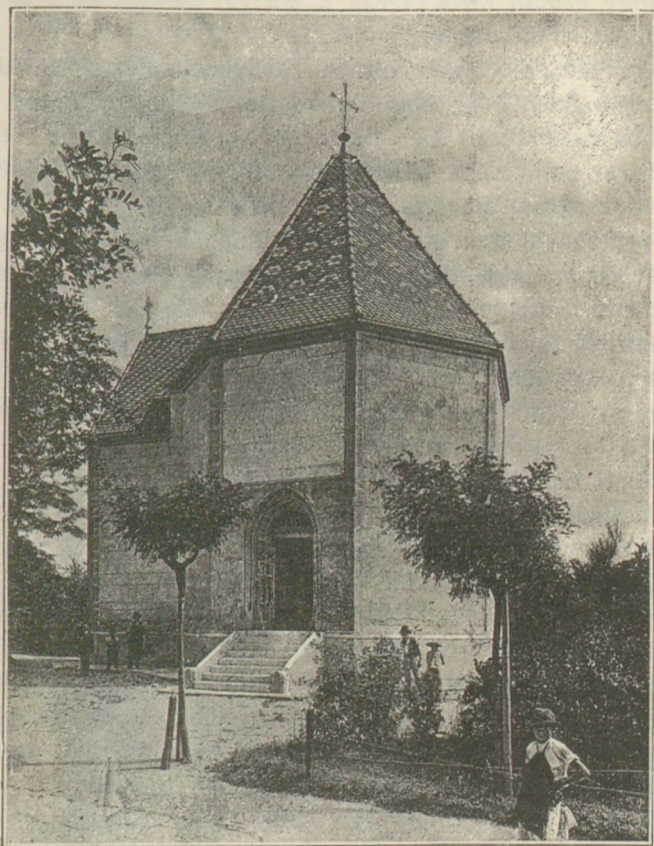
A lakás, melyet *Farkasdynak* ebben a beneficiumban kijelöltek, igen rossz volt. Hiszen *Andrásfy* is már e miatt nem jött ide Szakonyból. A magyarok 1611. ápr. 25. panaszzolják, hogy predikátoruk háza pusztán áll, nincs több csak egy kis szobácskája; sem tanulóháza, sem egyéb aprólék eszköznek szükséges

¹ Az 1609. évi 39. jkvi pont: Dieweilen unsere Musiker in der Kirchen etwas schwach, und der Stadt Turner sollicher füglich beywohnen kann, als biten E. G. ein E. Rath wölle ihnen auferlegen, dass er Sonntaglich mit seinen Instrumenten sich alda finden thue, da er sich geringer Besoldung halber beschweren würde, khann ihnen ein E. Rath mit etlich mezen Trait zu hilff komen. Sopr. mon. I. 399. Gamauf II. 8.

² Gamauf II. 37.

³ Egyházker. jkönyv. I. k. 96. l. Gamauf II. 532. Egyházlátog. jkönyv. Prot. Adattár VI. 97. Sopr. mon. II. 272.

helye nincsen, sőt az az egy szobácska sem padlós. Kérik tehát a tanácsot, hogy építse meg. Folyamodnak továbbá azért is, hogy a lelkész mellé iskolamestert válasszanak, ennek is lakást s fizetést rendeljenek „hogy az mi fiaink is az deáki tudományban épülhessenek.”¹ Dec. 14. azután maga Farkasdy kéri ismét,

Szent Jakab kápolnája, a XVII. században a magyar evangélikusok temploma.

hogy lakásában a háztetőt csináltassák meg. És Lakompakon a filiában maradt borának behozatalához is engedélyt kér. E szerint tehát nem közvetlen Hegyfaluról, hanem Lakompakról kellett volna Sopronba jönnie.²

1612-ben azután tanítót is kaptak a magyarok *Kőszegi Szekér*

¹ Payr S. Ehtört. Eml. 165. 1.

² Sopron. mon. II. 273.

Mátyás személyében. Sármelléki Nagy Benedek, a Pázmánnyal való vitájáról ismeretes kőszegi rektor küldte a soproniaknak. Az új tanító egy házban lakott és tanított a lelkésszel Mária fogantatásának beneficiumában. De már a következő évben ki kellett innen költözniök, mert a beneficiumot a zágrábi püspök kapta meg. Hogy ezután hova került a magyar lelkész és a tanító az iskolával, azt nem tudjuk.¹

Ugyanilyen sok baja volt Farkasdynak a templommal is. A magyarok a Szentlélek-templomra tartottak igényt, melyet a XVI. században használtak. De mivel ezt most a r. katolikusoknak engedték át parochiális templomul, azért az ispotályi templomot ígérték oda nekik, amelyet meg kellett volna építeniök. Ezzel pedig azért nem siettek, mert Náprágyi püspök is számot tartott reá.

Így csak a kis Jakab-kápolnába szorultak, mely Bocskay ideje óta szánalmas állapotban volt. 1614. ápr. 25. kelt folyamodásukban panaszzolják a magyarok, hogy ajtaja mindenkor nyitva áll, mert csak egy pléh sincs rajta. A pápisták bemennek és a falait gyalázatos szidalmakkal firkálják tele. Sőt néha az oltárjukat is, melyen az szent sakramentomot osztják ki — honor sit auribus — ganéjjal mocskolják be. „E mellé járul az is, hogy egy ablaka sincs becsinálva, mely miatt sokszor télen hóval levén teli, nem predikáltathatunk benne; néha pedig az ablakokról behulló szeles fürgeteg miatt a predikáción meg nem maradhatunk. Ez elmúlt husvét kedden is, hogy az több injuriáinkat elő ne hozzuk, az predikálás között az ablakon kövel hajigáltattunk.“

Másik bajuk, hogy harangjuk sincsen. Rendesen a kápolna melletti Szent Mihály-templom harangjaihoz igazodtak ők is. De mikor a német lelkészek Szent György templomában predikáltak és itt nem harangoztak, akkor nem tudtak ugyanazon egy időre felgyülekezni. „Ezen dolog oka annak is, hogy az mi gyülekezetünkben az Catechismus nem proponáltatik, mely miatt az mi ifjuságunk tudatlanságban marad.“ Ez a megokolás azonban nem látszik elfogadhatónak.

Alkalmas templomot és harangokat kérnek tehát a várostól. „Hát Uraságtok — írják — az nekünk régen tett ígéretit recolligálván, ne hagyjon ily mód szerint bennünket, mintha mi az városnak ingyen tagjai is nem volnánk.“ Nyomatékkal teszik hozzá:

¹ Nagy Benedek 1612. jun. 28. kelt levele a városi levéltárban. Lad. XII et M. fasc. III. 124. Gamauf II. 596. Hartlieb könyvéhez Székér M. már 1610. verset írt, mint fentebb láttuk. Gamauf II. 45. és Sopr. mon. II. 272.

„Mert ez lölki szabadságot az Isten a mi (magyar) nemzetünkre is nyújtotta, sőt *azon által vitte véghez.*“ Arra céloznak itt, hogy Bocskay zászlói alatt a vallásszabadságért a magyarok küzdöttek, míg ők elzárták kapuikat a hajduk előtt. Végül pedig azért is sürgetik kérésüket „hogy az mi lelki ellenségünknek alattomban való tréfáitul jobb móddal megszabadulhassunk.“¹

Az újabb folyamodásra, úgy látszik, segítettek a bajon. Vagy megépítették a Jakab-kápolnát, vagy pedig — legalább is addig, míg a kápolna elkészült — Szent Mihály templomát engedték át. Farkasdy 1615-ben már nem a lakás és a templom miatt távozott Sopronból, hanem a fizetését keveselte.²

Farkasdy távozása után — nem tudni, mi okból — két éven át üresedésben volt a magyar lelkészi állás. Szekér Mátyás tanító prédikált, az urvacsorát osztani pedig behívták a cenki lelkészt. 1617. május 24. azután tanítójukat avattatták fel Csepregen s ettől fogva az élvezte a lelkészi fizetést. Ez évben Fekete János házában lakott, később pedig Gensel Kristóf lelkésszel a város-majorban (villa civitatis).³ Május 31-én Szekér már mint rendes lelkész kéri a tanácstól, hogy kis templomukban javítsák ki a padlót és szőnyeget is adjanak az oltár elé. Kéri továbbá, hogy vasárnaponként 1 órakor, valamint a könyörgések idején az ő számukra is harangoztassanak. 1630. okt. 1-ig volt Sopronban, amikor Pataházára távozott tábori lelkésznek. Egyidejűleg Lozsra is meghívták. 1638-ban még Pataházán volt, de 1642. már az özvegye említetik. Sok levele van a soproni levéltárban. Epigrammákat is nyomtatott ki (Keresztur 1613), melyeket a soproni tanácsnak ajánlott.⁴

Szekér idejében tehát a lelkészi és tanítói állás egyesítve volt egy időre. Folyamodványukban a deáki tudományokat emlegetik ugyan, de csak népiskola lehetett az, melyben a latin nyelvet is tanították. Egyes írók bizonyos Losy Dánielt is mint soproni magyar tanítót említene, de ennek semmi nyoma sincs a városi jegyzőkönyvekben.⁵ Rendes fizetésük a magyar tanítóknak ebben

¹ Payr S. Egyháztört. Eml. 166. l.

² Soproni mon. II. 300. l.

³ Gamauf II. 524. Levelei: Lad. XII et M. fasc. VIII. N. 309, 9. 14.

⁴ Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. VII. 307. 6. U. o. fasc. VIII. 309. 5. U. o. fasc. X. 52. 61. 102. U. o. fasc. XI. 4. 57. 99. 104. 106. 108. Tanácskönyv 1638. jun. 25. és 1642. máj. 30. Gamauf II. 29. 535. 596. Dokumenta II. C. 2. a. Szabó K. Rmk. Szekér epigrammáit nem ismeri.

⁵ Gamauf i. m. II. 597.

az időben igen kevés volt: 125 font denár, 5 mérő gabona és 1½ akó bor. Tandíjjal és a hívek önkéntes adományaival kellett ezt bizonyára pótolni.

A német népiskolákról is, mivel tanítóik csupán a tandíjakra voltak utalva és rendes fizetéssel a számadó könyvekben nem szerepelnek, csak keveset tudunk. Már 1606-ban *Reiss* György nevű német tanító van Sopronban, akinek iskolája a Hátulsó-kapu mellett lehetett. Itt ugyanis népiskola volt az egész időszakban. 1608. évi levelében említi, hogy Szent György templomában másfél év óta, husvétől kezdve pedig Szent Mihályban is az énekkart vezeti.¹ Azután több névtelen tanítóról is van szó, kikről nem tudni, hogy kollegái, vagy pedig utódai voltak-e Reissnek. A belvárosban is volt egy népiskola „auf den Fleischbänken“. Ez időtájban Faut és Jeschinszky idejében (1590—1617) egy *Miller* János nevű tanítója is volt Sopronnak, kinek két folya-modása is van a levéltárban, de kelet nélkül.²

E szerint Miller már régebb idő óta itt van és a Rózsautcában³ épült Zechhausban kér egy szobát, hogy elkezdhesse a tanítást és az ifjúság tétlenül csavarogva el ne tévelyedjék. A hátsó szobát kéri a nevezett céh házában, melyben már az öreg tanító is tanított s ezen kívül két fali táblát és tüzelőfát is kér. A két táblát megkapta, iskolahelyiségül azonban nem a Zechhausban, hanem Jeschinszky soproni polgár házában adtak neki ideiglenesen egy szobát. Volt népiskola a latin iskola mellett is s ez lehet az oka, hogy *Fröhlich* Kristóf konrektor (Hilarius és Jubilaeus néven is) 1611. mint német tanító is említették. 1612-ben az iglói születésű *Gábrriel* Simon volt soproni tanító. 1616. május 4-én pedig a tanács egy *Graf* András nevű tanítót fogadott fel.⁴ Ezen kívül zúgiskolák is voltak, melyek miatt a latin iskola rektora már 1611. panaszkodik.

Az újra megnyílt latin iskola szerény kezdetből gyorsan emelkedett a virágzás magasabb fokára. Első rektora, az eisenachi *M. Frank* István, ki a strassburgi egyetemről jött ide s 1606. nov. 1. kezdte meg működését, egyelőre csak két gimnáziumi osztályt

¹ Vár. lev. Lad. XII et M. fasc. X. 73. 78. és fasc. XI. 39. Anyósa, Nemesné 1610. máj. 5. bepanaszolta a tanács előtt. Gamauf II. 588.

² Lad. XII et M. fasc. X. 95. 97. Gamauf II. 39.

³ Ez a Zechhaus a múlt század elején Trogmayer szűcsmester háza volt a Szentlélek-utcában, melyet hosszú ideig Rózsa-utcának neveztek. Gamauf II. 39.

⁴ Gamauf II. 590. Sop. mon. II. 301.

szervezett.¹ Az egyikben a syntaxist és a klasszikus irodalmat tanította, a másikban pedig a declinatiót és conjugatiót. Az olvasást Reiss György néptanítóval taníttatta, valamint az éneket is naponként 12—1 óráig. 1607. febr. 1. óta Baumgartner Lőrinc, a fel fogadott öreg kántor is tanított.

Frank rektor azonban, kinek idejében Faut Márk volt az iskola felügyelő, nem sokáig állott az iskola élén. Két iratával, melyekben fizetésének megcsonkításával vádolja a tanácsot, nagy sérelmet követelt el s 1607. szept. 3. már nem csak felmondtak neki, hanem fogsággal is büntették. Bizonyítványt is — mondták — jobb lesz, ha nem kap, mert bele kellene írni, hogy börtönbüntetést szenvedett s hanyagsága és egyéb bűnei miatt bocsátották el.² Távo zása után egynegyed évig a soproni születésű *Jäger* János helyet tesítette, ki 1599. Breslauban tanult, a Mietler-stipendiumot élvezte, azután pedig más főiskolában folytatta tanulmányait.

1608. szept. 10. három új tanerőt választott a város. És pedig rektornak M. *Abermann* Henriket, akinek 100 tallér, 6 akó bor és 10 mérő gabona volt a fizetése, Hilarius *Fröhlich* Kristóf kon rektort 60 tallér, 6 akó bor és 10 mérő gabona fizetéssel és *Reichart* Mihály kántort ugyanannyival. A temetési és tandíjak valamint a recordatiók felét a rektor, másik felét pedig a konrektor és kántor kapták. Ennek fejében köteleességükké tették, hogy ünne pnapokon az ifjúságot szép rendben vezessék az iskolából a temp lombba.³

Mag. *Abermann* Henrik rektort (1608—9), ki Tübingenben hercegi stipendiárius volt, Pucher Gáspár ottani tanár ajánlotta Sopronba. Beiktatása ünnepélyes módon történt. Latin beköszöntő beszédet mondott, utána pedig lakoma volt, melyen a lelkészek, tanítók és előkelőbb polgárok vettek részt. Innen azonban már 14 hónap múlva Bécsbe ment. 1619-ben már ott volt a Szent Istvánról nevezett városi iskolának (Bürgerschule) igazgatója. Ez évben adta ki Bécs városának dr. Lazius Farkas orvos által 1545.

¹ Vár. jegyzőkönyv 1606. okt. 20. Sopron mon. II. 255. Gamauf II. 601. Dokumente II. A. 2. B. 56.

² Krámer polgármester szavai: Zwei Schreiben, welche nicht eines gelehrten Manns, sondern eines Bachanten und eines groben Esels sind. Es sei ihm besser, dass er kein Testimonium habe, denn man musste dreinsetzen, dass er carcerirt worden umb dass er sein Ehr. Rath laedirt und diffamirt, item dass er in suo officio negligens gewesen. Sopron mon. II. 259.

³ Sopron mon. II. 263. l.

készített latin nyelvű leírását német fordításban, kiegészítő jegyzetekkel.¹

Távoztása után 1609. őszén Dornfeld tanácsos és Fuchsjäger lelkész Bécsbe mentek fel, hogy ott egy alkalmas rektort kereszenek. S valószínűleg innen jött Sopronba *Siberus* János, ki azonban $\frac{3}{4}$ évig sem tanított, mert már 1610. máj. 30. meghalt. Oly szegény volt, hogy az ispotály költségén temették. Hagyatéka az adósságára sem volt elég.²

Utána a regensburgi születésű *Schwanshofer* Kristófot (1610—12) hívták meg rektornak. Az ő idejében már 50 volt a gimnazisták száma, kiket 4 tanító tanított. Lucanus konrektoral új tantervet is készített.³ Az ő korából van biztosabb tudomásunk a tanács által élelmezett és ruházott adstans ifjakról, vagy alumnusokról, kik az énekkarban segédkeztek. Az 1611. máj. 7. tanácsülésen ő mondá, hogy a 4-ik kollegát az iskola kára nélkül nem lehet elbocsátani és Hilariust, a volt konrektort is szép kézírása miatt meg kellene tartani. A dolog eligazítását azután az inspektorokra bízták.⁴ Fuchsjägernek a Steiner fiú felett mondott halotti beszédéhez gyászverset is írt 1612. De már ez év végén elhagyta Sopront. Szülővárosában Regensburgban kapott rektori állást, hol 1617. egy alkalmi költeményben énekelte meg a reformáció százéves jubileumát. Ezt a versét még a második jubileumon is megemlegették. 1626. ismét visszajött Sopronba.⁵

Utódául a szintén regensburgi *Hausmanner* Kristófot ajánlotta (1613—32), aki szintén szép eredménnyel fejlesztette tovább az iskola ügyét. Beiktatása a szokott ünnepélyes módon történt. Az ő idejében rendezték be jobban az adstansok alumneumát. Egyelőre csak 8 ifjut vettek fel ide, akik lakáson és élelmen kívül

¹ Historische Beschreibung der Weltberühmten Kayserlichen Hauptstadt Wien etc. durch M. Henricum Abermann, der löbl. Burgerschule bey St. Stephan daselbst Rectorem. Wien 1619. fol. Gamauf II. 603.

² Spitalrechnung 1610. Gamauf II. 603.

³ Szabad lakáson kívül a város adott neki ágybelit is. Védőirata : Dokumente II. D. 59. c. Gamauf II. 43.

⁴ Sopr. mon. II. 276.

⁵ Gamauf II. 604. Zippelius regensburgi rektor 1717. megjelent „Jubileums Programm“ c. művében mondja róla :

*Aulam Cygnorum sibi Schwanshofferus adornat
Artem dum Phoebi pectora casta docet.
Ipseque Lutherum Cygnum canit arte perita,
Urbi cum dederat Jubila prima Deus.*

ruhát és ágyneműt is kaptak. Az élelmet a huson kívül valószínűleg házról-házra szedték össze, ezért nevezték őket mendikánsoknak is. Az iskolának már tágabb körben is jó híre volt.¹ A 8 adstans ifjún kívül a tanács egyéb szegény ifjakat is segélyezett, mint például Scriba Györgyöt és Pastoris Andrást.² Lackner Kristófnak, „Coronae Hungariae Emblematica Descriptio“ c. művéhez (Lauingen 1615) Hausmanner is írt latin verseket.³

Konrektor volt ebben az időszakban az osztrák Amstettenből való *Hilarius Fröhlich* Kristóf (1608–10), ki Bécsből jött ide s később a népiskolához helyezték át.⁴ A görlltzi *Lucanus* András 1610–12. volt konrektor és Schwanshoferrei egy tantervet készített. 1612-ben gazdagon nősült, lemondott tanítói állásáról s mint korábban Klein Menyhértet, őt is bevásztották a tanácsba. Freidig Jeromos kántor azzal sértette meg, hogy nem tudna egy latin levelet írni. E miatt a tanácstól kért elégtételt.⁵

Klokovius János konrektor (1612–24) pedig, ki a Mark grófságbeli Neustadtból való volt (Neopolitanus Marchicus), mint póéta és iskolai drámairó tette nevét emlékezetessé. Előbb Bécsujhelyen volt nevelő s az ottani orvos, Rulandus János⁶ ajánlotta a soproniaknak. 1613-ban engedélyt kért, hogy szülőföldére ellátogat-

¹ Hamel Sámuel kőszegi jegyző 1615. márc. 12. három diákot ajánl a soproni tanácsnak az alumneumba való felvételre, vagy valamely nevelői állásra. Nagy utat tettek, írja és dicsérni hallották az újabban szervezett soproni gimnáziumot. Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. III. 137. Gamauf II. 44.

² A két soproni adstans ifjúnak siralmas kérelmére 1610. ez volt a tanács végzése az indorsatio szerint: Ad exhibitas ab Adstantibus Incltyto Senatui litéras supplicatorias sic se resolvit Senatus: Ut cuilibet eorum a Praefecto Xenodochii singulis septimanis porrigantur unus panis ea magnitudine, qua fieri solet; duae librae carnis et media mensura vini. A Praefecto Camerae autem singulis quartalibus unum habeant Thalerum. Decretum in Senatu 22. Januarii Anno 1610. Vár. lev. Lad. XXV. et KK fasc. I. 2. Gamauf II. 44.

³ Thurzó Györgynek ajánlva. 4. r. 207. lap. Szabó K. Rmk. III. 1156. Lyc. könyvtár. Eb. 76.

⁴ Sopronból Bécsbe ment, ahonnan 1612. szept. 30. ismét konrektornak ajánlkozott Fuchsjägerhez intézett levelében. Lad. XII. et M. fasc. III. 114. 129.

⁵ Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. XIII. 83. Gamauf II. 615.

⁶ Alsó-Ausztria ordinarius medicusa, aki Szerdahelyi Dersffy Ferenc sárosi főispán megbízásából Nádasdy Ferenc halálára gyászbeszédet írt és adott ki. Keresztur 1604. 4. r. 4. levél. Szabó K. Rmk. II. 322. Bizonyára Dersffynek is udvari orvosa volt. 1600-ban Kober Tamás soproni orvossal pereskedett, de az osztrák Landschaft kibékítette őket, amit a soproni tanács örömmel vett tudomásul. Sopr. mon. II. 133. Latin sirverse a pozsonyi temetőben. [† 1638]. Uj Magyar Athenás 584. l.

hasson. 1614. szept. 26-án pedig lakodalmára hívta meg a városi tanácsot. Ugyanezen évben a rektorral együtt egy védőiratot is adott be a tanácshoz.¹ A soproni születésű Rhau Fülöp szentilonai lelkész Kereszturott 1615. kiadott „Sempronium carmine heroico descriptum“ c. művében külön is megemlékezik Klokovius költői tehetségéről.² 1616-ban Cantate vasárnapján egy iskolai drámát akart előadatni az ifjúsággal, de megkésett a kérvény beadásával s azt felelték neki, hogy a jövő Cantate vasárnapig elég ideje lesz az engedélyt újból kérni. A dráma alapeszméje az lett volna, hogy a nemes szabad művészeteket és az erényeket bár szorítják és nyomják, de teljesen el nem nyomhatják.³ Klokovius itt Sopronban halt meg 1624.

E helyen kell megemlítenünk, hogy a sokoldalú és fáradhatlan Lackner Kristóf nem csak mint iskolai felügyelő, hanem mint iskolai drámák írója is nagy szolgálatot tett a nevelés ügyének. Az első ilyen drámája volt Cura Regia seu Consultatio Paterna (A király gondja, vagy Atyai tanácskozás). A tanítók kérésére írta, a tanácsnak ajánlotta s az ifjúság 1615. ápr. 20. és 21. adta elő a városháza tanácstermében (in domo senatorio) nagy közönség előtt. A szerzőt e művéért Bocatius János, a híres kassai poéta versekben üdvözölte. Az egész mű erősen pedagógiai irányú. Drámai mozgékonyság helyett hosszú beszédek találunk benne. A szerző a hibás neveléssel szemben helyes pedagógiai elvekre akarja a közönséget tanítani. De mint uttörő munka figyelmet érdemel. Tánc és zene is van benne.⁴

Mint kántor s egyszersmind 3-ik tanító szolgált a gyülekezetben Baumgartner Lőrinc 1607—08, Reichert Mihály 1608—09 és Freidig Jeromos 1609—20. Mint 4-ik kollega említettük a latin iskola tanítói közül *Seus* Hilarius (1610—11), akit Fuchsjäger lelkész 1611. okt. 3. azért panaszolt be, hogy éjjelenként az adstans ifjakkal csatangol a városban és léha dalokat énekelnek;

¹ Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. XIII. 88. Sopr. mon. II. 296. Gamauf II. 615.

² Haynóczi Lexikona emliti. Gamauf II. 616. Lukcsics P. Schwartner M. 138. lap. A vers reá vonatkozó szavai.

Insuper imberbique alit [Sempronium] alta laude juventae
Hospitium, tribuens praedoctos arte magistros,
Quos inter Klokho non ultimus ille habetur,
Ingenio praestans, felix in carmine vates.

³ Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. X. 7. János Jakab nevű fia Sopronban született, ki 1638. ment ki Wittenbergbe.

⁴ Kassa 1616. Szabó K. Rmk. II. 367.

továbbá *Scheerschleifer* János 1611—13 (Gretzensis, Saxo)¹ és Praetorius András 1612—21.

Az organista *Pfarrkircher* Sylvester volt (1611—29), ki eleinte a toronyőrnél lakott. Még egy regal (hordozható kis orgona) vagy positiv (orgonarész, orgona) beszerzését kérte, hogy ne a gyerekekkel kelljen egyik templomból a másikba vitetni, mely miatt neheztelnek a szülők. Rendesen fizetett énekesei és zenészei csak később lesznek a templomnak.²

A városhoz tartozó *falvakban* is a bécsi béke és az 1608. évi törvény után hamarosan megkezdődött a nyilvános vallásgyakorlat. Az első lelkészek és tanítók meghívásának idejét azonban nem tudjuk pontosan meghatározni.

Ágfalvának első ismert lelkésze a restauráció után *Schwaiger* Kristóf, akinek fia már 1608. Sopronba járt iskolába. Fuchsjäger lelkésznel volt két éven át ingyenes szállása és szabad asztala.³ 1611-ben a város 5 mérő meszet adott Ágfalvának templomuk építésére. Schwaiger hamarosan Medgyesre költözött át, melynek lelkészi jövedelmét jobbnak találta. Itt Medgyesen halt is meg 1617. Az utána következett ágfalvi lelkészek közül csak *Leobald* András neve ismeretes, kit 1625. vettek fel a soproni literátusoknak dr. Lackner Kristóf által 1604-ben alapított szövetségébe. Róla is csak azt tudjuk, hogy 1628. volt ott lelkész.

Ágfalva filiája volt *Bánfalva* és 1662-ig *Lépesfalva* is. Az előbbiről azt mondja a soproni róm. kath. plebánia történetírója, hogy Bánfalva 1532—1656. Ágfalva filiája volt s mivel a plebánus 1610 és 1620 között Luther tanait követte, az egész plebániát s vele Bánfalvát is reformálta. Az 1616. július 29. jegyzőkönyv szerint a város megint a bánfalviakat, hogy jobban vigyázzanak a templomukra és ne engedjék meg, hogy abban a barát predikáljon.⁴

Klimpán és *Kópházán* Gamauf szerint a bécsi béke után már nem predikáltak evang. lelkészek. A városi tanács erre nézve 1616. júl. 29. azt határozza, hogy templomukban akár szerzetes, akár

¹ Fia, Farkas András Jenában tanult és később városi tanácsos volt Sopronban. Gamauf II. 632.

² *Pfarrkircher* levelei Lad. XXIV. et V. V. fasc. III. 9. és fasc. IV. 10. 11.

³ Schwaiger 1610. nov. 5. a tanácstól kéri, hogy Fuchsjäger ezen szívessegének viszonzásául 2 akó bort vihessen be a városba. Lad. XII. et M. fasc. X. 70. és u. o. fasc. XI. 19.

⁴ Póda. A soproni par. tört. 89. Soproni mon. II. 301.

plebánus predikálhat és ha az evangélikusok evang. lelkészt kívánnak, ez is szabadon predikálhat.¹

Harkának első lelkésze a bécsi béke után a soproni születésű és 1604—1605. Wittenbergben tanult *Graf* Mihály volt. 1608-ban Nádasdy Pál jószágán (talán Csepregen) tartott zsinaton Harkára avatta fel valamelyik magyar esperes.² 1609-ben már Harkán is a templomot javították, mert Sopron 9 mérő meszet adott hozzá. Graf idejében még közös papja volt Harkának és Balfnak. 1611-ben a tanács megintette, hogy jobb barátságban és békességben éljen a hiveivel. De 1613 nov. 8. a *balfiak* már egy külön jelöltet mutattak be a tanács előtt. 1614. jul. 23. Graf már ismét panaszkodik, hogy tartozásukat a hívek nem teljesítik és 1615. ápr. 13. elbocsátását kérte és meg is kapta. Először Balfra, azután pedig Medgyesre távozott.³ Utánna *Riedl* Tóbiás pályázott Harkára és próbabeszédet is mondott, de alig kapta meg az állást, mert a harkai tanító 1618. Veperdről hívta őt a gyülekezetbe. És lehet, hogy e második alkalommal be is került Harkára.⁴

Medgyesén is 1609. jelentkezett egy evang. lelkész, aki Sopronban dec. 21. a Szent György-templomban tartotta próbabeszédét. *Neodorus Neuhaus* Henrik lehetett ez, aki lakodalmára 1611. jan. 19. a tanácsot is meghívta. Még ez évben 8 hétig beteg volt s ennek okáról a tanácsot is értesíti.⁵ Utódjai közül *Schwaiger* Kristóf ismeretes, ki Ágfalváról jött ide és 1617. halt meg. Ezt pedig *Graf* Mihály követte, aki 1617. pünkösd táján foglalta el itteni állását. Medgyeshez tartozott *Ruszt* is (ekkor még falu) mint filia egészen 1647-ig.⁶

Balfon szintén már 1609. reparálták a templomot, amelyhez Sopron meszet adott. Eleinte közös papja volt Harkával. De

¹ Sopron. mon. II. 301.

² Es sind nun mehr sieben Jahr verstrichen, dass ich auf Euer Vest und Herrlichkeit Commendation, Promotion und Vorschub von einer ehrwürdigen Synode sub ditione des Wohlgebornen H. H. Pauli Nádasdy auf vorbeschehenes Examen ein Minister Ecclesiae der Kirchen zu Harkau, praecedentibus publicis Ecclesiae Apostolicae ritibus bin ordinirt worden. 1615. márc. 19. kelt levele. Lad. XII. et M. fasc. XIII. 90. Gamauf II. 47. Payr Eht. Eml. 60. 1.

³ Sopron. mon. II. 276. 293. és 295. 1.

⁴ Sopron. mon. II. 299. Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. III. 149.

⁵ Vár. szám. 1609. Gamauf II. 49. Sopron. mon. II. 275. Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. III. 119. és 122.

⁶ Tanácsjvk. 1615. ápr. 13. 1616. aug. 26. és 1617. máj. 22. Graf levele (1617. ápr. 28) Lad. XII. et M. fasc. X. 17. Gamauf II. 49.

1613-ban a breslauer születésű *Ludwig* Mátéban kapott külön lelkészt, aki 1612. Ilmicen szolgált. 1614. szept. 10-én *Eder* Kristófot választotta meg a tanács balfi lelkésznek s ez alkalommal fizetését is megállapította. Volt 4 szőlője, melyben hívei végezték az egész munkát. Szántóföld és rét helyett kapott évi 30 font denárt. Halotti beszédért nagyobb halott után 5 sillinget, kisebb után 25 magyar denárt (Ungrische). S ezenkívül halastavat és fát is kapott a maga szükségletére.¹ Eder után a Harkáról ideköltözött *Graf* Mihály volt lelkészük 1616–17. aki innen Medgyesre távozott. Helyébe pedig valószínűleg a rothenburgi születésű *M. Horn* Györgyöt választották meg, aki már 1616. ápr. 18. mint száműzött folyamodott a balfi állásért. A tanács bizonyítványait és választát kérte, vajjon megelégszik-e a balfi jövedelemmel és eltarthatja-e belőle családját? Horn, aki előbb Batthyány Ferencné Lobkovitz Poppel Éva birtokán és Felsőpéterfán (Petersdorf) szolgált, 1616. május 8-án igenlőleg válaszolt és így Balfra került.²

Így most már nemcsak Sopronban, hanem a hozzátartozó falvakban is helyreállott a nyilvános vallásgyakorlat. A városnak több lelkészre volt szüksége és ha más nem, már a szükség is reá vitte, hogy most az egyházkerület felé közeledjék. Grácban többé nem volt evang. gyülekezet, hova a kandidátusokat küldhették volna. Felavattatták őket tehát itthon. Az első ilyen papjelölt a soproni születésű *Graf* Mihály volt, akít 1608. nem is püspök, hanem valamelyik főesperes (valószínűleg Klaszekovics István) avatott fel harkai lelkésznek, amely alkalommal kerületi szokás szerint az Egyesség Könyvét is aláírta.³ Mint fentebb láttuk, ő maga is említi, hogy Nádasdy Pál urodalmában avatták fel.

És más fontos ügyekben is reászorult Sopron az egyház-

¹ Vár. szám. 1609. Gamauf II. 51. Sopr. mon. II. 296. Gamauf II. 51.

² Prot. Adattár IX. 82. 98. és 99. I. Horn levelei; Lad. XII. et M. fasc. VIII. 309. 1. és U. o fasc. X. 18. Gamauf II. 52. Levelében elmondja, hogy őt néhai Sartorius János hernalsi lelkész küldte Batthyány grófnéhoz és ennek nővéréhez Solms (Salm) grófnéhoz. Innen azonban a kálvinisták „deren Liedlein er nicht singen wollte“ fizetésének megvonásával és minden védelemnek megtagadásával elűzték. Ezután ment a petersdorfiakhoz, de ezeknek inkább maguknak kellene lelkészeiktől bizonyítványt kérni, mint sem hogy ők adhatnának, mert 7/4 év alatt őt lelkészük volt s más szemében a szálkát, magukéban a gerendát sem látják meg.

³ A jegyzékbe 107. sz. a. ezt írta: Ego Michaël Graff Sempronienſis Hungarus hac mea manu testatum facio, me quoad vixero S. S. librum Christianae Concordiae et Aug. Confessionem amplexurum. Payr S. Egyháztört. Eml. 60. 1.

kerületre és ennek consistoriumára. Ilyenek voltak a komolyabb házassági perek, melyekben az elválást kellett kimondani. A közvetítő ilyen esetekben Pythiraeus Gergely németkereszturi lelkész, a német gyülekezetek esperese volt. Ettől kérdezték meg a soproniak például 1610-ben, hogy egy bizonyos házasságtörő nő ügyében mit cselekedjenek. És Pythiraeus a consistorium tagjait megkérdezvén, ezek nevében feleli: mivel a férj a nőnek megbocsátott, tehát a tanács is megengedheti a további együttélést. De a consistorium ezt csak tanácsképen és nem mint bírósági ítéletet közölte a soproniakkal. Ilyenül most még alig fogadták volna el, de később házassági pereiket ők is a kerület elé terjesztették.¹

Hogy az 1612. évi kerületi gyűlésen, melyen Klaszekovics István fertőszentmiklósi esperest püspöknek választották, a soproniak jelen lettek volna: annak semmi nyoma. De bizonyos, hogy a közeledés már megkezdődött s a kerület is a gazdag és tekintélyes gyülekezet iránt kellő figyelmet és tiszteletet tanúsított. Így például Pythiraeus halála után ennek helyébe 1619. febr. 26. az iváni zsinaton Fuchsjäger István soproni lelkészt választották meg esperesnek. A kerület erről nemcsak levélben értesítette a várost, hanem követe, Kis Bertalan nagycenki lelkész által is kérte, hogy Sopron is járuljon hozzá a választáshoz és támogassa hivatalában az új esperest.² A város ezt megtette s ezután rendszeren elküldte képviselőit a kerületi gyűlésekre. De különben féltékenyen őrködött autonómiája felett ezután is. A püspöki egyházlátogatást például semmiképen sem engedte volna meg. Fuchsjäger különben már 1613. kiadott halotti beszédében is szenior-nak mondja magát. De nem tudjuk, hogy csak a városra, vagy pedig a vidékre is kiterjedt-e ez a hivatala.

Nem az egyházkerület, hanem a győri püspök részéről fenyegette veszedelem a gyülekezet jogait. Náprágyi Demeter ugyanis az 1608. évi törvény és a zsolnai zsinat után is fenntartá azt az igényét — miként 1610. a két városi tanácsos előtt kijelenté — hogy a protestáns lelkészeket megexaminálja és bemutatásukat megköveteli. És még 1613. júl. 27. is a győri káptalan valamely házassági elválás ügyében fenyegető levelet intézett a városhoz. De nincs tudomásunk róla hogy ennek valamely komolyabb következménye lett volna.³

¹ Gamauf II. 94. Dokumente II. A. 10. 12.

² Payr S. Egyháztört. Eml. 172. 1.

³ Gamauf II. 95. Dokumente II. E. 14.

A püspök komolyabb fellépését a város mindig sima eszközökkel iudta megelőzni. Kineveztetése után nyomban üdvözölte, ajándékokkal és két értékes beneficiummal lekötözte. Valahányszor rákosi birtokára megérkezett, követeket küldtek hozzá, akik soha sem mentek üres kézzel; soproni látogatásai alkalmával pedig fényesen megvendégelték. Csak így érték el, hogy Szent Mihály templomának birtokában s plebánust választó és beneficiumokat adományozó jogaikban továbbra is meghagyta őket. A nyertesek a soproniak voltak, mert belső egyházi ügyeikbe a püspök nem szólhatott bele, míg ők, mint patrónusok, a római egyházzal szemben jelentékeny jogokat élveztek.

Ezen jogaik mellett az *egyházi vagyomból* is visszakerült kezükbe az a rész, amely Gerengel idejétől kezdve az 1584. évi elkobzásig az övék volt. Így a templomok, a hozzátartozó szőlőkkel és egyéb ingatlanokkal és az iskolaépület. A Mietler-féle stipendium birtokában és a temető közös használatában 1584. után is megmaradtak. Ezen kívül a tanács a város pénztárából is szavazott meg kisebb, nagyobb összegeket egyházi célokra.

A beneficiumok közül csak azokat fordították egyházi célokra, amelyek már korábban is Szent Mihály templomához voltak csatolva és az abban fungáló egyházi személyek ellátására szolgáltak. Ilyenek voltak: 1. a Mindenszentek beneficiuma vagy a predikatura, 2. Szent Kunigundáé, mely a magyar hitszónoknak volt rendelve, 3. a Krisztus testéről nevezett beneficium, vagy felső Kirchhaus a Fövényvermen, 4. az alsó Kirchhaus, melyről nem tudni, hogy melyik beneficiumhoz tartozott és 5. Szent Ilona beneficiuma, mely az organistának volt rendelve.¹

Egy rövid időre a Mária fogantatásáról nevezett beneficiumban is (a városi konyha mellett) a magyar lelkész és tanító lakott, de már 1613. ki kellett onnan menniök. És mint láttuk, Szent Kunigunda beneficiumát is korán elvették tőlük. A predikaturában lakott az egyik német lelkész, az alsó Kirchhausban pedig a másik.²

¹ Erről az 1613. jun. 21. tanácsjvk: Joannes Pápai petiit beneficium S. Helenae sive *Organistae* per supplicem libellum. Deliberatione denegatum, quia semper templo S. Michaëlis inservierit et ab ipso divelli non potest, alias Ecclesia nostra conservari non poterit. Hogy hol és mi volt ez a beneficium, ma már nem tudni. Az 1617. évi adójegyzékben 18 beneficium van felsorolva s tiz mellett a beneficiátus neve is. Gamauf II. 55.

² Gamauf II. 31.

Az anyagi helyzet javulásával a gyülekezet a *jótekonyság* terén is élénkebb munkásságot fejtett ki. A szegények és betegek ellátására szolgált az ispotály és az Elend-Zech, mely most protestáns vezetés alatt állott. Az egyházi pénztár bőven nyújtott segílyt és alamizsnát helybelieknek és idegeneknek, evangélikusoknak és másvallásúaknak egyaránt. Ez időszakban a számadókönyvben már külön rovat vált szükségessé a száműzöttek és fogságot szenvedettek (különösen lelkészek és tanítók) számára, mely azután sok éven át folytatódik.

A város, mely idegen iparüzőkkel szemben oly féltékeny volt, 1608. szept. 15. Watzler János aranyművest és Holler Gáspár posztócsinálót, kiket vallásuk miatt űztek el Grácból, mégis szívesen befogadja körébe (in Ansehn dessen, dass sie vertriebene Leut sein).¹

A helybeli tanulókon kívül a külföldre járó szegény ifjakat is segítették. Így például 1609-ben Nádasdy Ferenc özvegyének, a hirhedt Báthory Erzsébetnek két alumnusa, Kis Bertalan (a későbbi püspök) és Lethenyey István (a későbbi főesperes és kiváló író), utiköltségért folyamodik Sopron városához. „Hallották — ugymond — a soproni előjáróknak nem csak jószándékú tanulók, az egyház javáért tanulmányaikat gyarapító ifjak, hanem általában mindenféle nyomorultak iránt való bőkezűségét.”²

A feléledt és megújult gyülekezet ilyen sokoldalú és áldásos munkásság között érte meg 1617-ben a reformációnak százéves jubileumát. Volt tanítójuk, Schwanshofer Kristóf, mint látluk, Regensburgban külön dicsőítő költeményt írt ez alkalomra. A soproni jubileumi ünnepélynek lefolyásáról nincsenek adataink, de kétségtelen, hogy Sopronban is megünnepelték. Pethő Gergely krónikája mint általános dolgot írja 1617-ről: „Anno 1617. a kálvinisták és lutheristák Magyarországon nagy örömet mutatnak, mivel egy száz esztendőök folyása alatt mind a két vallás mesterének, Luther Mártonnak tudománya oly nagyon kiterjedett.” Prágai András Heidelbergben, Szenci Molnár Albert Oppenheimben alkalmi iratot adott ki. Lányi Illés püspök lelkes hangú körlevelet küldött szét e tárgyban. Bártfa, Eperjes, Kassa, de különösen Lőcse és Bicsé, Nagytapolcsány sőt Debrecen is megülte. Hogyan maradhatott volna el akkor Sopron, amelynek tudós író-

¹ Soproni Munk. II. 263.

² Payr S. Egyháztört. Eml. 163. 1.

ember polgármestere, dr. Lackner, lelkes buzgó papjai, Fuchsjäger és Kőszegi Szekér, költői tehetségű konrektora Klokovius, jeles organistája Pfarrkircher és rendes templomi ének- és zenekara volt. Nagy kár, hogy az ünnepély leírását nem ismerjük.¹

De az ünnepély örömhangját megzavarta két esemény. Thurzó György a buzgó és erélyes protestáns nádor még 1616. végén meghalt és ugyanezen évben ült a primási székbe a hatalmas eretneküldöző, Pázmány Péter. Királynak pedig a vakbuzgó II. Ferdinándot választják meg. A következő időszakban tehát erős küzdelem várakozik Sopronra is.

¹ Payr S. A reformáció évszázados ünnepei hazánkban Prot. Szemle 1911. 489. Gamauf úgy véli, hogy Sopron a r. katolikusok iránt való tekintetből nem ünnepelt. Ebben azonban téved. Az általános örömből Sopron sem vonhatta ki magát.

IX.

Virágzó egyházi élet a hódító ellenreformáció (II. Ferdinánd és Pázmány) korában. 1619—1637.

a) Bethlen Gábor uralma Sopronban. 1619—1621.

A hazai ellenreformáció első nagy diadalai II. Ferdinánd és Pázmány nevéhez fűződnek. Az eddig túlerőben levő protestantizmust nekik sikerült, ha nem is teljesen megtörni, de legalább megbontani. Velük kezdődik az a hosszú, kiméretlen harc, melylyel a felekezeti türelmetlenség hazai evangélikus egyházunkat is elnyomni akarta. A két vakbuzgó vezérhez csatlakozott harmadikül itt Sopron szomszédságában gróf Esterházy Miklós, a nádor, akinek térítői buzgalma nem kevésbbé ismeretes.

És a harmincéves háború idején, midőn három ily hatalmas férfiú intézi hazánkban az ellenreformáció dolgát; midőn a nagy nyomás erejét fájdalmasan érzik meg gyülekezeteink mindenfelé: Sopron akkor is nem csak hogy megáll, mint erős kőszál a viharos hullámok között, hanem akadálytalanul halad előre, növekszik és gyarapodik. A közeli Pozsony már keserűen érzi Pázmány haragját és erejét. Papját elűzik, a városi tanácsba erőszakosan rendelik be a r. katolikusokat. Itt Sopronban azonban, legalább most még, Esterházy, a közeli ellenség sem árthat a városnak.

Ezen kivételes kedvező állapottal a gondviselés mintegy kárpótlást adott Sopronnak azon korai szenvedésekért, melyeket az előző században Draskovich püspök fenytő vesszeje alatt akkor kellett elviselnie, mikor mások másfelé még teljes vallásszabadságot élveztek. De ez időszak végén a jezsuiták erőszakos inváziója már előre jelezte, hogy itt is csak rövid lesz a békesség aranykora. A többi hazai egyházzal együtt szenvedni fog Sopron is. Bármily bölcsek és előrelátók is előljárói, bármily gazdag és áldozatkész is a polgárság: a fenyegető vészt nem háríthatják el fejük fölül.

Kedvező helyzetük állandóságában ők sem bíztak. Már 1619.

elhatározták, hogy nagy fáradsággal és áldozattal szerzett vallás-szabadságukra vonatkozó minden emlékezetes dolgot feljegyez-
nek és egy könyvbe összeírva hagyják maradékaikra. Tették pedig
ezt azért, hogy később szükség esetén elővehessék és reá hivat-
kozhasanak. (Ein Libell oder Corpus pro memoria.) Így gyűj-
tötték össze a városi jogszabályokat is egy külön könyvben,
melyet e célra készített ládában őriztek.¹ Ily intézkedéseknek
köszönheti Sopron városa mai értékes, rendezett levéltárát. A tu-
dós Lackner dr. történeti érzéke nyilatkozott meg ezekben.

II. Ferdinándnak alig két évtizedre terjedő uralkodása így csak
Sopronra vonatkozólag is oly gazdag lesz eseményekben, hogy
ezt az időszakot három részben kell tárgyalnunk.

Ismeretes II. Ferdinánd vakbuzgósága, aki már mint főherceg
oly kiméretlen alapossággal nyomta el a protestantizmust Grác-
ban és egész Stájerországban. Igazi jezsuita növendék, aki már
20 éves korában Lorettóba zarándokolva tesz fogadalmat, hogy
nem fogja megtérni országában az „eretnekséget.” Inkább akart
elpusztult, mint elkárhozott ország felett uralkodni. Méltán mon-
dották, hogy Diocletianusra emlékeztető végzetszerű alak a vallás-
üldözések történetében.²

Pázmánnyal, legbensőbb bizalmas emberével, akire nagy be-
folyása miatt Esterházy nádor is méltán volt féltékeny, II. Ferdi-
nánd már Grácban megismerkedett. Nemcsak egyházi, hanem
politikai, sőt hadi ügyekben is az önállótlanyságra nevelt király
alig cselekedett valamit az eszes főpap megkérdezése nélkül.
Pázmány, amint levelezései tanúsítják, sokszor igen kényes és
fontos ügyekben kész fogalmazványokat küldött Bécsbe és Ferdi-
nánd azokat aláírta.

Esterházy is mint nádor, bár a féltékenység miatt örökös
haragban volt Pázmánnyal, de a hit dolgában egyetértett vele.
Pereskedése idején írta a prímásnak: „Isten eleibe terjesztvén
ügyemet, dijudicet causam nostram (ítélje meg ügyünket), kegyel-
med-e, vagy én vagyok-e igazabb szívvel a papokhoz; mivel látja
Isten azt, hogy ifjuságomtól fogvást mennyit szenvedtem a catholica
Religióért s aszerint a papokért is, amint hogy most is kész
vagyok minden substantiámat s életemet is kiadnom, s bátrabban
vagy hamarább is azok közül sokaknál, akik Krisztus kenyerével

¹ Sopr. mon. I. 421. és 424.

² Loesche G. Gesch. des Prot. in Oesterreich. 10. l.

élnek“.¹ Még 1638-ban Losy Imre primáshoz és a nagyszombati zsinathoz is, mely elé 11 javaslatot terjesztett, azt írja Esterházy Nagyhoflányból, hogy a katolikus hit terjesztéseért kész vérét is kiontani.² És csakugyan térítési eredményekben is vetekedett Pázmánnyal. A gazdag Nádasdy családot ő vitte át Róma táborába és a jezsuitákat is ő hozta Sopronba.³

E három nagy ellenfélt találta magával szemben Sopron mindjárt a Bethlen-féle szabadságharc elején, amelyben neki is nehéz szerep jutott. Ismeretesekek az okok, melyek Erdély vitéz fejedelmét a fegyveres felkelésre indították. Megelőzte és előkészítette ezt a csehek felkelése s az ezzel kitört harmincéves háború.

1618. május 23. történt, hogy Thurn gróf és társai a prágai Hradsin tanácsstermének ablakából Martinetz és Slavata helytartókat és Fabricius titkárt levetették. Az esemény híre négy nap múlva már Pozsonyba is eljutott. Pázmány palotájában máj. 27. éppen nagy lakoma volt, melyen II. Ferdinánd és Klesl biboros is résztvett. A víg pohárköszöntés közben olyan volt a prágai hír hatása „mintha halálfőt dobtak volna a gyülekezetbe.“ Csend lön és a lakoma véget ért.⁴

Sok nemzeti és vallási sérelmük volt a magyaroknak is és a prágai példa gyújtólag hatott. Különösen Pázmány könyvei és kihívó nyilatkozatai ingerelték fel a protestánsokat. Már az 1618. évi országgyűlés alkalmával tartott főpapi tanácskozásban mondá Pázmány: „Jobb, ha az országot farkasok és rókák lakják, hogy nem mint az eretnekek.“ Ha a primás talán valamivel szelidebben mondta volna is e szavakat, de bizonyos, hogy a híre ily formában terjedt el az országban.⁵ S abban az erős küzdelemben is, melyet a protestánsok a vallásszabadság alatt önként értetődő „una cum templis“ szavakért folytattak, Pázmány volt a leghevesebb ellenfelük. Az 1619. évi országgyűlésen ő mondá sértő kihívással: „Semmikép meg nem adjuk a templomokat és senki

¹ Kismartoni regesták 76. I. Frankl, Pázmány P. és kora III. 109.

² Weiser, Congregatio B. M. V. 59. Velics L. Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II. 105.

³ Jellemző Esterházyra nézve, hogy a buzgó evang. Lackner Kristóffal mégis bizalmas hangon levelezett. 1619-ben közösen egy mértékletességi együletet (collegium sobrietatis) akartak alapítani az iszákosságnak, a magyarok e régi bűnének megfékezésére. Lackner leveles könyve. Ev. gyűl. levéltár 45. VI. 3.

⁴ Szilágyi S. M. Nemz. Tört. VI. 212.

⁵ Sepsí Laczkó Máté naplója. Mikó, Erd. tört. 193. A Querela Hung. is említi. Frankl, Pázmány P. I. 379. Zsilinszky, Vallásügyi tárgy. II. 146.

abban nem piszkál!“¹ Pázmány nem beszélhetett volna így, ha a királyt nem érzi maga mögött.

A protestánsok elnyomását Bethlen Gábor volt hivatva meg-
torolni, a kinek személyes nagy okai is voltak a felkelésre. Ugyanis már II. Mátyás Homonnay Györgynek ígérte az erdélyi fejedelemséget, amit Bethlen az elfogott levelekből tudott meg.² Jól látta azt is, hogy a csehek leigázása után a magyaroké fog következni. A cseh és osztrák rendek pedig a bécsi béke idején tett szolgálatukra hivatkozva követelték most, hogy a protestantizmus közös érdekéért sikra szálljon. A csehek a velük való szövetekezés ügyében 1619. nyarán két levelet is írtak Erdélybe, sőt a cseh koronát is felajánlották Bethlennek. Ily okok hatása alatt írta Rákóczy Györgynek: „Meggyőződött sokképpen nemzetemhez való igaz affectusom, az nagy istennek igaz tiszteletéhez való nagy érzelmem és magamban elvégeztem, hogy az isten tisztesége mellett nemzetünknek szabadságáért kitámadjak.“³

Prágából a magyar születésű dr. Jessenius János hírneves orvost, az egyetem rektorát küldték Pozsonyba 1618. június havában. A protestánsok felkeresték szállásán a fogadóban, sajnálkozásukat fejezték ki, hogy későn jött, de Forgách nádor annál ridegebben fogadta, nem engedte meg, hogy az országgyűlésen az 1608. évi szövetség értelmében felszólaljon, sőt Ferdinánd megkoronáztatása után júl. 3-án a nádor Jesseniust el is fogatta és később Bécsbe is vitette. Neki hite miatt már II. Mátyás idejében is üldözést kellett Bécsben szenvednie. Nejét Fels Máriát 1613. Sopronban temettette el.⁴

A csehek a következő 1619. évben szerencsésen haladtak előre. Június elején Thurn gróf Fischamendnél átkelt a Dunán s a hozzá

¹ Spataki krón. Mikó III. 200. Varga L. Egyhtört. II. 282.

² Zsilinszky M. A magy. prot. eh. tört. 180. I.

³ Szilágyi S. M. N. T. VI. 228. és 229.

⁴ Szilágyi i. m. 213. Felesége felett Fuchsjäger mondott halotti beszédet: Eine tröstliche Predigt von der Auferstehung der Todten bey der Ehrenbegräbniss der weiland und viel tugendreichen Frauen Maria, geborne Felsin, des Edlen Hochgelehrten und Weitberühmten H. Doct. Johann Jessenii von Jessen, der Röm. Kays. Majestät Matthiae bestellten Medici eheliche Hausfrauen, welche den 25. Mai 1612 zu Wien in Oesterreich seliglich in Christo verschieden, deren Leichnahm folgenden 5. Tag Junii nach Oedenburg in Nieder Ungern gebracht und bey S. Michaelis ganz ehrlich zur Erde bestattet worden. Gehalten durch Stephan Fuchsjäger, daselbststen vornehmsten Evangelischen Prediger. Anno 1613, Wittenberg. Gamauf II. 532. Lásd fentebb 218. I. Jessenius is egyike volt a Prága piacán kivégzett áldozatoknak.

csatlakozott osztrák rendekkel már Bécsset fenyegette, ahol maga a császár is veszedelemben forgott. Az utolsó pillanatban jun. 5. érkeztek meg Dampierre vasaskatonái, akik szorult helyzetéből kimentették. A várba betódult osztrák rendek ekkor állítólag igen tiszteletlenül akarták Ferdinánd beleegyezését a csehekkel kötendő szövetséghez kierőszakolni.¹

Thurzó Szaniszló a pozsonyi országgyűlés akaratából ekkor kereste fel Bécsben jun. 10. Thurn grófot, kivel a Landstrasse nevű külvárosban találkozott. Thurzó a békét akarta közvetíteni, de Thurn arra hivatkozott, hogy a tej a tejhez nem hasonlít jobban, mint a magyarok helyzete a csehekéhez s ezért a szövetségbe való belépésüket sürgette. Erre azonban legfeljebb csak a protestánsok lettek volna hajlandók. Így azután a csehek és osztrákok a magyarok hálátlanságáról panaszkodtak.

A vallási sérelmek tárgyalása a Pozsonyban együttülő országgyűlésen mind jobban elkeserítette a protestánsokat. Pálffy István Somorján akasztófát állíttatott fel s kijelentette, hogy erre akasztatja fel, ha a protestánsok papot mernek bevinni. A soproni keresztes pap ellen is nagy panasz volt, hogy Beő helységből kiűzte az evang. lelkészt.²

A csehek, osztrákok és magyarok által egyre biztatott, sőt kényszerített fejedelem végre fegyveres erővel jött ki Erdélyből. A debreceni táborból szept. 12. kelt kiáltványában adja elő felkelésének okait. Udvari papja, Alvinczi Péter pedig *Querela Hungariae* című röpiratában fejti ki azokat bővebben. Kassára 17-én vonult be diadalmasan és okt. 14-én már Pozsony is meghódolt előtte. Ide nov. 11-ére a hozzá átpártolt Forgách Zsigmond nádor által országgyűlést hivatott össze, ő maga pedig Thurn gróf hívására Bécs alá ment seregeivel, hol az osztrák rendek is támogatták őket. November végén a magyar vitézek három nap és három éjjel harcoltak Bécs külvárosában. 26-ikán Bethlen három ezred magával Schönbrunnban a császári kerteknél ütött tábort. Bécsset Buquoi és Dampierre védték, kiket azonban Thurn, Bethlen és Rédey egyesült seregei nem tudtak ütközetre kényszeríteni.

¹ Az ugynevezett *Sturmpetition* azonban, amint azt Wurzinger óriási festménye és ujabban Eichhorn Leonak Ferenc Ferdinánd trónörökös rendeletére az új császári palota számára készült hármass nagy képe megörökíti, nagy túlzás és nem felel meg a történeti valóságnak. Wartburg 1911. 11. sz. Ev. Órálló 1911. okt. 21. 386. l.

² Szilágyi S. i. m. VI. 217. és 220.

Nov. 27-én érkezett az ijesztő hír Homonnai betöréséről és Bethlen erre kénytelen volt Bécset otthagyni.¹

Visszafelé Sopronnak vette útját. Moosbrunn nevű osztrák helységből nov. 28. irt a fejedelem külön levelet a városhoz. Szemükre veti, hogy eddig meg nem hódoltak s a nádor által összehívott országgyűlésre sem küldték el követeiket. Eddig,

Bethlen Gábor.

ügymond, az volt a mentségük, hogy a császári hadak közelsége miatt nem tehetnek semmit. Most tehát ő maga, a fejedelem jön hadaival, amelyeknek egy részét Sopronban fogja hagyni a télre. Tehát nincs okuk félni, az ellenség távol van. „Magunk is személyünk szerint várostokba be akarunk menni” — írja Bethlen. Küldjenek tehát elibe követekül tekintélyes polgárokat s fogadják őt méltóképen. Előre biztosítja a várost, hogy mindennemű kártól megoltalmazza, csak kevesed magával megy be és egy éjszakai szállást kér udvara népével.²

¹ Szilágyi S. I. m. VI. 240.

² Nagy Imre, Sopron multja, I. h. 48. I. A levél teljes szövege közölve.

1619-ben András napján, nov. 30-án történt meg a fejedelem ünnepélyes bevonulása Sopronba. Vele volt Széchy György és Thurzó Imre is.¹ A polgárság méltó tisztelettel fogadta. Payer György krónikája szerint Kismartonon át jött ide nagy sereggel, melyben nemcsak magyarok, hanem törökök is voltak. Nemcsak a külső-, hanem a belvárosba is bevonult. Két éjszakát és egy nappalt töltött itt, azután tovább vonult. 1500 főnyi hadat hagyott a város őrizetére, melynek előbb Bucsi Benedek, később pedig Sennyey Gáspár volt a parancsnoka.

Esterházy Miklós a szomszéd Lánzsér várába zárkózva kísérté figyelemmel a történeteket. Innen írja dec. 5. Ferdinánd királynak, hogy Bethlen szomorú híreket vett Homonnai betöréséről, tehát „nem éppen víg vendége volt a soproni lakomának”. Szerinte a polgárok kértére csak 1200 embert, seregének a salakját hagyta Sopronban Bucsu Benedekkel, kik a külvárosban levén elszállásolva, onnan az egész vidéket pusztítják. Majd dec. 8. katonaságot kér a királytól. „Csak kétezer emberem legyen — írja — könnyű volna velek akár világos nappal Sopront bevenni, mert csak a külvárosban vannak hajduk, maga a város pedig egyáltalán nem fogna ellenállani, úgy vélem.” Panaszkodik is Esterházy, hogy nagy károkat vall. A múlt éjjel legeslegjobb mezővárosát (Lakompakot?) látta lángokban.²

Sopron a meghódolás után most már elküldte követeit, Steiner Jakab és Szentbertaláni tanácsosokat Pozsonyba az országgyűlésre, mely 1619. nov. 18-tól 1620. jan. 18-ig tartott. A r. kath. rendek már itt felpanaszolták, hogy a soproni polgárok hét templomot elfoglaltak.³

De a követek megcáfolták ezt a vádat. És a Habsburg-házhoz mind eddig oly hű Sopron egyébként is a magyar világnak megfelelően kezdett berendezkedni. Jellemző erre nézve, hogy Bethlen idejében a magyar államiság külső jelvényeire is mily figyelemmel voltak a soproni németek. Az 1619. évi jkönyv 31. pontja szerint például a külső tanács fennakadt azon, hogy a magyar címerhez, mely a várkapu belső homlokzatán, ennek Szentbertaláni háza felé eső részén volt elhelyezve, a kettős keresztre Krisztus képe (feszület) volt odatéve a szokásos felirattal (J. N. R. J.)

¹ Acsády I. A Széchyek Murányban. Századok 1885. 33. 1.

² Szalay L. Esterházy Miklós I. 94—97. 1.

³ Bethlen meghívója 1619. okt. 20. kelt. Lad. X. et K. fasc. III. 97. A két követ levele 1619. dec. 24. Gamauf, Dokumente II, A. 17. Nagy I. Sopron múltja 28. 1.

Azt kérdezték tehát a belső tanácstól, hogy nem fogják-e ezt a magyarok félreérteni és nem lesz-e belőle kára a városnak, jól-lehet ők azt jó szándékkal tették oda; és nem volna-e jobb a fészületet a cimeren kívül oldalt elhelyezni? A tanács azután bölcsen megnyugtatta a polgárokat, hogy e miatt nem kell aggodni.¹ Volt továbbá gondjuk arra is, hogy a vidéki magyar urak fiai közül minél többet vonjanak ide az iskoláikba.

Sopronnak a magyarokhoz való pártolása különösen Esterházyt bántotta. Ő hű maradt a Habsburg-házhoz és dec. 14-én újabb levélben biztatta ismét Ferdinánd királyt, hogy hatalmába ejti Sopron városát, ha késedelem nélkül nagyobb sereget kap annak megszállására. Erre feleli neki a király már dec. 16-án: „Gróf Dampierre parancsomra holnap innen tetemes haddal indul hozzatok; meghagytam neki, hogy veled szorgalmasan közlekedjék, azért támogasd őt tanáccsal és segítséggel.”²

Dampierre, Tamás napján (dec. 19.) éjjeli 2 órakor a Szent Mihály-kapun betörve csakugyan meg is lepte a várost. Kismarton felől jött 1500 lovassal és gyalogossal, de sok csőcseléket is hozott magával Bécsujhelyből, Ebenfurttól, Kismartonból. Különösen a rabolni szerető horvátok jöttek vele nagy számmal, akik — Payer krónikája szerint — elhajtották a külvárosból a soproniak marháit, öreget és aprót; a házból is, amit értek, elloptak, betörték az ablakokat és asztalt, széket összevagdaltak. De meg is lakoltak rablásukért, mert a soproniak is többet agyonverték közülök. A csőcselékből sokan maradtak holtan az utcán és a piacon. Csak a csőcselék rabolt, a katonák nem. A városi tanács 2400 tallért fizetett Dampierrenek, hogy a külvárost fel ne gyűjtsa. Szomorú ádvent és farsang volt ez, írja Payer. István napján az Ikvahidat, a piacon levő kenyeres bódét és a vár árka mellett levő fabódékat is lerombolták.³

Dampierre hamar és hirtelen eltávozott a város alól, mert nincs szó arról, hogy a Bethlen által itt hagyott helyőrség kirohant volna ellene. Lehet, hogy a magyar hajduk ekkor másfelé jártak. Mert a soproni helyőrség volt az is, amelynek fele december közepén Bográdi János vezetése alatt Köszeget elfoglalta, megsarcolta s külvárosát mégis felgyújtotta.⁴

¹ Soproni mon. I. 425. l.

² Szalay L. Esterházy M. I. 123. l.

³ Payer Gy. krónikája az 1619. és 1620. évről.

⁴ Chernel K. Köszege tört. II. 65. Szilágyi i. m. VI. 242.

Dampierre dec. 24. azt írta Sopronról a királynak, hogy ezt a helyet, mely igen nagy fontosságú, jól megnézte köröskörül. Négy ágyú, 2000 gyalogos és a vele levő lovasság elégséges lesz arra, hogy ároknýtás nélkül is hozzáfoghasson a megvívásához. Igéri, hogy három nap alatt beveszi. Wallenstein ezredes által, úgymond, Bécsújhelyből rendelt néhány ágyút a város elé, de az utak feneketlen volta miatt most lehetetlen ezeket szállítani. Sopron alkalmas lesz arra — írja tovább — hogy hatalmas erőddé alakítsák át s belőle az egész vidéket is féken tartsák. Esterházy is dec. 26. Lánzsérről tudósítá ismét Ferdinándot a hadi állapotról, aki már harmadnap válaszolt neki.¹

Sopron az év végén tehát közelállott a veszedelemhez, hogy Dampierre és Wallenstein ágyúi romhalommá löjék. Megmenekülését valószínűleg annak köszönhetette, hogy időközben Ferdinánd is elküldte követeit Pozsonyba a Bethlen, illetve a nádor által összehívott országgyűlésre s az alkudozások és a későbbi fegyverszünet idejére mindkét fél felfüggesztette az ellenségeskedést.

Esterházy időközben békés uton is igyekezett a főurakat Ferdinándhoz visszatéríteni. Így a fiatal Nádasdy Párról, a szomszédos Németkeresztur uráról is tudjuk, hogy ő kezdetben határozottan Bethlen mellett foglalt állást. Esterházy az általa készített jegyzékben azok közé sorozza őt, „akik Bethlent hívták vagy kedvvel vették“. És az országgyűlésen nov. 22. felolvasott levelében Esterházy Nádasdy Pált is (Rákóczi György és Thurzó Imre mellett) ama „három gyermek“ közé sorozza, aki Bethlen alatt az országot igazgatja.²

Meglepő tehát, hogy Dampierre már fentebbi dec. 24-iki levelében ezt írja a királynak: „Esterházy úr velem volt s bizonyossá tőn, hogy Nádasdy Pál felségednek híve.“ S a király dec. 28. írja erre nézve Esterházynak: „Amit Nádasdy Párról mondasz: legyen ő bizonyos császári, királyi kegyelmességünkről, ha tetteleg tanusítja hűségét, amit róla ígérünk is magunknak“. Ez a jó reménység azonban, mint a következmények mutatják, még igen korai volt. Nádasdyt később is Bethlen mellett találjuk.

Esterházyn kívül az egykori hajdu vezér, az öreg Nádasdy Tamás, Kabold és Pecsényéd ura is most megmaradt Ferdinánd mellett és közvetítőül lépett fel a hadakozó felek között. Midőn

¹ Szalay L. Esterházy M. I. 123. és 134.

² Szalay i. m. I. 68. Az egykorú pápista gúnyvers is azt mondja: Gyermekekre szálla országunknak gondja. Szilágyi S. i. m. VI. 243.

a fegyverszünet idején 1620. febr. végén a Bethlen kezén levő szombathelyi és keszői erősségeket és a jáki kolostort elfoglalta, maga Ferdinánd parancsolta meg azoknak visszaadását, hogy ezt a fegyverszünet megszegésének ne tekinthessék. Nádasdy Tamás azonban még e hó végén, vagy március elején meghalt.¹

A fegyverszünet idején 1620. hívta össze Bethlen a besztercebányai országgyűlést (jun. 1.—aug. 29.), amelyen mint a fejedelem alattvalói most már Sopron követei is, dr. Lackner Kristóf, Steiner Jakab és Artner Erhard megjelentek.² S a dunántúli hitvédők (defensores fidei) közé gróf Zrinyi Miklós, Nádasdy Pál, Horváth Bálint és Eördög Simon mellé Sopron város részéről dr. Lackner Kristófot is megválasztották.³ S midőn itt Pázmány és Balási mellett Esterházy száműzetése is szóba került, a soproni követek védelmére keltek s így számkivetés helyett határnapot engedtek neki a meghódolásra.

A királyi biztosok távozása után Besztercebányán történt, hogy a tüzeslelkű Thurzó Imre indítványára aug. 29. Ferdinándot trónvesztettnek nyilvánították s helyébe közfelkiáltással (most már másodszer) Bethlen Gábort választották meg királynak.⁴ Törvényeket is (az egyházi vagyon lefoglalása stb.) olyanokat alkottak, melyekről előre lehetett tudni, hogy annak Ferdinánd pártja ellenszegül, Bethlennek pedig már nem lesz ereje végrehajtani.

Bethlen innen Érsekújvár, Nyitra és Nagyszombat alá vonult, melyek meghódoltak neki. Szept. 30. már Hainburg előtt állott. És hasonló szerencsével haladtak előre hadai a dunántúli részen is. Ferdinánd már szept. 14. figyelmeztette a Lánzséron és Lakompakon tartózkodó Esterházyt, hogy vigyázzon, mert a fölkelők rosszat forrallnak ellene. Szeptember közepén ugyanis Bethlen Győr és Komárom között 3000 főnyi sereget küldött át a Dunán, amelyek elfoglalták Pápát, Veszprémet, Sümegyet, Kis-komáromot, Pölöskét, Egerszeget, Egervárt s egész Zala, Vas és Sopronmegye meghódolt nekik. Győzelmes csapatai most Sennyey Gáspárral, Sopron parancsnokával és Huszár Istvánnal is egyesültek, hogy Esterházyn, Bethlen legnagyobb ellenfelén bosszút álljanak.⁵

¹ Szalay i. m. I. 124. és 125.

² Leveleik a v. lev. Lad. VI. et F. fasc. VI. 290. és 299.

³ Zsilinszky, Vallásügyi tárgy. II. 232.

⁴ Zsilinszky, Vallásügyi tárgy. II. 226.

⁵ Szilágyi i. m. VI. 284. Szalay L. i. m. I. 141. 142.

A felkelők már szept. elején is háborgatták Esterházy birtokait s viszont ő is fegyvert fogott Cziráky Mózzessel, II. Ferdinánd hű emberével. Az utóbbit Bethlen hívei elfogták és Sopronba hurcolták fogságra. Ennek érdekében írt Esterházy a városnak 1620. szept. 7. Lakompakról. Eljárásukat azzal menti, hogy Bethlen hívei saját jobbágyait, szolgálait, disznópásztorait és juhászait lázították fel ellene. Ezért kellett ellenük fegyvert fogniok. De tizszer annyit érdemeltek volna, mint amennyi kár esett rajtok. A mieink — írja Esterházy Sopronnak — nem cselekedtek annyi rosszat, mint a kegyelmetek fellázadt népei, ... mint a kegyelmetek szabója cselekedik, ki megunta már a gyűszüt és prédált köntösökkel kereskedik s azokat kótyavetyézteti a rossz ember.“ Nem tudjuk, Sopronnak melyik polgárát illetik ezek a vádak.

Esterházy azután arra kéri a várost, hogy a király haragját jobban magukra ne gerjesszék. „Ha már a dolog arra ment — írja — hogy Cziráki uram az kegyelmetek városában rab: ki ne vitessék onnét, mert különben veszedelmes kár fogja kegyelmeteket követni.“ Felpanaszolja továbbá, hogy Sennyey Gáspár a töröknél is kegyetlenebbül hódoltatja cinkfalvi jobbágyait és zálogos falvait, Rárbokot és Kertest (Pángort). S végül azt jósolja, hogy rövid idő alatt megváltozik az állapot.¹

Szept. 17-én közölte Ferdinánd Esterházyval, hogy Dampierre fog segítségére menni, kit a magyarországi hadak fővezérletével bizott meg. Ebben bizakodva írt Esterházy szept. 26. Lakompakról ismét Sopronnak s felszólítja őket, hogy három nap alatt nyilatkozzanak: béke kell-e, vagy háború? Mert három nap múlva Dampierre fogja a makacsokat hódolatra kényszeríteni.²

Sennyey, hogy Esterházyn e felhívás miatt bosszút álljon, Huszár Istvánt 3000 lovassal és Petneházy Istvánt gyalogos hadával küldte Lakompak ellen. Esterházy a csak gyengén erősített várból, mivel a Bécsújhelyen időző Dampierre késett, alkudozni kezdett, hogy időt nyerjen. Huszár és Sennyey ezt jóra magyarázván, már győzelmi híreket küldött Bethlenhez, ki Hainburgot vívta.

Bethlent nagy öröm tölté el, hogy hatalmába kerül „ki neki az ég alatt legnagyobb ellensége.“ Szept. 28-ra Széleskútra rendelte Huszárt, hogy onnan menjenek Kismarton megszállására.

¹ A levél teljes szövege: Nagy I. Sopron múltja i. h. 50. l. Vár. lev. Lad. VI. et F. fasc. VI. 300.

² Szalay L. Estersázy M. I. 142. l. Magyar Tört. Tár XI. 174. l.

Sopronba akarta hódolatra rendelni az összes dunántúli főurakat és nemeseket. Úgy akarta, hogy vezérei Esterházyt is hozzák magukkal Sopronba, Lánzséron pedig hagyjanak őrséget.

Bethlent azonban keserű csalódás érte. A diadalmi készüllet még korai volt. Szept. 29-én egy bizodalmas kéz Dampierre levelét juttatta titkon Esterházy kezébe s ebben a hadvezér azt ígérte, hogy még idején fog kellő segítséggel felmentésére sietni és leverni a lázadókat.¹

Szept. 30-án Dampierre csakugyan Lakompak alá jött 700 lovassal, 400 kozákkal és 300 muskatérossal. Meg akarta lepni a fejedelem embereit, de ez nem sikerült. Huszár István a kastély körül helyezte el vitézeit és csatarendben várta a támadókat, akik Schwarzenbach felől jöven, az erdő szélén szintén majdnem egészen Lakompakig haladtak előre. Tarródy Mátyás megkergette a 400 kozákot, de a muskétások tüzelése s különösen Don Pietro Aldobrandino lovasságának erős rohama következtében Huszár meghátrált és csatát vesztett. Állítólag több mint 1000 magyar vitéz maradt a csatatéren, köztük Tarródy Mátyás is. Thurzó Imre különösen ez utóbbinak halálát fájlalta.²

A kőszegiek követei Dampierre táborából nézték végig a lakompaki ütközetet, látták a halottakkal borított csatatért. Értethető tehát, hogy megmaradtak a Ferdinánd iránt való hűségben. akiknek Dampierre 50 muskatérost küldött a várórség erősítésére.³

A lakompaki csatavesztés hírére nagy lett a rémület Sopronban is. A polgárság Bethlentől kért nyomban segedelmet. S a fejedelem okt. 1. Hainburgból Sennyeyhez írt levelében, melyben sajnálatát és rosszalását fejezi ki a csatavesztés felett („minek bezzeg nem illett volna lenni, mert én kevés hadnak hallom a Dampier hadát“), Sopronról is megemlékezik. „A városnak értem levelekből rettenetes félelmeket“ — írja és ígéri, hogy Széleskuton át

¹ Szalay i. m. 145. 1.

² Szalay i. m. 146—148. 1. A vasuti állomás közelében, szemben a fűrészmalommal egy kis dombon fák alatt van Tarródy siremléke, egy kőszarkofág. (Thirring G. Sopron és a magyar alpok. 148. 1.) A múlt század elején emelte a hálás utókor ezen latin felirattal: Hic jacet dux bellicus sepultus, — In pugna ad Lakompak occisus, — Principis Bethleni primarius, — Nomine Matthias Tarodius, — Dum Nicolaus Esterasius — Ab obsidione liberatus, — Fit Victor a Dampiero adiutus. Anno MDCXXIII. (Band Simon, Taródy-sír. Soproni Napló. 1910. nov. 5.) Az 1623. évszám azonban téves.

³ Szilágyi S. i. m. VI. 285.

Sopronhoz siet, szombaton már itt is lesz és felkeresi Dampierret.¹

A császári hadvezér azonban Bécsujhelyre vonult vissza. Mikor Bethlen október elején Lakompakra érkezett, ezt már üresen találta és saját vitézeivel rakta meg. Esterházy Lánzsérba vonult át, melyet jól megerősített. Vele volt itt Sennyey István, a későbbi soproni plebánus és győri püspök is, Gáspárnak, Bethlen soproni parancsnokának unokaöccse és Szentgyörgyi, az udvari pap és gyóntató. Bethlen ez útjában Sopront is felbátorította, bár a városba most nem vonult be, sürgős ügyek szőlították másfelé. Lakompaktól Kőszeg felé vonult, ahová Hagymásy Kristóf várparancsnok nem bocsátá be. Bethlen ezért a külvárost elpusztította és Szombathely, majd pedig Thurzó Imrével Rohoncz felé vette útját. Itt Batthyány Ferenc és neje Lobkovitz Poppel Éva, kik most tették le a hódolati esküt, fényes vendégséggel fogadták.²

Bethlen eme második közeledésének idejéből lehet az a kelet nélkül való utasítás, melyet egyik biztosának adott. Ebben a következőket parancsolja: 1. Hogy ő kegyelmek (a tanács) megtekintvén a confoederatus országoknál való összeköttetésinket, attúl ő kgyemeket senki fenyegetés avagy biztatásával el ne szakassza. 2. A restantia taxát halogatás nélkül a vitézlő nép fizetésére restituálják. 3. Rákos felől való tractatus szerint ő Felsőge akaratja szerint a 6000 forintot adják meg. 4. A bor dézsmát is in specie avagy pénzzel halogatás nélkül fizessék meg. 5. A városban levő beneficiumokra is bizonyos summát jure inscriptionis adjanak (a beneficiátusok), különben őfelsége másoknak adatja. 6. Minden dologban Sennyey kapitány urammal úgy alkudjanak meg, amint ő felsége dignitásával és a soproniak becsületével és a város megmaradásával lehetséges.³ Szombathelyi táborából Bethlen okt. 10. Pozsony alá sietett, hol a vár ostromára jött császári seregek teljes vereséget szenvedtek. Maga Dampierre is egy hajdu golyója által találva elesett. De a hadi szerencse változandóságát még többször kellett tapasztalnia. Vácztot nov. 4. a török foglalta el. November 8-án pedig a fehérhegyi ütközet lett az egész szabadságharcra nézve végzetesség.

Ez a vereség és a prágai vérengzés híre felettébb megrémítette

¹ Szalay i. m. I. 149.

² Szalay i. m. I. 153. Szilágyi S. i. m. VI. 286.

³ Sopr. vár. lev. Magy. Tört. Tár XI. 174. l.

Bethlen párthíveit. Egyelőre még voltak ugyan a fejedelemnek sikerei. Batthyány Ferenc nov. 17. elfoglalta Kőszeg várát. Özv. Széchy Tamásné, a vár zálogbirtokosa a várkertben át titkon bocsátotta be Batthyány embereit. Hagymásy Kristófot, a várparancsnokot, ki nejével és gyermekeivel a szentegyház oltáránál keresett menedéket, a győzők vasra veretve küldték Bethlenhez Pozsonyba.¹

De nyomban jött a megtorlás is. Dampierre utóda, Collalto gróf Sopronmegyén át Kőszeg felé indult s Bethlen katonái előle menekülve kénytelenek voltak Lakompakot és Kaboldot elhagyni. Collalto ez alkalommal Csepreg és Szalonok vidékén is megfordult.² A többszörös fegyverszünetek és béketárgyalások ellenére ugyanis a csatározások még tovább folytak. Az 1621. év elején Collalto Batthyány jószágait dulta és január 6. pusztította el Nádasdy Pál virágzó városát, Csepreget is, a protestáns műveltségnek ezt a kiváló székhelyét.

Collalto úgy értesült, hogy Csepregen 800 magyar lovas van. Ezeket akarta tehát meglepni. A lovasok azonban a támadáskor már nem voltak a városban és így a jobbára lengyel, kozák és horvát zsoldosokból álló sereg a békés polgárokon töltötte ki bosszúját, akik hiában esdekeltek kegyelemért. Collaltónak csak öt muskétása esett el és 25 embere sebesült meg. A csepregiek közül ellenben több mint 1200 volt a halottak száma. Köztük Zvonarics Imre, a tudós esperes is, Pázmány ellenfele, kit a felső templom karzatán öltek meg, ahol diákjaival együtt imádkozott.

A pártharcba itt kétségtelenül belejátszott a felekezeti gyűlölet is. És ettől a magyarság ellen elkövetett vétkes vérontástól Esterházy kezét sem lehet tisztára mosni. Dec. 11. óta ő volt II. Ferdinándnak főbiztosa, ő volt felhatalmazva, hogy csillapítsa vagy fékezze a felkelőket; s ahol karddal kellett megoldani a csomót, ott a császári hadvezér segítségét is igénybe vehette.³ Nem csak a csepregi verselő diák mondja, hogy a tervet a láncséri urak főzték ki s a támadó seregben Esterházy kapitánya és főszolgái is papok kíséretében jelenvoltak; hanem később Wittnyédy István soproni ügyvéd is Esterházynak tulajdonítja vétkül „a szegény

¹ Chernel K. Kőszeg tört. II. 68.

² Szalay L. i. m. I. 167. Szilágyi S. i. m. VI. 293.

³ Szalay i. m. I. 166.

ártatlan csepregiek levágatását.“¹ S ugyanezt mondja a „Cantio nova Palatina“, mely szerint Esterházy elismeri, hogy Csepregen ártatlan vért ontott s erdélyi vereségét úgy tekinti, mint Istennek Csepregért reámért bosszúállását.²

Csepregen kívül ekkor Nádasdynak egyéb birtokai is áldozatul estek, így Keresztúr és Peresztég. Szól a diák Lövvő és Kőszeg pusztulásáról is s mintegy büntetésül említi, hogy Esterháznak több faluja is leégett és Lánzsér falait is megrongálták. Ezt csak is Bethlen hadai tehették, mert Collalto csak nem engedhette, hogy Ferdinánd főbiztosának javait pusztítsák a zsoldosok.

Keresztúrnak és Csepregnek feldúlása nem csak Nádasdyt, hanem Sopron városát is megrémítette. Ferdinánd jan. 12. azzal fenyegetődött, hogy fővezérét, Buquoit egész erővel fogja Magyarországra küldeni, de a megtérőknek most is kegyelmet ígért. Ezt az alkalmat felhasználva Sopron is tárgyalni kezdett az evang. Kunigsberg Lajos báróval és Esterházy már jan. 13. jelenthette, hogy Nádasdy Pál valamint Sopron városa is kész meghódolni. Ferdinánd örömmel vette a hírt s Esterházyt újra is felhatalmazta, hogy ez ügyben egyértelműleg járjon el a báróval.³

Időközben mindtöbben hódoltak meg a főurak és városok közül. Ápr. 29-én Buquoi már Pozsonyban volt s Nyitra is megadta magát. Széchy György gróf, Bethlen egyik legbuzgóbb híve is elpártolt. Pozsony után Magyaróvár is Ferdinánd kezébe került. S végre máj. 22. Sopron is meghódolt. De Lépes Bálint püspök-kancellárnak máj. 16. a tanácshoz intézett leveléből az látszik, amit Esterházy levele is igazol, hogy Sopron ezt a szándékát már korábban is közölte a kir. biztosokkal.⁴

Az említett napon Collalto Rembrecht gróf nagyobb sereggel közeledett Sopron felé. Ennek hírére maga dr. Lackner Kristóf polgármester, hogy szülővárosát a zsoldosok garázdálkodásától megmentse, hirtelen lóra kapott és a körtefa-erdőig (Birnbauwäldchen) lovagolt Collalto elé, ahol közölte vele a soproniak teljes hódolatát és kiméletet kért a város részére. A hadvezér kegyesen fogadta Lacknert, összehívatta tisztjeit és kiadta a szí-

¹ Szilágyi S. i. m. VI. 307. Farkas S. Csepreg tört. 116. l. Payr S. Az ev. Csepreg pusztulása. Prot. Szemle 1898. 209. l. Payr S. Egyháztört. Eml. 174. és 182. l.

² Dézsi L. Régi magy. verseskönyvek. Irod. tört. Közl. 1916. 73.

³ Szalay L. i. m. I. 171. l.

⁴ Gamauf i. m. II. 112. Dokumente II. Á. 21.

gorú parancsolatot, mely szerint nyomban felakasztatja, ha valaki csak egyet is a soproniak közül bántalmazni mer. A zsákmányolásra számító csapatok így csalódva szinte tomboltak dühükben és Lackner csak úgy menekült meg golyóik elől, hogy más kerülő uton lovagolt vissza a városba. De így is a csapatok beszállásolása és megvendégelése nem csekély áldozatába került Sopronnak.

Bethlen jóhiszeműleg tovább is fenntartotta Sopronnal az összeköttetést. Érsekújvárról 1621. jul. 21. kelt levelében írja nekik: „Viseljétek úgy magatokat, mint illik jámbor és hív magyarokhoz. Melyekről és több dolgokról is Szepsi János hívünktől bővebb szókat izentünk.“ De Sopron ekkor már elveszett a felkelőkre nézve.¹

Collalto Sopronból Kőszegre ment, hol a polgárság megadta magát, de Batthyánnak a várban hagyott csekély csapatát és Hörmann Mihályt, ki őt tonna löpört a levegőbe röpített, a császári hadvezér máj. 28. megölette. Collalto ezután Rohonczt és Körmendet szállotta meg, hogy Batthyány jószágain élmezhesse katonáit. De ez sem hagyta magát. Németújvár vidékén újabb csapatokat gyűjtött, Kőzeget újra ostrom alá vette s a külvárost és a szőlőhegyeket elpusztította, majd pedig Körmendet és Rohonczt is visszavette. Különösen Kőszegnek tisztán protestáns lakossága szenvedett igen sokat e háborúban.²

Nagyobb vesztesége volt ennél a császári seregnek, hogy Dampierre után a másik fővezér Buquoi is Érsekújvárnál július 17. elesett. Forgách nádort is a csata alatt szélhűdés érte. Ezek a veszteségek tették hajlandóvá Ferdinándot, hogy most már komolyabban vegye a béketárgyalások ügyét. Hosszú, nehézkes alkudozások után, melyek alatt Thurzó Imre is elhalt, 1621. dec. 31. kötött meg a béke Nikolsburgban. Esterházy 1622. jan. 1. este lovagolt be a bécsi Burgba a béke örömhírével.³

Bethlen lemondott a királyi címről és átadta a koronát. Viszont Ferdinánd Bethlent a római birodalom fejedelmének nyilvánította, neki adta Oppeln és Ratibor hercegségeket és Magyarországból is hét vármegyét (köztük Zemplén és Abauj is Kassával). A válásügyre vonatkozólag csak a bécsi békét és az 1608. évi törvényt és II. Ferdinánd 1619. évi koronázási hitlevelét erősítették

³ Vár. lev. Lad. XXXI. et FF. fasc. II. 61. Póda, A sopr. par. tört. 37. 1.

¹ Payer Gy. krónikája. Chernel i. m. II. 69. Szilágyi S. i. m. VI. 312.

² Szalay i. m. I. 278.

meg. Új vívmány tehát nem volt benne, de ha a cseh protestánsok sorsára gondolunk, abban az időben ezt is nagy eredménynek kell tekintenünk.¹

Sopron városa ezen 1619—1621. években Payer krónikája szerint sokat szenvedett. Majd minden nap vonultak át rajta magyar és török csapatok, melyek Ausztriába is becsaptak és öldösték a népet. 1621-ben is a mezei munkát s különösen a szüretelést csak nagy veszedelmek közt végezhatték. Szüret előtt egy napon a bel- és külvárosból sok előkelő polgár járt künn, hogy a hegyet megtekintsék, s íme Balf felől váratlanul ellenség lepte meg őket, többet levágtak és 92 polgárt elfogtak közülök, akik csak 19,000 talléron válthatták meg magukat. A szüret idején is sok sopronit elfogott az ellenség. Némelyik kiment, hogy az egy-két akó borát leszüretelje s az ellenségtől meglepetve csak 100, 200, sőt 400 forintért válthatta meg magát. Különben is sok kiadása volt a városnak e három évben. Külön katonaságot is kellett tartani 100, 200 sőt 400 forint fizetéssel is. Új pénz is jött ez évben forgalomba, az úgynevezett hosszú pénz, melynek a régi birodalmi tallérhoz képest kevés volt az értéke. Nagy lön a drágaság, egy akó bornak 10 forint volt az ára.²

Sok kára volt a vidéken Esterháznak is, de ő ezekért kárpótlást nyert a fraknoi és kismartoni várakban és urodalmakban. Payer soproni krónikás már 1621. végén feljegyzi, hogy ezeket Esterházy kapta meg.³ Ő maga is 1622. febr. 20. kelt iratában mint királyi biztos már Kismarton és a fraknoi grófság urának

¹ A csehek példájával ijesztgették mindenfelé a magyarokat. Szemükbe mondták a főuraknak: Ideje letépni a forgót a kucsmákról, az arany és ezüst gombokat ólommal felcseréltetni s lábaikat cseh nadrágba szorítani. (Warga L. Ehtört. II. 591). Wittnyédy szerint Bécsben az a beszéd a magyarokról, hogy az sárga csizmákat letétessek velek és csehországi sarúkkal változtassák meg. Majd ismét Zrinyinek írja: Nagyságod nem tanulta az csehországi köntösöknek szabóságát, hogy nemzetének olyant kívánna. És Zichytől is azt kérdi: A bugyogót megszabatta-e immár Ngd magának, mert a csehek saruját alkalmasint megvarták már (V. lev. I. 196. 221. 227.) És Csányi is a krónikájában írja: Die Kartollischen haben sich greulicher Trowort verlauten lassen, wie man die Ungern sambt den Lutherischen wirt ausrotten und Böhmische hossen anlegen. (69. l).

² Payer Gy. krónikája az 1621. évről.

³ Es sind auch in diesem Jahre (1621.) die zwei Herrschaften, Eisenstadt, Forchtenstein und das Schloss in der Eisenstadt samt der ganzen Gegend und zugehörigen Unterthanen dem Herrn Nicolaus Esterházy von Ihrer Maiestät Commissarien eingeaantwortet worden und die ganze Herrschaft ihn hat aufgenommen und geschworen für ihren Herrn. Payer krón. 1621.

mondja magát. A hivatalos okmány azonban, mely neki e két urodat 400,000 magyar forint zálogösszeg erejéig beírja, csak május 2. kelt. Szalay László szerint Fraknót és Kismartont Esterházy a Bethlennek adományozott munkácsi urodat helyett és a Ferdinándnak előlegezett pénzösszegekért kapta.¹

A háborús világ Sopronban is alapos felforgatással fenyegette a régi birtokviszonyokat. Bethlen soproni bevonulásakor, hogy a várost maga iránt lekötötte, úgy látszik, új birtokterületek adományozását is megigérte. És az élelmes polgárság nem kevesebbet kért tőle, mint Rákost, a győri püspök faluját. Szerették volna birtokba venni azt a helyet, ahonnan a múltban oly sokszor érte őket keserűség. A fejedelem ezt azonban mégis soknak találta és Pozsonyból 1620. jan. 3. Bethlen István által íratta a városnak, hogy a polgárságnak hű magaviselete ugyan nagy dicséretére válik s a fejedelem nem is lesz hálátlan; azonban az országnak végzése szerint a papi jószágok, mint a koronától el nem idegeníthetők, fele részben a fejedelemre szállanak, másik felét pedig a végházak fenntartására fordítják; s mivel a fejedelem arról is értesült, hogy az egész győri püspökségben sincs Rákosnál jövődelmezőbb hely, Bethlen István tehát azt javasolja, hogy Rákosnál kisebb falut kérjenek a fejedelemtől. Sopron azonban nem tárgyalt és Rákost Bethlentől 12.000 tallérért megvásárolta, mely azonban mindössze is csak másfél évig maradt a város kezén.²

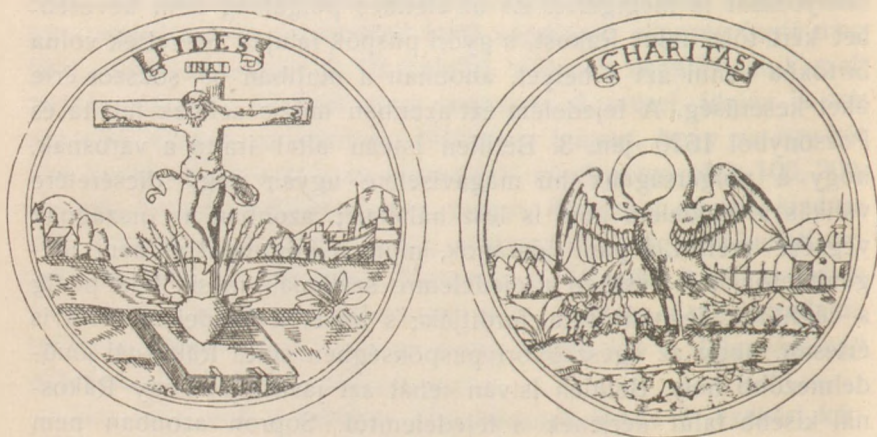
Viszont a főpapság meg másként igyekezett a polgárok és egyes főurak eljárását megtorolni. Pázmány és a többi főpapok ugyanis, akik egy-kettő kivételével mind elzárkóztak Bethlen szabadságharcától, ezekben a háborús napokban Bécsbe menekültek biztos helyre. És itt a primás más kilenc főpappal együtt 1620. nov. 6. kelt folyamodványában azt kérte II. Ferdinándtól, hogy száműzésük ideje alatt való napi költségeiknek fedezésére adassa el Thurzó Imrének „ennek a főrebellisnek“ bécsi házát s az ebből befolyó összeget, valamint a pozsonyi, *soproni*, kassai, eperjesi és lőcsei polgároknak bécsi magánosoknál levő pénzeit foglaltassa le és adja át a főpapoknak. Sopronban valami Menyhért literatust (talán Szentbertalanit) jelölték ki olyan polgárul, akinek kamatra adott pénzei vannak Bécsben. Kérésüket azzal okolták meg, hogy Pozsony, Sopron és Nagyszombat is hasonló módon

¹ Szalay L. i. m. I. 303. Bubits—Merényi, Herceg Esterházy Pál 27. l.

² Vár. lev. Lad. VI et F. fasc. VI. 285. Nagy I. Sopron multja 29. l. Payer Gy. krónikája. Gamauf i. m. II. 112. És lásd a fentebbi utasítást a 268. lapon.

járt el a király híveinek vagyonával.¹ Hogy lett-e foganatja e kérdésnek, nem tudjuk. Bizony rút dolog a háború, szabad prédára csábítja az erkölcsbirákat is.

De az árnyoldal mellett dicséretül szolgált, hogy Bethlen idejében a soproni német polgárság hazafias nemzeti érzésben szorosabban csatlakozott a magyarsághoz. Nemcsak a fentebbi címerkérdés mutatja azt, hanem egyéb jelenségek is. Míg előbb éltek a betelepülő magyar nemességtől, most maguk kívánják,

Szimbólumok Lackner Kristóf műveiből.

hogy azok fiai minél nagyobb számmal keressék fel iskolájukat. Az 1621. év elején jegyzőkönyvük 2. pontja arról emlékezik, hogy a szomszédos magyar ifjúságnak itt Sopronban igen jó iskolája volt; tehát az iskolafelügyelők (inspectores) most is szigorúbban ellenőrzik a tanítást, hogy annál több magyar úr neveltesse itt a fiait.²

1619-ben annyi előkelő nemes és főrangú ifjú tanult Sopronban, hogy Lackner Kristóf újabb iskolai drámákat írt számukra, melyeket sok gróf, báró, nemesek, hölgyek és nagy közönség jelenlétében adtak elő nyilvánosan. „Actus Oeconomicus” című drámáját a szerző Révay Péter koronaőrnek, Turócz megye főispánjának, kir. tanácsosnak és étekgótmesternek, mint legnagyobb pártfogójának ajánlotta, aki őt a legutóbbi koronázáskor is felettébb kitüntette.³ Ennek fia Révay Pál is Sopronban tanult,

¹ Hanuy F. Pázmány P. levelei. I. 230. l.

² Sopr. mon. I. 430.

³ Actus Oeconomicus Christophori Lackner J. U. D. per Illustres, Spectabiles, Magnificos, Generosos, Egregios, optimaque spei Juvenes studiosos Sempro-nienses publicitus exhibitus. Anno 1619. Francofurti. 8. r. 70. lap. N. Múz. Oec. 1027. sz. Szabó K. Rmk. III. 1246. sz.

Lackner polgármester piaci házában volt szállása. Nénje, Nádasdy Pálné 1623. Sárvárról írja neki, hogy az iskolában való tanulását semmiben meg ne vonja s örvendezve akarják hallani „az nemes deáki tudományban való nevedését.”¹ Nádasdy Pállal pedig már Bethlen felkelése előtt is jó viszonyban volt Lackner. Electio Trigoniana (Trigoniumi királyválasztás) című másik iskolai drámáját, melynek előszava 1617. jun. 22. Sopronban kelt, neki ajánlotta. Az ajánló levél szerint Nádasdy Lászlónak, Pecsényéd örökös ispánjának (Pál unokatestvérének) kértére írta ezt az ifjúság számára.²

Szimbólum Lackner Kristóf műveiből.

gyelmelek.” A ferenci barát pedig erre a császár emberének halatára azt felelte: „Azok vagytok szóval, de nem szívvél.” Íme, rebellis híre is volt valaha Sopronnak.³

Bethlen elől, mikor Sopronban járt, most a klérus sem menekült el, sőt Köntös János plebánus személyesen is tisztelgett előtte. A pozsonyi végzésnek megfelelően Bethlen a Szent Mihály-templomot a többségben levő felekezetnek hagyta birtokában. De viszont Köntös plebánust előszóval biztosította, hogy senki sem fogja bántani, misézhet, a szentségeket kioszthatja s eddigi templomában a szabad vallásgyakorlatot továbbra is megtarthatja. Köntös erre hivatkozott, midőn a várostól sérelmeket szenvedett.

¹ Deák F. Magyar hölgyek levelei 234. l. Payr S. Révay Judit 11. l. Lackner végrendelete szerint Nádasdy Pál, sógorának tartásdíja fejében 250 tallérral tartozott neki.

² Electio Trigoniana Delegatorum Nunciorum orationibus clara a Chr. Lackner J. U. D. Publ. commodi gratia inventa, publicitusque exhibita Sempronii 3. Mai 1617. Francofurti. 8. r. 103. l. Szabó K. Rmk. III. 1189. sz. Lyc. kvár A. 156.

³ Gamauf II. 102. Documente II. A. 23.

Úgy látszik ő Bethlen Gábortól és az országgyűléstől akart elégtételt kérni, „mert Bucsí Benedek (az őrség parancsnoka) — úgymond — nem rendelkezik a templommal.“ Attól félt Köntös, hogy a Szentlélek-templomot is elveszik tőle, de erre nem volt semmi komoly oka.¹

Volt azután egy alaposabb panasza is. A városi tanács ugyanis a Bethlennel 1620. jan. 16. kötött fegyverszünetnek egy artikulusára hivatkozva megvonta Köntöstől az eddig neki járt harangozási díjakat. Hiában kérte e sérelemnek orvoslását, vagy legalább az országgyűlés határozatának bevárását, amelynek kész volt magát alávetni. Hasztalan írt érdekében a városnak Esterházy és Forgách Zsigmond, a nádor is. A város mindössze csak annyit tett, hogy kárpótlásul a harangozási díjért évi 50 forintot adott a plebánusnak. Így kapta ezt eleinte még az utódja Sennyey István is. Ez az egyetlen sérelem, melyet a soproni plebánia Bethlen Gábor idejében szenvedett, de ezt is hamar orvosolták.²

b) Egyházi élet a három soproni országgyűlés idejében. 1622. 1625. és 1634.

Sopron meghódolását II. Ferdinánd király nagy örömmel vette s újra kegyeibe és bizalmába fogadta a várost. Megmutatta ezt azzal, hogy háromszor is ide hívta össze az országgyűlést és mindenkor jól érezte magát Sopronban. A gyanúsításnak, mellyel a ferenciek illették a várost, nem adott hitelt.

A klérus azonban már az országgyűlés megnyitása előtt is megkezdte a soproni protestánsok ellen való áskálódást. Feljelentést adtak be a királyhoz, mely szerint a soproniak idegen célokra használják a beneficiumokat s ezért az volna méltó büntetésük, hogy pátronusi jogukat, valamint Szent Mihály templomát is elveszítsék. Lépes Bálint püspök és kancellár is, ki a város jóakörjének mutatkozott, 1621. máj. 8. azt tanácsolta, hogy a beneficiumok körül az igazságnak megfelelően járjanak el és adják vissza Szent Mihály templomát.³ A soproniakat tehát az ország-

¹ Levelében írja: Und der Butsi in der Kirchen nicht zu disponiren hat . . . Auch die Kirchen bei dem Heiligen Geist, darin das liberum exercitium Cath. Religionis auf dato geübet und in Schwung gewesen, jetzo eilendts wider das Landbeschluss zu nehmen und anderen zu übergeben durch den Herrn Bürgermeister einpitten lassen. Póda, A sopr. par. tört. 36. 1.

² Gamauf, Dokumente C. 15. 16. 23.

³ Gamauf II. 102. Dokumente II. D. 32.

gyűlés ideje alatt is komoly veszedelem fenyegette, melyet azonban most még nagy ügyességgel és sok áldozattal el tudtak hárítani.

Az országgyűlést 1622. máj. 15. nyitották meg, ő felsége pedig csak 24-én vonult be Bécsújhelyről Sopronba. Pázmány tanácsára, hogy bizalmat mutasson, csak 3000 gyalagos és 1500 lovas volt a kíséretében. Az üdvözlő beszédet Pázmány mondta. A bevonuláskor egy soproni polgár felmászott a ferenciek templomának, egy másik polgár pedig valamely másik templomnak tornyára s a keresztre állva onnan zászlókat lobogtattak.¹ Elkísérte a királyt családja s a diplomáciai testület is, névszerint a pápának, spanyol királynak, a firenzei hercegnek és Velencének követe. Onate spanyol követ Kismartonban Esterházy vendégszeretetét élvezte.² A király nejével, mantuai Gonzaga Eleonorával a ferenciek templomával szemben levő házban (a későbbi Viczay-, ma Kossow-féle ház) volt szállva. A templom nyugoti oldalára külön ajtót vágtak (de hidat nem építettek, mint a téves hagyomány mondja), hogy a királynak kényelmesebb legyen a bejárás. Az országgyűlést a templomban tartották, a főrendek pedig a városházán tanácskoztak.³ A városi polgárság is Lackner polgármester vezetése alatt fegyverben állott és így semmi incidens sem zavarta a rendet. A sok vendég elszállásolása nem csekély gondot okozott. Élelemben, amitől tartottak, nem szenvedtek hiányt. De igen nagy volt a drágaság, amit az új pénz is okozott.⁴

Ő felsége egész kíséretével, úgylátszik, jól érezte magát Sopronban. Majdnem a gyűlés végéig itt maradt. Bánfalvára a királynéval és nagy kíséretével harsogó zenészó mellett ötször is kirándult szórakozni. Máskor pedig Rusztra, Lakompakra és Kismartonba ment ki. Ez utóbbi helyeken kedvelt hívének, Esterházy Miklósnak volt a vendége.

A protestáns Thurzó Szaniszlót júl. 3. itt Sopronban választották meg nádornak, akinek 80 szavazatával szemben Esterházy már ekkor is 65-öt kapott. A r. kath. főurak az áttérések következtében rohamosan szaporodtak. 1622-ben 44 r. kath. főurral és 15 főrangú özvegyel szemben már csak 40 volt a protestáns főúr és 13 a főrangú özvegy.⁵ A vallási tárgyak közül itt is az

¹ Szemere Pál naplója. Dedek Cr. L. Az 1622-iki sopr. országgyűlés. Alkotmány 1909. jan. 26.

² Frankl V. Pármány P. és kora. II. 9. l.

³ Szemere Pál naplója I. h.

⁴ Szemere P. naplója és Payer Gy. krónikája.

⁵ Frankl V. i. m. II. 43.

„una cum templis“ felett folyt a heves vita, de Pázmány nem engedte a templomokat megadni. Szóba kerültek az elfoglalt egyházi javak is és a linci békekötést belefoglalták az ország törvényei közé.

Jul. 26-án a ferenciek templomában történt meg nagy ünnepélyességgel Eleonora magyar királyné megkoronázása, melyet Pázmány és Ergelich Ferenc veszprémi püspök végzett. Az ezt követő lakomán, mivel a primás a királyi asztalnál Thurzó nádor előtt foglalt helyet, kellemetlen összeütközés támadt a két férfiú között. Thurzó kemény szemrehányást tett Pázmánynak s a király csak nagynehezen tudta őket lecsillapítani.¹

Harmadnap júl. 28. pedig a főrendek és az alsó-ház közös ülésén a városház tanácstermében volt nagyobb felháborodás, hol a német hadak eltávolítását tárgyalták. A megyei és városi követek hevesen tiltakoztak: „Inkább meghalunk, mint sem hogy a németeket befogadjuk!“ Erre távozni készültek s midőn az ülésterem ajtaját zárva találták, személyes szabadságuk korlátozása miatt emeltek panaszt.²

A király távozása előtt Lackner polgármestert a királyi asztalnoki és palotagrófi címmel (Truchsess und Pfalzgraf) tüntette ki és aug. 4. a városnak is új szabadalmakat adott. Nevezetesen megengedte Sopronnak a szabad borkivitt és a királyi kegy jeléül új címert is adományozott a városnak. Az eddigi három toronyhoz ekkor került a város címere fölé a fekete kétfejű sas, amelynek fején császári korona van, mellén pedig a király és királyné nevének kezdő betűi F. E.³ A király és a rendek aug. 8-án távoztak el, a város pedig az országgyűlés szerencsés befejezésének öröme, Szentháromság ünnepe után való 11-ik vasárnapon Szent Mihály templomában hálaadó istentiszteletet tartott, amelyen Eglinger Salamon pottendorfi lelkész predikált, akit Königsberg Lajos báró engedett át a soproniaknak az országgyűlés idejére.⁴

¹ Frankl V. i. m. II. 34.

² Frankl V. i. m. II. 38. — A három soproni országgyűlés végzései Bécsben 1622. 1625. és 1635. külön is megjelentek. Articuli Diaetales Sopronienses cím alatt. Szabó K. Rmk. III. 1346. 1368 és 1509. sz. a.

³ Az erről szóló okmány vár. lev. Lad. XX. 1. Gamauf II. 129.

⁴ Payer Gy. krón. Eglinger württembergi szül. előbb gráci lelk. Pottendorfból. Königsberg Lajos hívta, ott halt meg 1625. Raupach, Presbyterologia 33. l. Oestr. Prot. Jahrb. XXV. 382. Königsberg Lajos ez ügyben Pottendorfból 1622. máj 11. irt a soproniaknak. A lelkész mindjárt a pünkösdi ünnepek után jött Sopronba. Gamauf, Dokum. II. 2. C. 239. l.

Az országgyűlésen Pázmány vezetése alatt nagy számmal volt jelen a r. kath. főpapság is. Ezek itt Sopronban május végétől jún. 20-ig konferenciát tartottak, melyen a primáson kívül résztvett Lépes Bálint győri, Losi Imre váradi, Dallos Miklós váci, Ergelich Ferenc veszprémi, Telegdy János nyitrai és Domitrovich Péter zágrábi püspök. Megjelent a konferencián időnként Caraffa Károly a pápai követ is. Ez hozta a hirt, hogy XV. Gergely felállította a Propaganda Congregatiót s ezért ajánlották első sorban Magyarországot a szent atya figyelmébe. Egész kis emlékiratot készítettek, melyben leírják a római egyház szomorú állapotát hazánkban. Csak 2-3 jezsuita munkálkodik álruhában Pécs vidékén a hódoltságban. Erdélyben a fejedelem is kálvinista. S a császár uralma alatt is a népnek alig egytized része r. katolikus. A főpapoknak még saját uradalmaiban is meg kell tűrniök a pokoli predikátorokat (ministros infernales). Az egész országban szétosztottan mintegy 30 jezsuita van. Különösen jezsuita iskolák felállítását és segélyezését kéri a pápától, mert alig van más nemzet, mely fiait oly szívesen taníttatná a latin irodalomra, mint a magyar.¹

Maga Pázmány is jó példával megy elől. Innen Sopronból kéri a királytól jun. 3. a bécsi Haholzer-féle házról szóló szerződést, melyet a Pázmáneum részére vásárolt. És már itt tervezi Kőszegre a jezsuita kollegiumot, mely célra a körmendi dominikánus nőzárdá nem csekély vagyonát kéri.²

El lehet gondolni, mily szálla volt Pázmány szemében, hogy itt az országgyűlés színhelyén, a tekintélyes, gazdag városban az evang. gyülekezet több lelkésszel, jó iskolával virágzik és a főtemplom is kezükben van. De Sopronra vonatkozó terveit egyelőre titokban tartotta. Még nem jött el az ő órája. Különben a soproniak őt is, mint a többi főpapot, nagy tisztelettel és vendégszeretettel fogadták. Az ajándékot, a jó soproni bort nem kímélték.

1627. jan. 28. is Pozsonyból a küldött hordó bort köszöni Pázmány a soproniaknak, melyet nagy jó néven vett és főember barátaival a soproniak jó emlékezetinél fog elkölteni s viszont ő is örömet fog ő kegyelmeknek kedveskedni. 1631-ben is az eretnek Artner Farkas polgármestertől kér soproni bort. „Mivel gyakran uri emberek jönnek házunkhoz — írja — adjon oly bort, mellyel az kegyelmek jó emlékezetire jóakaróinknak kedveskedvén dicsekedhessünk.“ S később is midőn 1634. Dietrichstein olmcúzi

¹ Hanuy F. Pázmány P. lev. I. 291.

² U. o. I. 289. és 298. l.

püspöknek tokaji bort és soproni ürmöst küld, azt írja levelében, hogy ezeknél nincs külön bor itt nálunk.¹

Csak egy kellemetlen dolog érte Pázmányt itt Sopronban. Ő ugyanis 1622. elején IV. Fülöp spanyol királyhoz folyamodott, hogy azt a 3000 spanyol arany évdíjat (4500 magyar forint), melyet már elődje is megkapott, adja meg neki is. Onate gróf spanyol követ azonban, ki Kismartonban Esterházy vendége volt, innen kelt levelében (talán a házigazdától befolyásolva) azt jelenté királyának, hogy Pázmány nem oly kedvelt egyéniség, mint eddig hitte, azért jobb lesz azt az összeget a nagyszombati papnevelőnek adni. S Pázmány csak 1625. Ossona gróf új követnek ajánlatára kapta meg az évdíjat.²

Az országgyűlés ideje alatt *Lépes* Bálint kancellár volt a győri püspök (1619—23), aki mindig jóindulattal volt a soproniak iránt. Köntös plebánus halála után 1621. máj. 16. ő szólította fel a várost, hogy töltsék be a helyét. De ők ekkor már *Sennyey* Istvánt (1621—1623) meg is választották. Benne kiváló plebánust nyert a város. Családja a vas megyei Kissennyéről származik. Atyja Pongrácz Erdélybe vándorolt ki; nagybátyja Gáspár azonban Kissennyén maradt s mint Bethlen vezére jött később Sopronba. Így neki mind a két párton voltak jó emberei. 1620 őszén már mint esztergomi kanonok Esterházynak lánzséri várában tartózkodott. 1621. máj. 12-én is innen szólítja fel a soproniakat, hogy Esterházyhoz, aki másnap Lakompakon fog ebédelni, követeket küldjenek. És ekkor említi levelében, hogy Köntös halála után ő is felajánlotta volna szolgálatát, ha a plebániát már mások is öfelségétől és másoktól nem kérték volna. Három nappal később Esterházy is ajánlotta őt a városnak. S erre a soproniak meg is választották s instrúcióját máj. 18. állították ki.³ Összeköttetését Bethlen embereivel továbbra sem szakította meg egészen, mert Haller György, a fejedelem generálisa Kereszturon 1621. szept. 8. kelt levelében tőle kért tábori lelkészt.⁴

Az országgyűlés idején ez a jeles készültségű⁵ *Sennyey* volt

¹ Pázmány P. levelei I. 573. II. 216. 532.

² Frankl V. Pázmány P. és kora. II. 180. 183.

Szalay L. i. m. I. 153. Vár. lev. Lad. L. fasc. I. 54. u. o. fasc. XI. 375. c. 20. Lad. XII. et M. fasc. VI. 272. Gamauf II. 130. Dokumente B. D. 32. 43.

⁴ Vár. lev. Lad. VI et F. fasc. VII. 317.

⁵ Mint a bécsi jezsuiták bejáró növendéke 1604. meglátogatta nagybátyját Kissennyén és Megyery Imre fiát Széplakon. Veres E. A Sennyey fiúk iskoláztatása. Századok 1915. 57.

Sopron plebánusa, aki, úgy látszik, jól forgolódott a király és a primás körül. Neki sikerült II. Ferdinándtól rendeletet kieszközölni, mely szerint a harangozási díjakat ezután ismét ő szedte közvetlenül a hívektől. Így a jövedelme ezen a címen az eddigi 50 forint váltságdíjnál négyszerre nagyobb összegre növekedett. S a harangozási díjat így fizették a hívek egészen 1645-ig.¹

Sennyeyre azután fényesebb pálya is várakozott. A király már 1623. váci püspöknek nevezte ki.² Ez évi márc. 4. Pozsonyból írja a tanácsnak, hogy lemond a plebániáról és Káldy Mihály pozsonyi kanonokot ajánlja maga helyett. Lépes püspök pedig Bornemisza Gábor győri kanonokot ajánlotta. De a soproniak sem egyiket, sem másikat, hanem *Pápay* István soproni beneficiátust választották meg,³ ki már 1624. elhagyta a várost, mert Pozsonyban nyert kanonoki állást. Most azután az említett *Káldy* Mihályban (1624—1638.) nyertek egy erélyes plebánust. Őt már *Dallos* Miklós (1623—30), az új győri püspök erősítette meg 1624. márc. 15. Dallos előbb pécsi püspök és nagy diplomata volt. A Bethlennel folytatott tárgyalásokban (Hainburg 1620. és Besztercebánya 1623) mint II. Ferdinánd egyik biztosa szerepelt.⁴ Pázmány Gyórré az ő segítségével helyezte be a káptalan akarata ellenére a jezsuitákat. De Sopronnal szemben elég békésen viselkedett. Így az utóda *Sennyey* István is (1630—35), a szintén nagy diplomata, ki Bethlennek is bizalmasa és Brandenburgi Katalin áttérítője volt, mint győri püspök sokszor határozott jóindulatot tanúsított a soproni evangélikusok iránt. Nem feledte, hogy plebánusuk volt és beneficiumot kapott tőlük.⁵

Káldy, az új plebánus is, egy-két esettől eltekintve még elég mérséklettel vette a dolgát. A szerzetesek és beneficiátusok sem

¹ Instructiója 4. pontjában még benne volt: Pulsationis dispositio de mortuis pener nos sit, pro qua annuatim D. Parocho quinquaginta florenos persolvimus. Gamauf II. 113

² Hasonló nevű unokaöccse 1659—87 veszprémi püspök volt, ki szintén folyamodott soproni beneficiumért. Nádasdyné Esterházy Julia felett Lékán 1669. okt. 7. mondott beszéde nyomtatásban is megjelent. Szabó K. Rmk. I. 1080.

³ Reversálisa 1623. máj. 5. kelt.

⁴ Politikai és diplomáciai iratait Frankl V. és Ráth K. tette közzé. Esztergom. 1869.

⁵ Sennyey tanácsolta II. Ferdinándnak, hogy adja leányát Bethlennek feleségül. És Bethlen lakodalmán Kassán 1626. mint a császár követe táncolt Brandenburgi Katalinnal. „Egy szép keszkenőnek az egyik végét az pap úr, másikat, de nem hosszan egymástól az menyasszony fogta és úgy táncoltak. Frankl V. i. m. II. 80. 109. 112. 114. 396. Ipolyi A. Veresmarti M. 666.

okoztak nagyobb kellemetlenséget a városnak. A pálosok még mindig Bécsújhelyről intézték bánfalvi gazdaságukat. A soproniaknak az 1619. országgyűlésen csak az a panaszkodott ellenük, hogy zárda helyett korcsmát építettek. A ferenciek hatalma is inkább csökkent, mint emelkedett. A pápa parancsára fekvőségeiket 1625. eladták. A város is 1628. egy kertet vett tőlük.¹ Ettől kezdve tisztán a koldulásra voltak utalva s már csak ezért is békében éltek a lakossággal.

A keresztes papnak pedig a protestáns Nádasdy Pál volt a pátrónusa, ez a viszony tehát őt is lekötötte. Polosticzay halála (1615) után Nyéki Vörös Mátyás volt a keresztes pap, kit a soproniak más beneficiumokkal is lekötöttek. Nyéki is békésebb indulatú férfiú volt, inkább irodalmi téren vágyott babérokra.² De anyagi téren is jó gazdának bizonyult. A keresztesség birtokához tartozó és több év óta pusztán állott. Keresztény nevű faluhelyre 1633. jobbágyokat telepített részletesen megszabott szolgálmányokkal.³

Ilyen volt íme Róma részéről a papi státus, midőn II. Ferdinánd a második országgyűlést is Sopronba 1625. összehívta. A rendek csak Szent Mihály napja körül gyülekeztek. Most is annyi idegen töltött Sopronba és oly szűken volt a szállás, hogy a külföldi követek is Kismartonba szorultak ki. Lenker dr. a bajor követ, mivel kocsit nem kapott, a városban maradt ugyan, de oly szegényes szoba jutott neki, hogy elzárható szekrény sem volt benne s irományait e miatt egy zacskóban cipelte mindig magával.⁴ Maga a király nejével és fiával, a 18 éves Ferdinánd főherceggel csak okt. 13. vonult be. Ismét Pázmány üdvözölte, ki a száz év előtti mohácsi vész emlékét felújítva e szavakkal végzé beszédét: „Engedje Isten, hogy az új század küszöbén jólét, szerencse és diadalok kísérjék felségeidet.”⁵ A királyt most

¹ Tanácsjvk. 1625. ápr. 9. és 1628. júl. 10. Gamauf II. 132.

² Nyéki Vörös művei: *Dialogus*, az az: Egy kárhozatra szállott gazdag test és léleknek egymással való beszélgetések. Versekben írva előszóval. Bécs 1625. 4 r. 22 levél. Szabó K. Rmk. I. 545. *Tintinnabulum Tripudiantium*, az az: A földi részeg szerencsének lakodalmában tomboló jóraintó Csengettyűje. Pozsony 1636. 12 r. 118. l. A nagyszombati jezsuitáknak ajánlva. Szabó K. Rmk. I. 664.

³ Alapító levele Bú, 1633. ápr. 7. kelt s mint soproni crucifer, mosoni főesperes, győri kanonok, Altariumque Corporis Christi et Sanctae Crucis rector írja alá nevét. Podhraczký J. Keresztény utolsó betelepítéséről. Új M. Múzeum 1856. VI. f. 83. l.

⁴ Gindely A. Bethlen G. és udvara 144. l.

⁵ Frankl V. Pázmány P. és kora. II. 156.

is tekintélyes hadsereg kísérte ide és a polgárság Lackner vezetésével ismét fegyverben állott.

Fontosabb eseménye volt az országgyűlésnek, hogy Esterházy Miklóst okt. 25. szomszédjával, Nádasdy Pállal szemben nagy többséggel (150 és 60 szavazat) nádorrá választották. Nádasdy kárpótlásul ez évben kapta meg a grófi rangot.¹ A király az új

A kereszturi várkastély kapuja Nádasdy Pál grófi címerével.

nádor tiszteletére díszebédet adott. Esterházy pedig mindjárt másnap hívta meg az egész udvart fényes lakomára. (Gindely 147.) Nov. 27-én a rendek Ferdinánd főherceget királynak kiáltották ki. Előzetesen azonban heves vita folyt a nemzet szabad választási joga felett. Pázmány kész volt azt kétségbe vonni az 1547. V. t.-c. alapján, melyben „az ország rendei magukat nemcsak I. Ferdinánd, hanem örökösei uralmának és hatalmának is minden időkre alávetették”. Szerinte Magyarország Szent István óta mindig

¹ Esterházy sem volt a szállásával megelégedve és Nádasdynak gondos, serény feleségét, Révay Juditot dicsérte. 1625. okt. 10. írja haza nejének, Nyáry Krisztinának: „Reád pedig, édes fiam, panaszom vagyon, mert nem akarsz semmi gondviseléssel reánk lenni.” Történelmi Tár 1901. 372. 1.

örökös monarchia volt.¹ A bécsi nuncius jelentése szerint az ellenzék Batthyány özvegye, Lobkovitz Poppel Éva által a királynéra is hatni akart, hogy ellenezze mostoha fiának megválasztását.²

A vallásügyet dec. 4. tárgyalták és a protestáns előadó a vallásszabadságra nézve az „örök időkre“ szavakat is felvette, melyeket az alsó ház el is fogadott. De midőn a javaslatot a főrendekhez átvitték, a küldöttség szónoka, Vinkovich Benedek zágrábi nagyprépost tiltakozott ellene, holott ehhez nem volt joga és megbízatása. Ebből nagy vihar támadt. „Az ablakon kell kidobni!“ — hallatszott az ülésteremben. Sőt öten vagy hatan neki is rohantak a prépostnak, ökleikkel ütötték s haját és

Koronázási emlékpénz 1625-ből Sopron város képével.

szakállát is megtépték. A vétkeseknek bocsánatot kellett kérniök, a prépost pedig a pécsi püspökségben kapta meg a fájdalomdíjat.³

December 8-án volt az ünnepélyes koronázás. Lamormain jezsuita gyóntatónak tanácsára ezt el is akarták halasztani, hogy az új királynak ne kelljen a vallásszabadság fenntartására esküt tenni. De Esterházy azzal nyugtatta meg az apa királyt, hogy az ilyen eskü nem szól örök időkre.⁴ A főhercegnek Pázmány tette fejére a koronát a ferenciek templomában.⁵ Koronázás után a trónörökös fején a koronával a külvárosba lovagolt ki a piacra, ami közben pénzt szórtak a nép közé. S ott a fából készített

¹ Frankl V. i. m. II. 151. 152. Pázmány emlékirata: Quaestio, an Ferdinando III. successionis vel electionis jure regnum debeatur. 1625. Hanuy, Pázmány lev. I. 470.

² Frankl V. i. m. II. 162. Gindely i. m. 151.

³ Frankl V. II. 173. Zsilinszky, Vallásügyi tárgy. II. 316.

⁴ Gindely i. m. 149. 151.

⁵ Lásd egykoru fametszetét Khevenhiller F. Annales Ferdinandeí (Lipscse 1721) c. munkájában és Szilágyi S. i. m. VI. 374. 582. Az ekkori soproni gárda képe harisnyával, cipővel, rövid bő vörös nadrággal, vörös kabáttal, kék köpönyeggel, spanyolos kalappal, dárdával és spádéval megvan a városi muzeumban. A m. tört. társ. 1883. kiránd. 59. l.

emelvénnyel, mely posztóval volt bevonva, hűséget esküdött az országnak. A nép azután ezt a posztót is ott nyomban szétzabdalta és elkapkodta. Az új király pedig most a külvárosból a szabadba lovagolt ki a Szélmalom-kapu előtt való hegyre, itt tette meg királyi köntösben az ellenségnek szóló kardcsapásokat. Azután a Szent Mihály-kapun át ismét a piacra és innen a városba lovagolt be, miközben egyre szóltak az összes kis és nagy ágyuk.¹ A koronázást követő díszében az egyik oldalon a nuncius, a primás és kalocsai érsek, a másikon a spanyol és firenzei követ és a nádor foglaltak helyet.²

A vallásügyre vonatkozólag bár ez az országgyűlés sem hozott semmiféle új törvényt, azért Pázmány a főpapság nevében itt is tiltakozott az „in negotio religionis” hozott végzések ellen. Ő maga itt Sopronban a viták és tárgyalások folyama alatt sem pihent. 6000 akó bort és 30.000 mérő gabonát adott el az udvarnak, amelynek árát a pozsonyi jezsuita kollegiumnak szánta. Innen veszi meg Bécsben a Pázmáneum részére a Bursa Liliorum házát, mely az egyetemet látogató württembergi ifjak háza volt. És innen kéri VIII. Orbán pápától, hogy a szentgotthárdi cistercita apátságot, mely 1565 óta lutheránusoknak van elzálogosítva, visszaválthassa s évi 6000 forint jövedelméből a Dunán túl egy jezsuita kollegiumot alapíthasson.³

Magával Sopronnal az országgyűlés folyama alatt semmi komolyabb összetűzése sem volt a primásnak. Pedig 1625. tavaszán már oly kéréssel fordult a királyhoz, mely Sopront is közelről érdekelte. Pázmány ugyanis már 1625. ápr. 7. kelt levelében örömmel üdvözli Ferdinándot a protestánsoknak Bécsből való kiűzéseért. De fél, hogy ebből Magyarországra fog nagyobb kár háramolni, mert Pozsony, Sopron, Szentgyörgy, Bazin és Modor nagy számmal fogadják be az elűzötteket. Rendeletet kér tehát különösen Pozsony és Sopron ellen, hogy ezen nyugtalan újitókat, mint lázadókat, kik az ellenséget már többször hívták Bécs ellen, be ne fogadják, illetve zárják ki polgáraik sorából.⁴

¹ Payer krón. 1625. A soproni városszépítő egylet ezt az ú. n. koronázási dombot 1915. külön feliratos emlékművel jelölte meg.

² A firenzei követ a helyek elosztását a jelentésében rajzzal is illusztrálta. Frankl i. m. II. 170. Gindely szerint III. Ferdinánd a templomba vezető úton Rákóczy Pál háza (?) előtt tette le a koronázási esküt. I. m. 153. i.

³ Hanuy F. Pázmány P. lev. I. 487. és I. 472. 473. 475. 476.

⁴ Pázmány lev. I. 438.

Tehát már 1625. óta és még inkább 1627. után, amely évben II. Ferdinánd szept. 14. és október 6. kelt rendeleteivel az osztrák főneméseknek is csak az áttérés vagy kivándorlás között (cedere aut catholice credere) engedett választást, jöttek az osztrák protestánsok mind nagyobb számmal Sopronba. Ezek a családok, amint azokat Gamauf az anyakönyvekből összeállította, a következők voltak: Althan, Amon, Auersperg, Ehrenau, Eibelswald, Eitzing, Gaisruck, Globitz, Gloiach, Grassauer, Greissen, Herberstein, Heritsch, Jörger, Königsberg, Leyser, Mandorf, Mossheim, Polheim, Prank, Preinberg, Preuner, Putz, Raumschüssel, Samnitz, Schellenberg, Speidel, Trautmannsdorf, Windischgrätz, Welz, Zetschker. Később új nevek is csatlakoznak ezekhez, melyekre vonatkozólag érdekes genealogiai bejegyzések vannak a soproni anyakönyvekben. Ez időben jött Sopronba Stark Márton volt gallneukircheneri lelkész is, kinek Mosonszolnok volt az első menedékhelye. Utódai között Sopron városának több előkelő polgárát találjuk.¹ Ekkor menekült ide Sowitsch Simon vagyonos osztrák kereskedő is Neunkirchenből, szintén egy tekintélyes soproni család alapítója. E családokban igen értékes elemet nyert a soproni gyülekezet, mert ezek jó példájukkal, hitbuzgóságukkal és anyagi javaikkal nagy hasznára voltak az itteni hitéletnek. Egyik-másik család értékes alapítványával is maradandó emléket állított magának.

És a beköltözöttekre annál nagyobb szükség volt, minthogy a magyar főurak közül meg a fehérhegyi csata és a prágai vérengzés után mind többen hagyták el evang. hitüket. Pázmáynak Tilly és Wallenstein voltak a legjobb misszionáriusai. Ékes-szólásának pedig a donációk és a királyi kegy adta meg az igazi nyomatékát. Csak itt a dunántúli részen is az Erdődyek, Zrinyiek, Bánffyak, Batthyányak és Széchyek egymás után hagyták el apáik hitét s üldözték előbbi hitrokonait. Esterházyról is Payer krónikája 1629. jegyzi fel, hogy Lánzsér és Lakompak vidékét áttérésre kényszerítette.² De ez már csak a végleszámolás lehetett, mert

¹ Gamauf i. m. II. 141. és Payr S. Soproni zenetörténeti emlékek a XVII századból. (Soproni Nemzetőr 1910. dec. 4.) Stark M. előbb wallenkircheneri diakonus majd esslingeni lelkész volt Württembergben. Stahrenberg Gáspár gróf üzte el II. Ferdinánd parancsára 1625. nov. 4. Vele jött fia vagy testvére Stark Fülöp is. Utódai közt Stark Dániel ügyvéd szül. 1753. és Stark Károly százados megh. 1870. körül.

² Es hat auch Nicolaus Esterhazy in diesem Jahr seine zwei Gegenden Lansee und Lackenbach zu der katholischen Lehre gezwungen. Payer krón. 1629.

az üldözést már korábban megkezdte falvaiban. Az 1638. évi sérelmi jegyzék szerint Esterházy és a királyi fiscus tisztjei 1608. óta a templomok és iskolák elvételével a következő helyeken szüntették meg az evang. vallásgyakorlatot: Lánzsér, Lakompak, Fraknó, Kismarton, Nyék, Ricing, Szentmárton, Alsó- és Középpulya, Márcfalva, Nagymarton, Rórbak, Szárazvám, Darufalva (Drassburg), Höflány, Szent-Margit, Okka, Sérc, Fehéregyháza, Feketeváros, Széleskút, Szarvkő, Ruszt.¹

Batthyány Ferenc, Sopron vármegye utolsó protestáns főispánja 1625. meghalt. Utána Esterházy nádor foglalta el ezt a tisztséget is. Csak a két alispán, Horváth Bálint (1619—28) és Récsey Bálint (1629—37) volt még protestáns. A dunántúli főurak közül a szomszédságban még csak a buzgó Nádasdy Pál maradt hű evang. hitéhez. A király kegyeibe fogadta, 1622. okt. 17. őt is kormányzó tanácsosul nevezte ki Thurzó Szaniszló nádor mellé. S egy eretneknek a grófi ranggal való kitüntetése is, midőn II. Ferdinánd éppen most akart Csehországban és Ausztriában végleg leszámolni a protestánsokkal, bizonyára csak számításból Pázmány és Esterházy tanácsára történt. Azt várták ugyanis Nádasdy Páltól, hogy áttéréssel hálálja meg a király kegyét. Ebben azonban csalódtak.

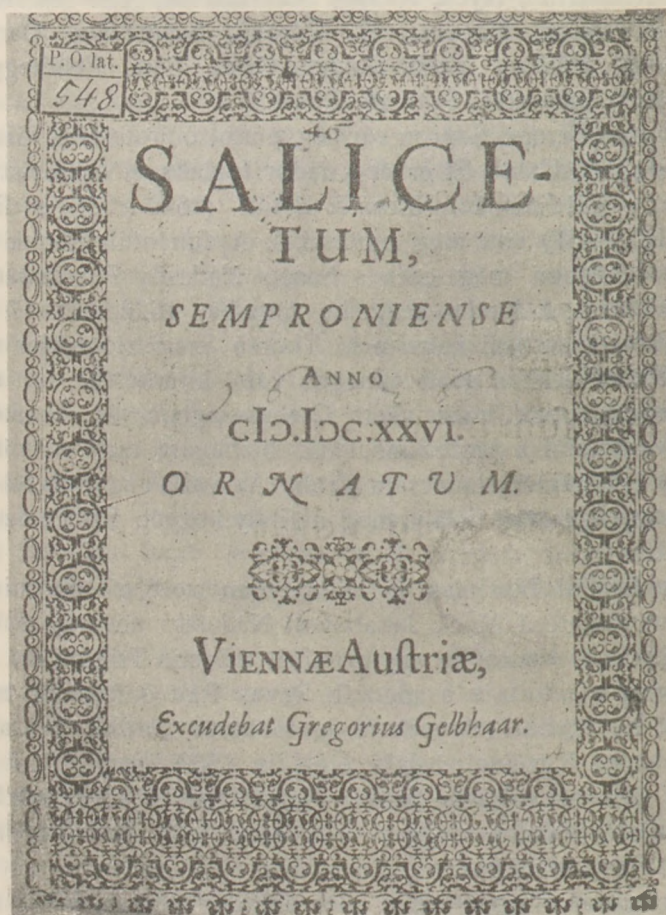
Nádasdy Pál bizalmas jó viszonyban volt a soproniakkal. A soproni születésű Mock Jakab volt Nádasdy nevelője s utóbb titkára. Lackner Kristóf is egyik művét (*Electio Trigoniana* 1617) Nádasdynak ajánlotta s a sógorát, Révay Pált ő fogadta házába szállásra. És egyházi ügyekben is többször fordult Nádasdy a soproniakhoz. Kevéssel halála előtt is 1630. szept. 9. a győri sereghez távozott Kőszegi Szekér Mátyás helyett a kövesdi Simaházi Tamást ajánlotta magyar lelkésznek igen szívélyes hangú levélben a soproniaknak.²

De magának Sopronnak is jeles előjárói voltak, kik e nehéz időben nagy eréllyel és bölcseséggel keltek egyházuknak védelmére. A régiek közül éltek még e korszakban: Szentbertaláni Menyhért († 1620), Nagy János (1622), Krámer Mátyás († 1631), Artner Farkas († 1633), Lackner Kristóf († 1631). És az újabbak közül: Steiner Jakab († 1653), Artner Erhard († 1649), Artner Vilmos († 1645), Zuana János († 1643), Zuana Péter († 1666).

¹ Historia Dipl. 1710. Appendix 20. 1.

² Payr S. Egyháztört. Eml. 187. A kereszturi várkapolna felavatására 1631. dec. 3. Schubert Pál sopr. lelkészt is meghívta. Fasc. IV. 184. VI. 275.

Jegyzői voltak a városnak: Haubenreich György (1604—1610). Artner Erhard (1610—23), Preining János András (1623—37). A városi tanácsosok a magyar nemességet is majdnem mind megkapták. Artner Vilmos királyi asztalnok is (Truchsess) volt. Lackner

Lackner Kristóf könyve. Soproni Fűzes.

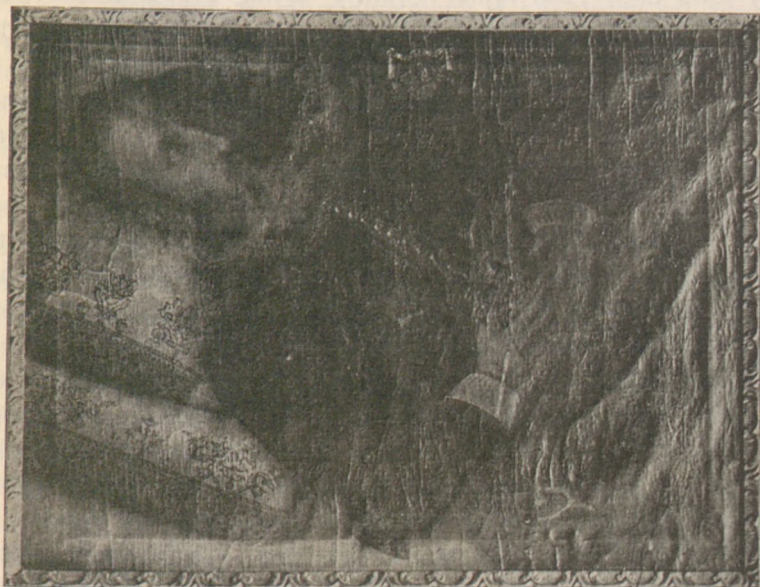
pedig 1622. mint láttuk, az asztalnoki címen kívül a palotagrófságot is (Pfalzgraf) megkapta.¹

Lackner II. Ferdinánd idejében is igen sok szolgálatot tett szülővárosának. Sokat járt érdekében Pozsonyban, Bécsben, Prágában; az országgyűléseken is Pozsonyban, Besztercebányán és

¹ Gamauf i m. II. 133.

Sopronban mint követ méltókép képviselte a polgárságot. Hosszú ideig négy ízben is volt polgármester 1613—14, 1615—19, 1621—25. és 1629—31. Rendkívüli érdemeit már életében is elismerték polgártársai. Payer György már 1627. nyolcféle nagy érdemét jegyzi fel s megjósolja, hogy a város nem egyhamar fogja elfeledni.¹

Irodalmi téren is munkálkodott mindvégig. Muzsájának egyik kései kedves szülötte a Bécsben 1626. megjelent *Salicetum Semproniense* (Soproni füzes), melyet Esterházy nádor tanulni szerető István fiának ajánlott. Evang. hithűsége mellett is szük-

Lackner Kristóf a halottas ágyon.

ségét látta, hogy a város érdekében ily dologgal is kedveskedjék a hatalmas és buzgó r. kath. főúrnak. Az előszó szerint külvárosi majorjában (a mai Lackner-utca helyén) egy kis kerti házat vagy kunyhót is épített, melyet kisdud patak és ennek partjára ültetett füzes vett körül. Itt szokott napi gondjai után felüdülni. Mint író és művész ember a kerti házat is (miként korábban a város-házát) képekkel, jelmondatokkal, versekkel és szimbolumokkal ékesítette fel. Sokszor meglátogatták e kerti házában nagy és jeles emberek is, kiknek a versek és feliratok annyira megtetszettek, hogy másolatot is kértek rólok. Ez indította arra, hogy Soproni

¹ In Summa ist es seines Verstandes lobenswerth, dass man seiner nicht bald vergessen wird. Payer Gy. krón. 1627.

Füzes munkáját kiadja. Nem is egyéb ez, mint szellemes, velős, komoly és tréfás idézetek, versek, közmondások és jelmondatok gyűjteménye, mellyel ő a fiatal Esterháznak és az olvasóknak akart örömet szerezni. És ilyen dolgokkal vidámította fel önmagát is hanyatló éveiben.¹

1629-ben már betegen feküdt lakásán, de mégis megválasztották és a polgármesteri pálcát úgy vitték el a házába. 1631. évi dec. 29-én halt meg s január 4-én helyezték nyugalomra Szent György templomában. A város fejedelmi temetést rendezett, mely több mint 1200 rajnai forintba került. Polgártársai értékes síremléket állítottak neki.² A halotti beszédet Schubert Pál mondta, Schwanshofer direktor és Grad György tanuló (a későbbi v. tanácsos) latin beszédekkel bucsuztatták. A konrektor és kántor pedig nyomtatott verseket osztott szét. 1631. nov. 19. kelt végrendeletében nemcsak a lelkészekről és tanítókról, hanem az összes városi tisztviselőkről is értékes adományokkal emlékezik meg. Egész vagyonát jótékony célokra hagyta. Gyermekei nem maradtak. Első felesége Gärtner Orsolya, kivel 1598. jun. 14. kelt egybe, Tölzl János polgármester özvegye volt, a másodikkal (özv. Völkerné, szül. Pauer Mártha) csak 1631. kelt össze.

Bölcs előljáróinak és anyagi gazdagságának köszönhetette Sopron, hogy II. Ferdinánd korában is teljes birtokában volt vallásszabadságának. A város is, miként krónikása feljegyezte, a háborúk és az új pénz miatt nagy drágaságot élt át ez években, nagy kiadásai voltak, sokat épített és hadi sarcot is fizetett. De gazdasági életét ezek sem rendítették meg. Minden szükségletét maga tudta előteremteni, behozatalra alig szorult. Borterméséből pedig ezekben az években is nagy jövedelme volt.

S a világi javakon kívül az egyháziak is, a beneficiumok bőven állottak rendelkezésére, melyekkel az ellenfél soraiból is barátokat szerzett magának. Ennek kell tulajdonítanunk, hogy helyzete kedvezőbb volt, mint például a közeli Pozsony. Pázmány Pozsonyban már 1626. sürgeti, hogy a tanács tagjait felelősségben r. katolikusok közül válasszák.³ Sopronban erről még akkor

¹ Egyik helyen csipősen szól a németekről is. Petrus Monachus Germanis bibacitatem hoc disticho objicit: Germani cunctos possunt tolerare labores, — O, utinam possint tam bene ferre sitim. — Egy ilyen régi szép soproni kerti ház képét nem régiben festette meg Storno F. művész a kaszinó számára.

² A kiadások jegyzéke vár. lev. Lad. XII. et M. Fasc. IX. Gamauf II. 138. Síremlékét később eltávolították a templomból. Már Gamauf korában sem volt meg.

³ Pázmány P. lev. I. 489. 516.

szó sem volt. Pozsonyból Pázmány és a király már 1635. szám-
 űzte Jentsch János evang. lelkészt, mivel a szentszék eljárását
 nyilvánosan merte elítélni.¹ Sopronban ily erőszakosan még nem
 mert fellépni. Igaz, hogy a soproniak nagy óvatossággal előzték
 meg az összetűzéseket. Így például Gensel Kristóf lelkészt, mivel
 1628. úrnapiján a r. kath. kultuszt sértően támadta, ők maguk
 bocsátották el.

Sopronra nézve is megvoltak Pázmánynak a maga tervei, de
 még várt velük. A Bécsből menekülteket itt sem akarta meg-
 tűrni. És 1628. ápr. 8. körrendeletében is különösen azt sürgette,
 hogy a soproni beneficiátusi házakra és oltárookra nézve vizsgá-
 latot kell tartani, hogy be vannak-e töltve a beneficiumok s kény-
 szeríteni kell ezek élvezőit, hogy vagy lakjanak ott Sopronban,
 vagy pedig mondjanak le.²

Az ilyen kisebb támadásokat még békével tűrték a soproniak.
 Sőt Pázmány és a főpapság iránt tovább is nagy tiszteletet és
 előzékenységet tanúsítottak. Így midőn Pázmány közvetlenül római
 fontos küldetése előtt 1632. febr. 16. csak egy éjjelre is Sopron-
 ban szállott meg, az egész protestáns város a legnagyobb ünne-
 pélyességgel fogadta. A tanács a Szent Mihály-kapuig ment
 elébe, az összes harangok zúgtak s az összes kis és nagy ágyukat
 üdvölvésekre sütötték el. Payer krónikája szerint másnap febr. 17.
 Győr felé vette útját.

Az 1634/5. évi országgyűlés alkalmával volt Pázmány utoljára
 Sopronban. Itt volt ismét a király is nejével és a főhercegekkel.
 Bevonulásukhoz Rauch András evang. orgonista külön alkalmi
 zenét írt, melyet nyomtatásban is kiadott. (Concentus Votivus,
 Glückwunchungs-Musik. Wien 1634. bei Gregor Gelbhaar). A
 vallásügyi kérdések tárgyalását Esterházy nádor csak nagy nehezen
 tudta elodáztatni. A soproniak is félték, hogy Pázmány újra szová-
 teszi a bevándorolt osztrák protestánsok ügyét. Azért követeknek
 erre nézve külön utasítást adtak. „A keresztyén szeretet követeli
 — úgymond — hogy a hitrokonok egymást pártul vegyék, meg-
 gondolván, hogy amit ilyen esetben magunk számára várunk, azt

¹ Jentsch Kollonich Szigfridnek volt egykori udvari papja, ki egy temetésen
 szólt el magát. Frankl i. m. III. 149. Schmidt K. J. Beiträge zur G. de ev. K.
 zu Pressb. 42. 1.

² Pázmány P. lev. I. 697. E körlevele szerint folyamodik II. Ferdinándhoz
 azért is, hogy az Ausztriában megkezdett ellenreformációt terjessze ki az
 Ausztriához csatolt magyarországi uradalmakra is (Kőszeg, Rohonc, Borostyánkő,
 Kabol, Kismarton, Fraknó, Szarvkö). U. o. 698. 1.

cselekedjük másokkal is. És nem is rebellisek, — mondják tovább — akiket befogadtunk. A bécsi békekötésben határozottan benne van, hogy a három nemzet, a magyar, német és horvát a magyar királyság területén megmaradhasson. Az ide menekültek jobbára öfelségének főemberei és hadvezérei voltak. Az ilyeneket Magyarország más városaiba is különbség nélkül befogadták. És ha itt helyet nem kapnak, félni kell, hogy a törökhöz fognak menekülni.“¹

Hogy fel kellett-e a soproni követeknek ily értelemben szólalniok, nem tudjuk. Pázmány előtt mentetetni kellett magukat bizonyára. A biboros főpap különben ekkor már beteg volt és sietett haza. Amint 1635. febr. 15-én II. Ferdinánd királyt áldással és szép beszéddel elbucsúztatta, Chernel György szavai szerint: „Cardinál uram ő nagysága osztán szállására sem ment, hanem ugyanott az ő felsége szállása előtt szekérre ülven, mentest ment és sietett Pozsonyba.“² De Sopronról, mint látni fogjuk, továbbra sem feledkezett meg.

A három országgyűlés idején, mikor másfelé a legkegyetlenebb ellenreformáció ülte diadalait, Sopronnak vallási tekintetben elég kedvező volt a helyzete. Egyházi élete nem hanyatlást, hanem ellenkezőleg haladást és gyarapodást mutat minden téren. Új alapítványokkal is gazdagodott Sopron. Lackner Kristóf vagyonának $\frac{1}{3}$ részét, 8000 forintot polgári családokból származott olyan ifjagnak hagyta, akik tanulmányaikat egyetemeken folytatják hasznosan és szorgalommal. Ezt a hagyatékot a város már 1632-ben megkapta s a következő évben a jenai egyetemre utazó Grad Györgyöt segélyezte vele. A hagyományt mindig egy városi tanácsos (először Reiss György) kezelte, s megtakarított kamatokkal 8400 forintra bővült ki.³ Bizonyos *Porsius* Helena is 1636-ban 100 font denárt hagyott a gyülekezetnek, amelynek kamatait élvezte is egy ideig. Később azonban a tőkét is a templom kiadásaira fordították. Így tűnt el, sajnos a XVIII. században a Mietler-féle alapítvány is.⁴

Ami istentiszteletét illeti, most már vásár- és ünnepnapokon nemcsak Szent Mihály, hanem Szent György templomában is

¹ Gamauf II. 140. Dokumente II. A. 30.

² Rákóczi Györgyhez írott levelében. Frankl i. m. III. 382.

³ Gamauf II. 465. A soproni ev. egyházköztség alapítványai. Sopron 1902.

⁴ A tőke az 1901. év végén 13.167 korona volt.

⁴ Gamauf II. 464. l.

volt rendszeresen délelőtt és délután egyházi beszéd, illetve katekizáció, reggelenként könyörgés és szombaton, illetve ünnepek előtt vespera. A tanács 1620. jegyzőkönyvéleg hívta fel a lelkészeket, hogy a 12 évnél idősebb gyermekekkel a katekizációkat (Kinderlehre), melyek a háborús zavarokban megszűntek, ismét tartsák meg. Az egyházi szent cselekvényeket is egyaránt végezték mind a két templomban. A főtemplomban csütörtökön is volt hetenként predikáció, az évi hivatalos istentiszteletet ellenben a tisztségviselők választásakor Szent György napján mindig ennek templomában tartották. 1626-ben a tanács külön határozattal sürgette, hogy ezt a régi jó szokást tartsák meg és Schubert esperest kérte fel egy rövid intőbeszéd mondására.¹

A magyarok is rendszeresen tartották istentiszteletüket a kis Jakab-kápolnában. 1632-ben pedig a kórházi Erzsébet-templomot is helyreállították. Lackner ugyanis a kórháznak hagyta vulkarpordányi nagy malmát s egyéb hagyományokból is, valamint a vámjövődelem egy részéből a kórház vagyoni állapota oly kedvezőre fordult, hogy a szegény tanulónak is juttathatott kenyeret.²

Szent György templomában, melynek tornyát 1623. magasabbra emelték, hogy a harangszó messzebbre elhallassék, a szószék körül új karzatot emeltek és a kis közle felé új lépcsőbejáratot is nyitottak, hogy tűzveszély esetén a nép könnyebben kimene-külhessen. Istentisztelet idején az utcát lánccal elzárták, hogy senki az áhítatoskodókat ne zavarja. Az új karzat építését a tanács azzal okolta meg, hogy a gyülekezet a sok idevándorlóval napról-napra nagyobb lesz.³

Így tehát Pázmány korában Sopronnak négy templomában volt rendes evang. istentisztelet. Ehhez képest a lelkészi állások számát is növelni kellett. Egerer Jakab halála után ennek helyébe a szászországi Annabergből való *M. Gensel* Kristófot (1619—1628) választották, a kinek urnapi heves beszéde miatt kellett távoznia. Medgyesen kapott új állást s ő volt nagyatyja Gensel János Ádám (1679—1720) jeles orvosnak, aki főiskolai tanulónak és az erfurti természettudományi társulatnak jelentékeny örökséget hagyott.⁴

¹ Sopron mon. I. 426, 439.

² A kórház jövődelmét lásd: Gamauf i. m. II. 143.

³ Sopron mon. I. 433. 444. 448. „Es wird von tag zu tag unser gemeine von villen herankhumenden volkh grösser.“ Sopron mon. I. 444.

⁴ Gamauf i. m. II. 537. Gensel lelkész előbb a városmajorban lakott Kőszgi Székér magyar pappal, később Brunnerné özvegyasszonynál, majd Faut Jakabnál. Gamauf II. 524. Lad. XII. et. M. fasc. XIII. 100.

Fuchsjäger és Gensel mellé M. *Huber* Márkot (1619—20) választották meg 3-ik rendes lelkésznek, akit Csepregen avattak fel s ez alkalommal tartott disputációját nyomtatásban is kiadta.¹ Ezek mellé került 1632. mint 4-ik német pap, *Winkler* András, kórházi lelkész.

Az első (primarius) lelkésznek több volt a fizetése s őt tekintették a többi városi és falusi lelkész felügyelőjének. Az egyházkerület pedig rendszerint esperesnek is megválasztotta. A 2-ik és 3-ik lelkész fizetése egyforma volt. Primárius lelkészek voltak ez időszakban: Fuchsjäger István (1606—20), M. Hagius János (1620—23) és Schubert Pál (1623—49). Fuchsjáger Pythiraeus Gergely kereszturi lelkész halála (1617. márc. 4.) után esperesnek is megválasztották. Hagiuat a morvaországi Iglauból hozták ide. A várakozásnak alig felelt meg, mert Schubert idejövetelekor neki 2-ik papi állásra kellett visszavonulnia.

Schubert Pál (szül. 1585.) Gerengel után legkiválóbb lelkésze volt Sopronnak. Mint morvaországi menekült Iglauból jött Sopronba. Ő is egyik áldozata a fehérhegyi csata után megindult ellenreformációnak. Iglaui hivei még később is posztót küldtek neki ajándékba, ő pedig 1623. vigasztaló iratot írt számukra. A gyülekezet nagyon megbecsülte s Hagius helyébe őt tette meg első lelkésznek.² Négy éven át (1623—27) az iskolák vezetésében is részt vett. A kerület már 1624. megválasztotta esperesnek és 1625. Kis Bertalan mellett és 1646. Musay Gergely mellett püspöknek is jelölte. Bükön a püspökválasztó gyűlésen 1625. igen szép latin beszédet mondott, mely a jegyzőkönyvbe is belekerült. Sopronban mint primáriust szuperintendensnek is nevezték. Midőn 1627. Körmöcbányára meghívták s midőn 1632. is bizonyos sérelmek miatt távozni akart, a gyülekezet nagy szeretettel marasztotta s fizetését is megjavította. Savanyukutról (Sauerbrunn) betegen hozták meg. 1649-ben dec. 13. halt meg 65 éves korában

¹ Theses Theologicae de Justificatione. Keresztur 1619. 4r. 16. levél. Szabó K. Rmk. II. 388. A sváb Isni nevű birod. városból való. Felavatáskor régi szokás szerint őt is papi paláttal (Kirchenrock) ajándékozták meg. Sopr. mon. I. 426.

² 1623. a kolostorral szemben levő városi házban. 1627—32, a Scheerschleifer v. Sarpacher-házban, 1643. pedig Bardeller és Schubert János lelkészekkel a városmajorban lakott. Erre való célzással mondja Neuheller: Hat nun seinen Uebergang gethan aus gemeiner Stadt Meierhof zu dem Freudhof. De 1644. is volt még a lelkészeknek két szobájuk az előbbi városi házban is. A városmajorban lakott már 1623. Gensel Kristóf lelkész és Hausmaner rektor is. Gamauf II. 523.

s a Szent Mihály-templom sírboltjába temették. A halotti beszédet II. Kir. 13, 14. alapján kollegája, Neuheller János mondta és nyomtatásban is kiadta. Fia, Schubert János, szintén soproni lelkész ehhez egy Klaggespräch című bucsuztatót írt a gyermekek nevében. Lagus Jakab rektor pedig Euthanasia című latin verset adott ki, amelyhez Schubert János német gyászverset is csatolt hangjegyekkel.¹ Pál nevű fia ügyvéd volt Sopronban, Anna nevű leányát pedig Ebner György soproni kereskedő vette feleségül. Több műve maradt nyomtatásban és kéziratban.²

Másodlelkészek voltak: M. Gensel Kristóf 1619—23. M. Hagius János 1623—32. és Unger Joakim 1632—40. A harmadik lelkészi állást pedig Huber Márk 1619—20. M. Siebeneicher Jeremiás 1621—23. Gensel Kristóf 1623—28. Unger Joakim 1629—32. M. Steidelmayer Kristóf 1632—35. és Bardeller Máté 1636—40. töltötték be. Az utóbbi lelkészek, amint látni, nagyon sűrűen változtak. Kórházi lelkész volt 1632—35. Winkler András 1635—39. Raab Pál.

Winkler kórházi lelkész egyik jellemző alakja az akkori száműzött osztrák papoknak, akik Sopront is nagy számmal keresték fel a lamizsnáért. Csehországból való s előbb az alsóausztiai Neuhaus (nem Dobra) községben volt b. Wolzogen János udvari papja. 1627-ben II. Ferdinánd által ő is elűzetvén, patrónusa, aki szívesen megtartotta volna tovább is, igen szép elbocsátó levelet állított ki számára.³ A hajléktalan papi család már 1628. itt járt Sopronban, ahol még egy gyermekük született.⁴ Azután mint exul járta be Strassburg, Speyer, majnai Frankfurt, Tübingen és Esslingen városokat, amint ezt a konvent birtokában levő emlékkönyvéből láthatni. 1631-ben ismét Sopronba jött vissza. Innen ment el jun. 25. a csepregi zsinatra, ahol aláírta az ágostai hitvallást és a kerület figyelmébe ajánlotta magát. Vele volt itt

¹ Christliche Leichpredigt bey Begräbniss des Weiland Wohlerwirdigen etc. Herrn Pauli Schuberti . . . Geschehen und gehalten durch M. Johann Jakob Neuhellern Nürnberg 1650. Címkép 4r. 20 lap. Szabó K. Rmk. III. 1755. — Euthanasian Adm. Rev. Dni Pauli Schuberti etc. Carmine Epico ultimum, quod potuit prosequitur moestus M. Jacobus Lagus. Lőcse 1650. 4r. 8. levél. Szabó K. Rmk. II. 729.

² Nyomtatásban 1630—49. öt halotti beszéde jelent meg Nürnbergben és Regensburgban. Schmelzer Mátyás csász. tanácsos neje Russ Borbála, Zoana Péter Menyhért felesége, Steiner Jakab felesége sat. felett beszélt. Kéziratai közt értékes a Granarium Biblicum, melyet unokája Schubert János András Láng Mátyásnak, ez pedig a konventnek ajándékozott. Gamauf II. 145. és 546.

³ Vár. lev. Lad. XII et M. fasc. VI. 276.

⁴ 1628. pil. 16. volt a keresztelője. Kirchenrechnung 1628. Gamauf II. 540.

(bizonyára mint pártfogója) Scholz Jeremiás Sopron város fizikusa, a filozófia és medicina doktora, aki buzgó lutheránus világi ember létére szintén engedelmet kért arra, hogy a lelkészek szokásos hitvallási jegyzékébe ő is beírassa nevét.¹ 1632. jan. 4. Winkler mint előzőtt lelkész 4 tallér alamizsnát kapott. És febr. 18. benyújtott folyamodására a tanács ismét 4 tallérral és 3 mérő gabonával segélyezte. E kérvényben mondja, hogy öt év óta száműzött s feleségével és öt gyermekével van nagy nyomorúságban. A háború miatt nem is utazhatik tovább. Azért a Lackner-féle hagyatékából kér egy kis kenyérre valót.² Ezen 1632. évben hívták meg kórházi lelkésznek. Fizetése 40 font denár volt s heti 8 garas huspénz. 1635-ben Medgyesre hívták s itt halt meg 1639-ben.³

A magyar lelkész, *Kőszegi Szekér* Mátyás 1617—30. maradt Sopronban s ekkor a győri sereghez ment tábori lelkésznek. Utódját, *Simaházi* Tamás (1630—1645) volt kövesdi lelkészt a kerületi consistorium ajánlotta és Nádasdy Pál engedte át Sopronnak. Midőn patrónusa nagy dicséretekkal elbocsátotta, Sopronhoz egy külön kérést is intézett reá vonatkozólag. „Mint hogy őkegyelme, úgy mond, cselédes ember és majorsága is vagyon, kérjük azon is kegyelmeteket, hogy az mi tekintetünkért rendelne oly alkalmas szállítás Kgtek ő kegyelmének, akiben cselédestül és marhástül illendőképen megférhetne, megengedvén azt is, hogy az ő kegyelme kövesdi hegyünkben levő saját szőleijében termett kevés leendő borát maga asztala tartása szükségére, amikor annak ideje leszen, szabadon bevihesse szállítására.“ *Simaházi* 15 éven át volt azután a magyarok kis nyájának legeltetője. Már mint „öreg ember“ jött Sopronba. 1645-ben halt meg. Ez évi dec. 6. Musay püspök Lethenyey István esperest akarta Sopronba az ünnepekre kíségitőnek küldeni.⁴

¹ Payr S. Egyháztört. Eml. 71. Scholz írta le elsőben tudományosan a balfi fűrdőt: A Sopronyi birodalomban lévő Balfi Feredő mértékletes állapotú természetinek, munkálódó erejének és használatosságának magyarázó megírása. És latinul is kiadta. Csepreg 1631. 4r. 1¹/₂ ív. Szabó K. Rmk. I. 599. II. 468. 1638-ban jelenti a külső tanács, hogy Scholz doktor vízi betegségben szenvedvén, nem láthatja el szolgálatát, azért más orvos alkalmazása válik szükségessé. Sopron. I. 459. I.

² Vár. lev. Lad. I. fasc. III. 115. Fabó A. Codex Diplom. 229. 1.

³ Az első évben 10 font denár szálláspénzt is kapott, később az ispotályban lakott. Valamelyik iskolában is tanított s ezért 42 fontot fizettek neki. Fia János 1634. Wittenbergben tanult. Gamauf II. 166. 549.

⁴ Payr S. Egyháztört. Eml. 187. 1608. szept. 4. avatták fel Bezenyére Moson megyébe. *Simaházi* és Musay levele: Lad. XII et M. fasc. XIII. 67 és fasc. V. 204

A német lelkészek buzgalmát dicséri, hogy Gerengel kátéját 1619-ben Bécsben javított formában kiadták és a második részben énekes- és imádságos könyvet csatoltak hozzá, amelyet egészen Lang Mátyás idejéig használtak. 1619-ben az ismeretlen hernalsi agenda használatát rendelte el a tanács. 1625. óta azonban a lelkészek mégis a Gensel Kristóf által szerkesztett írott agendát használták (kevés változtatással egészen 1828-ig) amelynek címe: Evangelische Kirchenagenda. Colligiert und zusammengetragen von M. Christophoro Genselio Annabergensi. Derzeit Diener am Wort Gottes daselbst. Im Jahre Christi 1625. Gerengel nyomán készült ez is.¹ A német lelkészek gondoltak elsőben egyházi jegyzőkönyvre és az 1624. évvel a keresztelési anyakönyvet ők kezdték meg. A magyar gyülekezetnek nem volt külön anyakönyve, ezt e tekintetben csak filiának vették. Fuchsjäger István, Schubert Pál és Huber Márk irodalmi téren is működtek. Az istentiszteletek sűrű látogatásában bizonyára a lelkészek buzgóságának is nagy része volt. Jó bizonyosság erre nézve, hogy a perselypénzből évenként 800 font denár, sőt több is folyt be.²

Szépen fejlődött az *iskolák* ügye is. A gimnáziumban úgy az osztályok, mint a tanerők száma már hatra emelkedett. Négy éven át (1623—27) *Schubert* Pál lelkész direktor címmel maga is tanított és ő volt az iskola felügyelője is külön 100 fontnyi fizetéssel s mellette rektornak Hausmanner Kristóf (1613—32) maradt meg. Schubert után a jeles M. *Schwanshofer* Kristófot (1627—39) hívták vissza Regensburgból és Hausmanner halála után ennek rektori hivatala összeolvadt a direktoréval. *Konrektorok* voltak ez időszakban Klokovius János (1612—24), Müller György (1624—26), Eberhard János (1626—29) és Valla Lukács (1630—39).

Külön osztálynak, a 3-iknak vezetői voltak a *kántorok* is: Freydig János 1609—20. Wigleb Bálint 1621—29. Holzhauser Farkas 1629—31. Nigrinus Ádám 1631—33. és ismét Holzhauser 1634—38. A változások, amint látni, igen gyakoriak, aminek egyik oka a fizetés csekélyisége lehetett. Ezek fizetése is, mint a konrektoroké, 75 font denár és 6 akó bor volt.

Ezekén kívül mint *negyedik kollega* (a rektortól számítva) működtek itt: Praetorius András 1616—21. Hörmann Mihály 1624—27. Hässlinger György 1627. Skodlovinus Tamás 1630—31.

¹ Gamauf i. m. II. 507. 1. Két példányban is megvan a gyülekezet birtokában.

² Gamauf i. m. II. 150.

Winkler András 1633—35. Spädt János 1635—38. Fizetésük fokozatosan 25-ről 62 fontra emelkedett.

A gimnáziumhoz csatolt német elemi osztálynak (classis infimorum) Schnabel Mihály (1627—30), Lailacher János (1631—32) és Ofner Kristóf (1633—45) voltak a tanítói. A tandíjon felül ők a várostól is kaptak 52 fontnyi fizetést. A többi német tanító nem szerepel a számadókönyvekben s így még a nevüket sem tudjuk.¹

A magyar iskolának 1624-ig Kőszegi Szekér Mátyás, 1624—30. pedig *Laátos* Mátyás volt a tanítója. Ez utóbbi bánfalvinak (Bondorfinus) mondja magát s 1630. jún. 5. Csényére avatták fel lelkésznek. Az utódja *Sárfői* Miklós (1630—47) lett, aki tanítói állását ugyanitt a lelkészivel cserélte fel. Rendes fizetésük a városi, majd az egyházi pénztárból csak 25 font volt s élelmezésükért ezt is a magyar lelkésznek kellett átengedniök. Így a gyermekektől szedett tandíjon kívül bizonyára más mellékkeresetre vagy kegyes adományokra is rászorultak.²

Az iskolákban, különösen a gimnáziumban tapasztalt hiányokra nézve a városi tanács tett ugyan időnként észrevételeket, de ezek a panaszok, úgy látszik, csak a polgárok szokott zsörtölődései voltak a tisztviselők ellen. Az iskolák általában jók voltak és megfeleltek hivatásuknak. Így sürgeti időnként a tanács, hogy az iskolai felügyelők (ilyen volt például 1623-ban dr. Ribstein János városi orvos és Sartory János), de különösen a lelkészek szorgalmasan látogassák az iskolákat. Panasz van, hogy a tanítók különösen temetések alkalmával sok szabad időt engednek. Azt kívánja tehát a tanács, hogy délelőtt és délután is 3—3 órán át legyen tanítás.³

Az iskolák olyanok legyenek — mondja a jegyzőkönyv — mint a fegyvertár (gleich wie ein Zeughaus), amelyből a szükség idejére kellő fegyvereket lehet előhozni; vagyis oly hely, ahol az egyházi és világi állásokra alkalmas és jó embereket nevelnek. Másutt „seminaria virtutum, officina pietatis” néven említik az iskolát. Különösen a csepregi gyülekezet pusztulása (1621) után volt azon a tanács, hogy a magyar tanulókat is idevonja. És több határozatával sürgeti, hogy a céhek vagyonából és az ispotályból és kapjanak segítséget.⁴

¹ Gamauf i. m. II. 149.

² Payr. Ehtört. Eml. 71. I. Gamauf II. 149.

³ Sopr. mon. I. 427. 433. 444.

⁴ Sopr. mon. I. 427. 456. Gamauf II. 143. Sopr. mon. 423. 427. 433.

Az 1624-ik évi jegyzőkönyv mondja, hogy az adstansok (az énekkarban segédkező nagyobb diákok) abban a reményben jöttek ide, hogy tanulmányaikat tovább folytathassák. Azért egy tudósabb tanerő meghívását kívánják. És két év múlva örömmel jelentik: „Hála Istennek, megtörtént!” Bizonyára Schwanshofer volt ez a tudós direktor, akit Regensburgból hívtak vissza. A külső tanács 1631. különösen az exercitium musicum megtartását sürgeti s ez szabja meg a litánia éneklési módját is. „Mivel a litániát — úgymond — összevissza éneklik a kóruson és a közönség nem tudja, hogy miért könyörögnek: azért két fiú, akit erre betanítanak, az oltár elé állva énekelje hangosan és érthetően a litániát, a kórus pedig és a gyülekezet együttesen felelje reá: Uram hallgass meg (Erhöre uns).¹

1629. szept. 5. Schubert primárius és Schwanshofer direktor között egy kis összetűzés is volt a tanács előtt. A lelkészeket ugyanis az iskolalátogatások elhanyagolásával vádolták. Schubert azzal menté magát, hogy különféle egyházi dolgai kötik le az idejét, különben is van direktora az iskolának, az ő dolga az inspekció. Schwanshofer viszont azt felelte, hogy ő maga nem elégséges, a lelkészek is segédkezzenek mellette. Szóba kerültek az examenek is, amelyeken a lelkészek is kérdezhetik a tanulókat, csak kellő methodussal tegyék azt. És a „Goliana grammatica” ellen volt még a direktornak kifogása, mely tökéletlen. A tanács úgy vélte, hogy a lelkészek és tanítók közt való egyenetlenség oka minden bajnak. Elrendelte tehát, hogy negyedévenként konferenciát (alle Quartal ein Conventus) tartsanak, azon az iskola és istentisztelet dolgait beszéljék meg s javaslataikat terjesszék a tanács elé, mely elvárja, hogy minden egyenetlenségnek vége legyen.²

A városi atyák panaszai bizonyára túlzottak voltak, mert hiszen ez időben is igen jeles ifjak kerültek ki a soproni iskolából, amilyenek voltak Unger Joakim, Raab Pál, Poch György, Lang Mátyás és a következő években szereplő több városi tanácsos, akik többnyire Wittenbergben is jártak.³

Ipolyi Arnold a Hajnal Mátyás és Keresztes István jezsuiták vezetése alatt álló kismartoni udvari iskolát magasztalván, hatásos ellentétül jól leszólja az ekkori soproni iskolát s ennek egy dr. Lassius nevű tanárát „akit társai versben énekeltek meg.” Ezt a

¹ Sopr. mon. I. 435. 439. 443. 452.

² Gamauf II. 157.

³ Gamauf II. 153.

dr. Lassiuszt állítólag a nádor 1634-ben kihívta magához Kismartonba „azon ürügy alatt, hogy vele gyermekágyat fekvő neje és saját fogfájása iránt tanácskozzék.” Lassiuszt azonban a nádor serdülő fia, Esterházy István, nyilvános bölcsészeti vitatkozásra kényszerítette és nevetséges módon sarokba szorította. A jezsuita napló alapján készült leírás oly idétlen és alaptalan, hogy Ipolyinak naiv hiszékenységét bámulnunk kell.

Elsőben is Sopronnak sem 1634-ben sem máskor dr. Lassius vagy ehhez hasonló nevű tanítója nem volt. Talán valamely ügyetlen orvosra céloz a jezsuita napló, de ilyent sem ismerünk Sopronban. Lázius Ádám kassai fiú pedig, akivel Ipolyi Lassiuszt azonosítani akarja, még csak 1662. volt wittenbergi tanuló. A nagyszombati napló messze áll az esemény színhelyétől és az igazságtól; csak a páterek és a kis Esterházy nagyobb dicséretére készült. Egészen felesleges volt tehát Ipolyinak a protestáns iskolák „kései classicus selejtes irányáról” és a jezsuita kollegiumok „magasabb repkedéséről” szólni. A selejtes jelző sokkal jobban ráillik a látszatra és tudákos felületességre dolgozó jezsuitákra.¹

A város intézte híven a hatósága alá tartozó négy falusi gyülekezetnek dolgait is. *Ágfalván* a már említett *Leobald* András volt a lelkész, aki 1628. a városi tanácstól kérte András és Dániel nevű fiainak születési bizonyítványát. 1630-ban a közhalmi lelkésszel volt kellemetlensége, aki helyette az istentiszteletet végezte és nem akarta neki átadni a gyónópénzt. Életben volt még 1632. elején is, mert Lackner temetésekor ő is, mint a többi falusi lelkész egy aranyat kapott.² Utána *Steidelmayer* Kristóf (1632—33) és *Zimmermann* Kristóf voltak az ágfalvi lelkészek, mindketten csak rövid ideig. Ezután egy „öreg urat” találunk Ágfalván, akit már nehéz volt megérteni s úrvacsoraosztáskor reszketett. Valószínűleg *Liebezeit* Márton volt ez, aki Medgyesről jött ide s akit 1638. Gensel Kristóf helyettesített. 1639-ben már *Baumgartner* Károly a rendes lelkész.³

¹ Ipolyi A. Nyáry Krisztina 117. és 119. l.

² Tanácsjvk 1628. szept. 1. A tanuk közt volt *Liebezeit* Márton, az Iglauból elűzött lelkész, ki egy híres soproni családnak lett a törzsatyja s még 1630. is Sopronban élt. Gamauf II. 162. Vár. lev. Lad. XII et M. fasc. VIII. 309. 8. és fasc. IX. 318.

³ Zimmermann a felsőpfalzi Weidenből való (*Weidensis Variscus*), előbb Steiner Jakab soproni polgármester házában volt tanító. Esküvőjére a város 4 akó bort adott. Lad. XII et M. fasc. VIII. 309. 32. Gamauf II. 163,

Harkán Graf Mihály után *Riedel* Tóbiás, ezután pedig az erdélyi Reps községben született *Agnetis* Salamon volt lelkész, aki Locsmándról jött ide 1622. Illetlen beszéde miatt 1625. jun. 13. a tanács elé idézték. Ekkor írta a harkai Stadtgrafnak, hogy már negyedfél éve van a város oltalma alatt. Még 1628. is Harkán volt.¹ Lackner temetésén a harkai pap nem volt jelen, így az állás valószínűleg üresedésben volt. S a legközelebbi harkai lelkész *Scheffler* János csak 1646-ból ismeretes, aki 1652. aug. 6. kelt egybe Uebermann borbolyai lelkész özvegyével.

Medgyesnek Graf Mihály után *Eder* Kristóf († 1624), *Oemichius* Tivadar 1624—27. Unger Joakim 1627—29. Gensel Kristóf 1629. Müller György 1630—35. és Winkler András 1635—39. voltak a lelkészei.

Ezek közül *Oemichius* a későbbi Emich család őse. Szászországból Zölligből (Meissen, Marienberg közelében) való. Csepregen 1617. máj. 24. avatták fel Csávára, innen választották Németkereszturra. Majd Gálosra (Gols auf dem Heideboden) s innen 1624. Medgyesre került. A soproni tanács, nem tudni, mi okból, 1627. elmozdította állásából. Ekkor visszament Kereszturra és mint kereszturi lelkész volt jelen 1628. a csepregi zsinaton. Mária mennybemeneteléről egy polemikus művet írt, melyet 1631. Tübingenben kiadott és Kis Bertalan püspöknek ajánlott.²

Unger Joakimot a külső tanács már 1627. igen szép szavakkal ajánlotta a belső tanács figyelmébe. Ez évben avatta fel Kis Bertalan püspök, amikor az Egyesség Könyvét is aláírta. 1629-ben Sopronba hívták haza lelkésznek.³ *Gensel* csak egy évig szolgált Medgyesen, 1629. végén gyermekei érdekében hazautazott

¹ *Agnetist* Locsmándra 1616. avatták fel. Lad. XII et M. fasc. VIII. 309. Unokaöccsei voltak Klesch Dániel soproni konrektor és Retzinger János harkai tanító, akik 1655. kérték a soproni tanácstól nagybátyjuk örökségét. (Jkönyv 1655. máj. 24.) Gamauf II. 164.

² Végredelele vár. lev. Lad. XII et M. fasc. VI. 262. Tanácsjkönyv 1624. máj. 2. Gamauf II. 165. 168. Fabó A. Új M. Múz. 1854. 481. Payr, Egyhtört. Eml. 65. és 130. 1.

³ Herr Joachim Unger hat seine mühe und arbeit in dem studio theologiae nicht vergebens angewendet, in dem man seine zimblichen gaben zum Predigen zu verschiedlich mallen angehört und vermörkt, auch mit solcher seinem Vatterlandt zu dienen sich schuldig erkennt, ob ein Ers. Rath solchen hinfüro zum Kirchambt, damit er zu einem desto grössern Eiffer und Fleiss geraizet würde, berueffen und also bey seinem lieben Vatterlande die Frucht seines studierns anwenden thut. Sopr. mon. I. 443. Payr, Ehtört. Eml. 70.

Szászországba.¹ Utána Liebezeit volt egyideig Medgyesen helyettes lelkész. Graull Ehrenhold leveléből (1629. dec. 18) látjuk ezt, aki engedélyt kér, hogy a tehetetlen Liebezeit helyett a karácsonyi ünnepekben predikálhasson.²

Müller György az osztrák Stein városából való soproni diák volt, akit Gensel ajánlott Medgyesre lelkésznek. Őt is Kis Bertalan püspök avatta fel Keresztúron 1630. márc. 20. Raab Pál balfi lelkésszel együtt. Az istentiszteletet egyházi zenével (christliches exercitium musicum) tette épületesé, ami nagyon tetszett a híveknek s a vidékről is sokan jártak Medgyesre. Sopron városától kért kézi kis orgonát (ein Regal). 1635-ben Pozsonyba vitték lelkésznek.³ Az utóda Winkler András soproni kórházi lelkész lett.

Balfon M. Horn György után a következő lelkészeket találjuk: Posthius Pál 1619—21. Rudolph Mátyás († 1623), Lampertus Gábor 1623. óta, Fuchs János, ki Iglauból elüzetve jött ide, Schwarzenbach János, kit 1627. úgy mozdítottak el hivatalából, Stosius Dániel 1628. óta, Raab Pál 1630—35 és Alter István. Sok név és gyakori változás ily rövid idő alatt, aminek főoka bizonyára a díjazás csekélysége volt.

Posthius a soproni kórházban halt meg. Ugyanitt hunyt el két hónappal előbb a felesége is. Vagyonkájukat a kórházra hagyták. A balfi pap fizetése akkor 30 forint, 12 mérő gabona és 8 öl fa volt. A négy szőlőt (in den Höllern) és 3 holdnyi szántóföldjét a gyülekezet munkálta, de a rétről neki kellett a szénát betakarítani.⁴

Rudolph is 1623. a soproni kórházban halt el. Lambertus 1623. nov. 30. kelt díjlevelének másolata az 1739. jun. 5. tanács-jkönyvben fordul elő más 1630. és 1650. évi díjlevelekkel együtt.⁵ Fuchs mint 62 éves ember két más számüzött lelkésszel együtt keresett menedékhelyet Sopronban.⁶ Schwarzenbach elmozdításának

¹ Lemondása vár. lev. XII et M. fasc. VIII. 309. 29.

² Levele v. I. XII et M. fasc. VIII. 309. 30.

³ Payr, Ehtört. Eml. 71. Kérvénye v. I. Lad. XII et M. fasc. XIII. 91. Nem egy személy volt Müller György soproni konrektorral (1624—26), aki Mömpelgard helységben született. És 1652. Petőfalván is (Pettelsdorf vagy Petersdorf) volt egy Müller György nevű lelkész. Gamauf II. 165.

⁴ Gamauf II. 166.

⁵ A győri püspök ugyanis ekkor Balfot, Kópháza filiáját anyásítani akarta és pedig a réginiél nagyobb jövedelemmel: 50 frt, 20 hold föld és bormérési jog. Gamauf II. 166.

⁶ Vár. lev. Lad. XII et M. fasc. X. 22.

oka a tanácshoz 1627. okt. 15. írt leveléből tűnik ki. Sopronból Kőszegre távozott.¹ Raab Pál soproni születésű volt, kit 1630. márc. 20. avattak fel Balfra. 1632-ben Sopronba jött kórházi lelkésznek, innen pedig 1639-ben Medgyesre. Az ő díjlevele is megvan az 1739. évi tanácsjtkönyvben.

Alter is mint előzőtt lelkész 1635. jött Sopronba, ahol segélyben részesült s még ez évben Balfra hívták lelkésznek. Hiványában, mely kevés kivétellel Posthiuséval egyezik, a stólák is részletezve vannak: halotti beszéd 16 silling, rövidebb beszéd (Verimahnung) 5 silling, kihirdetés és eskedés 4 silling, keresztelezés 2 silling. Balfról Pomogyra távozott s ott is halt meg.²

Így tehát a Sopronhoz tartozó falvakban is zavartalan volt az egyházi élet. Az egyházi joghatóságot ezek felett is a város gyakorolta. Támogatta, segítette a falvakat, de választotta és ha kellett, le is tette papjaikat. A kerület püspökének joghatóságát Sopron még ezen falvakra nézve sem ismerte el. Féltekenyen örködött autonómiája felett, de egyébként békés jó viszonyban volt az egyházkerülettel s mind nagyobb közeledést mutatott.

Így a kerületi gyűlésekre a soproni küldöttek is, lelkészek és tanácsbeliek a város költségén 1623. óta rendszeresen eljárak. Lelkészeiket most már a dunántúli püspökhöz küldik felavatás végezt rendszerint. Püspökválasztáskor is tiszteletüket és érdeklődésüket a kerület iránt követek küldésével fejezik ki. Viszont a kerület és a püspök is Sopron iránt, mint Dunántul legműveltebb és leggazdagabb gyülekezete iránt mindig kiváló figyelmet tanúsított. Sokszor vette igénybe áldozatkészségét előzőtt lelkészek és tanítók számára. Csepreg pusztulása után a kerület a soproni iskolára is jobban reászorult. Fuchsjäger után Schubert Pált is már 1624. megválasztották a sopronvidéki német gyülekezetek esperesének. Sőt 1625. jun. 2. a büki zsinaton Sopronnak e jeles lelkipásztorát a hat kandidátus között második helyen a püspökségre is jelölték.³ Ennek elfogadását azonban már

¹ Vár. lev. Lad. XII et M. fasc. IV. 169. 180. Gamauf Dokumente II. D. 59. 5.

² 1636. szept. 25. kelt egybe Michlhuber Fülöp soproni polgár Katalin nevű leányával. Esküvőjére a városi tanácsot is meghívta. Lad. XII. et M. fasc. IV. 194. Második felesége Sopronban 1679. halt meg. Epitaphien des Oedenburger Friedhofes Sect I. N. 130. Gamauf II. 167.

³ Jelölve voltak: 1. Tétényi Kövi Dániel hidegségi esperes. 2. Schubert Pál, 3. Lethenyey István csepregi esperes, 4. Dongó Gergely csepregi alsó templomi lelkész, 5. Kis Bertalan cenki lelkész és ker. jegyző, 6. Galgóczi Miklós fertő-szentmiklósi lelkész. Ker. jtkönyv. 1625. Gamauf II. 160.

nem engedte volna meg a gyülekezet, mert félt, hogy ilyen módon Sopron is bekerül valahogy a kerület hatósága alá. Schubert ezen a zsinaton egy rövid, de szép és formás latin megnyitó beszédet mondott. Ő, a Morvából menekült tudós lelkész négy évvel Csepreg pusztulása után, a leghevesebb ellenreformáció idején jól választotta meg a témát: „Nam tua res agitur, paries cum proximus ardet.” (Rajtad a sor, midőn a szomszéd háza ég).

Különösen a házassági ügyeket utalta Sopron városa is a kerületi consistorium elé. Így például, midőn 1627. a balfi lelkész egy házasságtörés ügyében fordult a tanácshoz, ez Schubert espereshez útasította őt, hogy annak útján keressék meg a püspököt és a consistorium többi tagjait.¹ És 1633. a soproni Amering Mihály házassági ügyében is, ki sógorának, Blaswetter Mihálynak özvegyét akarta feleségül venni, a csepregi zsinat ítelt. Mászor meg közvetítőnek kérte fel a város a kerületet. Midőn például Schubert Pál 1627. el akarta Sopront hagyni, a külső tanács a szuperintendenst is segítségül hívta a jeles pap marasztalásában.² Mint felsőbb hatóságra a várossal szemben csak Oemich Tivadar, az elmozdított medgyesi lelkész mert a püspökre hivatkozni. „Az ő püspöke közölte vele — úgymond — hogy a tanácsnak nincs joga őt papi állásától megfosztani s ezért csak maradjon meg a paplakban.”³ Schubert Pál és a rusztiak is közbenjártak az érdekében, de mind hiában.

Sopron és a hozzátartozó falvak tehát, e nehéz válságos időkben, midőn II. Ferdinánd Csehországban és Ausztriában tüzzel és vassal kezdte meg az ellenreformációt, midőn Pázmány már Győrbe és Pozsonyba is bevitte a jezsuitákat, s midőn Esterházy már a közeli urodalmakból is kiűzte a protestánsokat: még elég nyugodt és békés időket élt. De már Sopronban is számlálva vannak a békesség napjai. Ifjabb Draskovich György püspök személyében az egyházmegye élére egy erőszakos püspök kerül, aki Esterházy nádor és Lamormain császári gyóntató segítségével Sopronba is beerőszakolja a jezsuitákat s ezzel a vallási békét feldúlja.

¹ Tanácskönyv 1627. szept. 10. Gamauf II. 161.

² Tanácskönyv 1627. márc. 9. Gamauf II. 160.

³ Wolleb György jelentése a tanács előtt. 1627. máj. 31. és jun 25. jkönyv. A rusztiak máj. 5. külön levélben folyamodnak Oemich érdekében s kélik, hogy az utóda őt pótolhatná. Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. IV. 164. Gamauf II. 168.

c) A jezsuiták soproni bevonulása. 1636.

Soproni gyülekezetünk emelkedését, melyhez a külföldről menekült előkelő családok is nagyban hozzájárultak, a római egyház vezetői nem nézhették jó szemmel. Midőn másfelé egyik diadalt a másik után aratták, most végre Sopronban is király, nádor, primás, püspök, plebánus és szerzetes had összefog, hogy a hazai protestantizmusnak ezt a határszéli menedékvárát bevegység. Hogyan is türhetett volna II. Ferdinánd Bécshez ily közel egy majdnem tisztán „eretnek“ várost.

Káldy Mihály (1624—38), az új plebánus is már eléggé erélyes ember volt. Előkelő családból származott s mint pozsonyi kánonok került ide. A paplak megépítését és külön r. kath. iskola felállítását sürgette, a papi szölőket pedig bérbe adta a városnak.¹ Ő volt az, aki Gensel Kristóf lelkészt urnapi sértő beszéde miatt bepanaszolta s így annak elmozdítását is előidézte.² Bepanaszolta 1628. máj. 8. Akács Ádámot, az egykori plebánus fiát vagy unokáját is, mivel Fülöp nevű káplánját megfenyegette.³ Egy Girisi Fülöp nevű dominikánust azért tartott maga mellett, mivel ő maga nem tudott német nyelven predikálni.

Beleavatkozott az evang. lelkészek dolgába is. 1631. aug. 6-án, mivel a soproniak nem ülték meg az Úr színe változása napját, egy haragos levelet írt Artner Farkas soproni polgármesternek. Hivatkozik a mult évi csepregi zsinatra és újabban is kinyomatott kánonaikra (Canones, Egyházi szolgák regulái, Csepreg 1630), amelyeknek végén a megállapított ünnepek s köztük a fentebbi is fel vannak sorolva. „Én azért nem tudom — írja — hogy az itt való predikátorok kitől függenek, ha azokkal egyet nem akarnak érteni. Azt tartom, amennyi fej, annyi elme.“ Czenken és Kereszturott, mondja, megülik ezt az ünnepet „noha azon korpa-beliek.“ És meglehetősen goromba leckét tart a plebánus úr az

¹ Tanácsjkönyv 1624. aug. 10. szept. 16. és 1627. márc. 9. Gamauf II. 131.

² Az 1628. júl. 10. tanácsülésen adta elő panaszát: Wie ihnen wissend, dass ein E. R. allerley Stumpf und Scalirung in der Kirchen auf der Canzel untersagt und inhibiert. Diesem nun zuwider hat Herr Christof an Frohnleichnamstag eine solche Predigt, indem er den Paspt einen Römischen Gott genannt, item dass sie einen brötenen Gott ehren, item sollen sie den Pabst eine wellische Suppen fressen und dergleichen Scalirung mehr gedacht. Póda. A sopr. par. tört. 37. l. A feljelentésben volt bizonyára túlzás is.

³ Der sein Herrn Capellan P. Philipp injurirt: halt du Vogel, ich will dich lehren bei der Cammer einkommen. Póda, i. m. 37. l.

egyházi egységről. A polgármestert pedig felszólítja, hogy terjessze az ügyet a tanács elé. Nem csuda, ha II. Ferdinánd idejében így mert beszélni. És érdekes, hogy itt a plebánus sürgeti a városi gyülekezetnek a kerülettől való függését.¹

A levélnek kiméretlen hangja után szinte meglepő, hogy 1638-ban, midőn Györré prépostnak nevezték ki, a legbarátságosabb szavakkal vett búcsút a várostól.² Talán abban értett egyet a polgársággal, hogy neki sem kellettek a jezsuiták. Ezeket a magas kegynek örvendő, túlbuzgó és szerénytelen páterokat úgyanis maga a papság sem kedvelte. Györött a káptalan, Sopronban a keresztes pap tiltakozott a behozataluk ellen.

Káldynál több kellemetlenséget okozott azonban a városnak maga Pázmány. Ő nem feledkezett meg Sopronról, az evangélikusok itteni virágzó gyülekezetéről. A nagyszombati egyetem felavató ünnepe után 1635. nov. 13-án Lamormain pater császári gyóntató, Lippay György veszprémi püspök és kancellár, Esterházy nádor, Pálffy Pál pozsonyi kamarai elnök és mások jelenlétében ő ugyanott a római katolicizmus megerősítése céljából titkos tanácsot tartott.³ S az itt megállapított tervek közt volt, hogy Sopronban mindenesetre most, Kőszegen pedig, amikor lehet, jezsuita kollegiumot alapítanak. És az előkelő társaság az eszközök megválogatásában éppen nem volt kényes.⁴

A soproni kollegiumra Pázmány annál inkább gondolhatott, minthogy ifjabb Draskovich György, az új győri püspök, az általa élvezett pornói apátság jövedelmét is hajlandó volt e célra átengedni. Pázmányé csak a terv, a kivitel már Draskovich és Esterházy közös műve lesz.

Ifjabb *Draskovich* György (1635—50) hirneves alakja a győri

¹ Payr S. Egyhtört. Eml. 193. I.

² Az 1638. máj. 12. tanácskönyv szerint: Herr Stadtpfarrer Michael Káldy zum Probst nach Raab befordert, resignirt seine Plebanie, dankt für alle empfangene Gutthaten, bittet um Verzeihung, wenn er Jemand beleidigt hätte und bietet seine fernere Dienste an. Es wird ihm Glück gewünscht, gegenseitig gedankt und Abbitte gethan; und hierauf einstimmig Herr M. Johann Ströbele zum Stadtpfarrer erwählt. Gamauf II. 131.

³ Payr S. Pázmány és Lamormain titkos tanácsa. Prot. Szemle. 1903. 412. és 417.

⁴ Előre számításba vették például Pongrácz István magyar nemesnek elkobzásra kerülő jószágát is, akinek pedig Dobronoki szerint nem volt más vétke, mint hogy a feleségével házasságtörésen ért jablonczai plebánust sajátkezűleg teljesen jogos és logikus eljárással úgy megoperálta, hogy hasonló bűnbe többé soha sem eshetett. Az ilyen jövedelmi forrás már csak mégis szégyenletes.

püspöki karnak, de jellemével saját egyházától sem várhat tiszteletet. Nagynak, Pázmány eszméi örökösének csak azok nevezhetik, akik közelebből nem ismerik.¹ Hasonló nevű ösének és püspöki elődjének, a kardinálisnak emléke lebegett előtte. Ez töltötte el féktelen ambícióval, de nagy önzése és erőszakossága, valamint egyéb emberi gyarlóságai nagy árnyékot vetnek reá. Az a jellemrajz, melyet Dobronoki György, a kiváló jezsuita, mint kortárs és Püsky János mint püspöki utódja írt róla, egy főpaprú nézve valósággal lesújtó és megsemmisítő.

Draskovich János horvát bán és Istvánffy Éva fia volt. Már mint tanuló a pornói apátság jövödelmét élvezte, Rómában pedig a Germanico-Hungaricum Collegium növendéke volt. Korán lett pécsi, majd váci püspök és pozsonyi prépost. További emelkedését a jezsuitáktól várta. Egy új kollegiumot ígért nekik, ha a győri püspökséget megszerzik. És az üzlet be is vált. Lamormain Draskovichot Pázmány ellenére is kinevezette. Ez azonban nem volt elég. Draskovich kancellár és primás is akart lenni. Eget, földet ígért a páteroknak, lázas hévvel, a legcsunább eszközökkel is kereste a hivatalt. S midőn még sem ő, hanem Losi Imre lett Pázmány utóda, majdnem teljesen levette kezét a jezsuitákról. Dobronoki ezt egy kegyetlen levélben veti szemére. Püsky pedig a király elé terjesztett memorandumban bizonyítja, hogy a török sem pusztíthatta volna el jobban a püspöki falvakat, mint Draskovich. Az ily módon szerzett vagyont, úgymond, nem is lehet jogos tulajdonnak tekinteni s ezért végrendeletének megsemmisítését is kéri.

Főpapi dolgai közül jellemző, hogy Szarvkő urait szekerekkel és 300 lovassal és gyalogossal miként kényszerítette dézsmafizetésre. Falvai közül Rákost is katonasággal, fegyverrel és tüzzel pusztította el, amiért az országgyűlés 6000 forint kárpótlást ítelt meg a jobbágyoknak. Fukarságból a püspöki épületeket is Győrött, Szombathelyen, Sopronban és Rákoson úgy elhanyagolta, hogy azokban lakni sem lehetett. Ő maga is Győrött a püspökvár helyett egy bérelt viskóban lakott. Az elmulasztott reparációk fejében is az országgyűlés 25,000 forintra ítélte. A káptalannal is, amelynek tagjait keményfejű frátereknek nevezi, örökös harcban állott. Az ő idejében tért át hozzánk Godi Imre szanyi plebánus és győri kanonok és lett egyházunknak Csepregen, Légrádon,

¹ Póda. A sopr. par. tört. és Horváth Kristóf, A sopr. r. k. főgim. ért. 1895.

Kőszegen egyik legbuzgóbb esperese. Temetkezési helyül Draskovich a soproni Szent János-templomot választotta, talán azért is, mivel a győri káptalan nem szívesen látta volna a maga templomában.¹

Ez a férfiú, akkor még a primási székház várományosa, vállalkozott arra, hogy mint érdektárs, a jezsuitákat bevezeti Sopronba.² De ez nem volt könnyű dolog. A pornói apátság jövődelméből először Kőszegen akarta a jezsuita kollegiumot felépíteni, de amint Pázmány tervét megtudta, ő is nyomban Sopron mellé állott. Már 1636. febr. 7. írja a primásnak, hogy van Sopronban egy „hasznos beneficium“, mely hajdan a johannitáké volt, most pedig Nyéki Vörös Mátyás élvezi. Ez azonban lemondana róla a jezsuiták javára, ha cserébe érte megkapná a zalavári és kapor-naki apátságot. A patrónusi jog ugyan Nádasdy Pál özvegyét, Révay Juditot illeti, de ha nem akarná a jezsuitáknak adományozni, ő felsége megfoszthatja tőle az eretnek asszonyt.³

Május 2-án pedig már Vitellesco Mutius jezsuita generálist is értesíti Rómában, hogy a Krisztus testéről nevezett soproni konfraternitás házáat is a hozzátartozó 14 szőlővel s az e mellett levő Kirchhaus nevű épületet is 4 szőlővel és a pornói apátság jövődelmét is nekik adja. Az épületeket kellőleg felszereli és 6—8 jezsuita eltartásáról is ő gondoskodik.⁴ Ezt a levelét jól őrizték a páterek, mert később csak evvel tudták ígéretének teljesítésére rákényszeríteni.

Ajánlatának elfogadása után most II. Ferdinánd elé terjeszti az ügyet. Előbb 40 r. kath. gyermek nevében egy kérvényt íratott, akik szerinte kénytelenek lutheránus iskolába járni, azok predikációit hallgatni és énekeit énekelni; kéri tehát a püspököt, hogy „ne engedje őket az eretnekségben, avagy parasztul felnevelkedni“, hanem szerezzen nekik is külön iskolát. A kérvénynek csak tíz gyermek neve van aláírva: Kélinovicz József, Telekesi Gábor, Sutoris Márton, Blasius Márton, Quiczko János, Leb Jakab,

¹ Payr S. Draskovich Gy. a soproni jezsuita kollegium alapítója. Prot. Szemle. 1904. 77. 154. és 158. l.

² Itt már mint pécsi püspök megkapta 1628. a Mária fogantatásáról nevezett beneficiumot, amelynek háza volt a mai Fehérlő vendéglő. (Gamauf II. 174.) De ezt 1632. Fenesy Mihálynak adta 10 évre haszonbérbe.

³ Ez és a többi levelek és okmányok Dobronoki György jezsuita rektor leveles könyvéből valók: Litterae Originales circa Collegium Soproniense 1639. Az evang. konvent birtokában. Ismertetését lásd Prot. Szemle 1903. 412.

⁴ Bécsben 1636. máj. 2. kelt eredeti levél. Ugyanott.

Solner Jakab, Pámgartner Fridrik, Pilz Mihály, Laikom János.¹ A többi sem hagyták volna el, ha csakugyan többen lettek volna. Erre támaszkodva folyamodott Draskovich a királyhoz, hogy Sopronba bevezethesse a jezsuitákat. S már máj. 18. le is érkezett a rendelet, melyben II. Ferdinánd egészen a püspök javaslata szerint utasítja a várost. A r. katolikusoknak iskolára van szükségük, a püspök átadja a confraternitas házát, melyben igen alkalmas tanítók (*magistri quam maxime idonei*) fogják az ifjúságot tanítani, tehát ők is engedjék át a Kirchhaus nevű épületet. *Secus non facturi*. A jezsuiták nevét a rendelet szándékosan hallgatta el.

De a soproniak tudták, kikről van szó s ezért a rendelet felettébb is leverte őket. Draskovich szerint villámcsapás volt ez és zendüléstől lehetett tartani. 15 napi halasztást kértek. A püspök, ki maga hozta Bécsből a rendeletet, Sopronban maradt s naponként tárgyalt Artner Erhard polgármesterrel és a kiválóbb szenátorokkal.²

Hogy a város megijedt, azon nincs mit csudálkozni. Eddig vallási békét élveztek, a jezsuitákat pedig ekkor már úgy ismerték egész Európában, mint békebontókat. Ismeretes volt veszedelmes erkölcsstanuk és az a nagy befolyás, melyet a vakbuzgó II. Ferdinánd nekik engedett. A francia parlament ekkor már (IV. Henrik meggyilkolása után) elégetett és kitiltott egyes jezsuita műveket³ és a magyar országgyűlések is hoztak törvényeket a jezsuiták ellen. Amely rendről később Zrinyi Miklós, II. Rákóczi Ferenc, Savoyai Jenő és mások sokan oly lesújtó ítéletet mondtak; amely rendet Európa államai annyiszor száműztek, sőt maga a családatlan pápaság is megnevezett súlyos vétkei miatt⁴ egy időre feloszlattott és eltörölt: azt a rendet, nem volt csoda, ha a soproni békés polgárság sem akarta befogadni. Más tanítóktól, akik csak tisztességes szellemi fegyverekkel jönnek, nem ijedtek volna meg. Ki is jelentették, hogy világi tanítókat akár Itáliából vagy Párisból hozatnak és szerzeteseket is, más rendbelieket, készséggel befogadnak, jóllehet ennek szükségét a r. katolikusok csekély száma miatt nem látják be. De a jezsuiták ellen tiltakoztak.

¹ Dobronoki gyűjteményében az eredeti kérvény.

² Draskovichnak Lamormainhez 1636. jun. 6. írt eredeti levele. I. h. 43. 1.

³ Möller-Kawerau, *Lehrb. der Kirchengesch.* III. 240.

⁴ XIV. Kelemen 1773. évi breveje. *Mirbt, Quellen zur Gesch. des Papsttums.* 222. 1.

A soproniak két hónap mulva sem tettek eleget a rendeletnek. Draskovich tehát aug. 2-án ismét a királyhoz folyamodik és keményen megvádolja az elvetemült eretnekek makacsságát (*perversissimorum haeticorum pertinacia*). „Befogadtak ezek — írja — több száz menekültet Ausztriából, Steier- és Morvaországból, ő felségének mindmegannyi ellenségét és praedicansokat is mindenünnen; csak a jezsuitákat nem bocsátják be, mintha ellenség és megbélyegzett emberek volnának.” Újabb szigorú intézkedést kér ellenük. Egyidejűleg pedig Lamormainnek is írt, hogy a soproniak küldöttségileg járulnak ő felsége elé, legyen tehát gondja reá, hogy Lippay magyar és Werdenberg osztrák kancellár, valamint a bécsi püspök keményen megfenyegezzék őket, különösen a polgármestert, aki a többit vezeti.¹

A soproniak augusztus 3. csakugyan Zuana Péter tanácsost² és Schuler János közgyámot küldték el Regensburgba egy kérvénnyel, a másik gyalogos követ pedig korai szőlőt, mint valami nagy ritkaságot vitt a felségnek. Draskovich ismételt levelének meg is lett a hatása. Lippay kancellár, aki szintén Regensburgban volt, csudálkozását fejezte ki, hogy ily rossz ügyben molesztálják ő felségét. II. Ferdinánd pedig Lamormain tanácsára nem is fogadta a soproniakat. Tehát aug. 12. Kiesel gróf útján csak a kérvényt adták be, mely szerint bármily jeles tanítót is szívesen tartanak a r. katolikusok számára, csak a jezsuiták befogadását ne kívánják tőlük. Majd újra felkeresték Lippayt, ki azt mondá nekik, hogy ama kis félház (a Kirchhaus) miatt nem kellett volna ily nagy alkalmatlanságot szerezniök, mert csak ezt kívánják tőlük, nem a szélességében, hanem a magasságában fognak a házhelyen építeni és csak öt—hat pátert küldenek hozzájuk.³

Kérvényükre csak nagy nehezen tudták augusztus 18. a királyi leiratot megkapni, mely szerint ő felsége ragaszkodik hozzá, hogy a jezsuiták, mint legjobb és legalkalmasabb tanítók menjenek Sopronba, egyebekben pedig forduljanak Esterházy nádorhoz, akit ő felsége a további tárgyalásokkal és rendeletének végrehajtásával megbízott. Így tehát Draskovich óhajta szerint az erélyes

¹ Eredeti levél. Dobronoki gyűjt. i. h. 49. 1.

² Draskovich szerint a bécsi püspök Zuana nevű káplánja ennek fivére. Lamormainhoz 1636. aug. 12. írt levele. Zuana János Menyhért 1639. bécsi kanonok volt, akinek Zuana Menyhért György egy jogtudományi disputatiót ajánlott. Königsberg 1639. Szabó K. III. 1549.

³ Tanácsjkönyv 1636. aug. 25. Gamauf II. 202.

Esterházy kezébe került az ügy és ezzel a páterok már győztek is.¹

Draskovichra azonban egyidejűleg egy másik nehéz feladat is várakozott. Sopronban ugyanis, hol a jezsuiták éppen nem kellettek, egy kiváló egyéniségre volt szükség, ki a rendet ügyes fortélyal bevezesse és mint első házfőnök, amennyire lehet, meg is kedveltesse. Draskovich Dobronoki Györgyre, a nagyszombati egyetem rektorára, a rend szemefényére gondolt, erre az ezermester jezsuitára, aki paedagogus, theologus, jurista, oeconomus és architector volt egy személyben.² Csakhogy ilyen embert Pázmány nem adott ám Draskovichnak, akire különben is neheztelt.

De a győri püspök furfangban és erőszakosságban versenyzett a páterokkal és az öreg prímást kijátszották. Sumereker Mihály osztrák provinciális segítségével kivitte Draskovich, hogy Dobronoki szept. 3. elindult titokban Nagyszombatról. Legfeljebb csak félévre engedte át a provinciális, míg a bevonulás és berendezkedés nehéz dolgát kipróbált ügyességével elvégezi.

Noël Márk nevű rendtársával indult el. Szept. 3. este érkeztek Pozsonyba. Másnap itt Esterházy előtt tisztelegtek, aki saját hintóján hozta el őket Kismartonba.³ Dobronoki innen szept. 4. értesítette a Sopronban várakozó Draskovichot s egyszersmind megkérdezte: mint vannak a soproni állapotok, mi lesz az első teendő? A püspök másnap a nádorhoz írta feleletét. „Nagyságos Uram, írja, ha csak a soproniakra hagyjuk és tőlök várjuk, ezek a páterokat soha be nem fogadják... inkább látnák ezek az ördögöt, mint a jezsuitát.“ Azt ajánlja, hogy Artner polgármesternek írjon „aki e dologban a leggonoszabb ember“ és szigorúan parancsolja meg ő felsége nevében, hogy statim et de facto adják át a házat (Kirchhaus), a lakókat pedig költöztessék ki belőle, hogy legyen hova szállaniok a pátereknek. Ha pedig nem akarna írni, akkor hívassa ki a polgármestert két tanácsossal Kismartonba és „ott mosná meg szörnyen a fejüket.“⁴

¹ Esterházytól származott másolat és II. Ferdinánd eredeti leirata a kir. pecséttel. Dobronoki gyűjt. 65. és 69. J. Gamauf, Dokumente II. A. 32.

² Dobronoki Zalamegyében Dobronokon, mások szerint Alsólendván 1588. született. Brünmben lett jezsuita, Zágrábban is tanított. A beteg Forró György mellett Nagyszombatban neki lett vezető szerepe. Pázmány prímásnak is őt szánta. 1649. halt meg. Naplói kívül a soproni jezsuita kollegium történetét is megírta. Velics L. Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II. 39.

³ Dobronoki uti naplója i. h. Itinerarium 103. I.

⁴ Draskovichnak Esterházyhoz Sopronból 1636. szept. 5. írt ered. lev. I. h. 121. I.

A soproniak rosszat sejtván, hogy a nádor szándékáról értesüljenek, szept. 5-én maguktól is két tanácsost küldtek Kismartonba azzal az ürüggyel, hogy a pozsonyi jezsuitáknak a várossal kötött eredeti szerződését kérjék el a nádortól. Esterházy tehát most ezek által idézte maga elé más napra a polgármestert két tanácsossal és három más polgárral.

A király nevében történt idézés elől nem lehetett kitérni. Szept. 6-án tehát Artner Erhard polgármester, Zuana Menyhért városbíró, Zuana Péter tanácsos és Arthofer, Fuchs és Weinberger polgárok mentek ki a nádor elé. Esterházy otthon sem volt, Dobronokival Fraknóra kocsizott ki, hogy az ősi szép várat, a nem régi szerzeményt, megmutassa. Csak estére tértek vissza és így jól megvárakoztatta őket. El lehet gondolni, hogy már ez is mennyire bántotta az önérzetes polgárokat. A király sem tett volna így velük, ha megidézi őket.

Így csak 7-én, vasárnapon kerülhettek a nádor elé. Egyenesen tiltakozni többé nem mertek, a király parancsolta meg és Győr, Pozsony is befogadta már a páterokat. Legalább hát a feltételekkel akarták őket megzsorítani, hogy ne sokat fészkelődjenek. Dobronoki szerint a soproniak igen terhes feltételeket szabtak a nádor elé, aki e miatt meg is dorgálta őket. Dobronoki, Noél s az időközben megérkezett Draskovich is részt vett a tanácskozásokban és Esterházy a szerződést jelentékeny módosításokkal adta vissza a soproniaknak oly célból, hogy azt az egész várossal is elfogadtassák. De ezt nem tartván elégségesnek, Dobronoki tanácsára egy szelidebb hangú levelet intézett a tanácshoz¹ és szept. 8. ezt a megbízottja Eörsy Zsigmond személyesen vitte el, aki délután a nádornak hatos fogatán nagy parádéval kocsizott be Sopronba. Vele ment a püspök és a két jezsuita is. E nap estéjén 7 órakor tette be lábát Dobronoki a városba szép csendben. A polgárság mit sem tudott a jeles vendég megérkezéséről, ki a püspök házába szállt bizonyára.

Kedden szept. 9. már reggeli 8 órakor együtt volt az egész polgárság a városházán. Megjelent a közös gyűlésen Eörsy is, aki maga olvasta fel a nádor levelét. Ennek szokatlan, szelid hangja szinte meglepte a polgárságot. Emlékezteti őket, hogy mindig jó szomszédjuk volt és mostani hivatalában is jóakarattal

¹ A nádornak e tárgyban 7 levele van a v. levéltárban, Lad. III. et C. fasc. I. 3—9. sz. Póda is közli 1636. júl. 13. kelt levelét s a máj. 18. és aug. 18. kelt kir. rendeleteket. A sopr. par. tört. 90. l.

van irántuk. Ő felsége külön meghagyásából kellett ez ügyhöz hozzányulnia. A szerződés pontjaira nézve sok diffikultás van ugyan mind a két részről, de oly módon kell mégis a dolgot kiegyenlíteni, hogy a soproniaknak szabadsága és privilegiumai és a pátereknek jó híre és neve is megmaradjanak. A páterekre szórt vádak nem igazak, az ellenkezőt fogják tapasztalni. Általuk ő felségénél is nagyobb tekintetben lesznek, sőt a páterek is sok alkalmatossággal szolgálhatnak nekik ő felsége előtt. Azért veszenek ki szívéből minden idegen gondolatot. Eörsy azután még élőszóval is tetézte a nádornak sok ígérétét.¹

De ez a nyájas levél és beszéd sem tudta a soproniakat oly könnyen elszédíteni. Három órán át tanácskoztak s végre is két napi halasztást kértek a feltételek megbeszélésére. Eörsy távozása után egy hosszabb feliratban válaszoltak a nádor levelére. Soha sem feledik, amivel a nádornak tartoznak, de a püspök által kívánt két épületet nem adhatják át; mert az egyik házat elődeik a confraternitas számára rendelték s mindig a polgárok, mint világiak adminisztrálták, a másik ház (Kirchhaus) pedig mint beneficium a Szent Mihály-templomhoz tartozik, jövődelme a templom tatarozására és az orgonista eltartására szolgál. Arra is hivatkoznak, hogy a két ház magas fekvésénél fogva háború idején a legveszedelmesebb hely volna, mert onnan mintegy bástyából rommá lehetne lövetni az egész várost; amely megjegyzés kevés bizalmat mutat a páterek iránt. Kimondják továbbá, hogy a vallási békét és városuknak szabadalmait is féltik a páterektől. Kérik tehát a nádort, hogy a páterek befogadására ne kényszerítse őket, a két házat patronusi jogaiknak sérelmével ne kívánja tőlük és legalább is ő felsége visszajöveteléig halassza el az egész ügyet.²

A két napot Dobronoki és Noël mint a püspök magán vendégei töltötték a városban. Megnézték a nekik szánt két házat a Fövény-verem utcában, azután Szent János templomát, mely mellett elég üres telek is volt az építkezésre. Délután kimentek Bánfalvára is a pálosok elhagyott zárdáját és templomát megnézni. Másnap pedig kikocsikáztak Rákosra is a püspök birtokára. Utközben megnézték egy malmot is,³ melytől Dobronoki sok hasznot várt a jezsuiták által üzendő mezőgazdaságban..

¹ Esterházy 1636. szept. 8. kelt levele. Dobronoki gyűjt. 131. 1.

² U. o. 135. 1. Dobronoki megjegyzésével: Has replicas fecit iterum civitas.

³ Később a Schönherr malom volt a jezsuitáké, lisztjüket a Várkerületen a Korona vendéglő átjárata mellett árulták.

Szept. 10-én szerdán a két jezsuita, Dobronoki és Noël azután Artner Erhard polgármesternél is tisztelgett. Tőle tudták meg, hogy másnap ismét kimegy követő társaival a nádorhoz, hogy átadják az átnézett és módosított szerződési pontokat. E hirre a püspök és a két páter, mint érdekeltek, természetesen szintén visszamentek Kismartonba és a nádor velük beszélte meg ismét a szerződést. Az újból leírt példányt a nádor átadta a soproniaknak. Mind a két fél külön tanácskozott, több módosítást tettek még utólag is és hosszú huza-vona után végre d. u. 2 órakor jött létre az egység, melynél a pozsonyi szerződést vették alapul. A kastélyban jelenlevő magas vendégeknek valószínűleg szintén volt részük a soproniak rábeszélésében. Az egység megkötésekor ott volt ugyanis Zsigmondi István a csornai prépost és erdélyi püspök, kit Draskovich hozott ki magával, Megyery Zsigmond, a nádor bizalmasa és Csáky László, aki Regensburgba a királyhoz volt indulóban.¹

Ezek és a nádor sokáig faggatták és szorongatták a soproniakat és a két királyi rendeletre hivatkozva felségsértéssel, fej- és jószágvesztéssel is megfenyegették őket. Másfelől pedig az ígéretekben sem fukarkodtak. Így a küldöttek végre is megadták magukat. A nádor utolsó komoly kérdésére kijelentették, hogy a kívánt két házat átadják. Dobronoki e nyilatkozatot ott a jezsuita rend nevében hivatalosan is tudomásul vette. A szerződést a nádor felolvastatta s az egyik példányt a városnak, a másikat a jezsuitáknak adta át és intézkedett, hogy a páterek beiktatása már másnap megtörténjék. Az ily módon szept. 11. létrejött szerződésnek főpontjai a következők:

A város átadja a jezsuitáknak a Fövényverem-utcában épült két házat, a Corpus Christi nevű fraternitás házat tudniillik minden járulékaival és a Kirchhaus nevű épületet a hozzátartozó szőlővel, de ezeken kívül más telket vagy házat sem a városban, sem a város falain kívül a tanács beleegyezése nélkül semmiféle cím és ürügy alatt nem szerezhhetnek. Ha a kollegium később bármi okból a helyreállítás reménye nélkül megszűnnék, akkor a két épület eredeti rendeltetésének fog visszaadni. Sem az iskola építésében, sem a kollegium személyzetének eltartásában a várost semmiféle költség sem fogja terhelni. Szabadságában és különösen patrónusi jogaiban a város az atyák részéről semmi

¹ Dobronoki uti naplója az idézett gyűjteményben.

kárt és rövidséget ne szenvedjen. A kollegiumban csak azt a bort szabad kimérni vagy hordónként eladni, mely a két házhoz tartozó szőlőkben termett; a kollegium használatára is idegen bort vagy sört csak a város engedélyével hozhatnak be. Tüzi fát a kijelölt erdőből hozathatnak kellő mennyiségben, de más tiltott helyen nem vágathatnak a város engedélye nélkül. Ha valaki valamit hagyományoz vagy adományoz a kollegiumnak, elégedjenek meg vele, ha annak megváltásáért a megfelelő összeget készpénzben megkapják. A kollegiumot úgy építsék, hogy abból a szomszédoknak vagy a város közönségének semmi kára ne legyen és a külváros falán semmi külön kaput vagy kijárást ne nyissanak. A polgárok fiait 16 éves koruk előtt a szerzetes rendbe fel ne vegyék és semmiféle engedményt a város jogainak sérelmével ne tegyenek. Ha Sopron városát a társaság befogadása miatt megtámadná, ő felsége vegye őket védelmébe.

A szerződést 1637. dec. 31-én III. Ferdinánd is megerősítette s Dobronoki szerint a pergamentre írott eredeti példány a város birtokában van, az ő kezükben pedig ennek a pozsonyi káptalan által hitelesített másolata.¹

Meglevén az egyesség, a soproni követek és Dobronoki még 11-én este visszatértek Sopronba. Esterházy, ki családjával Pozsonyba készült, a szerződés ügyében külön kísérő levelet is írt a városnak, amelyet másnap olvastak fel a városházán a szerződéssel együtt. Nem tehettek mást, belenyugodtak. De legalább a beiktatást akarták későbbre halasztani azzal a megokolással, hogy a két házban lakó szőlőműveseket nem lehet azonnal kilakoltatni, mert asszonyaik gyermekágyban fekszenek, és az épületeket is előbb ki kell javíttatni. De Draskovich és Dobronoki Esterházytól támogatva a nyomban való behelyezést követelték.

Igy tehát szept. 13-án szombaton történt meg a jezsuitáknak hivatalos befogadása. Artner Erhard polgármester, Stockinger Gábor egyházi gondnok, Vogel János tanácsos, Schuler János közgyám és Káldy Mihály plebánus jelenlétében d. e. 9 órakor latin beszéddel vezette be a jezsuitákat a Kirchhaus nevű épületbe.² A konfraternitás házát pedig mint a püspök adományát vették

¹ Vár. lev. Lad. III. (et C.) fasc. II. 64. Teljes szövege: Póda, A sopr. par. tört. 93. I. Gamauf II. 203. Dokumente II. A. 33.

² Dobronoki naplója és Petz krónikája az 1636. évről. Ez utóbbi két szőlőről szól és hozzáteszi: „Die übrigen Weingärten haben sie von dem Beneficiat, das neben dem Taugischen Hause liegt, bekommen.“ Gamauf II. 204.

birtokba. Dobronoki köszönetet mondott és a város további jóindulatába ajánlotta a rendet.

Tantae molis erat Romanam condere gentem.

A behelyezkedés azután még egyéb formaságokkal is járt. Nyéki Vörös Mátyás keresztes pap és Chémy János, a királyi

A régi jezsuita kollegium Sopronban.

harmincados mellett levő contrascriba 1636. szept. 29. a confraternitas tagjainak nevében ünnepélyesen mondtak le a fentebbi házról és ennek járulékairól, de csak oly feltétellel engedték át a jezsuitáknak, hogy a confraternitas vagy congregatio meg ne szűnjön, hanem ugyanazon néven (Corpus Christi) továbbra is fennmaradjon, tagjait nemesekből és polgárokból toborozza s egy a kollegiumból való jezsuita mint rector vagy pater spiritualis vezesse. Fel vannak sorolva az okmányban a confraternitas ingat-

lanai is és a lemondó levelet a társulat ezüst pecsénnyomójával erősítették meg.¹

Nyéki Vörös Mátyás október havában azután más ellenérték fejében a keresztesség beneficiumáról is lemondott, melyet Ferdinánd Draskovichnak, ez pedig szintén a jezsuitáknak engedett át. Özv. Nádasdy Pálné is, mint patronus, 900 forintért — ha nagyítva nincs az összeg — Draskovichnak adományozta a keresztességet, de oly kikötéssel, hogy nem ruházza át a jezsuitákra. Draskovich Esterházytól informálva már ekkor számításba veszi, hogy a protestáns özvegy majd férjhez megy és áttér.²

Draskovich mind eddig még elég olcsón szerezte meg a „fundator collegii S. J. Soproniensis” büszke címét, ingyen vette az egyházi javadalmakat és nem ingyen adta, hanem püspökségért, érsekségért cserébe. Majd csak később tudnak belőle a jó atyák 1000 forintot kipréselni. És a jezsuiták bevonulását mégis mint kizárólag a maga érdemét kürtölte ki az egész világnak. Már másnap ír Lamormainnak: a soproniak gonosz eretnekek, de végre mégis legyőzte őket. Három hónapi hihetetlen kimerítő munka után most egy kissé megpihen, de ezalatt is erszénye fog munkálkodni „libenter ac liberaliter”. És szerényen kéri a gyónatatót, hogy mind ezt mondja el a császárnak.³ Pázmány beteg, öreg, maholnap új primást kell kinevezni!

De egy keserű csalódás már most is érte Draskovichot. Dobronoki a beiktatás után már másnap elhagyta Sopront s mig Pázmány élt, többé nem is tért vissza. Az öreg primás ugyanis megtudta, hogy kijátszották s ez felettébb bántotta. Sumereker provinciálisnak is, aki kérő levelet irt neki, kijelentette, hogy mint tartományfőnöknek joga van ugyan Dobronokival reudelkezni, de ha ezt most Sopronba küldi, ő többé soha semmit sem tesz a jezsuitákért. És Dobronoki ezt annak tulajdonítja, hogy Draskovich Pázmány akarata ellenére lett győri püspök, amit soha sem tudott neki megbocsátani.⁴

¹ Az okmány teljes szövege: Póda, A sopr. par. tört. 92. 1. A confraternitas vagy sodalitas 1641. évi emlékkönyve megvan a soproni káptalan birtokában. (A m. tört. társ. 1883. kiránd. 59. 1.).

² Levéltöredék Dobronoki leveleskönyvében. 155. l.

³ A késedelem oka, írja Draskovich: perversitas ac pertinacia pestilentissimorum Soproniensium, qui Jesuitam peius cane et ango fugiunt. Sed Deo sit gloria, tandem evicimus. Ered. levél Dobronoki gyűjt. 157. l.

⁴ Dobronoki jegyzete i. h. 96. l.

Draskovich majd kétségbe esik. A fájdalomtól és könnyeitől alig tud írni a provinciálisnak. Dobronoki lett volna Sopronban az egyetlen, aki nem csak mint Saul, a maga ezerét, hanem mint Dávid a maga tizezerét is megverte volna.¹ És most nem adják ide! Dobronokinak is felpanaszolja csalódását. Talán a lakás nem tetszett-e neki Sopronban? Pedig egy fő és szerencsés borbély van itt, aki jobban megorvosolta volna a fájós lábát, mint a nagy-szombati. A helyette ajánlott Holovitz páterert még csak elfogadja superiornak, de az idegen Wilpenhoffert nem. „Mert itt nem csak a soproniakkal, de a körül való magyar nemes emberekkel is nyájaskodni szükséges.“ De Lamormain kívánságára ezt is elfogadja. És a püspök számító alázatosággal írja a szerzetesnek: „Én mindenben atyaságodnak fejbólintása szerint engedelmeskedem és fogok engedelmeskedni, míg élek.“ (Ego in omnibus paternitati vestrae ad nutum pareo, pareboque, dum vivam.²)

Holovitz Ádám, a kiszemelt házfőnök okt. 3. érkezett meg Sopronba. Draskovich Rákoson volt, ahol éppen gyalogos és lovas katonákkal hajtotta be a dézsmát. A páterre már ez is igen rossz hatással volt, amint naplójában megjegyzi s a püspök különben is gorombán bánt vele.³ Október végén azután megjött a többi jezsuita is Bécsből: Wilpenhoffer Kristóf, akit német szónoknak szántak, Puchann Lipót, Mladinkovich Boldizsár magisterek és egy coadjutor, Gagelmayer Lipót.⁴

November 6. eljött Sumereker provinciális is, aki panaszkodott, hogy igen szűk és hideg szobája volt a fukar püspök elhanyagolt házában. Sok dolga volt, míg Holovitzot a püspökkel kibékíteni tudta. Nov. 8-án végre 32 növendékkel — ha ugyan volt ennyi — megnyitották az iskolát⁵, amikor maga a provinciális mondott misét Szent János templomában. Draskovich már jóval előbb avval dicsekedett, hogy 90 tanuló jelentkezett és Esterházy is ide küldi a fiát. De ez sem hatott eléggé és igaz sem volt. Szent János templomát a király és a nádor rendeletére Andrássy János és Lövey Mátyás tanácsosok e napon adták át ünnepélyesen a jezsuitáknak. Itt csak templomról volt szó, azért a város ez ellen

¹ 1636. szept. 25. kelt ered. levél 181. l.

² Draskovich ered. levelei i. h. 153. és 185. l.

³ Holovitz naplója Dobronoki lev. k. 107. l.

⁴ Sumerekker írja Győrből Holovitznak 1636. okt. 12. i. h. 193. l. Frankl i. m. III. 249.

⁵ Residentia Soproniensis Anno 1636. Dobronoki lev. k. 203. l.

nem is tiltakozott. Belátta, hogy a szerzetnek templomra van szüksége és Szent János templomát eddig is a r. katolikusok használták.¹

Az iskola megnyitását egy Bécsben nyomtatott díszes hirdetésménnyel a nagy közönségnek is tudtára adták. E szerint a három grammatikai osztály nyílik meg, melyekben Cato distichonjait, Canisius Péter kátéját (ezt görög és latin nyelven is), Cicero leveleit, Ovidius Tristium 3. könyvét és Gretser Jakab görög nyelvtanát tanítják.² Reáliákról semmi szó és nincs benne semmi, amit az evangélikus gimnáziumban bővebben ne tanítottak volna. De azért tetszetős, behizelgő módszerükkel mind több ifjút tudnak magukhoz édesgetni és a nádor támogatásával egyes vidéki magyar nemes családokban a térítést is nem minden eredmény nélkül kezdték meg.

Magában Sopronban pedig bevonulásukkal vége lett az eddigi vallási békének. Hogy milyen eszközökkel dolgoztak itt és a vidéken, azt a következőkben fogjuk látni.

¹ Petz krónikája az 1636. évről. Gamauf II. 211.

² Nagy ívrétű nyomtatvány díszkeretben. Vár. lev. Lad. XXXI. et F. F. fasc. II. 88. Szövege közölve: A magyar tört. társ. soproni kirándulása 1883. 93. 1

X.

Erélyes küzdelem a támadások ellen. III. Ferdinánd kora. 1637—1657.

a) Térítések és támadások.

II. Ferdinándot fia III. Ferdinánd váltotta fel a trónon. Szintén a jezsuiták növendéke és buzgó híve Rómának. Nem sokkal önállóbb az atyjánál. Esterházy mondta róla: „Elhisz mindent, amit a papoktól hall.” Lippay primás is jellemzően mondta az uralkodásáról: „Az egy istenfélelemnél bizony több nincsen az egész gubernációban; jó ez egynek, de több is kell hozzája.” Pápai bullákkal és brevekkel szemben a Habsburgok közül ő gyakorolta ugyan először a placetum jogát, de másfelől a westphaliai békekötéskor kijelentette, hogy inkább koronáját és életét veszíti, sőt inkább fiait engedi szeme láttára lemészároltatni, mint sem hogy örökös tartományaiban vallásszabadságot engedjen a protestánsoknak.¹

Ily uralkodó mellett volt a nádor *Esterházy* Miklós, akinek térítő buzgalma még csak most aratja a legnagyobb sikereket. Az új primás is *Losi* Imre (1637—42), aki Lozson Sopron megyében protestáns szülőktől született, azt ajánlá a királynak, hogy úgy tegyen az eretnekekkel, mint Szent István tett a pogányokkal, mert illelten dolog, hogy a jobbágynak más hite legyen, mint az urának.² S utóbb *Lippay* György is (1642—66) egyike volt a legerőszakosabb főpapoknak, aki nem akarta, hogy a király országgyűlést tartson. Rendszerváltozásról tehát nem lehet szó és a jezsuiták zavartalanul űzhették tovább mesterségüket.

Sopronban és ennek vidékén is csakhamar volt látszatja a páterek bevonulásának, különösen azóta, hogy Draskovichnak

¹ Szilágyi S. VI. 454. Zsilinszky II. 366. Loesche G. 13. 1.

² Atyja *Losi* Máté, anyja *Németszeghy* Anna. Lozson 1580. született. Lamormain tanította a poetikában és ez térítette át. Magyar Sion 1866. 664. Hahnekamp Gy. Magyar konvertiták. 137.

Pázmány halála után végre sikerült Dobronokit (1637—39), ezt a „kapós aranyembert“, ki a primási székek is jelöltje volt, visszahívnia. Ennek és Esterháznak műve volt, hogy Sopronkeresztúron Nádasdy Pál gróf özvegyét, a 30 éves Révay Juditot, akinek Forgách Ádám személyében hoztak vőlegényt, áttérítették. Az előbb oly buzgó protestáns nőnek nagy lelki küzdelmébe került ez a lépés, de Esterházy és a páterek rábeszélésének nem tudott ellenállani. Maga Dobronoki is bevallja, hogy a nő csak második férjének kedvéért tért át. Kismartonban 1638. cserélt hitet s később is a soproni jezsuiták jártak ki hozzá Keresztúrra. De hogy elhagyott evang. lelkészeit később nevette és kigunyolta volna, az bizonyára csak jezsuita ráfogás. Hiszen Nádasdynét ezért a saját fia, Ferenc is elítélte, ki haraggal fordult el az anyjától.¹

Egy másik botrányos esetben szintén a soproni jezsuitáknak jutott szerep. *Brandenburgi* Katalin, Bethlen Gábornak második felesége², amint ismeretes, éppen nem volt a nagy fejedelemez méltó. Míg ő betegeskedett, addig a könnyelmű nő szerelmi viszonyt szőtt előbb a protestáns Zierotinnal, azután pedig a r. kath. Csáky Istvánnal. Az ilyen erkölcsű nő nem érezhette jól magát a puritán kálvinista papok körében, más egyházat keresett, melynek jezsuita atyái könnyebben alkalmazkodnak az uri morálhoz. Kedvesének, Csákyinak és régi bizalmasának Sennyey István püspöknek is része volt benne, hogy pápistás hajlamaiban megerősödött. Bethlen ugyan őt tette meg örökösének, de csak oly feltétellel, hogy hű marad protestáns hitéhez. Helyzete tűrhetetlen volt Erdélyben, 1630. lemondott a fejedelemségről. Pázmánnyal és Esterházyval már régóta levelezett. Most Dunántúlra menekült s 1632. Szombathelyen Sennyey győri püspök előtt tért át, aki őt meg is bérálta. Azután a bolyongó svéd Krisztinához hasonlóan járt-kelt ő is Bécsben, Pozsonyban, Hainburgban, Nagyszombatban, Sopronban és Höflányban. Pazarló életet élt, kincseinek jó részét Csáky Istvánnak adta.

Hainburgban ismerkedett meg közeli rokonával Szaniszló Károly lauenburgi szász herceggel, aki őt kész is volt nőül venni. Vőlegénye azonban protestáns volt s mivel a pápa csak az áttérés fejében adta volna meg a dispenzációt — a jezsuiták nagyszom-

¹ Payr S. Révay Judit, a hitehagyott Nádasdy F. édesanyja. 23. l.

² György Vilmos vál. fejedelem leánya és Vilmos vál. fejedelem nővére. 1604. szül. esküvőjük Kassán volt nagy fénnel 1626.

bati naplója szerint — 1639. tavaszán Sopronban titokban a protestáns lelkész előtt keltek egybe.¹ Ha a jezsuita feljegyzésnek hihetünk, akkor ez a lelkész csak Schubert Pál lehetett, aki a protestáns vőlegényre való tekintettel vállalkozott volna a kényes funkcióra. 1639-ből még nincs esketési anyakönyv Sopronban és így hitelesen nem is bizonyíthatjuk az egybekelést. A jezsuita napló szerint ekkor egy Heigel Ambrus nevű híres térítő járt Sopronban, aki itt a protestánsok között nagy eredménnyel működött. Ez akarta Katalin férjét is áttéríteni, e célból kereste fel Bécsben, de hiában fáradozott sokáig. A szerencsétlen nő 1640. hagyta el hazánkat és 1649. halt meg.²

Az első években különben a kegyes atyáknak sem volt valami rózsás helyzetük Sopronban. Holovitz Ádám házfőnököt állítólag meg is verték a polgárok.³ Majd pedig Draskovich fukarsága miatt beköszöntött hozzájuk a szükség, amit legnehezebben tűrtek a nagy igényű rendtagok. Dobronoki 1638. okt. 30. keserű szemrehányással írja a püspöknek: „Hozzánk való mostoha anyai kedvét nem tudom mire vélni, mivel négy hónapja immár, hogy egy fillérnyi segítséget sem vehettünk Nagyságodtól. Most a szüret rajtam vagyon, de sem ebem, sem macskám, sem pénzem hozzá, akivel segítsem magamat. Bezzeg az Nagyságod ígéreti nem ezek valának ám ezelőtt két évvel. És ha mi is abban hibát vélhattünk volna, távol néztük volna Sopront, míg a csomóját másképpen meg nem kötöttük volna. Keseredett szívvel virradok meg naponkint, mert az alattam valók igazára gondot kell viselnem és nem tudom, honnan legyen meg ruhájok, gyertyájok, télre való fájok az iskolákkal együtt. Széllel nem élhetünk, sem rendünkön kívül való koplalást vagy rongyoskodást be nem hozhatunk szerzetünkbe. Majd harminc esztendő felé leszen, hogy eszem a szerzetes kenyeret, de annyi aggódásra való napjaim sehol nem voltanak. Itt az ég alatt semmi sincs, az mihez nyuljak, mivel minden jószág jövedelem az Nagyságod kezébe megyen és ott marad stb.”⁴ Dobronoki

¹ Quondam Transsylvaniae Princeps Catharina Brandenburgica cum duce Saxone, cui nupsit priori autumn, in felix femina et copulari se curavit clam per praedicantem Soproniensem. Nagyszombati házi napló 1640. márc. 6. Ipolyi A. 672.

² Frankl V. Pázmány P. II. 306. Ipolyi A. Veresmarty M. 660. és 672. Deák F., Csáky István. Hahnekamp Gy. Magyar konvertiták. 41. Tört. Tár. 1896. 458. 475.

³ Dobronoki 1636. nov. 25. jegyzi fel: Intelleximus patrem Adamum Sopronii percussum a haereticis. Frankl i. m. III. 249.

⁴ Payr S. Draskovich Gy. Prot. Szemle 1904. 154. 1.

azután Bécsbe is felment s ott Lamormain segítségével tudta Draskovichot rávenni, hogy formális kötelezvénnel biztosítsa a megígért jövödelmeket.

Így az anyagi gondoktól szabadulva fokozott buzgalommal dolgoztak a páterek. Furfangos, behizelgő modorukkal, nem csak iskoláikkal, hanem érzéki hatásokra számító kultusszal, lelkipásztori látogatásaikkal, gyógyító kuruzslásaikkal, az „Agnus dei” viaszképekkel és a babonás hit egyéb eszközeivel értek el sikereket úgy a városban, mint a vidéken. Tekintélyt szerzett nekik Esterházy nádor barátsága és a királyi udvarban való befolyásuk. A Krisztus testéről nevezett konfraternitást is ezután szerződésszerűleg ők vezették s a tagok számára külön kézi könyvet adtak ki.¹

Naplóik szerint állítólag már 1637-ben 22 protestánst sikerült áttéríteniök. Sárkány István özvegye (családi neve Sándor) soproni lakosnő 1649-ben maga vallja, hogy előbb ő evangélikus volt. A páterek, úgylátszik, különösen a nők körül értették jól a Draskovich által kívánt „nyájaskodást.” Fraknói Vilmos püspök is efféle tevékenységüket jellemezve mondja róluk: „Lehetséges, hogy célt érjenek, hizelegtek hiúságoknak, kizsákmányolták gyengeségeiket; lehet, hogy egyesek lelkiismeretlen eszközöket is használtak, de ezt az egész rendről eddig nem sikerült bebizonyítani.” Szép is volna, ha még csak kivétel sincs közöttük! A környékbeli főurak segítségével arra is törekedtek, hogy betelepülés és házvétel útján is gyarapodjanak a r. katolikusok Sopronban.²

Előkelő tanítványokkal is dicsekedhettek a kegyes atyák. 1651-ben a hitehagyott Batthyány Ádám fiai, Kristóf és Pál tanultak Sopronban, akiknek itt Magnovith János személyében velük lakó külön prefektusuk és külön preceptoruk is volt. A házuk vezetője Pongrácz és a felesége azonban kálvinisták voltak. Panaszkodik is Magnovith „hogy Pongrácz uram a predikátorral babonáztatja magát a beteg ágyában”. 1664-ben Zrinyi Péter is Sopronba hozza a fiát s ez ügyben az evang. Wittnyédy beszél a jezsuita rektorral és ő fogad nekik szállást. „Küldje fel mentül hamarabb — írja Wittnyédy — „mert gyalázat volna, ha magyarul nem tudna.” Attól félt, hogy Zrinyi fia (Ádám) elhorvátosodik.³

¹ Manuale Sodalitatis SS. Corporis Christi in Collegio S. J. Sopronii. Viennae 1642. 16. r. 300. I. Báró Czobor és Sennyey Krisztina fiatal házasoknak ajánlották. Szabó K. III. 1585.

² Frankl V. Pázmány P. III. 222.

³ Takáts S. A régi diákéletről. Az Ujság 1916. fe br. 1. Wittnyédy Istv. levelei II. 203.

A vidéken is több úgynevezett jezsuita misszió működött. Ilyen volt a „missiõ Esterhazyana seu Palatinalis” Kismartonban (1621—66). Fraknót és Lakompakot is a soproni páterek látták el és 1632. óta Batthyány Ádám birtokain is volt misszió, 1643 óta pedig Nádasdy Ferenc körül is jezsuiták forgolódtak.¹ Az egész megyében az újabb vallási üldöztetések kezdete óta jezsuita atyák vezették az urodalmi tiszteket, hajdukat és fegyveres kato-

A régi „Vig paraszt” vendéglő. Előbb a johanniták, később a jezsuiták rendháza.

nákat; ők törték be a templomajtókat, ők üzték el a lelkészeket, tanítókat, sokszor betegágyas nőket és özvegy papnékat apró gyermekeikkel. Úgyse volt más ellenség, török, német, ki a magyart pusztítsa. A szép jelszó mindent igazolt: Omnia ad majorem Dei gloriam!

Sopronban sem tudtak a polgársággal békességben megférni. Midőn szerződésüket III. Ferdinánddal 1637. évi dec. 31-én megerősítették, a királynak jóváhagyó szavai közé oly mondatot vették fel, mely őket a két házon kívül egyéb ingatlanok megszerzésére is felhatalmazza.² E miatt a polgárság igen elkeseredett, s midőn a jezsuiták 1639-ben már elég vakmerők voltak e becsempészett szavakra hivatkozni és annak hasznát is venni, a város

¹ Velics L. Vázlatok a magyar jezsuiták multjából. II. 70. 1.

² Liberam acquirendi facultatem concedimus — mondja a királyi megerősítés a két épülethez tartozó és azoktól elidegenített pertinentiákról. Póda, Par. tört. 95. 1.

máj. 27-én dr. Artner Vilmos városi tanácsos és Wittnyédy István magyar jegyző által a vasvári káptalan előtt protestált a betoldás, mint a szerződés eredeti tartalmának meghamisítása ellen.¹

De a pártfogóikban elbizakodott atyákat ez a tiltakozás sem tartóztatta fel utjukban. Mert 1640-ben titkon éjjeli időben építeni is kezdtek a Szent János temploma mellett levő keresztesség (Kreuzhof) fundusán, amelyet Draskovich püspök, a pátronusnak, gróf Nádasdy Ferencnek tudta és engedélye nélkül engedett át nekik. Sárvárról 1540. okt. 4. kelt levelében írja ez a soproniaknak: „Vámházunk fölött levő házukat elrontatván, az alatt való ház is nem maradhat miattok békességben.“ S a soproniaktól kér felvilágosítást, hogy kitől és mint lett ez a dolog.²

November 4-én már iskolájukat is áthelyezték a templom mellé emelt új épületbe s a harangot is átvitették a Kirchhausból (Colleum = collegium).³ A városnak több tagú küldöttsége, köztük dr. Artner Vilmos, Lövey Mátyás és Wittnyédy, nov. 16. külön instructióval⁴ ment Kismartonba a nádorhoz, hogy a jezsuiták merénylete ellen tiltakozzék. De igen kedvezőtlen fogadtatásra találtak. Jelen volt éppen Rohonczy István alispán is, aki nyíltan kimondá: „A soproniaknak egyáltalán nincsen igazuk és ne mérseljék a jezsuitákat a Kreuzhofból kiűzni. A feltétel, melyre hivatkoznak, csak olyan házakra vonatkozik, melyek az ő hatóságuk alatt vannak; úgy de a Kreuzhof Nádasdy collatiója alá tartozik, aki Draskovich püspöknek adományozta, ez pedig a jezsuitákra ruházta át.“ S midőn a soproniak erre azt jegyezték meg, hogy a Kreuzhof birtokában ők is portionariusok s így a jurisdictio őket is megilleti, Esterházy azt felelte: „Nem úgy van az, ti csak haszonélvezői (usufructuariusok) vagytok.“

S midőn a soproniak még hangsúlyozták, hogy ragaszkodnak a kikötött feltételhez, mely szerint a pátereket csak a két ház illeti meg, elégedjenek meg azzal, Esterházy fenyegetőleg reájuk rivalt: „Köztetek a tanácsban csak néhány ember a lázító, a nép nem az!“ Végre a küldöttek protestáltak az egész eljárás ellen

¹ A protestatio szövege Gamauf, Dokum. II. k. 2. r. A 36. 127. 1.

² Nádasdy két levele. Payr S. Ehtört. Eml. 212 l.

³ Petz krónikája az 1640. évről. Gamauf II. 212.

⁴ Ebben mondják, hogy a jezsuiták a régi házakat lebontották s azok helyébe újakat építettek, sőt a Collegiumból már az iskolákat is áthelyezték. Pedig a keresztesség jövődelmének 1/3 része a várost illeti, tehát a város is részbirtokos. Ez tényleg úgy is volt. Gamauf, Dokumente II. k. 2. r. A. 38. 135. 1.

és azt kérték, hogy ne nekik tulajdonítsák, ha majd a város oltalmat nem nyerve erőszakos eszközökhöz fog nyulni a jezsuiták ellen. A nádor erre magából kikelve kiáltá: „Nézzé meg az ember, mi föl a fejükben! Ő felsége az országon kívül van s ezek most zavargást kezdenek, de meglássák, hogy miként járnak.“ A város részéről ily fenyegetőleg bizonyára Wittnyédy vitte a szót.¹

A küldöttség tehát minden eredmény nélkül tért vissza. De előbb utasításukhoz képest egy hosszú protestatiót adtak át, melyről a nádor nov. 24. bizonyítványt is állított ki. A város mindent megpróbált kéréssel, fenyegetéssel, de mind hiába. Nádasdynak is irtak, hogy az ő engedelmével tették-e a jezsuiták az újítságokat? S ez azt felelte, hogy a jezsuiták a magok temerítéséből cselekedtek s e miatt ő az építkezésnek és átköltözködéseknek Fraknón a palatinus előtt solemni protestatione ellene is mondott. Draskovich is dec. 3. kelt levelében „a napnál fényesebben“ törekedett bizonyítani, hogy a városnak semmi joga sincs a keresztességhez s ezért nem is vétettek a szerződés ellen. Szerinte a keresztesség, u. m. a templom, a ház és a kert mindig szabad fundus volt, nem városi. És ha előbb szabad volt neki a házat lakásul kiadni mesterembereknek és szőlőkapásoknak; miért ne adhatta volna most ki a jezsuitáknak, akiknek szűk volt a kollegium. A jezsuiták nem tulajdonosai a keresztességnek, hanem csak az ő kegyelméből birják azt.²

Majd a fiatal Nádasdy Ferencet is gyanuba fogták a soproniak, hogy talán mégis az ő tudtával történt a keresztességnek a jezsuitákra való átruházása s ezért 1641. márc. 2. ellene, mint collator ellen is protestáltak a vasvári káptalan előtt.³ Szeptember 24-én a tanács a vármegye szolgálai által tudatta a páterokkal, hogy erőszakkal fogják őket az új házukból kikergetni. De Paczol Ferenc, a rektor nyugodtan felelte: „Az a ház szabad ház és oly az, ki az város jurisdictiója alatt nincsen; s nem levén a városnak semmi köze hozzá, nem remittálják, ki nem mennek belőle, nem adatják, s nem adják.“

Nádasdy áttérése (1643.) után ebben a patrónusban is hatalmas szövetségest nyertek a kegyes atyák. 1646. szept. 6-án már ő fenyegeti meg a soproniakat, hogy a Szent János templomához

¹ Az 1640. nov. 28. tanácskönyv. Gamauf II. 213.

² Vár. lev. Lad. III. et C. fasc. I. 21 Gamauf Dokum. II. k. 2. r. A. 38. Payr S. Ehtört. Eml. 213. I. Gamauf, Dokum. II. k. 2. r. A. 39. sz. 138. I.

³ Vár. lev. Lad. III. et C. fasc. I. 24. 25. Gamauf II. 214.

sekrestyét építő páterokat a munkájokban meg ne akadályozzák. Még 1650-ben is szerencsét próbáltak a soproniak s megújították az átruházás ellen való protestációt. Pálffy Pál, az új nádor nov. 25-én küldött is intő levelet a jezsuita rektorhoz, hogy a megkezdett építkezést hagyják abban, de ez is hiában volt.¹

Draskovich püspök, ki a jezsuitákat nyakukra hozta, sok más kellemetlenséget is okozott a városnak. Szinte csudálni lehet, hogy Szent György templomának kijavítása ellen még nem gördített akadályt s ezt békén tűrte, birtokukban hagyta. A külső tanács már 1638. sürgette mind a két templom belsejének kijavítását, de egyelőre csak a belvárosit vették munkába. Szent György templomában a 10—15 év előtti átalakítások (lásd fentebb 293. l.) nem voltak elégségesek, 1638-ban és 1639-ben négyezer forintnyi költséggel ismét nagyobb építkezés és beruházás történt. A tornyát hat rőffel magasabbra építették bádoggal fedték be s felirattal látták el, melybe az akkori összes tanácsosok nevei is belekerültek. Két új harangot szereztek és a régit is felhúzták a toronyba. A templom belsejében pedig új karzatot és új oltárt építettek és új padokat csináltattak. A költségeknek majdnem $\frac{3}{4}$ részét egy buzgó osztrák asszony, Trautmannsdorf Anna Mária grófnő, a westphaliai békét megkötő Trautmannsdorf Miksának nővére, néhai Breuner Gáspár özvegye fedezte, aki két év alatt különböző részletekben összesen 2875 forintot küldött a szent célra. A többit úgy gyűjtötték össze a gyülekezetben.²

Ha a templomjavítást nem ellenezte is, de annál több akadályt gördített Draskovich a plebánusok választása elé. Ő ugyanis, mivel a jezsuiták templomában németül predikáltak, plebánusnak mindig csak magyar nemest akart elfogadni, hogy ezek által a vidéki nemességet is a városba édesgessé s ily módon erősítse a r. katolikusok kiseded nyáját. És erre az Ausztriából bevándorolt protestánsokkal szemben valóban szükség is volt. Ez a törekvése, ha tisztán hazafias érzésből ered, dicséretes is volna. De Draskovich ezzel is csak a protestánsokat akarta elnyomni. Pápista nemességet vitt harcba a protestáns polgárság ellen. A magyar nemesek ilyen előtérbe helyezése miatt a r. kath. németek is zúgolódtak s később, mint látni fogjuk, karácsony éjjelén nyílt botrányt is idéztek elő a templomban.

¹ Payr. Ehtört. Eml. 220. l. Vár. lev. Lad. III. et C. fasc. I. 27. és fasc. III. 75.

² Payer Gy. krón. az 1639. évről. Zoana Péter Menyhért templomatya számadása az építkezésről. Vár. lev. Lad. XXXV. 1—3. sz. Gamauf II. 286.

Káldy Mihály távozása után 1638. május 14-én Ströbele János rákosi plebánust választották meg, akit maga III. Ferdinánd ajánlott. De Draskovich már máj. 20. tiltakozik a választás ellen. A király, úgymond, nem ismeri a személyt s a soproniak is más vallásúak, tehát nem gondolnak a magyar katolikusok dolgával. Excommunicatio terhe alatt követeli, hogy Ströbele mondjon le. A német katolikusok ellenben német plebánust kívántak és a város is ragaszkodott a választáshoz. Draskovich hivatkozott a jun. 13. tartott nagyszombati zsinatra is, ahol szóba hozta a soproni választást s Losy Imre primás és Esterházy is beleavatkoztak a plebánus ügyébe. Ströbele végre is kénytelen volt lemondani, de elhagyta Rákost, a haragos püspök faluját és Ausztriában keresett állást. A soproniak egy beneficiummal akarták kárpótolni, de Draskovich ezt sem engedte meg.¹

Helyette 1638. aug. 30. *Chehovius* István (1638—44) győri kanonokot és mosoni főesperest választották meg, aki magyar ember volt s ezért német káplánt kellett tartania. A püspöki megerősítést ő is csak nehezen kapta meg, s hat évi plebánuskodása alatt eléggé jó viszonyban élt a polgárokkal. Megépítették neki a plebánia házat s Nádasdynak a pápóczi prépostságra is ajánlották. 1644. szept. 29. halt meg és a Szentlélek-templom főoltára elé temették.

Chehovius idejében indított Draskovich hosszú kemény harcot az ispotályi Erzsébet-templom miatt is. Az ő kérére rendelte el III. Ferdinánd 1639. nov. 8-án ennek a templomnak a beneficiumhoz² való visszacsatolását s ezzel a r. katolikusok részére való átadását. Egy vasvári kanonok hozta a rendeletet Sopronba s a tanács 1640. jan. 4. tárgyalta. Arra hivatkozott a város, hogy a templom nem a beneficiumhoz, hanem a kórházhoz tartozik s 1565. óta evang. istentiszteletet tartottak benne. Bocskay háborújában, mikor az egész klérus elfutott, az evangélikusok mentették meg életük és vagyonuk feláldozásával; különben sincs a templom használható állapotban, mert a boltozat és az ajtók összeomlottak és a város nem tudta szegénysége miatt eddig helyre állítani.

Draskovich ez ügyben Nagyszombatba a tárnokmester elé akarta idéztetni a várost, de ez mégis elmaradt s egy újabb

¹ Gamauf II. 205. 214. Póda E. A sopr. par. tört. 39.

² Szent Erzsébet beneficiumát Ivánczy János győri nagyprépost után a Bécsben lakó Gaál Ferenc (1636—39) s utána Lóny Mihály vasvári nagyprépost élvezte. Gamauf II. 217.

királyi rendelet érkezett, melyet a tanács 1642. jan. 17. tárgyalt s újabb felterjesztésben bizonyította, hogy a templom a városé, mert a kórházhoz tartozik s emberemlékezet (azaz csak 1605) óta nem is miséztek benne. Ezt a felíratot dr. Artner Vilmos és Schwarz György tanácsos vitte fel Bécsbe és úgy látszik, a harmincéves háború utolsó bonyodalmai s majd I. Rákóczy György felkelése terelte el ez üggyől a püspöknek és az udvarnak figyelmét.¹

Draskovich e közben egy új szövetségest nyert a soproniak ellen való harcában. Esterházy nádor ugyanis hosszú tervszerű munkával a húsz éves Nádasdy Ferencet, Dunántúl leggazdagabb földesurát, ki nem régiben még tanítóival protestáns polemikusk munkát fordított a r. katolikusok ellen, 1643-ban áttérítette. Sajat leányának, a szép és művelt Esterházy Juliának keze volt a pályabér, melyért a nagyratörő ifjú vallásos lelkű édesatyjának emlékét megcsufolva elpártolt hitétől. Így ő is abba a bűnbe esett, amelyért édesanyját előbb elítélte.

Ez az áttérés, melynél nyilvánvaló volt az önző érdek, nagy felháborodást keltett mindenfelé és dunántúli egyházainkra nézve szomorú következményeket vont maga után. Payer György soproni krónikás is feljegyzi az esetet s szinte öröme telik benne, hogy a csepregi predikátor eltávolításakor az asszonyok megverték a pápista papokat.² Már Zrinyi Miklós, a köllő is megírta gúny-dalában: „Az *Nád* töredékeny, — Noha növedékeny.” Térítéséhez Esterházy soproni jezsuitákat is hívott segítségül. De Bécsbe is felküldték Nádasdyt az udvar közelébe, hol Lamormain császári gyóntató és Donellán ágostonrendű szerzetes is részt vett a puhításban. 1643. nov. 25-én Csepregen, ahol már jezsuiták társaságában jelent meg, a felső templomban nyíltan is kijelenté a gyűlésre összejött lelkészeknek, hogy átpártol Rómához. Esterházy pedig sietve írta meg az örömhírt Bécsbe Lamormainnek s egy magyar jezsuitát kért Nádasdy mellé.³

Nádasdy áttéréseivel sokat veszített Sopron is. 1643 után már

¹ Tanácskönyv és vár. számadás 1640. és 1641. Gamauf II. 219.

² In diesem Jahre ist Ihre Gnaden Herr Ferentz Nádasdy katholisch worden und alsbald die Predikanten abgeschafft zu Csapring. Haben aber die Csapring-ger Weiber und das ledige Gesindel die Pfaffen beider Kirchen ausgeschlagen dass sie um Gnade haben gebeten, wie denn auch ein katholischer Pfarrer Nahmens . . . ist dabey gewesen und hats gesagt, wie es damals ergangen ist. Payer György krón. az 1643. évről.

³ Payr S. Révay Judit 31. l.

nem barátja, hanem ellensége a városnak s a jezsuitákkal való perükben is ezeket támogatta. Ezekben az években sok más csapás is zúdult a városra. A svédek a harmincéves háború utolsó diadalait aratták Sziléziában és Morvaországban s I. Rákóczy Györgyöt is ismételve szólították fel a szövetkezésre. Az 1643. évi július 11-től kezdve több napon át Sopronban is felsőbb parancsolattal bűnbánati könyörgésekre rendelték be a polgárságot a templomokba. Amint délben 12 órakor Szent Mihály templomában a nagy harang megkondult, félbe kellett hagyni a munkát a mezőn és szőlőben és a templomba sietni. S míg ott voltak, a város kapuin senki sem be, sem ki nem mehetett az utasokon kívül.¹

1644-ben, midőn Esterházy Batthyány Ádámmal és Zrinyi Miklóssal az erdélyi fejedelem ellen hadba vonult, az átvonuló durva katonaságtól Sopron és a szomszédos falvak is igen sokat szenvedtek. A fiatal Zrinyi Miklós, a város későbbi jó barátja aug. 22-én 800 főnyi sereggel vonult át s Steiner Jakab polgármesterrel és több városi tanácsossal a „Fehér ló” szállóban reggelizett. A város látta őt vendégül.² S a háború nyomában járt a pestis, melyet a nagy forróság idézett elő, 1644-ben 1450 és a következő évben 1029 volt a halottak száma. A vásárokat a Potschy-kapun kívül tartották és a mosonmegyei földművesek (die Heidebauern) Sopronba jöttek ivóvizért, mert kutaik kiszáradtak. Zuana Kristóf Menyhért boroszlói tanuló a pestistől való szabadulás után Soterion című hálairatot írt és ajánlott a tanácsnak.³ A linczi békekötést tehát, melynek tárgyalásait még Esterházy vezette, de befejezését már meg nem érte († 1645. szept. 11. Nagyhőflányban) Sopron is nagy örömmel fogadta, bár neki ebből különösebb haszna nem volt, sőt az utána nagyobb erővel megindult ellenreformáció vele is mind jobban érezte hatalmát.

A békekötés idejére esett az a furcsa és botrányos házassági per is, melyben a város jogainak sérelmével ismét Draskovich püspök akart biráskodni. Az eset röviden a következő. Fuchs

¹ Petz krónikája az 1643. évről. Gamauf II. 221.

² Petz krónikája az 1644. évről. 279. I.

³ Payer Gy. krónikája 1644 és 1645. Gamauf II. 222. 227. Zuana műve: Soterion Deo Opt. Maximo Omnium Servatori et Patriae Dulcissimae Sempronio inter Regias Hungariae Liberasque Republicas laudatissimae a Peste anni elapsi MDCXLIV ibidem grassata, clementer servatae sacrum. Breslau 1654 4 r. 4 levél. Múz. Szabó K. Rmk. III. 1650.

Ulrik soproni polgárnak¹ Rozina nevű leánya 1642. nov. 11. a szokott módon tartotta eljegyzését a Krakóból származott Praszky Nikodémus nevű, Sopronba telepedett kereskedővel. Később kitudódott, hogy Fuchs Rozina már az eljegyzéskor kötelező levelet írt a saját vérével és iratott alá a völegényével, mely szerint ez a házasság után soha sem fog oly dolgot követelni tőle, amelyhez kedve nem lesz. A jegyeseket háromszor kihirdették és Schubert Pál adta össze őket a Szent György-templomban. Az új pár azonban nem volt boldog. A feleség nem akart a házasság rendje szerint éini az urával. Eleitől fogva következetesen, sőt sokszor erőszakos módon is tiltakozott. Egyszer például a falon függő kardot is lerántotta és azzal kergette el férjét. Végre is a náluk szolgáló cselédleány, Neuhauser Mária, akivel asszonya nagyon is bizalmas viszonyban élt, árulta el, hogy Fuchs Rozina volta-képen nem is nő, hanem férfi.

A csúful járt lengyel először el akarta hallgatni szégyenét, de midőn élettársával egy szőlő miatt összeveszett, feljelentette a városi tanácsnak. Ennek rendeletére két kirurgus, Possel János és Zoáti Péter és két szülésznő, Bernhard Mária és Katter Veronika megvizsgálta s ezek kijelentették, de maga a vádlott sem tagadta, hogy nem nő, hanem férfi. Utóbb az is kiderült, hogy vádlott az előbb említett szolgálóval már házassága előtt és azután is tiltott viszonyban élt, aminek azonban látható következményei nem voltak.²

Fuchs Rozina a büntetéstől való félelmében most az egyházi törvényszéknél, Draskovich György győri püspöknél keresett oltalmat, aki már 1644. aug. 16. kiküldte a vasvári káptalan prépostját, Lóny Mihályt, hogy más egyházi birák kíséretében felesketett kirurgusokkal és szülésznőkkel vizsgáltassák meg a vádlottat s ennek eredményéhez képest mondjanak ítéletet. A városnak pedig szept. 16. megtiltotta a püspök, hogy Fuchs Rozina ügyébe avatkozzék, mert az, mint házassági per egyedül ő elébe tartozik. És szept. 19. Lóny prépost meg is jelent Sopronban Földny Ferenc jáki apát, Filipasich Péter vasvári kanonok, Vlasics János soproni alesperes, Chehovius István hely-

¹ Egy Fuchs Ulriknak, sopronmegyei juratus assessornak özvegye, Stockinger Orsolya 1650. nov. 15. Poch János Jakabhoz ment másodszor férjhez. De ez alig lehetett ugyanaz a Fuchs. Gamauf II. 267.

² Hét megbízható tanu vallotta ezt, Borostyánkőn 1646. szept. 11. kiállított bizonyítvány szerint. Gamauf II. 269. Az akták a városi levéltárban.

beli és Ströbele János feketevárosi plebánus kíséretében. Másnap megtartották a vizsgálatot s Fuchs Rozinát ők is teljesen ép férfiúnak találták. Kijelentették tehát, hogy közte és Praszky között nem jöhetett létre házasság s a vádlottnak Rozina helyett János nevet adtak.

Majd pedig Praszky ügyvéde Lochner János Bernát jelent meg dec. 22. a tanács előtt, kárpótlást követelt a sok költségért és megcsufoltatásért s egyszersmind Fuchs János elfogatását is követelte. Ugyanezt kérte a várostól dec. 29. gróf Nádasdy Ferenc is, aki úgylátszik, Praszky kértére avatkozott bele a dologba.

Fuchs azonban ismét a püspökhöz folyamodott, ki a város előtt azt bizonyítá, hogy nemcsak a házassági ügyek, hanem ezek járulécai is (accessoria) az ő birói széke elé tartoznak a jogi elv szerint: *accessorium sequi debet forum sui principalis*. Draskovlch püspök 1645. jan. 12-én egy hosszú levélben tiltakozott a város beavatkozása ellen és Fuchs szabadonbocsátását követelte, sőt fenyegetődött is azok ellen, akik ennél a bűnös házasságköltésnél közreműködtek, nevezetesen pedig Schubert Pál primárius lelkész ellen, akinek tudnia kellett erről a „csalásról.”

E hó 30-án a püspök megismételte követelését és már *ex-communicatio*val is fenyegetődött. A város nem tudta minek minősítse ezt a furcsa jogesetet és az illetékesség dolgában sem volt bizonyos, tehát febr. 1-én Mikulics Tamás personalishoz és Esterházy Miklós nádorhoz folyamodott tanácsért, illetve közbenjárásért. Mikulics feleletét nem ismerjük, de Esterházy febr. 24. egy majdnem goromba levélben adta a püspöknek tudtára, hogy prostituálni fogja a szentszéket, ha ezt az ügyet oda vonja. És egészen világosan és helyesen fejti ki előtte, hogy férfi és férfi között nem köttetett házasság; és annak megállapításával, hogy Fuchs csakugyan férfi — ami megtörtént — egyszersmind meg is szűnt a szentszékeknek minden illetékessége; így tehát az *accessorium* sem tartozik elébe.

A tanács ezt a nézetet tevéen magáévá, nem a püspököt, hanem önmagát tartotta illetékes birónak és Fuchsot Nádasdy grófnak tanácsára (1645. febr. 12.) kibocsátották ugyan börtönéből, de nagyobb pénzbírsággal büntették. Fuchs, kit jun. 30. és jul. 1-re kétszer is tanács elé idéztek, nem jelent meg. De az 1646. okt. 6. felvett leltárból kitűnik, hogy Praszkyt 800 magyar forinttal elégítették ki, a Fuchs vagyonából fennmaradt többi összeg, 1883 magyar forint pedig majdnem teljesen felment a többi hitelezőnek

követeléseire. A per azután még tovább is folyt, mert a város az 1646/7 évi országgyűlésre kiküldött követeknek is utasítást adott erre nézve.

Fuchs János tehát nagy árat fizetett a szerencsétlen házasságáért¹, melyről a város a legnagyobb felháborodással beszélt. Payer György is a krónikájában mint valami hallatlan dologról szól róla. Gamauf is, ki ezt az esetet bőven elbeszéli, megoldatlan rejtélyt lát benne. Hogy gonosz tréfát vagy csalást akart volna Fuchs elkövetni, azt ő sem fogadja el. Feltűnő, hogy Fuchsnak még élt az apja, a nővére és két sógora, Unger Mátyás és Aichinger Ádám s ezek sem állták útját a házasságnak. Ez csak úgy érthető, hogy Fuchst ők is gyermekkorától nőnek tartották.

Azt hiszem, itt a nemi különbségnek egy olyan eltévelyedésével állunk szemben, amelyre nézve csak orvosok és természet-tudósok adhatnak felvilágosítást. És így a szerencsétlen Fuchs, akit leánynak neveltek s ki a férfiuság tudatára csak később ébredt, ártatlanul bűnhődött. Az eset különben csak annyiban tartozik ide, hogy Draskovich püspök ebben a furcsa házassági ügyben is pereskedett a várossal s az illetékességet jogtalanul követelte magának.

Draskovich püspök, kit kapzsisága miatt az országgyűlés és a primás, sőt a jezsuiták részéről is oly sok megaláztatás ért, ezt a soproniak ellen való harcias kedvét mindvégig megőrizte. Már az 1644-ben plebánusnak megválasztott Lóny Mihály prépostot is, aki soproni születésű volt és itt beneficiumot élvezett, csak nehezen erősítette meg. Ennek korai halála (1645. okt. 3) után pedig még több baja lett a várossal. A soproniak ugyanis 1645. dec. 28. Herber Illés győri kanonokot választották meg utódjának, akit gróf Mansfield Fülöp győri várparancsnok ajánlott. Ezt azonban Draskovich semmi szín alatt sem volt hajlandó megerősíteni, mert nem tudott magyarul, nem értett a gazdálkodáshoz és simoniával szerezte állását. Állítólag egy előkelő soproni írta Draskovichnak, hogy Herber csak Wittnyédy jegyzőnek is 100 tallért ígért, ha megválasztják. Szemére vetette a püspök a városnak azt is, hogy egy olyan hitvány ember vezeti a tanácsot és a népet, mint Wittnyédy.² A város sem maradt adós a felelettel és csak

¹ Teljesen azért nem ment tönkre s a nagy szűgyen után is a városban maradt, mert 1648. máj. 6. kérvényt adott be a városhoz, hogy a két szőlő helyett, amelyet Praszkynek ítéltek oda, készpénzzel fizethessen neki. Gamauf II. 277.

² Ab uno vili homine Senatus Populusque Soproniensis regitur. Póda, A. sopr. r. k. par. tört. 41. 1.

Herber lemondása után volt hajlandó 1646. febr. 19. más plebánust választani *Kéry* István (1646—48) győri kanonok személyében.

Draskovich ennek bemutatása ellen is sok kifogást tesz. Sérelemnek veszi, hogy a plebániát csak a Szentlélekről s nem egyszerűen Szent Mihályról is nevezik; valamint azt is, hogy az egyházat nem egyszerűen katolikusnak, hanem római katolikusnak nevezik, mintha ők szektáriusok és nem az egyedül igazi egyetemes egyház volnának. A jegyzőt (Wittnyédyt), szerinte meg kellene büntetni, hogy ilyen képtelen és hallatlan dolgokat mert a praesentatio levélszövegébe írni. Két eszes és makacs fő, Draskovich és Wittnyédy került itt szembe egymással.

Püspök és plebánus annál bátrabban léphettek fel, minthogy Nádasdy áttérése után a soproniak már sem a vármegyében, sem az ország nagyjai között nem találtak pártfogót. Esterházy után Draskovich János, a püspök öccse lett a nádor (1646—48), aki feleségét, Thurzó Borbálát is áttérítette s a protestánsok üldözésében egyetértett bátyjával. Pálffy Pál (1649—53) és Wesselényi Ferenc (1655—67), a két utód néha jóindulatot is mutatott ugyan egyházunk iránt, de azért Rómának voltak ők is erős oszlopai. A vármegye vezetői is ezután kevés kivétellel mind r. katolikusok. Esterházy után a fiai, László (1645—52) és Pál (1653—1713) voltak a főispánok. Az alispánok is Eörsy Zsigmond, Rohonczy István, Horváth György (1651—54) és Bezerédy György (1655—62), az egy Horváth kivételével¹ mind buzgó r. katolikusok. A szomszédságban Széplakon a Megyery család is elpártolt. Megyery Zsigmond Nádasdyval egyetértve már egyik legnagyobb üldözője volt a protestánsoknak.² A közelben talán az egy Lippay Gáspár, a pozsonyi kamara elnöke, a primás öccse volt egy kissé jobb indulattal a soproniak iránt. Leányának lakodalmán Kaboldon 1649. jun. 12. két soproni tanácsos is jelen volt s értékes ezüst serleget vittek ajándécul.³

¹ Horváthot 1651. okt. 10. Fertőszentmiklóson választották meg alispánnak. A r. kath. Aszalay György és Szalay Gábor s az evang. Rátky György voltak vele jelölve. Ugyanakkor az elhalt Darázs István főjegyző helyére Ráby Istvánt választották. Itt határozták el, hogy ezután a megyegyűléseket állandóan Nemeskén fogják tartani. V. lev. Lad. XVIII et S. fasc. I. 49. Gamauf II. 177.

² Az ilyen áttért főurak vallásos művek kiadásával is igyekeztek igazi pápistaságukat elhithetni. Megyery Zsigmond pl. *Medulla Cedri Libani* címen Corenus Jakab franciskánus páter sententiáiból adott ki kivonatokat Wesselényi Ferencnek ajánlva. Bécs 1657. Szabó K. Rmk. III. 1979.

³ Vár. szám. Gamauf II. 174.

b) Egyházvédők és a nagy templomper.

Az ellenséggel szemben azonban Sopronnak is tudós és lelkes tisztviselői kara volt a linci békekötés korában. Ilyen Artner Erhard († 1649) polgármester, akit maga Draskovich mondott a protestánsok között legerélyesebbnek. Ilyen dr. Artner Vilmos († 1657) aki már 1624. jogi dissertatiót adott ki Tübingenben és pedig hazai tárgyról: „De Regno Hungariae eiusque Jure” címen.¹ Ő is mint városi tanácsos, városbíró és polgármester szolgálta szülővárosát s a királyi asztalnok (Truchsess) címet is megkapta. Sok jeles előljárót adott Sopronnak a Bánfalváról (régi neve Zoán) származó Zoana (Zuana) család, melynek első nagy őse Menyhért lehetett, mert ezt a keresztnévet a többi is majd mind felvette. E korszakban is szerepelt még Zoana János, a volt városbíró (1635—41), majd polgármester († 1643). Zoana Pétert, ki a wittenbergi egyetemen járt, mint városi tanácsost a jezsuiták ellen való küzdelemben tanultuk megismerni. Hosszú éveken át viselte a birói és polgármesteri tisztet s később ő alapítja a gyülekezeti könyvtárt. Sajátságos jelenség, hogy ennek fivére Zuana János Menyhért, mint fentebb (310. l.) láttuk, a bécsi püspöknek volt káplánja, majd ugyanott kanonok. Zuana György is, ki 1637—39. Königsbergben tanult s ott értekezéseket adott ki, 1658—61. bírója volt a városnak.² Zuána Kristóf pedig, ki 1645—51. Breslauban és Wittenbergben tanult, mint pomogyi s majd balfi lelkész szolgálta az egyházat. Buzgó protestáns polgármester, bécsi kanonok és balfi evang. lelkész egy családban, sőt testvérek között egy időben elég szokatlan jelenség.

Kiváló előljárók voltak még Preining János (1644—46), Raidel Gotthárd (1650—54) és Grad György (1654—57). Egyes kiválóbb tanácsosokról is hálával emlékeznek meg a polgárok, mint például Payer György Hackelberger Miklósról.³ A magyarok közül is két

¹ Szabó K. Rmk. III. 1366. 4 r. 33. l.

² 1637-ben egy oratiót mondott, melyben a világi hatóságnak a tanulók és a tudományok iránt való bőkezűségét dicséri. A tanácsnak és szüleinek ajánlotta. De acquirendo rerum dominio című jogi értekezése is Königsbergben jelent meg 1639. Ezt ajánlotta a bécsi kanonok bátyjának. Szabó K. Rmk. III. 1526. és 1549.

³ Anno 1650 den 4. Januar ist der edle und ehrenveste Herr Nicolaus Hackelberger des inneren Raths und lange Zeit gewesener Stadt Kämmerer. seiner Kunst nach ein Barbier, im 66. Jahr seines Alters gestorben. Payer krón. és Sopr. mon. I. 458.

jeles férfiú, Lövey Mátyás és Andrassy János volt a szenátorok között, kik közül az első alapítványt is tett iskolai célra.

Jeles férfiakat találunk a városi jegyzők sorában is. 1638 óta a német mellett külön magyar jegyzője is volt a városnak, akit rendszerint a fiatalabb jogtudósok sorából választottak. Kiváló súlyt és tekintélyt szerzett ez állásnak már az első magyar jegyző is, *Wittnyédy István* (1638—47), aki mint hírneves prókátor, országgyűlési követ és gróf Zrinyi Miklós bizalmasa, nagy szolgálatot tett evang. egyházunknak is. Sárvárrott 1612. született, a Nádasdyak főtisztjének, Wittnyédy Jánosnak volt a fia. Egy udvar-

*In hanc salutem intentionem suam effectuationem
offert Steph: Wittnyédy de Musy flor. 6000.
id est floratos hungaricos sex mille.*

Wittnyédy István kezeirása.

ból került ki a hitehagyott Nádasdy Ferencsel. Mint 26 éves fiatal embert 1638. választották meg jegyzőnek 500 fontnyi fizetéssel és szabad lakással. Ez évben már követnek is kiküldték Artner Erhard és Lövey Mátyás társaságában a pozsonyi országgyűlésre. Midőn 1640. Endresz János mostoha leányát, Rádl Zsuzsánnát nőül vette, a város egy ezüst kehellyel tisztelte meg. Nagy szerepe volt már a jezsuiták és Draskovich püspök ellen való küzdelemben is. Ez utóbbi mondja róla, hogy egymaga vezeti az egész várost. Az 1647. évi országgyűlésen Lippay Gáspár vádaskodása miatt valami kellemetlensége támadt, lemondott a jegyzőségről s a megyénél vállalt pénztárosi (dikátor) állást (1647—56).

De a város ügyeit különösen a hosszú templomperben továbbra is ő képviselte. Ügyvédjük volt a legelső főuri családoknak. Zrinyi pártfogását is a város részére ő szerezte meg. Sokat tett az üldözött városi és falusi gyülekezetek érdekében, a sérelmeket megyénként ő irta össze. Vallásos meggyőződése szerint buzgó protestáns, de mégis toleráns és szabadelvű. 1657-ben például Koszoczky jezsuita elveszett lovainak visszaszerzésére is vállalkozott és ekkor mondotta a gáncsoskodóknak: „Akárki mit ítéljen felőlem, de az kinek jóval lehetek vagy magam szerint,

vagy jóakaróim által, azt tartom éltében való nyereségnek.“ Bőkezű pártfogója volt a szegény tanuló ifjaknak, az üldözött lelkészeknek és tanítóknak. Több ifjút taníttatott a maga költségén külföldön. Itthon 1652. Grad szenátorral hat magyar ifjúnak eltartására vállalkozott. 1659-ben pedig Eberhard württembergi

A régi Wittnyéd-ház. Később a jezsuiták, ma a káptalan épülete.

hercegtől stipendiumot eszközölt ki Tübingenben a magyar ifjak számára. Egyházkerületünk és püspökeink dolgát is melegen karolta fel, gyűléseinken rendszerint jelen volt. Nagy kár, hogy Sopron városával később perbe keveredett.¹

¹ Fabó A. Vitnyédy István levelei. Pest 1871. Payr S. Muzsaji Wittnyédy István. Bpest 1905. Hörk J. Wittnyédy I. Századok 1907. Payr S. Ehtört. Eml. 223. l. (Wittnyédy levelei.)

Ilyen tudós és erélyes férfiak képviselték a várost úgy itthon a püspökkel és plebánussal, valamint az országgyűlésen is a r. kath. többséggel szemben. Az 1637/8. országgyűlésen a fentebbi Artner, Lövey és Wittnyédy volt Sopron követe. Illésházy Gáspár említi naplójában, hogy soha egy gyűlésen sem volt ily nagy gyűlölség hit miatt a statusok között, mint itt. Különösen Batthyány Ádám „aki hitinek sem eleit, sem utolját nem tudja” gyalázta igen a predikátorokat. Vinkovich zágrábi püspök pedig a „soproni útögetésről” is megemlékezett. Ő mondta, hogy ha a lutheránusokat Lajos király idejében megégették volna, most nem volna ez a veszekedés.¹ A heves vitákban a soproniak is részt vettek s Wittnyédyt a sérelmeket összeíró bizottságba is beválasztották. De Sopron ellen külön panaszt itt még nem emeltek.

A linci békekötés pontjai közül az érdekelte a soproniakat, mely a harangok szabad használatáról szól. Erre hivatkozva meg is tagadták a plebánusnak a harangozási díjat, amiből ismét hosszabb per keletkezett. Az 1646/7. évi nevezetes és hosszú (szept. 19—jul. 17) országgyűlésen egymást felváltva dr. Artner Vilmos, Zuana Péter, Steiner Jakab, Preining János, Schwarz György, Rádel Gotthard, Grad György és Wittnyédy István képviselte a várost. Itt a r. kath. rendek már az 1608. évi törvényre hivatkozva követelik sérelmeik között, hogy a Bocskay idejében elvett templomok közül Sopronban is adják vissza nekik Szent Mihály, Szent György és Szent Erzsébet templomát.² A dunántúli templomok visszaadására kiküldött biztosok, Cziráky Ádám, sopron-megyei alispán, Bessenyei István kiskomáromi kapitány, Botka Ferenc veszprémi és Hanvay Péter abaujmegyei követ (a két utóbbi protestáns) 1646. nov. 5. Sopronban jöttek össze és innen indultak ki utjukra. Musay Gergely dunántúli püspök és Fábri István kerületi jegyző itt várakoztak rájuk már napok óta. És nov. 19. itt is fejezték be körutjukat, Pergelin helység képviselőit már ide idézték és csak itt hallgatták ki. Wittnyédyt ezen az országgyűlésen küldték ki biztosul Győrré a két protestáns gyülekezet közt való egyességnek elintézésére.³

¹ Történelmi Tár 1891. 585.

² Zsilinszky M. A linczi békekötés tört. 385. l.

³ A biztosok részletes és érdekes jelentése Hist. Dipl. 1710. Appendix 67. l. Musay naplója (Payr, Ehtört. Eml. 135. l.) nem teljes. Zsilinszky, A linczi béke. 350. l. Liszkay J. A győri ref. egyház multja 13. és Prot. Szemle 1905. 295. l.

Nemcsak a hazai törvény, hanem az 1648. megkötött westphaliai béke is különösen Alsó-Ausztriára vonatkozó pontjával érdekelte Sopront. Ebben ugyanis III. Ferdinánd a svéd király kérére megengedte, hogy az alsóausztriai grófok, bárók és nemesek az ágostai hitvallás követése miatt ne legyenek kénytelenek lakóhelyükről és jószágukból kivándorolni és nem is tiltja meg nekik, hogy szomszédos helyeken az országon kívül látogassák az istentiszteletet, ha egyébként nyugodtan és békésen élnek; ha pedig önként kivándorolnak és ingatlan javaikat nem adják el, szabad lesz azoknak megtekintése és gondozása céljából visszatérniök. Így 1648. után Alsó-Ausztriából már kevesebb menekült jött Sopronba, de Felső-Ausztriából és Stájerországból még ezután is sokan telepedtek itt le. Különben III. Ferdinánd a béke pontjait sem tartotta meg s már 1654. jan. 4. szigorú rendeletet adott ki, mely szerint az idegen fejedelmek követeinek sem engedi meg, hogy Bécsben evang. istentiszteletet tartsanak.¹

De nemcsak az országgyűléseken, hanem itthon is sok nehéz küzdelmük volt a soproniaknak továbbra is a püspökkel, plebánnal, a jezsuitákkal és pálosokkal. Az ispotályi templom után a *harangozási díj* volt most az újabb vita tárgya. A soproniak ugyanis már Herber megválasztásakor belevették az instructióba a kötelező feltételt, hogy evang. lelkészek, tanítók és más egyházi személyeknek, valamint ezek családtagjainak temetésekor a plebánus a harangozásért nem szedheti a szokásos díjakat.² Ezt a feltételt Kéry István plebánus is elfogadta, de Draskovich püspök tiltakozott ellene s három okból követelte Kérytől reverzálásának visszavonását: 1. Mivel püspökének tudta nélkül kötelezte magát ilyenekre. 2. Mivel a tanácsnak nincs joga feltételeket szabni. 3. Mivel a predikátoroknak a harangozási díjból egy fillért sem szabad elengednie. A soproniak viszont ragaszkodtak az instructió eredeti szövegéhez és 1646. márc. 28. gyűlésükön gondolkodási időt adtak Kérynek, vajjon a városnak vagy a püspöknek akar-e

¹ Raupach, Evang. Oesterreich I. 298. Gamauf II. 199. Dokum. II. k. 2. r. D. 18.

² Proventus *pulsationis* per aedituum a Senatu electum fideliter colligantur et Domino Parocho more solito restituantur exceptis personis Ministerii Ecclesiarumque et Scholarumstrarum, Concionatorum nempe, Rectorum, aliorumque officialium eiusdem Ministerii nostri, earumque familiis domesticis, quibus omnibus pulsatio *gratuito* observabitur. Herber 1645. dec. 28. és Kéry 1646. febr. 19. aláírt instructiója. Gamauf II. 224.

inkább engedelmeskedni. Ez utóbbi esetben azonnal elejtik és mást választanak helyébe. Kéry nem sokat gondolkodott, még márc. 28. megírta famózus reverzálisát, mely szerint a püspök előtt tett esküje ellenére is meg fogja tartani a város által elébe szabott feltételeket.¹

Később azonban már Kéry sem volt ily engedékeny, mint azt a harangozási díjak miatt keletkezett másik nagyobb perben látjuk. A soproniak ugyanis mint evangélikusok hivatkozva a harangoknak és temetőknek a linci békekötésben említett szabad használatára („cum libero templorum, campanarum et sepulturae usu”), megtagadták a r. kath. plebánusnak fizetendő harangozási díjat. Wittnyédy jegyző 1647. ápr. havában kérvényt írt e tárgyban a később kiküldött biztosokhoz, kiknek azt is megígérte, hogy a plebánust a legközelebb megüresedő beneficiummal fogják kárpótolni. S erre Draskovich János nádor, Pálffy Pál és Mikulich Tamás mint kiküldött biztosok 1647. máj. 16. kelt végzésükkel fel is mentették a soproniakat a harangozási díjak alól és pedig oly feltétellel, hogy ezeket egyik felekezett se fizesse, a plebánus pedig a beneficiummal nyerjen kárpótlást.²

A város azonban, mely már Bethlen idejében is maga szedte a harangozási díjat és azt Szent Mihály templomának költségeire fordította, most is — elég meggondolatlanul — szedni kezdte a szokásos díjakat. Amint Draskovich erről értesült, 1648. júl. 6. Kéry által figyelmeztette a várost, hogy kötelező nyilatkozatuk és a királyi biztosok végzése szerint ne szedjenek harangozó pénzt sem az egyik, sem a másik felekezettől. A város azonban fel sem vette az intést s ez az ügy is azután sok más panasszal az 1649. évi országgyűlésen került szóba.

Ezen a gyűlésen özönével zúdították reá a vádakat, Draskovich és a jezsuiták most már a Sopronba beköltözött és itt mindjobban szaporodó r. katolikus világi embereket, különösen néhány magyar nemest biztattak fel az evangélikusok ellen. Kitérő szövetségest találtak szomszédjukban, a fiatal Nádasdy Ferenc

¹ *Conditiones per me ratificatas, juramento etiam coactivo introveniente, in Venerabili Capitulo Ecclesiae Jaurinensis revocare coactus fuerim; quae quidem conditiones cum de bono ordine servando viderentur fore necessariae, easdem per me bona fide observandas iterato promitto etc.* Fabó, Codex Dipl. 232. Tanácsjvk. 1646. Gamauf II. 225.

² A kérvényt közli Fabó, Cod. Dipl. 239. I. Vár. lev. Lad. LI. fasc. I. 21. Gamauf. Dokum. II. k. 2. r. A. 51. 226. I.

grófban is, ki a hitehagyottak szokása szerint üldözte elhagyott egyházát. Nádasdy és szomszédja, a szintén hitehagyott Megyery Zsigmond volt oly merész, hogy a már őfelsége által is megerősített 1647-iki törvények ellen utólag protestálni mert. Julius havában Draskovich János nádornak adták át ünnepélyes tiltakozásukat s elismervényt is kértek róla.¹ Ebben kijelentik, hogy a parasztnak a munkabéren kívül semmiféle joga sincs a földesúr birtokán, annál kevésbbé van joga a templomhoz; ezért az új törvényt ők úgy tekintik, mintha soha sem lett volna törvény. III. Ferdinánd korában ilyent megtorlás nélkül lehetett mondani.

Külön harcot indított Nádasdy Sopron ellen is, hol a kereszteségnek ő volt a patrónusa s a Szent György-utcában (a mai Koronavendéglő helyén) háza is volt. Erélyesen támogatta Vasvári Györgyöt (1649—50), a Peresztegről idejött új plebánust és a mind nagyobb számú r. kath. híveket, akik az ő vezetésével első sorban a vármegyét lármázták fel most a soproniak ellen. Itt látszott meg csak igazán az idők változása, a sok áttérésnek hatása. Előbb a vármegye közbenjáró és pártfogó volt, most pedig ellenség.

Mihelyt a király az országgyűlést 1649. jan. 25-re összehívta, a soproni r. katolikusok s ezek nevében még külön Nádasdy Ferenc gróf is összeírták a sérelmeket, melyeket még 1648. végén a vármegye elé terjesztettek.² Sikerült is itt hangulatot kelteni, s ennek hatása alatt szigorú utasítással küldték ki a követeket. Schwarz György és Grad György dec. 30. a megyegyűlésről referálva mondják el a tanácsban, hogy a r. katolikusok a harangozópénzt a plebánusnak követelik s a nemesek, különösen pedig Réchey György úr (Nádasdy prefektusa) sok más sérelmet is emlegettek: hogy r. katolikust nem fogadnak be a tanácsba, polgárleányt nem engednek r. katolikushoz férjhez menni, Vasváry helyett nem választanak más plebánust stb.³

A követek (az egyik Darázs István) instructiójának megpecsételése végett 1649. jan. 18. is tartottak megyegyűlést s itt ismét

¹ Zsilinszky M. Vallástügyi tárgy III. 3.

² Nádasdy magyar nyelvű jegyzéke. Vár. lev. Lad. X et K fasc. IV. 201. Gamauf. Dokum. II. 2. A. 57. c. 255. l. Sok aprólékos dolog is ebben: a képeket, reliquiákat kihányták, egy szegény leányzót a Lazaretumból kiűztek, akivel visiók és isteni dolgok történtek, dézsmaszedéskor igen költséges ebédet kívánnak stb.

³ Nádasdy protestált ellene, mert ő Szenttamási Máté csepregi plebánust akarta Sopronba hozni, ki az erőszakos térítéssel már eddig is nagy érdemeket szerzett. Tanácsjvk 1649. dec. 30. Gamauf II. 234.

sok régi és új panasz került szóba. Schwarz György és Zuana György visszajöven a megyegyűlésről, jan. 18. referálják a tanács előtt, hogy a soproni pápisták a vármegyéhez folyamodtak s a következőket követelik: 1. A plebánust ne az evangélikusok, hanem a róm. katolikusok válasszák, ha csak tizen volnának is.¹ 2. Szent Mihály templomát és az ispotályi templomot a harangozással együtt restitválják a pápistáknak. 3. Állítsanak föl külön r. kath. iskolát. 4. A róm. kath. papok, akár nemesek, akár nem, szabadon vihessenek be a városba idegen borokat. (Ezt főként a jezsuiták sürgették.) 4. Úgy a belső, mint a külső tanácsba r. katolikusokat is válasszanak.²

Így levén az ügy a vármegyén előkészítve, a soproni róm. katolikusok az országgyűlés elé is egy sérelmi jegyzéket terjesztettek. És Lippay György primás kieszközlte, hogy a király már 1649. márc. 10. szigorú vizsgálatot rendelt el e tárgyban. Eörsy Zsigmond, a volt alispán és Földes Ferenc vasvári prépost mint királyi biztosok márc. 23. és a következő napokban 10 kérdésre vonatkozólag 50 tanut hallgattak ki.³ A vallomások tartalmát röviden a következőkben közöljük.

Az 1. pontra, vagyis Szent Mihály, Szent György és Szent Erzsébet templomának elvételére vonatkozólag csak oly tanukat hallgattak ki, akik 1606-ban még csak gyermekek, vagy 8—15 éves ifjak voltak s most 40 év múlva csak arról tanuskodhattak, amit másoktól hallottak. Sok is volt tehát vallomásukban az eltérés, sőt ellenmondás. Így a 2-ik tanu, Mechéri Miklós, 29 éves soproni polgár például ezt vallja: „Hallotta nyilván, hogy Naprághi Dömötör kéremés szerint adta volt (Szent Mihály templomát) egy ideig a lutheránusoknak, míg plebánus vagy papok jönnek.” A 7-ik tanú, agilis Gombkötő Miklós 57 éves polgár pedig: „Tudja nyilván azt is, hogy Bondorfa mentek hatvanan vagy hetvenen bucsúra és Naprághi Dömötör is ott lévén, az soproni tanács odament és elkérték az kulcsot az szentegyházhoz, hogy predikálhassanak maguknak és ha a papok kívánják, visszaadják.” Az első és legtekintélyesebb tanu, Fenessy Mihály sopronmegyei táblabíró viszont ezeket mondta: „Tudja nyilván, hogy 1615.

¹ Ebből látni, hogy még 1649. is kevesen voltak a róm. katolikusok, mert különben ilyen kifejezést nem használtak volna.

² Végül pedig Rothenhofer ügyének sürgetésével is megbízták a követeket, de nem tudni, hogy mi volt ez. Gamauf II. 234.

³ Hist. Dipl. Appendix 92. Gamauf II. 235. Dokum. II. 2. A. 57. d. és E. 33.

esztendőben kijöven Erdélyből s szegény Náprágyi Dömötör érsek mellett szolgálván, hallotta attól, aki akkor ott volt, amikor itt az sopronyi városbeliek maguk autoritásával az itt való beneficiátus és parochialis szentegyházat, Szent Mihálynak dedíallottat, elfoglalták s azuta birják.¹

A tanuvalloítások többsége szerint itt 1649-ben még a róm. katolikusok között is az volt a vélemény, hogy Szent Mihály templomát a bécsi béke után maga Náprágyi püspök a kulcsok átadásával engedte át az evangélikusoknak s még egy 1681. évi sérelmi jegyzékben is, melyet a protestánsok a soproni országgyűlés elé akartak beadni s az 1683. megjelent „Das verwirrte Ungerland“ című történeti műben is úgy olvassuk, hogy Bocskay idejében Náprágyi püspök értesülvén az evangélikusok hűségéről és a templom védelmében tanúsított vitézségéről, ő maga adta át annak kulcsát Krámer Mátyás akkori polgármesternek.²

Megengedjük, hogy a hagyományos nézet ez volt és Náprágyi a sok ajándék és beneficium által lekötöztetve eleinte jó akaratú is volt a soproniak iránt; de r. kath. püspökről még sem lehet feltételezni — s ezt Gamauffal szemben mondjuk — hogy ő hivatalos formában, a kulcsok átadásával engedte volna át a középkorban épült főtemplomot az evangélikusoknak. De erre nem is volt szükség, mert hiszen a templom a kulcsokkal együtt a város birtokában volt, Bocskay hadai elől az egész klérus elfutott, „eretnekekre“ hagyta a templomokat. Fenesy, a legértelmesebb tanu, nem is vallja a hagyományos nézetet. Az ispotályi Szent Erzsébet-templomról már szólottunk és Szent György templomát most még nem követelték vissza.

A 2. pontra, az oltárokról vonatkozólag Fenesy Mihály azt vallotta, hogy Szent Mihály-templomában mintegy 20 oltár is van, de arról nem tud, hogy ezeket az evangélikusok szándékosan megrongálták volna. Itt ugyanis ami kár esett, azt még Bocskay hadai követték el. Csak a 25 éves Lóny Péter vallja, mint saját

¹ Gamauf II. 21. 22. és 237.

² Gravamina Anno 1681. in diaeta Sopr. Majestati exhiberi decreta quidem, verum postmodum ob certas rationes compendiate (Szabó K. Rmk. II. 1501): „Rudissus quondam D. Demetrius Napragy episc. Jaurinensis Sopronium veniens totiusque exantlati periculi serie ac constitutione illius temporis explorata, observatam legitimo regi suo fidem et praemissam repulsionem hostium, claves dicti templi ipsemet eorum magistro civium, quondam Mathiae Kramer et per eundem communitati evangelicae assignavit.“ Gamauf Dokumente II. 2. A. 57. f. 554. I. Ugyanez németül „Das verwirrte Ungerland“ (H. n. 1683.) 383. 1.

szemeivel látott dolgot, hogy az egyházi, a templomból való faragott képekkel fűtötte a kályháját s a 25 éves Varga Márton is megerősíti ezt. A két ifjú ember egy kissé nagyot mondott Nádasdy és a jezsuiták kedvéért. A soproniak már csak a folytonos ellenőrzés miatt is sokkal óvatosabbak voltak, mint sem hogy képrombolásra vetemedhettek volna. Szent György templomáról pedig az ötven éves Károlyi István azt vallotta, hogy ott Draskovich püspök idejében az ajtó fölül a faragott képeket levették s ezeket, valamint a lerombolt oltárokat szekéren szállították a város majorjába. Egy darabot, úgymond, mely a szekérről leesett, ő is haza vitt magával. De Draskovich, aki annyira ügyelt a soproniak minden dolgára, bizonyára nagy lármát ütött volna ebből is, ha igaz lett volna. 1638-ban, mint láttuk, építkezés csakugyan volt ebben a templomban, de nem képrombolás.

A 3. kérdésre vonatkozólag is, hogy hány beneficiumot és melyeket fordítottak a soproniak predikátoraik, kántoraik és tanítóik javadalmazására, csak nagy általánosságban és igen eltérőleg vallottak a tanuk. Fenesy szerint 3 beneficiumot használtak fel u. m. 1. a Kunigunda-beneficium mellett levő házat, mely nem lehetett más, mint Szent János beneficiuma. Fenesy tévesen nevezi Szent Orsolyáról.¹ 2. A Szentlélek-templommal szemközt épült házat (a keresztről nevezett második beneficiumot). Úgy de ezt a város az ispótnak engedte át.² 3. A Baróti Ferenc pozsonyi olvasó kanonok háza mellett levő házat, mely a Corpus Christi beneficiumé és 1636. vagy kevéssel utóbb a jezsuiták kapták meg.³ A három ház közül tehát az egyik elpusztult, a második a kórházé, a harmadik pedig a jezsuitáké volt. Így Fenesy vallomása nem volt terhelő a városra nézve. A régi is-

¹ Kunigunda beneficiuma mellett, mely a balfi utca elején a baloldalon állott és Gamauf korában Zobel szücs háza volt, más két beneficium is volt u. m. a Szentlélek-utca felől a Mindenszenteké, vagy a predikatura s a balfi kapu felől Szent Jánosé, melyet a tanuk s a jegyzőkönyvek pusztá háznak (ödes Haus) neveznek. Gamauf II. 242.

² Régóta Spitalhaus beim Kreuzbrunnen volt a neve. A kórház ezt 1763. Nastel Ádámnak adta el. A mai Szentlélek utca 3. sz. a. házban belül ma is szent szobor van a falban s alatta felirat, mely szerint Nastl Ádám 1764. építette. Gamauf korában Fink szücsé volt 237. sz. a. Egyik felől a régi johannita, másik felől a Visitatio Mariae beneficium volt a szomszédja. Gamauf korában e két szomszédház a Kund és Thirring családé volt. Póda Par. tört. 61. l.

³ Baróti beneficiuma „penes scholam literariam“, a régi latin iskola és a Corpus Christi beneficium háza között épült. Barótié Gamauf korában Fasching fésüs háza volt, a Corpus Christi beneficium pedig a Heimler-féle ház volt.

kolát is ő r. katolikusnak mondta ugyan, de voltaképen az is városi volt.

A 4. pontra, a harangozásra vonatkozólag nem tagadhatták, hogy a város azért díjat szedett, de 1649 óta többé ezt sem tették.

Az 5. pontra, a temetőhelyért való fizetésre vonatkozólag Fenesy azt vallotta, hogy Lackner Kristóf temetésekor is megkérték a plebánust és fizettek neki a Szent György templomába való temetkezésért is. És a 3-ik tanu, Sárkány István özvegye (született Sándor), szintén azt állította, hogy míg ő evangélikus volt, fizetett a plebánusnak a harangozásért és temetkező helyért. A r. katolikusok a protestáns világban bizonyára inkább a ferenciek vagy Szent János templomába temetkeztek. Lóny Mihály plebánust például a ferenciekhez temették, Draskovich püspököt pedig Szent János templomába.¹ A sirboltba temetkezőkért, valószínű, hogy fizettek előbb a plebánusnak, később a városnak, de a temetőkertbe ingyen és közösen temetkeztek evangélikusok és r. katolikusok. 1648-ban a tanács külön temetőt akart rendelni a r. katolikusoknak, de Draskovich Kéry plebánus által azt üzente, hogy csak maradjon meg az eddigi közös temető.²

A 6. pontra vonatkozólag, hogy a r. katolikusokat nem veszik fel a céhekbe, az ötven tanú egyetlen konkrét esetet sem tud felemlíteni, csak általánosságban erősítik többen is a vádat. Azzal pedig, hogy a tanács igazságtalanul bánik a r. katolikusokkal, csak Sárkány István hitehagyott özvegye vádolta őket; ő mondta, hogy rajta sérelem esett és nem kapott elégtételt. Helyesen felelték erre a soproniak, hogy bárkinek is jogában áll ügyét a tárnokmesterhez, mint a szab. kir. városok bírájához felebbezni.

A 7. pontra vonatkozólag, hogy vannak-e Sopronban vagyonos r. kath. nemesek és más tisztességes emberek, akik megérdemelnék, hogy nemcsak a külső, hanem a belső tanácsba is beválasszák őket, az ötven tanu közül egy sem nevez meg ilyeneket név szerint. És furcsa volt Nádasdyék és a jezsuiták részéről az ilyen vád, akik börtönbe vetették és halálra kinozták az áttérni nem akaró jobbágyokat s annál kevésbbé tűrték meg — ahol hatalmukban állott — protestánst az előljárók között.

A 8. pontra vonatkozólag, hogy r. katolikusok nem szerezhetik meg Sopronban a polgárjogot és így házat sem vásárolhatnak, Károli István tanu a maga példájára hivatkozik, akit sem

¹ Az 1646. egyházi számadás szerint. Gamauf II. 246.

² Tanácsjkönyv 1648. jul. 6. Gamauf II. 257,

a király, sem a nádor parancsára nem fogadtak be polgárnak, holott más bevándorolt külföldiek, mint Preining, Portzinger, Hackelsberger és mások a belső tanácsba is bejutottak. Hasonló panasza volt Steiger Jánosnak is, akinek állítólag maga a polgármester mondta, hogy r. katolikusok ezt a jogot csak nehezen szerezhetik meg. De a soproniak is méltán hivatkozhattak a hitehagyott földesurak szűkkeblűségére. S egyes békétlen nemesek felvétele ellen más okuk is lehetett, mint a valláskülönbség.

A 9. pontra, az ünnepek megtartására vonatkozólag Fenesy azt vallotta, hogy most már szelidebben bánnak a r. katolikusokkal Sopronban is. Más tanuk panasza szerint pedig Nyakavágó Szent János napján (aug. 29.) nem engedik meg a pápistáknak, hogy dolgozzanak. De mivel ez egyszersmind a mohácsi vész emléknapja volt, becsületükre válik az evang. németeknek, hogy a nemzeti ünnep megtartására ők szorították a r. kath. magyarokat.

A 10. pontra nézve, hogy panaszait az országgyűlés elé akarják-e terjeszteni, a tanuk mind igenlőleg válaszoltak.

Ezekén kívül az 1649. évi országgyűlésen még négy más panaszt is emeltek a soproniak ellen, amelyekre nézve nem volt tanúkihallgatás. A r. katolikusok ugyanis maguk akarták a plebánust választani, ami a város patronusi jogába ütközött. S külön r. kath. iskolát is kívántak, de a város a jezsuiták iskolájára utalt, mely neki úgy is nagy áldozatába került.

Harmadik panasz volt, hogy különíele ürügy alatt megakadályozzák a Bánfalvára való búcsujárást, amint legutóbb is husvét másnapján a Küllő helységben lakó Nagy Ferenc nemest nem bocsátották ki a külváros kapuján, míg az evang. vallású Gothay (Koltay) Pál nemest ugyanott kibocsátották.

Panasz volt végül az is, hogy Nádasdynak nem engedtek Szent János templomához sekrestyét építeni, a kőmivéseket fenyegetéssel tiltották el a munkától. A soproniak erre azt felelték, hogy Nádasdy a templommal és beneficiummal telket is engedett át a jezsuitáknak, akiknek pedig országos törvény tiltja meg, hogy Magyarországon állandó birtokot szerezzenek.

A r. katolikusok mind e panaszokat felvették sérelmeik közé s a soproniakat, akik szerintük már fenyegetődni is merészeltek, az 1647. évi törvény alapján a hűtlenség vétségében (nota infidelitatis) akarták elmarasztaltatni.¹ De a soproniak sem késtek

¹ Hist. Dipl. App. 92. 1. Zsilinszky, Vallásügyi tárgy. III. 37.

a felelettel. A legtöbb vádnak alaptalanságát kimutatták, egyes pontokat pedig, mint szóra sem érdemeseket, teljesen mellőztek.¹

És a soproni követek, Schwarz György és Grad György, akikhez időnként mások is felutaztak Pozsonyba, elég jól forgolódtak az országgyűlésen, mert a soproniak ellen semmiféle elmarasztaló végzést nem hoztak. A fenyegető vészfellegek nyomtalanul oszlottak el. Az egész hosszú perből nem lett más kára a városnak, mint hogy a harangozópénzt ezután nem szedte, hanem ingyen harangoztatott mind a két felekezetnek egyaránt. Wittnyédy, mint megyei tisztségviselő ezen az országgyűlésen már nem Sopront, hanem Erdődy Bálint gróf özvegyét, Révay Zsófiát képviselte.²

Hogy a soproniak pere oly szerencsés lefolyású volt, ebben nagy része lehetett annak is, hogy Draskovich püspök az ország színe előtt már meglehetősen lejárt a magát. Nagy zsarolásai nyilvánvalókká lettek. Lippay György primás a püspöki jövödelmeit letiltotta, az országgyűlés pedig 25,000 forint kártérítésre ítélte.

A soproniakkal élete végéig harcban állott. Midőn Vasvári plebánus korai lemondása után 1650. *Fenesy* Mihály szombathelyi plebánust választották meg, Draskovich ezt sem erősítette meg. Maguknak a soproni r. katolikusoknak sem kellett az új plebánus és Lippay primáshoz folyamodtak ellene. Draskovich egy erélyes hangú levélben magát Fenesyt szólítá fel a lemondásra³, aki végre is jobbnak találta, hogy Szombathelyen maradjon. Az utódját, Wittnyédy Ferencet is 1650. okt. 4. még Draskovich erősítette meg.

Draskovich ekkor már Bécsben orvosoltatta magát, a nyáron is betegsége miatt időzött Pozsonyban. A jezsuiták Dobronoki fentebbi szemrehányó levele (l. 322. l.) után „jobban megkötötték vele a dolog csomóját“, vagyis Vitellesco generálishoz írt levele alapján formális kötelezvényt csikartak ki tőle. Dobronoki széljegyzete szerint, nem írta volna alá, ha ez a levél nincs a kezükben. Így a halálhoz közel, mikor látta, hogy a sok összeharácsolt

¹ Hist. Dipl. App. 98. l. Zsilinszky i. m. III. 47. Gamauf II. 239. Dokum. II. 2. A. 57. e.

² Zsilinszky i. m. III. 17. Payr S. Révay Judit 10. és 24. l.

³ „Nem arra való Kegyelmed — írja neki 1650. máj. 19. — és mindjárt tartozzék resignálni a Tanácsnak s üljön vesztteg Kgd Szombathelyin, ha azt is nem akarja elvesztetni, akit bír. Azért jó fráter, fogadj szót, különben bizony el nem kerülöd az excommunicatiót mint contumax és a tömlöcöt és minden beneficiumoktól priváltatol. Póda, Par. tört. 43. l.

vagyont nem viheti magával, 1650. okt. 28. Bécsben kelt német nyelvű végrendeletében csakugyan 40.000 rajnai forintot hagyott a soproni jezsuitáknak, mely abból a kölcsönből lesz kifizetendő, amellyel neki a magyaróvári harmincados hivatal tartozik.¹ Draskovich még ebben az évben meghalt és Sopronban Szent János templomába a jezsuita atyákhoz temették. A győri káptalan, mellyel annyi baja volt, talán nem is szívesen adott volna neki sirhelyet. Utóda, Püsky János, hosszú memorandumban sorolja fel zsarolásait és foszlogatásait s végrendeletének megsemmisítését kéri a királytól, mivel a bűnös úton szerzett vagyont nem lehet jogos tulajdonnak tekinteni s így elődje nem is rendelkezhetett felette.

Az új plebánus, *Wittnyédy* Ferenc (1650—66) és az új püspök, Püsky János (1651—57) idejében ismét sok és hosszú pere volt a városnak. Wittnyédy, mint 34 éves fiatal ember Sárvárról, tehát Nádasdy Ferenc városából került Sopronba. Az itteni r. katolikusok eleinte nem akarták. Azt mondták róla, hogy inkább kell neki a nyulászat és madarászat, mint a templombeli dolgok.² Folyamodásában mint a tanácsnak „esméretlen káplánja” írta alá nevét. Gamauf a volt soproni jegyző testvérének mondja. De ezt tévedésnek tartom, mert Wittnyédy István sem leveleiben, sem családi emlékkönyvében egyetlen szóval sem emlékezik róla. Valószínűleg csak rokona, talán unokatestvére volt. Hívei az új plebánust mind jobban megszerették, mert igen erélyesen képviselte ügyöket. E tekintetben ő is igazi Wittnyédy volt. Korán lett pápoczi prépost, mint ilyen volt jelen az 1655. évi országgyűlésen. És Sopronban is sok új alkotás fűződik nevéhez. Igen buzgó káplánja volt Kaleschiák Péter, egy már idősebb férfiú, aki előbb Lánzséron és Fülesen volt plebánus s csak orvosi gyógykezeltetés céljából jött Sopronba.

A két új buzgó lelki vezér a r. katolikusok régi vágyát, Szent Mihály templomának visszaszerzését akarta végre megvalósítani. Erre törekedett már Draskovich is, azért ügyelt titokban is oly gondosan a templomban levő szent tárgyakra. Arra a hirre, hogy az evangélikusok a templom belsejét kijavítani akarják, 1648. júl. 8. átüzent a tanácsnak, hogy az oltárokat el ne távolítsák, mert azok rejtett fülkéiben még sok ereklye van. De a

¹ Archiv. Budense. Colleg. Soproniense S. J. fasc. VI. 34. Horváth Kristóf, A sopr. kath. gimn. tört. 23. l.

² Póda E. A sopr. par. tört. 43. és 48. l.

város ezt figyelemre sem méltatta.¹ Még az ő biztatására történt, hogy az 1649. évi országgyűlésen magát a templomot is köveztették a r. katolikusok.

A renoválással azonban tovább már nem lehetett várni. A külső tanács már 1638. is sürgette, hogy mind a kettőnek, de különösen Szent Mihály templomának belsejét kijavítsák. A tornyot 1646-ban már vasabroncsokkal kellett megerősíteni.² S már az egész boltozat is, miként a későbbi periratokban említik, beszakadással fenyegetődzött. Az előkelő osztrák exuláns családok mélyen megbotránkoztak a templom elhanyagolt állapotán.

Kaleschiák káplán is elszomorító képet fest a soproni templomról. Két kisebb oltárnak ereklyéket rejtő kövei össze voltak törve „kétségtelenül a háborus világ óta” — írja ő is. A keresztelő kő meg éppen három darabban hevert széttörve, egyedül a csonka törzse állott ott pusztán a templom közepén. A képeket befedve a Szentlélek-templom zugaiba rakták félre. Csak egy kelyhe és ciboriuma volt a templomnak. A monstranciát Káldy Mihály plebánus hűtlen szolgálja ellopta, eltördelte és Győrött eladta, amiért ott elfogták és meg is égették. Az összetördelt monstranciából azután a vargamester urak (*domini artis sutoriae magistri*) egy új kelyhet és ciboriumot csináltattak. A templomban volt Köntös János plebánus festett arcképe is. A régi templomi zászlót, melyen Szent Mihály arkangyal képe volt a város címerével s melyet a bánfalvi processzió alkalmával szoktak használni, Medvedics Miklós javíttatta ki, a Viczay és Réchey nagyságos asszonyok pedig új miseruhákat adományoztak.³

Hogy a tűrhetetlen állapoton segítsenek és az ősi templomot, melyet még Bocskay hadai dultak fel, az összeomlástól megmentsék, 1651-ben végre belekezdtek az építésbe. Ennek hírére azonban Püsky János püspök nevében május 12. Cziráky Ádám sopronmegyei alispán és nádori protonotárius személyesen jelent meg a tanács előtt és ünnepélyesen protestált az ellen, hogy Szent Mihály templomából az oltárokat eltávolítsák; sőt követelte, hogy a kisebb oltárokat is, melyek onnan már elkerültek, állítsák vissza. A belső tanács május 24-én ezt a külső tanáccsal

¹ Tanácsjkv 1648. Gamauf II. 256.

² Dass beide Kirchen, sonderlichen aber die St. Michaelis Kirchen inwendig mechte renoviert werden. Sopr. mon. I. 460. Póda i. m. 43. I. szól a templom északi alapzatába falazott emléktábláról, mely a javítást tanúsítja.

³ Póda E. A sopr. par. tört. 46. I.

is közölte s ennek az volt a határozata; „Mivel a dolgot már elkezdték, s mivel úgy Szent Mihály, mint Szent György temploma a mienk, Isten nevében tehát csak folytassuk, aki meg fog bennünket oltalmazni. Mert ellenkező esetben, ha e protestatio által elijesztetjük magunkat, az ellenfél majd azt hiszi, hogy igen nagy triumphust aratott.“¹

Július 15-én tehát tovább folytatták a templom restaurálását. A megrongált képeket és a szintén rossz állapotban levő kisebb oltárokat is eltávolították. A falakat kijavították, a karzatot megnagyobbították és új padokat készítettek. Ugyanekkor egy új oltárt és új orgonát is állítottak fel a templomban. Az összes kiadások összege Wittnyédy szerint 4000 forint volt, amelynek egy részét a bécsi evang. hitrokonok adták, a többit pedig a helybeliek közt gyűjtötték össze. A belvárosban Hackl János és Pfauenschwanz Pál, a külvárosban Treppel Lőrinc, Payer Mihály (aki apja krónikáját tovább folytatta), Reisch Benedek kötélgyártó és Hinderer Márton volt a gyűjtő. Az oltárt és a szószék tetejét báró Greissen Rudolf és több tekintélyes osztrák exuláns csináltatta a maga költségén. A kádár legények az építés után külön folyamodtak a tanácshoz, hogy az új karzaton jobb helyet adjanak nekik, mert régi ülőhelyüket, melyet 1618. a maguk költségén csináltattak, lebontották.²

Még egészen el sem készült a nagyobb szabású átalakítás, midőn szept. 15-én Fohnay Ferenc vasvári prépost és Aszalay István helyettes országbíró a királynak szept. 3. kelt rendeletével itt termettek Sopronban. Az volt a vád, hogy a templomban tatarozás ürügye alatt az összes felszentelt és javadalmas oltárokat fenekestől felforgatták, az ereklyéket szétszórták, a képeket összetörték stb. Fényes nagy társaság is jött a biztosokkal, hogy a várost még jobban megijessék. Velük volt Püsky János győri, Szelepcsényi György nyitrai püspök és kancellár, Tarnóczi Mátyás váci, Rohonczy István csanádi püspök, gróf Nádasdy Ferenc, gróf Héderváry, Cziráky Ádám sopronmegyei és Meszlény Benedek vas megyei alispán. Reggeli 7 órakor érkeztek meg, az éjszakát talán Rákoson a püspöknél, vagy Kereszturott Nádasdynál töltötték. Sopronban a püspök házába szálltak és itt mint törvény-

¹ Tanácsjkv 1651. Gamauf II. 258.

² Petz krónikája 1651. júl. 13. és 15. A kádármesterekkel a legények e tárgyban 1618. külön egyezkedést is kötöttek. Vár. lev. Lad. XXXV. et KK. fasc. I. 1. Gamauf II. 258.

szék ülven egybe, 10 órakor magok elé idézték a polgármestert és városbíró, akikkel a két tanács tagjait is összehívták. Ezek előtt Foltay Ferenc és Aszalay a városházán felolvasta a királyi rendeletet s a tanács feleletét be sem várva eltávoztak, hogy megvizsgálják a templomot. Déli 12 órakor indult el a küldöttség és egész fényes kíséretük a templom felé, egy részük hintón, a többiek gyalog. Mikor a városháza elé értek, itt Foltay János, a város prókátora és négy tanácsos kiment elibök és kérték őket, legyenek türelemmel, míg a tanács nyilatkozata elkészül. De ők ezt be nem várva tovább mentek.

A külső és belső tanács pedig ezalatt egyhangulag megállapodott abban, hogy nem bocsátják be őket a templomba. Attól féltek ugyanis, hogy azonnal elveszik tőlük. A fényes társaság tehát zárva találta a templomot s az előljárók kijelentették nekik: ám lássák, mit cselekesznek, ha erőszakhoz nyulnak, a polgárság is kockára teszi akár életét és véréit is. S mivel a nagy néptömeg csakugyan mindenre elszántan állt a templom körül, a bizottság nem tehetett mást, mint protestált és szállására vonult vissza. Állítólag itt néhány (bizonyára r. kath.) tanut is kihallgattak.¹

Más napon szept. 16. a két tanács megismételte előbbi határozatát s kölcsönösen megegyeztek abban, hogy a küldöttek hívására senki magánosan nem jelenik meg a püspök házában és a történt változtatásokról nem is fog eskü alatt vallomást tenni. Szavukat megtartották és így a fényes küldöttség másnap szept. 17. minden eredmény nélkül hagyta el Sopront. A polgárok annyira óvatosak voltak és annyira nem bíztak az urakban, hogy ezen a napon, jóllehet vasárnap volt, Szent Mihály templomát nem nyitották fel. Német predikáció csak Szent György templomában volt, magyar beszéd pedig az ispotályi templomban.²

El lehet gondolni, hogy a püspök és társai milyen panaszlevelet terjesztettek a király elé, midőn a város annyi főpapot és főurat tiltott ki a templomból. De sietve küldött jelentést a történtekekről maga Sopron is. És itt volt most ismét szükség az éles eszű Wittnyédynek prókatori tollára, aki maga is mint szemtanú volt jelen a városházán.

A város felirata szept. 16. kelt. Elmondja röviden a biztosok eljárását és okát adja, hogy válasziratuknak elfogadása és elolva-

¹ Petz krónikája 1651. szept. 15. Gamauf II. 259. Wittnyédnek egy magyar főúrhoz (Zrinyi M.) szept. 16. írt levele. Révész. Figyelmező 1871. 142. l.

² Petz krónikája 1651. szept. 17.

sása nélkül miért nem nyíthatták fel a templomot. A rombolást a templomban még Bocskay idejében a törökök és tatárok követték el. Ereklyét a rombolás után csak egyet találtak, mely nem az oltárban volt (miként ő felségének tévesen jelentették), hanem a feszület üregében elrejtve. S a püspök kérdésére a polgármester ki is jelentette, hogy az ereklye megvan, a városházán tisztességes helyen őrzik, s ha a püspök kívánja, át is adják neki. Wittnyédy 1652. Hosszutóthi István kőszegi birónak is az ereklyék gondos megőrzését ajánlja. „A soproni reliquiák — írja — most is a tanácsházban vannak.”¹

Wittnyédy az ügyet még szept. 16. mivel Pálffy nádor Bajmórcra utazott, ennek bizalmasával (talán Zrinyi M.) is közölte és a körülmények bővebb leírásával kéri ennek és a nádornak partfogását. Szerinte az evangélikusok a templomot méltán tarthatják a magukénak, mert az 1647. évi törvény alapján a kiküldött királyi biztosok is Draskovich győri püspök meghallgatása után nekik ítélték oda. A tatározásra s ezzel együtt a lefoszlott oltártöredékek eltávolítására pedig szükség volt, mert különben az ősi templom romba dőlt volna. És peres uton is ezt az ügyet nem grófok és főpapok, hanem az erre illetékes más bíróság (a tárnokmester) elé kellett volna terjeszteni.²

Pálffy Pál nádor, Wittnyédy jó embere, ez ügyben már szept. 20. Bajmórcról igen kedvező javaslatot terjesztett a király elé. Protestáns ember sem védhette volna jobban a soproniakat. Mintha csak maga Wittnyédy fogalmazta volna. Pálffy is azt ajánlja, hogy a győri püspököt, ha valami követelése van, a rendes perútra kell utasítani. A templom kijavítására, ami 4000 forintnál is többbe került, nagy szükség volt, mert a torony több helyen megrepedezett és leomlással fenyegetett. Attól lehetett már félni, hogy ledől és a templom boltozatát is a belejáró nép veszélyeztetésével betöri. Az oltárokat és képeket pedig a törökök és tatárok Bocskay idejében annyira elcsúfították, hogy e miatt néhány asszony ráfeledkezvén, hasonló alakú gyermeket szült, amire nézve a soproniak ő felségétől és a nádortól már vizsgálatot is kértek. Attól pedig nem kell tartani, hogy a soproniak az oltárok eltávolításával ezeknek jóvödelmét lefoglalják és más célra fordítják,

¹ A feliratot Szaszinek V. kéziratából közli Fabó A. Révész, Figyelmező 1871. 282. A Hosszutóthihoz írt levél: Révész, Figyelmező 1872. 45. 1.

² Szaszinek kéziratából Fabó A. Figyelmező 1871. 142.

³ Révész, Figyelmező, 1871. 384. 1.

a mellékelt jegyzék szerint most is 18 oltár jövődelmét élvezik a r. katolikusok és a megüresedett beneficiumot nyomban másnak adják.

Wittnyédy ez ügyről való véleményét okt. 21. nagy bosszúsággal írja meg Sárospatakra is Klobusiczky Andrásnak, Lórántfy Zsuzsánna fejedelemasszony főtisztjének. „Az mi szentegyházunk végett való processus — írja — csúfos terminusokban vagyon, az várost, status levén, minden diplomák és ország szabadsága ellen porrá akarják csinálni, azt svadeálták ő felségének, hogy a várossal mint jobbágyival procedálhat és erre nézve in poena criminis laesae Majestatis igyekeznek convíncálni őket, jus patronatusságukat velek elvesztetni, az tanácsot reformálni és valahány ezer németre való quartéllyal angariálni. Itélje meg kegyelmed, micsoda hazafiak ezek. Bizony ha az szegény uram (Zrinyi vagy II. Rákóczy György) őket sokszor meg nem akadályozná, üdönnap előtt rontanák el országunk szabadságát.”¹

A fenyegető veszedelem elhárítására Sopron minden lehető megtett most is. Csak a követek költsége, akik ez ügyben fáradoztak, több volt mint 300 font denár. De a megkezdett nagy munkát mégis végrehajtották. November 18-án megérkezett az új orgona, melyet a kőből épült karzaton négy nap alatt állítottak fel. Tíz nappal később nov. 28. a város még két szülöttét, Sowitsch Kristófot és Zuana Kristófot Harkán Musay Gergely püspök által lelkésszé avattatta, az utóbbit Pomogyra, az elsőt pedig a maga számára. Azután advent első vasárnapján 1651. dec. 3-án a nagy költséggel renovált templomot ünnepélyes módon buzgó énekkel, imádsággal és egyházi zenével felavatták. Délelőtt Schubert János predikált, délután a szintén soproni születésű Lang Mátyás, az esti könyörgést pedig Sowitsch Kristóf mondta.²

A város még jól ki sem bontakozott a templomperből, midőn a Bánfalvára visszatelepedett *pálosok* is egy hallatlan, mérész követeléssel léptek fel. Ezek itt nagy szegénységgel küzdöttek s eleinte csak a körülöttük levő szép erdőkben akartak a fával szabadon gazdálkodni. De midőn a város ezt meg nem engedte, egy vakmerő kísérlettel egyszerre akartak meggazdagodni. Hamis oklevelet készítettek, amint erre a középkor óta,

¹ Szilágyi S. Tanulmányok II. 238. és Payr, Ehtört. Eml. 224. I. E levelében Hackl János polgár fiát is ajánlja, aki magyar szót tanulni mehetett Sárospatakra.

² 1651. évi számadás. Payr, Eht. Eml. 86. Petz krónikája 1651. dec. 3. Gamauf II. 261. és Payer krónikája 1651.

sajnos, nem egyszer vetemedtek kapzsi és hatalomra vágyó egyházi emberek.

Gieskircher Ferenc, a bánfalvi pálosok priorja és Fedoróczi Péter procurator 1653. ápr. 5. Szombathelyen egy alapítólevelet mutatott be a vasvári káptalan előtt s erről egy hivatalos kiadványt (transsumtio, átirat, másolat) kértek. E szerint a soproni magistratus 1482. évi jul. 15. arra kötelezte volna magát, hogy Bánfalván Szent Farkas temploma mellett zárdát épít és tart fenn a pálosok részére s ezen kívül egy házat a mellette levő gyümölcsös kerttel, valamint három szőlőt ad át nekik szabad birtokul örökre; továbbá a két szomszédos erdős halmot is rendelkezésükre bocsátja és az építésre annyi fát ad, amennyi szükséges. Mind ezeken felül végre Sopron a városi pénztárból évi 100 imperialist, (sic!) fizet nekik, amit ha elmulasztana, akkor 100 ducatum (sic!) fizet szigorú bírsággal.¹

Jóllehet az oklevél a benne előforduló vastag anachronismussal és képtelen feltételekkel igen ügyetlen hamisítvány volt,² azért a pálosok mégis felléptek vele és követelték a 100 imperialist (birodalmi tallért) s a többi járulékot. A várost a felháborító merénylet bármennyire bosszantotta is, nem tehetett egyebet, mint hogy a káptalantól május 28. ő is másolatot vett a hamisítványról, s a vármegye előtt nov. 10. protestált.³ De ennek ellenére is a vármegye már 1654. bíróilag felszólította a várost, hogy a pálosoknak a pénzt fizesse meg. És csak az alispáni hivatalban történt változás (Horváth után Bezerédy) miatt huzódott a dolog 1656-ig. Ebben az évben máj. 2. királyi rendelet is jelent meg és ezzel veszi kezdetét a hosszú per. A jó atyák, mivel a város szerintük 1552 óta nem fizetett, tehát több mint száz évre a 100—100 arany (ducatus) évi bírságot is követelték. Ezért már érdemes volt oklevelet koholni. De hát okosabban csinálhatták volna,

Tiltakozásában a város prókátora méltán mondja, hogy az 1482-re datált hamisítványban az imperiális (tallér) és ducatus szavak használata anachronismus, mert az első tallért csak 1518-ban Csehországban Joachimsthalban verték, innen is nyerte Thaler vagy Vallense nevét. Imperialisnak (thalleri imperiales) pedig csak 1525 óta nevezték a tallért, amióta azt az imperiumban a német

¹ Gamauf II. 262. Dokum. II. 2. A. 63.

² A róla szóló jogi értekezés Gamauf, Dokum. II. 2. A. 64.

³ Gamauf II. 263. Dokum. II. 2. A. 65. 66.

fejedelmek (electores et principes) is nagyobb mennyiségben kezdték verezni és forgalomba hozni. 1482-ben tehát ezt a szót és pénznemet még nem ismerték.¹

A ducatus pedig velencei és genuai szó. Ducatus nevű arany-pénzt a velencei dux (doge) veretett, innen ered a neve. Ez a pénz csak Ulászló királynak 1513. évi VI. decretumával lett Magyarországon érvényes, tehát 1482. a pálosok még ducatusokat sem kaphattak. De azért a beállott pápista világban, mikor püspökök voltak a bírák és kancellárok, az ilyen pert is bátran lehetett az eretnekek ellen folytatni. Sopronban is csak 13 év múlva, 1666-ban fog ez majd, s akkor is csak alkuval és egyességgel véget érni. Alább erre visszatérünk.²

A püspök és a barátok után Wittnyédy plebánus sem marad el, ő is pert kezd a város ellen. A régi ususra hivatkozva ugyanis szabad favágatást követelt a város erdeiben, hogy onnan hordathassa a fát, ahonnan neki tetszik. Ezen kívül gesztenyés erdőt is akart a plebániához szerezni. A mai nap is úgynevezett Papréten pedig megtiltotta, hogy arra a szomszédos kertekből ajtót nyissanak s rajta gyalogutat tapossanak. Pálffy Pál nádor ez ügyben 1653. Sexagesimae vasárnapján a győri káptalant küldte ki tanúk kihallgatása végett. Kéry Jánost és Vasvári György volt plebánusukat s Lónyi Jánost és Lakos Jánost, a plebánus volt szolgáit hallgatták ki Mátyás napja után való csütörtökön. Kéry szerint Steiner Jakab polgármester a nyéki mély völgytől jobbra eső erdőt jelölte ki a plebánusnak s abból annyit vágathatott, amennyit akart. De gesztenyés erdőről nem volt tudomása. A papréten pedig csak négy gyalogút volt, az egyik Lónyi kertjéből vezetett a patak mellett, a második Steiner Jakáb, a harmadik Káldy Ferenc kertjéből, a negyedik pedig a belső patak mellett, mely azonban tilalmas volt s a többi hármat is csak a plebánus engedelmével használhatták. A plebánus a réten füvet sarlózó és vásznat fehéritő leányokat is megzálogolta, sőt az öreg Artner polgármester sörtésmarháit is meglövdöztette.³ Hogy milyen kimenetele lett a pernek, azt nem tudjuk, mert többé nem esik szó róla.

Két évvel később pedig az osztrák exulánsok miatt emelt panaszt a város előtt. 1655. ápr. 12. ugyanis Fenesy Mihály és

¹ Gamauf, Dokum. II. 2. A. 64. 289. 1.

² Az esetet Póda is említi. A sopr. par. tört. 89. 1.

³ Póda, A sopr. par. tört. 44. 1.

Nátel János megyei assessorok által üzenté a tanácsnak, hogy eddig az ő tudta nélkül nem volt szokás az exulánsokat sem a temetőbe, sem a Szent Mihály-templom sírboltjába temetni, most pedig egy idegen urat, aki istentiszteletre jött Sopronba s itt váratlanul elhalt, a sírboltba temettek el és úgy hallja, hogy Raumschüssel exulans urat is oda fogják temetni. Ő tehát ez ellen ünnepélyesen protestál, és ha elégtételt nem adnak neki, az országgyűlés elé viszi panaszát.¹ De a tanács erélyesen válaszolt, hivatkozva a temetőhöz és sírbolthoz való ősi jogára s ezzel, úgy látszik, el is hallgattatta a mind merészebben fellépő plebánust.

1656-ban ismét új kívánsága volt, melyet a r. katolikus hivek és gróf Nádasdy Ferenc által terjesztett a tanács elé. Azt követelte ugyanis, hogy a város a processziók alkalmával Szent Mihály és Szent György templomának harangjait is huzzassa meg. A tanács azonban az 1647. évi országgyűlés által kiküldött biztosokra hivatkozott, akikkel a megegyezés úgy történt, hogy csak temetések alkalmával fognak mind a két egyházfelekezetnek harangoztatni. Még akkor sem harangoztak a processziókhoz — mondja a tanács — mikor a harangokat a r. katolikusok a maguk számára akarták lefoglalni.²

Így III. Ferdinánd idejében is, midőn oly sok és heves támadást intéztek Sopronban az evangélikusok ellen, nem veszítettek mást, mint a Kirchhaus nevű épületet, melyet a jezsuitáknak kellett átadni és a harangozási díjat, melyet a város ezután egyik felekezettől sem szedett.

c) Istentisztelet, iskola és erkölcsi élet.

Ily erővel pedig a nehéz küzdelmes időkben azért tudtak megállni, mert a jeles világi vezérek mellett egyszersmind kiváló lelkesek is örködték a gyülekezet jogai felett s ezek ápolták hiveikben a hitbuzgóság és áldozatkészség tüztét. *Schubert* Pál még 1649-ig vezette a gyülekezet dolgait. Ádvent 2. vasárnapján még Szent Mihály templomában predikált s dec. 13-án inár meghalt. 65 évet élt s a nevezett templom sírboltjába temették. A soproni

¹ Az első előkelő exulánst nem ismerjük. A második Raumschüssel György (von Schönegg) volt, aki e szerint 1655. Sopronban halt meg. Özvegye, Puchheim Margit 1664-ben 2000 frt alapítványt hagyott a gyülekezetnek. Gamauf II. 265. Tanácskv. 1655. ápr. 12.

² Tanácskönyv. 1656. júl. 3. Gamauf II. 267.

születésű *Unger Joakim* (1629—40),¹ az augsburgi *M. Bardeller* Mátyás (1636—44), a felsőausztriai vöklabrucki *M. Neueller* János Jakab (1644—50)² és kilenc éven át saját fia *Schubert* János (1640—64) segédkeztek mellette mint másod- és harmad-lelkészek.

Az ifjabb Schubert is apjához méltó lelkésze volt Sopronnak.³ Apja halála után őt választották meg esperesnek, amikor ez a 16 gyülekezet tartozott a felügyelete alá: Sopron, Ágialva, Somfalva, Borbolya, Ruszt, Medgyes, Balf, Harka, Felsőpéterfa, Veperd, Csáva, Köhalom, Bánya (Büringsdorf), Röth (Rattersdorf), Pergelin (Pilgersdorf) és Léka.⁴ 1651-ben jelen volt az újonnan épült ruszti templom felavatásán. 1652-ben és 1656-ban pedig Müller Mátyás kőszegi esperessel együtt Musay Gergely püspököt kísérte egyházlátogató körútján. Még csak 49 éves volt, midőn lelkészkedésének 25. évében elhunyt.⁵

Schubert János másodlelkész mellé a soproniak 1650-ben primáriusnak egy kiváló földijüket, *Lang* Mátyást (1650—1682) választották meg, aki mint wittenbergi fiatal diakónus, Luther szószékéről prédikált a vártemplomban. Lang 1622. született, atyja egy vagyonosabb soproni varga volt, akire nézve jellemző, hogy Liebezeit Márton, Iglauból elűzött morva lelkészt magához fogadta és 15 éven át tartotta a házában. Lang Mátyást is gyermekkorában ez tanította. A soproni gimnáziumot végig járván 1642. Breslauban, 1643. Wittenbergben folytatta tanulmányait. Az utóbbi helyen öt évet töltött, itt is avatták fel 1649. és a wittenbergi

¹ Breslauban 1621. és Wittenbergben 1622—24. tanult 38 éves korában halt meg 1640. febr. 19. Nyomatott művei: *Dissertatio metaphysica de Vero*. Wittenberg 1622. és *Oratio de fideli sanctorum Angelorum ministerio*. Wittenberg 1623. Szabónál hiányoznak.

² Pfister János ruszti lelkész mondott felette halotti beszédet. *Ehrenge-dechniss*, Regensburg 1651. 4. r. 22. levél. Versket Schubert J. Lang M. Sárfoi M. és Lagus Jakab veperd-kaboldi lelkész irtak hozzá. Szabó K. Rmk. III. 1776. Akad. Ráth Gy. kvf.

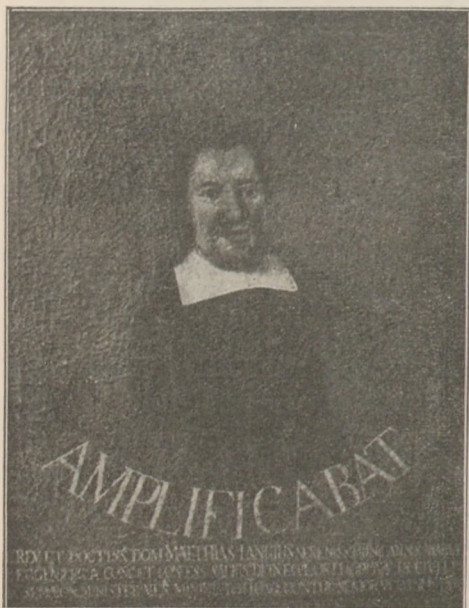
³ Iglauban született, Wittenbergben tanult, hol 1636. két disputatiót adott ki; *De principio et principiato. De spiritu et intelligentia*. (Szabónál hiányoznak.) Kis Bertalan püspök avatta fel Sárvárott 1640. márc. 28. Payr, Eht. Eml. 77.

⁴ A Fertőn túl levő helységek, Ilmic, Pomogy stb. egészen Köpcsényig 1647. után a dunáninneni kerülethez tartoztak.

⁵ Gamauf jegyzéke és Haynóczi Lexikona, Gamauf II. 554. Fia lehetett az a Schubert János András, ki Altdorfban 1662. *Disp. phil. theol. Photinianis opposita de natura et essentia Luminis naturae c.* füzetet adott ki. 4. r. 13. lev. Adami Mátyás soproni fi versben üdvözölte. Szabó K. Rmk. III. 2155. Múz.

vártemplomhoz a negyedik diakonusi állásra hívták meg. A soproniak a nagyreményű ifjúnak pályafutását a külföldön is figyelemmel kísérték s az ifjú Lang is egyik értekezését a másik után adta ki és küldte meg szülővárosának. A polgárságot nagy büszkeséggel töltötte el, hogy Luther szószékére egy soproni ifjút tartottak méltónak.

Így történt, hogy Schubert Pál esperes halála után, bár ennek

Lang Máttyás soproni lelkész.

fia is méltó lett volna apja helyére, mégis nem őt, hanem a 27 éves Lang Mátyást hívták meg primárius lelkésznek. Ritka kitüntetés volt ez, de a tehetséges és buzgó ifjú be is váltotta a hozzá fűzött reményeket. Az 1650. évi jun. 24. mondta első beszédét Szent Mihály templomában s kedvelt papjuk lett hamarosan a Sopronban lakó osztrák menekülteknek is. Eitzing Mária báró kisasszony, Zinzendorf Katalin és báró Greyszen Rudolf felett mondott halotti beszédei nyomtatásban is megjelentek.¹

A római egyházzal már mint wittenbergi diakonus is polemiát kezdett.² Mint soproni lelkész pedig 1652. Kedd Jodók bécsi jezsuitának Religionsspiegel című munkájára felelt meg, melyben ez a lutheránus lelkészekhez intézett kérdést. Lang ezt a feleletét (Zwölf Schlussreden)³ néhány kegyes keresztyénnek kértére tette közzé. Kedd jezsuita egy prágai Appendixben folytatta a vitát, Lang pedig „Apologia veritatis” című könyvében kelt előbbi tételeinek védelmére.⁴ Langnak időközben a soproni jezsuitákkal

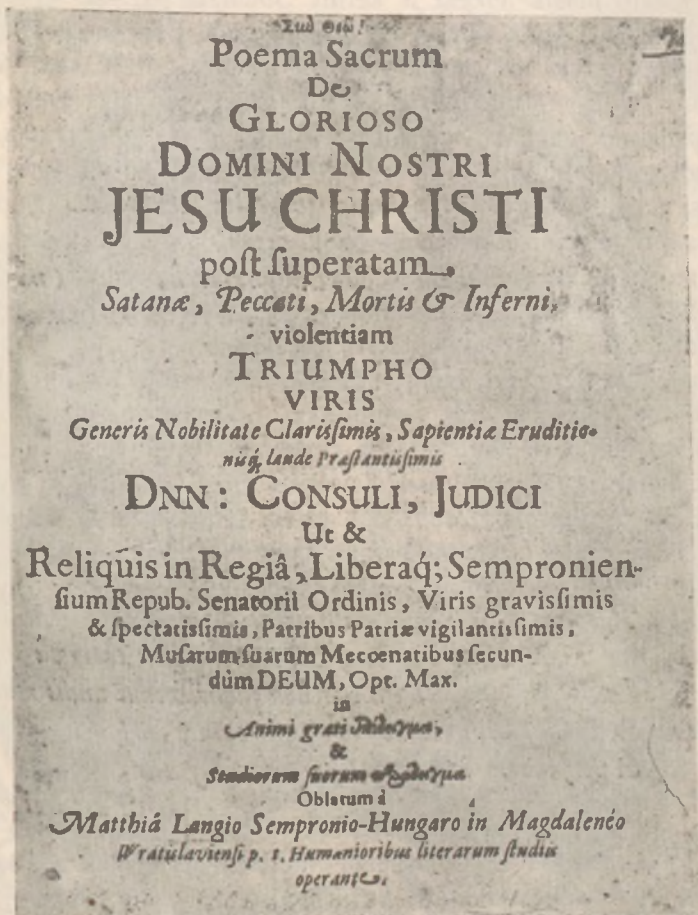
¹ Regensburg 1651. Nürnberg 1654., 1660. Szabó K. Rmk. II. 1775. 1899., 2116. sz.

² Consideratio loci 2. Maccab. Cap. XII. Wittenberg. 1648. Szabó K. Rmk. III. 1714. Ujabb kiadás Jena 1686. Szabó K. III. 3399.

³ Leipzig 1652. 4. r. 50. I. Szabó K. III. 1810. Múz.

⁴ Leipzig 1654. 4. r. 90. I. Szabó K. III. 1898. Múz. Akad.

is lehetett baja, mert utóbbi művét ezeknek is ajánlotta, mint Kedd Jodók fogadott fegyverhordozóinak (seinen bestellten Waffenträgern zu Oedenburg). Schiller Illés bécsi jezsuita is írt ellene egy Langius Bilingvis című munkát (Wien 1653), melyre ő „Lingva

Lang Mátyás első műve.

Schilleri castigata“ című füzetével felelt. Terentianus néven pedig egy másik jezsuita írt ellene (Langius Trilingvis, Straubing in Bayern, 1656), melyre szintén felelt Lang: Mitleiden haben mit J. S. Terentiano, (Leipzig 1656. 4. r. 81. l.) című művével.¹

Családot 1655-ben alapított, Paumgartner Rozinát, az ágfalvi

¹ Gamauf II. 574. Szabó K. Rmk. III. 1968.

lelkész leányát vette feleségül, mely alkalommal soproni s más hazai és külföldi barátai német és latin költeményekkel üdvözltek (Thalassii Socialibus Sacris etc. Wittenberg 1655.)¹

Lang mellé a következő évben egy szintén soproni és szintén igen kiváló másik lelkész is került *Sowitsch* Kristóf (1651–92) személyében. Atyja Simon Neunkirchenből Sopronba telepedett kereskedő, anyja Kodritz Teodora volt. (Szül. 1622. máj. 24). A soproni iskolák látogatása után Königsbergben tíz évet töltött, hol szüleinek nagy anyagi áldozatával előbb a jogot, azután pedig a theológiát tanulta.² Mint egyetemi hallgató 1645. a híres thorni vallási értekezleten is jelen volt. 1651-ben tért vissza Sopronba s itt a predikációi annyira megtetszettek, hogy Neuhegger halála után rendes lelkésznek választották. Musay Gergely püspök Harkán nov. 28. avatta fel. 1657-ben Föggler János bécsi kereskedőnek leányát, Mária Borbálát vette feleségül.

Az ifjabb Schubert, Lang és Sowitsch személyében most három oly kiváló lelkésze volt Sopronnak, hogy a jezsuiták hirhedt tanítóival bátran vehették fel a versenyt. Külön lelkészei voltak a kórháznak is, kik azonban a csekély fizetés miatt igen gyakran változtak. A soproni *Raab* Pál (1635–39) kórházi lelkésznek instructiója szerint az iskolában tanítani, este és reggel könyörgést tartani, negyedévenként predikációt mondani, a szegény ispotálybelieket élelmezni és szükség esetén a többi lelkészt helyettesíteni kellett.³ Utóda az osztrák Grieskirchenből való *Winkler* János (1639–44) volt, akit Bozsokon (Poschendorf) Kis Bertalan avatott fel. Azután a villachi születésű, többszörösen száműzött *M. Schwäger* János (1644–49) volt a kórházi lelkész, aki Gálosról jött ide s 1645–48 külön keresztelési anyakönyvet is vezetett.⁴ Kórházi lelkész volt végül az augsburgi születésű *Winkler* Kristóf (1649–63), kit a büki zsinaton 1649. farkasdi (Wolfau) lelkésznek avattak fel s mivel esztendejének letelte és esperesének tudta nélkül jött el Sopronba, az egyházkerület hivatalvesztésre ítélte és csak a soproniak kértére változtatták büntetését bocsánatkérésre. 1663. félfizetéssel nyugalomba vonult s itt élt a feleségével még 1680-ban is.⁵

A magyar gyülekezetnek 1645-ig még az öreg *Simaházi* Tamás

¹ 4 r. 8 levél, Szabó K. Rmk. III. 1951. Hallei magyar könyvtár.

² Vár. lev. Lad. XII et M. fasc. . . 214. Gamauf II. 566.

³ Sopronból Medgyesre, majd pedig Köpcsénybe távozott. Gamauf II. 551.

⁴ 1647. szept. 15. kelt panaszlevele. Lad. XII et M. fasc. VIII. 309. sz.

⁵ Gamauf II. 564.

volt a lelkésze, akinek helyettesítésére Musay püspök ez évi dec. 6. nem úgy, amint először írta, Lethenyey István esperest,¹

Sowitsch Kristóf soproni lelkész.

hanem, mivel hosszabb kisegítésre volt szükség, Zvonarics Istvánt, Nádasdy Ferenc elbocsátott udvari papját küldte Sopronba. Zvo-

¹ Lásd fentebb 296. l. Levele v. l. Lad. XII et M. fasc. V. 204.

narics itt is maradt több hétig. A polgármester 1646. febr. 12. jelenté a tanács előtt, hogy Zvonarics István tisztelettel és oly kéréssel vett búcsut a várostól, hogy hét hordót, melyek még atyjának nyomtatott postilláival vannak tele, s egy kis ládát, melyben birtokleveleket s egyéb okmányokat tartogat, a város-házára hozhasson megőrzés végett. A tanács nemcsak ezt engedte meg, hanem 16 magyar tallért is adott neki utiköltségre. Zvonaricsot ugyanis a kassaiak választották meg lelkésznek, ahonnan 1646. dec. 17. írt a városnak.¹

Zvonarics után egy rövid ideig (1646—47) éppen a nevezetes országgyűlés idején *Textoris* György volt a magyar lelkész, aki Sárvárott született s 1632. Peresztegen a sopronmegyei Ságra avatták fel. Majd Kaboldon s innen való elűzetése után Egyházasfalun lelkészkedett. A büki zsinaton 1646. aug. 13. kerületi aljegyzőnek választották. Az utóbbi helyről hívták meg Sopronba. Itt azonban hamarosan meghalt. Özvegye, fia és leánya továbbra is a városban maradt. Unokája, Kabódi *Textoris* Menyhért soproni chirurgus egy emlékiratban emlékszik meg róla. S a házassági anyakönyv is *Textorist* soproni lelkésznek mondja.²

Textoris halála után a soproniak eddigi tanítójukat, *Sárfői* Miklóst (1647—63) avattatták fel magyar lelkésznek Harkán 1647. jul. 25. aki másfél évtizedig működött a gyülekezetben s a kerületben is tekintélyes ember volt, mert 1651. főjegyzőnek választották. Jelen volt a ruszti templom felavatásán. És a németújvári Unger Mihály neki ajánlotta Wittenbergben 1660. kiadott disputatióját.³

¹ Zvonarics István mint czeni lelkész és fivére, György, Batthyány Ádám praeceptor a már 1627. küldötték atyjoknak eme postilláiból több példányt Sopronnak megvétel céljából. Payr, Ehtört. Eml. 185. Gamauf II. 563.

² Ker. jkönyv II. k. 60. l. Gamauf II. 561. Payr, Eml. 73. 132. *Textoris* felesége Lethenyey Zsuzsanna volt, az esperes leánya. István nevű fia Kaboldon született, ki *Textoris* helyett a Kaboldi vagy Kabódi nevet vette fel, a jogi pályára lépett, I. Lipóttól nemességet kapott s mint megyei assessor halt meg Sopronban 1694. Ettől való unokája Kabódi Menyhért, az emlékirat írója, ki Sopronban 1688. jan. 6. született és 1747. nov. 21. halt meg. (Haynóczi Lexikon. Gamauf II. 560.) Anna nevű leányát 1653. nov. 12. Komáromi Péter soproni chirurgus vette feleségül. Özvegyének egy kérvénye van a v. levéltárban (Lad. XII et M. fasc. X. 84), mely szerint kövesdi szőlejéből 5 akó bort akar a városba behozatni. Gamauf II. 563.

³ Eredeti neve Lapos Miklós volt, de szülőhelyéről nevezte magát. Pozsony és Nyitra megyében van Sárfő nevű helység. Hasonló nevű fia Wittenbergben tanult s a várostól stipendiumot élvezett (Lad. XXXV et KK. fasc. II. 3.). Ez két disputatiót is adott ki (De necessario et contingente, Wittenberg 1664. De libero

A latin iskolában is, melynek 1636. óta a jezsuitákkal kellett versenyezni, kiváló erőket találunk. Schwanshofer (1632—39) után Valla Lukács (1639—45) állt az élén mint igazgató, akinek Pfister János és Lang Mátyás dissertatiókat ajánlottak. Halála után ismét külön direktort és rektort választottak. Az első állásra a westphaliai születésű és kiváló képzettségű M. *Sarnichhausen* Henrik Konrádot (1646—48) hívták meg, kit azonban már két év múlva Modorba vittek el lelkésznek.¹ A másikra pedig a hamburgi születésű M. *Lagus* Jakabot (1646—50), aki mint jó verselő Stainer Ágnes, Schubert Pál és Neuheller lelkész halálára írt emléksorokat és Veperdre ment ki lelkésznek.² Utódjuk, a coburgi születésű *Seelmann* Keresztély (1650—61) a két állást a maga személyében ismét egyesítette. Seelmann előbb Königsbergben volt a fejedelmi alumneum felügyelője. Az ő korában a latin iskola 1655. új osztállyal szaporodott. Egyike volt egyházunk legteljesebb és legtiszteltebb embereinek, akit több helyre is hívtak lelkésznek, de csak 1661. ment el Körmöcbányára. Igen sok alkalmi füzetet adott ki, többek között Lang Mátyás feleségének halálára is. (Das ist das Grabmahl Rahel bis auf diesen Tag, Leutschau 1669). És őt is tanítványai és barátai sok emlékvesssel tisztelték meg. Távozása után sem feledték a dunántúliak. Mikor 1666. Körmöcbányáról Lőcsére távozott, a kőszegi lelkészek és tanítók külön füzetben üdvözölték. Tisztelőinek a száma egész kis tábor volt. 1674-ben mint száműzött menekült hazánkából s Calov Ábrahám írta meg az életrajzát.³

arbitrio. Wittenberg 1665.) Wittenbergben halt is meg 1668. febr. 27. Az 1678. okt. 5. tanácskönyvben is van szó egy sárfői születésű Lapos Jánosról, ki ekkor kapta meg a polgárjogot s testvére lehetett a lelkésznek, aki mellett mint tanító működött. Utódaik ma is élnek Sopronban, kik németesen írják nevüket. Gamauf II. 564, 598. Payr, Eml. 82. 86.

¹ Hannover, Helmstädt, Rostock és Königsberg iskoláiban tanult. 1648-ban Zuana Péter Menyhért városbírónak leányát, Veronikát vette feleségül, aki másodszor Tieftrunkhoz ment férjhez. Szenvedélyes férfiú volt, aki Schwäger kórházi lelkészt durván bántalmazta. Fiai, Péter Dániel és János András, Jenában tanultak 1661. és 1676. Mindkettő Sopronban halt meg, az első 1679, az utóbbi 1703, akinek itt malma volt. Apjuk halálára 1656. mint sógor Zuana Pál Jakab Menyhért adott ki egy emlékfüzetet: Trauer-Binden. Wittenberg 1656. melybe Calov Ábrahám is emléksorokat írt. A modoriak pedig Memoria Posthuma c. füzetet adtak ki. Wittenberg 1657. Szabó K. III. 1977. 1997.

² Scholz Jeremiás soproni orvos leányát vette feleségül.

³ Gamauf II. 291. 606. 609. Müllner M. A sopr. főtanoda tört. 31. Szabó K Rmk. II. 1190.

Konrektorok voltak ez időszakban: a soproni születésű *Schuler* János (1639—49), a hasonlónevű városi gyám fia, kit 1649. a németgencsi zsinaton Borbolyára avattak lelkésznek († 1660); és az iglói születésű *M. Klesch* Dániel (1650—59), egy rendkívül viszontagságos életű, tudós férfiú, aki Wittenbergtől Strassburgig bejárta minden iskolát és mint császári poeta laureatus tért vissza hazájába. Sopronba valószínűleg a tanulótársa, Lang Mátyás ajánlotta. Itt 1653. Gruber Dániel városi tanácsos leányát Erzsébetet vette feleségül és Kristóf Dániel nevű fia is 1658. itt született, aki később Nemescsoón volt lelkész. Igen sok előkelő osztrák tanítványa is volt, akiket egyik iratában névszerint felsorol. 1659-ben Kőszegre vitték el lelkésznek, mely alkalommal barátai latin versekkel üdvözölték.¹ Itt egyszermind 27 egészen Kanizsáig elszórt német gyülekezetnek volt esperese. Utóbb Pozsonyszentgyörgyön, Szepesváralján és Olasziban lelkészkedett. Majd a száműzetés kenyerét ette s bolyongásaiban egészen Amsterdamig eljutott. Jóltevői közt volt Eggenberg hercegnő is, aki őt Baireuthba ajánlotta. Utóbb chiliastikus tanokat vallott, Berlinben 78 éves korában 1697. halt meg. Több mint ötven nyomtatvány jelent meg a neve alatt.²

Kántor néven harmadik tanító volt ez időszakban: Holzhauser Farkas (1634—38), Wirsinger Sámuel (1638—55) és *Kusser* János (1655—57). Ez utóbbi jeles zenész volt, 1657. márc. 20. Pozsonyba hívták meg s ott egy zeneművet is adott ki.³

Mint negyedik kollega Winkler János (1639—44), Müller György (1644—46), később felsöpéterfai lelkész, Jahn Ágoston (1647—48), aki az énekkarban (chorus musicus) is részt vett és *Psyllius* Lukács (1649—74), ki később orgonista is volt és alkalmi költeményeket írt, működtek a latin iskolában.⁴

¹ Carmina Gratulatoria, Jena 1659. 4 r. 4 l. Múz. Szabó K. Rmk. III. 2063.

² Klein S. Nachrichten I. 157. Czvittinger, Horányi. Gamauf II. 618.

³ Altus Concentuum Sacrorum Quaternis et Qufnis Vocibus decantandorum. Opus primum, continens 12 Psalmos et 7 Magnificat. Concinnatum et in lucem editum a Johanne Kussero Musici chori ad S. S. Trinitatem Directore. Posonii imprimebat Gottfriedus Gründer 1669. (Gamauf II. 631). A fia, Kusser János Zsigmond Pozsonyban szül. 1660. febr. 13. kiváló karmester és zeneszerző volt, aki operákat is írt. Hamburgban ő alapította meg a német opera virágkorát és mint az írlandi alkirály karmestere halt meg Dublinban. Goedecke, Grundriss der Gesch. der deutschen Dichtung III. 332. Schmidt K. J. Beiträge zur Gesch. der ev. Kgmein. zu Pressburg 134. l.

⁴ Klein S. Nachrichten II. 435. Gamauf II. 633.

Ötödik kollega (collegae quinti, collegae ultimi, infimi) néven pedig Ofner Kristóf (1633—45), Hackenberger Vida (1645—47), Grau Lénárd (1648—56) és a soproni születésű Kern Tóbiás (1657—74) szerepelnek. Hatodik kollega néven végül az iglói születésű Stigely Benedek (1653—63) tanított.

A jezsuita verseny és dicsekvés a magyar iskola fejlesztését is szükségessé tette. *Sárfői* Miklós tanító (1630—47) már 1641. az öccsét, *Sárfői* Jánost hívta maga mellé segédül s tanítványait három osztályra különítette szét. A szegényebb tanulóktól nem fogadott el tandíjat, hogy a jezsuitákhoz ne menjenek, akik ingyen tanítottak. A város ezért kárpótlásul 30 tallért, öccsének pedig 10 tallért adott. *Sárfői* János (1648—58) bátyjának lelkésszé való felavatása után 10 éven át egymaga vezette az iskolát.

A magyar iskolára Andrássy János városi tanácsos már 1641, kelt végrendelete szerint 1000 magyar forintot hagyott a tanítói fizetésnek megjavítása s a tanulóknak a tandíj alól való felmentése céljából.¹ Jelentékenyebb összeget hagyott a tanuló ifjúságnak Lövey Mátyás is 1647-ben, de ez csak később került kifizetésre. Sopronra ez időben az a feladat is várakozott, hogy a Nádasdy által 1643. beszüntetett csepregi jeles iskolát pótolja. Az egyházkerület maga is érezte ezt a hiányt és egy nagyobb magyar iskolának a tervével foglalkozott. Az 1650. jún. 15. Szakonyban tartott kerületi gyűlés e tárgyban kérést is intézett az osztrák protestánsokhoz.² Csepreg rekatholizálása után az új iskola helyéül a szomszédos Kőszeg és Sopron látszott legalkalmasabbnak.

Wittnyédy István volt az ismét, ki az időnek intő szavát megértette és 1652. jan. 12. Grad György tanácsossal együtt oly ajánlatot tett a városnak³, hogy ők más keresztyén hívek által

¹ Végrend. vár. lev. Lad. A. fasc. I. 20.

² A kérvény az 1650. évi ker. könyvben.

³ „Es würde einem Ehrh. Rath wissend sein, wie das Ministerium auf den Ungarischen und absonderlich auf dem gehuldigten auf so schwachen Beinen stehe, dass billig dahin zu gedenken, wie solcher wieder erhoben werden möge, damit wie Herr Superintendent neulich zu klagen Ursach gehabt, nicht dergleichen Personen ordinirt werden müssen, die debiliter lesen können. Auf dass nun solches füglich möge fortgesetzt werden, seien sie neben andern christlichen Herzen gesonnen *sechs Subjecte von ungarischer Nation* zu unterhalten; allein gingen ihnen ein Zimmerl und Holz ab, verhoffen also, ein Ehrh. Rath werde auch zu solchem Werk etwas contribuiren und werden sich zweifelsfrei noch andere gutherzige Menschen finden die ihre Intention, welche sie hiemit

is gyámolítva, hajlandók a soproni iskolában *hat magyar származású ifjúnak* eltartásáról gondoskodni s a tanácstól csak egy szobát és tüzfát kérnek a számukra, miként ezt a dolgot már Fuchsjäger idejében is megkezdték, de nem folytatták; remélik, hogy kegyes szándékukban más nemesszívű emberek is fogják őket támogatni. S e kérésüket azzal okolják meg, hogy a lelkesedés ügye a magyar vidékeken s különösen a hódoltságban igen rossz lábon áll, miként a minap püspök úr is panaszkodott; ezen tehát segíteni kell, hogy oly egyéneket ne kelljen felavatnia, akik olvasni is csak gyengén tudnak.

A tanács határozatát nem tudjuk, de a szép ajánlatot nem utasította el bizonyára, még ha perben állott is Wittnyédyvel. A kerület, úgy látszik, inkább Kőszeggel kötött szerződést, mint az elzárkózott Sopronnal, mert Kőszegen már 1653. elkezdték a gimnáziumot fundamentomból felépíteni. Musay püspök eleemosynalis levelet bocsátott ki e tárgyban 1653. nov. 11. a röjtöki gyűlésből s később csakugyan Kőszegen nyílt meg a kerület és gyülekezet által közösen fenntartott iskola.¹ Sopronban a magyar iskola ügyét csak 1657. fogja ismét Reichenhaller Richárd szóba hozni és pedig akkor már teljes sikerrel.

Ez időszak elején, mikor a jezsuita iskolák tetszetős módszere bizonyára a városi polgárságra is hatással volt, a külső tanács részletesen foglalkozik a latin iskolák ügyével és 1638. a következő javaslatokat terjeszti a belső tanács elé. A mi gimnáziumunkban is a tanév végén legyen ünnepélyes examen és ne csak ilyenkor, hanem máskor is adjanak elő a növendékek vallásos tárgyú iskolai drámákat (geistliche Comoedien in Theatrum producirt). (Már fentebb láttuk, hogy Lackner Kristóf iskolai drámákat írt, Klokovius konrektor is adott elő ilyeneket s legutóbb Wolweber Henrik néptanító is felujította azokat). Kívánjuk továbbá — mondják a városatyák — hogy a mi ifjaink is mondjanak szónoki beszédeket, készítsenek verseket, értekezéseket és azokat a város előkelő polgárainak jelenlétében adják elő, hogy ily módon bátorodjanak fel és gyakorolják magukat a különféle rangú embe-

einem Ehre. Rath wollen überreichet haben, mit der Macht derselben zu addiren, oder zu derogiren, allerdings werden approbiren und befördern helfen; bevorab auch zu Herrn Fuchsjägers Zeiten etwas solches angefangen, aber nicht continuirt worden." Tanácsjvk. 1652. jan. 12. Gamauf II. 315.

¹ A kőszegi ev. gyülekezet levéltárából Beyer Teofil esp. úr másolata.

rek előtt való beszédben.¹ Valamint kívánjuk azt is, hogy hetenként legyenek ismétlések (repetitiones) s úgy a szorgalmasokat, mint a hanyagokat bizonyos évi jutalommal (praemio) serkentsék nagyobb buzgalomra. Az énekórákat is szorgalmasan látogassák.

Az alumnusok pedig, kiket a város tart el s akiknek az iskolában van lakásuk, az énekkarban (chorus musicus) és a temetéseken szorgalmasan részt vegyenek, éjjelenként az utcákon ne csavarogjanak. Azért, ha ilyenek más helyről ide jönnek, a direktor gondosan nézze át bizonyítványaikat és bizonyos törvényeket szabjon elibük, a melyeknek megtartására aláírásukkal kötelezzék magukat. Azért egy rendes felügyelőt (ein ordentlicher Oeconomus) is kell az iskolába választani, akinek tiszte legyen egyebeken kívül az is, hogy az iskola ajtaját nyáron esti 8 s télen 7 órakor bezárja s a törvény áthágóit megbüntesse.

Később azután a külső tanács meg is volt elégedve a gimnáziummal, teljes jó reménységét fejezi ki az iránt, hogy az ifjúság a tudományban és jó erkölcsökben gyarapodni fog. A felsőbb osztályok tanítóit (docentes superiores) csak arra figyelmeztette, hogy a jezsuiták predikálását gyakrabban ne hallgassák és a velők való beszélgetésektől (Conversationen) is tartózkodják, mert ez nem fog dicséretükre válni és kellemetlenség támadhat belőle.² A nagy templomper évében 1651. ez az intés helyén való lehetett. Úgy látszik, a lelkészek és tanítók időnként vitatkozásokba is bocsátkoztak a jezsuitákkal. Lang Mátyás polemikus irataiból is ezt lehet következtetni.

A gimnázium mellett azonban *népiskoláit* sem hanyagolta el a gyülekezet. III. Ferdinánd korában négy ilyen iskolája volt u. m. a gimnázium mellett, a hátulsó kapunál egy céhházban, a Rózsa-utcában és a belvárosi mészárszék mellett (auf den Fleischbänken). Ez utóbbit 1639. az augsburgi *Sirzinger* Márk tanító ujítja fel, ki több belvárosi polgár nevében ismételten is folyamodott a tanácshoz, hogy a belvárosban nyissanak nekik iskolát, mivel télen igen alkalmatlan gyermekeiket a külvárosba küldeni. Valla Lukács rektor szerint is 1645. négy elemi iskola volt már

¹ Auf öfteste actus oratorii gehalten, themata ethica oder andere fuergeben und von ihnen orationes declamirt, von denen geringen aber andere progymnasmata, als ariar, ethopaeiae, prosopopaeiae, comparationes etc. elaborirtet und pronunciert werden stb. Sopr. mon. I. 459.

² Sopr. mon. I. 95. I.

a városban, ezért tiltakozott a tanács előtt az ellen, hogy Ofner Kristóf, a 6-ik latin osztály tanítója új iskolát nyithasson.¹

A hátsó kapu mellett működő német néptanítók közül ismeretes ez időszakból *Wolweber* Henrik (1628—38), ki Szent György templomában a reggeli könyörgéseken énekelt. Van egy kérvénye a városi levéltárban, amely szerint pünkösdkor az istentisztelet után kétszer vagy háromszor a tékozló fiuról szóló valóságos drámát (*Christliche Comödie*) akart a polgárok fiaival (mit etlichen Bürgers Söhnen) előadni egy vigabb tárgyú közjátékkal (*benebens einem mitunterlaufenden Spiele von einem Bauernknecht, ders Herrn Handwerk lernen will*). Ilyen színelőadások, mondja, évekkel ezelőtt is szokásban voltak a városban.²

Magasabb ambícióra mutat, hogy ő, a néptanító vállalkozott a latin preceptorok dolgára. Bizonyára a jezsuiták is korán megkezdték iskolai drámaikat Sopronban is. Halála után Huppelmann János helyettesítette a templomban és iskolában.

Glacianus Márton (1638), Erlbeck Farkas († 1640) és Eckhardt György voltak az utódai ugyanabban az iskolában a hátsó kapu mellett. Eckhardtot azért is ajánlotta mind a három lelkész, mivel őt az egyházi zenében is jól lehetett használni már hosszabb idő óta.³

Magdolf Mátyás (1632—50) valószínűleg a rózsá-utcai iskolában tanított s külön segédtanítót (*praeceptor*) is tartott maga mellett.⁴ A fentebbi Sirzinger Márk (1639—44) Augsburgból jött ide s a belvárosi iskolában (*auf den Fleischbänken*) tanított. Ez időszak végén volt itt elemi tanító Kuchelmeister György is, akinek segédtanítóját a város 12 császári forinttal díjazta.

A kántorok, mint tanítók mellett a gyülekezet mindig kiváló

¹ Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. X. 37. Gamauf II. 292. Sirzinger e célra egy vele szemközt lakó könyvkötőnek a mészárszék mellett levő szobáját kérte. Póda szerint a mai György-ház mellett voltak a mészárszékek. Tanácskönyv 1645. febr. 6. Gamauf II. 294.

² Az éneklésért 5 font denárt kapott, évi fizetése 12 magyar tallér vagyis 15 font denár volt. Lackner hagyatékából 1632. ő is részesült. Kérvénye Lad. XII. et M. fasc. XI. 12. Gamauf II. 591.

³ 1643. jan. 20. nősült. Még 1662. is a templomi zenészek közt van a Szt. György templomban. Egyik fia, Ábrahám Frigyes tenorista volt a templomi énekkarban s 1689. nősült Sopronban; a másik, György Ferdinánd 1663. Jenában tanult (Lad. XII. et M. fasc. X. 43) s 1666. Kőszegen volt rektor. Gamauf II, 593.

⁴ Mint özvegy ember 1645. Zügen Mátyás özvegyét, Borbálát vette feleségül. Öregsége miatt kellett lemondania.

zenészeket hívott meg *organistáknak*, akik mint karmesterek vezették egyszersmind a templomi ének- és zenekart. Az egyházi zenére a soproniak a XVII. században igen nagy gondot fordítottak s organistáik között kiváló művészeket találunk. Így került Sopronba Pfarrkircher Sylvester (1611—29) organista után a jeles *Rauch* András (1629—56), aki Pottendorfban született s előbb Inzensdorfban és Hernalsban volt az osztrák protestáns rendeknek organistája s már itt megkezdette zeneszerzői munkásságát.¹ A soproni gyülekezet 1629. jun. 1-én hívta meg s a hozzá intézett levélben igen szép szavakkal szól a zenének az istentiszteletben való fontos szerepéről.²

Rauchnak zeneszerzői munkássága oly gazdag s hazánkban vele e téren oly kevesen versenyezhetnek, hogy illőnek találom zeneműveinek itt egyenként való felsorolását: 1. *Thymiasterium Musicale, das ist musikalisches Rauchfässlein oder Gebetlein mit 4. 5. 6. 7. und 8. Stimmen samt den B. C. Nürnberg 1625.* 49. — 2. *Musikalisches Stammbüchlein. Prima vox. Secunda vox. Basis. Nürnberg 1627.* — 3. *Concentus Votivus. Wien bei Gregor Gelbhaar, 1634.* melyben II. Ferdinándnak Sopronba való bevonulására írt üdvözlő zenét (*Glückwünschungs—Musik*). — 4. *Missa, Vespera et alii sacri concentus címen is Nürnbergben 1641. (in folio)* mint „organoedus apud Sempronienses“ adott ki egy gyűjteményt, melyről Mátray Gábor is megemlékezik.³ — 5. *Curus triumphalis Musicus. Viennae 1648.* — 6. *Neues Thymiasterium oder Rauchfässlein. Wien 1651.*⁴ Egy szerzőtől ennyi zenemű hazánkban a XVII. században szinte példátlan eset.⁵

¹ Kümmerle. *Encyklop. der evang. Kirchenmusik*.⁴ III. 6. Oesterr. Prot. Jahrb. XVI. 262. Gamauf II. 636.

² A meghívó levélben mondják: „Neben anderen kirchlichen Ornamenten eine wohl bestellte Musica nicht das Wenigste ist, indem hiedurch Gottes Güte und Allmacht gepreiset, so wollen auch der gemeine Mann oftmals zu mehrerer Devotion erwecket und angemahnet wird.“ Gamauf, *Dokum.* II. 2. B. 45.

³ Mátray G. *Történeti magyar énekek dallamai.* Pest 1859. VII. 1.

⁴ Geissler levele, Bécs 1836. máj. 6. Gamauf II. 637. Mendel H. *Musikalisches Conversations-Lexikona* VIII. 249. lapon még egy művét említi; *Deutsche Messen und Motetten zu 3 und 4 Stimmen mit Violine.* Hely és évszám nélkül.

⁵ Ő volt a keresztapja Riebstein orvos házasságtörésből 1648. december 11. született János nevű fiának, Gamauf II. 454. Saját fiai közül Rauch Mátyás volt a legidősebb, ki Sopronban 1632. jan. 22. született s 17 éves korában Breslau-ban tanult. Itt egy kis beszédet adott ki, melyet nagybátyjának Rauch Jakab császári kapitánynak és nagyatyjának, Wagner Balázs soproni tanácsosnak ajánlott: *De Rudolpho I. Habsburgico eiusque symbolo Oratiuncula.* Breslau 1649. 4 r. 8 levél. Szabó, K. *Rmk.* III. 1720. Múz.

Az énekkarban az adstans vagy diskantista ifjakon kívül rendes énekesek is voltak a tanítók és polgárok köréből. Az alsóbb tanítók neve mellett többször ott van: musicus vagy musicus choralis, például Stigelius és Ruess Mihály neve mellett. Psyllius Lukács organista fiáról, Györgyről is azt olvassuk, hogy 1681. után templomi zenész volt. 1674. óta a fizetett énekesek (altisták, tenoristák, diskantisták) és a zenészek (Violinisten, Fagotisten, Passgeigenspieler) akikhez járultak a toronyőr trombitásai is, névszerint vannak felsorolva az egyházi számadásokban. De bizonyos, hogy már korábban is voltak ilyenek. Ennél teljesebb és jobban felszerelt ének- és zenekara csak a pozsonyi gyülekezetnek lehetett, amelynek inventáriumában igen sok hangszert találunk.¹

A gyülekezeti éneklés is sokat nyert az új énekeskönyvvel, melyet Lang Mátyás szerkesztett. Még a késő ivadék is „des Herrn Langisches Gesangbuch“ néven emlegette. Ezt használták Sopronban 1785-ig, némelyik falusi gyülekezetben egészen 1835-ig. Első kiadása már nem ismeretes. Annak a hiányos régi példánynak, melyet Gamauf még ismert (hely és évszám nélkül) ez volt a címe: Auserlesene Geistliche Lieder, die meistens in der Kirche zu Oedenburg gesungen und in anderen Gesangbüchern nicht alle gefunden werden. Coloss. 3, 16. Ebben csak 134 ének van s hozzá van fűzve az 1674. kiadott Oedenburgisches Abendgebet, melyet a Schubert-féle házban szokott a gyülekezet naponként elmondani.² A németújvári franciskánus zárdában van ennek egy 1700-ból való bővebb kiadása (12 r. 526 lap, Gerengel arcképével). Az előszó szerint ez már a hatodik kiadás. A második sok énekkel bővítve Augsburgban, a harmadik pedig rendbe szedve Lipcsében jelent meg. Ezen hatodiknak a címe: Oedenburgisches vollständiges Gesang-Buch. Darinnen die gewöhnlichen Kirchenlieder und Psalmen D. Martini Lutheri und anderer geistreichen Männer mit schönen neuen Liedern vermehrt und gebessert nach Ordnung des Jahrs-Zeit, auch auf mancherlei Fälle des menschlichen Lebens gerichtet, allen gottliebenden Herten zu sonderbaren Gebrauch der Evangelischen Kirchen zu Oedenburg in Nieder-Ungarn. Oedenburg, zu finden bei Zacharias Micheln, Buchbindern. Im Jahr Christi 1700. (12 r. 526. l. Végül: Litaney

¹ Gamauf II. 637. és Schmidt K. J. Beiträge zur Gesch. der ev. Kirchengem. zu Pressburg. 132. l.

² Gamauf II. 506 és Szabó K. Rmk. III. 2682 sz.

és Register 25 lev.) Evvel van összekötve a szintén igen terjedelmes Oedenburgisches Tägliche Früh- und Abendgebet is. (1700. 12. r. 736. l. Címlap és előbeszéd 9 lev.)¹

A jeles lelkészek és tanítók, valamint a buzgó és áldozatkész világi előjárók vezetése alatt virágzó volt e korban is az egyházi élet. A helybelieken kívül a beköltözött előkelő osztrák menekültek is nagy áldozatkészséggel járultak hozzá a gyülekezet terheinek hordozásához. Csak is ily viszonyok közt volt lehetséges, hogy a soproni evangélikusok III. Ferdinánd korában két templomukat is, mint fentebb láttuk, 1638. és 1651-ben legalább négy-égyezer forintnyi költséggel átépítették, valamint Szent Jakab kápolnáját is, az úgynevezett „magyar kápolnát”² előbbi elhanyagolt állapotából kivették és istentiszteleti célra ismét alkalmassá tették.

Az áldozatkészség jeleivel egyesek részéről is többször találkozzunk. *Andrássy* Jánosnak a magyar iskola számára hagyományozott 1000 forintjáról és szőlejéről már megemlékeztünk. Említettük az osztrák protestánsokat is (*Trautmansdorf* Anna Máriát) kik a templomépítéshez nagyobb összegekkel járultak. A jóltevők közé kell még soroznunk *Lövey* Mátyást, akinek atyja Horvátországból Sziszek városából (a régi római Siscia, Zágráb megyében) költözött be a sopronmegyei Lövőre.³ Családi nevük *Herbics* volt, de itt a *Lövey* nevet vették fel. *Lövey* Mátyás 1623. kapta a magyar nemességet, a vármegyében assessornak, Sopronban pedig 1626. városi tanácsosnak választották. 1648-ban halt meg, 1647. okt. 17. kelt végrendelete szerint három szőlőjét és egyéb vagyonát a feleségének járó és más egyéb hagyományok levonása után a gyülekezetnek hagyta. De bizonyos pereskedés miatt a hagyaték csak 1656-ban és összesen 1074 frt 06 kr. összegben került a gyülekezet birtokába.⁴

Dobrovics *Tab* Miklós is 1653. kelt végrendeletében házának hátsó emeletes részét a magyar lelkésznek hagyta lakásul s a

¹ Szabó K. Rmk. III. 4224 és 4225. sz.

² A fennebbi *Kaboldi* *Textoris* *Menyhért* nevezi így emlékiratában.

³ Hegyfalun is *Dévén* *Kata*, *Dragonus* *Gáspár* felesége, néhai *Dévén* *Mihály*, volt zágrábi polgármesternek volt leánya és tudós *Leporini* *Miklós* özvegye. *Payr*, *Ehtört.* Eml. 37. l.

⁴ A hagyomány célját e szavakkal jelöli meg: „dass er der studierenden Jugend zu Nutzen auf Interessen ausgeliehen werde.“ *Gamauf* II. 467. Dokum. II. 2. A. 53. és A. sopr. ev. ehkőzség alapítv. 69. l. A tőke 1901 végén 4144 K volt.

városmajor melletti kertjében egy kis tanulóházat is építtetett számára deszkából. A háznak előzetes négy évi haszonbéréből pedig szőlőt is vásároltatott szintén a lelkésznek. Nagy tisztelője lehetett Sárffőinek, hogy ily figyelemmel és bőkezűséggel gondoskodott róla.¹

A fény mellett minden nagyobb közösségben természetesen ott mutatkozik az árnyék is. A városi tanács és a lelkészek szigorúan ügyeltek fel az erkölcsi életre, de azért egyes megtévedések itt is csak fordultak elő. A külső tanács például 1638. keményen fakad ki és szigorú büntetést kér a káromkodók ellen, akik bormérő házakban és nyílt utcán és piacon méltatlanul emlegetik Isten nevét és a sakramentumokat; ilyen undok bűnökkel vonják azután magukra Isten haragját, a sokféle országos csapást, melyet egyformán kell elszenvedniök bűnösöknek és ártatlanoknak.²

Egy még szomorúbb esetet is jegyeznek fel Sopron évkönyvei ez évekből, mely annál nagyobb megbotránkozást keltett, mint-hogy a városnak egyik előkelő polgára feledkezett meg magáról. Az öreg és 1638 óta már vizibetegségben synylődő Scholz Jeremiás dr. mellett ugyanis egy másik orvosa is volt Sopronnak, Ribstein János György dr., aki 1626. már városi tanácsos és a latin iskolák inspektora is volt. Ez már 1643. szégyenbe ejtette szolgálóját s jóllehet utólag feleségül vette, de azért büntetésül mégis 100 tallért kellett fizetnie.

Öt évvel később pedig ugyanez a férfiú házasságtörés bűnébe esett unokahugával, Prunner Zsófiával, néhai Seyfried Mihály özvegyével, amely viszonyból 1648. dec. 11. az anyakönyv szerint egy János nevű fiu is született.³ E bűne miatt Riebsteinnek

¹ A végrendelet szavai: „Der ungrische Herr Pfarrer, welcher nach seinem Tod sein wird und also ein jedweder successive soll den hinteren oberen Stock in seiner Behausung, zu welchem man auf die hilzernstiegen hinaufgehet, als ein Stuben, Kammer, Kuchel und Fürhaus sammt dem Boden darauf allezeit bewohnen, und man soll ihm in dem Garten neben Gemeiner Stadt Meierhof ein Häusl mit Läden verschlagen zum Meditiren. Doch soll man solche Zimmer auf vier Jahr verlassen und von dem Zins einen Weingarten erkaufen, welchen die ungrischen Herrn Prediger allezeit sollen zu geniessen haben.“ A végrendelet 1653. máj. 6. kelt és nov. 24. már felbontották. Vár. lev. Lad. D. fasc. II. 39. Gamauf II. 524.

² Sopr. mon. I. 459. 1.

³ Az anyakönyvi bejegyzés erről így emlékezik: „Dieses Kind ist in Unzucht und Blutschande von zweien geschwistrigten Kindern erzeugt, als Johanne Georgio Rippstein, Med. Doctore und Sophia, H. Michael Seyfrieds p. m. Wittiben. Gevattern: H. Andreas Rauch Organista und Frau Susanne Linsnerin. Gamauf II. 454.

összes ingó és ingatlan vagyonát konfiskálták, melyet a város 15.000 forinton vett meg. Nádasdy Ferenc gróf is szeretne volna megszerezni, külön levélben panaszkolt fel a királynak, hogy ő a r. katolikus vagyont akarta volna vele gyarapítani, de így most ismét eretnek kézen maradt.¹ Riebsstein háza közvetlen a Szent György-templom mellett, a mai káptalani épület helyén állott. Ezt Wittnyédy István vette meg a várostól 8150 frton. Ez az eset is azt bizonyítja, hogy bűnösökkel szemben a város a legnagyobb szigorúsággal járt el.

Híven gondját viselte a város a hozzátartozó falvaknak is. Erre mutat, hogy Schubert Pál primárius lelkész által 1644. hitalos egyházlátogatást is rendelt el ezekben.² Részletesebb adatokat a falvak belső egyházi életéből e korszakban alig találunk. Jóformán csak a lelkészi hivatalokban történt változásokról vannak feljegyzéseink.

Ágfalván Liebezeit után *Paumgartner* Károly (1639–61) volt a lelkész, akinek atyja, Orbán, mint karinthisi exul halt meg 1630. Pozsonyban. Még ő is Karinthisban született és Sziléziában Kauth és Nobschitz helységeken volt előbb lelkész. Mint száműzött jött ő is állást keresni 1639. Sopronba s a város előbb helyettes, azután pedig rendes lelkésznek küldte hamar Ágfalvára. Megvásárlásakor alapították meg, hogy a három község (Ágfalva, Bánfalva és Lépesfalva) mit fizessen közös lelkészének. Úgy látszik, nagy tekintélynek és tiszteletnek örvendett. A soproniak jeles lelkésze, Lang Mátyás az ő leányát, Rozinát vette 1655. feleségül. Huszonkét évi buzgó munkásság után 1661. február 10-én halt meg.³

Harkának lelkészeit az 1628–46. között való évekből nem ismerjük. Ekkor azonban a különben szintén ismeretlen *Schäffler* Jánost (1646–56.) találjuk itt. Az állás újabb megüresedésekor a soproniak Wittenbergből kértek lelkészt Harkára, honnan a besz-

¹ Gamauf, Dokumente II. 2. A. 263. 1. Payr S. Régi házak a Szent György-utcában. Soproni Napló 1915. jun. 12. Liszt László költőnek bűnpörében is volt egy Riebsstein János nevű katona, aki Magdolna nevű feleségével együtt Liszt szolgálatában állott és igen terhelő vallomást tettek. Századok 1886. 126. és 131. I. Gamauf II. 279. és 454.

² Az erre vonatkozó hivatalos levél 1644. máj. 17. kelt. Gamauf II. 288. Dokumentum II. 2. B. 57.

³ Haynóczi Lexikona. Gamauf II. 288. Kérvénye a v. levéltárban: Lad. XII. et. M. fasc. VIII. 309. 28. A fizetésrendezés az 1639. jan. 23. máj. 2. és jun. 8. tanácsjkevekben.

tercebányai születésű *Löhner* Kristófot (1656—61.) küldték ide, aki különben sem lehetett előttük már ismeretlen, mert Schwarz János, Schneller György soproni és Lang Kristóf ruszti ifjak is vele voltak Wittenbergben. 1653-ben tartott disputációját Sopron város polgármesterének, bírájának és tanácsának ajánlotta.¹ Lang

Bánfalva régi temploma. Storno F. festménye.

Mátyást esküvője alkalmából Wittenbergből 1655 ő is üdvözölte és ez évben a ruszti Lang Kristóffal egy más disputációt is adott ki.² Löhner is kiváló tehetségű lelkész volt. Harkán csak öt évig maradt. Itt vette nőül 1659. Brandtner Veronikát s első fia, Kristóf itt született. Harkáról 1661. Kőszegre innen pedig 1666. Bazinba távozott. 1674-ben Nürnbergbe kellett menekülnie, ahol 1694-ben halt meg.³

Medgyesen a soproni születésű *Raab* Pál (1636—49.) lelkészkedett. Utána aszintén soproni születésű *Pfister* Jánost (1646—47) hívták meg, aki azonban egy év múlva az önállóvá lett, Rusztra ment át lelkésznek.⁴ Már mint

ruszti lelkész mondott halotti beszédet Neuheller soproni lelkész felett (Regensburg 1651. Szabó K. III. 1776.). Távozása

¹ Indulgentiarum Pontificiarum vanitas. Wittenberg 1653. Szabó K. III. 1861.

² Testamentum Davidicum. Wittenberg 1655. Szabó K. III. 1950. és 1919.

³ Klein S. Nachrichten I. 210.

⁴ Pfister Königsbergben tanult s itt 1643. két disputációt is adott ki. Nonnulla de Luna zetemata. De justificatione . . . in specie Pontificiis ac Jesuitis opposita. Ez utóbbit a soproni tanácsnak és Valla Lukács rektornak ajánlatta. Kiss Ádám, a püspök fia, Poch János Jakab és Pirnstringel János ruszti fi versekkel üdvözölték. Szabó K. Rmk. III. 1607. 1608.

után egy ideig Schwäger János soproni kórházi lelkész adminisztrálta a megyesi gyülekezetet. Rendes lelkésznek pedig a soproni *Poch* Györgyöt (1653—66.) választották meg, aki hosszabb ideig szolgált a gyülekezetben.¹

Balfon Alters Istvánnak *Kühn* Tóbiás volt az utóda 1646-ban. Ezé pedig *M. Wagentrotz* Dávid, ki azonban 1650. már szintén meghalt.² Az osztrák születésű *Mangg* János Henrik (1650—52) is, kit Pozsonyból hívták Balfra, csak rövid ideig volt itt lelkész.³ Utána a soproni *Zuána* Kristóf Menyhértet (1652—61) hívták meg, akit Harkán 1651. nov. 28. Pomogyra avattak fel. Ez a *Zuána* 1645. Breslauban tanult s itt egy „Soterion“ című iratot adott ki, melyben Sopronnak a pestistől való szabadulásáért mond hálát Istennek; 1648—51-ig pedig Wittenbergben volt, ahol versekkel üdvözölte *Lang* Mátyást „De Amore Dei“ című értekezésének kiadásakor és a kaproncai *Perack* Dávidot, a wittenbergi vártemplom kántorát is üdvözölte hazájába való visszatérésekor.⁴

Nevezetes része volt ez időszakban Sopronnak abban is, hogy a közeli *Ruszt* 1647-ben önálló anyagyülekezetté szervezhető, midőn május 12-én a soproni *Pfister* Jánost hívta meg első lelkészének Medgyesről. Templomot 1649. kezdtek építeni. Nátl Lipót városbíró szeptember 9. tette le az alapkövét. Felavatását pedig 1651. július 9. *Musay* Gergely püspök nagy ünnepélyességgel végezte *Schubert* János és *Sárfői* Miklós soproni lelkészek jelenlétében. Sopron a templomi zenészeit is elküldte ez alkalomra. „Unter den Klängen der Oedenburger Musik“ történt a felavatás. *Schubert* lelkész egy kis német alkalmi költeményt is írt: „O Rust, du edler Ort!“ *Sárfői* egy latin költeményt: *Carmen Votivum*. És *Seelmann* Keresztély soproni rektor szintén latin verset e címen: *Inscriptio Templi Rustensis*.⁵ Mind ebből

¹ *Poch* 1639. *Hehnstadt*ben, 1646. pedig *Altdorf*ban tanult. Két disputatiót adott ki: *Disp. Politica de Rebus publicis*. *Helmstädt* 1639. *Epistolae Paulinae ad Galatas* cap. 3. vers. 20—23. *Altdorf* 1646. Ez utóbbit a soproni tanácsnak, a két *Schubert* és *Neuheller* lelkésznek ajánlotta. *Szabó* K. III. 1546. 1659. *Vibegius* emlékkönyvébe 1653. mint medgyesi lelkész írta be a nevét. *Gamauf* II. 289.

² Özvegye 1650. máj. 30. utiköltséget kért a tanácstól, V. lev. Lad. XII. et M. fasc. XI. 30.

³ 1651. nov. 28. egy esketést végzett Sopronban. Anyakönyv és v. lev. Lad. XII. et. M. fasc. V. 212. 1650. nov. 11. kelt híványa az 1739. január 5. tanácsjvkben.

⁴ *Szabó* K. Rmk. III. 1650. 1713. 1792. *Dijlevele* 1652. december 6. kelt. *Gamauf* II. 290.

⁵ *Warkoweil* K. *Gesch. Nachrichten über die ev. Gem. Rust am See*. 1885. 13. 1.

az látszik, hogy Sopron teljes szívvvel és lélekkel részt vett Ruszt örömében s bizonyára jelentékeny áldozatokkal is segítették a templomépítésben.

Ruszt ekkor csak három család volt római katolikus. Itt is a templom a beneficiátus házakkal a XVII. század elején az evangélikusoké volt, de a földesurak és a zálogtulajdonosok, mint Harrach gróf, a magyaróvári parancsnok s utóbb a győri püspök, ezeket elvették s lelkészeiket elűzték. Ezután rendszerint a megyesi lelkész szolgálatával éltek s eleitől fogva szoros összeköttetésben állottak Sopronnal. Fiaik és leányaik összeházasodtak, pártfogókul a rusztiak a soproniakat kérték fel, fiaik a külföldi egyetemeken együtt tanultak a soproniakkal s első ismert rendes lelkészük is soproni volt. Ez a testvéri viszony a két gyülekezet között továbbra is fennmaradt. Figyelmet érdemel, hogy a linczi békekötés után is, midőn már mind általánosabb volt az üldöztetés, itt Sopron szomszédságában s ennek támogatásával egy új anyaggyülekezetünk szervezkedett újjá és új szép templomot épített.

A *kerülethez való viszony* lényegileg olyan volt, mint az előző időszakban. De Musay Gergely püspöknek Lang Mátyás lelkésszel való viszálya mégis bizonyos elhidegülést vont maga után. Az 1646. évi aug. 13. Bükön tartott zsinaton, mely egyike volt a legnépesebbeknek,¹ még két soproni lelkész, Schubert Pál és Schubert János és három világi küldött volt jelen s ugyanitt Sopron primárius lelkészét első helyen jelölték püspöknek, a választás azonban Musay Gergely nemeskéri lelkészre esett. Az ifjabb Schubert pedig elnöke volt a lelkészavatót megelőző disputationak.²

1650-ben Winkler Kristóf soproni kórházi lelkész miatt volt egy kis kellemetlenség, de ez is békésen simult el. Winkler ugyanis előbb Farkasfalván (Wolfau) volt lelkész s mivel esztendejének letelte előtt és esperesének tudta nélkül hagyta el helyét, a meszlenni zsinat 1650. június 14. e miatt hivatalvesztésre ítélte. De éppen Sopron városának kértére a súlyos büntetés alól földoldották s beérték azzal, hogy a püspöktől és esperestől személyesen, elhagyott gyülekezetétől pedig levélben kérjen bocsánatot.³

¹ Pozsonyból is jelen volt Heichelin György és Cellarius János lelkész világi küldöttek kíséretében. Payr, Ehtört. Eml. I. 131. l.

² Payr S. Ehtört. Eml. 130. l. Ezen a zsinaton 10 papjelöltet avattak fel.

³ Ker. jkőnyv II. k. 337. l. Gamauf II. 299. 565.

Jó volt a viszony a kerület és gyülekezet között még 1651-ben is. Ekkor ugyanis Sopron kértére hívott össze Musay püspök részleges zsinatot Harkára, ahol nov. 28. két soproni ifjút avatott fel lelkésznek, Sowitsch Kristófot Sopronba, Zuana Kristófot pedig Pomogyra. De már ez évben az újjáépített Szent Mihály-templom felavatására nem hívták meg a püspököt. És a püspöknek minden lelkész után fizetendő egy magyar forintnyi cathedriticum alól, melyre a locsmándi zsinat 1652. nov. 25. kötelezte a gyülekezeteket, Sopron kivonta magát. Nem fukarságból tették ezt — hiszen sokkal nagyobb összegeket adtak egyházi célokra sokszor önként is — hanem függetlenségüket akarták ez által is megóvni és megmutatni, hogy a kerületi határozat rájuk nem vonatkozik, mert ők nem tartoznak a kerület hatósága alá.

Hosszabb vitát és nagyobb elhidegülést idézett elő azonban Sopron fiatal lelkészének, a jeles Lang Mátyásnak Musay püspökkel való összetűzése. Erre Wittnyédy István adott okot, aki mint dikátor (adószedő) és prókátor, sokszor erőszakos eszközöktől sem riadt vissza. Wittnyédynek az apósa, Endresz János, volt sütőmester és városi tanácsos ugyanis másodszor is nősülni készült,¹ a Herberstein urhölgyek Zsófia nevű komornáját szemelte ki feleségül. De prókátor veje ezt a házasságot — mivel anyagi érdekeibe ütközött, vagy talán az új anyóst sem tartá egyenrangúnak — mindenképen meg akarta akadályozni s Lang lelkész előtt is tiltakozott a kihirdetés ellen. De sem Lang, sem a városi tanács nem vette figyelembe a tiltakozást. Wittnyédy most sógorához, Musay püspökhöz folyamodott s ez letiltó levelet küldött Langnak. De mind hiába. Úgy a kihirdetés, mint az egybekelés megtörtént.²

Lang és Musay között a viszálykodásnak különben más oka is volt. Musay ugyanis nem akarta, hogy a soproniak a fiatal Langot válasszák meg primáriusnak. Ő valószínűleg az idősebb Schubert János esperest ajánlotta erre az állásra. Lang ezt nem tudta megbocsátani s most e házassági ügyből kifolyólag is igen kiméretlen szavakkal támadta a püspököt, aki ellen a város is állást foglalt.

A viszály a két jeles pap között több évig elhúzódott. Musay 1655. jún. 1. egy barátságos hangú levélben hívja fel a tanácsot, hogy Langot küldjék el a kerületi gyűlésre, ahol felelnie kell

¹ Endreszé volt a későbbi Löffelholz-ház a Szent György-utcában 14. sz. alatt.

² A későbbi 1665. ápr. 11. tanácskönyv szerint. Gamauf II. 301.

viselkedéseért. Majd pedig jún. 8. a szakonyi zsinat küldött Sopronba négy követet, akikkel úgy egyeztek meg, hogy jún. 25. Harkán fogják a dolgot elintézni.

A két párt itt meg is jelent s eleinte hevesebb szóváltás lehetett közöttük, mert a soproniak kijelentették, hogy a püspökkel békességben akarnak ugyan lenni, de egyházi hatóságuknak nem ismerik el. Több magyar nemes is volt itt jelen s ezek közül Mankóbüki Horváth Ferenc, Vasvármegye esküdt jegyzője, mondá, hogy a soproni urak csak mint szomszédok érintkeznek a kerülettel, de nem függnek tőle. Ez a mondás különösen tetszett a soproniaknak s még 12 év múlva is megemlegették, mikor egyháztanácsot alakítottak.¹ A tanácskozást követő lakomán ugyan megbékültek, de valami keserű ize mégis csak maradt a dolognak.

Az az alaptalan hír is szárnyra kelt, hogy Musay püspök, nem ugyan a kerület rendes jegyzőjével, Sáfői Miklóssal, hanem egy iskolamesterrel oly betoldást íratott volna a jegyzőkönyvbe, hogy ő Sopron felett is magistratus ecclesiasticus. Ilyen betoldás tényleg nincs a jegyzőkönyvben és így csak bosszantó álhír volt, melyet még tíz év múlva is felpanaszoltak a tanácsban. Sopron városa Musaynak ilyenféle nyilatkozatát és cselekedetét, bizonyos, hogy nem tűrte volna szó nélkül.²

Kár, hogy az amúgy is nehéz időkben ily kellemetlenségek zavarták a gyülekezet és kerület közt való jó viszonyt, mind kettőnek kárára.

¹ „Domini Sopronienses non habeant dependentiam a Venerabili Consistorio, sed tantum vicinalem correspondentiam.“ — A sopr. eh.-tanács első ülésének jkönyvében. Gamauf. Dokum. II. 2. A. 87. sz. 385. 1.

² Tanácsjkönyv 1665. ápr. 11. Gamauf II. 302.

XI.

A régi nagyság utolsó évei.

I. Lipót kora a Szelepcsényi-féle törvénykezésig. 1657—1674.

a) Az ellenféllel való további küzdelem.

I. Lipót korához hazai evang. egyházunknak leggyászosabb emlékei fűződnek. A nemzeti szabadsággal együtt végső enyészetre látszott hajlani egyházunk ügye is. Országos törvény helyett királyi és főpapi önkény intézte Magyarország sorsát. A végső elkeseredés és kétségbeesés a nemzet nagyjait felekezeti különbség nélkül egy országos nagy összeesküvésbe sodorta. S midőn eljött a megtorlás ideje, a főpapság mégis csak magát a protestantizmust állította oda bűnbakul s hogy végső csapást mérhessen egyházunkra, a legnagyobb hazafiatlansággal adta magát eszközül az ellenségnek. Ez a kor a rendszeres templomfoglalások és a predikátorok gályarabságának ideje.

Az országos szenvedésekből Sopron is kivette a maga részét. A gyászos évtizedig még a régi eréllyel küzd a mind sűrűbb és nagyobb támadások ellen. Sőt értékes alkotásokat tud létre hozni még e nehéz időkben is. De 1670. után egyik súlyos csapás a másik után éri. A főpapság katonasággal vonul fel ellene s a kettős hatalommal már nem dacolhat. Elbukik, de bukásában is nagynak, fényes multjához méltónak bizonyul. Kiváltságos helyzetében egyedül áll. Nyilvános, habár korlátolt istentisztelete ama gyászos időkben csak egy magának lesz a Lipót uralma alá tartozó országrészben.

Lipótot szülei már világrajötte előtt is Máriának ajánlották fel és papnak nevelték. Csak bátyjának, IV. Ferdinándnak halála (1654. jul. 9.) után lett a trónnak várományosa. Tizenhét éves ifjú volt, mikor a koronát örökölte. Nevelői s ezek közt gyóntatója, Miller Fülöp jezsuita, tehetetlen bábót neveltek belőle. Így lett vakbuzgó, babonás és a máshitűek iránt végtelenül elfogult. Nem volt minden tehetség híjával, a zenéhez például jól értett, de

ebben sem tartott mértéket. Udvari zenekarára többet költött, mint a magyar végvárakra. Tanácsosai, az olasz Portia János gróf (1657—65) és a cseh Lobkovitz Vencel (1665—73), esküdt ellenségei voltak a magyarnak és protestánsnak egyaránt. Ez utóbbit a jezsuiták buktatták meg s ezután (1674—1705) teljesen ezeknek hatalma alá került. Mint valamely vakbuzgó püspök, kormányozta Lipót az országot. A velencei követ is bámulatosnak találta, hogy a lelki atyák az udvarban mily befolyást gyakorolnak a lelki ismeretre.

A nádor is, gróf *Wesselényi* Ferenc (1655—67) kit a szabad-elvű Zrinyi Miklóssal szemben választottak meg, a papok jelöltje volt. Hitehagyott ő is, 1623-ban 17 éves korában tért át öccsével Miklóssal együtt, ki jezsuita és a kassai rendház rektora volt.¹ Mint kancellárok és kir. helytartók, a legfelsőbb állami hivatalokban is fanatikus főpapok ültek. Lippay György után *Szelepcsényi* György (1666—85), a cseh illetve tót származású prímás, következett, akit maga a buzgó pápista Nádasdy jellemzett a legnagyobb mértékben kapzsinak és iszákosnak. *Széchenyi* György (1658—85) a győri püspök majd esztergomi érsek, bármily szép történeti névnek hordozója is, de ifjúságán feltett ejtett lovagiatlan cselekedetével, midőn Lórántfy Zsuzsánnát, a magyar nők mintaképét Nova Transsylvania című durva gúnyiratával mélyen megsértette. Jó volt eltitkolni szerzőségét, mert I. Rákóczy György haragja első hevében felkoncoltatta volna.² A protestáns lelkészekkel való bánásmódja minden emberi érzést felháborító volt.³ Azzal pedig, hogy 1681. ő is ellenezte az országgyűlés összehívását s így az alkotmányos élet visszaállításának állt útjába, hazafiságán ejtett mély csorbát. És mit szóljunk a gyűlöletes *Kollonich* Lipóthoz, a nyitrai, majd bécsújhelyi püspöklőz, a magyar kamara elnökéhez. Apja, Ernő a komáromi várkapitány királyi kegyért hagyta el evang. hitét. A teljesen osztrák szolgálatba állott főpapnak, I. Lipót kedves emberének le nem tagadható nyilatkozata volt: „Magyarországot rabbá, azután koldussá, végül pedig katholikussá teszem.”⁴

¹ Fabó A. Monumenta Evang. II. 136. Pauler Gy. Wesselényi és társai I. 24.

² Illésy I. Nova Transsylv. és a Talio. Könyvszemle 1891. 220. és Prot. Szemle. 1901. 345.

³ Bognár György és Aách Mihály győri lelkész és tanító elfogatásakor a püspöki palota ablakából kiáltott le: Ne hozzátok ide az ebeket, hanem az puczkai kapura (vesztőhely) vigyétek ki. Nemz. Múz. Quart. Lat. 1185. Győri üld.

⁴ Brenner A. szepesi prépost Histoire des Révolutions de Hongrie (Hága, 1739) művében, mint II. Rákóczy F. szájából többször hallott nyilatkozatot közli.

De nemcsak az országos főhivatalokban, hanem itt közelebb a vármegyében is csupa kérlelhetlen ellenségeit találjuk a protestánsoknak. *Nádasdy* Ferenc országbíró a szomszéd Kereszturon s egyéb sopron- és vas megyei birtokain a legnagyobb embertelenséggel üldözte elhagyott hitrokonait. Wittnyédy, a vele egy udvarban nevelkedett kortárs e szavakkal jellemzi őt: „Megismertük azt már mi sokképpen, mert mind esküvésivel, mind keresztény hűtivel, mind uri emberségével sokszor megcsalt bennünket. Lölköm uram, ilyen emberrel hogy lehessen az ember familiariter, az kinek minden cselekedeti latorság és méltán mondhatnák ő felőle azt: est quoddam genus hominum, quorum religio fallere est.“¹ Másutt csak kameleonnak nevezi. Isten ítéletével fenyegeti meg s Pilárik István beczkói pap üldözésére és a csejtei könyvégetésre célozva mondja: „Nem sütné ezután több bibliát.“² Az 1655. és 1662. évi országgyűléseken a protestánsok emlékiratai telve vannak a Nádasdy által elkövetett embertelen dolgokkal.

Hasonló kegyetlenséggel üldözé protestáns jobbágyait a másik hatalmas szomszéd is, *Esterházy* Pál, Miklós fia, a főispán. Ennek is, miként Nádasdynak, háza volt Sopronban s ezen a réven sokszor beleavatkozott a város dolgaiba. Esterházy ellen is volt panasz már az 1659. évi országgyűlésen. Fraknón és Kismartonban az evangélikusokat éjjel rohanták meg, mint gonosztevőket börtönbe vetették, javaiktól megfosztották s addig kinozták és fenyegették őket, míg át nem tértek. Esterházy azzal védekezett, hogy már irt a tisztartójának s többé nem engedi meg, hogy az evangélikusok javait elvegyék. A fraknói és kismartoni urodalmak provisora, Körtvélyes János ellen is itt merült fel a panasz, hogy a nagymartoni, márcfalvi, fehéregyházi és okkai evangélikusokat elfogatván, halálra kinoztatta, gyalázatos szavakkal illetve s javaik elvétele mellett száműzetéssel fenyegette meg őket és pedig most az országgyűlés idején.³

Sőt, ami több, Esterházy 1663. már Sopron falvaiban s magának a városnak külső részeiben is — nem tudni, mi jögon —

Fessler, Kerekgyártó Á., Tóth Béla, Mangold hitelesnek veszik. Karácsonyi J. Tört. Hazugságokban tagadja. 808. 1. Acsády és K. polit. programjául ezt fogadja el. Szilágyi S. M. N. Tört. VII. 323. Tóth B. Mendemondák 72. 1. Lásd: Payr S. Az evang. Kollonicsok. Evang. Egyházi Élet 1916. 63. 1.

¹ Wittnyédynek Zichy Istvánhoz írt levele. II. k. 197. 1.

² Wittnyédy lev. II. 65. Zsilinszky, Vallásügyi tárgy. III. 218. Payr, Wittnyédy I. 45. 1.

³ Zsilinszky i. m. III. 156. 158. 159. 161.

megkezdte az evangélikusok üldözését. Erre nézve gúnyosan írja 1663. a Csáktornyáról visszatért Wittnyédy Pártingernek: „Házamhoz érkezvén, bizony szomorúan értettem, az ártatlan lutheránus törökök ellen való vicegenerális (Esterházy) az ő szentelt körösztös hadával az lándorfejérvári mezőkön, hogy már... de inkább az soproniakon hóstatban és faluin valóban nagy vitézségeket cselekedtek, embereket öltek, vagdaltak, fosztottak, egy szóval minden latorságot megcselekedtek, valamit a pogány megcselekszik. Úgy adjon az Isten jót, ha soproni polgármester voltam volna, minthogy ittben a városban volt, megarestáltam, kötöztettem és fogva mint ilyen latrot ő felségének küldöttem volna, de ezen félénk nyulas pásztorok előtt gyapjat sz..ik a farkas. Talán ez is az apja nyomdokát akarja követni, aki az szegény ártatlan csepregieket levágatta volt.“¹

És a főispánnak ez a türelmetlen szelleme hatotta át ekkor már az egész vármegyét. Az alispánok: Bezerédy György (1655—62), Rábi István (1662—69) és Cziráki Mózes (1672—89) mind r. katolikusok és hű segédtsai Esterházynak. Csak Rátky György (1669—72) volt az egyetlen evangélikus, aki azonban már mit sem tehetett hitfeleiért.

A nagy ellenséges táborral szemben csak az egy *Zrinyi* Miklós gróf, horvát bán, a buzgó r. katolikus, de emellett bölcs és szabadelvű államférfiú, ama kornak legnagyobb magyarja kelt védelmére a protestánsoknak, s ezek közt közelebbről a soproniaknak is. Bizalmasa, Wittnyédy István nyerte meg őt Sopron számára. Jellemző már reá nézve, hogy abban a korban Wittnyédy személyében egy lutheránus embert választott titkárának és ügyvédjének, akiről Ruchich János zágrábi alispánnak írja: „Witnyédyt jó embernek ismerem és a jó lelkiismeretű lutheránust többre becsülöm a rossz lelkiismeretű katolikusnál.“² Forstall tisztartóhoz írt levelében is azt mondja, hogy Wittnyédy olyan triumvir, ki a kölcsönös bizalomnak triangulusát, melyet nem könnyen lehet mások előtt megnyitni, zárva tartja.

Zrinyi a maga lábán járt, nem volt a papok szolgája. Ezért nem kellett nádornak. Klobusiczky írja róla II. Rákóczy György-

¹ Célzás Esterházy Miklósról és az evang. Csepregneknél 1621. évi pusztulására. Wittnyédy lev. II. 98.

² Vitnedium pro bono viro nosco et majoris existimo bonae conscientiae Lutheranum. quam malae Catholicum. Győri tört. és rég. füzetek II. 204. Zrinyi M. nevelőanyja is, miként Takáts Sándor kiderítette, Batthyány Ferenc neje, az evang. Lobkovitz Poppel Éva volt. Innen a protestánsok iránt való tisztelete.

nek: „Az érseket szidja, felette igen disgustatus, németnek, érseknek, papoknak, jezsuitáknak nem barátja. Zrinyiászából a Lippay primásra vonatkozó dicsérő szavakat kitörölte. Neki az volt a meggyőződése, hogy a protestánsok szabadsága és az ország szabadsága egy alapon sarkallik.¹ Zrinyi szerint a protestáns vallásosság kiváló élesztője a hősiességnek s e részben felülmulják a r. katolikusokat. És jellemzők az 1662. évi országgyűlésen Szepesy Pálnak s a tőle bucsuzó többi protestánsnak mondott szavai: „Volna bár százezer pápista mellett százezer lutheránus és százezer kálvinista vitéze a fejedelemnek: ők megmenyenék együtt a hazát“.² A soproniak részére őt Wittnyédy nyerte meg s az érdekükben több levelet is írt a királyhoz és tanácsosaihoz.

A soproni gyülekezet tagjai közül itt is *Wittnyédyt* kell első helyen kiemelni, aki e nehéz időkben úgy a városért, valamint a dunántúli egyházakért is igen sokat tett. Már Pálffy Pál nádor is 1652. a soproniakhoz írt levelében kiemeli Wittnyédynek számtalan fáradozásait és hűséges szolgálatait és kéri, hogy ne bánjanak vele méltatlanul, mert nem fognak egy második Wittnyédyt találni. Zrinyi is 1661. kereken megírja a városnak, hogy amit érdekükben tett, azt Wittnyédy interposíciójának köszönhetik.³

De Sopronon kívül másfelé is igen sokat fáradozott egyháza érdekében. A győri evangélikusok is a reformátusokkal való viszályukban 1655. Wittnyédy tanácsát és segítségét kérik. Ugyanezen évben Horváth Ferenc felsőszelestei lelkész is a martyánci peres ügyben Musay püspök közvetítésével szintén Wittnyédyhez folyamodik.⁴ Nagy segítségére volt a nezsideri, fehéregyházi, a kőszegi és csepregi evangélikusoknak is.

1655-ben még Sopron megyét képviselte az országgyűlésen. Később mint evangélikust elejtették, de barátai révén továbbra is nagy befolyást gyakorolt az országgyűlési tárgyalásokra. Részt vett buzgón a kerületi gyűléseken is. Így jelen volt Szakonyban

¹ Pauler Gy. Wesselényi és társai. I. 69. Tört. Tár 1891. 175. Széchy K. Zrinyi M. I. 160. 198. és Pauler Gy. i. m. II. 238.

² Az 1659. évi o. gyűlésen mondá: Bizony akiket ismerek pápista katonákat, tiz törökre sem mernék kimenni velök. De ha az evangélikusokkal vagyok, azoknak imádsága és sok éneklései között, valamikor harcra megyek, soha nyereség nélkül meg nem térek. M. prot. eht. Adattár V. 171. és Szalay L. Magyar tört. V. 67. Zsilinszky i. m. III. 266.

³ Wittnyédy lev. I. 13. és Tört. Tár 1907. 78.

⁴ Egyetemes ev. levéltár I. a. 7. 78—80. szám.

1666. jun. 8. hol a sérelmeket és a felségfolyamadás ügyét tárgyalták. Panaszosan írja Kecskés Istvánnak, hogy már panaszaikat is „ipso facto ad poenam notae infidelitatis“ (hütlenségi perbe) vonják.¹ De ez sem ijeszti vissza.

A viharos 1662. évi országgyűlés idején egy Gáspár nevű íródeákot tartott Pozsonyban, ki a tárgyalásokról értesítette. S ezeknek menetéhez képest buzdítja barátait: „Ha istenteket, religiótokat szeretitek, legyetek állhatatosak, megkoronáz az isten benneteket e világon jó emlékezettel, a más világon pedig boldogsággal.“ A sérelmeket, melyeket ezen a vidéken „némely Nérók“ követtek el, összeíratta s felküldte Kecskésnek. Sőt maga is felment, noha már nem volt követ. „Elmegyek, ugymond, lássák meg, hogy mind igaz evangélikus, mind jó magyar vagyok.“ Annak a nagyobb tüntetésnek is, hogy az evang. rendek szept. 2. elhagyták az országgyűlést, ő volt az értelmi szerzője. Ezt levelei bizonyítják s a halála után kimondott ítélet is ezt minősíti egyik főbűnének.²

De nem csak a gyülekezetek, hanem az iskolák és a tanulóifjúság ügyét is páratlan áldozatkészséggel karolta fel. Mint fentebb láttuk, 1652. hat magyar ifjúnak eltartására vállalkozott. Házában is állandóan voltak alumnusok s többet közülük külföldre is kiküldött. A sopronmegyei Losi János, a besztercebányai Stürzer Mátyás, az erdélyi Zabán Izsák, a szalattnai Francisci György, az árvamegyei Fabricius János, a vas megyei Dömötöri György, a trencsényi Chalupka Sámuel, a szenci Fekete István és a csepregi Aács Mihály, mind Wittnyédy alumnusa volt. Ezek közül csak magára Fabriciusra öt év alatt 650 tallért költött.

A jeles Kövesdy Pált, Kassáról ő hívja ide tanítónak. Guzych János árvamegyei alispán is a két fiát hozzá küldi. III. Eberhard württembergi hercegtől három dunántúli ifjú számára a tübingeni egyetemen ingyenes helyet ő eszközölt ki. A felvidéki evang. rendek eperjesi kollegiumára 6000 frt fejedelmi ajándékot adott (fentebbi kezeirása erre vonatkozik), ő vitte ki, hogy gróf Thököly István is odaküldte az Imre fiát. Bizony méltán írhatta Wittnyédy Sárosi Bálint püspöknek: „Kegyelmed ítéletére hagyom, egy nemes ember, mint én, cselekedhetik-e többet?“³

¹ Wittnyédy levelei I. 178.

² U. o. I. 213. Payr S. Wittnyédy I. 43. I. M. prot. egyht. Adattár V. 75. I.

³ Payr I. m. 32. I. Révész, Figyelmező 1871. 68. Tört. Tár 1889. 457. Payr S. Ehtört. Eml. 140. I. Wittnyédy lev. I. 81.

Amely gyülekezetben csak egy ily buzgó tag akadt is, ott nem lehetett szegény a hitélet. De Sopronban több más jeles és áldozatkész férfiú is állott az egyház élén. Ilyenek Nátl Lipót, Grad György és Poch György, kik az 1655., 1659. és 1662. évi országgyűléseken képviselték Sopron városát. Nátl ruszti születésű,

Serpilius János soproni városbíró

kiváló tehetségű férfiú, előbb magyar jegyző (1654–60), azután tanácsos, majd polgármester, úgy az egyházi, mint a világi ügyekben buzgó vezér. Az üldöztetés idején is erősen megállta helyét, csak később szédült el és tántorodott meg, mikor I. Lipóttól a bárói rangot is megkapta. Grad Györgynek, az erélyes városbírónak és polgármesternek az új magyar gimnázium alapításában és a gyülekezeti önkormányzat szervezésében lesz kiváló része. De a r. hatholikusok is dicsérettel emlékeznek meg róla, mivel evangélikus létére a pozsonyi országút mellett kökeresztet állíttatott

a másik kereszt helyett, mely a köhidnál állott, de összedült.¹ Az 1662. évi országgyűlésen Poch Györggyel és Serpiliusszal mint Sopron követe volt jelen (Gamauf II. 309).

Kiválik az előljárók sorából a Szepességből ideszármazott *Serpilius* János is, a hasonló nevű leibici rektornak, majd későbbi lelkésznek fia, ki felsőbb iskoláit Königsbergben végezte. Kiváló jogtudós. Előbb Lőcsén volt az öt szab. kir. város jogtanácsosa. Az 1659. évi országgyűlésen tűnt fel először s egyszerre kapott meghívást Pozsonyba és Sopronba. Az utóbbi helyet választotta, itt volt 1660—67. magyar és német jegyző s az 1662. évi országgyűlésen is mint Sopron követe fontosabb szerepet játszott. A sérelmi bizottságban ő szerkesztette a királyhoz felterjesztett emlékiratot, melyben élénk színekkel rajzolja a protestánsok szenvedéseit. „A töröktől megkimélt vármegyék is, ugymond, szerencsétlenek abban, hogy néhány hatalmasabbnak az alacsonyabb sorsuakon való kegyetlenkedése és a lelkiismeret fölött maguknak tulajdonított korlátlan uralkodása által halálos sebeket ejtettek rajtuk, annál metszőbb fájdalomukra, minél súlyosabbak a rokon kéz ütötte sebek”.² Ő volt Sopronnak egyik követe az 1681. évi országgyűlésen is, hol fontos szerepet játszott és a tárgyalásokról igen értékes naplót vezetett († 1686).

Külön említést érdemel még *Sowitsch* Ábrahám kereskedő, a buzgó egyházi gondnok is, aki nagy eréllyel és áldozatkészséggel vezette egyházának dolgait a legnehezebb időkben. A három lelkész, Lang, Barth és Sowitsch egy értékes bibliát adott néki emlékül, melynek megleghangú ajánló szavaiban nagy hálával szólának e férfiúnak érdemeiről.³

S a helybeli patricius családokon kívül mind jobban szaporodtak az Ausztriából ide menekült grófi, báró és egyéb előkelő nemesi családok is. A fentebb már felsoroltakon kívül itt találjuk az Abensperg, Auerstorg, Breiner, Burgstall, Egg, Grössintz, Hardegg,

¹ Generosus Dominus Georgius Kroot néven említi őt Kaleschiák r. kath. káplán. Póda szerint e kereszt elég rozoga állapotban ma is látható a fegyházzal szemben. Par. tört. 48. Nem tudom, nem a fegyintézeti iskola kertjében álló keresztet érte-e? Ezen azonban F. E. 1797 s alúl 1893. betűk és számok vannak.

² Zsilinszky i. m. III. 190. 191. 194. 195. — Keresztély († 1714) és Sámuel nevű fiai soproni lelkészek, György pedig regensburgi szuperintendens volt. Haynóczy D. Iter Neosoliense 122. I. Életrajzát közli Klein S. II. 462. Naplója a sopr. lyc. könyvtárban Eb. 1. sz. Lásd: Payr S. Serpilius Quendel Lőrinc háza és Serpilius János soproni városbíró. Ev. Ehl Élet 1916. 196. és 237. I.

³ Müllner M. A sopr. főtanoda tört. 46.

Jöbstelberg, Kornfeil, Laszberg, Neidegg, Prösing, Regal, Rindsmaul, Roggendorf, Rottal, Thonrädl, Wurmbrand és Zinzendorf család tagjait. Az Auersperg, Ditrichstein, Eitzing, Herberstein, Heritsch, Jörger, Mandorf, Polheim, Raumschüssel, Trautmannsdorf, Weltz, Windischgrätz stb. neveket már fentebb említettük.

A soproni anyakönyvekben e nevek igen sűrűen fordulnak elő.¹ A herrnhuti felekezet alapítójának, gróf Zinzendorf Miklósnak apja és nagyapja is Ausztriából való száműzetésük után egy ideig Sopronban talált menedéket. Az ő birtokuk volt a magyar határhoz közel fekvő (Vimpáczhoz $\frac{3}{4}$ óra) Pottendorf (innen az előnevük is: von Zinzendorf und Pottendorf), melyet 1657. Nádasdy Ferenc szerzett meg.² A soproni anyakönyvek szerint Miklós gróf nagyatyja Zinzendorf Miksa Erasmus nejével Ditrichstein Anna Amáliával 1666—1669-ig, de valószínűleg már előbb is Sopronban lakott. Nagyobbik fiukat, György Lajost, a herrnhuti gróf atyját, mint iskolás gyermeket úgy hozták ide magukkal, de még Sopronban is születtek gyermekeik és pedig Kristóf Viktor nevű fiuk 1667. okt. 22-én és Dorottya Renata nevű leányuk 1669-ben. Az apának itt 1669-ben kellemetlen összeütközése volt a r. kath. processióval, amelyet állítólag a kocsijával feltartóztatott és ily módon megzavart. I. Lipót és Nádasdy Ferenc országbíró több leiratban követelték a várostól Zinzendorf megdorgálását.³ A család nemsokára ezután Sopronból a Nürnberg melletti Oberbirgbe költözött, ahol a családfő, Zinzendorf Miksa Erasmus 1672. meg is halt. Egy másik családtag is, Zinzendorf Rudolf, talán az előbbinek öccse, Zinzendorf Zsuzsanna nevű nejével Sopront választá menedékhelyül 1672—76. s itt három gyermekük született.⁴ Miklós atya később Szászországba vándorolt át s mikor nagynevű fia született (1700), miniszter volt Drezdában.⁵

¹ Gamaufnak nagy fáradsággal összeállított, de igen nehezen olvasható részletes jegyzéke. II. 378. és 441.

² Nádasdy Pottendorfba vitette át a csepregi nyomdát. Elfogatása is 1670. ott történt.

³ Gamauf, Dokum. II. 2. C. 481. I.

⁴ Ágoston Joakim 1672. dec. 2. Anna Mária 1674. ápr. 25. és Mária Maximiliána 1676. máj. 26. Gamauf II. 378. A sopr. liceumi könyvtárban (La 35) van egy díszes kötésű, a családi címerrel is ellátott biblia (Amsterdam 1602), melyet Zinzendorf György Lajos, Miklós atya igen meleg ajánló szavakkal ajándékozott (Bécs 1686. szept. 6) a soproni lelkész karnak.

⁵ Hagenbach Kgesch. V. 405. Koch, Gesch. des Kirchlides V. 248. Pettenegg E. G. Ludwig und Carl Zinzendorf nebst einer kurzen Gesch. des Hauses Zinzendorf. Wien 1879. Payr, Zinzendorf ősei Sopronban. Ev. Ehi Élet. 1916.

Legkiválóbb és legérdekesebb lakója Sopronnak pedig ez időszak végén *Eggenberg* Anna Mária brandenburgi hercegnő lesz, herceg *Eggenberg* János Antal osztrák főmarsal özvegye, a Bayreuthben lakó Keresztély brandenburgi örgróf leánya.¹ Midőn a r. katolikus *Eggenberg* herceg, II. Ferdinánd hatalmas miniszterének fia, az evang. hercegnőt 1639. nőül vette, szabad vallásgyakorlatot ígért neki, amelyhez III. Ferdinánd engedélyét is meg akarta szerezni. A hercegnő Grácba egy Mag. Speckner János nevű udvari lelkészt (előbb pindlachi lelkész) vitt magával, de csak házi titkár neve alatt és evang. volt a többi udvarnépe is. Ez akkor a stájer fővárosban nagy feltűnést keltett s férje azt tanácsolta, hogy a házi istentiszteleten ne énekeljék hangosan az evang. énekeket s időközben engedélyért is folyamodott a császárhoz, de hasztalan.

Már négy hónap múlva ismételten is szigorú rendeletek utasították *Eggenberg* herceget, hogy távolítsa el nejének evang. környezetét, különösen pedig a titkár neve alatt ott tartózkodó predikátort. A buzgó evang. nőnek így nagy fájdalommal kellett evang. papjáról lemondani. Férje már 1649. meghalt s ő gyermekeivel 1670-ig Grácban maradt. Ez évnek nyarán Sopronban volt látogatóban s a város, különösen pedig az itt virágzó vallásos élet annyira megtetszett neki, hogy 1671-ben ő is ide költözött s ettől fogva egyik legerősebb támasza és büszkesége lett a gyülekezetnek, akit a gondviselés éppen a legnehezebb megpróbáltatás idejére, a gyászos évtizedre küldött Sopronba.

Eggenberg hercegné a legtekintélyesebb osztrák családokkal volt rokonságban. Nővére a szász választó fejedelemnek volt hitvese, férje a leggazdagabb stájer herceg; leányát *Ditrichstein* herceg vette nőül, fiai pedig *Schwarzenberg* és *Lichtenstein* lányokat vettek feleségül. Nagy befolyása volt tehát a bécsi udvarban is, melyet a soproni evangélikusok javára használt fel. A Szent György-utcában két nagy házat foglalt le, az egyiket bérben birta, a másikat meg is vette. Özvegyi állapotához képest elég fényes udvara volt. Titkárul a soproni születésű *Adami Mátyást* hívta meg maga mellé, udvarmesterül pedig *Löllhöffel Jánost*. Voltak udvarhölgyei s később udvari lelkésze és kántora is.²

¹ Született 1609. dec. 20. egybekelt 1639. okt. 30. meghalt 1680. máj. 8.

² Raupach, *Evang. Oesterreich* I. 291. I. Waldau G. *Gesch. der Prot. in Oestreich* II. 308. Gamauf II. 379. Loesche G. *Die ev. Fürstinnen im Hause Habsburg* 8. I. Payr S. Régi házak a Szent György-utcában. Soproni Napló 1915. jun. 19.

Jóllehet az evangélikusok lélekszáma eme beköltözött osztrák főnemesek által is gyarapodott, azért e korszakban, különösen a jezsuiták betelepődése óta a r. katolikusok mégis feltűnő módon kezdtek az evangélikusok rovására terjeszkedni. Lehetett ebben része a térítésnek is, mert hiszen a kegyes atyák minden eszközt kipróbáltak. De sokkal nagyobb eredménye volt annak a buzgó igyekezetnek, hogy Nádasdy és Esterházy minél több r. kath. nemesi megfelelő szolgaszeméllyel és minél több magyar kézművest törekedett a városba telepíteni. Láttuk, hogy Nádasdyt a házvásárlásoknál is felekezeti szempontok vezették. Így a szomszédos főurak a jezsuitáktól is támogatva valósággal versenyeztek abban, hogy minél több r. katolikust telepítsenek be házvásárlással és egyéb módon a városba.

Az anyakönyvek érdekes képet mutatnak a két egyházközségnek népességi viszonyairól, illetve a számaránynak a r. katolikusok javára történt változásairól. 1655 körül még csak 90 körül van évenként a r. kath. születések száma, míg az evangélikusoké 200-on is felül. 1655-től 1664-ig az egész decennium alatt 963 volt a r. kath. és 2162 az evang. születés. De 1664-től 1674-ig az újabb évtized már nevezetes változást mutat a r. katolikusok javára. Ebben ugyanis már összesen 1067 r. kath. és csak 1963 evang. gyermek született.

A város lakosságának több mint egyharmada tehát már róm. katolikus volt. Nem csoda, ha mindig nagyobb önérzettel lépnek fel. De vagyonság és értelmiség dolgában — a beköltözött magyar nemességet leszámítva — bizonyos, hogy még a számarányon felül is az evangélikusok voltak határozott előnyben. A bennszülött patriciusok továbbra is evangélikusok maradtak, míg a római katolikusok többsége jövevényekből (Hergelaufene) került ki. Igaz, hogy az evangélikusoknak is voltak osztrák menekültek.

Póda apát az anyakönyvek alapján a róm. kath. lélekszámot e korszak végén (1674) 3000-re teszi és ezzel Gamauf számítása is, ki 30 lélekre vesz évenként egy születést, megegyezik. Az evangélikusok lélekszámát így 6000-re, az egész város népességét pedig kerek számmal 9000-re becsülhetjük.¹

Így állott íme népesség, anyagi és szellemi erő dolgában a

¹ Gamauf pontos táblázatokban mutatja ki a születések és esketések számát evang. és r. kath. részről 1625—1674. Kirchengesch. II. 438. Póda is közli a r. kath. születések számát 1666—1674. A sopr. par. tört. 54. l.

két egyházfelekezet, midőn az evangélikusok ellen a vármegye, a püspök, a plebánus, a jezsuiták és pálosok támadásaikat ismét megkezdették. Először is a fiatal és erélyes plebánus, Wittnyédy indított ismét új harcot a harangozás miatt. A régi egyesség el-
lenére a harangok felett való rendelkezést és a harangozási díjat teljesen a maga számára követelte. Bezerédy György alispán, aki előtt panaszt emelt, a Harkán 1658. ápril. 29. tartott törvényke-
zéssel oda is ítélte neki a harangokat. De a város nem nyugo-
dott meg ezen és a király elé folyamodott. Megdőbbenve hallot-
tak ugyanis, hogy ebben az ügyben felsőbb fokon nem a rendes
ítélőszék, hanem a primás és a nádor elnöklete alatt egy kleri-
kális bizottság fog itélni.

Zrinyi Miklós, a bán, okt. 23. Sopronban levén, Wittnyédy István közvetítésével hozzá folyamodtak pártfogásért. És Zrinyi még ezen a napon itt Sopronban hét levelet írt az evangélikusok
érdekében és pedig Lippay primásnak, Wesselényi nádornak, a királynak és az egyik főhercegnek, Porcia miniszternek, Kurz
alkancellárnak és Schwarzenberg főkamárásnak. Arra kérte mind
ezeket, hogy ne kövessenek el hallatlan sérelmet a törvény ellen
hanem tárgyalják az ügyet rendes bíróság előtt. „Bizony Nagy-
ságos Uram, írja Zrinyi a nádornak, nem vagyunk oly szerencsés
időben, az melyben efféle epefakasztó törvénytelenység által gyűöl-
séget kellene szándékkal keresnünk, mert nem keresve is, sze-
rencse, ha meg nem talál bennünk; mivel ez dolog a város ellen
vagyon ugyan, de egyáltaljában az egész Evangélikus Státust
concernálja s ki tudja, mi lehet az törvényteleniségből.”¹

De Zrinyi nyomatékos intelmének sem lett sikere, a rendkí-
vüli törvényszék okt. 31. mégis összeült. Tagjai voltak Lippay
primáson és Wesselényi nádoron kívül Szelepcsényi György kan-
cellár, Pálffy Tamás váczai püspök, Zichy István kamarai elnök
és Ivanovics Pál, a pálosok vicegenerálisa. Jelen volt Wittnyédy
Ferenc, a panaszos plebánus is, a várost pedig Grad György és
Nátl Lipót képviselte. Az ítélet azonban — és itt látszott meg
Zrinyi befolyása — mégis enyhébb volt, mint várni lehetett.
Kimondták, hogy a harangokat temetéseknél továbbra is egy-
formán és díjtalanul használhatják úgy az evangélikusok, mint a
r. katolikusok.

¹ Gamauf, Dokumente II. 2. C. 1. p. 56—67. 1. Az I. Lipóthoz intézett
levél Payr, Ehtört. Eml. 200. 1.

Ezért a kedvező ítéletért azonban a soproniak nagy árt fizettek. El kellett engedniök azt az 500 forintot, amellyel nekik a plebánus tartozott s ezen kívül még a plebánusi jövedelemhez egy 20 fontnyi Rainisch- és egy 10 fontnyi Steiner-szőlőt kellett átadniok. A plebánus azután évi 200 frtért adta e szőlőket a városnak haszonbérbe. 1659. júl. 4. a plebánus újra kérte a várostól, hogy a processziókhoz is harangoztathasson, ezt a kérelmét azonban most is elutasították.¹

Volt Wittnyédy plebánusnak egy másik jogosabb követelése is, amellyel már célt is ért, de nem egy könnyen. A r. katolikusok ugyanis külön népiskolát kívántak a várostól. Az evang. polgárság e kérés elől azzal akart kitérni, hogy a jezsuitáknak úgy is fényes iskolájuk van, melyért a város nagy áldozatot hozott, tehát ériék be vele.

1660. márc. 1-én magok a jezsuiták kértek egy szobát róm. kath. népiskolának s a tanító részére is valami csekély fizetést. De a tanács ekkor még ridegen válaszolt: ha iskolamestert akarnak, hát tartsák is el. 1661. elején Wittnyédy plebánus már nagyobb igényekkel lépett fel s azt kívánta, hogy a város költségén építsenek nekik új iskolát. A külső tanács febr. 16. úgy határozott most is, hogy a r. katolikusok az 1647. évi 12. t.-cikk értelmében a maguk költségén építsenek. A plebánus azonban néhány nap múlva már fenyegetőleg lépett fel s a tanács több ülésen is tárgyalta az ügyet.² Úgy látszik, meg is szavaztak valamit az iskolára, mert az 1662. évi számadás szerint egy r. kath. iskola-helyiségül szolgáló szobáért évi 30 fontnyi bérösszeget fizettek a városi pénztárból. De a plebánus ezzel sem érte be, hanem 1665. a plebánia telkén építtetett új iskolát, bizonyára nem a maga, hanem a város költségén. Ez volt egyik legnagyobb érdeme. Ő rendelte el azt is, hogy gyermekek a tanítóval rendszeren jártanak a misére és ott énekeljenek.³

A népiskola ügyével egyidejűleg a jezsuiták is mozgalmat

¹ Gamauf II. 310. Póda i. m. 47. l.

² Tanácsjvk 1660. márc. 3. 1661. márc. 17. jun. 23. és nov. 25. Gamauf II. 314.

³ Kaleschiák káplán jegyzi fel róla: *Schulam triviale in fundo parochiali pro catholica nostra parochia (cum a memoria hominum catholici schulam non habuissent) aedificavit . . . et post aedificationem ipse primo instituit, ut pueri et scholares cum ludirectore frequentarent templum parochiale et ferialibus diebus audirent sacrum et sub sacro recitarent litanias, inprimis Lauretanus.* Póda i. m. 47.

indítottak iskolájuknak egy *nemesi konvikttal* való kibővítése tárgyában. A túlbuzgó atyáknak a hitehagyott Nádasdy volt a patrónusa, aki mint soproni háztulajdonos,¹ a keresztesség kegyura és mint országbíró igen sokat tehetett az érdekükben. A köztük való jó viszonynak bizonyása, hogy Nádasdy jószágain a templomfoglalásokban és a lelkészek elűzésében a hajduknak és katonáknak a soproni jezsuiták is segédkeztek. Az 1662. évi országgyűlésen beadott panaszok közt olvassuk például, hogy a Rábán innen levő gyülekezetekben, így Fertőszentmiklóson is jezsuiták jártak a német katonákkal és hajdukkal. Nagycenzenken a jezsuiták 24 forint büntetés terhe alatt parancsolták meg, hogy az evangélikusok is hozzájuk menjenek gyónni. A horpácsi templomot is a jezsuiták foglalták el erőszakosan, elűzvén a lelkészt is. Szoporon is Bacsí jezsuita Nádasdy szolgálival és növendékpapokkal foglalta el a templomot. A böi templomot is sárvári német katonákkal *soproni* jezsuiták vették el, a lelkészt is elűzték, javait elkobozták.²

Nem csuda, ha ilyen dolgok miatt a soproni buzgó evangélikusok is meggyűlölték Nádasdy durva csatlósait és ahol lehetett, visszaadták nekik a kölcsönt. Ha a szőlőkben és gyümölcsösökben valami kár esett, a város ezt a pásztorgyerekek mellett a jezsuiták növendékeinek tulajdonította. A kettőt (Halterbuben und Jesuitenschüler) egy kalap alá fogta. Így hozott a tanács 1657. és 1659. ezek ellen is határozatot. 1668-ban meg az a panasz, hogy a jezsuiták igen sok juhot tartanak, amelyek elrontják a többi állat legelőjét; s a tanács elrendeli, hogy a páterok a maguk jószágára hajtsák juhaikat s tartsák tisztán a legelőt.³

Ezért újabb kéréseiket is a tanács nagy idegenkedéssel fogadta. A jó páterek pedig soha sem voltak szerények. Nem tudni, komoly szándéka volt-e Nádasdynak, hogy Sopronban a jezsuiták számára házat és új templomot épít, de I. Lipót elé legalább ennek a hírével folyamodtak és már 1658. dec. 7. Szelepcsényi György püspök és kancellár királyi rendeletet küldött a soproniaknak, melyben felhívja őket, hogy Nádasdy kegyes szándékának

¹ A mai Korona-vendéglő helyén volt háza a Szent György-utcában és úgy látszik, Szent János temploma mellett is.

² Zsilinszky, Vallásügyi tárgy. III. 199. 202. 204.

³ Zur Abbringung des grossen Muthwillens, so beides von Halterbuben und Jesuitenschülern in den Obst- und Weingärten verübt wird, ferner gehalten werden sollen. Sopron. mon. I. 102. 105. 124.

megvalósításához engedjenek át a jezsuita collegium mellett megfelelő árért 5—6 kis házat. A város azonban különféle kifogásokat tett s Szelepcsényi 1659. febr. 14. megismételte a király nevében írt rendeletet.

A város most is kitért a követelés elől s márc. 23. kelt felterjesztésében a következő okokat sorolja fel: 1. A kívánt házaknak megvannak törvényes tulajdonosaik, akiktől vásárlás útján sem lehet a házakat akaratuk ellenére elvenni. 2. A jezsuiták birtokába jutva a házak adómentesek lennének s még ha ő felsége a reájok eső királyi adót el is engedné, a személyi terhek (közmunka és egyéb szolgálmányok) a városi polgárookra háramolnának, akik pedig már eddig is igen sok terhet hordoznak. 3. Nagyobb épületet emelni ott közbiztonsági tekintetből is veszedelmes volna, mert a collegium magas dombon épült és háborús világban azt az ellenség kezébe kerítvén, onnan az egész várost kikémlelheti és összelövéldöztetheti. 4. Néhány évvel ezelőtt a szerződés ellenére, mely csak két házat engedett számukra, a collegium közelében egy beneficiátus házat már úgy is iskolának alakítottak át, így hát nincsenek szükében a helynek. 5. Templomukkal is beérhetik, mert azon kívül a parochiális Szentlélek-templom és a ferencieké is rendelkezésükre áll.¹

Az építkezéssel nagy tervük volt a jezsuitáknak. Püsky János győri püspök, ki Draskovich hagyatékából a jezsuitáknak szánt 40,000 forintot, mint jogtalan szerzeményt, nem akarta kiadni, elvesztette perét. Pálffy Pál nádor a rendnek ítélte oda a szép összeget. De Lippay primás maga mondja, hogy csak az ő nagy fáradságával sikerült a pert megnyerni és a 40.000 forint fizetését kieszközölni.²

Lippay ezt az összeget anélkül, hogy Draskovich kifejezetten úgy rendelte volna, nemesi konviktusra szánta. Valami kezdetleges ilyen konviktus már korábban is (1654 óta) volt a jezsuiták iskolája mellett³, de most a hagyaték megszerzése után nagyobb

¹ Gamauf, Dokumente II. 2. A. 73—75. sz. 310—317. 1.

² Lippay az alapító levélben: Nos pro praefato Seminario laboravimus tum in ferenda sententia, tum vero in obtinenda non sine ingenti difficultate praescripta Capitali Summa. Horváth Kristóf i. h. 27.

³ Lony Mihály esztergomi kanonok 1654. jan. 20. néhány koci fát kér a várostól a konviktus részére, márc. 21. pedig 9 hordó bort akar a konviktus részére a városba hozatni. Vár. lev. Lad. III. et C. fasc. III. 76. 77. Horváth Kr. i. h. 23. 1.

szabású épületre gondoltak. Ehhez kellett volna az 5—6 házhely. És Lippaynak sikerült is a külvárosban egy házat nagyobb telekkel és kerttel vásárolni, mert ő maga mondja az alapítólevélben, hogy azt fundamentomából építette fel. Hogy melyik ház volt ez a nemesi konviktus, arról egyik soproni történetíró sem beszél. De a szóhagyomány és Suttinger 1681. évi látképe szerint a Szélmalom-utca felső részén épült régi nagy emeletes ház volt ez, mely ma Mattesz vállalkozó telkén magtárul szolgál, de az ablakfülkékben még ma is régi festmények maradványai láthatók.¹

Erről az alapítványról Lippay primás 1661. okt. 15. állította ki az oklevelet. Konviktusnak vagy nemes ifjak szemináriumának nevezte az intézetet. Csak magyarországi — úgymond — s első sorban dunántúli szegény, de érdemes nemesek fiai vétessenek fel, főként pedig olyanok, akik nem katolikus szülőktől származtak². A növendékek legalább is 12 évesek és a grammatikai tanfolyamra alkalmasak legyenek. Az igazgató olyanokat is vehet fel, akik tandíjat fizetnek. De mindnyájan ugyanazon szabályok alatt álljanak s az ellátásuk is egyforma legyen. Egyelőre 15 lesz a konviktorok száma, s a jövődelem gyarapodtával lehet több is. A rektor gondoskodjék a fegyelemlről. A szünidőben egyeseket a szülők és rokonok látogatására haza is bocsáthat. A növendékeket inteni kell, hogy az egyház és a jezsuiták iránt, ha majd tisztségre és méltóságra jutnak, hálások legyenek.

Ezt az alapítólevelet I. Lipót Tarnóczi István soproni jezsuita rektor kértére csak 1669. jan. 27. erősítette meg.³ És így a jezsuiták célt értek. Intézetük kibővült, volt külön konviktusuk. De mivel ebbe az alapítólevél szerint különösen elszegényedett protestáns szülők gyermekeit igyekeztek áttérítés végett becsalogatni, a városi evang. lakosság nem nézhette őket jó szemmel s bennök továbbra is ellenséget látott.

Ennél az ügynél is sokkal kellemetlenebb, sőt egyenesen gyűlöletes pere volt a városnak a *bánfalvi pálos* barátokkal. Ezek ugyanis fentebb (353. lapon) tárgyalt perüket tovább vitték s

¹ Domum peramplam in Suburbio Lib. ac Reg. Civitatis Semproniensis . . . una cum area et horto eidem domui adjacentes, agris item et fenetibus (sic) opera nostra comparavimus ac de praefatae Summae capitalis annuo Censu a fundamentis exaedificavimus, taliterque aedificatam et hactenus prae manibus nostris existentem . . . convertimus et damus. Alap. lev. i. h.

² Qui bonae spei existentes parentes acatholicos sortiti essent.

³ Eredeti je a magy. udv. kancellária iratai közt. T. XIV. pag. 275. Horváth Kr. i. h. 30.

mindent elkövettek, hogy meg is nyerjék. De természetesen a város sem pihent és kereste igazát. A vasvári káptalannak 1663. febr. 9. kelt hivatalos tanusítványa szerint maga Zolnay Ferenc prépost és Enyedy János káptalani jegyző is kihallgatásuk folyamán bevallották, hogy a Griesberger Ferenc pálos prior és Fodoróczi Péter pálos procurator által bemutatott oklevelet gyanusnak találták. A prépost azért, mivel Sopron városának pecsétje olyan volt rajta, mint ha más oklevélről vették volna le s tiltott módon függesztették volna erre; az írás pedig és a papiros az 1482. évhez képest nagyon is újnak látszott. A prépost ezt a gyanuját Griesberger és Fodoróczi előtt ki is fejezte, de az utóbbi azt felelte: a káptalan csak adjon róla másolatot, egyébként pedig annyit érjen, amennyit érhet.¹ Enyedy káptalani jegyző is a tintát és a kézírást a kelethez képest igen újnak és a pecsétet erőszakos módon reáillesztettnek találta.²

Ezen hivatalos káptalani bizonyítvány ellenére is azonban I. Lipót, kinek Szelepcsényi püspök volt most is a kancellárja, 1665. nov. 28. szigorú rendeletet adott ki a soproniak ellen, melyben ezeket bizonyos birtokterületeknek átengedésére és az 1552. év óta nem fizetett, tehát már 112 évre járó évi 100 birodalmi tallérnak megfizetésére kötelezte s a vasvári káptalant bizta meg a rendelet foganatosításával. És a káptalan, mely csak kevéssel előbb bizonyította, hogy az alapító levél igen gyanús, most mégis vállalkozott a végrehajtásra.³

Hegyessi Márton kanonok, a káptalan küldöttje dec. 20. jelent meg Sopronban s itt Grad György polgármester házában adta át a rendeletet. Grad a közeli karácsonyra hivatkozva kért halasztást, dec. 28. pedig személyesen ment el Szombathelyre s ott a káptalan előtt kijelentette egész Sopron városa nevében, hogy ők arról az alapítványról semmit sem tudnak (penitus nihil scire). A káptalan erről 1666. jan. 4. küldött jelentést a királynak.⁴ Szerencséje volt a városnak, hogy ő felsége már 1656. máj. 2. kelt rendeletében az alapító levélnek az eredeti példányban való bemutatására kötetelte a barátokat, amiktől ezek természetesen vonakodtak, mert nem akartak szégyent vallani. Erre maga Wesselényi nádor, aki bizonyára jobban ismerte az ügyet és nem akarta a

¹ De caetero quantum valere poterant, valeant.

² Gamauf, Dokumente II. 2. A. 76. sz. 321. l.

³ Gamauf, Dokumente II. 2. A. 83. sz. 357. l.

⁴ Gamauf, Dokumente II. 2. A. 84. sz. 362. l.

pálosokat országos bojtárrá keverni, közbenjáróul lépett fel. Ő vette rá a soproniakat is, hogy némi engedménnyel hajlandók voltak egyességre lépni.

Bánfalván 1666. máj. 17. kötötték meg az egyességet, de kifejezetten csak Wesselényi nádor és más főurak kedvéért, amint ezt a szerződésbe is belevétették.¹ A pálosokat itt Joanovich Pál, a rend generálisa és Berzeviczy Lajos bánfalvi prior képviselte Sopron városát pedig Grád György polgármester s Natel, Zuana, Sowitsch sat. tanácsosok és Serpilius János jegyző. Sopron évi 50 öl tűzi fát adott (eddig is kaptak, amennyi kellett), s eddigi birtokterületüket is valamivel kibővítvén, a határt földből hányt 32 halommal pontosan kijelölték s egy beneficiumot is biztosítottak a pálosoknak, amelyet Berzeviczy prior most is élvezett. Ennek ellenében pedig a pálosok minden egyéb s különösen az 1482. kelt („ut dicitur“) adománylevélre alapított követelésükről is lemondtak.²

Ha nyilvánvaló hamisítvány nem lett volna az alapító levél, a jó páterek ily olcsón bizonyára nem mondtak volna le 113 évre visszamenő s ugyanannyi száz tallérra és ugyanannyi arany forint büntetéspénzre emelkedett követelésükről. A soproniak pedig a palatinus kedvéért, akire sok más ügyben is szükségük volt, mint circumspectus polgárok, meghoztak ily csekély áldozatot. Az erkölcsi diadal e peres ügyben a soproniaké volt. De a nádor oly látszatot adott a dolognak, hogy a pálosok sem vallottak szégyent. Az összes okmányok ebben az ügyben szomorúan érdekes bizonyosságai annak, hogy egyházi emberek állítólagos szent célok érdekében mily könnyelműen választottak tiltott eszközöket.³

b) A belső egyházi élet. Az új magyar gimnázium, a gyülekezeti könyvtár és az egyháztanács megalakulása.

Bármily sok és nehéz küzdelmük volt is a plebánussal, szerzetesekkel s az őket védő főpapokkal és patrónusokkal, azért ez

¹ Ob respectum requisitionis Domini Francisci Wesselényi Palatini ac aliorum procerum.

² Gamauf, Dokumente II. 2. A. 86. sz. 366—375. l.

³ Póda (A sopr. par. tört. 88. l.) hitelesnek veszi az 1482. kelt alapítólevelet (Vár. lev. Lad. II. et B. fasc. I. 41.) és szerinte Grafeneck Ulrik, Lánzsér ura protestált is az adomány ellen már 1482. (U. o. fasc. I. 4.) Özv. Gemary Lászlóné pedig már 1482. malmot adományozott a pálosoknak. (U. o. fasc. III. 71.). És több okmány is (Lad. II. et B) a vár. levéltárban.

a soproni ev. gyülekezetet még sem gátolta abban, hogy értékes alkotásokkal tegyen bizonyosságot életerejéről. Ilyen alkotás volt mindennek előtt az *új magyar gimnázium*.

Ehhez a kezdeményezés, mint fentebb (365. l.) láttuk már az előző időszakban megtörtént, de a kivitelre csak most került a sor. A külső tanácsban tették ismét szóvá az ügyet, ahol már hivatkoztak arra, hogy Türk László háza a Hosszúsoron eladó és alkalmas volna iskolának. Lesznek, mondják, jó szívű keresztyének, akik majd megteszik kötelességüket. Néhai Lövey is szép summa pénzt hagyott ilyen célra. Az ilyen Istennek tetsző dolog a posteritásnak nagy hasznára lenne. És egy tudós magyar rektort kellene választani.¹ A belső tanácsban 1657. máj. 14. Reichenhaller Richárd adta elő a nép óhajtását. Azt kívánják, úgymond, hogy itt egy jó magyar iskolát állítsanak fel, mert a magyar vidéken rosszak az evang. iskolák. Ha fiaikat a magyar szó kedvéért leküldik hozzájuk, rossz erkölcsökkel térnek vissza s azt is elfeledik, amit másutt tanultak. Kérik tehát a tanácsot, hogy indítványukat ne vesse el és pedig különösen azért ne, mivel némelyek jó szívvel emlegetik, hogy készek e célra szép áldozatot is hozni.²

E szavakban nagy bizalmatlanság van ugyan a vidéki iskolák iránt, de másfelől a németajkú polgárok részéről mégis szép hazafias elhatározás, hogy régi gimnáziumok⁴ mellett készek a magyarok kedvéért és a magyarosodás ügyéért egy másik magyar középiskolát is a maguk költségén fölláltítani. A tanács el is fogadta nyomban a javaslatot és egy bizottságot küldött ki ez ügyben, amelynek tagjai voltak: Endresz János (Wittnyédy István ipa), Nátel Gergely (a neje Andrássy Erzsébet), Preystecker György, Reichenhaller Richárd, Kern Márton és Tröppel Lőrinc. Junius 6-án a belső tanács már nem csak az anyagiakról, hanem az iskola egész szervezetéről, tanulmányi rendjéről és tanítóiról is tanácskozott, de első gondjuk volt a kellő helyiség megszerzése.³

A külső tanács úgy vélekedett, hogy a Balfi-utcán levő céhházat kellene magyar iskolának átalakítani s fenntartására az Úr testéről nevezett céh (Frohnleichnamszech) házat összes járulé-

¹ Sopr. mon. I. 102. l.

² Tanácsjkv. 1657. máj. 14. Gamauf II. 316.

³ Wie viel Docentes sollen introducirt, wie weit die Discipel daselbst gebracht und mit was Mitteln solches ins Werk gesetzt und fortgesetzt werden solle. Tanácsjkv, u. o. 317. l.

kaival¹ kellene fordítani és a többi céhekből is egy-egy szőlőt hozzávenni. A jövő vasárnapon pedig a lelkész urak hirdessék ki a tervbe vett dolgot és buzdítsanak mindenkit a bőséges adakozásra. E célból azután gyűjtőkönyvecskéket kell körülhordozni. Helyiségül azonban Natel Gergely és a többi huszonnégyes mégis csak Türk házát ajánlotta s ezt a város 1658. meg is vette s az iskola céljaira még ebben az évben átalakította. Az építésnél Endresz János, Reichenhaller Richárd, Winter Mátyás és Sailer György voltak a felügyelők. Az ácsok már az első évben színpadot is állítottak fel a magyar iskolában, majd pedig ideiglenesen a szabadban is a Mélyuton (im tiefen Weg). Ebből látni, hogy az iskola egészen készen volt s teljes erővel kezdte meg a versenyt a jezsuita iskolával.²

A város egyébként is mindent megtett, hogy az új magyar iskolát minél magasabb színvonalra emelje. Elsőben a jeles Perennyei Bálint köszegi rektort hívták meg az akkori időben halhatlan nagy fizetéssel. A terményeken kívül (16 mérő gabona, 6 akó bor, 16 öl fa, szabad lakás) 250 császári forintot ígértek neki, ami majd másfélszer annyi volt, mint a latin iskola rektorának fizetése. Ez csak úgy volt lehetséges, hogy a kerület és a soproni magyarok adták össze a nagy összeget, mely a városi számadásban nem is fordul elő. Perennyei azonban még sem jött el.

Wittnyédy ekkor 1659. febr. 3. a város nevében *Kövesdy* Pált hívta meg Eperjesről³ és ez el is fogadta a megtisztelő állást. Kövesdy Komáromban született. Tárkány István nevű patrónusa 1655. Wittenbergbe küldte ki. Itt tanult még 1656. is, amikor egy latin disputatiót adott ki és ajánlott a patrónusának.⁴ Hazatérte

¹ A balfi utcában volt egy céhház Pamer Mátyás háza mellett, a Frohnlechnamszech ismeretlen. Sem az ilyen nevű beneficiumot, sem az ilyen nevű Bruderschaftot nem lehet alatta érteni. Gamauf II. 317.

² Tanácsjvk 1658. jan. 7. és vár. szám. 1658. In der ungarischen Schule und nachmals im tiefen Wege zum Comoedienspielen Bühnen aufgerichtet und wieder abgebrochen. Gamauf II. 318. és 452.

³ Levele Révész, Figyelmező 1871. 68. 1. Utazására nézve írja neki: Az vizek fölnyilván csak Rosenbergig jöjjön Kgd, ott szállra ülven Galgócziig alá jöhet, ott szekereset fogadván Pozsonyig stb. Dunántúli származásáról pedig: Kgdnek is nagyobb kötelessége van hozzánk, földünk gyümölcse levén. Már 1646. is avattak fel egy Kövesdy János nevű lelkészt Lovászipatonára. Payr, Eht. Eml. 80. 135.

⁴ Calov Á. elnöklete alatt vitatkozott De orali manducatione Szabó K. Rmk. III. 1975.

után Komáromban, majd Eperjesen volt tanító. Tárkány csak oly feltétellel bocsátá el Sopronba, hogy vissza kell térnie, ha neki lesz rá szüksége.¹

Az új rektor megérkezéséig a régi magyar tanító, *Sárfőy* János állott az új gimnázium élén is, aki később csak mint kollega szerepelt Kövesdy rektor mellett. Sárfőy mellett egy fiatal ember is taníthatott az iskolában, mert erről írta Wittnyédy a meghívó levélben: „Collegára nincsen ő kegyelmeknek (a tanácsnak) szüksége, mivel jó emberséges ifjú vagy, az ki jól tanítja discipulusit.”² Kövesdy megérkezése után a polgármester a három lelkészt is meghívta, hogy a tanács ezek jelenlétében állapítsa meg a tanrendet és pedig oly módon, hogy az a régi német gimnáziumnak ne derogáljon. Felvetették a kérdést, hogy a retorikát is tanítsák-e? S erre a tanács azt felelte, hogy a retorikát s általában mind ama tankönyveket és auctorokat „in grammaticis, theologicis et rhetoricis” tanítsák, amelyek a német gimnáziumban is használatban vannak. Külön felügyelőt is választottak a magyar gimnázium részére Sowitsch lelkész személyében.³

Kövesdy nagy buzgalommal fogott hozzá a tanításhoz. S nagy érdeme, hogy neki ekkor már tudományos alapon álló magyar nyelvtana is volt, amelyben Szenczi Molnár Albertet követte s vele irodalomtörténeti nevet biztosított magának a magyar nyelvészek sorában. Könyvét ő előbb kéziratban használta, valószínűleg már Komáromban és Eperjesen is, halála után pedig „*Elementa Lingvae Hungaricae*” címen nyomtatásban is megjelent több kiadásban. A szerző állásának elhallgatásával 1766. Kassán a jezsuiták is kiadták. A művet újabban külön tanulmányban is méltatták.⁴

¹ Tárkány levele vár. lev. Lad. XII et M. fasc. V. 226. Ritzinger György eperjesi kereskedő előlegezte neki az utiköltséget és Sallay István soproni fuvaros jul. 16. Pozsonyból hozta őt ide Jandicius német konrektoral együtt. Gamauf II. 319. 579. 599.

² Sárfőynek Miklós nevű fia 1664. Wittenbergben tanult s ott egy Disp. *Metaphysica De necessario et contingente c.* füzetet adott ki és ajánlott a városi tanácsnak. Szabó K. Rmk. III. 2265.

³ Tanácsjvk 1659. jui. 23. Gamauf II. 319.

⁴ Kövesdy nyelvtanának kivonata *Excerpta Lingvae Hung.* című kéziratban maradt fenn, melyből a 40 éves Ritzmann Miklós akarta a magyar nyelvet megtanulni. Kiadta ezt dr. Gulyás István, Debrecen 1908. Nyomtatásban a nyelvtan csak a szerző halála után jelent meg Lőcsén 1686. (8. r. 43. l.) a 2. kiadást hely és év nélkül Nagyszombatban a r. kath. iskolák számára (Toldy F.)

A magyar iskola hamar benépesült. 1660-ban már új osztályt kellett hozzá építeni s Kövesdy és Sáföy mellé az előbbinek osztályából egy új tanerőt is alkalmaztak. Ez a sopronmegyei röjtöki születésű *Laurentius* János volt, akit később 1666. Szakonyba hívtak meg lelkésznek.¹ A külső tanács jegyzőkönyve szerint a magyar iskolában az ifjúság napról-napra szaporodott. Sőt a magyar templom is szűknek bizonyult, „mivel sok előkelő magyar látogatja“. Ebben is karzatot kellett csináltatni és a székeket kijavítani.² Erre a népességre s a nagyobb iskolai kiadásokra hivatkozott a város akkor is, midőn az eperjesi új collegium segítséget kért tőle. 1668. jul. 7-én a tanács azzal mentegetődzik, hogy a magyar iskolában a tanítók számát növelniök kellett, új kollegát adtak a rektor mellé, akinek fizetését maguk is úgy kéregetik össze.³

Kövesdy 1664-ig állott az új iskola élén. Ekkor a soproniak magyar lelkészüknek avatták fel, de e minőségében is részt vett az iskolai munkában. Valószínűleg a lelkészi pályára készülöket tanította néhány órán s ezért kapott külön 25 fontnyi fizetést. Utódja az igazgatóságban a németújvári *Unger* Mihály lett, a soproni iskolának és Wittnyédynek alumnusa, aki 1659–62. Wittenbergben tanult s ott négy disputatiót adott ki s társai egy külön alkalmi irattal vettek tőle búcsút.⁴ Ungerrel ekkor Rosner

adták ki, ezért hagyták el a szerző mellől annak hivatalát és a 3. kiadás Kassán a jezsuiták sajtóján 1766. jelent meg. Kiadta Toldy F. is a *Corpus Grammaticorum* kötetében, Pest 1866. Gamauf is a hely és év nélkül megjelent 35 lapos kiadást ismeri. (II. 580. 1.) Gulyás szerint a kézirat jobb, mint a nyomtatott példány, melyet a szerző fia adhatott ki ily gondatlanul.

¹ A v. lev. két levele 1662. és 1666. Az egyikben fizetése felemelését kéri, a másikban köszönetet mond jóltevőinek. Gamauf, *Dokum.* II. 2. C. 49. a. b.

² *Sopr. mon.* I. 106. és 108.

³ Tanácsjkv 1668. jul. 7. Postquam enim Hungarica pubes numerosior huc confluere coepisset, Christiana compassio nobis imposuit necessitatem de augendo numero docentium ineundi consilia et hunc in finem novum Collegam Classicum domino Rectori adjunximus, emendicato fere ipsum intertenturi salario. Gamauf II. 320.

⁴ *Rhapsodia in abitum Dni Michaelis Ungeris, S. S. Theologiae studiosi . . . cum is celeberrimam Leucorcam reliquens patrios repeteret lares die 2. Junii 1662. decantata a Fautoribus et Amicis Commensalibus. Wittebergae 1662. 4 r. 6 levél. Gamauf II. 628. Szabó Károly nem tud róla. Művei: De concursu causae primae cum secundis. Wittenberg 1659. Szabó K. III. 2104. De satisfactione justitiae divinae debita. Wittenb. 1660. Szabó nem ismeri. De Aequatore et Zodiaco. Wittenb. 1662. Szabó K. III. 2188. Positiones Mathematicae Miscellaneae. Szabó K. III. 2189. Gyászverseket írt ő is 1660. Wittnyédy nejének Radel Zsuzsannának halálára. Szabó K. III. 2121.*

Mátyás soproni, Ensel János szakonyi és Fekete István szenczi ifjú volt künn, akik később mind nagyobb szerepet játszottak egyházkerületünkben. Visszatérte után 1662-64. a német gimnáziumban volt konrektor, most pedig az új magyar gimnáziumba vitték át igazgatónak, hol egészen az iskolák elvételeig (1674) nagy áldással működött. Ő is, mint Kövesdy, gyakran elnökölt a papavatás előtt tartott vitatkozásokon. Az iskolák elvétele után is Sopronban maradt s közgyámnak (Vormund) választották. Járt Sziléziában is, ahonnan 1694. tért vissza. 1720 halt meg 85 éves korában.

Unger mellett még két tanító volt a magyar iskolában: *Sárfőy* János és *Czenki* Márton, akik valószínűleg szintén megérték itt az 1674. évi nagy katasztrófát. A város tehát így a régi gimnázium mellé egy új magyar középiskolát is állított, melyben Kövesdy a magyar nyelvnek is hivatott tudós tanára volt. Így tehát a két iskola bátran vehette fel a versenyt a jezsuitákéval.

Fontosabb intézkedések történtek a régi gimnázium érdekében is. Ennek Seelmann után M. *Hentschel* Sámuel (1662—64) és M. *Tieftrunk* Dániel (1664—74) volt az igazgatója. Hentschel a legyelországi Lisszából való s előbb Wittenbergben a filozófiai fakultáson volt segédtanár. Két év múlva szülőhelyére hívták vissza lelkésznek. Valószínűleg a soproni Friedelius János ajánlotta őt ide, ki az ő elnöklete alatt tartott Wittenbergben disputatiót. Tieftrunk szászországi (bitterfeldi) születésű, ki előbb már Modorban lelkész és Pozsonyban tanár volt. Sopronban tíz éven át viselte hivatalát. Az iskolák elvétele után is itt maradt s egy sokáig virágzó tekintélyes családnak volt a megalapítója. Több értekezést írt, többek közt az arab nyelv ismeretének hasznos és szükséges voltáról. 1681 máj. 15. halt meg.¹

¹ Érdekesebb műve: *Dissertatio de utilitate et necessitate Arabismi ad notitiam solidam Ebraeae caeterarumque lingvarum orientalium comparandam. Wittebergae* 1654. Szabó K. nem említi. Egyéb művei. Szabó K. II. 1015. 1059. Először 1657. nősült, amikor Sarnichhausen rektor özvegyét, Zuana Veronikát vette el, második nejével Faut Anna Magdolnával pedig 1667. kelt egybe. Fia Konrád Gottfried Wittenbergben tanult s egy értekezést adott ki: *Dissertatio historico ecclesiastica de curatione morborum per oleum sanctum ad Marci 6, 13. et Jacobi 5, 14.* A sopr. ehtanácsnak ajánlva. 4 r. 40 lap. Jena 1695. Szabó K. III. 3945. Ez a fia a dán segédcsapatok tábori lelkésze volt, utóbb Sopronban telepedett le s 1703. Artner Anna Krisztinát vette nőül. Klein S. Nachrichten II. 505. és Gamauf II. 612. E fiától született unokája Konrád Lipót pedig Varsádon és Hartán volt lelkész, majd Sopronban magánzó. Altdorfban 1727 kétszer vitázott: *De virtutibus obsoletis* és *De hospitalitate nondum obsoleta.* Új Magyar Athenas 597.

Kiváló tanítók voltak a régi gimnázium konrektorai is: Klesch Dániel (1650—59), kiről már szoltunk, Jandicius Dániel (1659—62), ki előbb Eperjesen tanár volt, Sopronból pedig Balfra ment lelkésznek¹ és Friedelius János (1664—74), egy tudós soproni ifjú, kivel mint rektorral még 1681 után is találkozunk.

A két középiskolának felvirágoztatása céljából a tanács 1664. midőn Grad György volt a polgármester, a felügyelet dolgát is újra rendezte. Osztályonként egy-egy lelkészt és több világi tagot rendeltek felügyelőül, akik havonként legalább egyszer megvizsgálták az iskolát s ha hiányt fedeztek fel, a polgármesternek jelentették, mint legfőbb scholarchának. A magyar iskola felügyelői Sowitsch lelkész, Natl Lipót, Natl Gergely és Dobner Dániel voltak. A vizsgálók eljárásáról jegyzőkönyvet is vettek fel.²

Kiterjedt a vizsgálat a népiskolákra is, amelyben a tanítók mellett most már praeceptorok (segédtanítók) is voltak. A rendes tanítók közül ismeretesek ebben az időszakban: Kuchelmeister György, akinek 1659—62. segédje is (adjuvans, praeceptor) volt (számára évi 12 császári forintot vagy 15 font denárt kapott); Steger Mihály (1664—73), aki Csányi és Trinkl krónikája szerint 1673. Jenában tanult; Dainer György (1665—74), ki a hátulsó kapu melletti iskolában tanított s 1671. előénekes volt az ispotályi templomban; Olram Benedek (1664—74), ki a mészárszék melletti iskolában tanított, majd Eggenberg hercegnőnek lett az előénekes³ s 1681 után ismét az Eggenberg házban tanított nyilvánosan. Tanító volt két évig Agricola János is, előbb medgyesi tanító, de nem tudjuk, mely években.⁴

Hogy mily sok és előkelő ifjú tanult ekkor Sopronban, arra nézve két feljegyzésünk is van ebből az időszakból. Klesch Dániel konrektor, aki 1659. távozott el Sopronból, a savniki diplomavátás emlékfüzetében⁵ említi, hogy a soproni híres

¹ Greyssen Rudolf báró halálára ő is eléglát írt, mely Lang lelkész beszédével együtt jelent meg. † 1663. Gamauf II. 627.

² Ordnung der Oedenburg. Schulvisitation 1664. ápr. 29. Gamauf II. 321. Dokumente II. 2. A. 78. sz. 326. 1.

³ Fürstlich Eggenbergischer Capellenschliesser und Vorsänger. Előbb Lépefalván volt tanító s 1665. Seyfried András somfalvi tanító leányát vette el. Harmadik felesége 1683. Wipprecht Anna volt. † 1684. Fia Mátyás lett az utóda, ki 1686. szintén az Eggenberger házban tanított. Gamauf II. 594).

⁴ Vár. lev. Lad. XII et M. fasc. XIII. 59. 100. Gamauf II. 594.

⁵ Historischer Bericht von dem Einweihungsfest der Schlosskirche zu Schaveneck. Bartfeld 1670. Szabó K. II. 1227.

gimnáziumban tanítványai voltak a báró Khevenhüller, b. Mandorf, a két b. Regal testvér és b. Raumschüssel Ferenc, továbbá a Gabelkoven, Kornfeil, Magerle, Rindsmaul, Feiler és Weltz Ferenc ifjak. „Cynosura Peregrinantium“ című egyházi beszédében¹ pedig mint száműzött nagy lelkesedéssel emlékezik vissza a soproni iskola virágzására. Tanítványa volt (1652—55) b. Regal Erwart, ki igen szerette a latin és német költészetet s fivére b. Regal Ehrenreich Vilmos. Mind ketten b. Regal Borbála fiai, akikkel most Regensburgban találkozott.² B. Khevenhüller tanítványáról fájdalommal emlékezik, mert az áttért. Üdvözlí Gräffenberg Regina bárónőt is, kit Sopronban 14 nap alatt tanított meg a német költészettanra. Sopronból való ismerőse volt Eckné (Eggné) Weltz Szidónia is, kit szintén üdvözlí.

Soproni születésű tanítványai voltak: Fögler János, később főorvos, Preining Pál, Preining Erhard Jakab, később syndicus, Prisomann Egyed, Prisomann János Jakab, Steiner Jakab, Schuberth János, Friedel János, Reichenhaller Richard, Reisinger Menyhért, Lochner András, később heidelbergi tanár, Adami Mátyás, később Eggenberg hercegné titkára, Adami Kristóf, később Prösing báró nevelője Tübingenben, Galli Kristóf, most exul vele együtt, Wislicenus Miklós, később bleserni lelkész, Keszler Gáspár württembergi udvari zenész. Említi még a besztekercebányai Stürtzer Mátyást és a németújvári Unger Mihályt is. Dicsérettel szól M. Parschitius Dánielről, ki a sárvári börtönben is állhatatos maradt, másik meg nem nevezett tanítványát pedig, ki előbb eperjesi tanár, majd pedig Thököly Imre udvari papja volt, valamint a ruszti jegyzőt is áttérésük miatt megbélyegzi.

Seelmann Keresztély rektor távozásakor is 1661. a Hodoeporica című emlékfüzetben³ a következő soproni tanulók búcsuznak tőle: b. Mandorf János Ferdinánd a maga és főnemes tanulóársainak és a konviktoroknak nevében, ifj. Reisinger Menyhért a magántanulók (auditores privati) nevében, Prisomann Egyed Lajos a

¹ Jena 1667. Szabó K. III. 2819.

² Vele volt itt Mag. Szenczi Fekete István volt községi lelkész és püspök „mein geliebter Kreuzbruder.“ A báróné elmondta, hogy fiait kiskorúságukban ragadta ki a pápistaságból. Stájerországban inkább ősi jószágát is elpredálta (50.000 frtért adta el, ami 200.000 frtot ért) csak hogy gyermekeinek lelkét megmentse. Megmutatta Kleschnek a verseket is, melyeket fia Burgstallné főúri asszony temetésére írt.

³ Hodoeporica exeunti urbe et agro Semproniensium etc. Lőcse 1661. 4. r. 16 levél. Szabó K. Rmk. II. 969. Gamauf II. 608. Müllner M. A soproni főtanoda tört. 31.

patriciusok nevében, Preining Jakab Erhard maga és a németek nevében, Serpilius Ágoston a magyarok nevében, a nagyszzebeni Tröster János az erdélyiek nevében, Sárközy Miklós a soproni kollegák nevében, a harkai Rues Mihály az énekkar (chorus musicus), Storch János a Sopronban tanuló bányavárosiak nevében. A soproni „magyar lyceumnak“ növendéke volt Keresztesi Fejérvári János nemes ifjú is, aki felett 1664. Wittnyédy Pál mondott halotti beszédet (in area Lycei).¹

És nagy számmal tanultak soproni ifjak ez időszakban a külföldön is. Így *Wittenbergben*: Rosner Mátyás 1658, Friedel János 1659, Sárközy Miklós 1662, Wenzel Sámuel 1663, Fischer Pál 1664, Kirchweyer Kristóf András 1667, Deccard János Jakab 1668, Tamisch Márton 1670, Röschel János 1672 (később a theol. és phil. tanára Wittenbergben) és Hartmann János 1672.²

Jenában tanultak: Wittnyédy János, István fia, a győri Losy János kíséretében 1657, Scheerschleifer Farkas András 1658, Heuschinger János Gyula (a Waldegg) 1660, Walter Pál, Schöffenberg Mihály és Eccard György Ferdinand 1662, Rues Mihály 1663, Prisomann János Jakab (a Nettig) 1665, Adami Kristóf, Reiner János Imre, Lochner János András és Duettern Sámuel 1667, Dobner János András 1669, Zuana János Vilmos Menyhért 1670, Steger Mihály, Bartenstein János András és Lang Mátyás 1674.³

Tübingenben tanult Wittnyédy János 1661, Schubert János András 1663, Preisacker György 1664, Lochner János András 1664, Scharlapaur Kristóf Lajos 1672. — Odera melletti *Frankfurtban*: Stertzus Tamás 1658, Sarnichhausen János András 1671.⁴ Ennyi tanuló a külföldi egyetemeken egy városból és rövid 17 év alatt, akik közül egyetemi tanárok is váltak ki, bizonyára tekintélyes szám és magasfokú műveltségről tanuskodik.

De nem csak az iskolákban volt ily örvendetes a haladás ezekben a nehéz időkben, hanem a lelkészi hivatalban is Lang és Sowitsch mellé *Barth János Konrád* dán követségi lelkész

¹ Oratio Parentalis in obitum Generosi et magnae existimationis atque spei Juvenis Dni Johannis Fejérvári de Keresztes in lyceo R. L. Civitatis Semproniensis Hungarico pie et placide defuncti in frequenti nob. clar. et doct. eruditorum corona publice habita in area Lycei a generoso adolescente Paulo Wittnyedy. Lőcse 1664. 4. r. 4 lev. Szabó K. II. 1038.

² Bartholomaeides, Memoriae Hungarorum. Gamauf II. 447.

³ Haan L. Jena Hungarica. Mokos Gy. Magy. tanulók a jenai egyetemen.

⁴ Gamauf II. 447. Prot. Szemle 1889. 189.

személyében most egy oly kiváló erőt kapott a gyülekezet, aki az emlékezetes papi triumvirátusban méltó módon foglalt helyet. Barth Elzászban született 1634. hol az atyja kochheimi lelkész volt. Strassburg közelében (Lampertheimban) nevelkedett, azért Argentoratensis helynévvel is említik. Strassburgban Dannhauer, Lipcsében Hülsemann volt a tanára, de járt Wittenbergben és Rostockban is. Helsingörbe egy barátjához indulva, Koppenhágába is eljutott s itt III. Frigyes dán királyra írt költeménye (Carmen Panegyricum, Hafniae 1660) egyengette útját a bécsi dán követ-ség lelkészi állásához. Így került ő 1663. Bécsbe, Lilienkron András Pál dán követ palotájába (Heumarkt, amelyre a Rennweg nyílik), amelyben van a dán követség ma is.

Kényes, nehéz állás volt ez ott I. Lipót székvárosában, amint a III. Frigyes által neki adott instructióból is kitetszik. A követ-ségi palotában volt szállása, teljes ellátása és 200 birod. tallér fizetése. Az istentiszteletet is „okosan és csendben“ a palota egyik szobájában kellett végeznie „az Ágostai Hitvallás szerint“. Vasár- és ünnepnapokon — mondja az utasítás — predikáljon s az osztrák tartományokban üldözötteket is, ha felkeresik, vigasztalja és részeltesse az úrvacsorájában. A követség házán kívül azonban kérésre se predikáljon, legfeljebb a betegeknek szolgáltathatja ki lakásukon az úrvacsorát, de csak a követ tud-tával csendben és feltűnés nélkül. Másokkal hitvitát ne kezdjen, a szószékről se predikáljon a másvallásúak ellen. Idegen theolo-gusokat a szószékre ne bocsásson fel, legfeljebb akkor, ha ő maga beteg volna. Az esketéseket és kereszteleseket csak titkon és ingyen végezze, hogy a r. katolikusok parochialis jövedelmük csonkítása miatt ne panaszkodhassanak. Ha valami fennakadása lesz, a követtől kérjen tanácsot.¹

Kellemetlensége azért mégis lehetett Barthnak Bécsben, mert a főpapság a követségen sem tűrte az evang. istentiszteletet. Kevéssel Barth távozása után jelentette Spinola Gyula pápai nuncius Rómába, hogy Bécsben, a dán követ házában titkon lutheránus istentiszteletet tartanak. A császár a résztvevők közül néhányat letartóztatott és 11.000 tallérra büntette őket. A dán király emiatt fel is szólalt s arra hivatkozott, hogy az ő székes-városában szabadon predikálhat az ott levő jezsuita. A nuncius szerint a lutheránus lelkész, sőt a dán követ is elmenekült (?)

¹ A soproni konvent levéltára. Gamauf, Dokumente II. 2. 79. a. 331. 1.

de a lelkészt elfogták és Bécsújhelyre vitték. Gremonville francia követ járt közben az érdekében. A nuncius azt is remélte, hogy

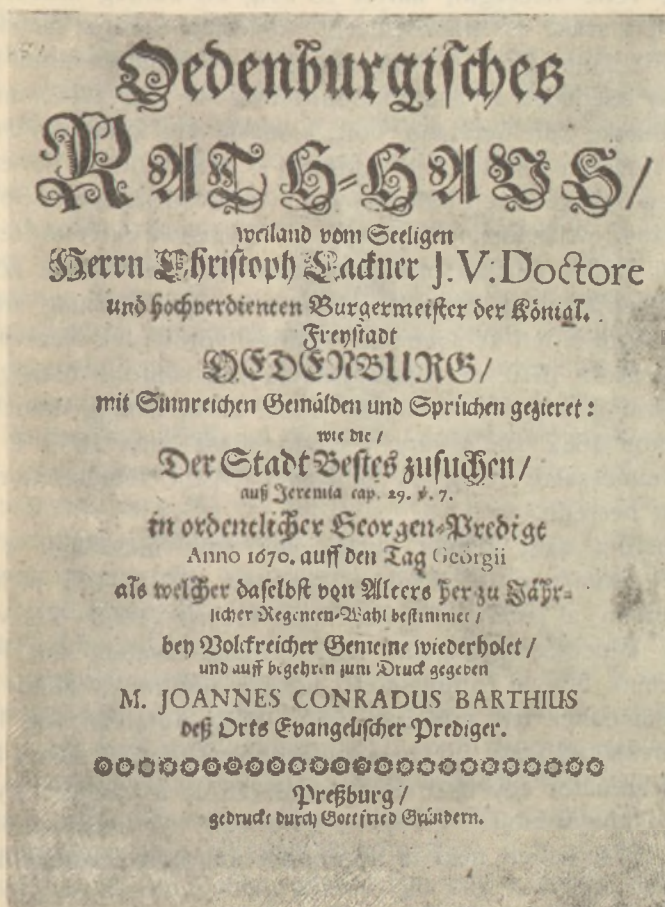

Barth János Konrád, soproni lelkész.

ezt az igen kedvelt predikátort egy jezsuita át fogja téríteni. I. Lipót a svéd követtől is megkívánta, hogy lutheránus papját,

ha van, bocsássa el.¹ Hogy ki lehetett Barthnak ez az utódja, nem tudjuk, a nuncius nem említi.

Ily viszonyok között Barth sem tekinthette biztosnak a bécsi állását, hol mint legényembernek csak egy szobás lakása volt.

Barth felkésznek a városi tisztújításkor 1670. mondott beszéde.

A soproni meghívást tehát szívesen vette. Távozásához maga III. Frigyes király adta meg az engedélyt a soproni gyülekezethez intézett hitrokoni, szívélyes hangú levélben. Barthot pedig arról

¹ Levinson A. Nuntiaturreichte vom Hofe Leopolds I. 1657—1669. Oesterr. Prot. Jahrb. XXXV. 239—44. I. Spinola 1665. jött Bécsbe, jelentéseit ez évtől fogva írja.

is biztosítá, hogy ha Magyarországból elűzetnék, nála ismét szíves fogadtatásra fog találni.¹

1665-ben foglalta el soproni állását s már a következő évben megnősült. Prisomann Egyed Lajos városi tanácsos leányát, Anna Rozinát vette feleségül, akivel 16 évig élt boldog házasságban. Leányait a szász és braunschweigi követségi titkárok vették feleségül. Fia János Konrád Regensburgban és Jenában tanult s mint jogtudós telepedett le azután Sopronban, de már 1702. meghalt.

Barthnak, bár fiatalabb volt, a másik két kollega átengedte az első lelkészi állást. Nagy áldással is működött itt 27 éven át 1692-ben bekövetkezett haláláig. A sok szenvedésből, ami Sopronra a gyászos évtizedben várakozott, ő is bőven kivette részét s mint hű örállót találjuk őt a gyülekezet élén. A külföldi követeknek közbenjárását ő kérte ki többször is. Igen gazdag irodalmi munkásságot fejtett ki. Gamauf 13 művét sorolja fel. Nevezetesebb ezek közül az 1670. évi tisztújítás után, a soproni országgyűlés alkalmával I. Lipót nevenapján 1681. az új evang. temető felavatásakor 1682. Buda vára visszafoglalása után 1686. I. József megkoronázásakor 1688. és Sowitsch Kristóf temetésekor 1692. mondott beszéde.²

A három nagy papon kívül jeles erők működtek a többi lelkészi állomáson is. Winkler Kristófot (1647—63) a kórházi templomban a jenai születésű *Trost* Henrik (1663—74) váltotta fel, kit Répceszentgyörgyön 1647. Lékára avatták fel. Később 1652. mint bonyai (piringsdorfi) lelkész említetik, mikor tudniillik Léka ennek lett a filiája. 1661—63-ig Ágfalván volt lelkész. Itteni hivataloskodása idején ajándékozott Preining János András soproni szenátor egy osztrák agendát (1571) a bánfalvi gyülekezetnek a könyv elejére írt ajánló sorokkal.³ A templomok elvételekor 1674. kellett neki is Sopronból külföldre menekülnie.

¹ Gamauf. Dokum. II, 2. A. 79. i.

² Oedenburgisches Rathhaus. Lackner Kristóf emlékmondataival és Sopron város rézmetszetű képével. Pozsony 1670. 4 r. 30. lev. Újabb külföldi utánnyomata is hely és év nélkül. Szabó K. Rmk. II. 1247. — Kaiserliches Band. Regensburg 1681. 4. r. 56. l. — Evangelischer Gottesacker zu Oedenburg. 1682. — Buda recepta Labarum anicianum: Das wieder eroberte Ofen zu einem unüberwindlichen Panier zu Oedenburg aufgerichtet und in einer Predigt vorgestellt (aus Ps. 20, 7—10). 44 fametszettel. Regensburg 1686. 4 r. 160. l. — Filius accrescens Joseph. Regensburg 1688. 4 r. 75. l. — Servus bonus (Sowitsch) Regensburg 1692. 4 r. 72. l. Gamauf II. 579.

³ Scholtz Ödön, Missziói Lapok 1907. 224. l.

Kiváló férfiak voltak a magyar lelkészek is, Sárközy Miklós (1647—63), kiről már fentebb szoltunk és Kövesdy Pál (1664—74), ki a tanári pályán szerzett jó hírnevét mint lelkész is megőrizte. Nem csak a gyülekezetben, hanem az egyházkerületben is vezető szerepe volt. A zsinatok alkalmával tartott disputációkon ő volt az elnök többször is. Így például Lócson 1669. nov. 13-án. Ő is szenvedő osztályrészes volt az 1674-iki gyászévnék. De úgy látszik, továbbra is Sopronban maradt, mert itt halt meg 1682. máj. 5-én. Abba a szép sírboltba temették, amelyben Lang Mátyás, Balog György és Gensel Ádám orvos is pihen.¹

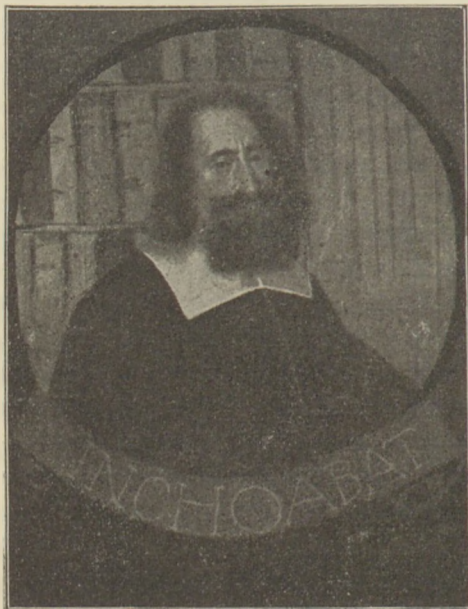
Mint az egyház szellemi életére nézve jellemző és a nagy papok idejéből való alkotásról kell megemlékeznünk az 1666-ban alapított *gyülekezeti könyvtárról*. Egyházi és iskolai könyvgyűjteménye Sopronnak már korábban is volt, de most nagyobb-szerű könyvtárra gondoltak. A soproniak ennek érdekében a külföldön is gyűjtöttek segítyt, amint ezt a rothenburgi (ob der Tauber) gyülekezet számadásában előforduló tétel is mutatja. Maga Rothenburg 1666. jul. 9-én tíz rajnai tallért adott a soproni evang. könyvtárra.² A kezdeményező *Zuana* Péter polgármester volt s mellette Lang Mátyás szerzett még kiváló érdemet a könyvtár gyarapítása körül, amint ezt a későbbi könyvtárszobában elhelyezett három régi olajfestmény is tanúsítja. Az első festmény *Zuana* Pétert ábrázolja az akkori hivatalos öltönyben s „Inchoabat“ (kezdetre) felirattal. A második festmény (lásd a 358. lapon) Lang Mátyás arcképe „Amplificabat“ (bővítette) felirattal. A harmadik I. Lipót arcképe „Regnante“ felirattal. Könyvtárának a gyülekezet mindig nagy értéket tulajdonított, azt évről-évre gyarapította s a XVIII. században külön díszes szobában helyezte el. *Zuana* valószínűleg a saját könyvtárát is a gyülekezetre hagyta. A konvent e könyvtárt később a lyceumnak adta át.

Nevezetes és korszakos jelentőségű volt e nehéz időkben a külön *egyházi tanácsnak* (consistorium, Kircheninnung, presbyterium) megalakítása is, amelyben a gyülekezet egy külön kormányzó és törvénykező testületet szervezett a városi tanács

¹ A rábaközi Szántó András 1673. egy disputatiót ajánlott Fekete püspöknek, Lang, Sowitsch és *Kövesdynek*: De aeterna divinitate et satisfactione Mediatoris. Tübingen 1673. Szabó K. III. 2628. Kövesdy fia János kuruc tábori lelkész, majd pápai lelkész s végül soproni konrektor volt. Gamauf II. 580.

² Zu der neu aufrichtenden Evangelischen Bibliothek zu Oedenburg in Ungarn 10 Reinthaler. Oestr. Prot. Jahrb. XXXV. 147. *Zuana* életrajza Gamauf II. 488

mellett. A soproniak ugyanis előre érezték már a közelgelő gonosz idők szelét. Látták, hogy Nádasdynak, Esterháznak és a főpapoknak növekvő hatalma és ellenséges indulata miatt a városi tanácsnak tisztán evangélikus jellege már nem sokáig lesz fenntartható. Előre gondoskodtak tehát egy külön, tisztán egyházi testületről, hogy a megváltozott viszonyok között a gyülekezet dolgait intézze.

Zsuzsanna Péter soproni polgármester.

Az első presbyteriumot Sopronban tehát a szükség hozta létre, de a protestáns egyházalkotmányának is, mely a világi hatalomtól való függetlenséget követel, ez volt megfelelő.

Előzetesen azonban a gyülekezetnek az egyházkerülettel oly kellemetlen összeütközése volt, mely az egyháztanács megalakításában is akadályul szolgálhatott vagy legalább is félreértésekre adhatott volna okot. A Lang Mátyás lelkész és Musay Gergely püspök közt előfordult viszálykodásról fentebb már szólottunk. S most Musay halála után a büki zsinaton

1665. febr. 11. Sopron ismét szembe került az egyházkerülettel. Itt ugyanis a már öregebb és szemfájós Fisztrovich György kőszegi lelkészt választották meg püspöknek,¹ amidőn Sowitsch Kristóf lelkész és Serpilius János városi jegyző is jelen volt több más soproni kiküldöttel együtt. A Musayt hatalmaskodással vádoló mendemondának, úgy látszik, még mindig hittek, mert csak így történhetett, hogy Serpilius a zsinaton felszólalt és kijelenté, hogy ők soproniak a szuperintendenssel ugyan a szomszédos érintkezést és a békés együttműködést (*vicinam correspondentiam et bonam cooperationem*) mindenkor fenn akarják tartani, de annak felettük való egyházhatóságát (*magistratum ecclesiasticum*) egyáltalán nem

¹ Fekete István 1665. febr. 10. kelt levelében szól Fisztrovich gyengeségéről s Desselvics István légrádi lelkészre adja szavazatát. Payr S. Ehtört. Eml. 202.

ismerik el s ezért követőrsaival együtt csak ajánló és nem választó szavazatot (*votum consultativum non electivum*) adnak a püspökre.¹

E nyilatkozatot a zsinat ellenmondás nélkül tudomásul vette s Fisztrovich, az új püspök is bizonyára az 1655. évi harkai egyességre gondolva azt mondá: maradjon minden úgy, mint eddig volt. A soproniak azonban ezt a békés nyilatkozatot is — ez mutatja éppen a hamis hírek szülte izgatottságukat — rossz értelemben vették és készek voltak a kerülettel teljesen is szakítani.

A követek, úgy látszik, haraggal hagyták el a gyűlést és talán Fisztrovich is neheztelt. A magyarok közt pedig lehettek, akik Sopronnak ezt a különállását helytelenítették s a szab. kir. várost is egyházilag a kerület hatósága alá szerették volna helyezni. Wittnyédy István legalább azzal fenyegetődött, hogy a nádor előtt panaszolja be a soproniakat, ha a püspökkel ki nem békülnek.² És a meghasonlásnak másfelé is híre ment. Kalinka Joakim és Tarnóczi Márton dunáninneni püspökök 1665. április 21-én, talán éppen Wittnyédy kérére, külön levélben is felszólították Lang és Sowitsch lelkészeket, hogy egyesüljenek ismét és elődeik példájára fogadják el az egyházkerület törvényeit. Hosszú meleghangú levelet írtak e tárgyban.³ A lelkipásztori és testvéri kötelelességekre figyelmeztető szép levél nem is maradt hatás nélkül. Midőn Fisztrovich jun. 15-re zsinatot hívott össze, a soproniak előbb követek által tudakolták meg, hogy megjelenésük esetén nem fogják-e őket gyalázzal illetni; s minthogy erre nézve megnyugtató feleletet kaptak, Sowitsch és Kövesdy lelkészek és Tieftrunk Dániel rektor elmentek az Acsádon tartott zsinatra, itt a félreértést eloszlatták s megtörtént ismét a kibékülés. De bizonyos bizalmatlanság Sopron és a kerület között továbbra is fennmaradt. Ezt lehet látni az egyháztanács megalakításakor is.

Sopronnak belső egyházi ügyeit is eddig a városi tanács intézte a lelkészek és tanárok belevonásával. Csak 1623. óta

¹ Tanácsjkv. 1665. ápr. 11, Gamauf II. 323.

² Tanácsjkv ugyanott. 1665. ápr. 11.

³ *Fraternalitatem, redeatis ad unionem, exemplum multorum rev. ac praeclariss. virorum vestrorum Praedecessorum jam in Domino quiescentium bene meritorum de Ecclesia Semproniensi celebri sequimur, qui Canonibus Consistorialibus Sanctis locum dabant.* (Ez ugyan nem egészen volt így.) Gamauf, Dokumente II. A. 82. sz. 356. l.

tartottak a lelkészek (a falusiak is) és rektorok, mint fentebb láttuk, negyedévi konferenciákat a tanács egyenes utasítására. De ezek sem sokáig voltak szokásban. Most a nehezebb idők beálltával, midőn a r. katolikusok mind nagyobb követelésekkel, sőt egyenes vádakkal léptek fel a városi tanács ellen: az evangélikusok megértették az idők jelét s külön tanácsot szerveztek gyülekezetük számára. A reformátusok e téren már korábban mutattak példát. Pápán és Kiskomáromban már 1617. óta voltak egyházi presbyteriumok genfi, illetve heidelbergi mintára. Elsőben 1665-ben a városi tanácsnak febr. 6-iki ülésén fordul elő a senatus ecclesiasticus megalakítására vonatkozó indítvány, de mint új dolgot, két évig még pihentették.

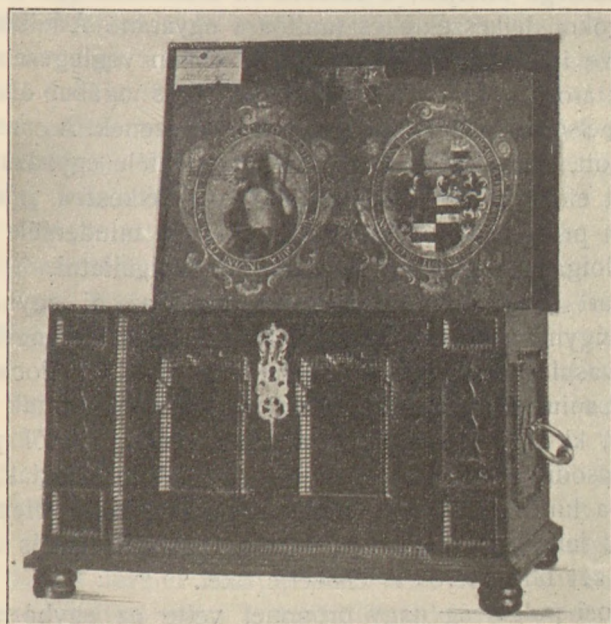
Csak 1667. ápr. 27. Grad György polgármester és Nátl Lipót városbíró idejében fogtak hozzá a consistorium szervezéséhez komolyan és május 5-ikén tartották e tárgyban az első ülést. A kerülettel szemben oly figyelmesek voltak, hogy tervüket Fisztrovich püspökkel előre közölték. 1666. április elején két lelkész és két tanácsbeli ment el ez ügyben Kőszegre, ahol három napig időztek s az egyháztanács szervezetét a püspökkel is megismertették, aki nem is tett ellene kifogást.¹ S maguk az új egyháztanácsosok is már első ülésükön a szállongó kósza hírekkel szemben kijelentették, hogy ők ezt az egyházi testületet (Kirchinnung) nem a dunántúli consistorium (kerület) ellenére alkották meg, mert a jó viszonyt továbbra is fenn akarják tartani, lelkészeiket a püspökkel avatztatják fel, a zsinatokra, ha meghívást kapnak, elmennek, a szokásos disputációkon az elnöklést elvállalják, az esperesi és jegyzői hivatalt (a püspökiről nincs szó) elfogadják, szóval barátsággal és szeretettel akarják a kerületnek javát előmozdítani.²

Az új egyháztanácsnak jegyzőkönyvei 1667-től 1673-ig háromnak (1668—70) kivételével Lang Mátyás kezeirásával máig is megvannak s így annak szervezetéről és működéséről hű képet alkothatunk. Összesen csak 8 tagja volt, 3 lelkész és 5 világi, kiket a városi tanács választott. Benne volt tehát, Barth az új primárius is. Mint új ember, lehet, hogy éppen ő sürgette a dolgot. Elnökül az első ülésen Grad György polgármestert, ennek helyettesül Natl Lipót városbíró, jegyzőül pedig Preining János András szenátort választották meg, aki mellett Lang Mátyás is

¹ 1666. évi vár. számadás és 1667. jkönyvek Gamauf II. 324. 325.

² Gamauf, Dokumente II. 2. A. 87. sz. 385. l.

segédkezett a jegyzőségben. Hogy az új szervezet egyházi jellegét tisztán megőrizték, még az összehívást sem bízták a város szolgájára, hanem az egyházfira. A tanácskozás helyéül ajánlották a Szent Mihály-templom sekrestyéjét és a Lackner-házban, mely a város tulajdona volt, egy szobát; de legalkalmasabbnak találták mégis Grad elnök házában a legnagyobbik szobát. Rendszerint a

A soproni első evang. egyháztanács levelesládája.

hónap első vagy második napján gyülekeztek össze. Raumschüssel György özvegye, Puchaim Margit egy igen díszes ládát is ajándékozott az új egyháztanácsnak.¹

Sokat tanakodtak testületüknek nevérol is. Hivatkoztak a külföldre, ahol ily egyháztanácsnak consistorium, synedrium, pres-

¹ A fekete színű, fényezett és bársonnyal bélelt szép levelesládát a magyar iparművészeti egyesület nem régiben vásárolta meg egy bécsi műkereskedőtől és Sopron város muzeumának ajándékozta. A láda fedelén belül két kép van. Az egyik a jó pásztor képe e körirattal: Congratulamini mihi, quia inveni ovem meam, quae perierat. A családi címer körül a körirat: Frau Margareta Raumschüsselin, geborne Herrin von Puchaimb. Kívül a fődélen pedig a felirat: Kirchen Innungs Lade zu Nutz des Evangelischen Convents in Oedenburg. Verfertiget Anno 1667.

byterium, judicium ecclesiasticum, Kirchenkonvent, Kirchenrath, Chorgericht, Ehrgericht stb. nevet szoktak adni. Ők a Kirchinnung és consistorium nevet választották. Az Innung, mely egyjelentésű az Einigung szóval, találó elnevezés — mondják — s különösen Szászországban használják; a latinban pedig consistoriumnak fogják nevezni.

Illetékessége kiterjedt a városra és a hozzátartozó falvakra, a világi tagokra, lelkészekre és tanítókra egyaránt. A lelkészválasztásra nézve is ők tettek javaslatot, de ebben véglegesen a városi tanács határozott. Az elítélt magánfeleknek is jogában állott, hogy a városi belső vagy külső tanácshoz felebbezzenek. A consistorium tanácskozott, illetve ítéletet mondott mindenféle egyházi ügyben, amelyeket előbb a városi tanács, illetve a lelkészek intéztek el; különösen pedig a vizálykodó házások és mindenféle erkölcsi kihágás dolgában volt hivatva igazságot szolgáltatni.

Mindjárt ezen első ülésen elhatározta az új egyháztanács, hogy az ügynevezett katechismusi beszédekben Gerengel kátéját kell felolvasni és magyarázni. Medgyesre az elhalt Poch György helyébe Lanius Fleischhacker András lelkészt ajánlották a városi tanácsnak, ki a Batthyányak németújvári urodalmából pályázott ide. A második gyűlésen június 1-én pedig elhatározták, hogy a Szakonyba hirdetett zsinatra Barth szeniorral Trost Henrik, Kövesdy Pál lelkészek s egy városi polgár menjen el és a városi őrsegből két muskatéros is elkísérje őket.¹

A városi polgárság nagy örömmel vette az egyháztanácsnak ily módon való megalakulását. A külső tanács 1668. évi 2-ik jkönyvi pontjában szól erről s Isten áldását kéri annak működésére.²

A soproni consistorium szervezése miatt a kerület sem volt féltékeny. Hiszen Sopron eddig is önálló volt, a válóperekben való biráskodást pedig, ami a kerület jogkörébe tartozott, a helyi consistorium úgy sem követelte a maga számára. A további jó viszony fennmaradására mutat, hogy a Bükön 1669. jún. 27. tartott zsinaton, hol a fiatal, de tehetséges Szenczi Fekete István

¹ A consist. jkönyvei. Gamauf, Dokum. II. 2. A. 87. sz. 385. 1.

² Ferner erfreut sich Eine Ehrsame Gemeinde von Herzen, dass das lang gewünschte Consistorial und Kirchen Innungswesen einstmal einen guten und glücklichen Anfang gewonnen, wünschend, dass der oberste Schutzherr Christus Jesus selbstn wolle ob dieser guten Ordnung halten, die hiezu erwählten Glieder mit seinem guten Geist begeben, damit noch ferner deren Arbeit bevörders zu Gottes Ehre und zu Erhebung guter Ordnung in Kirchen und Schulen gereichen möge. Sopr. mon. I. 122.

kőszegi lelkészt választották meg püspöknek, jelen volt Nátl Lipót polgármester több tanácsossal s polgárral, valamint Sowitsch Kristóf és Kövesdy Pál lelkésszel. Akkori szokás szerint a pozsonyi követeket, Titius Dávid lelkészt, Thomas Illés rektort s Auer János és Birgler Gáspár polgárokat Nátl Lipót vendégelte meg Bükön.¹ A soproni Lang Mátyást is jelölni akarták püspöknek a győri Bognár György és a büki Fábri Gergely mellett, de Lang ekkor a halál kandidátusa volt s nem is remélték, hogy felépüljön. Azért hát Sowitsch lelkészt jelölték helyette szintén első helyen. Ez azonban inkább csak tiszteletből történt, mert a soproniak úgy sem engedték volna meg, hogy papjok a választást elfogadják. Különben Győr és Kőszeg szab. kir. városok is ellenmondtak annak, hogy lelkészüket püspöknek jelöljék.

Nagy szerepet játszott e zsinaton Wittnyédy István is, akinek Szenczi Fekete régi kedves és bizalmas embere volt. Hogy a fiatal, 33 éves lelkészt püspöknek választották, abban neki volt főrésze. Még káplántartásra is évi 100 forintot ajánlott fel a kőszegieknek, ha Feketét másként át nem engedik. Jelen volt itt Tarnóczi Márton dunáninnen püspök is, ki Feketét beiktatta s örömmel láthatta, hogy békítő levelüknek volt sikere. Wittnyédy itt Feketét arra is felhívta, hogy az erkölcstelen és javíthatlan lelkészeket és tanítókat börtönnel és egyéb módon is büntesse, amiben ő segítségére fog lenni. Hogy beszélhetett volna így, ha — mint hamis levelei alapján vádolták — ugyanekkor titkos összeesküvést szított volna a dunántúli lelkészek között.¹

Az új consistorium, mint láttuk, a *falvakra* is kiterjesztette figyelmét. A soproni tanács is már előbb atyailag gondoskodott ezekről. Legnagyobb haladást találunk *Lépesfalván*, mely 1662-ben Ágfalvától elvált s mint anyásított gyülekezet a soproni születésű Rosner Mártont hívta meg első lelkészének. Rosner kiváló theologus volt. 1658—1662. tanult Wittenbergben s itt több művet adott ki,² melyek közül különösen Sopronnak 1660-ból való leírása igen értékes. Nemcsak földrajzi viszonyait, hanem egyházi és társadalmi életét is elég bőven ismerteti benne. Wittenbergben ordi-

¹ A püspökválasztó jkönyvet közöltem M. Prot. Ehtört. Adattár V. 56.

² De generatione et corruptione. Wittenberg 1660. 4 r. 8 lev. Szabó K. Rmk. III. 2128. — Disputatio Geographica. Exhibens descriptionem breviorum Reg. ac Lib. Civitatis Sopronii. Wittenberg. 4 r. 12 lev. Szabó K. III. 2129. — Disp. theol. De causa peccati, melyről Quenstedt elnöklete alatt vitázott. Wittenberg 1662. 4 r. 20 lev. Szabó K. III. 2177.

nálták 1662. ápr. havában, itthon pedig az Egyesség könyvének 1663. jún. 5. irt alá. De csak egy évet töltött Lépesfalván. Már a következő évben Paumgartner Károly halála után *Ágfalvára* hívták. Itt nősült 1665. jan. 27 s itt is maradt az 1674. gyász-évig. Lépesfalván *Fohman* Jeromos Kristóf lett az utóda, ki előbb Kaboldon és Veperden volt lelkész.¹

Balfon Zuana után a stuttgarti *Kürner* János Jakab (1661—62), utána a danzigi *Jandicius* Mihály Dániel (1662—63), a volt soproni konrektor s végül a Sziléziából, Frankensteinből való *Launer* György (1664—74) volt a lelkész. Ez utóbbinak kellett a nagy üldöztetés elől elmenekülnie.

Harkán Löhner után a selmecbányai születésű *Gartner* Menyhért (1661—1663) lelkészkedett, ki előbb Kiczlédén szolgált s két évi itteni működése után Kőszegre távozott. Az utóda *Harkán Galli* Kristóf lett (1664—74), ki előbb Pozsonyszentgyörgyön volt rektor. Az itteni tanács külön levéllel bocsátotta el őt Harkára.²

Medgyesen Poch György után *Lanius Fleischhacker* András (1663—73) volt a lelkész s ő is az általános nagy üldöztetésnek esett áldozatul.³ A falvakon különben Esterházy Pál nádor már korábban is megkezdte az evangélikusok üldözését, amint Wittnyédy 1663. írja: „Religióinkat gyökeréből akarják eliminálni. Sopron külvárosában és falvain embereket öltek, vagdaltak meg és fosztogattak ki.” S mind ezért, mint fentebb láttuk, a polgármestert hibáztatja, hogy erélyesebben nem lépett fel ellene.

De nem csak szellemi téren mutat a soproni gyülekezet haladást, hanem jelentékeny anyagi javakkal is gyarapodott még ebben a korszakban. Első helyen *Weinberger* Zakariás városi tanácsos özvegyének, Krabath Horváth Borbálának hagyatékáról kell megemlékeznünk, ki 1657-ben először nov. 18. Grad György bíró házában, azután pedig dec. 14. a saját házában Grad jelenlétében jelentette ki, hogy vagyonából mindent, ami egyéb hagyatékok és adósságainak kiegyenlítése után fennmarad, pénzzé kell tenni és ennek évi kamatait szerencsétlenül járt, de koldulni nem akaró házi szegényeknek segélyezésére, valamint szegény gyermekeknek téli időben fehérneművel és egyéb ruhával való

¹ Payr, Ehtört. Eml. 94. U. o. 91. I. Klein S. II. 167.

² Vár. lev. Lad. XII. et M. fasc. V. 228.

³ Fia, Jakab Reichard (szül. 1669. megh. 1722) áttért s 1711. városi tanácsos volt Sopronban. (Gamauf II. 355). Az ilyeneket felettébb támogatták a jezsuiták és a püspök.

ellátására kell fordítani. Halála után ily módon 4200 forint gyűlt össze a hagyatékából, mely 1667-ben jutott az egyháznak birtokába.¹

Ugyanitt kell szólnunk báró *Raumschüssel* György özvegyének, Puchheim Margitnak alapítványáról is, mely ugyan csak később került kifizetésre, de jó szándékát a kegyes nő már korábban írásba foglalta. 1663. szept. 27. kelt végrendeletével 1500 forintot rendelt a gyülekezetnek és 500 forintot a latin, 500 frtot a magyar iskolának és 500 frtot a házi szegényeknek. 1664. márc. 20-án azonban, mivel ezt az 1500 frt tőkét nagybátyjának, Pálffy Miklósnak kölcsönadta, végrendeletét oly értelemben módosította, hogy az alapítványi összeget adóslevelekben adja át a lelkészi karnak, a kamatokat azonban, míg él, magának tartja fenn. 1673. ápr. 9. ehhez még 500 frtot csatolt s ezt a konventnek szánta az alapítvány kezeléseért. A nemesszívű nő ezután nem sokára elhalt. Hogy a gyülekezet mikor jutott az alapítvány birtokába, azt nem tudjuk. Csak annyi bizonyos, hogy a lelkészek a tőkét 1676. adták ki kamatozásra.²

Ugyanekkor idegen helyről egy nem is remélt nagyobb hagyatékban is részesült a gyülekezet. Gróf *Dohna* Konrád Frigyes (Dohna Konrád és Stentsch Orsolya fia) 1668-ban Boroszlóban tett végrendeletében ugyanis 6500 forintot hagyott a gyülekezetnek oly feltétellel, hogy ennek kamatait húsz évig fizessék neki, illetve örökösének, azután pedig az egész tőkét „Dohna gróf alapítványa” címen kezeljék s kamatait az egyház, illetve szegény gyülekezeti tagok segélyezésére fordítsák; ha a gyülekezet ezt nem tenné, vagy az evang. vallásgyakorlat Sopronban megszűnnék, akkor a tőkét vissza kell fizetni az örökösöknek. Dohna grófok Bethlen Gábor idejében voltak már összeköttetésben hazánkkal s többen közülök a török ellen is vitézül harcoltak.³ Hogy Sopronhoz micsoda kapcsolat fűzte őket, azt nem tudjuk. Csak

¹ Grad György bíró hivatalos fassiójában e szavakkal jelölte meg a hagyaték célját: „Hausarmen Leuten, die etwa durch Unglück, oder sonsten durch Entziehung göttlichen Segens in Armuth gerathen, und nicht den ordinären Bettlern, die bei der Stadt den Almosen nachgehen, nach gestalter Nothdurft mit einer Beisteuer, wie nicht weniger armen Kindern, die Winters Zeit übel gekleidet, mit Leinwand und anderer Gewandung geholfen werden solle.” Gamauf II. 475. Dokum. II. 2. A. 71. A soproni ev. ehközs. alapítv. 137. l.

² Gamauf II. 471, Dokum. II. 2. A. 77. A. 111. Konventi levéltár 223. Alapítv. kimut. 102. l.

³ Lásd arcképeiket s rövid életrajzukat Vasárnapi Ujság 1910. évf. 947. l.

annyi ismeretes, hogy borkereskedése révén a város Sziléziával és különösen Boroszlóval régi összeköttetésben állott.

Dohna gróf ezt az elhatározását Preining János András útján közölte a várossal. A tanács, mely eredetileg talán kölcsönképpen kérte ezt az összeget a gróftól, 1668. szept. 7-iki ülésén nagy örömmel fogadta a jó hírt s a hagyatékra nézve a gróf később úgy intézkedett, hogy ne húsz év múlva, hanem nyomban halála után kapja meg a gyülekezet az egész összeget. Dohna gróf 1673. márc. 11. halt meg s így a gyülekezet ekkor jutott birtokába a szép örökségnek, melyet a templomok elvétele után is megtarthatott. Egészen a XVIII. század végéig ez volt a gyülekezetnek egyik legszebb alapítványa, de ekkor — bizony nem egészen az alapító végakarata szerint — nem csak a kamatokat, hanem a tőkét is templomépítésre fordították s ezzel Dohna alapítványa el is tűnt a gyülekezeti számadásokból.¹

Nagy anyagi előny háramlott a gyülekezetre a Wittnyédy-ház megvásárlásából is. Wittnyédy István, kivel a város a házaira nézve kieszközölt adómentesség (exemptio) miatt² már 1651 óta perben állott és aki a házépítéssel nagy adósságba is verte magát, belefáradva a hosszú tusakodásba, el akarta hagyni Sopront s a városnak megvételre ajánlotta két házát, szőleit és egyéb ingatlanait. De a város magasnak találta az árt s így Wittnyédy továbbra is csak itt maradt. Nem tőle, hanem halála után már csak a fiaitól vette meg Sopron városa a Szent-György temploma mellett épült nagy házat (a mai káptalanépület) az Újteleki-utcában levő majorjával együtt 15.000 forintért. Wittnyédynek azonban igen sok volt az adóssága és így az örökösök alig kaptak valamit belőle.³

Ezt a házat nem a gyülekezet, hanem a város vette meg s később a jezsuitáknak kellett átengedni. De 1674-ben, midőn I. Lipót parancsolatjára minden templomukat és iskolájukat elvették, mégis ezért a házért kárpótlásul kapta a gyülekezet a szemközt levő szintén Wittnyédy-féle (előbb Endresz, később Löffelholz-féle) házat, melyet Eggenberg hercegné birtáson-

¹ Gamauf II. 325. és 463. közli az idevonatkozó részletes jkönyvi kivonatot.

² És egyéb okok, pl. lengyel kereskedők boros hordóinak lefoglalása miatt is. Az ellene folytatott perről szólnak az 1664. ápr. 4. 1665. jun. 26. 1666. febr. 19. és 1667. jan. 24. jkönyvek. Gamauf II. 281. és 327. Vár. lev. Cardio totius controversiae. Lad. XL. et PP. fasc. I. 24. 26.

³ Payr S. Wittnyédy I. 29. I. Tanácsjkönyv 1670. jun. 14. Gamauf, Dokum. II. 2. A. 91.

bérben. Azóta ez a ház mind e mai napig a gyülekezeté. (Ma az evang. ifjúsági és olvasó-egylet van benne Szent-György-utca 14. sz. a.). Wittnyédynek egyik háza tehát a jezsuitáké, a másik pedig az evang. gyülekezeté lett. A hatalmaskodó felsőség így akarta az osztóigazságnak legalább a látszatát megőrizni.

Itt kell e fáradhatlan, hitbuzgó és áldozatkész, de makacs és igazát kereső prókátornak és magyar nemesnek utolsó éveiről is megemlékeznünk. Jegyzősege óta ő sok jót tett a várossal, ezt a polgárok is elismerték (pl. a Riebstein-féle ház eladásakor) és Pálffy, Zrinyi és Wesselényi is bizonyították. De utóbb a békés viszony a fentebbi okok miatt felbomlott. 1661. nov. 23-án írta Wittnyédy Keczer Menyhértnek: „Tudja kegyelmed, az burgerleitekhez mutatott jóakaratnak közönséges jutalma az hálaadat-lanság.“ Viszont a soproni németek meg őt mondták összeférhetlennek és gorombának. Közönségesen csak „grober Unger“-nak nevezték a városban. A régi ellentét újult fel itt is a magyar nemesség és német polgárság között. De sok jó barátja is volt Wittnyédynek a németek között. A Hackl, Koller, Reichenhaller stb. fiúkat ő helyezte el Eperjesen, Sárospatakon és más helyeken, Meskó és Sowitsch polgárok társaságában pedig ezeknek bórkereskedésében is részes volt 1000 forinttal.¹

De volt Wittnyédynek a városon kívül nagyobb baja is. Mint Zrinyi bizalmasát, őt is meggyanúsították az udvarban. Már 1664. azt a hírt terjesztették róla, hogy leánya lakodalmán, mikor a szentgotthárdi csatából visszatért francia tisztek is vendégei voltak, felköszöntőjében azt mondotta volna: „Adj Isten, az francia király legyen urunk.“ Ezt a vádat azonban visszautasítja Wittnyédy: „Részeg nem voltam — úgymond — meg sem bolondultam, hogy azt cselekedtem volna, hanem az mely ebet agyon akarnak verni, dühös nevét költik annak.“ (Lev. II. 236.) Bizonyos azonban, hogy Wittnyédy is részese volt a Wesselényi-féle összeesküvésnek, sőt annak egyik legagilisabb tagja, kit a szövetségesek a legmerészebb dolgokra használtak fel. Lehetek, akik a városban is tudtak erről. A félnék polgároknak gyanús volt és nem tetszett, hogy előkelő magyar nemes urak sűrűen látogatják Wittnyédy házát és ő is sokat jár a Felvidékre.

¹ Wittnyédy lev. I. 174. — Bory Mihálynak 1664. febr. 25. írta, mikor javában folyt a pereskedés: Ha néha vastagon irok, megbocsássatok, mert én grober Unger vagyok. Wittnyédy lev. II. 161. — Wittnyédy lev. I. 142. Az 1659. márc. 5. kelt levél.

Szelepcsényi primás már 1668-ban el akarta fogatni.¹ De a király emberei még vártak vele. S a már fáradt és beteges embert a földi igazságszolgáltatás elől hirtelen jött halála ragadta el. 1670. febr. 13-án Pozsonyból visszajövet Nezsiderben gutaütésben halt meg. Sopronban február 23. nagy népsokaság jelenlétében temették el. Bizonyára a Szent Mihály-templom sírboltjában pihen ő is.² Volt alumnusa, Dömötöri György eperjesi tanár „Threnodia sive lugubris Cantus” címen latin és magyar gyászverset írt a halálára.³ Bécsben örültek Wittnyédy vesztének. Az evangélikusok gyilkos kéznek tulajdonították a halálát. Még a velencei követ is szóvá tette kimulását s azt jövendőlte, hogy más lép a helyébe és hamvaiból még veszedelmesebb tűz keletkezik.⁴ Még el sem temették, február 16-án már kir. rendelettel akarták összes iratait zár alá venni. Fiai azonban protestáltak s a város is késedelmeskedett a végrehajtással. Előre lehetett látni, hogy Wittnyédy vagyonát el fogják kobozni. Fiai azért még az ítélet kimondása előtt eladták házukat.⁵

Ismeretes, hogy Wittnyédy névvel két levél került a pozsonyi rendkívüli törvényszék elé, amelyek alapján lázadással vádolták a prot. lelkészeket. Az egyiket állítólag Eperjesről 1669. máj. 10. írta volna Bethlen Miklósnak, a másikat pedig Pozsonyból dec. 30. Keczer Ambrusnak. Ezek azonban koholt levelek, eredetiben soha sem mutatták fel őket. Aki titkos szövetségre és lázadásra készítette volna a lelkészeket, az ugyanakkor a büki zsinaton nem fenyegette volna meg őket börtönbüntetéssel. A dunántúli földet nem bízhatta volna Wittnyédy Lang Mátyásra, aki 1669. a halál kandidátusa és Wittnyédynek haragosa volt.⁶

¹ Pauler Gy. Wesselényi és társai II. 209. 1.

² Vasárnap temették. Lang Mátyás a bőjt beszédjére feljegyezte, hogy ezt a szokástól eltérőleg nem délután, hanem már délelőtt mondta el, mivel délután Wittnyédynek volt a temetése. Gamauf II. 333.

³ Kassa 1670. 4. r. 8. lev. Szabó K. II. 1234.

⁴ Pauler Gy. Wesselényi és társai I. 312.

⁵ János fia fiatal korában könnyelmű volt, de később mint pozsonyi polgár 1672. ő is fogságot szenvedett hitéért Bécsben és Pozsonyban s a török ellen való háborúban esett el. Pál fia Sopronban maradt, hol szintén prókátor volt. Unger Joakim leányát vette feleségül. Mikor Ostffy Miklós 1680. Kollonich parancsára Sopronon át utazott Pozsonyba, Wittnyédy Pál vele ült a kocsin. (Prot. Eht. Adattár III. 22.) Kiskorú Zsigmond nevű fiának további sorsát nem ismerjük. Erzsike nevű leányát Ambrusztér János tekintélyes pozsonyi polgár vette feleségül.

⁶ Lásd a két levél szövegét Spataki Füv. 1863. 557 és Payr, Ehtört. Eml. 237. Hitelességük cáfolatát pedig: Payr, Wittnyédy I. 70. 1.

c) A templomok és iskolák elvétele.

Wittnyédy vétkét és a hamis leveleket Szelepcsényi és Kollonics a soproniak ellen is jól ki akarta használni. Ezért olvassuk ezekben: „A Dunán túl való földet a soproni és kőszegi főpredikátorokra bízuk.“ És ismét: „Soproniak és kőszegiek igen tartanak lelki direktoruktól, oda fordítják őket, ahová akarják, azok immár meg vannak csinálva.“ De ki hiszi el, hogy ebben a királyhű városban, itt Bécsujhely tözsomszédságában soproni lelkészek vagy polgárok titkon lázadásra készültek volna. Hiszen Bocskay vitézeit sem bocsátották be, Bethlen pedig csak fegyvereivel nyitott kaput magának. Most azonban célszerű volt a protestánsokat meggyanúsítani.

És ezt a soproniak sem kerülték el. Szenczi Fekete István dunántúli püspökkel, Wittnyédy volt bizalmasával együtt Sowitsch Kristóf soproni lelkészt és Serpilius János városbíró is lázadással vádolták. Széchy Péter gróf, Felsőlendva ura hozott erről hirt Bécsből, melyet levélben írt meg a Dasztifaluban lakó Pásztori Gergelynek. Az utóbbi házában tartózkodó Eöri Mihály ifjú pedig Dasztifaluban 1670. júl. 27. kelt levelében közlé ezt Szenczi Fekete kőszegi lelkésszel és püspökkel, mint egykori jóltevőjével. „Kegyelmed — írja Eöri — Serpilius János Soproni Bíró Urammal, az harmadikat bizonyosan nem tudom, de úgy vélem, hogy Szobics Soproni Predicator Urammal az savanyu viznél¹ együtt levén, Kegyelmetek maguk között arrul practicált volna, miképen köllessék ujabban az Dunántúl való végházakban bebozsáttatott Németekre nézve rebellálni, az melyért Kegyelmetek ő Felsége előtt Bécsben bizonyosan bevádoltatott.“²

Szelepcsényi és Kollonics tábora a Wesselényi-féle összeesküvést, jóllehet a vezetői, Wesselényi, Zrinyi, Frangepán, Nádasdy és Rákóczi, mind r. katolikusok voltak, jezsuita álnoksággal a protestántizmus elnyomására használták fel. Széchenyi György győri püspök, midőn udvari emberei megkérdezték, mit akarnak ennyi lelkésznek megidézésével, akikről ők tudják legjobban, hogy ártatlanok? azt felelte: „Kötelet fontunk az evangélikusoknak Magyarországbán, melyet ha nyakukba vethetünk, soha többé az

¹ A tarcsai savanyú viz lehet ez. Kanizsai P. János és Kis Bertalan is 1631. itt keresték fel Esterházy nádort. Thury E. Dtúli ref. ehker. tört. 209. l.

² Egyet. evang. levéltár I a. 7. 140. A jegyzék 24. lapján. Payr S. Soproni vádoltak a Wesselényi-féle összeesküvés idején. Soproni Nemzetőr. 1911. 45. sz.

evang. religió lábra nem áll.“¹ És Keglevich Miklós is Tornáról 1671. febr. 15. írta Szelepcsényi primásnak: „Az jó alkalmas-ságot az catholica Religiónak promotiojára ne mulassza el, mind ezen, mind a más világon érdemét veszi.“² A leggonoszabb időben, mikor a magyar szabadságot fenyegette végenyészet, a „hazafias“ főpapság nem az ország megmentésére, hanem honfi-társainak, a magyar protestánsoknak vesztére gondolt. Ezek az idők igazolják Grünwald Béla fejtegetéseit, aki szerint a r. kath. főpapság, mint az egyetemes hierarchikus szervezet tagja, midőn híven akarta szolgálni egyházát, sokszor ütött mély sebeket a nemzeten.³

Így hát a többi magyarhoni egyházal együtt Sopronra is elkövetkezett virágzása után a megaláztatás, a gyász és szenvedés ideje. A vészfellegek már korán mutatkoztak. Sorsa párhuzamosan haladt Pozsonyával. De a testvérvárost még előbb érték a súlyos csapások és Sopron ezekből látta, hogy reá is mi következik. Lippay primás még 1658. jun. havában zsinatot tartott Nagyszombatban, hol a bécsi és linci békekötéseket s az ezeken alapuló törvényeket érvényteleneknek nyilvánították. S így maga a primás szabadította fel és tüzelte papjait az üldözésre.⁴ Felháborító eset volt mindjárt a következő évben, hogy a pozsonyi követeket, kik második (magyar—tót) templomuk zavartalan használata ügyében akartak a király elé járulni, Szelepcsényi György kancellár Bécsben elcsukatta s csak súlyos feltételekkel bocsátotta szabadon. Ezt az esetet az országgyűlésen is nagy felháborodással tárgyalták s a királyt mégis csak nehezen vehették rá, hogy az állítólag makacs és engedetlen pozsonyiaknak megbocsátott.⁵

A soproniak ellen is már az 1662. évi országgyűlésen sok volt a panasz. Vegyesen hoztak elő őt és újat. Az oltárokat, képeket, szobrokat, állítólag, kidobálták a templomból, a plebánust megfosztották a harangozás jövődelmétől; a r. kath. tanítót nem

¹ *Procedente hac citatione, episc. Jauriensis Georgius Szetseni interrogatur ab Aulae Familiaribus, quid sibi vellent tot Ministrorum citationes, quos ipsi optime nossent esse innocentes? Respondit: Texnimus funiculum in Hungaria Evangelicis, quem si collo eorumdem injicere poterimus, nunquam omnino sese Evangelica Religio in pedes eriget, sin minus, nobis curam facessemus.* Kocsi Gergő Bálint, *Narratio brevis* 1676. Lampe—Ember, *Hist. Eccl. Ref.* 753. 1.

² Pauler Gy. i. m. II. 237.

³ Grünwald B. A régi Magyarország, 89. l. és lásd az egész fejezetet.

⁴ Zsilinszky, Vallásügyi tárgy. III. 135. Warga L. Egyháztört. II. 588.

⁵ Zsilinszky i. m. III. 141. Schrödl. J. A pozsonyi ev. ehközség tört. I. 197.

akarják a városi pénztárból fizetni; a plebánust ne az evangélikusok válasszák, hanem csak maguk a róm. katolikusok; az elromlott kereszteket, melyek régi idő óta a város kapuja előtt állottak, az evangélikusok nem akarják kijavíttatni; Nádasdynak nem engedtek a saját telkén sekrestyét építeni stb.¹

Ezekhez járult azután a Wesselényi-féle „jó alkalom“ is, melyet jól kihasználtak Sopron ellen is. 1670. után a főpapság eddig nem tapasztalt vakmerőséggel lép fel a protestánsok ellen mindenfelé. Zrinyi Miklós halála után nem volt magyar, ki az alkotmányért sikra mert volna szállni. A bécsi udvar a protestánsokat koncúl vetette a főpapságnak, hogy Ampringen kormányzó az alatt békén temethesse el az ország szabadságát. Így veszett el Sopronnak is vallásszabadsága.

Az erélyes Wittnyédy Ferenc plebánus 1666. júl. elhalt. A Szentlélek-templom főoltára elé, Chehoniuss plebánus mellé temették. Még csak ötven éves volt. Utána 1666. szept. havában a szelidlelkű, de már beteg és öreg Fohnay Ferencet választotta meg a tanács, aki választott erdélyi püspök, jaáki apát és soproni beneficiátus volt. Csak két hónapig volt plebánus. Hívei be is panaszolták a tanács előtt. „Maga erejével gyakorabb ki sem mehet a házból, mások adnak neki enni, mások emelik fel az ágyból, úgy annyira elnyomorodott, hogy inkább tarthatjuk holt embernek, mint elevennek, mely dolog így levén, az ki magának sem szolgálhat, miképen szolgálna minekünk. Mi azért egyáltalán ő nagyságával contentusok nem lehetünk.“ Ez is mutatja, hogy ekkor Sopronban már a r. kath. világi elem is életre ébredt és buzgóbban vette az egyház dolgát. Fohnay hamarosan meg is halt, nov. 15. a ferenciek sírboltjába temették.²

Utódja, a fiatal Zichy György László (1666—74) esztergomi kanonok és jaáki apát annál erélyesebb plebánus volt. Előkelő nemesi családból származott. Atyja, Benedek mosonmegyei alispán, fivérei szintén alispánok, Zsigmond Vas megyében, István Mosonmegyében.³ A Zichyeket jellemző buzgósággal fogott dologhoz. Hű szövetségese és támogatója volt minden lépésében

¹ Zsilinszky i. m. III. 182.

² Póda E. A soproni par. tört. 48. 1. Hagyatékából a Szentlélek templomba orgonát állítottak és egy kis harangot vettek. Jó magyar hazafi volt. Az eger-szegei vár helyreállítására 100 tallért, borainak árát pedig a dunántúli határvidék megerősítésére hagyta. Végredelete vár. lev. Lad. XIV et L. fasc. II. 70. Gamauf II. 342.

³ Zichy Antal, Egy soproni Emlék, Bpest 1886. Lyc. kvtár Eb. 408.

Széchenyi György, a győri püspök (1658—85). Azt a bizonyos kötelet az evangélikusok ellen ketten fonták. De Szelepcsényi primás és Kollonics bécsújhelyi püspök és magyar kamarai elnök is a kezökre játszott. Soproni gyülekezetünk Zichy idejében élte legnehezebb napjait.

Az első években azonban magát Zichyt is érték elemi csapások. 1669. március 2-án nagy tűzvész pusztított Sopronban. A bécsi-utcában a mézsáros házában támadt s végig száguldott a Szentlélek-utcán is, hol a plebánia-házat is elpusztította a melléképületekkel együtt. Tovább terjedt azután a balfi utcában is. Összesen 138 ház hamvadt el. A város jegyzője is szól erről a pusztulásról újévi elmékedésében: „A nagy Isten izzó haragjában bűneink miatt küldte házainkra a veres kakast.“¹ Zichynek is tehát építenie kellett, pajtái még sok ideig fedetlenek voltak. De ez a csapás nem tette őt mérsékeltebbé.

Első dolga volt, hogy a harangok miatt panaszkodta be a soproniakat és ezzel harangozott be többi követeléseinek is. Még Wittnyédy plebánus idejében 1658. október 31. az ország nagyjai előtt jött létre az egyesség, mely szerint a harangokat díjtalanul használhatja mind a két felekezet. Zichy azonban most kizárólag a maga számára követelte a harangok használati jogát s azoknak minden jövődelmét. Ügyének megnyerte Esterházy Pál főispánt, aki már 1671. eszközölt ki egy neki kedvező kir. rendeletet. Ennek értelmében 1671. május 26. Esterházy elnöklete alatt egy jogtudósokból álló bizottság jelent meg Sopronban, mely a harangokat csakugyan a plebánusnak ítélte oda teljesen, azok fentartási költségeinek fedezésére pedig mint pátrónust a várost kötelezte. E szerint a temetésekhez, egyházi szertartásokhoz és a vihar ellen való harangoztatás felett teljesen a plebánus rendelkezik, a temetési harangozásért pénzt szedhet, a város tartja a harangokat jó karban s a város fizeti a harangozót is. A jogállapot most az volt, hogy Szent Mihály templomában evangélikus volt az istentisztelet, de a harangok felett a plebánus rendelkezett. A biztosok szóbelileg csak azt ígérték meg, hogy istentiszteletükhöz az evangélikusok most még harangoztathatnak és

¹ Der grosse Gott uns seinen glühenden Zorn wegen unserer verblässigen Sünden in lichter Loh gezeigt und auf vieler unserer Mitbürger Häuser rothe Hahnen ausgesteckt, dass eine schöne lange Gasse Häuser zu beiden Seiten fast durchgehend in die Glut und Asche leider gelegt worden. Sopr. mon. I. 127. és Póda E. A sopr. par. tört. 49.

az ev. harangozó is megmaradhat. Sőt harangoztatott a plebánus az evang. halottakra is, de hallatlan magas díjakat követelt, 4 és 2 forintot az eddigi 16 és 12 garas helyett. Ezért azután az evangélikusok nem harangoztattak, hanem csak énekszóval temették halottaikat. A bizottság által megszabott feltételeket I. Lipót 1672. szept. 24. egy külön okmányban erősítette meg.¹

Az evangélikusokra nézve Sopronban tehát elnémultak a harangok. De egyéb vészjelek is mutatkoztak már ekkor. 1671. ápr. 30. hullott le Nádasdy feje Bécsben, Zrinyié és Frangepáné pedig Bécsűjhelyen. Az utóbbiak kivégzéséhez Mohr Miklós soproni bakót rendelték oda. Nádasdynak holttestét 1672. jan. 27. Sopronon át szállították Lékára.² A fentebbi napon fejezték le Bónis Ferencet is Pozsonyban a város piacán s holttestét a Lőrinc-kapu melletti temetőben hantolták el. A szintén megidézett Czeglédi István, a jeles kassai pap útközben Nagyszombat határában halt meg, már csak holtan vitték Pozsonyba s Bónis Ferenc mellé temették. 1671. jul. 16. végezték ki a rajongó Drabik Miklóst is, ki az osztrák ház bukását jövendölte. Ennek vallomása alapján jul. 10. Kalinka Joakim püspököt is jul. 10. Pozsonyba idézték s vizsgálati fogságba helyezték.³

Csányi János soproni polgár is az 1671. év elején emlékezik meg krónikájában az egész országban megindult vallási üldözésről s megemlíti, hogy máj. 14. vették el a kőszegi evangélikusok nagy templomát. Templomfoglalással ijesztgették a soproniakat is. Széchenyi György győri püspök már több evang. templomot elfoglalt az egyházmegyében, tehát a soproniak is féltették falvaikat, sőt a maguk templomait is. Nál Lipót polgármester 1671. dec. 31-én nyíltan is szóba hozta ezt a dolgot a tanács előtt. Nem is mint alaptalan hír (vani rumores) van elterjedve — úgymond — hogy a győri püspök yallási túlbuzgóságból (ex religioso zelo) ő felsége parancsolata és tudta nélkül el akarja foglalni Szent Mihály templomát. Hogy valamikor vigyázatlansággal ne vádolhassák a tanácsot, közlik tehát az ügyet a választott községgel (külső tanács) is. Erre Resch Ádám polgár a város és külső tanács nevében feleli: „Minthogy a nevezett templomot

¹ Hanns Tschány's Ungrische Chronik. Pest 1858. 18. Póda E. i. m. 49. 1. Gamauf, Dokum. II. 2. A. 100. sz.

² Pauler Gy. Wesselényi és társai. II. 346. 347. 384. Tschány's Chronik 18. 1.

³ Kvacsala J. Kalinka J. első vizsg. fogsága 1671. jul. — 1672. májusig. Prot. Szemle 1890. 721.

elődeink e század elején vérük ontásával foglalták el a töröktől; minthogy ők és utódaik azóta zavartalanul birták (in pacifica et ininterrupta possessione) és a másik fél ez ellen nem is tett ellenvetést: ezért indítványozza, hogy ezeket és egyéb érveket egy külön kihallgatáson közöljék ő felségével. Aközben pedig jó lesz a templomot legalább éjjel őriztetni, hogy hirtelen ne foglalják el, mielőtt észrevennék.“ 1672-ben jan. 11. és 12. ismét erről a fontos ügyről tanácskoztak. De mivel Széchenyi püspöktől azt a hírt vették, hogy neki semmiféle ellenséges szándéka sincsen, megnyugodtak. Öröket azonban továbbra is állítottak „mint aratás idején szoktak, nem a templom, hanem sokkal inkább az éjjeli jó madarak (nächtliche Raben) miatt, kik itt és ott az utcán csavarogni és verekedni szoktak.“¹

Közben a közeli Pozsonyban is ijesztő dolgok történtek. Szelepcsényi primás, mint kir. helytartó a városi árvagyámot, a művelt és bátor lelkű Bürgler Gáspárt 1672. febr. 1. fogságba vetette, harmadnap pedig a protestánsok által épített két templomnak és az iskolának átadását követelte. Ennek azonban a polgárság s ennek élén különösen Wittnyédy János, Istvánnak a fia ellene mondott, akit három más polgárral együtt, midőn Bécsbe akartak a király elé menni, a várőrség parancsnoka elfogatott. Most ugyan a polgárság még kiszabadította a muskatérosok kezéből, de később őt is, mint az apját, főrebellisnek kiáltották ki s a pozsonyi várba hurcolták fogságba. Neje Poch Rebeka kétszer is, hiában folyamodott az érdekében.²

A pozsonyiak eleinte nem adták ki Szelepcsényinek a templom kulcsait, de segítségére jött Kollonics is, a kamara elnöke. Ápr. 10-én Nigrelli alezredes 1200 főnyi sereggel erősítette meg a várost s a katonákat a protestánsoknál szállásolták el. Majd pedig ápr. 27-én Nagyszombatba rendkívüli törvényszék elé idézték a pozsonyi polgárokat és a négy pozsonyi lelkészt, akiket jun. 13. mint felségsértőket és lázadókat ítéltek el. Ily álnok és erőszakos eszközökkel végre is célt értek. Kollonics jul. 18-án Nigrelli katonáival ejtette hatalmába a két templomot és az iskolákat.³

¹ Tanácskönyv 1671 és 1672. Gamauf II. 344.

² Reinmundus Rimandus (Moller Dániel Vilmos), Pressburger Kirchen und Schulverlust 1673. és 1678. 113. 157. 160. (Szabó K. III. 2640. 2961.) és Schrödl J. i. m. I. 207.

³ Schrödl, i. m. 247. Maurer J. Cardinal L. Graf Kollonitsch, Primas von Ungarn. Innsbruck 1887. 50. 1.

Ezek az események lesújtó hatással voltak Sopronra is, annyiival inkább, minthogy Kollonics itt Bécsújhelyen egészen közel volt hozzájuk. Sopronban a lutheránus világ ekkor még erősebb volt, mint Pozsonyban. Itt a tanács eddig tisztán evangélikus volt. Ezt kellett tehát megbolygatni és erre is Kollonics püspök, a kamara elnöke vállalkozott, ki a pénzügyeken kívül sok más dologba beleavatkozott Magyarországon. Így jött el Sopronba is. Esterházy főispán és Széchenyi püspök társaságában 1672. Szent György napján, mikor az évi szokásos tisztújítás volt, váratlanul megjelent a városházán és kir. rendeletre hivatkozva követelte, hogy a tanács tagjait felerészben r. katolikusok közül válasszák. A város ekkor még azonban oly erélyesen kelt jogainak védelmére, hogy az előkelő látogatóknak eredménytelenül kellett a városból eltávozniok.¹

Ennek az ellenszegülésnek azonban keserűen adták meg az árát, aminek részben maguk az evangélikusok voltak az okai. A méltányosság ugyanis ekkor már megkívánta volna, hogy róm. katolikusokat is válasszanak be a tanácsba. Igaz, hogy intelligens elemek és háztulajdonosok ekkor még kevesen voltak közöttük; az is igaz, hogy méltányosságra, ahol többségben voltak, a római egyház maga mutatott legkevésbé példát; nem lehet tehát csudálni, hogy e részben a soproniak sem voltak náluk jobbak. De egészen más dolog, ha az „eretnység“ esik ilyen bűnbe. Jogtalanságot csak az igazhitűeknek lehetett elnézni.

Néhány nap múlva Mednyánszky János, Szelepcsényi kir. helytartónak² protonotáriusa, Mayláth Miklós kir. fiskusnak hivatalos értesítésével jelent meg Sopronban, mely szerint a Szent György napján tanúsított engedetlenség megtorlása végett legfelsőbb parancsolatra június 20-án vizsgálatot fog tartani. És már előre is jelzi, hogy a soproniak az 1609. évi törvény ellen véttek, mely elrendeli, hogy a városi tisztviselőt különbség nélkül kell választani mind a két vallásbeliek közül s 2000 forint büntetéssel sújtja azokat, kik ez ellen vétnek. Sopron 63 éven át vétett a törvény ellen és így 126,000 forint bírságot fog fizetni. A törvényben ugyan nincs évi büntetésről szó, de a számadás a r. katolikusoknak így jobban tetszett.

A fiskus fenyegető levelét jún. 1. közölték a külső tanáccsal

¹ Tschány's Ungrische Chronik 21. l.

² Wesselényi halála után I. Lipót nem engedett nádort választani, ennek tisztét is a türelmetlen főpap töltötte be.

s azt határozták, hogy ismét speciális audiencián kell remediumot keresni. Azt hitték, a soproni boroknak még mindig elég nagy lesz a hatása. Most azonban csalódtak. Június 20-án Kollonics még nagyobb kísérettel jelent meg Sopronban és kiméletlenül kimondotta a szentenciát: a város az 1609. évi 44-ik törvénycikk ellen vétett¹ és így tartozik, minden azóta elmúlt esztendőért 2000 forint birságot fizetni. A soproniak azzal védekeztek, hogy őket a törvény megtartására senki sem figyelmeztette s náluk nem is lehetett volna azt végrehajtani, mert a tanácsosi állásra alkalmas r. katolikusok nem voltak a városban. Mentségüket nem fogadták el s kegyelemből csak annyit engedtek le a büntetésből, hogy az éveket I. Lipót megkoronáztatásától, vagyis 1655-től számították és így az elmúlt 17 évre 34,000 forintot, az akkori viszonyokhoz képest még mindig óriási összeget vetettek ki rájuk. (Tschány 21.)

És Sopronnak ezt az összeget sürgősen kellett lefizetnie. Hiszen a kir. kamara üres volt, Kollonics elnök nem várt. Horváth György kamarai végrehajtó hamarosan megjelent Sopronban. S a városi tanács látva, hogy a dolog komoly és nincs más menekülés, úgy határozott, hogy a kiszabott bírság törlesztésére átadnak 1000 akó bort, amelynek ára 4 frt és 4 garasával számítva 4200 frt, beszámítják továbbá azt a 3737 frtot, amellyel a kamara nekik adósuk; a fennmaradt 26,063 frt. fejében pedig zálogba adják Lépesfalva és Kliimpa falut és Medgyesen a Gern nevű szőlőt. Ez utóbbiakat csak addig, míg a maradék tőke lefizetésével ismét visszaválthatják. A zálogösszeget még ebben az évben Széchenyi győri püspök fizette le a kamarának s ezzel a két falut és a szőlőt magához váltotta, ezek hasznélvezetét azonban a soproni s később a kőszegi jezsuitáknak engedte át. A soproni atyák viszont a várost szőlítették fel a zálogjavak kiváltására, de mivel Sopron a zálogösszeget most még nem tudta visszafizetni, Esterházy Pál grófnak adták el.² Széchenyi püspök 1677. febr. 24. Sopronban kelt okirattal adta át Lépesfalva és Kliimpa falukat s a medgyesi 120 kapás szőlőt a kőszegi jezsuitáknak. Széchenyi az első két jezsuitát is 1675. jan. 12. Sopronból küldte

¹ Ez sem rossz. Kollonics mint magyar törvénytárgyaló és az alkotmány védője!

² Tschány's Chronik 22. Horváth Kr. A sopr. kath. gimn. tört. 32. Tanács-
jvk 1672. júl. 4. Gamauf II. 348.

Kőszegre.¹ A két falu így 26 éven át maradt idegen kézen. A város 1695. vett fel 36,000 frt. kölcsönt azok kiváltására,² és csak 1698. febr. 22. került vissza birtokukba a 26,063 frt. zálogösszeg lefizetésével, amikor az már a kőszegi jezsuiták kezén volt.³

A súlyos büntetésen felül Mayláth kir. fiskus Mednyánszky által arra is rákényszerítette a soproniakat, hogy most már végre a tanácsba is fogadják be a r. katolikusokat. Az 1672. július 6-án e tárgyban tartott gyűlésen a belső tanácsba ugyan nem választottak r. katolikusot, mert itt Szent György napján minden helyet betöltöttek, de a külső tanácsban hat evang. tisztviselő (Vierundzwanziger) lemondott és ezek helyébe hat r. katolikusot választottak. Ezek voltak: Hechenberger János, Borschik Mátyás, Wachsmann György, Lörenbecher Simon, Sonnleitner Ádám és Pauer Lőrinc. Egy kőmives és egy késes volt köztük.⁴

Kollonics, az éber szomszéd azután továbbra sem feledkezett meg Sopronról. A következő 1673. évben Szent György napján, amikor a szokásos tisztújítás volt, ismét megjelent s a városházán külön kir. rendelettel követelte, hogy most már a belső tanácsba is fogadják be a r. katolikusokat. Pozsonyban és egyéb helyeken ekkor már megdöbbenő dolgok történtek s a tavali súlyos bűnhődés is még élénk emlékezetben volt, tehát nem lehetett ellenkezni. Kollonics a jeles Serpilius János soproni városbírótól önkényesen elmozdította hivatalából s helyébe a r. katolikus Preiner Mátyást nevezte ki, aki még nem is volt soproni polgár s mielőtt a bírói pálcát kezébe vehette volna, előbb a polgári esküt kellett letennie. (Tschány 23.)

A következő napon ápr. 25. kénytelen volt azután hét városi tanácsos is névszerint Treusel Zakariás, Winter Mátyás, Hackel János, Sowitsch Ábrahám, Kramapfel János, Kampel György és Dobner Dániel lemondani, hogy helyüket r. katolikusoknak engedjék át. A megmaradt evangélikusok ezek voltak a tanács-

¹ Pacher Donát, A kőszegi gimn. tört. 14. és 16.

² 1729. a restauráló bizottságnak jelentik ezt. Vár. lev. Lad. III. fasc. II. 72.

³ Wohlmuth János volt ruszti rektor, majd soproni organista és néptanító († 1724-ben 81 éves korában) írja erről krónikájában: Den 22. febr. 1698. haben die Herrn Oedenburger ihre zwei Dörfer Loipersbach und Klingenbach von den Günserischen PP Jesuitis mit 26.063 fl. wieder ausgelöst, nachdem es 26 Jahren in Versatz gewest. Gamauf II. 348.

⁴ Der erste Vierundzwanziger in aussern Rath ist gewest der Meister Hanns, ein Maurer und ein Kneiffelmacher. Tschány's Chronik 22. Tanácsjvk 1672. jul. 7. Gamauf II. 350.

ban: Nátl Lipót polgármester, Grad György, Reisinger Menyhért, Preining János András, Nátl György, Serpilius János és Metzger János. A beerőszakolt hét r. kath. új tanácsos pedig: Preiner Mátyás városbíró, Tallyán Péter, Borschik Mátyás, Fábián János, Vitál András, Hegenberger János és Wachsmann György. Csányi szerint a kőműves és késes mellé most szappanos került a tanácsba. Nagyobb előkelőséggel tehát nem dicsekedhettek. Vitál János nem fogadhatta el tanácsosi állását, amiről a kamarát is értesítették és Szent Márk napján Horváth Miklóst választották helyébe, akinek később már háza is volt Sopronban.¹

Így alakult meg az új városi képviselőlet felerészben r. kath. és felerészben evang. tagokból. S ez a két felekezet szerint való megoszlás egészen a XIX. századig megmaradt Sopronban. A r. katolikusok így nagyobb befolyást szereztek a városi ügyek intézésében, melyet azután ki is használtak a maguk javára.

Már 1672. június 24-én — bizonyára Zichy plebánus ösztönzésére — Kürtösy Ferenc szolgabíró és Komáromy János táblabíró által egy emlékiratot küldtek a városi hatósághoz, melyben a következőket követelik: 1. A város nekik is fogadjon és illő módon díjazzon tanítót, praeceptort (segédtanítót), egyházfit, orgonistát, kántort és egyházi zenészeket. 2. A püspök által felszentelt, de több év óta a földön heverő harangot huzzassák fel haladéktalanul az illő helyére (a Szentlélek templom tornyába). 3. Mivel a lutheránus egyházfi hanyag és a harangok (Szent Mihályban) úgy is a plebánust illetik, fogadjon a város r. kath. egyházfit. 4. A város lássa el a Szentlélekről nevezett parochialis templomot is a szükséges egyházi szerekkel, viaszgyertyával, lámpákkal, olajjal stb.

A külső tanács részéről Sowitsch Ábrahám, kit a tanácsból való kilépése után közgyámnak választottak meg, a fenti követelésekre a következőkben felelt meg: A r. kath. tanító bort, gabonát és fát ám kapjon a várostól, készpénz fizetés azonban nem jár neki, mert ilyent az evang. tanítók sem kapnak. A harang számára a toronyban nincs hely, más tornyot pedig nem lehet építeni; meg kell tehát az ügyet a hely színén vizsgálni, vajjon nem legjobb volna-e fából egy haranglábot építeni. Az egyházfinak pedig még nem telt ki az esztendeje, addig tehát el

¹ Gáger Balázs egykori háza. A mai ev. paplak a templom mellett, melyet Laszberg gróf emeltetett két cimeletesre. Horváth Miklós 1674—1704 volt városi tanácsos. Tanácsjvkv 1672. jun. 24. Gamauf II. 2. és 351.

kell a dolgot halasztani. S már júl. 10. meg is állapították, hogy a r. kath. tanító a várostól 8 akó bort, 20 mérő gabonát és 20 kocsfi fát, sőt készpénzben is 50 forintot kapjon. Lakást pedig a Wittnyédy plebánus által épített plebániai iskolaházban adtak neki. Valószínű, hogy valahogy a Szentlélek-templom tornyába is felhúzták a harangot, mert még 1673-ban a toronyra és a szentély feletti tetőzetre keresztet helyeztek s Preiner Mátyás, az új r. kath. bíró, a torony keresztjét aranyozott kakassal, mint az éberség jelképével is feldíszítette a maga költségén.¹

Ennyi siker után és ily kedvező viszonyok között, midőn Magyarországon Kollonics, Szelepcsényi és Ampringen mérte az igazságot, Zichy plebánus és Széchenyi püspök is most már nagyobb dologra, az összes templomok elfoglalására gondolatott.

Pozsonyban Kollonics és társai ekkor már nagy eredményeket értek el. A nagyszombati törvénykezés után Kollonics júl. 18. katonáktól és papoktól kísérvé fejszével törette be az evang. iskola ajtaját, s azután hasonló módon járt el az evangélikusok pénzén épített német és magyar-tót templommal is. Titius Dávid lelkész még Nagyszombatban sinylődött a börtönben, Reiser Antal és Sutoris Antal német, Horetzky István magyar-tót lelkészeket és Piringer Keresztély káplánt pedig Pozsonyban még a templomfoglalás napján a Löwengrube nevű undok börtönbe zárták. Kollonics különösen a fiatal káplánt akarta megfélemlítéssel áttéríteni.² Aug. 4-én kiszabadultak ugyan a fogságból, de reverzálist kellett aláírniok, hogy elhagyják az országot. Könyveiket és minden vagyonukat elprédálták. A három papnét minden ezüstenemű, a bor, sőt még az irományok kiadására is rákényszerítették. Titius szept. 13-ig maradt nagyszombati börtönében, Pozsonyba vissza sem térhetett, hanem egyenesen kellett menekülnie Sziléziába. A vallásgyakorlat megszünte után a pozsonyiak is Sopronba jártak gyónni és úrvacsorázni, míg 1676. febr. 20. ezt is meg nem tiltották nekik. Ily okból Gálffy Ádám, a soproni gyülekezet egyik nagy jóltevője, állandóan is idetelepedett Pozsonyból.³

¹ Tanácskönyvek. Gamauf II. 353. Póda E. A sopr. par. tört. 51.

² „Und dich kleinen Schelmen will ich henken lassen, gewiss, ich verspreche dir“ — mondá Kollonics a káplánnak a börtönben. Schrödl i. m. I. 250.

³ Reinmundus Rimandus i. m. XI. fej. 163. I. Bauhofer Kirchengesch. 241. Schrödl J. i. m. I. 247. Maurer J. Kollonitsch L. 90. I. Schrödl J. 217.

A pozsonyi példát Széchenyi György győri püspök először a Sopronhoz tartozó falvakon próbálta ki s csak azután támadott magára a városra. *Lépesfalván* tehetette ezt legkönnyebben, ahol a zálogbavétel óta maga volt a földesúr. A góthai születésű *Fohmann* Jeromos Kristóf volt itt a lelkész, akit Széchenyi már 1672. júl. 4-ikére Pozsonyba idézett s mivel súlyos betegsége miatt nem jelent meg, a püspök azt hitte, hogy lépesfalvai hívei tartják vissza. Ezért most a falu elöljáróit idézte meg Rákos nevű falujába s egészen a következő évi apr. 30-ig fogságban tartotta itt őket. Az ilyen szegény jobbágyokat sokszor feledték akkor a börtönben. Most is csak oly feltétellel bocsátották ki őket, hogy evang. papjokat elűzvén, az ott bemutatott *Rassenits* István plebánust vigyék magukkal. Erre azonban az újabb fenyegetéssel sem voltak rávehetők. Másnap tehát *Rassenits* egyedül ment el Lépesfalvára, ott a püspök parancsolatjára kinyitatta a templomot és birtokba vette, *Fohmann* pedig kénytelen volt száműzetésbe menni.¹

Ezen 1673. évben szept. 25. történt meg Pozsonyban a protestáns lelkészeknek első elítéltetése, melyen 1 református és 32 ev. lelkész jelent meg, köztük *Kalinka* és *Tarnóczi* püspök is. A dunántúli püspök okt. 8-ra volt megidézve és meg is akart jelenni. De már okt. 6. száműzetésre ítélték, miként a többi püspököt. Ezért azután a feleségével együtt külföldre menekült. Pozsonyban egy levelét mutatták be, amellyel *Szilvágyra* gyűlést hívott össze s ott állítólag 500-nál több lelkész és világi ember tanácskozott Bécs elfoglalásáról. A szokott évi kerületi gyűlés volt ez (1672. nov. 13. vagy 1673. jún. 6.) s nem volt jelen több 50 lelkésznél. De az ilyen oktalan vádak is akkor könnyen hiteltelnek találtak.²

Ez évi nov. 5. Széchenyi győri püspök már a kőszegieknél második, úgynevezett magyar templomát is, melyet a protestáns világban ők maguk építettek, elfoglalta. Múltán aggódhatott tehát Sopron is a hozzátartozó falvakkal együtt. A veszedelem gyorsan is érte őket. *Balfon* kezdték meg az írtó munkát s egymás után gyorsan estek áldozatul Ágfalva, Harka és Medgyes egyházai is.

Balfra Tamás napján (dec. 21.) Széchenyi püspök rendeletére Zeuss ezredes vezelé alatt 500 német dragonyos jött (vitézi cselekedet a török háborúk idején!) s a jámbor néptől erőszakkal

¹ Das verwirrte Ungerland. 1683. 380. I. Klein S. Nachrichten II. 167. Tschány's Chronik 22. I.

² Burius, Micae, Posonii 1864. 22. Lampe—Ember, Hist. Eccl. Ref. 763. I.

foglalták el a templomot, halálos büntetés terhe alatt tiltván meg az abba való belépést. Launer György, akkori balfi lelkész a dec. 18-iki születésnél jegyzi meg az anyakönyvben, hogy ez volt az utolsó, akit ő itteni működése 11-ik évében keresztelt, mert Tamás napján német dragonyosokat szállásoltak be, akik Sopron körül minden templomot elvettek, a lelkészeket elűzték és r. kath. papokat (Pfaffen) állítottak helyükbe.¹ Utána Kuzelits Mátyás lett Kópháza és Balf közös plebánusa. A prot. rendeknek egy bővebb nyomtatott sérelmi jegyzéke szerint a Woppingen-ezrednek Schleicher nevű kapitánya volt Balfon, akivel vele ment a győri püspök két tisztje, Fábianich György és Aly Mátyás, valamint a rákosi plebánus is. Ezek a falu birájától követelték a templom átadását, aki azonban urainak, a soproni tanácsnak tudta nélkül ezt nem tehette meg. Aly Mátyás ekkor két fejszét kerített elő és két falusi embert akart rákényszeríteni, hogy törjék be a templomajtót, de ezek is ellenszegültek. Ekkor a katonaság körülvette a templomot és megszállta a temetőt is s mivel a templomajtót nem tudták felnyitni, egy német katonát a torony ablakán át bocsátottak be, aki azután belülről nyitotta fel a templomajtót. A rákosi plebánus meghuzatta a harangot s ezzel megvolt a birtokba vétel.²

Ágfalvára másnap dec. 22. ment ki Kuzmich Péter Széchenyi püspök megbízásából. Egy bánfalvi pálos barátot és szintén katonákat vitt ki magával. A falu birája itt is uraira, Sopron városára hivatkozott és nem nyitotta ki a templomot. Ekkor fejszékkel és egyéb szerszámokkal próbálták azt felnyitni. Végre itt is az ablakon másztak be és így kerítették hatalmukba a templomot. Lelkészüket Rosner Mártont elűzték. Ugyanekkor vették el Ágfalva filiájának, Bánfalvának a templomát is.

Harkára dec. 23. került a sor. Ide Törmássy Péter vasvári prépost jött két más papi emberrel. De már harmad nappal előbb a Woppingen-ezred alezredesét, Marschall Ferencet és a fentebbi Schleicher kapitányt is ideszállásolták megfelelő katonasággal. Ezek most a temetőt erőszakkal vették be, a templomajtót fej-

¹ „Nun habt ihr Lehrer nach eigenen Lüsten“ (II. Tim. 4, 3) — írja Launer keserű fájdalommal. Kuzelits pedig a predikátor ellen írt ócsárló szavakat az anyakönyvbe. Póda E. i. m. 51. l. Balfnak egy régi anyakönyvét az egyetemes levéltár őrzi. V. 13. sz. a.

² Das verwirrte Ungerland. H. n. 1683. 381. l.

székkel és más eszközökkel nyitották fel. Tormássy a falu bírójára, mivel a templom kulcsát nem adta át, néhányat ütött is a botjával. Galli Kristóf lelkészt elűzték s helyébe a nyéki plebánust rendelték.¹

Medgyesre 1674. jan. 8. maga Széchenyi püspök íratott Rákosról s tudatta a bíróval és esküdtekkkel, hogy másnapon egyházlátogatást fog ott végezni. Csakugyan meg is jelent ő maga személyesen, a bírót a templomkulcs átadására kényszerítette, Lanius Fleischhacker András lelkésznek pedig a bíró által azt üzenve, hogy halálos büntetés terhe alatt többé be ne merje lábát tenni a templomba.

A falvak után hasonló módon akartak eljárni Sopronban is, de itt ez még sem történt oly könnyen, mint remélték. A jezsuita napló szerint Széchenyi püspök maga személyesen járt Bécsben és eszközölt ki a királytól rendeletet, mely szerint Sopronban is „reformálhat“. Az udvari hadi tanács rendelt mellé katonákat Woppingen ezredéből.² Tamás napja után való szombaton (dec. 23.) amely napon a harkai hőstettet végezték, be akartak törni Sopronba is. De az élelmes polgárság neszét vette a dolognak és Nátl Lipót polgármester ezen a napon nem engedte megnyitvatni a város kapuit. Reggeli 8 órakor Széchenyi György, az ekkor már 82 éves püspök³ papjaival, Zeiss ezredessel és 500 lovassal jelent meg a Szent Mihály-kapu előtt. „Egy félóráig állt ott az aggastyán püspök a téli hidegben“ — írja a jezsuita napló. A városi őrség nem bocsátotta be őket, hanem hirt adott felebbvalóinak. Erre azután Nátl Lipót és Preiner Mátyás városhíró a kapuhoz lovgoltak, a püspököt és ezredest — ez utóbbit a katonaság nélkül — bebocsátották és a Sárkány-féle szabad kúriában (Freihaus, ma Storno-ház) szállásolták el. A püspök azután megbízó levelét a városházára küldte és tudatta szándékát. Erre a városi tanács azt felelte, hogy a vizitációt megengedik a püspöknek, de csak az ünnepek után; katonaságra pedig mint hű és engedelmes alattvalóknak nincs szükségük, ezek behozatala a város privilegiumai

¹ Das verwirrte Ungerland. 1683. 382. Gamauf azt hiszi, hogy Gallit már 1673. okt. 6. száműzésre ítélte a pozsonyi törvényszék. De Burius Galli Pálról, a szentgyörgyi lelkésztől, nem Kristófról szól, ki annak fivére lehetett. Mindketten valószínűleg Galli András fiai. Burius, Micae 148. Fabó A. Monumenta IV. 83. 356. Rác K. A pozsonyi vértörvényszék II. 54. 55.

² Maurer J. Kollonitsch L. 90. 1.

³ Született 1592. meghalt 1695-ben 103 éves korában.

ellen való volna. A püspök viszont a nagy hideg miatt követelte a katonaság bebocsátását.

Az ezredes erre itt is erőszakot akart alkalmazni. Kilovagolt a magyar kapu (Potschithor) elé, ahová katonáit rendelte, s ezek most egy fehér zsebkendővel adott jelre megsarkantyúzták lovaikat s a városi őrséget félretaszítva az Ezüst-utcán és a piacon át az előkapú elé rontottak. Itt az ezredest öt emberével a külső hidon még áleresztették ugyan, de a belső hidon már nem s közben amaszt is felhúzták mögötte úgy, hogy a vitéz katona mintegy csapdában megfogva kritikus és nevetséges helyzetbe került. A piacon künn rekedt lovasságnak sem volt könnyebb a sorsa, mert a polgárság és a mesterlegények az első és negyedik városnegyedből e közben előhozták fegyvereiket és szekeikkel az utat eltorlaszolták. A második és harmadik városnegyed lakói pedig ezalatt a Szent Mihály-templom védelmére futottak össze, hogy úgy ne járjanak, mint a falusi gyülekezetek a szomszédban. A jezsuita napló szerint a polgárok lövésre is készen állottak s csak azért nem került erre a dolog, mert a katonaság igen mérsékelt és tartózkodó volt a fellépésében. A Szent György-templom biztonságban volt, ott a lelkészek zavartalanul osztották az urvacsorát a gyónóknak.¹

Az ezredest furcsa helyzetéből a polgármester kibocsátotta ugyan, de a városházán kemény szemrehányással illette. Végre is Zeiss ezredes uram engedett és az ujteleki kapun vonult ki katonáival a városból, akik azután utjukban a somfalvi paplakot rabolták ki. Az öreg püspök urat sem marasztotta tovább a város. A klérusnak és katonaságnak ez a hősi támadása így tehát csúfos kudarccal végződött. A harcias, fiatal Zichy plebánus sem tudott rajtok segíteni s a r. kath. hívek is tartózkodtak a belső háborútól. De a visszavonult és megszégyenült ellenség bosszút esküdött. A városnak ez a merész ellenállása annál meglepőbb volt, mint-hogy a pozsonyi dolgokat, a templomok elvételét s a papok elűzését jól ismerték és Kollonics reájuk is itt leselkedett a szomszédban. Tudták, hogy mi várhat rájuk, azért a történekről mindjárt másnap maga a város tett jelentést a királynak alázatos folyamodólevélben és külön követeket is küldött Bécsbe.

Eközben azonban a falvakon történt olyan dolog, mely a soproni követek útját megnehezítelte. Balfon ugyanis Launer

¹ Tschány's Chronik 24. 1. Maurer J. Kollonitsch L. 90. 1.

lelkész, Ágfalván pedig Rosner Márton karácsony más napján a r. katolikusok által elfoglalt és felszentelt régi templomukba újra bevonultak és istentiszteletet tartottak. A nép kívánta, tehát miért ne tették volna meg. Őseik építették a templomot s a fanatikus papokat és katonákat törvényes bíráiknak nem ismerhették el. A papság azonban a király ellen való merényletnek minősítette a dolgot. Tormássy Péter vasvári prépost még azon a napon, dec. 26. Nagyczenkről kelt levélben fenyegette meg emiatt Sopron városát és Nátl polgármestert, őket tevéen meg felelőseknek a merényletért.

A polgárok, akiket Széchenyi püspök és Zeiss ezredes kitesékelése miatt is eléggé rémítgettek, most csakugyan megijedtek s Rosner és Launer lelkészeket — hogy a formának eleget tegyenek s a felsőség haragját csillapítsák — a városházán marasztották. (bizonyára csak enyhébb) fogságban. Nem szabad itt azt sem felednünk, hogy a tanács fele ekkor már r. katolikus volt. A két falusi lelkész Lang Mátyás esperesre hárította a dolgot, mintha az hatalmazta volna fel őket. A város azonban a jegyzőkönyv szerint igen buzgón védte ezt a kedves emberét. Róla, ugymond, nem lehet törvénytelen dolgot feltételezni s ha tette volna, be is vallaná. Lang ekkor már Eggenberg hercegnének is kedvelt papja volt, emiatt sem lehetett volna perbe fogni. Nagyon helyes volt azonban Fohmann János Jakab polgárnak felszólalása a külső tanácsban. „A r. kath. urak, ugymond, hasonló esetben nem ilyen procedurát követnének a papjaikkal szemben.“ A két lelkészt azután oly feltétellel, hogy máshová, mint istentiszteletre, soproni szállásukról ki nem járnak, szabadon bocsátották. Rosnerért Steinbühlen Menyhért és Stockinger János András, Launerért Troysel Zakáriás és Schubert János András vállalta el a kezességet, egész vagyonukkal felelvén értük. A lelkészek helyett azután a falvakból két-két-két polgárt idéztek be és tartottak őrizetben a városházán, míg a bécsi követek megjönnek.¹ A tudós Rosner Márton azután elhagyván faluját és szülővárosát, az exulánsok kenyerét ette. Később 1676-ban Königshofen faluban az eisenburgi kerületben (Jena közelében) kapott lelkészi állást, Frigyes szász herceg pedig 1679. Altenburgba hívta meg udvari lelkészének. Ez utóbbi alkalommal ifjabb Lang Mátyás, mint keresztfia s Hartmann János, Löw András, Zuana György Kristóf soproni és Lang János ruszti

¹ Az érdekes tanácsjegyvek 1673. dec. 29. és 30. Gamauf II. 358.

ifjak Wittenbergből nyomtatott költeményekkel üdvözölték.¹ Rosner valószínűleg Altenburgban halt is meg, de Launerről nincs további tudomásunk.

Széchenyi püspök, amint várni lehetett, feljelentette Bécsben a soproniakat. Kádossy Gergely vasvári örkanonok, Horváth János és Batthyány Kristóf gróf tanuskodtak ellenük. A kir. tanácsban előre kimondták az ítéletet, hogy Sopron elvesztette templomait és papjait s erről Kollonicsot is értesítették.² De hogy kellő hivatalos formát adjanak a dolognak, a soproniakat is, mint az ítéletre szánt többi protestáns lelkészt, 1674. márc. 5-re Pozsonyba idézték.

A pozsonyi rendkívüli törvényszék (judicium extraordinarium) elé szóló idéző levelet Szelepcsényi mint kir. helytartó febr. 1-én adta ki és Kádossy Gergely vasvári kanonok hozta el a soproniaknak. Vele járt itt a püspök udvarbírája és a harmincados hivatal jegyzője is. Kádossy maga járta sorra a kiválóbb polgárok házait s Nátl polgármestert is felszólította, hogy az idéző levél tartalmát az egész várossal közölje. Eszerint az öt lelkésznek, az összes tanítóknak tanítványaikkal együtt, valamint a városi polgároknak is meg kellett jelenniök Pozsonyban. Az idéző levél olyan hangú lehetett, mint amilyent az egykorú Burius teljes szövegében közöl. „Sulyos panaszok, s más kihágások és vakmerő merényletek“ említetnek benne.³

Nátl polgármester febr. 5. hívta össze a belső és külső tanácsot s közölte velük az idéző levelet. Erre Kramapfel János polgár felelt a külső tanács nevében: nagyon is jól tudják, miről van szó, a kanonok úr alig hagyott ki valakit belőle; de valamennyien nem mehetnek el, kit a betegség, kit a szegénység, vagy más baj gátol ebben. Folyamodni kell tehát ő felségéhez és a többi felsőbb hatalmasságokhoz, hogy az egész idézés maradjon el, vagy legalább az idézettek számát vegyék kevesebbre. A r. kath. urak ugyan azt vélik, úgymond, hogy az érsek és kir. helytartó úrnál mit sem fognak elérni, de azért meg kell tenni az utat, és pedig mivel közügy, a város költségén.

¹ Feliciter, feliciter! Cum Fridericus Dux Saxoniae D. Matthiam Rosnerum etc. Wittenberg 1679. 4 r. 4. levél. Szabó K. Rmk. III. 3008. Bona Verba, Matthiae Rosnero dicit et transmittit M. Langius Junior 4 r. 2. levél. Wittenberg 1679. Szabó K. Rmk. III. 3014.

² Maurer J. Kollonitsch L. 90. 1.

³ Graves querimoniae, aliique excessus et ausus temerarii. Burius, Micae I. 1.

Február 6-án tehát elküldték Grad György és Metzger János tanácsosokat Pozsonyba, 7-ikén pedig Serpilius Jánost és Preining János Andrást Bécsbe. De hiába volt minden könyörgés és fáradozás. Csak azt a reménységet hagyták még fenn számukra, hogy vessék magukat teljesen alá a királyi kegyelemnek s amit már (a pozsonyi példa szerint) úgy is elveszethetnek tekinthetnek, azt adják oda szép szerével. És Magyarországnak akkori kétségbeejtő helyzetében, amikor pap és katona összefogva, egy táborban vonult fel ellenök, nem tehettek mást, megfogadták a tanácsot. Nagyobb veszedelemben, nyílt lázadásba itt Bécs közelében nem vihették bele a várost, mikor itthon is sok volt az ellenség, Zichy, Esterházy és a vármegye. Közvetítő kir. biztosokul Kollonics bécsújhelyi és Pálffy Tamás nyitrai püspököt, mint kamarai elnököt és kancellárt küldték ki. A soproniak részéről pedig Serpilius, Preining és Metzger tanácsosok és Sowitsch Ábrahám, Katter János és Fohmann Janos Jakab közgyámok s a külső tanácsból még Mausz Zakariás voltak a megbízottak. Kollonics nem csak lemondást követelt, hanem előnyöket is ígért. Így tudta csak reávenni a soproniakat, hogy kényszerhelyzetükben elfogadták az alábbi súlyos feltételeket.¹

1. Az összes templomokat, kápolnákat, beneficiumokat, céheket, parochialis házakat és iskolákat, melyek régi idők óta az evangélikusok birtokában vannak (antiquitus habitas) járulékaikkal és a katolikusoktól származó felszereléseikkel együtt azonnal átadják a kir. fiskusnak, vagy a kir. kamara megbízott embereinek.

2. A predikátorok, káplánok, iskolatanítók, valamint a tanulók is (companones, compani) 15 nap alatt a városból kimenjenek, akik pedig bennmaradni kívánnak, azok a fiskus által kiállított reverzálist aláírva predikátorságukról és más egyházi és iskolai hivatalukról lemondjanak s ennek gyakorlásától, ha csak hűtlenség bűnébe (nota infidelitatis) esni nem akarnak, örökre tartózkodjanak.

3. A Szent György-templom mellett épült Wittnyédy-féle házat összes jövedelmeivel, járulékaival és jogaival a soproni ágostai hitvallású lakosok a fiskusnak állandó birtokul átengedik.

Viszont a kir. fiskus reményt nyújt a következőkre:

1. Hogy bizonyos helyen, melyet ő felsége fog kegyesen megállapítani, a soproniak által választandó *két predikátor*, a királyok, fejedelmek és birodalmi rendek követek, tanácsosainak és ügyvivőinek (ablegati consilarii, residentes et agentes),

¹ Ribini, Memorabilia II. 455. Gamauf II. 361.

nemkülönben más ágostai hitvallásuaknak vallásgyakorlata céljából megüretik (tolerentur). Ez a két predikátor a soproniak által megneveztetvén, a kiszabott helynek megjelöléséig Sopron városában az illetők által választott magánházban istentiszteletet tarthat. — És mivel Eggenberg hercegné is most Sopronban lakik, ameddig ott marad, a maga vallásgyakorlata céljából tarthat egy *udvari lelkészt* s az általa végzett istentiszteleten más soproni lakosok is megjelenhetnek. Ugyanazon polgároknak és lakosoknak a *temetőben* való tisztességes temetkezés is megengedtetik. A városbeliek, valamint a külföldiek által tett *alapítványok* és kegyes hagyományok s az általuk szerzett egyházi felszerelések sértetlenül megmaradnak birtokukban: valamint a *kórház* és *menedékház* is, (hospitale et xenodochium, Spital und Lazareth) közös marad úgy a r. kath. mint az ágostai hitvallásúak számára.

2. A fentebb említett Wittnyédy-ház helyett a kir. fiskus az ágostai hitvallásúaknak egy más, szintén a Szent György-utcában levő házat, melyben most Eggenberg hercegnő lakik, örök tulajdonul átad és azt minden teher és adó alól felmenti.¹

3. A kir. fiskus a soproniak ellen való mindenféle peres eljárást, nevezetesen pedig a legközelebbi rendkívüli törvényszék elé való idézést is beszünteti, őket sem most, sem a jövőben törvény elé nem állítja, sem személyükben, sem javaikban nem háborgatja. A soproni ágostai hitvallásúak közül senkit, akár milyen nemű vagy korú legyen, sem most, sem a jövőben a katolikus vallásra vagy kivándorlásra nem kényszerítenek. Aki pedig önként akarnak kiköltözni, akár predikátorok, akár tanítók vagy tanulók legyenek, javaikat szabadon eladhatják és menedéklevéllal ellátva mehetnek ki.

E pontokon kívül a királyi megerősítő záradékba néhány olyan kifejezést is beleírtak, amelyek a soproniaknak nem tetszettek, sőt egyenesen gyanúsításúak látszottak. Ilyen volt például, hogy a soproni ágostai hitvallásúak nyugodtan és békében éljenek és ő felsége iránt illendően viselkedjenek.

A soproni követek ezzel a szerződési tervezettel tértek vissza Bécsből, hogy küldöiknek hozzájárulását is megnyerjék. A polgárságtól már ezt is csak nagy nehezen, a kényszerítő súlyos helyzetnek hatása alatt kapták meg. Mily nagy lett azonban meg-

¹ Wittnyédynek másik háza volt ez, mely ipáról, Endresz Jánosról szállt reá. Későbbi tulajdonosáról Löffelholz-háznak szokták nevezni. Ma az ev. olvasó- és ifjúsági egyesület helyisége.

botrányozásuk, midőn Bécsbe ismét felmenvén, a kir. kancelláriában a szerződésnek azt a szövegét, melyet Pálffy Tamás előttük egy pergamentre tisztázott példányból felolvasott, meghallgatták.¹ Az eredeti tervezetben csak mint lehetőség volt említve, hogy a

Eggenberg hercegné lakása. A későbbi Löffelholz-ház.

király más helyre rendeli a soproni lelkészeket, itt pedig már mint bizonyos dolog volt megállapítva. Az első fogalmazványban a temetőknek ingyenes használata volt biztosítva, de innen ezt kihagyták. S bántotta őket az is, hogy az újabb szövegben a király iránt való hűsége intetvén, ezáltal újabb váddal is meggyanúsítják a soproniakat.

¹ Das verwirrte Ungerland. 1683. 386. 1. és Gamauf II. 363.

A követek szóvá is tették a súlyosbító változtatásokat, de Pálffy kancellár kurtán felelte nekik: ha elfogadják, jó; ha nem fogadják, hát hagyják itt. Erre a követek összenéztek, tanakodtak s végre is azt gondolták, jobb valamit kapni, mint semmit és kénytelen, kelletlen elfogadták a szerződést. A tisztázott példányért még külön 300 forintot kellett a kancelláriában lefizetniök. A király a jóváhagyást azután február 23. adta meg az egész szerződést magában foglaló okiratban.¹

Hogy Kollonics és társai ezeket a csekélynek látszó, de az országban akkor egyedül álló kedvezményeket is megadták, annak is nagy okának kellett lenni. I. Lipót ugyanis a külföldi követeknek Bécsben nem engedett evang. istentiszteletet, hanem azzal akarta őket megnyugtatni, hogy valamelyik közeli magyarországi városba járhatnak át ilyen célból. S mivel Pozsonynak már nem volt ev. lelkésze és nyilvános vallásgyakorlata, tehát egyedül csak Sopronra voltak utalva. El is mondhatjuk, hogy inkább a külföldi követek, mint maga Sopron kapta ezt a kivételes kedvezményt, amint a szerződés szövege is bizonyítja. S e mellett különös tekintettel kellett lenni Lipót királynak a brandenburgi fejedelmekkel rokon Eggenberg hercegnére, valamint a Sopronban letelepült sok osztrák főnemesi családra is. És Sopron kiválasztásánál azt sem szabad felednünk, hogy az üldözést vezető főpapok, Szelepcsényi, Széchenyi, Pálffy és Kollonics, majd nem mind élveztek (maguk vagy pártfogoltjaik) korábban a soproni protestánsok jóvoltából beneficiumokat. Sopronon kívül csak a Pápán, Nagyvázsönyban és Légrádon mint véghelyeken állomásozó várőrség hívhatott még ev. lelkészt, de ezek csak 1675-ben.²

Magával az egész gyülekezettel nem is merték közölni a történeteket s ezek súlyos következményeit, bár a hír már kiszivároghatott a városházáról. Sowitsch Kristóf lelkészre várt a nehéz feladat, hogy a küszöbön álló szomorú változásokat a templomi szószékről kihirdesse. A jeles pap nagy lelki fájdalommal, de mégis nagy önmérséklettel és lekipásztori bölcs tapintattal felelt meg nehéz tisztének. Oculi vasárnapján február 25-én Szent Mihály templomában délután, mikor az itt mondott utolsó predikációját elvégezte, kéziratból a következőket olvasta fel, illetve mondta el szabadon:

¹ Ribini, Memorabilia II. 454. Eredetije az evang. konvent vasládájában, Gamauf, Dokum. II. 2. A. 104. sz. 443. 1.

² Payr S. Ehtört. Eml. 206. Thury E. Adatok a gályarab-lelkészek történetéhez 68. 1.

„Végül, szeretett híveim, mielőtt ebből az összejövetelünkből elbocsátanálak benneteket, valami olyant kell kihirdetnem, ami nemcsak nekem van nagy fájdalmamra, hanem ti is bánattal és siralommal fogjátok meghallgatni. Legközelebb ugyanis, ha valamilyént másra nem fordul a dolog, megtörténik az, ami miatt már régóta aggódunk s ami anélkül is tudva volt, hogy templomainkat és imaházainkat, melyeknek eddig birtokában voltunk s amelyekben evangélikus istentiszteletünket imádsággal, énekléssel, predikálással és a szentségek kiszolgáltatásával végeztük, a római katolikusoknak kell átengednünk. Mert így akarja a nagy Isten a mennyben az ő szent és igaz akaratát szerint és így akarja a mi hatalmas felsőségünk és két ilyen akaratnak mi semmiképen sem szegülhetünk ellene. S ha majd ezt látni fogjátok, szerettem, akkor gondoljátok meg, hogy mindent el kell szenvednünk, amit megváltoztatnunk nem lehet. De még Isten és a felsőség különös kegyelmének kell tartanunk, hogy vallásunknak szabad gyakorlata egy és más úton evang. predikátorainkkal és lekipásztorainkkal együtt meghagyják és ezért egyéb hitrokonainkhoz képest még boldogoknak tartjuk magunkat, habár más helyen lesz is az, melyet legközelebb fognak néktek megjelölni. Intjük tehát ezek után ehelyen levő rendes, keresztyén hallgatóinkat, hogy habár savanyú almába kell is harapniok és a külső istentisztelet ilyen rendjét fájdalommal fogják is tapasztalni, fogadják ezt türelemmel és megadással és adjanak hálát Istennek, hogy nem semmisít meg bennünket egészen és nem hagyja evang. híveinket, miként a juhokat, pásztort nélkül úgy, amint ez más helyeken az evang. vallással történt és sajnos, még történni fog.

„Intünk tehát mindenkit, hogy midőn az ellenfél ezeket a templomokat elfoglalja és birtokba veszi, tartózkodjanak mindenféle erőszakosságtól, lázadástól, zavargástól és mindenféle heves és sértő beszédétől, hogy okot ne adjanak még nagyobb elkeseredésre és kárvallásra és így a nagy bajt még súlyosabbá ne tegyék. Illő pedig, hogy az alatt mi türelmesek legyünk és az Úrnak segedelmére várakozzunk és Ézsaiás 30-ik fejezetéről megemlékezvén ahhoz tartsuk magunkat: „In spe et silentio est fortitudo nostra. Csendességben és reménységben leszen a ti erősségtek“ (Ézs. 30, 15). Azért inkább otthon a ti kedveseitekkel az Istent hívjátok segítségül, hogy mindent az ő szent nevének dicsőségére és az ő szegény szorongatott nyájának megtartására engedjen történni és tovább fejlődni. Azért így sóhajtunk: Úr Isten, mennyei

Atyánk, aki jó tanácsot adsz és helyes eszközöket rendelsz, add a te szolgálódnak a békességet, melyet e világ nem adhat, etc. Valeté.

„És mivel kétségtelenül ez lesz az utolsó predikáció, melyet erről a szószékről mondtam, azért ime bucsut veszek tőled, kedves szószék, mely engem huszonhárom éven át hordoztál, melyre valahányszor felléptem, vigadott és örvendezett az én lelkem, midőn mint lelki magvető Isten igéjének magvát, mint az igazi lelki eledelt szórtam szét rólad a szeretett népes gyülekezet közé. Hogy mennyire fáj az nekem és kedves tisztársaimnak, hogy téged elhagynunk és másoknak kell átengednünk, azt Isten látja az égben. Tehát legyen meg az Urnak akaratja. Ki egyenesítheti meg, amit Isten egyenellenné téssen (Pred. 1, 15. Luk. 3, 5). Azoknak, akik itt helyünkbe jönnek, az igazságnak lelkét kívánom, hogy Isten igéjét tisztán és igazán, emberi hiábavalóság nélkül hirdessék; magamnak és tisztársaimnak pedig azt kívánom, hogy a másik predikáló székről, jöllehet csak fából egyszerűen faragják, Istennek tiszta igéjét nagy áldással és megfontolással predikálhassuk és hirdethessük. Amen. Az Úr tegyen úgy, amint az istenfélők várják és kívánják.“¹

Csányi János polgár, aki jelen volt, azt írja krónikájában erről a bucsúbeszédről: „Hogy mily könnyhullatással, jajgatással és sirással hallgatta az evangélikus gyülekezet ennek az írásnak felolvasását, azt nem lehet leírni.“² De elgondolhatjuk. Mennyi fájdalom és mégis mennyi önmérséklet, a néppel együtt érzett keserűség és mégis mennyi nyugalom, erős hit és jó reménység, mennyi lekipásztori bölcsesség szól e szavakból. Közöltük egész terjedelmében, mint az első virágzási korszakot bezáró, Sopron régi nagyságának határvonalán elhangzott bucsúbeszédet.

Sowitsch lelkész kedden febr. 27. a Szent György-templomban is reggeli könyörgés után a közönségnek hasonló sirása és jajgatása között bucsúzott el a szent falaktól. Lang Mátyás erre már nem érzett erőt magában, vagy pedig mint ekkor már Eggenberg hercegné udvari lelkésze inkább Sowitschot, a gyülekezeti lelkészt tartotta illetékesnek a kényes és nehéz funkcióra.

¹ Gamauf II. 364. Dokumente II. 2. A. 105. sz. 454. 1. Kolbenheyer M. is közölte: Das Verhältniss der ev. Gem. Oedenburgs zu den in Wien befindlichen hohen Gesandten. Oedenburg 1862. 13. l.

² Mith was Thränen Vergiessen, heullen und weynen solches Brieffabläsen von der Evangelischen Gem. ist angehörth worden, ist nicht zu beschreyben. Tschany's Chronik 26. 1.

A régi hű munkások bucsut mondtak s most más hatalmas urak jöttek, hogy lerombolják, amit azok másfél századon át nem külső fényes szertartásokkal és hatalmi eszközökkel, hanem egyedül Isten ígéjének tisztán és igazán való hirdetésével, a lélek erejével építettek. A fényes királyi küldöttség tagjai közül, kik a templomok és egyéb egyházi javak birtokbavételével voltak megbizva, Pálffy Tamás nyitrai püspök és kancellár, valamint gróf Kollonics Lipót bécsújhelyi püspök és kamarai elnök már 27-én reggel megérkeztek Sopronba. Este a tanács gyűlést tartott és úgy határozott, hogy a lakosság maradjon otthon a házában nyugodtan. 28-án szerdán Kollonics Nátl Lipót polgármesterrel és a tanács tagjaival bejárta a három templomot és átvette a kulcsokat. Majd pedig az illetékes egyházmegyei püspököt, Széchenyi Györgyöt, aki rákosi kastélyából jött be, fogadták nagy ünnepélyességgel a Szent Mihály-kapunál.

Nagy processzióval vonultak oda a Szentlélek-templomból kiindulva. Jelen volt a menetben Esterházy Pál is a feleségével Esterházy Orsolyával;¹ továbbá Kéry János kaboldi és Draskovich Miklós sárvári gróf, sok nemes és még több pap és szerzetes. Négy nemes a püspök feje felett selyem baldakint hordozott. Ezek mellett lépdeltek a grófok s ott voltak a menetben a ferenciek, a jezsuiták s ezeknek diákjai zászlók alatt, ott volt Zichy plebánus a klérussal, továbbá muzsikuskok hangszerekkel és nagy néptömeg kísérte a főpapot. Hogy a hivalkodó pompa és nagy lármá mennyire fájhatott a szívéig sértett puritán protestáns polgárságnak, a bennszülött ősi patriciusoknak, midőn a pápisták többnyire csak újabb települők (Hergelaufene) voltak: azt el lehet gondolni.

A színházszerű, tüntető menet először is a Szent Mihály-templomhoz vonult. A „rekonciliációt“ itt Pálffy kancellár püspök végezte, Széchenyi pedig zenés misét mondott és predikált. Azután visszafelérjővet a kórházi vagy Szent Erzsébet-templomot Kollonics avatta fel újra, az első misét pedig Ruckel Zsigmond, a bécsi Pázmáneum vicerektora olvasta benne, akit Kollonics hozott magával. Szent György templomát is Kollonics vette át és fényes segédkezéssel nagy zenés misét mondott (cum assistentia, organo, ludis et tympanis) s végül a Tedeumot énekelték. A következő vasárnapokon azután Esterházy káplánja, az ünnepeken pedig a jezsuiták predikáltak Szent Mihályban. Zichy

¹ Unokahuga volt. Második feleségül pedig gyámleányát, Thököly Évát, Imrének hugát vette el 1682. Új Magy. Múz. 1858. V. 237. l.

plebánus, úgy látszik, egyelőre megmaradt a Szentlélek-templomban.¹

A következő napon március 1-én kiadatta a bizottság az egyházi szereket, kereszteket, monstranciákat és husz kelyhet. Mindezeket felvették a plebánia inventáriumába. Birtokba vették továbbá a Szent Mihály templomához tartozó házakat és 15 szőlőt is.² Ekkor történt meg bizonyára az iskolaházak elfoglalása is.

Az evangélikus egyházközség ez után az erőszakos foglalás után úgy állott itt mint a megszedett szőlőtő, mindenből kifosztva. Helyzetüket csak akkor találhatták tűrhetőbbnek, ha azt Pozsonyával és a többi magyarországi gyülekezetével hasonlították össze. Nekik legalább még megmaradt a három lelkészük, volt nyilvános, habár korlátolt istentiszteletük, volt egy értékes házuk a Szent György-utcában és birtokukban hagyták, úgy látszik, a magyar gimnázium épületét is a Hosszúsoron. De a tanítás természetesen itt is szünetelt, mint a többi iskolaházban. És megmaradtak alapítványaik is.

Két lelkésznek, a kórházban szolgált Trost Henriknek és a tudós Kövesdy Pál magyar papnak szintén le kellett mondani hivataláról. A jeni születésű Trost Henrik, kit az egyik szomszédos faluban, midőn éppen új házasságokat esketett össze, lovas katonák fogtak el, Porta Balázs soproni kereskedő segítségével jutott el Bécsűj helybe, hol áruházban egy késművesnek hátulsó szobájában rejtőzködött három hónapig s azután tért vissza Regensburgon és Nürnbergben át Jenába. Itt egy évet töltött mint exul állás nélkül. Bernát szász herceg és nagy udvari és papi társaság előtt előadást tartott magyarországi szenvedéseiről s a következő 1675. évben a herceg Beutnitz és Golmsdorf községeiben juttatott neki lelkészi állást, ahol 1680. máj. 27. halt meg 56 éves korában.³

¹ Kaleschiák káplán leírása, Póda i. m. 52. Lit'erae Annuae Soc. Jesu a bécsi udv. könyvtárban 12.071. sz. 29. l. Maurer J. Kollonitsch L. 91. és 446. l. És egy r. kath. szemtanu leírása, Gamauf, Dokum. II. 2. B. 27. sz.

² Póda i. m. 53. l. név és nagyság szerint felsorolja a szőlőket.

³ Trost H. 1624. jul. 27. szül. Jenában, atyja Gáspár orgonista és karmester volt. Pflug András nevű patronusával utazva jutott el Budáig. Egy magyar főúr ajánlotta Lékára. Feleségét Lentzer (Crutzer) Reginát Augsburgból már ide hozta. Imre nevű fiát 20 éves korában Sopronban vesztette el. Mária nevű leányát, ki Székesfehérvárott volt egy nemes asszonynál, Barisch János nevű korhely nemes vette el, ki Pozsonyban hűtlenül el is hagyta. Mint száműzött 1674. Szent János napján érkezett vissza Jenába. Neje ott halt meg 1679. Trost saját feljegyzései a beutniczi anyakönyvben találhatók. Lásd: Trebitz K. Heinrich Trost. Eine Gesch. aus dem 17. Jahlrhundert. Gotha, Fr. Andr. Perthes 1870. 8 r. 206. l.

A vidékről is egyes lelkészek Sopronba menekültek s itt magános életet éltek, mint például *Vibegius* János, a volt locsmándi lelkész, akinek soproni nő volt a felesége s akit 1681. után a pozsonyiak hívtak meg első lelkészüknek.¹

Kövesdy Pál Sopronban maradt s itt halt meg 1682. máj. 5. János nevű fia konrektor volt később ugyanitt. Elvesztette állását az egész tanítói kar is, az élükön M. Tieftrunk Dániel a régi német és Unger Mihály az új magyar gimnázium igazgatója. De

Vibegius János száműzött locsmándi lelkész Sopronban.

az ő helyzetük is még mennyivel kedvezőbb volt a következő napokban, már március 5-én Pozsonyban perbe idézett, fogságba és utóbb gályákra hurcolt hitvallóként!

Hogy követeltek-e a soproni elűzött lelkészekről és tanítóktól is formális reverzalist, miként a szerződés mondja, nem tudni. Kocsi Csergő Bálint a szepesiek mellett a soproniakat is megvádolja, hogy papjaik és tanítóik nem is jelentek meg Pozsonyban, hanem otthon aláírták az eléjük tett reverzálisokat s ezzel csak ellenségeik reménykedését erősítették s a további küzdelemre bátorították őket.² De lehet, hogy Kocsi Csergő csak a fentebbi szerződést vette reverzálisnak, tudomása csak arról lehetett.

Másfelől meg Burius János korponai lelkész és Peuker György besztercebányai ifjú Sopron lelkészei közül Lang Mátyásról igen nagy dicsérettel szólnak. Ez utóbbi a magyar Sion gyászáról szóló énekét igen hálás szavakkal ajánlja Langnak.³

Bármennyit vesztek is a soproniak, a mély megaláztatás, az ellenfél hatalma, sértő gúnyja és dölyfös bánásmódja nem tudta őket megtörni. Új hittel és új reménnyel kezdték el a romok felett az építést.

¹ A neje Fischer Zsuzsanna Johanna. Schmidt K. J. i. m. 83. 1.

² Kocsi Cs. B. *Historia Brevis*, Lampe—Ember Pál, *Hist. Eccl. Ref.* 766. 1.

³ Burius J. *Micae* 95. 1. Peuker műve: *Ecclesia Persecutionem Patiens. Vitebergae* 1674. 8 lev. Szabó K. *Rmk.* III. 2678. Burius szavai: O utinam, si necdum factum, excitaret dominus aliquem, qui curriculum vitae ejus (Langii) pientissimae et ad admirationem in his postremis diebus, exemplaris, posteritati ob oculos poneret!

XII.

Építés a romok felett. Sopron, mint a protestáns vallásgyakorlat egyetlen végvára. 1674—1681.

a) Az építés nehéz munkája. Az egyházközség fatemploma.

Bármily lesújtó volt is a csapás és bármily lármás az ellenség győzelmi mámora, a soproni evangélikusok elég nagy lelki erővel túrték. Hiszen más hitrokonokhoz képest nekik még jobb volt a helyzetük. Az I. Lipót uralma alatt levő országrészben egyedül nekik volt az a kiváltságuk, hogy lelkészt tarthattak és Isten ígéje hallgatására nyilvánosan is összegyülekezhettek. A régi nagyságnak ez a kis maradványa fenntartotta bennük a reménységet: non semper sic erit. (Nem lesz ez mindig így.) A nélkülözés és megaláztatás hat súlyos esztendejét szenvedik át, a hetedik azután meghozza ismét a szabadságot.

A pusztulás képe rettenetes volt, azt nem lehet tagadni. Egszerre se templom, se iskola, se paplak, se temető. Csak sovány ígéretek a papiroson. De Sopront a nehéz idők megedzették az ilyen csapásokra is. Háború és tűzvész hányszor hamvasztotta össze a város egy-egy részét rommá és üszökké. És a polgárság meghajolva Istennek sújtó vesszeje alatt a gondviselésbe vetett erős bizodalommal fogott hozzá mégis az építéshez. Így tettek most is.

1674. febr. 28. egy szerdai napon vették el templomaikat és harmadnap márc. 2-án pénteken már élve a nekik szerződésileg biztosított szabadsággal egy magánházban gyülekeztek össze istentiszteletre. A nagy Lackner Kristóf a szükség idején mintegy halottaiból feltámadva jött népének segedelmére. Halála után is ő adott nekik szállást a házában. Ezt a piacon épült, két emeletes, szép házat is (lásd a 237. lapon) a végrendelet értelmében a hagyaték többi részeivel együtt eladták s már csak a tulajdonos iránt való kegyeletből is a város vette meg. Azóta közcélokra, különösen az időnkénti katonai parancsnokok lakásául használták.

azért lett a neve generálisház (Generalwohnung, Generalwache). Most azonban üresen állt s a r. kath. polgárok is — úgy látszik, ellenmondás nélkül és díjtalanul — engedték át ideiglenes használatra az evangélikusoknak.

Az udvarra nyíló egyik emeleti ajtó mellé sietve szószerket építettek, a szomszédos teremben oltárt emeltek, az udvarról a havat és jeget eltakarították s lelkészeik innen a magasból predikáltak a szobákban, folyosókon és udvarban álló közönségnek. Ide gyülekezett hét héten át pünkösdi szombatjáig a hívők serege s bizony sokat szenvedtek eleinte a hótól, később az esőtől. Csányi krónikája szerint bizony volt, aki esőtől átázva ment haza a pedikációról s a r. katolikusok gunyos megjegyzések között nevelték ki őket.¹

A hetes éppen Sowitsch levén, az első két hétköznapon a reggeli könyörgést s Laetare vasárnapján az első predikációt is Sowitsch mondta az új szálláson. Délután Barth prédikált. Az első keresztelő a Lackner-házban márc. 3. volt, az első halotti predikációt pedig vasárnap márc. 4. Wolf Henrik felesége felett ugyanitt Barth Konrád mondta. Már az első vasárnapon is erős havazás volt, de a nép mégis nagy örömmel gyülekezett a predikációra.

Mivel azonban tudták, hogy a Lackner-házban csak ideiglenes a szállásuk, állandó imaházról is kezdtek gondoskodni. Az sem hátráltatta őket ebben, hogy a kir. fiskussal kötött szerződés szerint ő felsége esetleg nem Sopront, hanem a vidéken valamely más községet fog számukra a vallásgyakorlat helyéül kijelölni. Már március 5. bérbe vették Schubert János András tekintélyes polgárnak,² az egykori jeles lelkész unokájának, az akkori Sütő-utcában (Bäckergasse, ma Templom-utca) épült házát egy bolt és a szántóföldek kivételével évi 150 forintért, valamint Kramapfel János, szintén tekintélyes polgárnak e mellett levő, az akkor ú. n. Kolostor-utca (a Templom-utca folytatása a bencés-templom felé) elején épült szomszédos házát is. Schubert megengedte, hogy a házán átjárást nyissanak s a szükséghez képest ablakokat is törjenek. Két év múlva azután örök árban is megvette a gyülekezet ezt a két házat.

¹ Da den Manicher zuehörer ist ihmer Wäschelnasser von der predigt gangen. Die weyler unter Freyen himmel hat Gottes worth angehörth, die widerwertigen, wen sye solches gesehen, haben sye ihnen die Faust voll angelacht, dass uns also geth. Tschány's Chronik 27. l.

² Többször volt a Lackner-féle Studentenbund elnöke is. 1668—72. jkvek.

Schubert házának az udvarán azután oly sietősen, amint csak lehetett, deszkából, fából egy imaházat építettek. S mikor elkészültek, elmondták ők is a zsoltáriróval: „A te oltáridnél, óh seregeknek Ura, én Királyom és én Istenem, a veréb is talált házat és a fecske fészket magának, melybe helyeztesse az ő fiaiit. Boldogok, akik lakoznak a te házában és szüntelen téged dicsérnek.“ Zsolt. 84, 4. Egy külön ehhez a helyhez illő imádságot is írtak a lelkészek, melyet 1674. nyomtatásban is kiadtak ily címen: Oedenburgisches Abend-Gebet, Wie das Nach Ablesung eines Psalms, und dessen kurtzen Summarien, in dem Schubertischen Hausz, bey Evangelischer Gemeinde, alle Tag in der Wochen, öffentlich gesprochen wird. Gedruckt im Jahr 1674.¹

Valamint külön a Schubert-házra vonatkozó egyházi énekük is volt:

Ist solcher Ort schon äusserlich
Den vor'gen nicht zu gleichen:
So gib doch, dass wir vertraulich
Ansehn die Gnaden Zeichen,
Und glauben, dass auch solcher Ort
Ist Gottes Haus, wo du durchs Wort
Mit Segen zu uns kommest.²

A szerény imaház bizony nem volt oly fényes, mint előbb az ősi Szent Mihály- és Szent György-templom, de az övék volt. E deszkából összerótt szegényes fabódéhoz az ellenség semmi jogot sem formálhatott. Tudták, hogy I. Lipót országában másutt még ily deszkasátorban sem volt szabad evangélikus módra az Istent tisztelni. Azért nekik ez a hely is igen becses és drága volt. Hiszen még külföldi grófok és grófnék is idejártak velük az ígét hallgatni. Nekik sem volt jobb dolguk. Képben, sajnos, nem maradt fenn ennek a faalkotmánynak alakja. Szentebb, kegyeletesebb emléke alig lehetne a soproni gyülekezetnek, mert abban az egyszerű imaházban egy akarattal és a vallásos buzgóság olthatatlan tűzével sereglett össze a hívek nyája. A mai díszes templom is a régi fabódé helyén áll. És ezt soha se feledjük, mikor a torony alatt a díszes pitvaron át belépünk annak csarnokába.

Oly gyorsan elkészültek a munkával, hogy pünkösdi vásárnapján máj. 13. az új imaházat már felavathatták s benne az

¹ H. n. 12-rét, 12 számolatlan levél. A N. Múz. birtokában. Szabó K. Rmk. III. 2682.

² Gamauf II. 391.

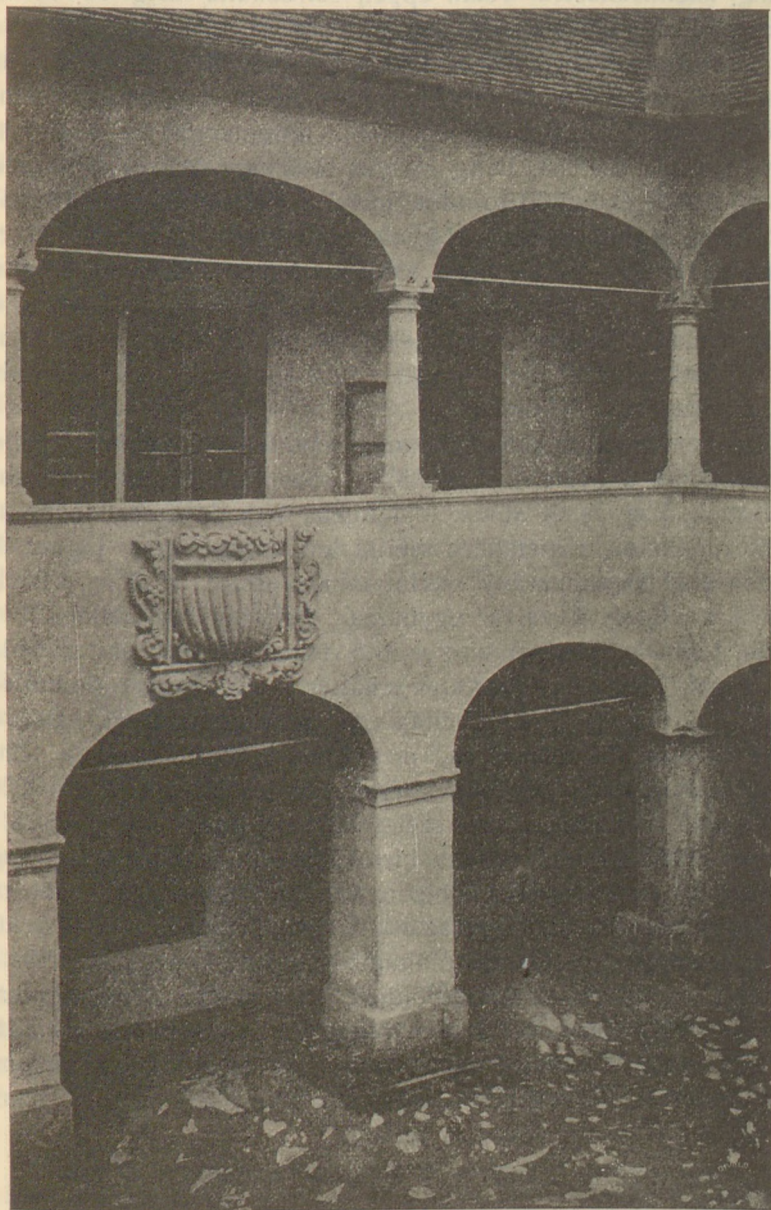
első istentiszteletet is megtarthatták.¹ A keresztelési anyakönyvben erről ezt a feljegyzést olvassuk: „Mely első vasárnapot templom nélkül, de nem Isten nélkül ünnepeltük magános, de kényelmes házban, amit Isten jóra fordítson.“² A gyülekezet tehát ezt a helyiséget is kényelmesnek találta, amit Lackner udvaráról, hol az eső a nyakukba csurgott, bizony nem mondhatlak el. Délelőtt Barth predikált benne először, délután pedig Sowitsch. Mindjárt az első napon egy igen előkelő keresztelő is volt az új imaházban. Wels Ulrik Viktornak és nejének báró Rottal Eszter Erzsébetnek fiucskáját kereszttették. Az új orgonát csak jun. 17-én s az új díszes keresztelőkövet aug. 11. állították fel.

De nem csak ez a fatemplom volt az egyetlen, hol az evangélikusok Isten ígését hallgathatták, mert hisz a szerződésben ő felsége Eggenberg hercegnének is udvari papot és a házában evang. istentiszteletet engedélyezett. A buzgó matrona is élt tehát a szabadsággal. Még mielőtt a gyülekezet Schubert házába átköltözött volna, ő már március 15-én Lang Mátyást 300 forint évi fizetéssel meghívta udvari lelkészének s a lakása mellett levő házat is Resch Ádám ügyvéd örököseitől megvásárolván, ebben rendezett be helyiséget az istentisztelet céljaira. Az emeleti folyosó külső falába egy kőből faragott szép szószéket csináltatott, amelyről Lang kényelmesen predikálhatott az udvaron és folyosókon összegyülekezett hallgatóságnak. Első beszédét e házban ápr. 1-én, husvét után való vasárnapon mondta. Akik a Lackner-házba be nem értek, azok e napon már itt hallgathatták Langot.³ Később

¹ Item ihn diesem 74 Jahr am heyl. Pfingst Sontag ist der Evang. Gottes Dienst ihn den Schubertischen hauss zum erstenmall gehalten worden. Welches Haus auf Ihro Kay. undt König. May. Leopoltus Erlaubnüs von Uns Evangelischen ist zuegerichtet worden zu einen Bethhauss. Und ist ihn Lacknerischen hauss hernach keyn Goths dienst mehr gehalten worden, sondern vorthan ihn diesen Schubertischen hauss. Tschány's Chronik 28. 1.

² Quam (scil. Dominicam Festi Pentekostes) primam sine templo, at non sine numine celebravimus in domo privata, sed commoda, quod Deus bene vertat. Gamauf II. 384.

³ Undt hat (die Reichsfürstin) Ihr also balt dess herrn Adtam Reschen Sel. Haus ihn der Georgengasse kauft. Und hat solches lassen zurichten zu einen Bethhaus. Worihnen sye eine Schöne Cancell hat auf den Sal lassen machen, welche auf den heintigen Tag stehet zue gedechtnüss mit ihrer Hoch Fürstlichen Wapben. Undt hat zu Ihr zum Gothes Dienst dörfen kommen undt gehen, wen sye hat wollen hinein lassen. Undt hat herr Mathias Lang die erste predtig darihnen gehalten den ersten Sontag nach Ostern ihn diesen 74 Jahr ihn grosser Versammlung und anzahl des Volcks. Tschány, 27. 1.

Kőből faragott szószék az Eggenberg-ház udvarán.

a Schubert-féle imaház elkészülte után is itt párhuzamosan voltak evang. istentiszteletek. Talán éppen ezt sokalta meg az ellenfél részéről Zichy plebánus és a győri püspök.

Az imaházon kívül külön kellett a lelkészek lakásáról is gondoskodni. Minden középületet elvettek tőlök. Így tehát a három lelkésznek is ki kellett régi lakásából hurcolkodni és bérelt házban fogadtak szállást. Lang Mátyás Reisinger Menyhért házában lakott. Lakbérét, évi 60 forintot, mivel a gyülekezetnek is szolgált, nem a hercegné, hanem a gyülekezet fizette. Sowitsch Reschl Anna házában volt a lakója évi 80 forint házbérrel, de csak 1681-ig. Ekkor valószínűleg Kramapfel házába hurcolkodott át, mely azután állandóan lelkészlakúll szolgált. Barthról nem tudjuk, hogy kinek a házában lakott. Ő érte a gyülekezet csak 50 forint lakbért fizetett.¹

De nem csak az élőkről, hanem halottairól is nyomban kellett gondoskodni a gyülekezetnek. Mivel Szent Mihály templomából kitiltották őket, tehát annak temetőjébe sem kívántak többé temetkezni, holott a szerződés szerint lett volna hozzá joguk. Az eredeti első fogalmazvány szerint mindenesetre, csak a második tette azt vitássá. Avval az egyházzal, mely oly irgalmatlanul bánt velük, többé a mindent kiegyenlítő temetőhelyen sem kívántak érintkezni. Más helyet kerestek tehát és a volt magyar gimnázium mögött levő szép kertet találták erre igen alkalmasnak. Ezt nevezték azután kis temetőnek, megkülönböztetésül a nagy temetőtől, melyet csak később vásároltak a kisebb mellé. A belső kis temető, bár akkor jóval szélesebb volt, (mert egy része 1813. a szomszéd háztulajdonosnak birtokába került), az 1679. évi nagy pestis után hamar szűknek bizonyult. Az 1680. évben tehát oly módon bővítették ki, hogy az iskolaházhoz tartozó s már a külváros falán kívül eső szántóföldhöz megvették még a jobb- és baloldali szomszédnak szántóföldjeit is és az így nyert nagy területet kerítették be kőfallal temetőnek. Ezt az újabb nagy kiadást a Bécsben 1679. elhalt hungersbachi Egg János Károly bárónak 3000 forintnyi hagyatékából fedezték, amint ezt a báró díszes sírboltján olvasható felirat is mutatja.²

¹ Gamauf II. 387.

² Relicto per tabulas pietatis caussa legato, — Cujus de parte hoc Coemeterium, quod propter auctum — Per pestis truculentiam numerum, defunctorum, adjecto — Ad hortum agro, amplificandum erat, muro cinctum est. Gamauf II. 463. Dokum. II. 2. D. 14.

E régi szép temetőnek kiváló díszéül szolgál a közepén álló oszlopos fedett sírcsarnok, melyet nem kranichsfeldi Regal Vilmos Honorius báró építtetett, mint Gamauf tévesen állítja, hanem Gálffy Ádám cs. kir. kamarás sírboltja volt ez, amint a fedőlapon olvasható felirat is bizonyítja. Utóbb pedig az evang. lelkészek sírboltjával szolgált s Prediger-Gruft néven emlegetik a városban. Ebben pihen Kis János püspökünk is.¹

Az új temetőbe mint első halottat a szegények céh-házában (in dem Elendten Zöchhaus) működött Steger Mihály tanítónak feleségét temették márc. 11. Judica vasárnapján. Nagy néptömeg gyűlt össze, de énekszó nélkül kísérték ki. Temetés után Barth lelkész a Lackner-házban mondott halotti beszédet. Ezt a temetést nem kell összehavarni az egy héttel korábbi temetéssel, mikor még a régi temetőbe vitték ki a halottat.²

Ezek az új szerzemények, a temető, a Lackner-ház berendezése, az új imaház felépítése, a lelkészek fizetése, lakáspénze stb. nagy terhet róttak a gyülekezetre. Az alapítványokat a szerződés értelmében visszakarta ugyan a gyülekezet, de csak szept. 7-én, mikor az új berendezkedés már megtörtént. S a visszanyert tőkék sem kamatoztak azonnal. A gyülekezetnek tehát magának kellett hamarosan valamely pénzforrást teremteni, ami azokban a nehéz időkben is elég fényes eredménnyel sikerült, mert a nagy hitbuzgóság minden akadályt legyőzött.

A gyülekezet gyűjtőkönyvecskével önkéntes adományokat gyűjtött 1674. márc. elejétől augusztus végéig 2745 forint (abban az időben igen nagy összeg) gyűlt össze, amelynek túlnyomó, mintegy $\frac{4}{5}$ része Sopronban és Bécsben lakó előkelő osztrák protestáns családoktól folyt be. A gyűjtőkönyvecske máig is megvan a konvent levéltárában. A legelőkelőbb osztrák családokkal találkoztunk ebben, amelyek azóta a kir. udvar kegyeit keresve, sajnos, elpártoltak egyházunktól. Windischgrätz Gottlieb gróf adott legtöbbet, 350 forintot. Szovitsch Ábrahám szolgálója pedig a legkisebb adománnyal, félforinttal szerepel. Nátel Lipót polgármester 50 frtot, Löw Ábrahám, külső tanácsbeli 45 frtot, Rei-

¹ A síremlék hatszögletes, oszlopos nyílt csarnok, amelyhez hasonló Zborón a Rákóczy-kastély udvarának kutja. Oszlopai törzsét domborművű gyümölcsbokrok díszítik, oszlopféjezeteit kerub fejek, attikai párkánya alatt virágindás friz huzódik végig. Bunker és Divald, Az evang. régi temető Sopronban. Magyar Iparművészet 1906. Payr S. A régi evang. temető Sopronban. Sopron 1917.

² Gamauf II. 388. Tschány J. 28. l.

singer Menyhért városi kamarás 24 frtot, Sowitsch Ábrahám egyházi gondnok 15 forintot stb. Mások fuvarral, kézi munkával, utazással és egyéb fáradozással tettek a gyülekezetnek igen nagy szolgálatot. Az imaház építésének vezetői Sowitsch gondnok és sógora Preining János András voltak. A templomi perselybe is márc.

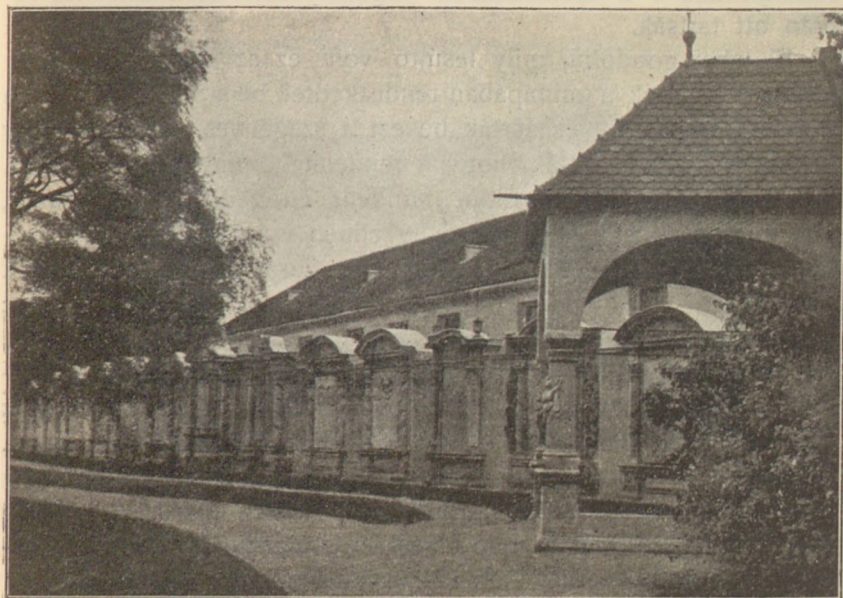
Gálffy Adám sírboltja a régi temető közepén.

4-től szept. 23-ig 940 frt, az ajtóhoz kitett ládákba pedig 313 frt folyt be. Így a gyülekezet alig egy félév alatt 4681 forintot varázsolott elő önkéntes adományokból. Mind ezek szép jelei a gyülekezeti hitbuzgóságnak.¹

Az egyházközség így módon újra lábra állott és erőhöz jutott. Két helyen volt istentiszteletük és három lelkész állott rendelkezésükre.

¹ Gamauf i. m. II. 389.

zésükre. Éppen ez bántotta a győztes ellenfelet. Mint Csányi mondja: ez bökte a szemüket.¹ Zichy plebános feljelentésére és Kollonics vakbuzgalmából újabb támadások indultak meg ellenük. Már 1674. május havában adott ki Kollonics a pozsonyi kamara nevében egy rendeletet, melyben azt kívánja, hogy a protestáns Károlyi János városi jegyzőt tegyék le és válasszanak helyébe r. katolikust. A tanács ezt a rendeletet csak később vette kézhez, mert a polgármester csak szept. 19. terjesztette elő.

A régi evang. temető sírkövel a múzeum kertjében.

S ekkor a r. kath. Csémy Márton közgyám javaslatára azt határozták, hogy jegyzőjük esztendejéből csak harmadfél hónap van még hátra, ezt hát töltse ki s csak azután bocsássák el tiszteségesen (honeste). Így is lett, dec. 7. választották helyébe a r. kath. Bartók Jánost.²

De volt ennél nagyobb bajuk is. Szept. 25. ismét Tormásy Péter vasvári prépost jelent meg Sopronban s felhívta a polgármestert, hogy más napra hívja össze a tanácsot és az egész várost, mert igen magas helyről jött fontos dolgot kell közölnie.

¹ Den Widterwertigen haben solche Zwen herrn Geistlichen starck in die Augen gestochen. 28. l.

² Gamauf II. 401.

Szept. 26. össze is gyülekezett tehát a belső és külső tanács. Tormásy azt kívánta, hogy az egész polgárságot is rendeljék be. De azt felelték neki, hogy a választott község (*electa communitas*, külső tanács), úgy is itt van s más közönséget nem szoktak a városházára hívni. Tormásy erre felolvasta a Pálffy Tamás nyitrai püspök és magyar kancellár által Bécsben 1674. szept. 21. ő felsége nevében (de annak aláírása nélkül) kiadott rendeletet, mely szerint a két soproni lelkész három nap alatt költözzék át Kismartonba s a szerződésben engedélyezett istentiszteletet ezután ott tartásák.

El lehet gondolni, mily lesújtó volt ez az újabb kegyetlen intézkedés. Csak a minapában rendezkedtek be a Schubert-házban s most hagyják ott és zárják be ezt a szegényes, de nekik oly kedves imaházat. Látták, hogy a rendeleten nincs királyi aláírás. De ez mindegy volt. I. Lipót mindent elfogadott tanácsosaitól, ami a protestánsok ellen szólt. Ily címen máskor is hiában szó-laltak fel. Az evangélikusok ismervén a viszonyokat, nem tudtak mást felelni, mint hogy magukat a lelkészeket kérdezzék meg: el akarnak-e menni Kismartonba és ott tovább szolgálni? Az sem lett volna csoda, ha ily körülmények között lemondanak hivatalukról. Ki kívánt volna Esterházy Pálnak, a protestánsok egyik főellenségének városában, ahol egy evang. lélek sem lakott, predikátor lenni? Serpilius Jánost küldték ki néhány előljárával a két lelkész megkérdezésére. Barth és Sowitsch lelkészekben pedig volt annyi bölcsesség és annyi készség a martírságra, hogy a gyülekezet jövődjére érdekében vállalkoztak a kínos misszióra.

Mivel ők, úgymond, eddig is ő felsége kegyes engedelméből szolgáltak a gyülekezetnek, azért az újabb rendeletnek sem akarnak ellenszegülni, hanem alattvalói hódolattal engedelmeskednek. Csak azt kéri, hogy a város tegyen meg mindent a vallásgyakorlatnak Sopronban való további megmaradásáért. Ha pedig ezt nem tudnák kieszközölni, akkor mielőtt elindulnának, személyükre, házi-népükre és vagyonukra nézve *salvus conductus* kérnek, valamint annak közlését is kívánják, hogy mely helyre és mely házba kell menniök. A tanács ezt tudomásul vette s választát latin nyelven ily értelemben adta meg Tormásy prépostnak.¹

Az előzmények meggyőzték arról a soproniakat, hogy a fel-

¹ Vár. jkönyv 1674. szept. 26. Gamauf II. 392. Póda i. m. 56. és 57. l. Tschány i. m. 28. l.

sőséggel többé nem lehet alkudozni. Most sem kaptak a lelkészek még csak halasztást sem. 1674. évi Szent Mihály napján egy szombati napon, amikor Zichy plebánus és a római katolikusok a X. Kelemen pápa által a soproni Szent Mihály-templomnak most adományozott bucsut ünnepelték nagy örömeződéssel, még a hajnali szürkületben indult el a két hű pásztor, Sowitsch és Barth, bizalmas jó barátaitól kísérve Kismarton felé. Szándékosan tették az elutazást ilyen időre, hogy a papjaihoz ragaszkodó elkecsereedett nép fel ne lázadjon. Feleségüket, gyermeküket — mint Csányi

Kismarton, a soproni — elkészek Patmosza.

írja — nagy szegénységben (in Ellendt) és szomorúságban hagyták itt. Házat lakásul és imaházul Pálffy kancellár jelölt ki. Ma már, sajnos, senki sem tudja, hogy Kismarton régi házai közül melyik lehetett ez a reánk nézve oly szomorúan emlékezetes hajlék, Esterházy Pál, ha másult nem, talán a zsidó ghettóban csak juttatott nekik egy viskót. Kísérőül és házi szolgálul a soproniak Weidenhofer János Ditrich csizmadiát adták vele a két lelkéssel.

A papjaiért aggódó soproni népnek képzelete élénk színekkel festette ki a két lelkipásztor kismartoni exiliumát. Még egyes krónikákba is belecsuszott, hogy megkötözve békóban és bilincsekben szállították el és Kismartonban egy sötét börtönbe vetették őket. Ez ugyan nem volt igaz, de a két lelkész internálása az ellenséges indulatú Esterházy Pál városába, ahol csupa fanatikus nép vette őket körül, több volt a száműzetésnél. És e Patmoszukban több mint félévet kellett eltölteniök. Csak a következő évben husvétra térhettek vissza Sopronba. A bécsi protestáns

követek is, akiknek kedvéért kaptak vallásgyakorlatot a soproniak, azt hisszük, nem szívesen keresték fel Kismartont.¹

Sopronban pedig ezalatt az összes papi teendők az egy Lang Mátyás udvari lelkész vállaira halmozódtak össze. Eggenberg hercegnő háza nem volt képes befogadni a sok áhitatos népet. Eleinte a vidékről is sokan jártak be. Lang a vásár- és ünnep-napi beszédeken kívül minden reggel könyörgést is tartott. Hétfőn a belvárosiakat, kedden a külváros első negyedét, szerdán a második, csütörtökön a harmadik és pénteken a negyedik város-negyedet fogadta gyónásra és úrvacsoraosztásra. A kereszteléshez és temetéshez Langnak már nem volt joga. De azért éjjel titkon mégis vittek hozzá gyermekeket. Később Eggenberg hercegné és a külföldi követek közbenjárására a királyi engedélyt is megkapta s miként az anyakönyvbe maga bejegyzé, nov. 20-tól kezdve már nyíltan is keresztelhetett. Ennél az első, ilyen nyilvános esetben maga Eggenberg hercegné fogadta el a keresztyanyai tisztet. Ezzel is örömet fejezte ki a nehezen kijárt engedély felett. Hogy temetéseknél és esketéseknél is szerepelt volna Lang, arról nincs tudomásunk. Ezeket a funkciókat ugyanis mint parochiális jogot Zichy György városi plebánus tartotta fenn a maga számára s arra akarta a szülőket kényszeríteni, mint Csányi feljegyzi, hogy a gyerekeket hozzá vigyék kereszteni. Emiatt nagy volt a plebánus és a városi lakosság között a gyűlölködés. S mikor Zichy karácsony éjjelén teljes férfi erejében hirtelen elhunyt, ebben Isten ujját látták.

A r. katolikusok pedig élükön Zichyvel és a jezsuita páterokkal most egyik diadalt a másik után ülték. Övék volt minden egyházi vagyon, minden templomban ők miséztek, iskoláikba csak úgy csődült a vidéki ifjúság. A székesegyház melletti Szent Jakab-kápolnát is, a volt magyar templomot, Zichy állította helyre és mondta benne az első misét.² A sok templom birtokában Zichy egész hosszú rendjét dolgozta ki az ünnepléseknek, processzióknak és egyéb szertartásoknak. Már 1674. husvétnapján körmenettel ünnepelték a feltámadást, ennivalókat szenteltek s másnap a franciskánusokkal és a jezsuiták diákjaival Bánfalvára ment processzió. Pünkösöd után 4-ik vasárnapon a Corpus Christi kongregációnak volt külön áhitatossága ismét Bánfalvára vezetett processzióval.

¹ Gamauf II. 394. Gravamina Sopr. 1681. Dokum. II. 2. A. 130. c.

² Zichy A. Egy sopronyi emlék. Bpest 1886. 12. 1.

5-ik vasárnapon pedig Rákosra, a püspök falujába ment processzió. Urnapkor az első stációt a jezsuitáknál, a másodikat a ferencieknel, a harmadikat a püspökházban s a negyediket a zárda kapujában tartották. Bánfalvára Szentháromság vasárnapján is vezettek processziót, pünkösöd másnapján pedig a rákosiak jöttek be processionaliter. Szóval, tüntető áhitat az utcán és utakon elég volt. Egyházi beszédekét német, magyar és horvát nyelven is mondtak. Virágvasárnapján a nép is énekelhetett német nyelven a német beszéd előtt. A magyar beszéd csak azután következett.

Zichy György plebánus az elfoglalt Szent Mihály-templom számára még 1674-ben külön bucsút is eszközölt ki X. Kelemen pápától. E szerint akik Szent Mihály napján ezt a templomot felkeresik s itt többek közt az eretnekségek kiirtásáért is (pro extirpatione haeresum) buzgón imádkoznak, meggyónnak és áldoznak, azok teljes bűnbocsánatot és bucsút kapnak. (Póda, i. m. 53.)

1674. június hó 4-én a r. katolikusok újabb iskolát kértek a mézsárszék mellett (auf denen Fleischbänken),² de a tanács nem engedte át ezt a helyet, mert ez a városi bába lakása volt, akinek férje Eckhardt ott iskolát tartott a város engedélyével. E helyett a céh-házakra utalták őket, mint a melyekben elég hely van.³

Julius havában Széchenyi győri püspök Kasza Ferenc kanonok által egyházlátogatást akart itt végezletni mind a két felekezethen. De Zichyvel a püspöknök időközben valami vizzálya támadt a jaáki apátság miatt s a soproni r. katolikusok — teljesen alaptalanul — azt állították, hogy a soproni, mint exempta parochia közvetlenül az esztergomi érsekség alá tartozik. Az evangélikusok pedig azt felelték, hogy náluk szükségtelen a vizitáció, mert templomuk nincs, istentiszteletüket magánházban végézik és minden egyházi vagyoniukat át kellett adniok.³

Zichy plebánus husvét után járt Jaákon, hol az apátsági templomot 4000 frt. költséggel restaurálta, mely alkalommal két szobrot ásatott ki és állított fel. Itthon is hasonló buzgóság-

¹ A mai Győry-féle ház az Orsolya-téren. Póda 55. 1.

² Die Herrn Catholischen hätten in den Zechhäusern als vorm Hinterthor und neben dem Gässl Ort genug daselbst eine Schule zu errichten. Póda, 55.

³ Denen Herrn Catholischen ist allzumahlen bekannt, dass sie keine Kirche haben, sondern in einem Bestandhaus ihren Gottesdienst verrichten, benebens ist auch kund, dass nichts zu visitiren vorhanden, massen sie alle Kirchengütter abgetreten und mit grosser Noth den vormals unsaubern Hof fast kaum unter ein Dach bringen konnten." Vár. jkv. Póda, i. m. 56.

ga! járt el dolgaiban. Példáját azután hívei is követték. Egy mészégető (Kalchbrenner) kőkeresztet állíttatott fel a bécsi kapun kívül (auf den Anger bei den Erdburgern), mely mint „Abschiedskreuz“ mai napig is fennáll.¹

1674. Szent Mihály napján, mikor az egyház elsőben vette hasznát a pápa által adott búcsúlevélnek, Zichy plebános fényes ünnepélyt rendezett. Ő mondta a nagy misét „nagy assistentiával, orgonaszóval, kürtzengéssel, dobveréssel és Rákosról idevezetett processzióval.“ Több mint 200 hívő gyónt és áldozott. Három beszéd volt magyar, német és horvát nyelven. És a pápai bulla meghagyása szerint ugyancsak hathatósan imádkoztak az eretnekek kiirtásáért, mert a két derék evang. lelkésznek e nap hajnalán kellett kivándorolni Sopronból. Az evangélikusok ebben is Zichy művét látták, aki később az itt maradt Langnak sem akarta megengedni a keresztelést.

Zichynek ez a türelmetlen, erőszakos munkája váratlanul szakadt félbe. 1674-ben karácsony éjjelén legjobb egészségben még ő mondta a misét s azután a szószékre lépett, hogy magyarul predikáljon. De amint az evangéliumot magyarul kezdte olvasni, a nép (saját hívei) német beszédet követelve zugolódni és lármázni kezdett. Oly nagy láрма támadt a templomban és oly tömegesen rohantak ki az ajtókon, mintha künn a város égett volna. Az önérzetes plebánust bántotta ez a dolog, de lelki felindulását leküzdve, azért csak beszélni kezdett. Egyszerre azonban, mivel a láрма továbbra se szűnt meg, hebegni kezd, fejéhez kap, elnémul s ha meg nem kapják, leesett volna a szószék lépcsőjéről. Magánkívüli állapotban vitték a sekrestyébe s onnan a plebániára, ahol nyomban meg is halt. Még csak 46 éves volt. 1675-ben jan. 6. temették el Szent Mihály templomának sírboltjába a főoltár alá. Sírhelyét márványlappal jelölték meg. Arcképe, mely őt a ravatalon fekvő ábrázolja, a külső sekrestyében van elhelyezve. Kaleschiák káplán, ki a plebános halálát a fentebbi módon beszéli el, nagy dicsérrettel emlékezik róla.²

Zichy csak három hónappal előbb üzette el a két jeles evang. lelkészt, nem csuda tehát, hogy hirtelen halála az evangélikusok körében sokféle magyarázatra adott okot. Isten büntető kezét

¹ Póda szerint a bécsi domb derekán áll ez, amelynél a bucsusok szoktak gyülekezni. Akkor e helyen még nem voltak épületek. Póda i. m. 55. l.

² Póda i. m. 57. l. Zichy A. Egy sopronyi emlék 13. l.

látták benne. Az evangélikus Csányi különben ezt a gondolatot igen kiméletesen fejezi ki krónikájában.¹ Ő mondja, hogy a r. katolikusok igen nagy számmal voltak ekkor a templomban, mert hosszú szünet után ez volt itt az első éjféli mise. Feltűnő volt az is, hogy a rend szerint szigorúan fegyelmezett r. katolikus nép tüntetett ily botrányos módon a magyar beszéd ellen. Alapítan tehát az a tendenciózus állítás, mintha itt az evangélikusok csupa nagy németek, a r. katolikusok pedig csupa nagy magyarok lettek volna.² Nagy túlzás az is, ha a családbeli késő ivadék mint egy hazafias ügy martirját ünnepli Zichy plebánust.³

Utódjának megválasztására jan. 15. gyűlt össze a tanács. A r. katolikusok itt azt kívánták, hogy mind a két egyházfelekezet külön szavazon (ihre vota absonderlich geben sollen). De az evangélikusok ezt nem fogadták el, mert 1. újítás volna, 2. a plebánust is a városi közjövdelemből tartják el, 3. az evangélikusoknak is érdeke, hogy kellemetlen embert (unangehme Person) ne erőszakoljanak rájuk. A hét jelölt közül így a Szelepcsényi primás által ajánlott Fenesy Györgyöt választották meg, aki soproni születésű (Stadtkind) s a német és magyar nyelvben egyaránt kitűnő. E választás ellen Preiner Mátyás bíró és Tallián Péter harmincados óvást tett. Fenesy utóbb maga is visszalépett s márc. 29. Kuzmich Péter kőszegi plebánust választották helyébe. De ez is már 1676. szept. havában Györré távozott, ahol kanonoki állása volt. Utódjává Nagymihályi Ferenc (1676—86) nyitrai kanonokot és jaáki apátot választották.⁴

E választási harcok alatt az evangélikusok csak az egy Lang Mátyásnak szíveségből való szolgálatára voltak utalva. Két rendes lelkészük még 1675. elején is Kismartonban szenvedte a száműzetést. De nem is tudtak ezen az igazságtalanságon megnyugodni. Eggenberg hercegné s ennek befolyásos rokonai és barátai mindent elkövettek, hogy a soproniak papjait visszabocsássák. A Bécsben időző összes protestáns követek és meghatalmazottak fejedelmeik nevében egy közös kérvényt adtak be I. Lipóthoz, melyben evang. istentisztele-tüknek Sopronba való visszahelyezését kérik. Oxenstierna Benedek gróf, a svéd követ ezen felül még egy külön kérvényt is nyújtott át a felségnek. De a király 1675. jan. 13. kelt leiratában mind

¹ Felt er umb, ist von der handt Gottes berierth worden. Tschány Chr. 30. 1.

² Lásd Póda művének bírálatát a Századok 1892. évfolyamában.

³ Zichy Antal i. m. 7. l.

⁴ Gamauf II. 395. Póda i. m. 58.

erre csak azt engedte meg, hogy a követek is, mint a soproniak, Kismartonon kívül Eggenberg hercegné házában Sopronban is részt vehetnek az istentiszteleten. A két lelkésznek azonban továbbra is Kismartonban kellett maradnia.¹

Ily kevés engedménnyel nem érhették be a követek, azért uraik, a külföldi fejedelmek által tovább is ostromolták I. Lipótot, akinek sok panaszt kellett hallania a Nápolyba hurcolt lelkészek gályarabsága miatt is. Így 1675. ápr. 6. végre megengedte a külföldi követeknek, hogy istentiszteletük helyéül Sopron, Pozsony, Győr és Nagyszombat kivételével bármelyik magyarországi várost választhatják; valamint a két lelkész is Kismartonból visszatérhet Sopronba, de itt csakis Eggenberg hercegné házában tarthat istentiszteletet. Imaházuk használatát a Schubert-házban így továbbra sem engedték meg nekik. De ily megszorítással is ez a hír nagy örömet keltett Sopronban.²

Stein Károly báró, Keresztély Ernő brandenburgi örgróf titkos tanácsosa és kancellárja, a rendelet kiadása után, mielőtt ezt még a várossal közölték volna, Bécsből Kismartonba utazott s ott a két lelkészt saját hintójára ültetvén, ápr. 10-én, a nagyhétnek szerdai napján ő maga hozta őket haza Sopronba. Csányi írja, hogy amint így a hintón Sopron felé közeledtek, egy szép szivárványt láttak a város felett. Stein báró ezt megpillantván fennszóval kezdett el énekelni: „Dicsérjed, áldjad, én lelkem, az Urat“. (Rum, lob mein Seel den Herrn). A színes szivárvány ugyanis Istennek kegyelmére emlékeztette őket, mely most már az ő kedvelt evang. gyülekezetével fog maradni szilárdan és örökké.³

Az Eggenberg-háznak most már három lelkésze volt. Harmadnap, ugymint nagypénteken délelőtt Barth, délután pedig Sowitsch prédikált. Barthnak a 112. zsoltár 4. verse volt a textusa: „Fénylik a setétségben is az igazak világossága a kegyelmes, irgalmas és igaz Isten által“. Sowitsché pedig I. Mózes 28, 15. verse: „Annak-okaért én veled vagyok, hogy megőrizzelek téged valahova menedez és meghozzalak téged ezen földre“. Mily szép, találó szöveg mind a kettő s el lehet gondolni, hogy Krisztus halála napján mily áhitattal és meghatottsággal hallgatta a gyülekezet epedve várt lelkészeit. Mert a szabadság csak akkor becses, mikor drágán adják.

¹ Gamauf II. 395. Dokum. II. 2. A. 114—116.

² E rendelet teljes szövegét Gamauf sem tudta már megtalálni. Gamauf II. 398.

³ Tschány i. m. 30. I. És a 3 lelkész bejegyzése Sowitsch Á. bibliájában. Müllner M. i. m. 46. I.

Nemcsak a soproniak özlönlöttek oda és töltötték meg zsufolva az Eggenberg-házat, hanem a vidékről is az istentiszteletre sóvárgók annyian sereglettek össze a városba, hogy már szinte népvándorlásnak tetszett. A r. katolikusok is tüntetést láttak benne és zavargástól féltek, azért a plebánus és a jezsuiták nem is hagyták szó nélkül.

Már ápr. 21. megérkezett a korlátozó és megtorló rendelet, mely szerint a bécsi követeken és a soproniakon kívül senki sem vehet részt az Eggenberg-házban tartott istentiszteleteken; azért senki vidéki ily célból a városba bejönni ne merészeljen.¹ Tatay Ferenc pozsonyi kanonok hozta a rendeletet Sopronba s május 2-iki tanácsülésén tárgyalták. Senki sem mert ellene tiltakozni. A r. katolikusok a tanácsban arra is felszólították a jelenlevőket, hogy adják elő, ha valami olyasmit tapasztaltak, ami rebellióra adhatna okot; de senki sem tudott ilyent. A kanonok után a királynak igen alázatos hangon válaszoltak s a tiltó rendeletet, latin, magyar és német nyelven fogalmazva kifüggesztették a külső és belső városkapukra s a kapuőrök a legszigorúbban ellenőrizték, hogy vidékiek az istentiszteletre be ne jöhessenek.²

Zaklatásuk továbbra sem szűnt meg. Mint Csányi mondja, mindig más és más dologgal kötöltek beléjük.³ Mint fentebb láttuk, az evang. jegyző helyett Kollonics már r. katolikus erőszakolt rájuk. Most a polgármesterre került a sor. A bíró, Preiner Mátyás úgy is r. katolikus volt. De most egy Bécsben ápr. 20. kelt rendeletet hozott ismét a kir. kamara embere, mely szerint a Szent György-napi tisztújításkor polgármestert is r. katolikusnak kellett választaniok. Így tehát kénytelenek voltak Nátl Lipótot, az eddigi polgármestert elejteni s helyébe szintén r. katolikusnak fogadni. Hét éven át, egészen a soproni országgyűlésig így most mind a két főtisztviselő r. kath. volt, holott az 1673. évi kir. rendelet szerint is az egyiknek evangélikusnak kellett volna lenni. A mellőzött Nátl, hihetőleg a rajta esett méltatlanság következtében, beteg is volt ezekben a napokban.⁴

¹ Gamauf, Dokum. II. 2. A. 117.

² Tschány a rendelet szövegét is közti. 32. I. Gamauf II. 400.

³ So ist uns ein anderes widerumden angehenckt worden. 32. I.

⁴ Keresztszülőként kellett volna ápr. 25. az Eggenberg-házban megjelennie, de nem jöhetett, mert Lang M. anyakönyvi bejegyzése szerint: valetudinem suam domi curabat. Ő jegyzi fel azt is, hogy az ápr. 20. kelt kir. rendeletre kellett r. kath. bírót és polgármestert választani. Gamauf II. 401. Tschány 31. I.

Helyébe a Dasztifalúról való Pásztori Zsigmondot erőszakolták be r. kath. polgármesternek, akinek eddig semmi köze sem volt a városhoz. Polgárjoga sem volt. Hitehagyott családból való ez is. Ősei a protestáns Nádasdyak szolgálatában állottak.¹ A két róm. kath. vezetővel még kedvezőtlenebb lőn az evangélikusok helyzete, amint ezt már a közeli események is megmutatták. Áldozócsütörtökön május 23. ugyanis Preiner városbíró az istentiszteletre jött vidékieket, mikor már visszatérőben voltak, a muskatérosok által elfogatta és börtönbe záratta, részben pedig nagy bírsággal büntette. Junius 1-én még az evang. városszolgákat (Quartyknecht) és muskatérosokat is elbocsátotta és csupa róm. katolikusokat fogadott fel, hogy az ellenőrzés annál szigorúbb legyen. Kollonics az új polgármesterhez intézett levele szerint egy helyőrségi csapatot is szándékozott Sopronba rendelni az eretnekek távoltartása végett. De midőn Pásztori a tanácsot erről szept. 23. értesítette, Fohmann közgyám a külső tanács nevében tiltakozott. Az evangélikusok, úgymond, úgy is tudják, hogy csak kegyelemből (ex mera gratia tanquam beneficiarii) járhatnak az Eggenberg-házba s ez ügyben a fejedelmi követekkel és más főrangú személyekkel vannak kombinálva s azoknak, mint princípálisainak tudta nélkül semmit sem cselekedhetnek; a kapuknál pedig amúgy is elég szigorú az idegenekre való felügyelet, a garnizon idehelyezésével nem lesz jobb az állapot, annál kevésbbé, mert senkinek sincs homlokára írva, hogy mit keres a városban. Erre azután meg is köszönték Kollonicsnak a gyanús szívességet.²

Szeretett Kollonics máskor is a soproniak dolgával minél többet foglalkozni, hiszen közel volt hozzájuk. 1675. október 23-án is személyesen jött el Sopronba s a jezsuitákat ő maga helyezte be a Wittnyédy-háznak s a Szent György-templomnak birtokába. A r. kath. bíró és polgármester ezt már csak a befejezett tény után október 24. közölték a tanáccsal. A jegyzőkönyv szerint a jezsuiták ezt „per donationem regiam“ kapták meg. De mivel a város a kegyes atyákat Esterházy Miklós idejében 1636.

¹ Pásztori Gergely, sárvári főudvarbíró 1608. Nádasdy Ferenc özvegyének nevében hívta Kanizsai Pálfi Jánost tanítónak Sárvárra. (Fabó A. Codex dipl. 40. 1.) Egy másik Pásztori Gergelynek pedig, mint fentebb láttuk, Dasztifalura 1670. gróf Széchy Péter írta, hogy Serpilius, Sowitsch és Szenczi Fekete rebellálni akarnak.

² Csányi krón. 31. Tanácsjvk 1675. szept. 23. Gamauf II. 402.

csak bizonyos feltételekkel fogadta be, a polgárság reméli, hogy ezekhez ezután is alkalmazkodni fognak.¹

A jezsuiták így birtokba vették ezeket az épületeket, de a külvárosi kollegiumból csak tíz év múlva 1685. telepedtek át ide teljesen. Bizonyára megvoltak az okaik. Az Eggenberg-házzal átellenben addig is kiváló őrhelyet nyertek, ahonnan szemmel tarthatták az istentiszteletre járókat. A jezsuitáktól támogatva azután Kuzmich az új plebánus is megtett mindent, hogy teljesen pápistává varázsolja át ezt az eretnek várost. I. Lipót korában, mikor ismeretlen embert faluról rendeltek be a szab. kir. városba polgármesternek, minden lehetséges volt. Urnapján a processziókor az összes ágyukat elsütötték a város falain. István király napját is úgy ünnepelték, hogy az összes kapukat zárva tartották, senkinek sem volt szabad ki- vagy bejárni.²

Ennek a szomorú esztendőnek a végén azonban az evangélikusokat is érte egy kis öröm. Forró vágyuk volt, hogy lelkeszeik otthon levén, használhassák a szerény imaházukat is. A bécsi követek és miniszterek ez irányban is addig zörgettek és folyamodtak a királyhoz, míg végre célt értek. 1675. dec. 20. kelt a kir. rendelet, mely megengedi, hogy a Schubert-házban levő imaház úgy a bécsi protestáns követek, mint a soproni gyülekezet számára is megnyitassék. Voltak ugyan megszorító feltételek is benne, melyek szerint ez az engedély csak ideiglenesen adatik, míg a teljes nyugalom az országban helyre áll és míg öfelségének úgy tetszik (quoadei buerit), de a nagy örömet ezek most nem zavarták.³

Hivatalos úton csak karácsony után érkezett volna meg az örömhír, de akadt most is gyors póstájuk. Lilienkron András Pál bécsi dán követ dec. 24. maga jött el és maga értesíté őket a kir. engedélyről. Nem is hozhatott volna ennél kedvesebb karácsonyi meglepetést. Az evangélikusok a hivatalos leiratot be sem várva, az imaházat, mely több mint egy év óta (a mult évi Szent Mihály naptól fogva) állt ott üresen és bezárva, karácsony napján nagy öröm és hálaadás közben megnyitották.

Előzetesen azonban a tanács r. kath. tagjai, Kuzmich plebánus, a jezsuiták és a ferenciek mindent elkövettek, hogy ezt megakadályozzák. Szent karácsony hajnalán, nem gondolva a nagy

¹ Vár. jkönyv 1675. okt. 24. Gamauf II. 404.

² Gamauf II. 402.

³ Gamauf, Dokum. II. 2. A. 119.

ünnepe szentségével, összegyűltek a városházán, ott tanácskoztak, majd felkeresték Eggenberg hercegnét és a dán követet s tiltakoztak az imaház megnyitása ellen, mivel hivatalos úton még nem érkezett a városhoz rendelet. De mindez nem akadályozta meg az evangélikusokat abban, hogy karácsony napján az imaházban dicsőítsék a megszületett Megváltót. Délelőtt Barth, délután pedig Sowitsch predikált. Barth a 118. zsoltár 24. versével köszönté a szent napot: „Ez a nap, melyet az Úr rendelt; örvendezzünk és vigadjunk azon!”

Ki tudná ismét leírni a soproni evangélikusok örömét. A hála könnye csillogott szemükben. A reggeli gonosz szándékú tanácskozást is már feledni kezdték. De most más keserűség éri őket. Lilienkron követet gyors futárral hívták vissza Bécsbe s így az első istentiszteleten sem lehetett velük. Ők maguk azonban a következő napokban is zavartalanul jártak visszanyert imaházukba. S 1676. jan. 2-án végre a városhoz is megérkezett dec. 23-iki keltezéssel a dán követ által előre közölt rendelet. A tanácsjegyzőkönyve szerint az evangélikusok nagy hálával és alattvalói hódolattal veszik őfelsége kegyes engedélyét, az újra megnyitott imaházban szüntelenül fognak őfelsége hosszú életéért és szerencsés uralkodásáért imádkozni s hűségüket, ha kell, életüknek, vagyonuknak és vérüknek feláldozásával is bebizonyítják.

De ugyanezen tanácsülésen kellett a kir. kamarának, illetve Kollonicsnak dec. 30. kelt szigorú rendeletét is tárgyalni, mely egyrészt továbbra is megtiltja, hogy vidékiek istentiszteletre Sopronba jöjjenek, másrészt pedig szigorú vizsgálatot rendel azok ellen, kik a Schubert-féle imaházat a kir. engedély vétele előtt megnyitották.¹ Úgy látszik, nem volt elég, ahány boszantó rendeletet a kir. kancelláriában ülő Pálffy Tamás nyitrai püspök adott ki a soproniak ellen, hanem bécsújhelyi kollegája, Kollonics püspök is mint kamarai elnök külön a maga kezére dolgozott ellenök. Az evangélikusok Kollonicsnak azt felelték, hogy imaházuknak erőszakos megnyitásáról nem lehet szó, mert az sohasem záratott be, sem pedig annak vakmerő elfoglalásáról (praesumptuosa occupatio), mivel sohasem vették el tőlök. A kamarának, úgymond, bizonyára rosszindulatú értesítést küldtek s kérik, hogy szerezzen alaposabb információt.

Külön büntetést így ebből az ügyből kifolyólag nem mértek

¹ Gamauf II. 405. Dokum. II. 2. A. 124.

rájuk. De el kellett tűnniök, hogy a város kapuinál őrködő muskatérosokat rögtöni felakasztással fenyegették meg, ha a bejövő idegeneket azonnal fel nem jelentik. Különösen vasárnapokon volt sok dolguk a bejáró idegenek kifürkészésével s oly szigorúan vették ezt a dolgot, hogy utóbb a más helyről jövő vándorlegényeket sem bocsátották be a város kapuin.

Felettébb bántotta az evangélikusokat az is, hogy míg nekik most egy iskolájuk sem volt, a jezsuiták 1676. márc. 10-én oly fenyegetéssel járták be a város összes utcáit, hogy vasbilincsekbe verik azokat, kik fiaik mellé preceptorokat fogadnak, vagy tanulás végett öregasszonyokhoz küldik gyermekeiket. Pedig a rájuk kényszerített helyzetben mást nem tehettek a soproniak. Még Sowitsch Kristóf lelkész is külön házi tanítót fogadott a gyermekei mellé. Steger Pál volt ez, ki igen szép kézírással másolta le a soproniak legrégebbi agendáját. Mivel ekkor külön magyar lelkész nem volt, ebben a német agendában van egy kis magyar rész is, melyet az úrvacsora kiosztásakor használtak. (Lásd fentebb a 105. lapon.)¹

Az elnyomatás e gyászos évtizedében, midőn itthon még a házi tanítókat sem túrték meg, valóban csudálatos, hogy reményt nem veszítve hány soproni ifjú készült külföldi akadémiákon a lelkészi és tanítói pályára. Ezzel bizonyosságát adták annak, hogy szilárdan biznak a hazai állapotok jobbrafordulásában.

Wittenbergben tanultak: Seelmann Péter Tivadar és Unger György 1676-ban, Zuana György Kristóf, Sutorius György és Löw András 1677-ben, Lang Mátyás 1678-ban, Müfler Rudolf Mátyás, a későbbi ügyvéd (Müller Mátyás szabó fia) és Hagelbauer István 1679-ben. Jenában: Leidel György 1675-ben, Klesch Kristóf Dániel 1676. Dobner Ferdinánd, Artner Lipót, Weiss György Kristóf, Rathgeb Mátyás 1677. Zuana György Kristóf Menyhért 1679-ben, Löw András 1680-ban, Lochner Kristóf 1681-ben. Tübingenben tanult Adami Kristóf 1677. és Leidel György 1678-ban. Bayreuthban, Eggenberg hercegné hazájában tanult Poch János György, ki 1676. a Penzing-féle alapítványból 20 rajnai tallért kapott. Ugyanabból ez évben Rathgeb Mátyás is 60 rajnai tallért és Müller Rudolf Mátyás 20 forintot.²

A sok zaklatás és kellemetlenség között még örülhettek a

¹ M. N. Múzeum levéltára Quart. Germ. 894. sz. a.

² Gamauf II. 449. Bartholomaeides, Memoria Hungarorum és Mokos Gy. Magyar tanulók Jenában 26. l.

soproniak annak, hogy legalább minden tisztán evangélikus alapítványt a városi tanács kiadott nekik, amire különben szerződésileg kötelezve is volt. Már 1674. szept. 9. tárgyalták az erre vonatkozó kir. leiratot s a Lövey-, Weinberger-, Dohna-féle és egyéb alapítványokat át is vették, de Lackner hagyatékából csak a külföldre menő tanulóknak szánt összeget kapták meg. A keresztyén rabok megváltására és az ispotályra szánt alapítványok mint közösek, a város kezelésében maradtak.¹ Az átadás ekkor azonban még nem volt teljes, mert a külső tanács még a következő 1675. és 1676. években is kéri a hátralevőknek kiszolgáltatását.²

Újra megnyílt imaházukban így voltak örömnappjaik is. Ilyen például az, midőn a góthai herceg 1676. jun. 21. lejött Bécsből nagynénjét, Eggenberg hercegnét meglátogatni s hétfőn a reggeli könyörgésre ő is eljött a Schubert-házba. A gyülekezet ekkor orgonakisérettel a sokat mondó korált énekelte: „Zion klagt mit Angst und Schmerzen“. Lejött továbbá a szász trónörökös is Bécsből szintén a hercegné látogatására. A város ágyulövésekkel ünnepélyesen fogadta.³

Minden bajért és bosszantásért kárpótolta őket, hogy az Eggenberg-házon kívül most a Schubert-házban is van templomuk és három kiváló lelkész szolgál nekik, amihez hasonló eset akkor nem volt sehol az I. Lipót uralma alatt levő országországban. De ez az örömük sem volt tartós. Az emberek gonoszsága után most egy iszonyú elemi csapás zúdult rájuk, amelynek a külváros két negyede, az egész külváros és ebben nehezen visszaszerzett imaházuk is áldozatul esett.

1676. november 26-án advent vasárnapja előtt való szombaton a Hosszusoron lakó Warkoweil Györgynek két gyermeke gesztenyét akart sütni hátul a pajtában és tüzet rakott. Ebből támadt az óriási nagy tűzvész délután egy és fél órakor, amelyhez hasonlót Sopron többet alig látott. A nevezett utca gyorsan lángba borult a mai lyceum felé egészen a magyar kapuig. Az Ezüst utcán át becsapott azután a belvárosba, mely egészen leégett. Innen pedig kifelé az Ógabonáteren, az Ujteleki-utca mind két

¹ „So der Augspurg. Confession Zugethanen . . . alle von ihren Religionsverwandten herrührende pia Legata und Stiftungen zugestellt werden sollen . . . so zur Lacknerischen, Leweischen, Weinbergischen, Donaischen und dergleichen Stiftungen und Legaten gehörig.“ Vár. jkönyv. Póda i. m. 56. l.

² Sopr. mon. I. 135. és 137. l.

³ Tschány i. m. 33. l.

során s a Rózsa-utcán átfutott a pusztító elem messze ki egészen a bécsi kapuig s innen vissza Csányi János házáig, mely a jezsuita kollegium közelében volt. Az egyik krónika szerint a János-utcában lehordták a Falusi-ház tetejét és ily módon tartóztatták fel a tüzet. A belvárosban csak a városházának tanácsterme (der Gemeinde-Saal im Rathhause), a Szent György-templomnak egy része és a hátsó kapu mellett az Artner-háznak is egy darabja maradt meg, a többi épület mind áldozata lett a lángoknak. A ferenciek templomából a harangok, Szent György-templomának tornyáról pedig az ólomból való gombdíszt leolvadt. A zöld torony hamuvá égett össze, a városház tornya is mint valamely füstös kémény meredezett az ég felé s annyira megrongálódott, hogy lehulló kövei egy fiút másnap agyonütöttek.¹

Leégett a Schubert- és Kramapfel-ház is és közöttük az evang. imaház. Ércötmegegé olvadt össze a benne függött három csillár. És Sowitsch lelkész harmadnap vagyis András napján (nov. 30.) az alig kihűlt zsarátnok és szenes hulladék között, a leégett oltár helyén szabad ég alatt mondott bűnbánati beszédet, melyen Lillienkron András Pál, a bécsi dán követ is jelen volt. Az istentisztelet ezzel az énekkel kezdődött: „Nimm von uns Herr, o treuer Gott — Die schwere Straf und grosse Noth.“ Hogy mennyi könnyhullatással énekelték ezt — mondja Csányi — azt nem lehet leírni. A buzgó krónikairó hozzáteszi: „Tekintsen a jó Isten irgalmas szemekkel ami bűnbánó könnyeinkre, miként a ninivebeliekére, akkor ismét kegyelmes lesz s megkimél ezután bennünket és maradékainkat ilyen rettenetes tűzvészről és kárszenvedéseinket más úton még gazdag áldással pótolhatja.“ Az egyszerű polgár szavaiból kiérzik az Istenbe vetett bizodalom ereje.

Istenfélő lélekkel, de mégis nagy gondok között sereglett össze a gyülekezet itt a romok között. Minden polgárnak megvolt a külön anyagi kára otthon is, mert a nagy tűzvész csak keveset kimélt meg. És most ki fogja az ő szerény imaházukat felépíteni, mikor egyéb középületekben is annyi volt a kár? És a felsőség, mely eddig is annyi akadályt gördített elibök, megtűri-e, hogy újra építsék? A két házat, Schubertét és Kramapfelét, már régóta akarták egyházi célra megvásárolni, de ki gondolhat most erre?

És mégis, ahol a szükség legnagyobb, ott van a segedelem is legközelebb. Bár mindenkinek a maga házára is sok volt a

¹ Tschány i. m. 33. l. Gamauf II. 407.

kiadása, az önkéntes adakozás az egyház céljaira valami bámulatos eredménnyel folyt. Itt tűnt ki ismét, hogy mily nagy hasznára vannak a gyülekezetnek az ide menekült osztrák főnemesek és külföldi követek. Ezek hathatós segítsége nélkül az imaház oly gyorsan nem épülhetett volna fel hamvaiból.

Késő őszt volt már, de azért mégis erős bizodalommal és nagy munkakedvvel fogtak hozzá az építéshez. Istentiszteletüket tovább is az elhamvadt imaház helyén a szabad ég alatt tartották.¹ Régi szándékukat sem adták fel, sőt éppen most voltak elég merészek arra is, hogy dec. 28-án Kramapfel házát 3250 forintért, 1677. márc. 2-án pedig Schubert házát 5075 forintért megvásárolják.² Az építés oly gyorsan haladt, hogy 1677. április 18-án, a husvéti szent ünnepen Sowitsch már a felavató beszédet is megtarthatta. Sietve csak fából és deszkából építették fel most is, de a fundamentumok és a főoszlopok kőből és téglából voltak.

A templom belsejének felszerelésében is főként az osztrák családok buzgólkodtak. A hársfából készült szép szószéket, melyen három angyal és a tizenkét apostol volt kifaragva, báró Wurmbrand János Ehrenreich és fia János Eustachius adományozta a husvét szombatján ők is állították fel embereikkel. A szószék felső részét, valamint az új oltárt és oltárképet, mely Krisztusnak megkoronáztatását ábrázolta, csak pünkösdi szombatjára tudták elkészíteni. Az oltár és oltárkép hungersbacher báró Egg János Károly ajándéka volt.³ Ugyanekkor készült el a keresztelő is, Krausz Jakab, akkori soproni kőfaragó műve és ajándéka. Ez az valószínűleg, mely még ma is ott áll az evang. templomban.

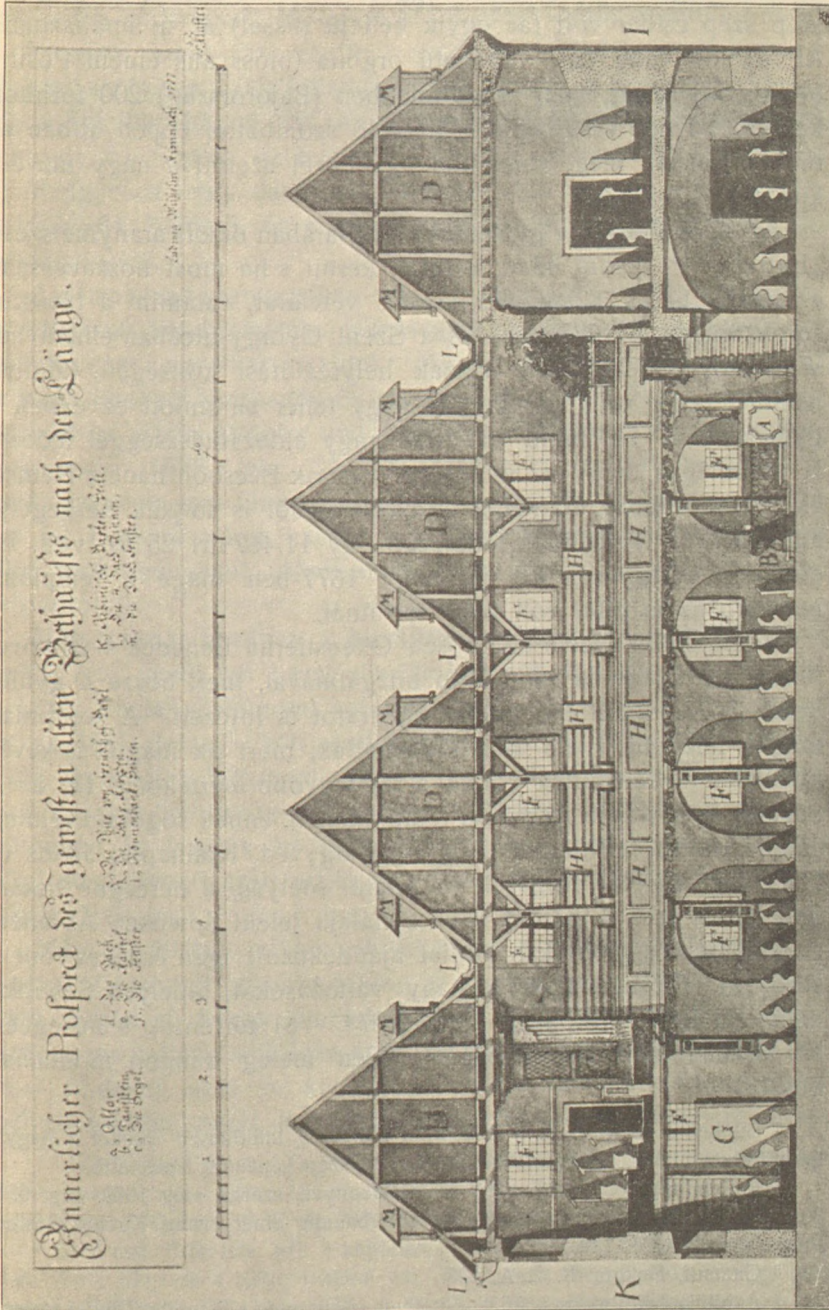
Augusztus 25-én Gálffy Ádám a szabad vallásgyakorlat hírére Pozsonyból ide költözött magyar nemes,⁴ külön adománylevéllel egy művészi becsű ezüst keresztelő tálat (l. 478. l.) és kannát ajándékozott, melyek még ma is a gyülekezet birtokában vannak. Ugyanő okt. 29. egy tizenhat karú művészi kivitelű rézcsillárt is ajándé-

¹ A három lelkésznek Sowitsch Ábrahámhoz intézett emléksorai. Müllner M. A sopr. főtanoda tört. 46. l.

² Gamauf, Dokum. II. 2. D. 29. 30.

³ A szószéket és oltárt a templom újjáépítésekor 1783. a gálcsi gyülekezet kapta meg. Konv. levéltár fasc. I. N. 196. a. Bünker J. R. Über den alten Ornat der ev. Kirche in Sopron. 4. l. Gamauf II. 409.

⁴ Aulæ familiaris, császári kamarás. Schrödel J. A pozsonyi ehközség tört. I. 217. Gálffy később egy igen értékes kelyhet is adott a gyülekezetnek. Bünker i. m. 10. l. És a temető közepén 1686. egy szép hatszögletes oszlopos fedett sirböltöt állíttatott.

Az 1682-ben épült pozsonyi fatemplom. Ehhez hasonló volt a soproni is.

kozott, melyet az oltár előtt függesztettek fel. Ezenkívül még két szép szép csillár volt (az egyik kétfejű sassal) az új imaházban.¹ Az új, de csak egy változatú orgona (bloss aus einem Positiv bestehend) pedig, mely Waidhofenben (Bajorország) 200 forinton készült, advent vasárnapja előtt való szombaton éppen abban az órában szólalt meg, amelyben egy évvel azelőtt a nagy tűzvész kiütött.

Az új építkezés a gyülekezet levéltárában őrzött aranymetszésű „Extrabuch“ szerint 4840 forintba került s ha most hozzávesszük a Schubert- és Kramapfel-háznak vételárát, valamint a Hosszú-soron leégett iskolaháznak és a Szent György-utcában elhamvadt Wittnyédy-Löffelholz-féle háznak helyreállítási költségeit, könnyű belátni, hogy mily rendkívüli nagy teher hármlott ez évben a gyülekezetre. És mind ezt ritka nagy áldozatkészséggel fedezni is tudta. Igaz, hogy az imaházra nemcsak Bécsből, hanem Német- és Svédországból, Dániából és Norvégiából is folytak be segélyadományok.² A gyűjtés főösszege így 11,467 frt 25 kr. volt. És érdemes feljegyezni azt is, hogy 1677-ben maga a templomi perselypénz is több volt 2500 forintnál.

A külföldiek közül különösen Oxenstierna Benedek svéd követ tünt ki a soproniak iránt való buzgalmával, mert hozzá a gyülekezet 1677. febr. 18. külön hálairatot is intézett.³ A soproniak maguk feletlébb sokat nem áldozhattak, mert ők maguk is kevés kivétellel tűzkárosultak voltak a legnagyobb mértékben. De azért közülök is Sowitsch Ábrahám templomatya, ennek sógora, Preining János András, Schlatner Zsigmond ügyvéd, Kramapfel János és Hackstock Kristóf polgárok és Adami Mátyás, a hercegné titkára igen sokat tett. A három lelkész halála jeléül Sowitsch Ábrahám gondnoknak egy értékes bibliát ajándékozott igen érdekes emléksorokkal. Előszámlálják a nagy változásokat, amelyek Sowitsch négy évi hivataloskodása alatt (1674—78) történtek s hűségéért és fáradhatatlan munkásságáért igen meleg hangon mondanak köszönetet.⁴

¹ Bünker i. m. 5. és 8. l. A soproni ehközség műkincseit Bünker a Magyar Iparművészet 1907. évfolyamában is (X. 12.) szép képekkel ismertette.

² Rothenburg (ob der Tauber) számadókönyve szerint még 1679. aug. 9. is 30 rajnai tallért adott Sopronnak; zu Auferbauung einer evang. Kirche. Oesterr. Prot. Jahrb. XXXV. 149. l.

³ Gamauf, Dokum. II. 2. A. 123.

⁴ A biblia Nürnbergben 1662. ívrétben jelent meg s Szigethy Dániel malomsoki lelkész tulajdona volt. Müllner M. i. m. 46. l.

Az elvett szőlők és szántóföldek helyett is lassanként újakat szerzett a gyülekezet. 1674-ben 477 fontnyi szőlőt veszített s rövid 7 év alatt ismét 290 fontnyit szerzett. 1681-ben volt ugyanis a) házi szőlője a Löffelholz-házzal 24 fontnyi, a Kramapfel-házzal 20, a Schubert-házzal 20, az Eggenberg-házzal 24, összesen 88 fontnyi; b) Sopron határában tíz helyen összesen 98 fontnyi és c) Medgyesen négy darabban összesen 104 fontnyi. Szántóföldje is volt 64 holdnyi és 4 káposztásföld; rétje pedig mintegy 50 kaszásra való.¹

Az imaházat szerencsésen tehát másodszor is felépíthették és zavartalanul használhatták. Ellenségeik zaklatásától azonban továbbra sem maradtak mentek. Mindig találtak ki valamely új módot, amellyel bánthatták és bosszanthatták őket. Hogy Széchenyi püspök az általa zálogba vett Lépesfalvát, Klimpát és a medgyesi Gern-szőlőt 1677. febr. 21. a Kőszegen letelepített jezsuitáknak adta, az ellen nem tiltakozhattak. (Tschány, 34). El kellett nézniök azt is, hogy a város kapuin a vidéki evangélikusok bejövetelét tiltó hirdetményeket időről-időre megújították és az ellenőrzést szigorították.

Még február havában a jezsuiták is, kiknek a Wittnyédy ház kevés volt, ismét két házat akartak kisajátítani a szomszédságban. I. Lipót Puckel Zsigmond soproni jezsuita rektor kérelmére hivatkozva 1677. febr. 3. kelt rendeletében szólítja fel a várost, hogy Türk Jánosnak a Wittnyédy-ház mellett épült és Sowitsch Ábrahám-nak a Szent György-templom mellett (délfelől) épült házát, melyek különben is leégtek és rossz állapotban vannak, a kir. fiskus által megítélendő árért adják át a jezsuitáknak a collegium, illetve iskolák céljaira.²

Március 29-én, mikor ezt az ügyet a városházán tárgyalták, Puckel Zsigmond jezsuita rektor is ott volt és kijelenté, 1. hogy nem éppen a fiskus által akarják ők a házakat megbecsültetni hanem megadják, ami igazságos és méltányos, 2. a házhoz tartozó földeket nem is kívánják, 3. ha a tulajdonosok készpénz helyett inkább cserét akarnának, akkor ők a dominikánusok házat³

¹ Lásd Gamauf gondos és részletes kimutatását, melyben a szőlők és szántóföldek neveik szerint külön is fel vannak tüntetve. Gamauf II. 462.

² Gamauf, Dokum. II. 2. A. 131. Póda i. m. 97. 1.

³ Ez a mai Fritz-féle ház a káptalani épület mellett 1644. évszámmal a kapu felett. Régente a Káldy-családé volt, tőlük vette meg Erdődy György gróf özvegye Batthyány Erzsébet s 1674. máj. 23. a dominikánusoknak ajándékozta, hogy belőle zárdát építsenek. Gamauf II. 413. Dokum. II. 2. A. 110.

ajánlanák cserébe, 4. a házakat illető városi terhek és szolgáltatások fedezésére pedig oly összeget ajánlanak fel, amelynek kamataiból azokat fedezni lehet. A város azonban a jezsuita rektornak kedvezőbb ajánlatait sem fogadta el, hanem az eladást a háztulajdonosok tetszésétől tette függővé.¹

Türk János, úgy látszik, 1681-ben adta el a házát, mert ebben az évben a jezsuiták már építeni kezdték a kollegiumot. 1685-ben okt. hóban pedig már be is hurcolkodtak a fővényveremi kollegiumból, melyet már az 1677. évi kir. rendelet is rossz állapotban levőnek és igen szűknek (ruinosum et perangustum) mond.² A tanítást is tehát valószínűleg már 1685. megkezdték a belvárosban s ettől fogva használták Szent György templomát is. Sowitsch Ábrahám azonban csak 1691. engedte át a maga házát.³ Így hát az építési tervek teljes megvalósításával, amiben pedig Kollonics is szívesen támogatta őket, egy keveset még várniok kellett az atyáknak.

A városi kormányzatban is Kollonics mind hátrább szorította az evangélikusokat. A dasztifalui Pásztori Zsigmond, ez a be-erőszakolt polgármester márc. 20. itt Sopronban meghalt s utána a rendes tisztújításig Nátl Lipót volt a helyettes. A régi kir. rendelet szerint remélhető is volt, hogy a r. kath. polgármester után most evangélikust választhatnak. De csalódtak. Szent György napján kir. biztos jött kir. parancsolattal, mely szerint polgármesternek Tallián Péter, az eddigi harmincados, tehát adószedő, a kormány és nem a város bizalmi embere neveztetett ki. Csányi polgár a város ősi jogainak felforgatását látta ebben már akkor és felpanaszolta, hogy Tallián soha sem volt bíró sem, nincs is háza sem bent, sem a külvárosban, hanem a harmincados házban lakott s a városházától a polgármesteri pálcával a külvárosi harmincados házba kellett őt a városi képviselőknek hazakisérni. Sőt most már a tanács létszámában sem tartották meg az eddigi paritást. Preining Jakab Erhard evang. tanácsosnak le kellett mondania, hogy a r. kath. Szily Pál foglalhassa el a helyét. Így a r. kath. tanácsosok száma nyolcra emelkedett, az evangélikusoké pedig hatra apadt le.⁴

De nemcsak a világi, hanem a vallási ügyekbe is a leg-

¹ Tanácskönyv 1677. márc. 29. ápr. 14. máj. 28. jun. 9. és 14.

² Tanácsjvk. 1681. jan. 22. Gamauf II. 414. Tschány i. m. 121.

³ Tanácskönyv 1691. szept. 7. Gamauf II. 413.

⁴ Tschány i. m. 35. I. Tanácsjvk 1677. máj. 10. Gamauf II. 412.

kiméletlenebbül avatkozott bele a városi és állami felsőség. Urnapja előtt néhány nappal ismét egy 1677. máj. 29. Laxenburgban kelt kir. rendelet érkezett, mely szerint az urnapi körmeneten az összes céhek szigorú büntetés terhe alatt tartoznak résztvenni.¹ Junius 9. tárgyalta ezt a külső és belső tanács s az evangélikusok véleménye az volt, hogy mivel ők külön nem említetnek, tehát ez nem tartozik rájuk; különben is ellenkeznék más kir. rendelettel (a szerződéssel), mely szerint ők vallásukkal ellenkező szerződésekre nem kényszeríthetők. Együttal követeket is küldtek Bécsbe a rendelet igazi értelmének kitudakolása végett. A felelet homályos volt s három nappal urnapja előtt (jún. 14), a r. katolikusok újabb rendeletet csikartak ki, mely szerint amely céh a processziótól elmarad, 30 tallér bírságot fog fizetni. De az evangélikusok erre sem ijedtek meg és nem vettek részt a processzióban. Keresztelő János napján jun. 24-én is a r. katolikusok a király tiszteletére nagy körmenetet rendeztek s legalább az ebben való részvételre akarták őket reákényszeríteni. De Preining János András Bécsbe sietett s kir. rendeletet szerzett, mely szerint a processzió az evangélikusokra nézve nem kötelező.²

Nagymihályi Ferenc, az új plebánus, kit még 1676. szept. 12. választottak meg Kuzmich utódjául, elődei nyomán járva szintén panaszt emelt az evangélikusok ellen. 1677. jun. 14-én panaszolja a tanács előtt 1. hogy zúgiskolák (Winkelschulen) vannak a városban, 2. hogy a szentség előtt, mikor a betegekhez viszik, az evangélikusok nem tanusítanak kellő tiszteletet (nem térdepelnek le), 3. egy pénteki napon nyitva tartották a mészárszéket, 4. a kath. ünnepeket nem ülik meg méltóképen. Az evangélikusok erre azt felelték, hogy nincs nyilvános iskolájok és tanítójok, nem is fizetnek ilyent s nem hiszik, hogy a reverzálisták (kik lemondó reverzálist adtak) gyermekeket tanítanak, a titkos iskolákat pedig nem lehet eltüntetni; az ünnepnapokat ők sem engedik megszentelteleníteni. Titkos iskolák, melyekben elűzött tanítók tanítottak, kétségtelenül voltak a városban. Ezt Csányi is bizonyítja, de szerint, ha a jezsuiták az ilyeneket kifürkészték, szigorúan megbüntették a tanítóikat.³

1677. szept. 10-én pedig az volt a plebánus panasza, hogy e napokban egy evang. grófot hoztak ide (bizonyára temetni az új

¹ Tanácsjvk 1677. 226. l. Póda i. m. 64. l. Gamauf, Dokum. II. 2. A. 124.

² Tschány i. m. 36. l. Gamauf II. 414. Póda i. m. 65. l.

³ Póda i. m. 65. l. Tschány i. m. 36. l.

temetőbe). Ezért ő elégtételt követel. (Póda, 66.) Az evangélikusok azt felelték, hogy az evang. gróf nem tartozik az ő plebániája alá (tehát nincs is rajta keresni valója).

Az 1678. évben újabb sérelem volt, hogy Szent György napján a tisztújítás alkalmával ismét egy kir. biztos jött a kamarától, aki Natl Gergelyt, a város eddigi kamarását letette s helyébe Horváth Miklóst nevezte ki, aki Csányi panaszos megjegyzése szerint nem tudott németül s így nem is tudott a néppel beszélni.¹

Nagymihályi plebánus újabb kir. rendelettel ez évben is processzióra akarta kényszeríteni az evang. mesterembereket. Fohmann János Jakab ez ellen már jun. 6. a képviselőtestület előtt is felszólalt, azután pedig Preining János Andrással és Freysen Andrással Bécsbe is felmentek ez ügyben és pedig jó eredménnyel, mert a jegyzőkönyv Istennek mond hálát azért, amit Bécsben végeztek.²

Az evangélikusok a processzióról tehát elmaradtak, de a róm. katolikusok ezt azzal torolták meg, hogy egy hét mulva új hirdetményt függesztettek a kapukra a vidéki evangélikusok templomba járása ellen. Szept. 20-án is az evangélikusoknak volt panasa a plebánus ellen, hogy Natl uram majorjában a cséplőktől, akik ott egy r. kath. ünnepen csépeltek, a csépeket elvette ; habár ők a kir. rendelet (szerződés) értelmében nem kötelesek a róm. kath. ünnepeket megülni. (Póda, 66.)

A felekezetek viszálykodásába azután maga a jó Isten szólt bele egy országos nagy csapással. Már 1678-ben jött a pestis hire a Rábaközéből. Október 27-én a tanács meg is tette a szükséges óvintézkedéseket: 1. Az Erzsébet-napi vásárt letiltották s erről Bécsujhely, Kismarton és Kőszeg városokat értesítették. 2. A hettivásárosokat a piacról a Potschy-kapu elé tették ki. 3. Orvost, borbélyt és gyógyszerészt rendeltek ki, hogy a pestist, ha jelentkezik, azonnal bejelentsék. 4. A jezsuitákat felszólították a tanítás beszüntetésére, hogy a tanulók a ragályt be ne hurcolják. 5. A zsidók számát, kik sokan vannak, Esterházy Pál gróf tudtával kettőre redukálták. Az év végén két külön fegyveres szolgát is állítottak a város kapujához, hogy a magyarokat, kik között a ragály már felettébb dühöngött, be ne bocsássák.³

¹ Tschány i. m. 38. l. Horváth v. tanácsos majd közgyám volt 1674—1704. A tanács már csak halála után 1705. vizsgálja át számadásait. (Sopr. mon. I. 262). Ővé volt a későbbi Laszberg-féle ház az ev. templom mellett.

² Tschány i. m. 38 l. Gamauf II. 417.

³ Tanácsj. könyv 1678. Gamauf II. 418. Tschány i. m. 40. 41.

A következő 1679. évben is többször foglalkozott a városi tanács a pestis dögával. De a nagy elővigyázat sem tudta a várost megmenteni. Csányi szerint a heti vásárok alkalmával a magyarok hurcolták be, kikkel a soproniak a kapun kívül mégis csak érintkeztek. A halandóság igen nagy volt. Csak szept. és okt. hónapban 1500 ember halt meg Sopronban s ebben az évben összesen 2516 volt a halottak száma, akik közül az evang. temetőben 1378, a r. kath. temetőben 1030, s a közös kórházból még 108 halottat temettek. A tanács nov. 29-iki jegyzőkönyve szerint Bécsben ez évben 140,516 ember halt meg. Bécsújhelyen, ahol Kollonics még szigorúbb óvó szabályokat léptetett életbe, csak 200 volt a halottak száma.¹

Sokan más vidékre, különösen a falvakra menekültek Sopronból. Így Eggenberg hercegné is egész udvarával és Lang Mátyás lelkésszel együtt szept. hóban Rusztra költözött ki. Néhány hónapra így módon a rusztiaknak is volt evang. istentiszteletük. I. Lipót erre 1669. szept. 4. külön rendeletben adott engedélyt.² Csak az év vége felé kezdett a ragály apadni s a menekültek lassanként visszatértek.

Eggenberg hercegné csak 1680. József napján (márc. 19) költözött vissza udvarnépével. De soproni hitrokoni ezután már nem sokáig örvendhettek ittlétének. A 71 éves kegyes matróna betegeskedni kezdett s május 8-án az Úrban csendesesen el is húnyt. Végrendeletében Szent György-utcai szép és tágas házát, valamint az ezüst gyertyatartókat és egyéb oltári felszereléseket a gyülekezetnek hagyta. De ez a szép hagyomány sem kárpótolta a gyülekezetet a nagy veszteséget, mely elhúnytával a soproniakat érte.³

Az ellenség örült ennek a szomorú esetnek is. Tudták, hogy mily hatalmas és a király előtt is mily nagy tekintélyben álló támaszukat veszítették el az evangélikusok.⁴ Udvari személyzetét azonnal kifizették és elbocsátották. Néhány nap múlva a hercegné halála után az éberszemű Kollonics már rendeletet küldött, mely szerint udvari lelkésze, Lang Mátyás nemcsak hogy istentiszteletet nem tarthat többé, hanem Sopront is el kell hagynia.⁴ A szász választó fejedelem közbenjárására azonban mégis megengedték,

¹ Tschány i. m. 44. Gamauf II. 418. Maurer J. Leop. Kollonitsch 113. 1.

² Gamauf II. 419. Dokum. II. 2. A. 126.

³ Tschány i. m. 46. Gamauf II. 420. Dokum. II. 2. A. 127.

⁴ Gamauf, Dokum. II. 2. A. 128.

hogy míg a hercegné holttestét Sopronból el nem szállítják, addig udvari lelkésze is Sopronban maradhat. Istentiszteletet azonban csak 1680. jún. 23-ig tartott. S ezenkívül Lang még csak 1682. márc. 19. mondta a bucsuztató beszédet az Eggenberg-házban az emlékezetes szószeréről, mikor a hercegné tetemeit Bai-

Ezüst keresztelőlál 1676-ból. Oálffy Ádám ajándéka.

reuthba a családi sírboltba elszállították. „Elesett a mi fejünk koronája“ — sírhattak utána a soproniak. (Tschány 59.) Maga Lang is, a megfáradt buzgó predikátor még ebben az évben követte urnőjét a minden halandók útján. A száműzetéstől, miként látni fogjuk, a halál szabadította meg. A földi bírák ítélete alól az örök bíró oldotta fel.

A hercegnő halála a soproni evangélikusokra nézve annál nagyobb veszteség volt, mint hogy az ellenség minden tettéből.

kilátszott, hogy nem tekintve lélekszám, intelligencia és anyagi állapot dolgában való felsőbbbségüket, a r. katolikusok őket az I. Lipót és Kollonics korában lehetséges eszközökkel úgy a város igazgatásából, mint vallásuk szabad gyakorlatából teljesen ki akarják tűrni.

1680. Szent György napján ismét maga Kollonics jött el a tisztújításra s Tallián Péter polgármester helyébe a szintén r. kath. Preiner Mátyás városbíróát nevezte ki, ennek helyébe pedig a fiatal Bartók Jánost, akinek érdeme szintén csak a pápistaság volt. Letette Kollonics az evang. Dobner János András városi jegyzőt is és ennek helyébe a kismartoni Niess Ferenc Ignácot nevezte ki, aki bár idegen, de r. katolikus volt. Még az evang. pénztári tisztviselőt, Moder Márkust is elmozdította s helyébe Kéry János kaboldi gróf fiainak nevelőjét állította. Csak az egy Horváth Miklós városi kamarás helyébe került evangélikus Preining János András személyében, akire, úgy látszik, a toronyépítésnél volt szükség, mert ezt nyomban meg is kezdte. Horváth azután a belső tanácsban foglalt helyet.¹

És ez a durva jogfosztás folytatódott az 1681. évi tisztújításkor is. Szent György napján Volkra gróf, a kamara alelnöke jött el s ez még az öreg kiérdemült polgármestert Nátl Lipótot is kitúrta a tanácsból oly ürüggyel, hogy két testvér nem lehet együtt benne. Szavazásra került a dolog, a r. katolikusok az öregebb Nátlt buktatták ki s a r. kath. Csémy Mártont választották helyébe, aki sem írni, sem olvasni nem tudott egy betűt sem. Dobnert most csak oly feltétellel választották volna meg jegyzőnek, ha áttér; de erről természetesen hallani sem akart. És Preining városi kamarás helyett is május 5-én a r. kath. Wachsmann Györgyöt választották meg. Így a városi őrségbe is kapitány, hadnagy és zászlós csupa róm. kath. került. Az evangélikusok, úgy látszik, szóvá tették, hogy az ily tisztségekhez az igazhitűségen kívül talán valami kis más kvalifikáció sem volna felesleges. De Volkra gróf kamarai alelnök expresse kimondta: „A városházán a katolikusoknak kell előnyben lenniök, akár tudnak valamit, akár nem.”² Ezekről az erőszakos letételekről és kinevezésekről egy külön egykorú irat számol be, talán Serpilius

¹ Tschány 46. I. Gamauf II. 420.

² In Summa hat der Graff Volgarth (Volkra) expresse gesagt: auf den Rathhaus die Kartollischen miessen und sollen überall ihn Vorzug haben, sie können was, oder nicht. Tschány 51. I.

János tollából: Gründlicher Bericht, wie es Anno 1681. am Sanct Georgen und Marxtage mit der obrigkeitlichen Wahl zu Oedenburg hergegangen sei.¹

Így most már a belső tanácsban 9 volt a r. kath. és csak 5 az evangélikus, polgármester, bíró, kamarás, a két jegyző és a gyámok többsége mind r. kath. volt. Szavazásoknál tehát ők döntöttek s ők ezt a hatalmat Kollonicstól, Széchenyitől támogatva jól fel is használták.

De mikor a szükség legnagyobb volt, az isteni gondviselés akkor hozott szabadulást. Felső-Magyarországban Thököly Imre hadai már diadallal nyomultak előre s ezzel I. Lipótra is oly erős nyomást gyakoroltak, hogy az alkotmányosság útjára kellett visszatérnie.

Még ebben az 1681. évben ült össze éppen Sopronban a korszakos jelentőségű országgyűlés. A romok felett való építést ez koronázta meg a soproni gyülekezet életében is.

b) Az épület betetőzése a soproni országgyűlésen 1681.

I. Lipót és tanácsosai nem a maguk jószántából, hanem kényszerűségből tértek vissza az alkotmányosság útjára. Éppen ez a körülmény szállította le a különben oly fontos lépés értékét azok szemében is, kik hívek maradtak a királyhoz. A bujdosók száma egyre növekedett s ezek semmi jó bizodalommal sem voltak Lipót kormánya iránt. A vallási sérelmeken kívül temérdek politikai sérelem is érte az országot: a sok és önkényes adó (gabona-, telek- és fogyasztási adó, a nemesekre is kivetelt fejadó), a beszállásolt idegen katonaság, a városok jogainak felfüggesztése, kinevezés a szabad választás helyett, és a legnagyobb: Ampringen Gáspárnak, a német lovagrend nagymesterének kormányzósága s ezzel a magyar alkotmány teljes eltörlése. Maga Ampringen is már oly tűrhetetlennek találta a hazai állapotokat, hogy 1679-ben a pestis ürügye alatt hazaszökött Pozsonyból.

A bujdosók Bocskay, Bethlen és Rákóczy példájára ismét fegyveres erővel próbálták a nemzet szabadságát visszaszerezni. Szövetkeztek Apaffy erdélyi fejedelemmel s majd a törökkel és XIV. Lajos francia királlyal is. Vezérül az eszes és vitéz Thököly Imre grófot nyerték meg. 1678 óta már az ő zászlói alatt harcol-

¹ Gamauf II. 421. Dokum. II. 2. A. 125.

tak s a Felvidék városait egymásután foglalták el. Ausztriát tehát három felől, a bujdosó magyarok, a törökök és a franciák felől fenyegette veszedelem. Ez a szorult helyzet tette hajlandóvá az alkudozásra.

A király már 1678. Pozsonyba hívta össze a hozzá hű főurakat, de tanácsosa, Hocher mindnyájukat lázadónak mondta és inkább elkeserítette, mint sem hogy megnyerte volna. Az 1679. évi február havában pedig a király Sopronba küldte Szelepcsényi primást s Schwarzenberg és Nostitz minisztereket, hogy itt Szalay Pállal, Thököly biztosával tanácskozzanak. De a feltételek (az alkotmány teljes helyreállítása, nádorválasztás, vallásszabadság, jezsuiták száműzése stb.) olyanok voltak, amelyeket Lipót akkor még nem fogadott el.¹ A háború tehát tovább folyt és pedig a felkelőkre nézve mind több szerencsével. Thököly kiáltványt

Thököly Imre.

bocsátott ki: „A magyarok száz panasza a németek ellen.” És Lipótra nézve nem volt más kivezetőút, mint hogy országgyűléssel próbálja lecsillapítani az elégedetlen magyarokat. Nagy elhatározás volt ez, mert az osztrák politika kudarcat jelentette. A magyarok közt pedig nagy örömet keltett, mert tizenkilenc év (1662) óta nem volt országgyűlés.

A közös örömből csak a klérus vonta ki magát. Vakbuzgó-sága most is nagyobb, mint a hazafisága. Ők félték, hogy az ország képviselői számon kérik tőlök a sok jogtalanságot és kegyetlenséget (templomfoglalások, lelkészek száműzése, gályarabság stb.) s ismét szabadságot nyernek az „eretnekek”. Csináltak is a hangulatot az országgyűlés ellen, elbizakodottan és gú-

¹ Zsilinszky M. Vallásügyi tárgy. III. 403.

nyolódva szóltak róla. Sopronban Szent Mihály templomában predikálta egy jezsuita: „Sokat beszélnek az országgyűlésről, de én a nyakamat teszem rá, hogy nem lesz.” És a soproniak beszéde szerint Széchenyi György győri püspök mondotta: „De hiszem, míg egy plebánus él Magyarországon, soha gyűlést nem admittál.” Íme, így beleszerettek az abszolutizmusba, mely nekik kedvezett.¹

A fenyegető többszörös veszedelem az osztrák tanácsosok elienvetéseit is elnémította. Gubasóczy nyitrai püspök, kancellár s Stahrenberg és Hörwart osztrák miniszterek 1681. febr. 3. Pozsonyban Szelepcsényivel, Forgách Ádámmal és Esterházy Pállal már az országgyűlés megtartásának módjáról tanácskoztak. Legkellemetlenebb volt nekik, hogy az 1608. évi törvény szerint a protestánsok közül is két főurat kellett a nádorságra jelölni. Mily nagy volt azóta az idők változása! Protestáns nádor most szinte szentségtörésnek látszott. S bizony nehéz volt már jelöltet is találni. Főuraink a Ferdinándok és Lipót kedvéért elhagyták hitüket. A r. katolikusok Kollonics Lipótnak egy evang. atyjafiára, Kollonics Ulrikra gondoltak. Osztrosith Mátyást nem merték jelölni, mert erre minden protestáns rászavazott volna. A király tanácsosai még azt sem akarták megengedni, hogy a protestáns követek „eretnek” íródeákokat hozzanak magokkal.

Sopront a gyűlés helyéül csak azért választották, mivel Pozsony vidéke még nem volt teljesen tiszta a pestis maradványaitól. Az összehívás április 28-ikára történt s az országgyűlés céljál általánosságban csak az ország üdvére és fennmaradására tartozó ügyeket jelezték. A vármegyék és városok követeiket régi szokás szerint utasításokkal látták el, melyeknek két legfontosabb pontja volt a nádorválasztás és a vallásszabadság.

Sopron is méltóképen készült fogadni a vendégeit. A készülétek közben azonban egy botrányos hír sújtotta le az evangélikusokat. Szenczi Fekete István, volt kőszegi lelkész és dunántúli püspök, akit Bükön 1669. oly szép reményekkel választottak meg s aki 1673. őszén a pozsonyi rendkívüli törvényszék elől külföldre menekült, 1679. végén visszajött Magyarországra s előbb titokban Kőszegen tartózkodott, majd pedig Ostffy Miklós oltalma alá

¹ Serpilius János v. tanácsos és országgyűl. követ igen becses kézirata a lyc. könyvtárban (Eb. 1): Acta Diaetalia Comitiorum Soproniensium 1681. És hasonló című kézirat az orsz. levéltárban. Gamauf II. 423. Zsilinszky i. m. III. 408. és 406.

Asszonyfára menekült. Itt és a Rábaközben tanított, prédikált, sőt lelkészeket is avatott fel. Széchenyi győri püspök 1680. Rákosról huszárokat küldött a káplánjával Rábaközbe, hogy üzzék el a lelkészeket, de a rábaköziek megverték a káplánt és Fekete továbbra is Asszonyfán maradt. A király embereinek fenyegetésére a kemenesaljiak és rábaköziek fegyvert is fogtak, hogy Ostffyt és Feketét megvédjék. De augusztus havában 5000 főnyi sereg jött Győrből sugárágyukkal és Ostffynak asszonyfai várát porrá lőtték. Csányi soproni polgár jól ismerte és krónikába is jegyezte e dolgokat.¹

Fekete ismét külföldre akart menekülni, de a határon elfogták s Bécsbe vitték, hol félévet töltött fogságban („unter den pöller Thor“). A kerületben senki sem tudta, merre van. Végre azonban Pozsonyban tűnt fel. A szenvedések megtörték, az ígéretek megtántorították a gyenge embert. 1681. virágvasárnapján (márc. 30.) csúfosan megtagadta hitét a pozsonyi Szent Márton-templomban. Világi magyar ruhát öltött s muskatérosokkal kísérve egy bérkocsin (auf einem Landtgutschy Wagen) vitette őt Kollonics Pozsonyból Kőszegre. Utját bizonyára Sopronnak vette s a város is láthatta a szerencsétlen embert, mert Csányi részletesen írja le az esetet.² Kollonics spektakulumnak használta fel Feketét s hatni akart a botrányos esettel. A kőszegiektől is, mint a kamara elnöke, azt kívánta, hogy a közeli Szent György napján városbírónak fogadják el hitehagyott papjokat. Ez ugyan nem történt meg, de a városi tanácsba mégis be kellett fogadniok.

A szegényt, mely egyházunkat ezzel a méltatlan emberrel érte, a soproniak is érezték. De az ő gyarló, bűnös személyét nem azonosították az evangéliom ügyével. Csányi, az egyszerű soproni polgár is jól átlátta a nagy emberi gyarlóságot, amelynek Fekete áldozatul esett. „Ezen az emberen „— írja — látjuk példáját annak, hogy mily kész a lélek. Azt hirdette magáról, hogy az ő neve Stephanus (koszorú, korona), ezt tettel fogja bebizo-

¹ Tschány's Chronik 47. I. És a tanuvallatási könyv. Prot. Eht. Adattár III. 1.

² Gubasóczy nyitrai püspök és kancellár is, kit soproni szállásán Bartók János városbíró és követőarsa, Serpilus János üdvözölt a város nevében, szóba hozta Feketét s a városbíróval együtt dicsérte, hogy az igaz katolikus hitre tért. De Serpilus mint rebellist kárhóztatta őt, aki nem saját jószántából, hanem bécsi fogsága által kényszerítve s a karóba vonástól vagy más gyalázatos haláltól félve hagyta el igaz evang. hitét. És Serpilus még megjegyezte: Hic niger est hunc tu Romane caveto. Serpilus naplója 13. I.

nyítani és az evangeliomért ő is megköveztetni magát, miként István, az első vértanú. De a test erőtelen volt.¹

A sok külső megaláztatás után belső emberüktől is el kellett ezt a botrányt szenvedniök. És Fekete eléggé elvetemült volt arra, hogy időnként az országgyűlésre is ellátogatott Kőszegről Sopronba. Lehangelő volt e csúfos eset közvetlen az országgyűlés előtt, de hitükben egy pillanatra sem ingatta meg a soproniakat.

A követek elszállásolása nem csekély gondot okozott a városnak. Maga Serpilius bevallja, hogy igen szoros és kényelmetlen szállásuk volt a követeknek. Orbán István perszonális emiatt keményen ki is fakadt és más szállást kért. Dobner János András házáat engedték át tehát neki, mely a kancellárnak volt szánva; ezt pedig áthelyezték Sowitsch Ábrahám házába. Wittnyédy Pál és Szélessy Ádám volt az elszállásolással megbízva. Az udvari szállásmester (Quartiermeister) is már március 19-én megjelent Sopronban és házról-házra járva írta össze a szállásokat.² De egyébként a lakosság s különösen az evangélikusok örömmel és nagy várakozással vették az országgyűlés hírét. Követekül a r. katolikusok közül a műveltebb és szelidebb lelkű Bartók Jánost, az evangélikusok közül pedig Serpilius Jánost, a kiváló jogtudóst s helyettesekül Preiner Mátyás városbíró és Horváth Miklóst s a másik részről Nátl Gergelyt és Schlattner Zsigmond városi ügyészt választották meg.³ Bartók már június közepén elhalt s ezután Horváth Miklós helyettesítette. Instrukciót nemcsak a város adott a követeknek, hanem az evang. gyülekezet Serpilius Jánost külön utasítással is ellátta. Ebben megbízták 1. hogy tegye szóvá a kir. fiskussal 1674-ben kötött szerződésnek Pálffy kancellár által történt utólagos megváltoztatását. 2. Panaszolja fel a városnak 1672. évi súlyos megbírságolását, mely amiatt történt, hogy a tanácsba nem választottak r. katolikusokat, holott a szenátorságra alkalmas személyek nem is voltak közöttük. 3. A vallás ügyében a többi evang. rendekkel vállaljon közösséget. 4. Sopron és a hozzá tartozó falvak templomainak és iskoláinak elvételét, valamint a lelkészek és tanítók elűzését vétesse fel az evang. rendek többi sérelmei közé. 5. Kérjen elégtételt azért is, hogy kamarai

¹ Er hat sich hören lassen: er heist Steffanus . . . Aber das Fleisch ist zu schwach gewest. Tschány 50.

² Tschány 49. l. Serpilius naplója 5. és 7. l.

³ Vár. jkv. 1681. máj. 5. Gamauf II. 425.

megbizottak a törvényesen megválasztott tanácsbelieket a város régi jogainak ellenére letették.¹

A rendek április végére kezdtek gyülekezni Sopronba. Összesen 249 követ jelent meg s ezek közül csak 56 volt protestáns. Osztrosith Mátyás báró nem jelent meg. Tekintélyesebb protestáns követek voltak Zay András báró, Szirmay István sárosi, Gerhard György honti, Kecskés István szentgyörgyi, Serpilius János soproni (városi), Fodor János sopronmegyei, Torkos Jakab komáromi, Festetich Pál veszprémi (e kettő kálvinista). Révay Dániel özvegyét pedig Okolicsányi Pál képviselte. A beteges perszonális, Orbán István csak május 8-án, a szintén beteg Szelepcsényi primás, mint királyi helytartó és Esterházy Pál főispán pedig csak 18-án érkezett meg.² A rendek mindkettőnél sürgették a király lejövetelét. Szelepcsényi május 20-ikán délben egy szűk hálósobában az ágyban fekvé fogadta a rendeket. Ettől vették az értesítést, hogy öfelsége már harmadnap megérkezik.

Május 21-ikén tehát a perszonális gyűlésre hívta össze őket a városházára, melyet a soproniak ekkor nagy büszkeséggel az ország házának neveztek. Itt a tanácssteremben az ablak mellett levő főasztalon kívül hosszában még négy asztal volt beállítva, valamennyi új széles zöld remek posztóval bevonva s ezek mellett helyezkedtek el a rendek, akik most kizárólag csak a király fogadtatásának sorrendjét tárgyalták s úgy határoztak, hogy a határig, vagyis a Lajta vizéig menjen elébe küldöttség. A részletes programot pedig Draskovich Miklós gróf udvarmester hozta meg Bécsből.³

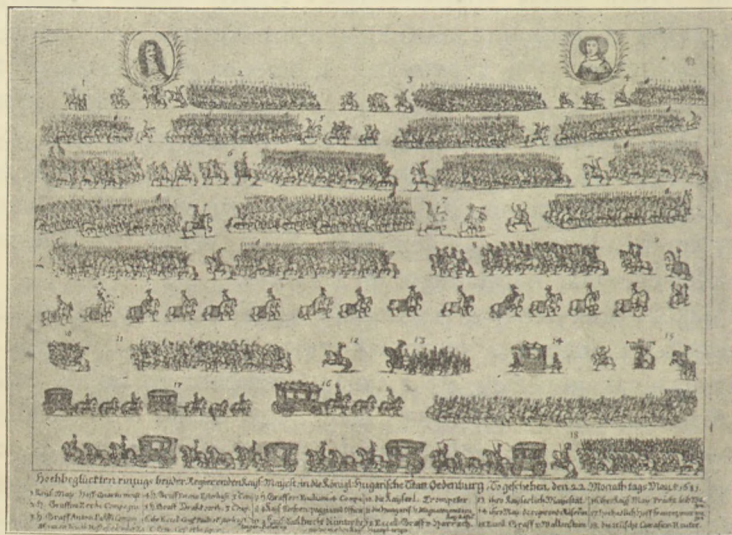
Május 22-én pünkösd előtt való csütörtökön a király és királyné Bécsűjhelyen át a Lajta vizéig jött, hol az országos küldöttség várakozott reá s Balogh Miklós novii püspök üdvözölte. Azután Nagymartonon és Somfalván át érkezett meg Sopron határába. Az itteni virágos réteken (in pratis vulgo Unterwiesen dictis) igazán

¹ Gamauf, II. 425. Dokum. II. 2. A. 130. c. d.

² Vasárnapon hintón 300 lovas által kísérve érkezett Szelepcsényi és Esterházy a város kapuja elé, ahonnan a lovasokat visszaküldték. Veres zászlóiknak egyik felén feszület volt, a másikon Magyarország cimere. Igen fényes kísérettel jött május 21-én Esterházy Ferenc pápai főkapitány és Batthyány Kristóf a fiával, Ádámmal. Ez utóbbiak katonai kíséretüket Harkán és Nyéken hagyták. Serpilius naplója 13. és 17. l. Lásd: Payr S. Diétai szállás Sopronban 1681.

³ Május 11-én oly ürüggyel nem tartottak gyűlést, hogy még nincsenek asztalok és székek a teremben. Sok követnek bizony állani kellett, nem volt ülőhelyük. Serpilius naplója 9. és 14. l. Zsilinszky M. i. m. III. 422.

fényes volt a fogadtatás. A főurak teljes díszben és ragyogó pompával vonultak ki a királyi pár elé. A réteken pompás sátrak voltak felállítva, melyek körül a dízsereg vitézei forgolódtak. Középen egy nagyobb elkerített és viaszos vászonnal bevont dízsátor ő felségeik számára volt fenntartva. Itt várták zene, trombita és dobszó mellett a királyt és kíséretét. A nagy örömben mintha elfeledték volna az elmúlt évek minden gyászos emlékét.

I. Lipót és a királyné bevonulása Sopronba 1868.

Délután három óra lehetett, mikor a király és királyné zöld színű szép „kised“ hintóban megérkezett s leszállva egyenesen a dízsátorba mentek. Itt a beteg Szelepcsényi helyett Széchenyi György püspök és kalocsai érsek üdvözölte a királyt, mint olyant, aki leányágon valóságos magyar, mivelhogy I. Ferdinánd II. Ulászló leányát Annát vette feleségül. Erre Lipót válaszolt. Azért jött el, úgymond, személyesen is a magyarok közé, hogy atyai jóindulatát ezzel is bebizonyítsa. Majd a király és királyné csókolásra nyújtotta kezét. Ekkor történt, hogy egy magyar közkatoná is oda furakodván a király kezét megfogta s csókolás helyett magyarosan jól megrázta. Serpillus naplója szerint a tolakodás oly nagy volt, hogy majdnem a királynét is eltaszították.¹

¹ Serpillus naplója 21. l. Az abaujmegyei követ naplója. Zsilinszky i. m. III. 422.

Szép festői jelenetek játszódtak le a soproni mezőn. Drágaköves, aranyos ruháikban (pellibus pardinis et lupinis more hungarorum de dorso pendentibus) a délceg magyar ifjak ősi fegyverzettel, történelmi nevezetességű zászlók alatt ott lovagoltak el mind a királyi pár előtt. S mikor az utolsó csapat is elvonult, a király is kíséretével lóra ült s a főurak között lovagolt a város felé. Utána hat fakó ló által vont narancsszínű hintón ült a királyné udvarhölgyeitől és lovagjaitól körülvéve. Legvégül jött azután a tekintélyes lovas és gyalogos katonaság, mintegy 2000 magyar és 3000 német. A király védelmére rendelték ki ennyi katonaságot, mert a német tanácsosok nem bíztak még a magyarokban.

Már esti kilenc óra volt, mire a király a bécsi vagy szélmalom-kapu elé ért. Itt a polgármester fogadta őfelségét a városi tanáccsal. Át akarta adni a város kulcsait, de a király nem fogadta el, hanem reájuk bízta, hogy továbbra is viseljék gondját a városnak. Az egész polgárság is fegyverben állott s a város bástyáiról ágyuk dörögtek. A bevonulás már fáklya- és lámpafény mellett történt. A menet a bécsi kaputól a piacon át a hátsó kapuhoz haladt (mert az előkapu felett a tornyot építették) s a Szent György-utcán át vonult a kolostor mellé, hol a király Nátl Lipót házában¹ vett szállást, az udvari személyzet pedig a szomszédos Ainfalt-, Esterházy- és egyéb házakban volt elszállásolva. Az egész főtéri utcásor a Sárkány-háztól a Fischer-házig bezárólag ő felsége számára volt lefoglalva. A vallásoslelkű Lipót még a késő esti órán is egyenesen a zárdai templomba vonult, hogy szerencsés megérkezéseért Istennek hálát adjon s csak azután tért szállására.²

A király bevonulásakor Pamer György soproni polgárnak, ki az előkapu tőszomszédságában lakott, éppen abban a percben született egy kis fia, mikor a menet az ablak alatt elhaladt. Barátai arra bátorították, hogy a királyt hívja meg keresztapának. A kérés annál merészebb volt, minthogy a gyermek „eretnekségben” született. De Lipót király azért elfogadta a keresztszülei tisztet s főudvarmestere által Serpilius János tanácsost, a soproniak követét kérte fel a helyettesítésre. Másnap május 23. volt a nevezetes keresztelő s a gyermeknek a szent keresztségben Lipót nevet adtak. Egy ismeretlen nevű poéta ezt az eseményt „Pueri

¹ A későbbi Viczay-gróf háza volt ez. Ainfalt háza pedig a mai megyeház helyén állott.

² Serpillus i. m. 20. Tschány i. m. 51. és 52.

Leopoldi Pameri Genesis" című latin versben énekelte meg. A soproni születésű dr. Lochner János András I. Lipótot soproni bevonulása alkalmából külön latin költeménnyel üdvözölte. (Bécs 1681.)¹

A pénteki napon pihent ő felsége, pünkösd szombatján azonban már a rendek hódolatát fogadta. Lakószobáinak szűk volta nem engedte, hogy az összes rendek eleibe járulhassanak, ami egy kis kedvetlenséget is szült közöttük. Maga az országgyűlés is szűkében volt a helyiségeknek. Gamauf szerint az alsó ház a ferenciek templomában gyűlésezett, a főrendek pedig a városházán tanácskoztak. De ebben tévedés van, mert Csányi és Petz krónikája valamint Serpilius naplója a városházát mondják következetesen országházának, a hátsó kapu melletti Artner-féle házat² pedig a pozsonyi példa szerint zöld háznak, mivel a főrendek ebben ülészttek. Esterházyt, az új nádort is itt a főrendek házában választották meg. Ez utóbbi volt tehát a főrendiház, melyről az abauji és gömöri követ is azt mondja, hogy szűk volt; az alsóház pedig a városházán tartá üléseit és ezt nevezték akkor országházának.

A királyi propozíciók a rendeknek nem tetszettek, mivel sem a nádorválasztásról, sem a vallásszabadságról nem volt szó bennük. De az előbbi elől már nem lehetett kitérni. Június 13-án Esterházy Pál grófot, a soproni főispánt majdnem egyhangúlag választották meg nádornak. Mellette gróf Erdődy Miklós horvát bán és protestáns részről gróf Kollonics Ulrik és b. Zay András voltak a jelöltek. Erdődy csak két s Kollonics egy szavazatot kapott, a többi mind Esterházyra esett. Petz krónikája szerint a grófok hangosan kiáltották: „Vivat Palatinus! Lang lebe Paul Esterházy!“ S azután nagy trombita és sipszóval kísérték el a hátsó kapu melletti Artner-házból a „várba“ (in die Burg), hol ő felsége lakott.³

A jezsuiták az új nádor tiszteletére a tanév végén⁴ egy „Christiana Fortitudo seu S. Pancratius Martyr“ című latin iskolai

¹ Gamauf II. 424. Dokum. II. 2. A. 130. b. 540. 1.

² Soproni szájhagyomány szerint is a Müller P. és Szent György-utca sarkán épült Caesar-féle házban volt volna 1681-ben az országgyűlés. Lásd: Petz 332. l. Tschány 58. l. Zsilinszky III. 431. Petz az Artner házat (talán akkori tulajdonosáról) Steiner Ábrahámné házának mondja.

³ A soproniak hiúsága a királyi szállását, vagyis Nátl Lipót házat nevezte így

⁴ Dum annuos studiorum labores condignis iterum praemiis (palatinus) Sopronii coronaret. A 4. rétű 4 leveles nyomtatvány Bécsben 1681. jelent meg. Egyetlen példánya a hallei magyar könyvtárban. Szabó K. Rmk. III. 3089.

drámát adták elő, amelynek programját nyomtatásban is kiadták. Esterházy László gróf, bécsi theologiai hallgató, az új nádor fia („neoelecti Hungariae palatini filius”) pedig a bécsi Szent István-templomban mondott beszédét (Arcanum feliciter imperandi consilium) adta ki ez alkalomból I. Lipótnak ajánlva „Anno qVo Leopoldo Imperante HVngariae Palatini Vs Soproni InstatVratVr”.¹

Az új nádornak első dolga volt, hogy Thökölyvel és a bujdosókkal vegye fel a tárgyalások fonalát. Ezek meghódolása a királynak is forró vágya lett volna. A bujdosók már május 7-én intéztek egy levelet az országgyűléshez, melyben az alkotmány teljes visszaállítását követelték s kijelentették: „A mi vallásunk, evangelica Religiónk nekünk mindenek felett legelső”. Thököly titkára, Izdenczy Márton május 19-én személyesen is eljött Sopronba. (Szállást az Ujteleki-utcában adtak neki). Szelepcsényire panaszkodott, hogy gyűlöli őt. Jun. 14-én adta át urának húsz pecsétetes levelét, mely a királyhoz és az országgyűléshez volt intézve. A feleletet erre 21-én kapta meg s még e napon e szavakkal bucsuzott el Sopronból: „Engedje az Ur Isten, hogy nagyságtokat és kegyelmeteket rövid nap urammal ő nagyságával együtt találhasuk és láthassuk kedves jó egészségben”. A követek egy része kétértelműnek vette e szavakat s titokban mosolygott.² De nem sikerült a kibékülés s Thököly az országgyűlés további tárgyalásaival sem volt megelégedve.

A protestáns követek addig semmiféle világi ügyet sem akartak tárgyalni, míg vallásszabadságukat vissza nem nyerik. A r. kath. többség pedig a religiót mellőzhető magánügynek nyilvánította. Végre is a király engedélyt adott, hogy írják össze sérelmeiket. E célból Gerhard György hontmegyei követ lakásán jöttek össze június 20-án. A bizottságban, mely kéréseiket Bécsujhelyre a királyhoz vitte, Gerhardon kívül Kollonics Ádám is benne volt.

Sérelmeik között felsorolják, hogy templomaikat és iskoláikat erőszakkal elfoglalták, némelyiket tövükből kiforgatták s ólakká vagy más profán célokra alakították át. Lelkészeiket és tanítóikat plebánusok, jezsuiták, tiszttartók és katonák vagyonuktól és hivataluktól megfosztották, elzárták, vasba verték és az országból kihurcolták; néhányat keresztvassal a falakhoz vagy a földhöz láncoltak s török rabszolgák módjára megbotoztak; másokat szám-

¹ Bécs 1681. 4. r. 8. lev. Szabó K. Rmk. III. 3091.

² Zsilinszky i. m. III. 435. Serpilius naplója 13. 14. 53. és 66. l.

üztek vagy vármunkára és gályarabságra hurcoltak, ami többeknek halálát okozta, egy pedig hármaskínpadra vonatott és elevenen megégettetett;¹ a többieket térítvények kizsárolásával mozdították el hivatalukból. Nemeseket és jobbágyokat bilincsekbe verve hurcoltak el a r. kath. templomokba s némelyiknek kifeszítették a száját, hogy az ostyát belekényszerítsék. Több végházban a tisztek ő felsége oltalomlevelének ellenére sem bocsátották be az evang. lelkészt. Szab. kir. városokban kamarai biztosok erőszakolták be a tisztviselőket, az evangélikusokat pedig kizárták a tanácsból. A mesterembereket csak vallásváltoztatás árán türik meg a céhekben. Vallási célokra szánt hagyományaikat elvették és más célokra fordították stb.

Mikor efféle nagy sérelmeiket Hoher kancellár, a r. kath. osztrák férfit elött elpanaszolták, ez azt felelte: „Bámultam volna türelmeteket, ha ennyi iszonyatosságot csak tíz napig türtetek volna el; de hogy tíz évig hurcoltátok azokat, türelmeteket csudálnom kell.“² Serpilius naplója szerint (70. l.) Hoher junius 24. mondta e szavakat: „Idpue jure merito fecissent (hogy ő felségéhez folyamodtak), multum enim esset, si decem saltem diebus Status Evangelicus has pressuras perpessus esset, ne dico decem annis“. A két forrás között tehát, amint látjuk, némi eltérés van.

A király a panaszos memorandumot kiadta a r. katolikusoknak s ezek hasonló feliratban még rettenetesebb sérelmeket halmoztak össze. Ez csak úgy sikerült nekik, hogy az adatokat nem békés időkből, hanem a Thököly felkelésével együttjáró háborús világból vették. Már pedig hogy háborúban mily szörnyűségeket követnek el a durva harcosok mind két részen, azt ki ne tudná.

A protestánsok összesen kilenc feliratot intéztek a királyhoz és az országgyűléshez. A sok folyamodást és könyörgést a király tanácsosai is már annyira megelégtették, hogy Schwarzenberg herceg Virgilius szavaival fogadta őket: „Sat prata bibere, claudite jam rivos.“ (Elég vizet ittak a rétek, zárjátok már el a patakokat. Zsilinszky III. 465.) Valóban csudálnunk kell öseinknek ezt a fáradhatlan, kitartó és rettenthetlen küzdelmét, amellyel ő felségét, a kir. tanácsosokat és magát az országgyűlést ostromolták. Diadaluk csak is ennek a szivós kitartásnak volt köszönhető.

Julius 8-án felvették a rendek az országos sérelmek közé Asszonyfa

¹ Száki János, az ekeli ref. lelkész lehetett ez. Prot. Szemle 1903. 442.

² Zsilinszky i. m. III. 444. és 447.

urának, Ostffy Miklósnak panaszát is, hogy a Rába vizén túl fekvő kastélyát a császári hadak azért dulták fel, mivel ott egy Fekete István nevű predikátort tartott magánál.¹ Erről a hálátlan hitehagyott ember, mikor úgy Kőszegről Sopronba az országgyűlésre fellátogatott, maga is beszélhelett volna. Ostffy javainak visszaszolgáltatását el is rendelte az országgyűlés s ehhez a mágnások is készséggel hozzájárultak. Aug. 19-én Wittnyédy Pál is, István fia, mint anyai örökséget, visszakövetelte azt a Szentgyörgyutcai házat, melyet a kir. fiskus kárpótlásul a soproni evang. gyülekezetnek adott. De kérését nem vették figyelembe. (Serpilius 138. l.) Jegyzékbe vették továbbá a prot. rendek Sopronnak és a hozzátartozó falvakkal sérelmeit is. Harmadik folyamodásukat a kir. válasszal együtt. (*Supplicatio Tertiaria Status Evangelici ... in Negotio Religionis Sempronii exhibita. Una cum Resolutione Caesarea*)² és egy emlékiratukat latin és német nyelven (*Copia Memorialis Hungarorum Anna Christi 1681. in Dieta Soproniensi*)³ nyomtatásban is kiadták.

Legtöbb bajt és késedelmet az országgyűlésen a vallási ügy okozott. Maga a király is sok jelét adta vallásos buzgóságának Sopronban is. Első útja a bevonulás estéjén a ferenciek templomába vitte. Negyednap volt pünkösd ünnepe, amikor is Szent Mihály templomába kocsizott nagy misére. Itt a saját udvari papja predikált, aki nyomtatásban is kiadta beszédét. Urnapján s az utána következő vasárnapon a királynéval együtt részt vett az urnapi körmenetben a belvárosban. Junius 3-án Rákosra kocsizott ki Széchenyi győri püspökhöz, 4-én Bánfalvára a pálos barátok templomába, 10-én Németkereszturra Esterházy nádor kastélyába.⁴

A különben is túlbuzgó uralkodóban nem csak Szelepcsényi és Széchenyi, a kipróbált eretnek-üldözők élesztették a tüzet, hanem Sopronban volt Buonvisi Ferenc pápai nuncius és a nagy Kollonics Lipót is.⁵ Loyola neve napján (Szent Ignác) július 31-én a soproni Szent György-templomban maga Kollonics predikált, aki különben inkább katona és pénzügy miniszter volt, mint theológus. Az ünnepi alkalom arra indította, hogy a jezsuitáknak keljen

¹ Zsilinszky III. 449. és Serpilius nap. 86. 90. 117. 123. 133. 146. Jul. 8-án került szóba: destructio castelli Ostffy ac direptio bonorum.

² Hely és év nélkül jelent meg. 4. r. 4. levél. Szabó K. Rmk. II. 1502.

³ Bécs 1681. 4. r. 7. lev. Szabó K. Rmk. III. 3090.

⁴ Tschány's Chronik 52. I. Lipót ekkor jun. 17-ig maradt Sopronban.

⁵ Szilágyi S. Magyar Nemzet Tört. VII. 356.

védelmére. „Ti lesztek a világ világossága — buzdítá hiveit — miként Loyola és az ő tanítványai, úgy küzdjétek ti is szent válásunk épségeért. És Loyola fiait mégis üldözik. A lutheránusok rosszabbak, mint az ördög, mert a törökkel szöveterkeztek ellenünk. Nem hisznek Máriában, akit pedig a mohammedánok is tisztelnek. Oh szűz Mária, Magyarország patronája, légy segítségül harcunkban, mert mi készek vagyunk inkább elpusztulni, mint sem hogy legcsekélyebbet is engedjünk ellenfeleinknek.“¹

Ezt a beszédet Serpilius is végig hallgatta több evang. követel együtt. Szerinte is Kollonics agyba-főbe (per longum et latum) dicsérte a loyolitákat, akiket nem áttallának némelyek az országból száműzni. Nem kimélte Luthert s az evangélikusokat sem. A lutheránusokat augsburgi kereskedőknek, a kálvinistákat pedig helvét parasztoknak nevezte. Fennen hirdette, hogy a katolikusok inkább javaikat és életüket veszítik el, mielőtt ezt a rendet az országból kiűzni engednék. Ilyen és ehhez hasonló beszédek — írja Serpilius — nemcsak az evangélikusok, hanem a katolikusok is kínos érzelmek közt hallgattak végig. E napon az ebéd után egy színjátékot is adattak elő a jezsuiták, amelynek címe volt: Higyj, de megnézd, kinek. (Fide, sed cui, vide; seu: Ludovicus tertius (sic!) Rex Hungariae afficto amico Oldorniro Cumaniae Principe inter ipsa amoris signa occisus).²

Míg a rendek együtt voltak, Kollonics a jezsuitákkal összefogva irodalmi téren is harcolt az evangélikusok ellen. Ebben az évben íratott (bizonyára a jezsuiták által) egy polemikus iratot ily címen: Augustana et Anti-Augustana Confessio. Das ist. t. Augspurgische Glaubens Bekantnusz und dero Gegenlehr. In zwey Theil abgetheilt. Ausz Befelch Ihro Hochgräfl. Gnaden Leopoldi von Kollonitsch. Az I. rész azt bizonyítja, hogy az Ágostai Hitvallás példányai eltérnek egymástól, miként ezt az őfelsége könyvtárszobájában levő kiadások mutatják. A II. rész pedig a Luther és Melanchthon életében és haláluk után a nevezett hitvallástól történt eltéréseket sorolja fel. Mindezt oly célból, hogy őfelsége többé (mivel nem is tartozik vele), ne tűrje meg az ágostai hitvallásúakat.³

¹ Maurer, Leop. Kollonitsch 121. l.

² Serpilius naplója. 116. l.

³ A mű Bécsben jelent meg 1681. 4-ed rétbén. Az I. r. 218. és a II. r. 159 lap. Szabó K. Rmk. II/1. 3094. Soproni lyc. könyvtár Ld. 192. Maurer, Kollonitsch 183. l.

Ugyancsak Kollonics 1681-ben Káldy György jezsuitának néhány predikációját is kiadta „Istennek szent akarattya“ címen. (Nagyszombat 1681. Szabó K. I. 1268). Sőt a Sopronban együttlevő r. katolikusok s ezek élén bizonyára Kollonics Bársony Györgynek „Veritas toti mundo declarata“ című (Kassa, 1671) hirhedt munkáját is a protestáns cáfolatokra adott felelettel együtt újra kiadták (Nagyszombat, 1681).¹ E munka miatt már a protestáns sérelmek tárgyalásakor is nagy vita volt az országgyűlésen. A protestánsokkal szemben Bellusich Lukács pozsonyi kanonok kelt annak védelmére. E vita adhatott okot a műnek újabb kiadására. Evvel is azt akarták bizonyítani, hogy öfelsége nem köteles megtérni a protestánsokat.²

Kollonics dolgait, aki osztrák tartománnyá akarta tenni Magyarországot, a r. katolikusok is megsokalták. Ő a magyar klérusnak sem volt jó barátja. Orbán István a r. kath. perszonális mondta Sopronban: „Úgy látom, hogy a klérus igen fogja a pártját Kollonics uramnak; okát nem tudhatom, miért, mert a magyar papi rendnek soha jóakarója nem volt s nem is lészen... Kollonics uram hamar elnyeri az esztergomi érsekséget s a püspökségeket nem magyaroknak, hanem olaszoknak konferáltatja. Amint most is vannak oly papok és püspökök a magyarországi klérus között, hogy Rómában az ablakok alatt kosarakkal hordozták a fűgét és úgy árulták és komplárkodtak. Trucz néked (dacol veled), klérus uram, aki a római pápának kocsisa vagy fullajtára volt. Némelyeknek Olaszországban feleségök, fiok, leányok vagyon s már most Magyarországbán hintóban járó pap urak; s amit itt kereskednek is, nem az ország hasznára fordítják, hanem Olaszországba küldik. Meglátja jövődöben a magyarországi klérus, Isten engem úgy segéljen, Kollonics uram alája fog nekie tojni.“³

Ha már a r. katolikusok is így vélekedtek róla, még több okuk volt őt gyűlölni a protestánsoknak. Mikor az utóbbiak orvoslást nem nyervén, már az országgyűlésre sem jártak el, Kollonics okt. 7-én a maga szállására hívatta a városi követeket s mint kamarai elnök így szólott hozzájuk: „Ismeretes, hogy a városok

¹ 8-ad réti 152. l. Szabó K. i. m. II. 1492. A címlap szerint: per catholicum antiquae religionis cath. studiosum Sopronio (1681) Tyrnaviam nuper missa (t. i. a könyv, vagy kézirat).

² Serpilius J. naplója 103. és 104. l.

³ A gömöri követ naplója, okt. 18. Zsilinszky i. m. III. 482.

mennyi jogtalanságot és elnyomatást szenvednek egyes főuraktól, így például Szatmár városa Károlyitól, Késmárk Thökölytől, Trencsén Illésházy gróftól, Pozsony és Bazin a Pálffyaktól, Kismarton Esterházytól és Kőszeg Széchytől. Ő felsége én reám bízta, hogy a városokat, mint az ő tulajdonait megvédelmezzem, azért én ezt mindenkor meg is tettem s ezután is éjjel-nappal készen állok segítségükre, ha egyébként engedelmesen alkalmazkodnak ő felsége kívánságához. De hallottam, hogy e napokban az akatholikus követek az ő vallásuknak magánügye miatt elmaradtak az országgyűlésről, holott jól tudom, hogy nem ilyen instrukciót kaptak s nem azért küldettek ide, hogy az akatholikus vallást védelmezzék, hanem hogy a városoknak jogait és szabadságait biztosítsák. A vallás pedig nem közügy, hanem magándolog, azért nem is az országgyűlés elé való. Egyebüktől ám védjék az akatholikusok vallásukat, majd a katholikusok is megvédik a magukét, akik között én mindig az első voltam és leszek és ellenezni fogom az akatholikusok vallását. Intlek azért benneteket, hogy az országgyűléstől ne maradjatok távol, mert ha ebből a városoknak kára lesz s emiatt katonai őrseget kell oda küldeni, mind ezt a makacs, távolmaradó követeken és azoknak örököseinek fogom kivásárolni. Erre én mindig fogok módot találni és ne véljétek, hogy ezek hiábavaló fenyegetések.”

Kollonics e szavaira Ebeczky Tamás zólyomi követ felelt: „Mi, akik néhányan itt megjelentünk, nem vagyunk még az egész evangélikus státus, azért nem is felelhetünk Excellenciádnak semmit.” Kollonics ezt hallva haraggal szakítá félbe: „Soha sem voltatok, nem is vagytok s nem is lesztek ti akatholikus státus.” S Ebeczky ama szavaira, hogy tudják, mi az instrukciójuk, Kollonics ismét haraggal felelé: „Én is tudom, mi az enyém.” S azután hirtelen félbeszakítá beszédét: „Hallottátok mit mondtam!” Erre a követek eltávoztak.¹

Kollonics ezután még december 17-én a főrendek házában is szólásra állott fel és ünnepélyesen protestált a városi követek elmaradása ellen. Ha valami kár, úgymond, vagy katonai beszállásolás éri e makacsság miatt a városokat, az a távolmaradó követek hibájából fog történni, azért jobban gondolják meg a dolgot. De a protestánsok e szavaktól sem ijedtek meg s továbbra sem jártak be az országgyűlésre.

¹ Serpilius J. naplója 204—206. l.

Kollonics dolgait már a r. katolikusok is megsokaiták. Ellene irányult a rendeknek az a követelése, hogy a kamara elnöke ne egyházi, hanem világi ember legyen. Maga Orbán István perszonális is már e szavakra fakadt: „Eb, kutya az a követ, aki énvelem egyet nem ért amotiójában.” Kollonics viszont Orbánt fenyegette meg a hivatalvesztéssel. November 14-én került szóba az országgyűlésen is a két férfiúnak ez a viszálya. Végre is a rendek kívánsága teljesedett, javaslatuk belekerült az ország törvényei közé. Kollonicsnak meg kellett válnia a kamarai elnökségtől, de I. Lipót csak 1684. bocsátá el ezt a kedves szolgáját. A vallási békének is ő volt a legnagyobb akadálya. A törvényben is Kollonics műve volt a veszedelmes hozzáttétel: „Salvo jure dominorum terrestrium.”¹

Kollonicshoz hasonló vakbuzgó pap több is volt az országgyűlésen. Ezek ellen fakadt ki az okt. 10-iki gyűlésen Orbán István perszonális: „Úgy látom, hogy minden Diaetalis tractatusban egyedül a Clerus tészén remorát, azért én csak felkelek és szállásomra megyek, minthogy anélkül is beteg vagyok, és ha ennek az Ország Gyűlésének rupturája következik, senkire csak a Clerusra fogjuk vetni. Isten engem úgy segéljen! És látom, ha minékünk mindnyájunknak Országostúl egy kalán vízbe el kellene veszni és a Clerus megsegíthetne, inkább oda hagyna veszni, hogy sem periculombúl kisegítene.”²

A főpapok közül csak az egy Sinelli Imre bécsi püspök iránt voltak a protestánsok jobb bizodalommal. Gróf Caplirs Zdenko osztrák császári tanácsos is őt ajánlotta nekik. Ámbár püspök, úgy mond, de mégis igen jóindulatunak fogják tapasztalni az evangélikusok iránt. Igaz, hogy Gerhard György honti követ róla is azt mondta: „Soha papnak nem hiszek, hogy ő az Religió dolgát pronoveálja, mert papi hiti ellen volna.” És úgy látszik, neki volt igaza, de Sinelli legalább jóindulatot mutatott. Jellemző már az maga is, hogy a magyar országgyűlésen a bécsi püspök szerepel mint tanácsadó és közvetítő. A soproniak nagy örömmel és tisztelettel fogadták itteni szállásán. Május 27-én Serpilius János és Bartók János, a két soproni követ jelentette be nála magát, hogy városuk nevében akarnak tisztelegni. Ekkor üzenté azonban Preiner polgármester, hogy Preining János és Metzger János már úgy is üdvözölték. De mivel a bejelentés már meg-

¹ Serpilius J. naplója 573. 237. és 280 l.

² Serpilius J. naplója 213.

történt és nem léphettek vissza, más fordulatot adtak tehát a tisztelgésnek. Amazok németek voltak, ők tehát a soproni magyarok és a magyar nemzet nevében üdvözölték a püspököt. Imre püspök igen kegyesen fogadta őket is. „Amiben édes hazámnak — úgy-mond — és különösen Sopron városának szolgálhatok, csekély tehetségem szerint meg fogom mutatni, hogy hű fia vagyok hazámnak és minden erőmmel arra törekszem, hogy Magyarországon a béke és nyugalom helyreállíttassék.”¹

Sinelli ugyanis komáromi születésű volt, miként Kollonics. Komáromban zárdát is építtetett a kapucinusoknak. Ő maga is ennek a szerzetnek volt tagja. Ausztriában igen sok lutheránust áttérített. I. Lipót ezért kedvelte meg, 1680. bécsi püspöknek nevezte ki s Auersperg és Lobkowitz bukása után ő volt a legbizalmasabb tanácsosa.² Más főpapok is, például Gubasóczy János nyitrai püspök és kancellár, mutattak némi jóindulatot az evangélikusok iránt. Gubasóczy Serpiliust is meghívta magához ebédre, de itt a sok főpap és Preiner Mátyás soproni polgármester oly sok csipkedő megjegyzést tettek, hogy Serpilius csak nehezen hallgathatta el s helyenként nem is maradt adós a felelettel. Serpilius viszont gróf Wallenstein Miksa császári kamarást hívta meg házához vendégül más előkelőségekkel. És Wallenstein mondta ez alkalommal, hogy Volkra gróf kamarai alelnöknek nem volt arra nézve felhatalmazása, hogy Sopronban az evang. tisztviselőket elmozdítsa hivatalukból; sőt e miatt őt meg is dorgálták Bécsben, de letagadta, amit tett.³

A protestáns követek Gerhard György szállásán és Sowitsch Ábrahám kisutcai pajtájában külön összejöveteleket is tartottak. Erélyes fellépésükkel a helybeli gyülekezetnek is tettek szolgálatot. Egy alkalommal a r. kath. polgármesternek túlbuzgósága nagyon is felháborította a rendeket. A király bevonulásakor ugyanis a régi hirdetményeket, melyek a vidéki evangélikusokat kitiltották a városból, leszedték a kapukról. Julius 2-án azonban Preiner polgármester a régi rendeletet újból kifüggesztette, melyre az iródeák hibájából az e napi új dátum került. Az evang. rendek ezen felettébb felháborodtak, Szirmay és Kecskés követek Nostitz

¹ U. o. 120. 176. és 29. l. Probst J. bécsi udv. titkár szerint is Sinellit, mint magyar születésűt békéltetőnek hozták ide. *Comitiologia Hungarica Sempronien-sis.* 34. l.

² Maurer, Leop. Kollonitsch 92. 94. 195, l.

³ Serpilius J. naplója 27. és 28. l.

gróftól és Esterházy nádortól kértek elégtételt a felháborító dologért, mely sérti az egész evang. státust és elejét veszi minden jó reménységnek. Erélyes felszólalásuknak lett is annyi eredménye, hogy jul. 5-én d. u. 1 órakor maga a nádor tépette le a gyűlöletes hirdetőményeket. E naptól kezdve azután a vidékiek is bejárhattak istentiszteletre Sopronba. A király emberei azzal mentették a polgármestert, hogy a kir. kamara által kiadott rendelet még 1680-ban kelt s most Bartók városbírónak halála után nem tudni, miként került ismét a város kapuira.¹

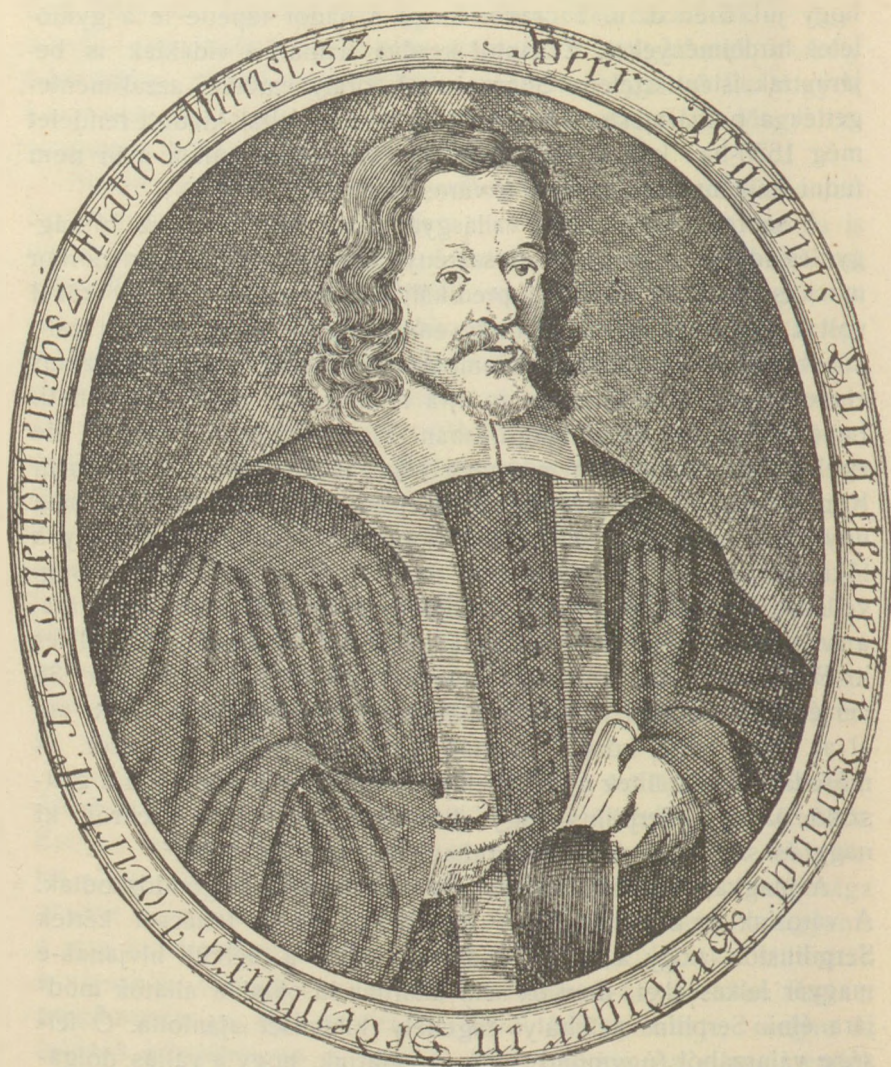
A soproniaknak előbbi vallásgyakorlata különben az országgyűlés idején is megvolt. A szerény imaházban a Schubert-portán most is Barth és Sowitsch predikált német nyelven. Elég közel voltak az ország házához, hogy ennek tagjai ily tekintélyes szab. kir. városban az alacsony fatemplomban lássák a protestantizmus elnyomatását. Kollonics ezt is újra felperzselte volna, ha teheti. Lang Mátyás az Eggenberg-házban őrizte úrnőjének tetemeit, de egyházi cselekvényt ott már nem végezhetett. Június 27-én Barth Konrádnak volt egy nevezetes temetése. Előző napon halt meg ugyanis a nagy tiszteletben álló Franchich Ádám, a Batthyányak főkapitánya, aki vakbuzgó urai mellett is megtarthatta evang. vallását. Reggeli hét órakor kísérték ki Batthyány Ádám és udvara, a követek és nagy népsokaság a külvárosi Potschi-kapun túl és itt Barth rövid, de igen ékes beszédet mondott II. Sám. 3. r. 38 versét vevén alapul: „Nem tudjátok-e, hogy fejedelem esett ma el az Izrael népe közül.“ Azután kocsira tették a koporsót. A második kocsin ültek a testvérek és rokonok, a harmadikon a gyászoló özvegy. Serpilius nagy dicsérettel szólt Franchichről, ki nagy és szerencsés volt háboruban, békében egyaránt.²

A magyar követek magyar istentiszteletről is gondoskodtak. A városiak és abaujmegyeiek már május 10-én tanácsot kértek Serpiliustól, hogy a király tudtával, vagy a nélkül hívjanak-e magyar lelkészeket, mert ők sem akarnak itt oktalan állatok módjára élni. Serpilius a királyi engedély kikérését ajánlotta. Ő felcsége válaszából, úgymond, előre meglátjuk, hogy a vallás dolgában milyen eredményt várhatunk az országgyűléstől. Esterházy nádor június 30-án közölte velük, hogy ő felsége megadta az engedélyt s úgy az ágostai, mint a helvét hitvallásúak hívhatnak

¹ Bartók temetése június 19. volt délelőtt. E miatt csak 11 órakor kezdődött az országgyűlés. Serpilius 57. 79. 83. Tschány 53. Zsilinszky i. m. III. 448.

² Serpilius naplója 72. l. — U. o. 75. 77. 82. 83. és 101. l.

magyar lelkészt. Ensel János, volt meszeni lelkész, Wittnyédnek egykori alumnusa, már Sopronban is volt s július 1-én tartotta Sowitsch Ábrahám kisutcai majorjában az első reggeli könyörgést

Lang Mátyás soproni lelkész nagyobb arcképe.

a pajtában, másnap pedig az első predikációt. Az evang. követek teljes számmal jelentek meg s ez a pajta volt később is a rendes tanácskozási helyük. A reformátusok pedig Csuzi Cseh Jakab volt komáromi lelkészt, aki gályarabságából visszatérve 1680. Kocson tartózkodott, hívták meg országgyűlési papjuknak. Julius 6-án

érkezett meg Sopronba s másnap tartotta az első istentiszteletet szintén a kis Potschi-utcában özvegy Steiner Ábrahámné házában. A lelkészek eltartásáról és fizetéséről magok a rendek gondoskodtak.

Többször lejött Bécsből Sopronba a buzgó németalföldi követ, Bruyninx Hamel Gellért is, ki nagy jóakarattal volt a magyarok iránt. Serpiliusszal s a többi követekkel többször tanácskozott és a két pártot kölcsönös engedelkenységgel igyekezett egymással kibékíteni.¹

A hosszú és fárasztó országgyűlési tárgyalásokat időnként nagyobb ünnepélyek és egyéb vigalmak szakították meg, ahol poharazás közben az egyébként gyűlölködő pártok is közelebb férkőztek egymáshoz. A királyi bevonuláson és a nádorválasztáson kívül különösen I. Lipót nevenapja és a királyné megkoronázása adott alkalmat nagyobb szabású ünnepélyekre.

A királyi pár a megnyitó ünnepélyek után június 17-én hagyta el ismét Sopront. Az ujteleki kapun vonultak ki és Nagymartonon át, ahol megebedeltek, Bécsujhelyre távoztak. Másodszor augusztus 18-án jöttek ismét Sopronba. Most Kismartont ejtették utba és Esterházy kastélyában ebédeltek, ahol ágyuszóval és nagy hódolattal fogadták őket. A protestánsok, akik aug. 27-ike óta már nem is akartak az országgyűlésen részt venni, több kérvényt és emlékiratot nyújtottak át ő felségének. Szept. 8-án Bánfalvára kocsizott ki ismét a király vesperára. Másnap a Tiefenweg nevű dülöben vadászott fogolyra s a szőlőpásztornak, aki érett szőlőfürtöket vitt elibe, egy aranyat adott. Majd a téglavető (Ziegl Stadl) felé vadászott madarakra hurokkal és Nötting gróf fővadász az itt segédkező polgárok számára 50 aranyat fizetett Taschner János kezébe. Szept. 17-ig azután Ebersdorfon volt a király vadászaton.²

Október 1-én ismét Sopronban volt a király és szállásának ablakából nézte végig a Montecuccoli ezredéből való 1000 vasaskatonának elvonulását, akiknek Thököly hadai ellen a Dunán átkelve kellett sietniök a Vág völgyébe. A katonaság a hátulsókapun át jött be városba s a Kolostor-utcán át vonult a király lakása elé. (Csányi 54.)

Terézia napján, október 15-én Pálffy János gróf, a pozsonyi főispán rendezett fényes táncvigalmat a városházán. Okt. 14-én Orbán István a beteg perszonális jelenté az országgyűlés előtt,

¹ Serpilus naplója 24. 26. 88. 91. 93. 182. 185. Zsilinszky i. m. III. 460.

² Tschány i. m. 52. 55. Serpilus i. m. 137. 182. Zsilinszky i. m. III. 472.

hogy Pálffy lakomát s utána udvarnépével s más előkelő hölgyeknek részvételével táncvigalmat akarván tartani, e célra a gyűlés-teremnek átengedését kéri. A rendek ellene voltak, azt mondván, nem táncolásnak, hanem tanácskozásnak háza ez s nem is lehetne az asztalokat kihordani anélkül, hogy el ne törjenek. De Esterházy nádor, aki maga is barátja volt a zenének és táncnak, mégis megadta az engedélyt s a városháza nagy termét fényesen fel-diszítették. Másnap országgyűlést sem lehetett tartani, mivel a teremből előbb a szönyegeket kellett eltávolítani és az asztalokat behordani és felállítani. (Serpilius 223. 225.)

Még nagyobb multság volt nov. 15-én, a király neve napján. Ehhez nagy volt a készüllet. A város tornyát, mely 1676-ban szintén leégett, újjá építették s a nagy munkával most készültek el. Szeptember 16-án déli egy órakor tették fel reá a csúcsgombot és a kétfejű sast, mely II. Ferdinánd ajándékából 1622. óta van benne a város címerében (Lásd fentebb a 86. és 278. lapon). A névnap előestéjén nov. 14-én pedig nagy kíváncsisággal várta a lakosság, hogy az új óra mikor fog először egyet ütni. Éjjeli egy órakor azután az első óraütést is I. Lipótra vonatkoztatták s már ekkor éjjel is szép zene volt hallható a torony erkélyéről. (Csányi 56. 57.)

Reggel hét órakor az evang. imaházban Barth Konrád mondott hálaadó imádságot és beszédet. „Ami eddig még soha sem történt” — jegyzi meg Petz a krónikájában. (334. l.) Barth ezt a beszédét „Kaiserliches Band” címen (Regensburg 1681) nyomtatásban is kiadta.¹

A nagy misét Szelepcsényi primás mondotta kilenc más püspök segédkezésével. Templomból visszajövet az országgyűlés két háza tisztelgett a király szállásán. A primás mondta ismét az üdvözlő beszédet, melyet ő felsége vidám arckifejezéssel hallgatott meg. Eközben érkezett az ebéd ideje is. S midőn ő felsége már az asztalnál ült, a szállása előtt való fötérre két csapatban jöttek a zenészek. Az egyik felől magyar trombitások, akik e célra készített dobogón állottak, másfelől pedig magyar siposok és tárogatófuvók, akik egy félóraig futták hangszereiket. Azután egy csapat

¹ Kaiserliches Band, Ihro K. K. Mayestät auf dero Nahmenstag, so sie 1681. den 15. November bey währendem Landtag zu Oedenburg begangen haben, präsentirt von der evang. Gemeinde daselbst, vermittelst einer Predigt. Regensburg 1681. 4. r. 50. l. Haynóczi, Miscell. Germ. XII. köt. egy ívrétü 30 lapos kiadást említ.

hegedűs jött, akik magyar módra igen szépen játszottak vonós hangszereiken. (Violisten, welche nach ungarischer Art trefflich strichen.) Hasonlóképen az új torony erkélyéről is a toronyőrök trombitáikat és kürtjeiket harsogtatták. És mikor ő felsége először üritett poharat, a város összes bástyáin elsütötték az ágyukat. Este pedig az udvarhölgyek ballettáncot is jártak. És így ez a nap nagy vigalmak közt telt el.¹

Ő felségeik még ötödfél hétig maradtak itt, mely idő alatt a koronázás is megtörtént. A koronát Erdődy és Zichy koronaőrök hozták át Pozsonyból Sopronba a szokott nagy ünnepélyességgel. Egy vörös bársonnyal bevont és hat ló által vont hintó közepén volt a szekrény elhelyezve, melybe a koronát s egyéb kir. jelvényeket helyezték. A menet a Szent Mihály-kapun át jött be a városba. A katonaságon kívül a polgárság is fegyverben állott. Ez utóbbiak sorfalat állottak a Szent Mihály-kaputól a hátulsó kapuig. A koronát a Kolostor-utcán át vitték ő felségeik szállása felé s azután a városházán helyezték el. Ő felségeik az ablakból nézték végig a menetet. Esterházy nádor másnap a városháza nagytermének ablakából mutatta meg a népnek is a koronát, kardot és Szent István palástját. (Csányi 56.)

A koronázási szertartást dec. 9. a ferenciek templomában Szelepcsényi primás végezte. A megkoronázandó királyné, Eleonora pfalz-neuburgi hercegnő, I. Lipótnak már harmadik felesége volt.² Az olajjal való megkenés után a királyné a sekrestyébe ment ki, hol az olajat róla felszárogatták. A koronázás ideje alatt a város kapui be voltak zárva s a főtér muskatérosokkal volt megrakva, akik díszlövésre háromszor sütötték el fegyvereiket. S a bástyákról is az ágyuk dörögtek. A fényes szertartást, melyen a nádor neje és sok magyar főrangú hölgy is résztvett, ismét gazdag vendégség követte a városházán és az úgynevezett zöld házban. Ez utóbbi helyen Csányi feljegyzése szerint most a városok követei ebédeltek. A felszolgálásnál 150 fiatal soproni polgár is segédkezett. A koronát dec. 13-án azután ismét a két koronaőr vitte vissza fényes kísérettel Pozsonyba. (Csányi 58. Serp. 260.)

¹ Serpillus 240. lap. Das verwirrte Königr. Ungarn 305. lap. Petz krónikája: Während Ihre Maj. bei der Tafel waren, hat man auf dem Stadthurm gemusicirt und geblasen und haben der ungarischen Grafen ihre Trompeter müssen blasen und schallmeyen. 334. l.

² Külső szépségével a királyi pár, amint arcképükről is következtetni lehet, nem igen ragadta el a soproniakat. Kern Tóbiás volt tanító legalább igen csúfos megjegyzéssel szólott a király ajakáról, de meg is lakolt érte. Tschány 96. l.

A lakomákon uralkodott lelkes hangulattal azonban meglehetősen ellentétben állottak az országgyűlésen támadt szenvedélyes viták. A protestánsok az 1608. és 1647. évi törvények alapján teljes vallásszabadságot követeltek s mivel ezt nem kapták meg, többé a gyűléseken sem vettek részt. Emiatt nemcsak a nádornak, hanem a királynak neheztelését is magukra vonták. És hogy a király és tanácsosok végre is engedékenyebbek lettek, annak két nagy oka volt, amint arról a soproni polgárság is nyomban tudomást vett s amint ezt Csányi a krónikájában is feljegyezte.

Szeptember havában ugyanis lesújtó hírek érkeztek Sopronba. A polgárok beszélték, hogy Szatmár, Kálló és Böszörmény már Thököly kezében van. És igaz is volt, hogy Thököly az erdélyi fejedelem és a török seregeivel erősödve már Debrecen felé vonult. Szeptember 29-én pedig XIV. Lajos francia király, ki csak három évvel előbb kötötte meg Lipóttal a nymwegeni békét, elfoglalta Strassburgot.¹ Ezek a tények hatottak és meglágyították a király szívét.

Lipót végre belátta, hogy a vallás dolgában többé nem vezetheti magát Kollonics által. Schwarzenbergnek már szept. 22. megírta ezt. „Eddig — úgymond — mindig Kollonics és Hoffmann volt jelen az ilyen tanácskozásokban, de jövőre ezek zárassanak ki.”² Csakis így történhetett, hogy a király nov. 9-én egy oly leiratot adott ki, amely ellen Kollonics a végsőig akart küzdeni. Kollonics még nov. 1-én is magához hivatván a r. kath. követeket, rá akarta őket beszélni, hogy 1. az evangélikusok kívánságát semmiképp se teljesítsék, mert őfelsége egy templomot sem fog nekik adni; 2. az ő elmozdításán se dolgozzanak együtt az evangélikusokkal, hanem inkább segítsék, hogy a kamarai elnökségben továbbra is megmaradhasson; 3. a kamarák jurisdictiója a városi tisztségek osztogatásában maradjon meg ezután is.³

De hiába volt az erőszakos papnak minden mesterkedése. Mint valamely hideg zuhany érte őt Lipótnak november 9-iki leirata, mely nagyjában mindazt magában foglalja, amit később az országgyűlés törvényerőre emelt: a bécsi béke megerősítését, a vallásgyakorlat biztosítását, az artikuláris helyeket stb. A leirat tartalmát a r. katolikusok sokallták, az evangélikusok keveselték.

¹ Tschány 55. 56. Zsilinszky III. 471. 474.

² Maurer J. Leop. Kollonitsch 124. I. Szilágyi S. M. N. Tört. VII. 355.

³ Serpilus nap. 235. Gömöri követ nap. Zsilinszky i. m. III. 486.

Az elégedetlenség mindkét részen oly nagy volt, hogy már a királyné megkoronázásához sem akartak hozzájárulni. December 8-án, a koronázás előtti napon újabb kérvényt adtak be a protestánsok s ebben megyénként részletesen is felsorolják sérelmeiket. Ebben panaszolják fel Lépesfalva, Ágfalva, Bánfalva, Harka, Medgyes és Sopron templomainak elvételét is.¹ De ennek sem lett nagyobb hatása. Orbán perszonális maga fakadt ki, hogy a király mennyire alatta áll tanácsosai befolyásának. „Tegnap is — írja — Palatinus uram vitte Érsekhez, onnét Hocherhez, úgy furják-faragják az ő felsége Resolútióit.”² Valóban bámulnunk kell az evang. követek szívós kitartását, miként írták egyik kérvényt a másik után, miként zörgettek és könyörögtek egyik audiencia után a másikon. Hajnali öt órakor már könyörgésre gyülekeztek s utána ott az imaházul szolgáló pajtában tanácskoztak és sokszor esti, sőt éjjeli órában is újra összegyülekeztek.

Az ország házából a protestánsok kivonulván, a vallásügyi törvényeket is csak a r. kath. többség szavazta meg. Így készült az 1681. évi 25-ik törvénycikk, mely szerint a vallásszabadság a bécsi béke és az 1608. évi koronázás előtti I. t.-c. alapján biztosítottatik, de a földesuri jogok épségben tartásával (salvo tamen jure dominorum terrestrium).³ A száműzött vagy reverzálissal lemondásra kötelezett predikátorok és tanítók visszatérhetnek s térítvényeik megsemmisítettén újra hivatalba léphetnek. Vallásának szabad gyakorlatában ezután az országnak egy lakóját sem háborgatják s az ágostai és helvét hitvallásúakat vallásukkal ellenkező szertartásokra nem kényszerítik.

A 26-ik törvénycikk szerint pedig az ágostai és helvét hitvallásúak által épített templomok, ha kath. szertartás szerint eddig fel nem szenteltettek, nekik visszaadtnak, más helyeken pedig templomok, iskolák és paplakok építésére alkalmas helyek jelöltetnek ki számukra. Az ország észak-nyugóti részében 11 vármegyében 2—2 templomot a kijelölt (artikuláris) községekben épít-

¹ Zsilinszky III. 487. és 497.

² Gömöri követ naplója dec. 22-ről. Zsilinszky III. 510.

³ Ez a veszedelmes hozzáttétel Kollonics műve volt, mint Serpilius naplója (dec. 23) bizonyítja: Dominus Leop. Kollonich festinanter irruendo in hospitium Dni Palatini, eum disponere volens, ut iu Decretum Suae Mattis extradandum haec clausula inseratur: Salvo Jure Dominorum Terrestrium. Palatino quaerente utrum ipse praeterea nihil haberet ad dicendum, respondit: Nihil. Et sic vicissim festinanter discessit. 280. l.

hetnek, más 19 felsorolt megyében (Zala, Veszprém, Győr, Komárom stb.) pedig a már használatba vett és tényleg birt templomokat megtarthatják. Tizenhat véghelyen s a felsorolt szab. kir. és bányavárosokban szintén építhetnek templomot. Egyházi adót a protestánsok csak saját lelkészeiknek fizetnek. A főurak és nemesek váraikban és kastélyaikban imaházat és kápolnát szabadon építhetnek. A templomfoglalók és vallásháborítók bűnhődni fognak. Vallási sérelmeikkel az országgyűlés elé folyamodhatnak. Sopron városáról külön kimondja a törvény, hogy maradjon annak a válásnak birtokában és gyakorlatában, amelyet most követ és abban meg ne zavarassék.¹ A 60-ik t.-cikkben pedig Ruszt is felvételre a szab. kir. városok sorába. Mikor ezt az ügyet dec. 28-án tárgyalták, Talián István Sopronmegye nevében ellene mondott a javaslatnak, Fodor János az evang. sopronmegyei követ ellenben úgy nyilatkozott, hogy neki nem adtak instrukciót az ellenmondásra.²

A két vallásügyi törvénycikkely így tehát csak kevéssel foglal magában többet (lelkészek visszatérése, reverzálisok érvénytelensége, országgyűlés elé való folyamodás joga), mint a november 9-iki királyi leirat. A gyászos évtizedhez képest az új törvény ugyan kedvezményeket is foglal magában, de mi volt ez a teljes vallásszabadságot biztosító 1608. és 1647. évi törvényekhez képest. Templomaikat, iskoláikat nem kapták vissza, az egyik pontban kimondott vallásszabadságot pedig a többi pont megnyírálja stb.

Az evang. rendek korábbi protestációjukat azért továbbra is fenntartották s dec. 30-án ünnepélyes formában terjesztették ezt a nádor és kir. személynek elé. Ebben kijelentik, hogy a r. kath. klérus (illetőleg Kollonics) által veszélyes záradékkal megtoldott törvényt nem fogadhatják el, mert ily formában azt az evang. egyház elnyomására szerkesztették; és bár ő felsége iránt jobbggyűlésen hűséggel viseltetnek, de ők ezentúl is a vallásukat illető régebbi törvényekhez és hitlevelekhez ragaszkodnak s azoktól eltérni nem fognak.³ Sérelmeiknek jegyzékét pedig, mivel az országgyűlésen érdemileg nem tárgyalták, latin nyelven külön adták ki nyomta-

¹ Civitas porro Soproniensis maneat in possessione et exercitio religionis, quam modo profitetur, nec in hoc turbetur. Acta Comititalia et Articuli 1681. 27. lap.

² Articuli 46. 1. Serpilius napl. 287. 1.

³ Hist. Dipl. 223. 1. Zsillinszky i. m. III. 515.

tásban „Gravamina Evangelicorum“ címen, melyet „Das verwirrte Ungerland“ című munka is bő kivonatban közöl német nyelven.¹

I. Lipót király már dec. 30-án megadta az új törvényekhez a szentesítést is. S ezzel a nevezetes országgyűlést berekesztette. Sopront még e napon a délelőtti órákban elhagyta. Kismarton felé utazott, ahol Esterházy vendége volt s csak másnap folytatta útját Bécs felé. (Csányi 59.)

Befejezésül meg kell még emlékeznünk arról a kis házi perpatvarról is, melyet a protestáns követek kivonulása miatt Preiner Máttyás r. kath. polgármester indított a városi tanácsban. Ez ugyanis, valószínűleg felsőbb sugalmazásra azt akarta, hogy legalább a soproni követek ne tiltakozzanak, és ne maradjanak távol az országgyűléstől. Dec. 20-án azért összehívta a tanácsot s felvetette a kérdést: vajjon nem volna-e jó a követeknek (Serpilius Jánosnak és Horváth Miklósnak) új utasítást adni oly értelemben, hogy mind két követ (tehát az evang. Serpilius is) vegyen részt a törvénycikkelyek szerkesztésében? Ő mint polgármester, úgy mond, nem avatkozik bele a vallás dolgába, valamint az evangélikusok sem fognak a katolikusokért síkra szállani. Hivatkozott Preiner Esterházy nádorra is, aki megfenyegette a kassai követeket, hogy ne neki, hanem maguknak tulajdonítsák, ha távolmaradásukból veszedelem fog rájuk háramolni. És Kollonics szavait is idézte, aki azt mondta, hogy ha ebből a protestálásból baj és kár éri a szab. kir. városokat, ő ezért az evangélikusokat teszi felelősekké.

A polgármesternek az evangélikusok részéről Unger Mihály, a volt gimnáziumi igazgató, mint külső tanácsbeli felelt meg. A város, ugymond, annak idején jól tudta, mit cselekszik, azért a követeknek nem lehet most új utasítást adni. Továbbá amit kezdetben az egész ország általános sérelemnék ismert el, azt most nem lehet egyedül az evangélikusok nyakába varrni. Végül pedig ők folyamodással kérik ő felségétől, amit kegyelmesen megígért s azért nem is engedik, hogy ellenségeik előlük a kegyelemi ajtaját elzárják. Unger szavainak senki sem mondott ellene s így

¹ Gravamina Evangelicorum Anno Domini 1681. in Generali Regni Diaeta Soproniensi Sacrae Caes. Regiaeque Majestati humilline exhiberi decreta quidem, verum ob certas rationes postmodum compendiata. S. I. 1681. 4. r. 54. I. Szabó K. Rmk. II. 1501. Das verwirrte Ungerland 1683. 380—400. I.

bizonyosra vehető, hogy a dec. 30-iki protestációból a soproni követek (legalább is Serpilius) nem vonták ki magukat.¹

Volt tehát törvény, mely a protestáns lelkészek gályarabságának gyászos évtizede után új korszakot nyit Sopronnak és a többi hazai egyháznak életében. De hogy a törvény által biztosított csekély kedvezményt megadni most sem volt esze ágában sem a klerusnak, sem a vele tartó főnemeseknek, azt a következmények hamar megmutatták.

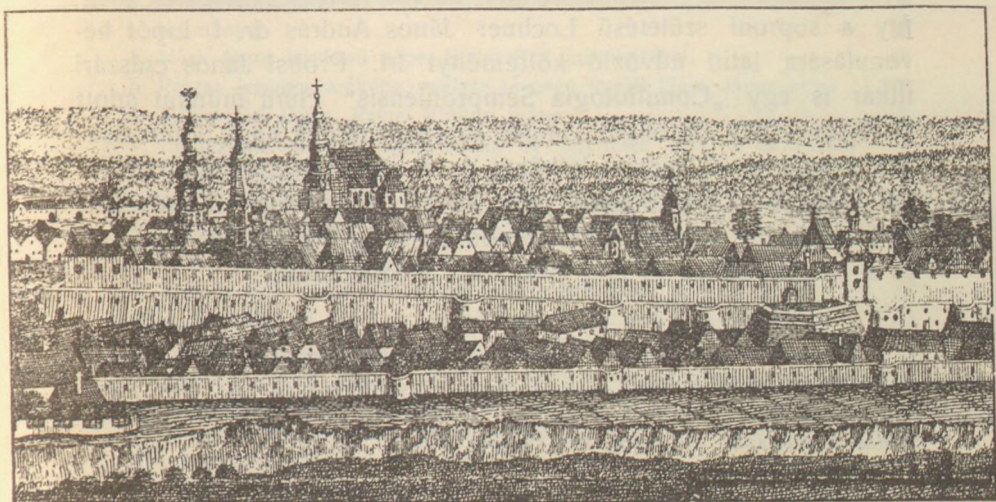
Sopron megye három hónap mulva (1682. ápr. 6-án) tartott közgyűlésén, midőn Tallián István jegyző az új törvényeket magyarra lefordítva felolvasta, Fodor János volt országgyűlési követ protestált a vallásügyi 25. és 26-ik törvénycikk ellen. Erre Esterházy Pál nádor küldöttei, Fabiankovits Ferenc és Tar Mihály szintén protestáltak, azt mondván: ha az evangélikusoknak nem kell a törvény, akkor hát annak kedvezményeivel sem élhetnek. Ilyen értelemben szólalt fel Sárkányi János is, Draskovich Miklós gróf országbírónak követe. Ezekről kérdé erre Fodor: „Ki akar itt protestálni? A nádor és az országbíró, akiknek szabadságunkban kellene bennünket megvédelmezni? Az ő protestációjuknak semmi törvényes alapja sincs, sőt ellenkezik a kir. diplomával és a törvényekkel. Az evangélikusok tiltakozásának ellenben törvényes alapja van“.

Majd Kuzmich Péter győri kanonok is protestált az új törvény ellen Széchenyi György győri püspök nevében. Azt hallotta, úgy mond, hogy az ágostai és helvét hitvallásúak már lelkészeket és tanítókat is hívtak a győri püspök jogainak sérelmével; ő tiltakozik ez ellen és ha valami kár éri őket, a maguk vakmerőségének tulajdonítsák. Erre ismét Fodor felelt meg: „Mi köze van a győri püspöknek az evangélikusokhoz, midőn mi az ő jurisdictiója alá nem tartozunk. S minthogy a nemeseknek saját házaikban szabad vallásgyakorlatuk van s a plebánusoknak nem tartoznak fizetni: ezután tehát a plebánusoknak nem is fizetünk, hanem csak a magunk predikátorainak. Ami pedig a püspök fenyegetését illeti, úgy készüljön mi reánk (*etiam cum moderamine inculpatae tutelae*), hogy vagy ő nagysága emészt meg bennünket, vagy mi ő nagyságát“. Fodor e szavakat háromszor-négyszer is ismételte a

¹ Tanácsjvk 1681. dec. 20. Gamauf II. 434. Kolbenbeyer M. Az 1681. évi soproni országgyűlés. Gamauf után. (Fabó A. Rajzok a magy. prot. történelméből. Pest 1868. 130. l.)

megyeegyülés előtt s protestálásáról bizonyítványt kért. Tallián jegyző még azt kérdezte, hogy mit írjon a jegyzőkönyvbe, kinek a nevében protestált Fodor? Erre az összes evang. nemesek kiáltották: „Amit Fodor mondott, azt mi is mondjuk; írja tehát, hogy a megyebeli összes evang. nemesek nevében protestált“. És úgy is került a jegyzőkönyvbe.¹

Ebből látni, hogy a törvény őreinek, a nádornak, országbíró-nak sem volt semmi komoly szándéka, hogy a protestánsoknak

Sopron látképe 1681-ből. Részlet Suttinger D. rajzából.

a csekély kedvezményt is megadják. Még nyíltabban tiltakozott a klérus. És a hatalmas Kollonics is ötödfél hónap mulva 1682. jun. 14-én már ezt írhatta Széchenyi György győri püspöknek: „Azon felül is jó ujságokat írhatok. Ő felsége elhatározta, hogy a jelenlegi zavaros vallási viszonyokat az országgyűlés előtti állapotukba fogja visszaállítani és a katolikusok oly nyugodtan élhetnek majd egyházaikban, mint azelőtt. A templomok újból való visszafoglalása és a predikánsok elűzése után szükséges lesz az ő felsége által ez ügyben kiküldendő bizottságot bevárni. A magyar kamara feladata lesz az eddig elkövetett erőszakosságokat kikutatni s azok okozóit megbüntetni.“²

¹ Serpilius J. naplója 293—297. 1.

² Renner Viktor, Wien im Jahre 1683. Wien 1883. 63. I. Maurer J. Leop. Kollonitsch 132. 1.

Íme, szép kilátások a jövőre. Kollonics ismét a nyeregben ül. Az ő tanácsára maga a király sem tartja meg a törvényt. S a magyargyűlölő, kegyetlen főpap keze nyomaival még sokáig találkozunk. Még csak ezután lesz kalocsai majd esztergomi érsek. Nem csuda tehát, ha a következő korszak is az elnyomatás jegyében fog megszületni.

Befejezésül még megjegyezzük, hogy a fentebb már említett alkalmi iratokon és nyomtatványokon kívül a soproni országgyűlés idején egyéb emlékfüzetek és kiadványok is jelentek meg. Így a soproni születésű Lochner János András dr. I. Lipót bevonulására latin üdvözlő költeményt írt.¹ Probst János császári titkár is egy „Comitiologia Semproniensis“ című munkát adott ki (Bécs 1681). Sultinger Dániel katonai mérnök nagy folio alakban készítette el Sopron látképét és a városnak ajánlotta.² Ritter Pál lovag is, Zeng (Segnia) város követe, Italia Laureata művében megemlékezik Sopronról.³ A soproni országgyűlés összes ügyiratai és a törvéncikkek is még 1681-ben megjelentek.⁴

¹ Leopoldo I. ad Comitia Sempronium solemniter intranti de Felici Adventu gratulatur Joh. And. Lochner I. U. D. A. O. R. Viennae 2. r. 4 lev. Múz. Szabó K. Rmk. III. 3095. E művében Lochner Sempronius római hadvezért mondja Sopron alapítójának. Haynóczi, Iter. Neosol. 138. l.

² Iter Neosoliense 137. és 190. l.

³ Haynóczi, Iter Neosol. 190. és Szabó K. Rmk. III. 3238.

⁴ Acta Comititalia S. I. 1681. Hozzá kötve: Articuli in generali conventu anno 1681. Sopronii conclusi. Szabó K. Rmk. III. 1499. és 1500. Soproni lyc. könyvtár. Eb 78.

Képek jegyzéke.

1. Esztei Hippolitusz, a gyermekprimás. A M. Tört. Társ. engedélyével .	2
2. A fertőmedgyesi Mithras-barlang. A dunántúli turista-egyesület kliséje	3
3. A soproni johanniták régi temploma a bécsi kapuval. Hauser Károly festménye	11
4. Húsz János egykorú képe. Richenthal krónikájából.	18
5. Prágai Jeromos arcképe, melyre tévesen került Húsz János neve .	20
6. Kapisztrán János. Ráfael ifjúkori műve.	26
7. Kapisztrán szószeke Sopronban. A ferenciek (ma a bencések) templomában.	27
8. Dr. Luther Márton. (Cranach Lukács festménye).	34
9. György brandenburgi őgróf a Hohenzollern-házból.	36
10. Mária királyné, II. Lajos hitvese.	37
11. Sopron régi főtere a ferenciek (ma a bencések) templomával. . .	39
12. A régi soproni városház, melyben Luther híveit kihallgatták. . .	45
13. Nádasdy Tamás nádor. (Magy. tört. képcsarnok).	66
14. Nádasdy Tamás (ma Esterházy herceg) kereszturi kastélya. . . .	68
15. A sopronkereszturi kastély udvara	69
16. Miksa főherceg, utóbb magyar király.	80
17. Ákosházi Sárkány Antal háza. Mátyás király egykori szállása. . .	86
18. Az első evangélikus iskolaház mai alakjában.	95
19. Szent Mihály temploma Sopronban.	97
20. Gerengel Simon soproni lelkész. 1565—1571. A traktátus-társ. kliséje.	98
21. Gerengel Simon kátéja. Címlap. A lyc. könyvtárból.	103
22. Régi soproni agenda. Címlap. A Nem. Múz. levéltárában. . . .	105
23. A Szentlélek-templom Sopronban.	112
24. Gerengel Simon eredeti nagyobb arcképe. Rézmetszet az ev. egyház birtokában.	120
25. Az Oláhok és Dersffyek (ma Esterházy herceg) háza.	144
26. Az Oláhok és Dersffyek házának udvara. . ⁴	145
27. Frankovith soproni orvos könyve. 1588. Az első magyar orvosi munka. Egyetlen példánya a M. T. Akadémia könyvtárában. . .	148
28. Flosculus Eden. Homberger gráci lelkész műve. 1584. Sopron városának ajánlva. A Nem. Múz. könyvtárában.	151
29. A régi nyéki templom.	159
30. A régi kereszturi templom.	160
31. Dobner Sebestyén soproni jegyző, majd szenátor. Veresrézre festett kép az ev. egyház birtokában.	172
32. Dobner Sebestyén neje és gyermeke.	173
33. Dr. Lackner Kristóf soproni polgármester. Olajfestmény a városi múzeumban.	187

34. Bocskay István.	193
35. Sopron ostroma Bocskay idejében 1605. Régi fametszet Storno F. birtokában.	196
36. Sopron város címere és látképe Lackner idejében. A rézmetszet eredeti dúca az evang. egyház birtokában.	202
37. Lackner és a soproni tudós társaság címere. 1604.	203
38. Gager Balázs, később a Laszberg grófok háza. A mai evang. paplak.	217
39. Anagrammata Hungaro-Sopronia Keresztur 1610. Hartlieb György könyve Sopronnak ajánlva. Az Akadémia könyvtárában.	225
40. Lackner Kristóf arcképe. 1611. Valószínűleg saját rézmetszete. Eredeti dúca az ev. konvent birtokában.	236
41. Sopron főtere Lackner Kristóf házával.	237
42. Szent Jakab kápolnája, a XVII. században a magyar evangélikusok temploma.	241
43. Bethlen Gábor.	261
44. 45. 46. Szimbolumok Lackner Kristóf műveiből. 1. Fides. 2. Charitas. 3. Justitia.	274
47. A kereszturi várkastély kapuja, Nádasdy Pál grófi címerével.	283
48. 49. Koronázási emlékpénz 1625-ből Sopron város képével.	284
50. Salicetum Sempronienae. (Soproni füzes). Viennae 1626. Lackner Kristóf műve.	288
51. Lackner Kristóf a halottas ágyon. Olajfestmény az evang. egyház birtokában.	289
52. A régi jezsuita collegium Sopronban.	316
53. A régi „Víg paraszt” vendéglő. Előbb a johanniták, később a jezsuiták rendháza.	324
54. Wittnyédy István kezeirása. Az eperjesi collegium gyűjtőkönyvéből.	336
55. A régi Wittnyédy-ház. Később a jezsuiták, ma a káptalan épülete.	337
56. Lang Mátyás soproni lelkész. Olajfestmény az evang. népiskola dísztermében.	358
57. Poema Sacrum. Vratislaviae 1643. Lang M. első műve.	359
58. Sowitsch Kristóf soproni lelkész. Rézmetszet.	361
59. Bánfalva régi temploma. Storno F. festménye	374
60. Serpilius János soproni városbíró. Rugendas rézmetszete a magy. tört. képcsarnokban.	385
61. Barth János Konrád soproni lelkész. Rézmetszet.	406
62. Oedenburgisches Rath-Haus. Barth lelkésznek a városi tisztújításkor 1670. mondott beszéde, M. N. Múz.	407
63. Zuána Péter soproni polgármester. A gyűlek. könyvtár megalapítója. Olajfestmény az ev. népiskola dísztermében.	410
64. A soproni első evang. egyháztanács levelesládája. 1667. Sopron város múzeumában.	413
65. Eggenberg hercegné lakása. A későbbi Löffelholz-ház.	440
66. Vibegius János számüzött locsmánci lelkész Sopronban.	446
67. Kőből faragott szószék az Eggenberg-ház udvarán.	451
68. Gálffy Ádám sírboltja a régi temető közepén.	454
69. A régi evang. temető sírkövei a múzeum kertjében.	455
70. Kismarton, a soproni lelkészek Patmosza.	457

71. Az 1682-ben épült pozsonyi fatemplom. Ehhez hasonló volt a soproni is. A pozsonyi evang. ehközség történetéből.	471
72. Ezüst keresztelő-tál 1676-ból. Gálffy Ádám ajándéka.	478
73. Thököly Imre.	481
74. I. Lipót és a királyné bevonulása Sopronba 1681. M. van der Bruckh kiadása. Magy. tört. képcsarnok.	486
75. Lang Mátyás soproni lelkész nagyobb arcképe. Rézmetszet.	498
76. Sopron 1681. évi látképe. Részlet Suttinger D. rajzából.	507

Tartalom.

Előszó. Sopron egyháztörténetének jelentősége. Gamauf Teofil rövid életrajza és történetirői munkássága III—VIII

BEVEZETÉS.

I. Sopron vallásos élete a középkorban.

a) *Műveltségi viszonyok és vallásos buzgalom.* Hippolitusz, a gyermek-primás Sopronban 1. A felszínre került egyházi bajok 2. Sopron multja 3. A besenyők és a bajor-német őslakók. A keresztes hadak Sopron előtt 4. A város emelkedése Róbert Károly és Zsigmond idejében. Sopron III. Frigyes német császár birtokában. Kottanner Ilona 5. Mátyás király Sopronban 6. A város anyagi gazdagsága. A városhoz tartozó falvak 7. A szellemi műveltség és vallásos buzgalom. A sok templom és kápolna 8. Az egyházi beneficiumok és az oltáros papok 10. A johanniták 12. A plebánusok. Weyten Orbán könyvtára. Soproni Péter 13. Az iskolák és tanítók. Külföldi iskolázás 14. A céhek és testvér-egyesületek 15. Zsidók áttérése és zsidóüldöztetés 16.

b) *Az egyházi élet árnyoldala.* Ellentétek a középkor vallásos életében 17. A keresztes hadjáratokból való kiábrándulás, a pápai tekintély hanyatlása. Az egyházjavító zsinatok. Wogathics levele Konstanzból 18. A valdenses és husziták 19. A csehek Macskakő várában 21. Beheim Mihály krónikája Macskakő pusztulásáról 22. Martalócok voltak-e a csehek vagy térítő husziták? 23. Ostffy László levele a cseh testvérekről 24. Kapisztrán János Sopronban 25. A humanisták: Aeneas Sylvius Bécsujhelyen, Celtis Konrád Bécsben. Lobkovitz cseh humanista a magyar papokról, Csezmicei János az egyházi szokásokról 26. Gosztonyi János győri püspök az alsó papság tudatlanságáról 28. A soproni papok erkölcsi élete. II. Lajos leirata a papi ágyasok dolgában 29. Viszálykodás a papság és a polgárság között. Vádak Henrik plebánus ellen 30. A város kegyúri jogát védi és érvényesíti Csepregi János plebánus ellen. A ferenci és pálos szerzetesekkel való viszályok 31. A céhek elidegenülése az egyháztól 32.

ELSŐ KORSZAK.

Az alapvetés kora.

Luther iratainak feltűnésétől a bécsi békéig, 1522—1606.

II. Luther iratai és tanai Sopronban a mohácsi vész előtt. 1522—1526.

a) *Kristóf szerzetes prédikálása és vizsgálóbiztos Sopronban.* Luther 95 tételének első híre Magyarországon. Egyéb műveit is kereskedők hozzák Sopronba 33. Két könyvtár megégetése az ország nyugoti határán 35. Mária királyné és Brandenburgi György Sopronban 36. Speratus Pál predikációja és Tauber Gáspár megégetése Bécsben 37. Luther iratait már 1522. olvassák Sopronban és Kristóf ferenci szerzetes szószékről támadja az egyház tanait 39. A kecske-templomról szóló monda. Peck Kristóf plebánus által beadott vádpontok 40. A vizsgálati jegyzőkönyv, mint legkorábbi efféle forrásirat. Kajári főesperes a lutheránusokat nyomozza és Peck i ásbán is átadja a vádpontokat 41. II. Lajos Gergely testvért vizsgálóbiztosul küldi Sopronba 42. Szegedi Gergely megjelenik Sopronban. Kristóf szerzetes védekezése 44. A várost terhelő vádpont. Peck plebánus kihallgatása. Kristóf elődje már két évvel korábban predikált az egyház ellen 47. Rafael pap, Radinger altalista és Auer jegyző vallomása 48. Szapári keresztes pap vallomása a plebánus hitszónoka ellen 49. Radinger pap tagadta az isteni gondviselést. A reá vonatkozó ítélet 50.

b) *Krámer Pál elítéltetése és Luther könyveinek elégetése.* A lutheránus könyvek felkutatása 51. Krámer Pál börtben húst evett és luth. könyvei vannak 52. Sopronban nyilvánosan árulják a luth. könyveket, a papok is veszik. A papok húst esznek, a plebánus konyháján is húst főztek börti időben 54. Az ítélet Krámer ügyében s ennek végrehajtása 55. Luther könyveit a hóhér elégeti 56. Kir. rendelet a papi ágyasok ellen 57. A hóhér újabban is égetett el luth. könyveket és György soproni lakost kinzó vallatás alá fogta 58. Czézi András doktor újabb vizsgálatot tart, mely az egész megyére kiterjed. Schneider Vida is több polgárral együtt börtönbe kerül. Harmadszor is égettek el könyveket 59. András doktor kedvező jelentése és II. Lajos elismerő leirata. Schneider kir. rendelettel kiszabadul börtönéből 60. Sopron reformációjának mérlege a mohácsi vész előtti időből 61.

III. Nehézkes készülődés a mohácsi vész után.

a) *A város evangélikus predikátort kér. Soproni tanulók Wittenbergben.* A mohácsi vész hatása Sopronban 62. Harditsch kapitány Pacha plebánust fogva küldi Ausztriába 63. A szerzeteseket ért csapások. A török veszedelem. Templom és kápolnák lebontása 64. A zsidók kiűzetése 65. Sopron jó viszonya Mária királynéval, Henkel János Sopronban 67. Nádasdy Tamás Kereszturon, Perényi Péter Bécsújhelyen 68. Jörger Dorottya Ausztriában. Márk soproni lakos, ki lutheránus volt, a regensburgiakat vádolja 69. Brodarics a reformáció terjedéséről 70. A város evang. predikátort követel. Fáber, Schreiner, Wirth ifjak Wittenbergbe mennek. A beneficiumokat városi és iskolai célokra fordítják. Pachát, Nádasdy és Weiszpriach főispán védi 71. Fuerst Ernő Sopron vidékén, Weiszpriach Sopronban a reformáció pártfogója 72. A ferenciek és Benedek keresztes pap bántalmazása 74. Újabb kápolnák és a püspökház kötornyának lerombolása 75.

b) *Jeckel jegyző vádjai. Kalbermatter és Fochter protestáns lelkészek.*

Országgyűlés Sopronban. Jeckel Bálint a megszökött jegyző. Ujlaky püspök Tamás pap hagyatékát keresi 76. Ferdinánd az eretnekeket nyomoztatja. A püspökhelyettes kiközösítéssel fenyegeti a várost 77. Tizenkét peres ügy 78. Schwarz Péter beneficiuma 79. Miksa trónörökös és Gregorancz Pál 80. Raidl plebánus és Kalbermatter 81. A fogságba vetett József pap. Rothfuchs és a többi feleséges pap 82. Az 1553. évi soproni országgyűlés 83. Ferdinánd a prot. rendeket vádolja és a cenzurát kívánja 84. Magyar nemesek Sopronban. Bizalmatlanság irántuk 85. Közös hitük kibékíti a polgárságot a nemességgel 87. Gregorancz püspök barátságos beköszöntője és intelme 88. Összejöveleteiken prot. szellemű beszédeket mondanak. Fochter predikátorért Humel megy el Waltersdorfba 89. Wirth Mihály a tanács költségén tanul Wittenbergben 90. Az anabaptista újkeresztények Sopronban 91.

IV. Az evangélikus gyülekezet különválása.

Humel és Gerengel alapvető munkája. 1557—1571.

a) *Az első evang. iskola. Gerengel Simon, Sopron első nagy papja.* Fortunatus plebánus rejtve tartott könyvei. Fochter plebánus megnősül és predikál 93. A feleséges Dalmadi keresztes és Murecker plebánus 94. Sopron tanítói a mohácsi vész óta. Az iskola újjászervezése Humel polgármester és Nuszer rektor által 95. Az evangéliom szabad hirdetése már I. Ferdinánd korában 96. Miksa trónralépte után nyíltan is evang. lelkészt hívnak 97. Gerengel Simon próba-beszéde és meghívása 98. Salatheus Ádám eretnek pap Sopronban. Gerengel megerősítését kéri. Delphin, az új püspök. Oláh primás püspöki helyettes elé idézi Gerengelt 100. Tévesen tartják Gerengelt az első evang. lelkésznek 101. Alapvető és szervező munkája. Munkatársai: Pharus és Hofer Villanus. Irodalmi művei: káté, ima- és énekeskönyv, agenda 102. Az iskola virágzása Hartmann idejében. A segédtanítók és a tananyag. Népiskola a gimnázium mellett, ennek jelentősége 106.

b) *Külön magyar gyülekezet s a reformáció Sopron vidékén.* Gerengel jóindulata a magyarok iránt. Kátéjában latin kérdések a magyarok kedvéért 108. Szeremlyéni Mihály, az első evang. magyar pap 109. Novanus Ferenc. Magyar tanító és magyar iskola 110. Sztáray meghívása és levele a soproni tanácshoz. Semlyén Simon kőszegi lelkész próbabeszéde 111. Gerengel halála. Chytraeus Dávid a soproni gyülekezet vezetőiről 113. A reformáció megszilárdulása és terjedése. Evang. városatyák, főispánok és alispánok 114. Az evang. hit terjedése a vidéken és a Sopronhoz tartozó falvakban, Ágfalván, Harkán, Balfon, Medgyesen 115. Feles gazdálkodás és jó viszony a r. katolikusokkal. Közös iskola és régi r. kath. szokások 116.

V. A két felekezet békés viszonyának felbomlása.

Az evang. gyülekezet ellen intézett első támadások. 1571—1584.

a) *Nyílt támadás a lelkészek és tanítók ellen.* Beythe, Dragonus és Muraközi Sopronban. A szombathelyi zsinat. Liszti János, az engedékeny püspök 118. Spillinger Farkas, a túlbuzgó plebánus 119. Musaeus Jónás Péter Gerengel utóda 120. Miksa rendelete a szektárius papok ellen, püspöki egyházlátogatók Sopronban 121. Zeitvogel magister botrányos esete és a békés viszony felbomlása 122. Miksa király és Liszti püspök újabb rendelete. Musaeus beteg-

sége és helyettesítése 123. Rittschendel és Pfendtner lelkészek és a világi patrónusok 124. Draskovich György győri püspök 125. A szombathelyi zsinat 126. A magyar lelkészek: Blaschenitz, a hidvégi névtelen és András pap. Sztáray lekésik és Beythe István, mint soproni lelkész 127. Bornemisza Péter levele a soproniakhoz 128. Dragonus Gáspár 129. Dragonus Draskovich szolgálatában 131. A magyar tanítók: Csatai, Lendvay, Muraközy és Peresztegi 132. A soproniak elmaradása a szombathelyi zsinatról 134. Draskovich Musaeust Bécsben letartóztatja, Sopronban a polgármestert és városbíró magá elé idézi 135. A soproni tanács kétszeri Bécsbe idéztetése 136. Pfendtner és Pinder lelkészt a püspök Rákosra idézi. A harmadik bécsi idéztetés. Draskovich a predikátorok eltávolítását követeli 137.

b) *Az új naptár. Schremmel iskolája. Az egyház belső élete.* Az új naptár visszautasítása az országgyűlésen, a vármegyén és Sopronban. A város karácsonyt a régi naptár szerint ünnepli 138. A német népiskola, Reuter, Stadthuber és Klein tanítók. A latin iskola, Hauck, Zeitvogel, Rüstler, Funk rektorok 139. A strassburgi Schremmel Ábrahám 141. Bécsi tanulók Sopronban. A calvinismus gyanúja. Segédtanítók 142. Az iskolai tanterv. Soproni tanulók külföldön 143. Iskolai alapítványok, Salzer és Mietler-féle 144. Kántorok, orgonisták, egyháziak 146. Tekintélyes egyháztagok. Oláh Ilona végrendelete. Frankovith Gergely vallásos szellemű orvosi műve 147. A vallásos élet a városhoz tartozó falvakban, Ágfalván, Harkán (Major Pál lelkész), Balfon, Medgyesen, Kópházán, Klimpán 149. Homberger gráci lelkész külön munkával tiszteli meg a várost 152.

VI. Az első számkivetés két évtizede. A kereszturi és nyéki templomjárás kora. 1584—1606.

a) *Az ellenreformáció Draskovich püspök idejében. A városi tanács bécsi fogsága és a lelkészek elűzetése.* Sopron a hazai ellenreformáció első áldozata 154. Ernő főherceg 1584. évi rendelete s a soproni előjárók első bécsi fogsága 155. A lelkészek búcsuzása. Pfendtner Nyékre, Pinder Németkereszturra távozik 156. A főurak és a vármegye közbenjárása 157. Telegdi és Istváni kir. biztosok Sopronban. Újabb tiltó pontozatok 158. Pfendtner apológiája 160. Schremmel, a többi tanító és a falusi papok távozása. A foglyok szabadon bocsátása s ennek feltételei. Az új naptár elfogadása és r. kath. tanítók hívása 161. Traxel Bertalan lázadása. Krini beneficiátus bántalmazása 162. Az egész tanács bécsi idéztetése és fogsága 163. A szabadulás feltételei. Pápai Imre ellenállása. Choron főispán tartozását a városra róják ki 164. Krini és a soproniak Prágában. Éjjeli őrködés és a további kijárás Nyékre és Kereszturra 165. A karácsony kétféle ünneplése ó- és új naptár szerint. Az evang. tanács és Gering bíró szigorúan bünteti engedetlen hitsorsosait. Kleint és Peresztegit eltiltják a tanítástól 166. Spillinger feljelenti a polgárságot. A bábák engedetlensége és fogsága 167. A főherceg a szomszédba kijárókat 100 tallérral bünteti és r. kath. szenátorok választását követeli. Nagy Tamás és Schiefer nagy bírságot fizet. Elemi csapások és egyéb kárvallások 168. Draskovich halála. Utóda, Heresinczi. Soproni követek az 1587. évi országgyűlésen, hol elfogadják az új naptárt 169. Schwendter plebánus. A polgárság nem akar plebánust választani. Glöckel plebánus, Kutasi püspök 170. Soproniak az 1593. évi országgyűlésen. Nagy Tamás hitvallása Kutasi előtt 171.

b) *A győri káptalan Sopronban. Az ellenreformáció Kutasi és Pethe*

püspök idejében. Akách Miklós, a feleséges plebánus 172. Győr eleste után a káptalan Sopronba költözik 173. Sopron és a török veszedelem 174. Grünberger tábori lelkész Sopronban. Tiltó rendeletek ellene 175. A tanácsot Bécsbe idézik. Faut és Pucher fogságba kerül 176. Unverzagt titkos tanácsos a hit dolgáról. Zsoldos csapatokkal fenyegetik meg a várost. Mátyás főherceg kiutasítja Grünbergeret 177. Püspökök és világiak küldöttsége Sopronban. Csődület a Feurer-ház előtt. Megengedik a szomszéd gyülekezetekbe való kijárást. Grünberger elhagyja Sopront 178. A városra 6000 tallér birságot vetnek ki. Küldötteik a prágai fogságban. Zrinyi György közbenjárása 179. Paur János az édesanyját csak énekszóval temeti. A kijárást Nyékre és Kereszturra. Lelkészeiket be is hozzák a városba 180. Kutasi mint királyi helytartó. Pethe Márton, az új püspök vasra-veréssel fenyegeti a predikátort 181. Hofer és Wimpfhamer plebánusok panasza. Mátyás főherceg Bécsbe idézi a tanácsot 183. A város a plebánia jövődelmét tíz évre bérbe veszi 184. Püspöki hirdetmény a templomajtókon. Hosszú per a bordézsmá miatt 185. Pethe és a soproniak párbeszéde. A püspök három soproni polgárt Rákosra vitet fogságba 186. Wimpfhamer nehéz helyzete. Pethe halála 188. Soproni ifjak a hazai és külföldi iskolákban 189. R. katolikus tanítók a számkivetés idejében 190.

VII. Bocskay hadai Sopronban. Szellemi műveltség és anyagi állapot az első korszak végén.

a) *Sopron a háborús világban.* Sopron nem pártol át Bocskayhoz. Dersffy Ferenc, Nádasdy Tamás szívesen fogadják a hajdukat 192. Krámer polgármester védelmi intézkedései, Fatiga polgár predikátort kér a háború idejére 193. A város ostroma és az első kirohanás. Hagymásy felgyújtja a külvárost 194. Nádasdy és Dersffy levele. Básta György felmentő serege. A lakosság szorongatott helyzete a belvárosban 195. A felkelők Szent Mihály templomát is feldulják. Protestáns polgárok úzik el a képrombolókat 197. Bocskay neve a soproniak emlékezetében. Potschiberg, Potschithor, Potschigasse. Sopron egyházi életében is a bécsi békével kezdődik új korszak 198.

b) *Visszapillantás és összefoglalás.* A különválás és szervezkedés 199. A tanács mint egyházkormányzó testület. Az egyházkerületről való függetlenség 200. A hittani alap. Istentisztelet. Iskola 201. Lackner Kristóf ifjúsága 203. A soproni tudós társaság (Studentenbund) 204. A város műveltségének és vallásos buzgalmanak jóhíre 206. A reformáció jó hatása nemzeti és társadalmi téren. A magyarság és rendi különbség. A medgyesi lázadás 207. A szeretet munkái, jótékonyosság. Erkölcsi élet, egyházi fegyelem 208. Vagyoni állapot. Az egyházi épületek. A felső és alsó Kirchhaus és a predikatura 211. A papok lakása és jövődelme 212. A tanítók fizetése 213. A népesség 214.

MÁSODIK KORSZAK.

Az első virágzás kora.

A bécsi békekötéstől a soproni országgyűlésig. 1606—1681.

VIII. A nyilvános vallásgyakorlat visszaállítása Rudolf és II. Mátyás korában. 1606—1619.

a) *Lelkészek, tanítók hívása. Erős küzdelem Szent Mihály templomának birtokáért.* Bocskay hadai elől a klérus elmenekült. Polosticzay kereszttest a

város nem fogadja vissza 215. A soproni követek Bécsben Illésházyval tárgyalnak. Egerer ricingi lelkész Gager házában predikál és rendes lelkésznek választják 216. Szent Mihály templomában a nyéki Fuchsjäger az első lelkész. Muraközy magyar lelkésznek ajánlkozik 218. A német lelkésznek adott utasítás és Frank István az első rektor 219. Plebánust az országgyűlés előtt nem választanak. Náprágyi Demeter győri püspök 220. A plebánus elé szabott feltételek. Náprágyi tiltakozik a templom közös használata ellen, inkább teljesen átengedi és a Szentlélekről nevezett lesz a parochiális templom 221. A soproni követek Náprágyi vacsoráján Pozsonyban, Pázmánnyal való vitájuk. Mayr Gáspár plebánus 223. Magyar lelkésznek Farkasdy Mártont választják 224. A városi előljáróság: Kramer, Szentbertalani, Dobner, Lackner, kiket Hartlieb községi lelkész versekben magasztal 225. A várkapitányság terhe alól megváltják magukat 226. Szent Kunigunda beneficiumának vitás ügye 227. Náprágyi beszélgetése Faut és Steiner városi tanácsosokkal 228. A város véleménye a beneficiumok tulajdonjogáról. Faut Márk feljegyzése a nagyszombati zsinatról 230. Kunigunda beneficiumát a város Náprágyi püspöknek adományozza 231. A tíz éves szerződés lejárt, a plebánia összes jövedelme Köntös plebánusra száll vissza 232. A ferenciek a Feurer-ház felét követelik s a várost oltár- és képrombolással vádolják 233. A pálosok malmot szereznek, templomra gyűjtenek, de előbb korcsmát építenek 234. Esterházy Miklós, Lakompak és Lánzsér ura. Első érintkezése a soproniakkal 235. Lackner érdeme a Szent Mihály-templom és a szabad vallásgyakorlat biztosításában. Az evangélikusok kiméletes eljárása a r. kath. egyházzal szemben 238.

b) *Egyházi belső élet. Magyar isten tisztelet a Szent Jakab-kápolnában.* A német istentisztelet rendje. Egyházi zene. A mellékünnepek 239. Farkasdy magyar lelkész és Köszegi Szekér tanító 240. A magyar templom szánalmas állapota 242. Szekér tanítót lelkésznek választják 243. A német népiskola. A latin iskola Frank, Abermann, Siberus, Schwanshofer és Hausmanner rektorok idejében 244. Hilarius, Lukanus és a drámaíró Klokovius konrektor 247. Rhau Fülöp versben írja le Sopron városát. Lackner, mint iskolai drámaíró 248. Egyházi élet a falvakban, Ágfalván, Harkán (Graf Mihály), Medgyesen, Balíon (Horn György) 249. Az egyházkerülethez való viszony. Lelkészavatás és házassági bíráskodás ügyében Sopron is a kerülethez fordul. Fuchsjäger lelkészt a kerület esperesnek választja. Soproni küldöttek a kerületi gyűléseken 251. Náprágyi püspök jogigényei és a város sima eljárása 252. Egyházi vagyon. A város csak egyházi célokra használja fel a beneficiumokat 253. Jótékonyág. Száműzöttek és foglyok, iparosok és tanulók segélyezése. A reformáció százéves jubileuma Sopronban 254.

IX. Virágzó egyházi élet a hódító ellenreformáció (II. Ferdinánd és Pázmány) korában. 1619—1637.

a) *Bethlen Gábor uralma Sopronban. 1619—1621.* Sopron a legnagyobb ellenreformáció korában is növekszik és gyarapodik. Ezzel nyer kárpótlást a korábbi szenvedésekért. A város jogairól és kiváltságairól emlékkönyv készül 256. II. Ferdinánd, Pázmány és Esterházy jellemzése 257. A harmincéves háború kitörése. Bethlen szabadságharcának okai 258. Jessenius prágai orvos-tanár Pozsonyban. Thurzó Szaniszló Bécsben 259. Bethlen Pozsonyban s majd Bécs alatt. Sopron városához írt levele és ünnepélyes bevonulása 260. Esterházy Lánzsér várában. Magyar világ Sopronban, magyar címer a városkapu felett 261. Dam-

pierre meglepi és idegen csőcselék fosztogatja a külvárost. Dampierre és Wallenstein a város ostromára készülnek 263. Nádasdy Pál Keresztúron, Nádasdy Tamás Kaboldon 264. Soproni követek a beszercebányai országgyűlésen, hol Lacknert hitvédőnek választják 265. Bethlen hadai a dunántúli megyékben. Cziráky Mózes soproni fogsága 266. Esterházyt Dampierre menti ki szorult helyzetéből. Tarródy Mátyás és 1000 magyar vitéz halála Lakompagnál. A megrémült Sopron Bethlent hívja segítségül 267. Bethlen utasításokat ad a városnak 268. A fehérhegyi csata és a prágai vérengzés hatása. Csepreg pusztulása, melyben Esterháznak is volt része 269. Sopron és Nádasdy tárgyalni kezd Esterházyval. Collalto nagyobb sereggel jön Sopron ellen, de Lackner elébe lovagol és kegyelmet kér 270. A nikolsburgi béke. Sopron szenvedései a háborús években 271. Esterházyt a fraknó és kismartoni urodalmakkal kárpótolják 272. Rákost, a győri püspök faluját Bethlen Sopronnak adományozza. Pázmány és a főpapok pedig Bécsben soproni polgárok pénzeit foglalják le 273. Szorosabb viszony a német polgárság és a magyar nemesség között. Lackner magyar főuraknak ajánlja műveit 274. Sopron a rebellis város hírében. Köntös plebánus személyesen tisztelgett Bethlen előtt. A harangozási díj megváltása 275.

b) *Egyházi élet a három soproni országgyűlés idejében. 1622. 1625. és 1634.*
 II. Ferdinánd kegyeibe fogadja a várost, mely ellen a klerus több vádat is emel 276. A király nagy kísérettel jön Sopronba. Thurzó Szaniszló nádorrá választása. A vallási ügyek tárgyalása. Eleonora királyné megkoronázása 277. Lackner a palotagrófi címet, a város új címert és szabadalmakat kap. Eglinger pottendorfi lelkész hálaadó beszéde 278. Pázmány tanácskozása a főpapokkal. Caraffa pápai követ és a propaganda. A soproniak jó borral kedveskednek a primásnak, ki a spanyol királyhoz évdíjért folyamodik 279. Lépes Bálint püspök. Sennyey, Pápay és Káldy plebánusok. Dallos Miklós püspök és utódja, Sennyey István 280. A pálosok és ferenciek. Nyéki Vörös Mátyás keresztes pap 281. Az 1625. évi országgyűlés. Esterházyt nádorrá választják, Nádasdy grófságot kap 282. Pázmány a szabad királyválasztás ellen. Ferdinánd főherceget királynak kiáltják ki. A vallásszabadság „örök időkre”. Vinkovich zágrábi prépostot megverik 283.
 III. Ferdinánd megkoronázása 284. Pázmány tiltakozik a vallásügyi végzések ellen s kéri a királyt, hogy tiltsa meg Sopronnak a Bécsből kiűzött protestánsok befogadását 285. A Sopronba települt osztrák protestáns családok. A magyar főurak hitehagyása. Esterházy, a térítő. Nádasdy Pál hű marad 286. Sopron előjárói 287. Lackner életének utolsó évei. Irodalmi munkássága a soproni fűzesben. Halála és végrendelete 288. Nagy drágaság az országban. Sopron beneficiumokkal kötelezi le ellenfeleit. Pázmány számba veszi ezeket. Ünneptélyes fogadtatása Sopronban 290. Az 1634. évi országgyűlés. Sopron követeinek utasítása az osztrák menekültekre vonatkozólag 291. A soproni gyülekezet kedvező helyzete. Az istentisztelet. A kórházi templom felépítése. Szent György templomának renoválása 292. Gensel, Huber és Hagius lelkészek 293. Schubert Pál, a jeles primárius lelkész és esperes 294. Winkler András kórházi lelkész 295. Kőszegi Szekér és Simaházi magyar lelkészek 296. Gerengel kátejának új kiadása. Énekeskönyv, agenda, egyházi jegyzőkönyv, anyakönyv. A lelkészek irodalmi munkássága 297. Hat osztályú latin iskola Schubert és Schwanshofer vezetése alatt. Laatos Mátyás és Sárközi Miklós magyar tanítók. Az iskolai felügyelet. Az egyházi zene 298. Szóváltás Schubert és Schwanshofer között. A negyedévi konferenciák. A kismartoni jezsuita iskola és dr. Lassius 299. A falusi

gyűlkezetek: Ágfalva, Harka, Medgyes, Balf 300. A kerülethez való viszony. Schubert Pált esperesnek választják és püspököknek jelölik. A büki zsinaton mondott beszéde 303. Házassági ügyek és az elmozdított Oemich ügye 304.

c) *A jezsuiták soproni bevonulása 1636.* Káldy plebánus feljelentésére a város Gensel lelkészt elmozdítja. Káldy a többi lelkészt is bepanaszolja 305. Pázmány jezsuita kollegiumot követel Sopronnak 306. Ifjabb Draskovich György győri püspök 307. A jezsuita kollegiumra felajánlja a pornói apátság és a soproni keresztesség jóvödelmét. A r. katolikus gyermekek kérvénye 308. II. Ferdinánd rendelete. A soproniak tiltakoznak a jezsuiták ellen 309. Draskovich Lamormainhoz folyamodik. A soproni követek Regensburgban. II. Ferdinánd az ügyet Esterházy nádorra bízta 310. A püspök Dobronoki György egyetemi rektort hívja meg Nagyszombatból 311. Esterházy nádor Artner polgármestert maga elé idézi. Esterházy, Dobronoki és Draskovich Kismartonban tárgyalnak a soproniakkal. Dobronoki Eörsy Zsigmonddal Sopronba jön 312. A szerződést a városházán tárgyalják. Dobronoki látogatásai a városban. A soproniak újabb tárgyalásai Kismartonban. Komoly fenyegetésre megkötik a szerződést. Ennek pontjai 314. A jezsuiták beiktatása s a Kirchhaus átadása 315. A confraternitás is lemond a házáról és Nyéki Vörös M. a keresztességről 316. Draskovich dicsekvése. Dobronoki váratlan gyors távozása 317. Holovitz házfőnök és négy páter megérkezése. Az iskola megnyitása. Bécsben nyomtatott hirdetmény és leckerend 318.

X. Erélyes küzdelem a támadások ellen. III. Ferdinánd kora. 1637—1657.

a) *Térítések és támadások.* A király és tanácsadói, Esterházy, Losi és Lippay 819. Nádasdy Pál özvegyének, Révay Juditnak áttérése. Brandenburgi Katalin Sopronban lép második házasságra 321. A jezsuiták nehéz helyzete. Dobronoki panasza Draskovich ellen 322. Térítésük módszere és eredménye. Jezsuita missziók a vidéken 323. Meghamisítják szerződésüket. A város tiltakozása 324. A jezsuiták építenek. Nádasdy tiltakozik, Esterházy védi őket. A város fenyegetődzik 325. Szent György templomának kijavítása 327. Pereskedés Szent Erzsébet temploma miatt 328. Nádasdy Ferenc áttérése 329. Bűnbánati könyörgés a svédek diadalai miatt. Katonaság és pestis Sopronban 330. Fuchs Rozina furcsa házassága és Draskovich püspök jogigénye 331. Ismételt tiltakozása a plebánusok választása ellen 333. Az országos és megyei hivatalokból kimaradnak a protestánsok. A Megyery család is elpártol 334.

b) *Egyházvédők és a nagy templomper.* Sopronnak tisztviselői kara, az Artnerok és Zuának 335. Wittnyédy István városi jegyző, a hirneves prókátor 336. Soproni követek az 1637/8. és 1646/7. évi országgyűlésen. Hosszú per a harangozópénz miatt 338. Kéry plebánus esküellenes reverzalisa 339. Kir. biztosok mentik fel a várost a harangozási díjak alól. A soproni r. katolikusok a vármegye útján országgyűlés elé terjesztik sérelmeiket 340. Kir. rendeletre tíz vádpontra vonatkozólag ötven tanut hallgatnak ki 342. Négy újabb vádpont az országgyűlésen. Nótázással fenyegetik a soproniakat 346. Draskovich negyvenezer forintot hagy a jezsuitáknak s ezek soproni templomába temetik 347. Püsky János püspök és Wittnyédy Ferenc plebánus 348. Szent Mihály templomának elhanyagolt állapota és kijavítása. Cziráky alispán tiltakozik az oltárok eltávolítása ellen, az evangélikusok gyűjtést rendeznek a költségek fedezésére 349. Kir. biztosok nagy küldöttséggel jönnek a templomot megvizsgálni 350. Wittnyédy a város nevében

jelentést küld a királynak 351. Pálffy nádor is védelmébe veszi a várost 352. Wittnyédy panaszos levele. A renovált templom felavatása. A bánfalvi pálosok követelése és hamis oklevele 354. Wittnyédy plebánus szabad favágatásért perli a várost. Az osztrák exulansokat nem engedi a templom sirboltjába temetni 355.

c) *Istentisztelet, iskola és erkölcsi élet.* Sopron jeles lelkész. Schubert Pál halála. Fiát, Jánost is esperesnek választják 356. Lang Mátyás a fiatal primárius. Halotti beszédei és vitairatai 357. Sowitsch Kristóf, Raab és Winkler 360. Simaházi Tamás és Sárfői Miklós magyar lelkészek, Zvonarics és Textoris kíségetők 361. A latin iskola rektorai: Valla, Sarnichhausen, Lagus, Seelmann 363. Klesch Dániel, a hányatott életű konrektor. Kusser János kántor és jeles zenész és a többi tanítók 364. Sárfői Miklós és János magyar tanítók. Andrassy János 1000 forintot hagy a magyar iskolára, Wittnyédy és Grad hat magyar ifjú eltartására vállalkoznak 365. A külső tanács javaslata: ünnepélyes vizsgálatok, iskolai drámák és szónoklatok 366. A népiskola. Wolweber tanító színjátékok adat elő 368. Rauch András jeles zenész és orgonista 369. Templomi zenészek és énekesek. Lang M. énekeskönyve 370. A gyülekezeti áldozatkészség. Löwey Mátyás és Dobrovics Tab Miklós hagyománya 371. Az erkölcsi élet. Riebstein János bűne és bűnhődése 372. A városhoz tartozó falvak: Ágfalva, Harka, Medgyes, Balf 373. Ruszt anyásítása és templomának felavatása 375. A kerülethez való viszony. Schubert Pál püspökjelölt. Winkler kórházi lelkész ügye. Sopron nem fizet cathedriticumot 376. Lang Mátyásnak Musay püspökkel való összetűzése és a kibékülés Harkán 377.

XI. A régi nagyság utolsó évei. I. Lipót kora a Szelepcsényi-féle törvénykezésig. 1657—1674.

a) *Az ellenféllel való további küzdelem.* I. Lipót és kora 379. Wesselényi nádor. Szelepcsényi, Széchenyi és Kollonics 380. Nádasdy és Esterházy, az eretneküldözők 381. Zrinyi Miklós a protestánsok barátja 382. Wittnyédy István lutheránus buzgalma 383. Nátl, Grad, Serpilius, Sowitsch soproni előljárók 385. Az osztrák főnemesi családok 386. Gróf Zindendorfi Miklós apja és nagyapja Sopronban 387. Eggenberg Anna Mária, a brandenburgi hercegnő 388. Az evangélikusok és r. katolikusok lélekszáma 389. Wittnyédy plebánus új harcot kezd. Zrinyi hét levelet ír az evangélikusok érdekében 390. Az új r. kath. népiskola 391. A jezsuiták Nádasdy csatlósai a vidéken. 392. Lippay primás nemesi konviktust épít. Az alapító oklevél 393. A bánfalvi pálosok pere. Oklevelüket a káptalan is gyanusnak itéli 394. I. Lipót szigorú rendelete. A barátok egyezkedése a várossal 395.

b) *A belső egyházi élet. Az új magyar gimnázium, a gyülekezeti könyvtár és az egyháztanács megalakulása.* Új alkotások a nehéz időkben 396. Új iskola a Hosszúsoron 397. Iskolai színpad a Mélyuton 398. Kövesdy igazgató magyar nyelvtana. Az új iskola virágzása 399. Unger Mihály rektor, Sárfőy és Czenki a segédei 400. A régi gimnázium igazgatói: Hentschel és Tieftunk 401. Rendszeres iskolai felügyelet. A népiskola s ennek tanítói 402. Az iskola kiváló növendékei s a külföldön tanuló soproniak 403. Barth Konrád dán követségi lelkész Bécsből Sopronba jön 404. Winkler, Trost kórházi és Sárfőy, Kövesdy magyar lelkészek 408. Gyülekezeti könyvtár alapítása 409. Külön egyházi tanács (consistorium) is alakul 410. A gyülekezet összetűzése Fisztrovich püspökkel. Kalinka és Tarnóczi püspökök békéltető levele 411. Az egyháztanács szervezete

412. Sopron képviselői a szakonyi és büki zsinaton 414. Wittnyédy szereplése az utóbbi helyen 524. A falusi gyülekezetek. Lépesfalva anyásítása. Ágfalva, Balf és Medgyes 415. Anyagi gyarapodás a Weinberger-, Raumschüssel- és Dohna-féle alapítvány, a Wittnyédy-ház megszerzése 416. Wittnyédy utolsó évei és halála 419.

c) *A templomok és iskolák elvétele.* A soproniakat is összeesküvéssel gyanúsítják. Széchenyi püspök kötelet vet a protestánsok nyakába 421. Sopron sorsa párhuzamos Pozsonyével. Panaszok az 1662. évi országgyűlésen 422. Az erélyes Zichy György plebánus. Az evangélikusok harangszó nélkül temetkeznek 423. A kőszegi nagy templom elfoglalása. A soproniak is őriztetik Szent Mihály templomát 425. A pozsonyiakat Nagyszombatba idézik 426. Kollonics felerészben r. katolikust akar a soproni tanácsba 427. A város a nagy bírság miatt kénytelen Lépesfalvát és Klimpa falut elzalogosítani 428. Római katolikusok a külső és belső tanácsban 429. Zichy plebánus követelése 430. A pozsonyi templomokat elveszik. A lépesfalviakat foglyúl viszik Rákosra. 431. A prot. lelkészek első idéztetése Pozsonyban. Pápista „reformálás” Balfon, Ágfalván, Harkán és Medgyesen 432. Széchenyi püspök Woppingen ezredével Sopronban 434. Launer balfi és Rosner ágfalvi lelkész fogságban 435. A soproniakat Pozsonyba idézik 437. Küldötteik Bécsben Kollonicssal egyezkednek. Az egyességi pontok 438. Sopron sokat veszít, de evang. istentiszteletre csak egymaga kap engedélyt 441. Sowitsch bucsuzik a templomtól és szószéktől 442. Széchenyi és Kollonics tüntető körmenettel foglalják el a templomokat 444. Az egyházi vagyon átadása. Trost lelkész Bécsújhelyen rejtőzik, majd Jenába menekül 445. Vibegius locsmándi lelkész Sopronban. Kövesdy, Tieftunk és Unger lemondása. Irtak-e alá reverzálist? 446.

XII. Építés a romok felett. Sopron mint a protestáns vallásgyakorlat egyetlen végvára. 1674—1681.

a) *Az építés nehéz munkája. Az egyházközség fatemploma.* A lesújtó állapot s a hivek bizodalma. Istentisztelet a Lackner-házban 447. Bérbeveszik Kramapfel és Schubert házat s fából építenek imaházat 448. Felavatás s az istentisztelet új rendje 449. Eggenberg hercegné megveszi és imaházul rendezi be a Resch-házat. Lang Mátyás ebben szolgál 450. A lelkészek bérelt lakása és az új temető 452. Nagy kiadások és önkéntes adományok, az osztrák főurak áldozatkészsége 453. Kollonics elmozdítja Károlyi evang. jegyzőt 455. Barth és Sowitsch lelkész kismartoni száműzetése 456. Lang egymaga szolgál a gyülekezetnek. Zichy plebánus processziókkal tüntet 458. Szent Mihály temploma bucsut kap a pápától. Fényes bucsuünnep 459. Zichy hirtelen halála a karácsonyi éjféli misén 460. Kuzmich és Nagymihályi plebánusok 461. Stein kancellár visszahozza Kismartonból a két lelkészt, de az imaház még zárva marad 462. A vidéki evangélikusok kitiltása. Nátl elmozdítása. Róm. kath. a polgármester és városbíró is 463. Pásztori polgármester s az evangélikusok fogsága. Kollonics behelyezi a jezsuitákat a Wittnyédy-házba 464. Az evang. imaház is újra megnyílik 465. A házi tanítók üldözése. Soproni ifjak a külföldi egyetemeken. Az alapítványokat visszakapják 467. Az 1676. évi nagy tűzvész. Istentisztelet az elhamvadt imaház helyén 468. Megveszik a Schubert- és Kramapfel-házat. Az imaházat felépítik és felszerelik. Gálffy adományai 469. Segély gyűjtés és Sowitsch gondnok

érdeme 472. A gyülekezeti szőlők és szántóföldek. A jezsuiták Türk és Sowitsch házát akarják kisajátítani 473. Kollonics Tallián harmincadost választatja polgármesternek 474. A céheket processiókra kényszerítik, de nem mennek 475. Az 1679. évi nagy pestis 476. Eggenberg hercegné halála. Házát a gyülekezetnek hagyja 477. Kollonics Lang Mátyást száműzni akarja 478. Az evangélikusokat kizárják a tanácsból 479.

b) *Az épület betetőzése a soproni országgyűlésen 1681.* Az országgyűlés egybehívásának okai 480. A klérus nem akar országgyűlést 481. A soproniak készülődése. Szenczi Fekete áttérésének hatása 482. A követek elszállásolása. A soproni követek. Serpilius instrukciója 484. A kiválóbb protestáns követek. A király és királyné bevonulása 486. Pamer Lipót újszülött, a király keresztfia 487. Az országház és a zöld ház Sopronban. Esterházy Pált nádorrá választják 488. A bujdosók levele. Izdenczy, Thököly titkára Sopronban. A protestáns sérelmek. Hoher csodálkozása 489. Ostffy Miklós panasza és Wittnyédy Pál kérelme 490. A király vallásos buzgalma Sopronban. Kollonics sértő predikációja. A jezsuiták színjátéka és polemikus kiadványok 491. Orbán perszonális Kollonicsról, kit a rendek a kamarai elnökségből elmozdítani akarnak 493. Orbán a klérus szűkeblűségéről. A protestánsok bizalma Sinel'i bécsi püspök iránt 495. Asztal feletti beszédek. A protestáns követek külön tanácskozásai. Preiner polgármester hirdetménye, melyet a nádor letépet 496. Német istentiszteletek. Barth beszéde Batthyány főkapitánya felett. A prot. követek magyar lelkészei: Ensel János és Csuzi Cseh Jakab. Bruyninx németalföldi követ Sopronban 497. Ünnepek és vigadalmak 499. Barth predikációja a király nevenapján 500. A királyné megkoronázása 501. Szenvedélyes viták az országgyűlésen. A protestánsok távolmaradnak. Thököly diadalainak hatása. Kollonics mellőzése. Királyi leirat 502. A protestánsok szívós ellenállása. Megyénként sorolják fel sérelmeiket. A 25. és 26-ik törvénycikk tartalma. Az ártikuláris helyek. A Sopronra és Rusztra vonatkozó artikulusok 503. A prot. követek protestációt adnak át a nádornak. Az országgyűlés befejezése. A király elutazása 504. Preiner polgármester új utasítást akar adni a soproni követeknek 505. Az új törvény tárgyalása Sopron vármegye közgyűlésén 506. Kollonics levele szerint a király sem tartja meg a törvényt. Szomorú előjelek 507. A soproni országgyűlésre vonatkozó emlékfüzetek és kiadványok 508.

<i>Képek jegyzéke</i>	509. l.
<i>Tartalom</i>	511. l.

M U T A T Ó

A soproni egyházközség története című munkához

Írta Payr Sándor

A mutatót készítette

Saliga Irén

Szeged

1992

A

AÁCH Mihály 380, 384

Abatúj m. 271, 486, 489

ABENSPERG-cs. 386

ABERMANN Henrik 245-246

Acsád, zsinat 411

ACSÁDY Ignác 262, 391

ADAMI

Kristóf 403-404, 467

Mátyás 357, 388, 403, 472

Adelhaid ld. ARSINGER Jakabné

AECHT Márton 183

Aeneas Sylvius ld. PIUS, II., pápa

AESOPUS 143

Afra (József pap felesége) 82

Ágfalva 6, 12, 115, 124, 149, 249, 300, 357, 359, 373, 408, 415-416, 432-433, 436

AGNETIS Salamon 301

ÁGOSTON, győri pópök 16, 30

Ágoston rendiek ld. szeretes rendek

"ágostonrendű barát" ld. LUTHER, Martin

AGRICOLA János 402

AICHINGER Ádám 333

AINFALT-ház 487

AKÁCH

plébános 180-181

István 114, 146, 172, 174

Miklós 114, 123, 134, 172-174

AKÁCS Ádám 305

Akadémia Levéltára VI

ÁKOSHÁZI SÁRKÁNY Antal 85

ALBANUS pap (Bécs) 121

ALBERT Márton 225

Aldenburgica 149

ALDOBRANDINO, Don Pietro 267

Alsólendva 127, 236, 311

Alsólővő 4

Alsóőr 4

Alsópulya 287

Albert 5

Aitdorf 357, 375, 401

Altenburg 436-437

ALTER István 302-303

ALTERS István 375

ALTHAN-cs. 286

ALVINGZI Péter 260

ALY Mátyás 433

AMADÉ Tádé 237

Amhos 12

AMBUSZTER

János 420

Jánosné ld. Wittnyédy Erzsébet

AMERING Mihály 304

AMON-cs. 286

AMPRINGEN Gáspár 423, 431, 480

Amsterdam 364

anabaptisták 25, 91

András (magyar pap) 127

(nem a német Pfendtner András!)

András pap (Hernath Márta első férje) 94

ANDRÁSFY Mihály 224, 240

ANDRÁSSY

Erzsébet 397

János 318, 336, 365, 371

Angyal-gyógyszertár (Wolf zsidó volt háza) 16

Anjouk 4

Anna

*Anna (I. Ferdinánd felesége, n. Ulászló leánya) 4

(Fochter Farkas felesége) 93-94

(Nagy Lajos nővére) 36

Annaherg 293

Antal pater 57

APAFFY fejedelem 480

APITZ Bernát 150

AQUENSTIS Albertus 4

aranybulla 6

ARGENTORATENSIS BARTH János Konrád ld. BARTH János Konrád

Arnsvald (Brandenburg) 189

Árpád-ház 4

kihálása 19

ARSINGER Jakab és felesége hagyatéka 31

ARTHOFER 312

ARTNER-ház 468, 488

Erhard IV, 124, 146-147, 167, 200, 226, 287-288, 309, 311-312,
314-315, 335-336, 338, 355

Farkas 275, 279, 287, 305

Lipót 467

Vilmos 287-288, 325, 329, 335, 338

Árva m. 384

ASBER Sehestyén 190

ASBOTH János VI

Aspang 98-99

Asszonyfa 483

ASZALAY

György 334

István 350-351

AUER

Jakab 44, 48, 56

János 415

Miklós 49

Auersperg 496

AUERSPERG

-cs. 286, 387

osztrák főnemes IV

AUERSTORG-cs. 386

AUERSWALD Jakab 146

Augsburg 91, 102, 104, 199, 368, 370, 445

valláshéke 91

Augustana Confessio 142

Augustin egyházfi 146

Ausztria 5, 7, 23, 63, 71, 73, 74, 89, 102, 113, 136, 170, 199, 209,
235-236, 272, 287, 291, 304, 310, 327-328, 386-387, 481, 496
- Alsó-Ausztria 19, 63, 98, 247, 295, 339
- Felső-Ausztria 149, 339, 357
autodafé a lutheranizmus ellen 55, 61

B

Baboth 3
Bacsi jezsuita 392
Baden 122
Baireuth 364
Bajmóc 352
bajor-német őslakók III
Bajorország 99, 107, 472
Bakithok 72
BAKYTH Pál 63
BALÁSFÉ 265
Balázs győri kanonok 74
Balf 6, 22, 115, 150, 184, 186, 194, 221, 250-251, 296, 302-303, 335,
357, 375, 402, 416, 432-433, 435
BALICS L. 4
BALLAGI G. 230
BALOGH
György 409
Ferenc 44
Bánfalva 6, 9, 115, 222, 234, 249, 277, 282, 298, 313, 335, 346,
353-354, 373, 394, 396, 408, 433, 458-459, 491, 499, 503
kolostor ld. kolostor, Bánfalva
pálosok ld. szerzetes rendek, pálosok
BÁNFFY-cs. 127, 128, 286
Bánya (Büiringsdorf) 357
BARABÁS S. 9
BÁRÁNY György 103
Baranya m. 111, 127
BARÁTHY Simonné 210
BARDELLER
Máté 294-295
Mátyás 357

BARTSCH

János 445

Jánosné ld. TRÖST Mária

BARÓTI Ferenc 344

Bars 15

BÁRSONY

Boldizsár, Berényi ld. BERÉNYI BÁRSONY Boldizsár

György 493

BARTENSTEIN János András 404

Bártfa 95, 142, 229, 254

BARTH

János Konrád 386, 404-405, 407-408, 412, 414, 448, 450, 452-453,
456-457, 462, 466

János Konrádné ld. PRISOMANN Anna Rozina

Konrád 497, 500

BARTÓK János 455, 479, 483-484, 497

Basel 122-123

BÁSTA György 161, 195

BÁTHORI István 1

BÁTHORY Erzsébet 193-194, 254

BATTHYÁNY-cs. 286, 414, 497

157-158, 176, 230

Ádám 323-324, 330, 338, 362, 485, 497

Boldizsár 125-126, 129, 134, 152, 161, 170

Erzsébet 473

Ferenc 82, 87, 152, 192, 227, 268-269, 271, 287, 382

Ferencné ld. LOBKOVITZ POPPEL Éva

Kristóf 323, 437, 485

Pál. 323

BATTHYÁNYNÉ, özv. ld. LOBKOVITZ POPPEL Éva

BAUMHOFER (író) 19-20

BAUMGARTNER

Károly 300

Lőrinc 245, 248

Bayreuth 388, 467, 478

Bázel 19

zsinat 21

Bazin 285, 374, 494

BEATRIX, magyar királyné 1, 7

BECK János ld. PISTOR (BECK) János

Bécs IV-V, 19-20, 25-26, 35, 38, 54, 61-64, 67-73, 76, 81-82, 96,
100, 102, 118, 119, 121, 124-125, 135-138, 141-142, 145, 154-158,
160-161, 162-165, 169-170, 176-180, 183-184, 186, 188, 191-196,
199, 202, 206-207, 215-216, 231, 245-247, 257, 260, 273, 279,
284-285, 288, 291, 297, 305, 308-309, 318, 321, 323, 328, 335,
339, 347-348, 350, 360, 369, 405, 420, 423, 425-426, 434-435,
437-441, 444, 452-453, 456, 461, 4463, 465-466, 468-469, 472, 476,
483

bécsi béke 33, 220, 223, 250, 271, 292, 343, 422

Bécsújhely 1, 9, 22, 25, 64, 67-68, 93, 107, 114, 119, 154, 156,
168-170, 195, 222, 234, 236, 247, 263-264, 268, 277, 282, 380,
406, 421, 425, 427, 438, 445, 466, 476-477, 485, 489, 499, 505

Beczko 381

BEHAIM Bernát 185

BEHEIM Mihály 22

BÉKEFI Remig? 14-16

BÉL Mátyás 4

Béla, IV., magyar király 4-6, 21

BELGIOJOSO merénylet 154, 161

BELLA Lajos 3-4

BELLUSICH Lukács 493

bencések ld. szerzetes rendek, bencések

Benedek

diák (Bécsben tanuló) 15

kereszties pap 75

Beő 260

BERÉNYI BÁRSONY Boldizsár 72

Berlin 364

Bernát

asztalos 54

szász herceg 445

úr (Boem házában) 51

BERNHARD Mária 331

Bertalan beneficiátus 63

BERZEVICZY

Albert III, 1

Gergely VI

Lajos 396

hesenyők 3-4

BESSENYEI István 338

Besztercebánya 141, 143, 202, 265, 281, 288, 384, 4403, 446

Bethlen-szabadságharc 258

BETHLEN

Gábor 92, 233, 235, 256, 259-261, 263-271, 273-276, 280-282,
321-322, 340, 417, 480

István 273

Miklós 420

Beutnitz 445

BEYCZI Ambrus 85

BEYER Teofil 366

BEYGEWITHER Jakab 209

BEYTHE István IV-V, 118, 126-130, 134, 142-143, 149, 152, 157,
200-201

Bezenye 296

BEZERÉDY

alispán 354

György 334, 382, 390

Bicse 254

BIRGLER Gáspár 415

Bitterfeld 401

BLASCHENITZ Lukács 126

BLASENITZ Lukács (magyar lelkész) 112-113

BLASIUS Márton 308

BLASVETTER Mihály 304

Blesern 403

BLÖTZ Hugó 118

BOCATIUS János 217-218, 240

BOCCACCIO, Giovanni 25

BOCSKAI István 188, 191-192, 194, 197-199, 204, 215-216, 218, 220,
222, 227-228, 230, 234-235, 238, 242-243, 328, 338, 343, 349, 352,
421, 480

BOEM (BÖHM) Ferenc 50-51

BOGÁDI János 85

BOGNÁR György 380, 415

BOGRÁDI János 263

BOGSCH 219

Boldogasszony (Frauenhaid) 115

Bologna 125, 204

Bondorf 235, 342

Bonifatius, VIII., pápa

BÓNIS Ferenc 425

Bónya 408

Borbolya 301, 357, 364

Borgiák 18

BORNEMISZA

-cs. 85

Gábor 281

János 67

Péter 128-129, 142, 150, 200-201

Borostyánkő 291, 331

Boroszló 149, 417-418

BORS Benedek 53

BORSCHIK Mátyás 429-430

Borsmonostor 73-74

BORY Mihály 419

BOTKA Ferenc 338

BOUILLON, Gottfried ld. GOTTFRIED, Bouillon

BOZORÁDY Gergely 77

Bozsok 360

Bő 12-13, 392

BŐDI Dénes 75

BÖHM Ferenc ld. BOEM (BÖHM) Ferenc

Böszörmény 502

BRADULICS Simon 235

Brandenburg IV, 388

BRANDENBURGI

György 17, 35-37, 44, 54, 61

Katalin 92, 189, 201, 321-322

- BRANDTNER Veronika 374
BRAUN Erasmus 150
Braunschweig 408
BREINER-cs. 386
BRENNER A. 380
BRENZ (Postillák...) 74
Breslau 143, 189, 202, 207, 245, 251, 335, 357, 369, 375
BREUNER
 Gáspár 327
 Gáspárné, özv. ld. TRAUTMANSDORF Anna Mária
BREYNER Fülöp 115
BRICCIUS győri káptalan 31
BRODARICS István 63, 70
Bruck 64
BRUCKNER Gy. 7
BRUNNER János VI
BRUNNERNÉ szállásadó 293
BRYNIX Hamel Gellért 499
Brünn (Prunensis) 141, 311
BUBICS (író) 236
BUBICS - MERÉNYI (írók) 273
BUCSI Benedek (Bucus?) 262, 276
Buda 16, 20, 26, 35-36, 42, 57, 60-62, 408
BUDAI
 E. 20
 János 15
Budapest VI, 199
Budewitz 190, 202
Budweis. ld. **Budewitz**
BULLINGER 118
BUNYITAY Vince 24
BUNVISI Ferenc 491
BURQUOI katona 260, 270-271
Burg (Bécs) 38
Burgbernheim 99
BURGIO pápai követ 35

BURGSTALL

-cs. 386

né temetése 403

BURIUS 437

János (Korpona) 446

BURIUS GALLI

Kristóf 434

Pál 434

Bursa Rosae-alapítvány 145

Bük 294, 303, 360, 362, 376, 414-415

zsinat 410

BÜNKER, J. R. 453, 470, 472

BÜRLER Gáspár 426

C

CAESAR-ház 488

calixtinusok 24

CALOV Ábrahám 363, 398

CANISIUS Péter 319

CAPELLE, J. 153

CAPELLER János 150

CAPIRS Zdenko 495

CARAFFA Károly 279

CARGIUS (gráci tanár?) 209

Castrum Suprun 3

CATO 143

céhek 16

CELLARIUS János 376

CELTIS Konrád 24-25

Cenk 209, 243, 303, 305

CHALUPKA Sámuel 384

CHEHONIUS plébános 423

CHEHOVIUS István 328, 331

CHÉMY János 316

CERNEL

Ambrus, chernelházi 73, 85

György 292

K. 263, 269, 271

CHERNELHÁZI CHERNEL Ambrus ld. CHERNEL Ambrus, chernelházi
CHLICHTOV, Jodók 28

CHORON

-cs. 226-227

János 227

CHORON János, Devecseri ld. DEVECSERI CHORON János

CHRISUS (Aeneas Sylvius) 25

CHYTRAEUS Dávid 113, 152, 207

Chytraeus Regula 143

CICERO, Marcus Tullius VII, 143, 319

CLAIRVEAUXI Bernát 17

CLOSEN földesúr 107

Coburg 363

COLLALTO gróf (hadv.) 269-271

Collegium ad Ruheam-alapítvány 145

Concordia Formula 142

CONSUL

Anna (Rittschendel Jakab felesége) 124, 203, 209

István 74, 115, 203

CORDATUS Konrád 36, 61

CORENIUS Jakab 334

CORIÁRI Mátyás 53-54

CORNARIUS bécsi orvos 124

Corvin-nemzetség címere (Storno ház) 6

CREUTZER György 203

CREUZER György 181

crucigeratus (János lovagok javai) 13

CRUTZER Regina ld. LEUTZER Regina

Csáktornya 382

CSÁKY

István 321

László 314

Csallóköz 168

Csanád 155

CSÁNYI János 239, 272, 425, 427-430, 432, 435, 443, 458, 461-464,
468-469, 473-479, 483-484, 487-489, 497, 499, 501-502

CSÁNYI - TRINKL krónika 402

- Csapod 22
CSÁSZÁR György 225
Csaszkócz 92
CSATAI János 132
Csáva 301, 357
cseh csapatok garázdálkodása 22
CSEH Jakab, Csuzi ld. CSUZI CSEH Jakab
cseh-morva testvérek 23-25
Csehország 5, 33, 287, 295, 304, 354
Csejte 92
CSÉMY Márton 455, 479
Csénye 298
Csepreg 63, 68, 79, 92, 131, 143, 155, 169, 189, 194, 203, 218, 220,
224, 236, 243, 250, 269-270, 294, 298, 301, 303, 307, 329, 365,
382-384
Csepreg
nyomda 387
zsinat 295
CSEPREGI János 31
Csesznek 143
CSÉZI András 58-59
CSEZMICZEI János ld. JANUS PANNONTIUS
CSOMBORD Mátyás 85
Csorna 8, 13, 72, 119, 314
Csorna-Csatári 3
CSUZI CSEH Jakab 498
Cyperon = Sopron
CZEGLÉNI István 425
CZEGLÉDY Gyula 96
Czenk 79, 85, 132
CZENKI
Jankó Benedek 76-78
Márton 401
CZIRÁKI Mózes (CZIRÁKY ?) 266, 382
CZIRÁKY Ádám 338, 349-350

CZOBOR

háró (Sennyei Krisztina férje) 323

háróné ld. SENNYEI Krisztina

CZVITTINGER Dávid ? 364

D

Daág földje ld. ÁGFALVAE

DÁGHFALVA 6

DATNER György 402

DALLOS Miklós 279, 281

DALMADI

Sebestyén (DALMADY ?) 13, 78, 94, 119

Tamás 85

DALMATA Antal 74, 115

Damonya 12-13

DAMPIERRE katona 260, 263-264, 266-268

Dánia 472

Dannhauer (tanár, Strassburg) 405

DARÁZS István 334, 341

Darufalva (Traiskirchen) 85, 124, 287

Dasztifalu 421, 464, 474

Dávid király 207

DEÁK

András, Nagyrévi ld. NAGYRÉVI DEÁK András

Ferenc 275, 322

Debrecen 254, 260, 399, 502

DEBRECENI György 85

DECCARD János Jakab 404

DEGEN Lénárd 207

DELPHINI

püspök 185

Zakariás 100-101, 117

DEMOSTHENÉS 143

Derencsén 24

DERSFFY

-birtokok 236

Ferenc 133, 156, 180, 195, 219

Szerdahelyi 247

Orsolya 235, 237

DESPERATUS ld. SPERATUS Pál

DESSELVICS István 410

DÉVAI Mátyás 44, 68

DEVECSERI CHORON János 125, 147, 158, 162, 164-165

DEVEN

Katalin (u.a.?) 130

Mihály 130

DÉVÉN Kata (Deven Katalin ?) 371

DÉZSI Lajos 270

DIÁK Máté 183

DIETRICH Vida 106

DIETRICHSTEIN (omítzi püspök) 279

DIMITROV Péter 225

DIOCLETTIANUS 8, 257

DITRICHSTEIN

-cs. 387

herceg 388

Anna 387

DIVALD Kornél 453

DORNER

Daniel 402, 429

Ferdinánd 467

János Andor 404, 479, 484

Sebestyén IV, 173, 179, 183, 187, 226

DOBRONKI György 8, 13, 306-318, 320, 322, 347

DOBROVICS TAB Miklós 371

DOHNA

-alapítvány 418, 468

Konrád 417-418

Konrád Frigyes 417

Konrádné ld. STENTSCH Orsolya

Dobsina 24

- DOMITROVICH Péter 279
Donellán ágostai szerzetes 329
DONGÓ Gergely 303
DORN Farkas 194
DORNER Kristóf 178
DORNFELD Joakim 179, 186, 246
DORNFELDER Joakim (Dornfeld ?) 171
Dorog 22
Dorottya, Hammer János felesége 17, 37
Dömök 220, 231
DÖMÖTÖRT György 384, 420
DRABIK Miklós 425
DRAGONIUS
 Gáspár 113, 116, 119, 126, 129-133, 136, 142, 149, 152, 201, 371
 Gáspárné ld. DÉVÉN Kata
DRASKOVICH
 György, id. 10, 117, 119, 125-126, 131, 134-135, 137-139,
 154-156, 158, 161, 164-166, 169, 189
 György, ifj. 304, 306-312, 314-315, 317-318, 320, 322, 325-328,
 330-334, 336, 339, 344-345, 347-348, 352
 János 307, 340-341
 Miklós 393, 444, 485, 506
DRASKOVICS Mátyás 173, 178, 180, 228-229, 256
Dráva mente 111, 113
Drezda 387
DUBATSKY esperes 181
DUETTERN Sámuel 404
Dublin 364
Dunapart 67
Dunai Tudós Társaság 25
Dunamellék 128
Dunántúl III, 91, 127, 150, 192, 236, 285, 303, 321, 329, 338, 384,
 421, 423, 4482
Dunántúli Turista-Egyesület VIII
E
EBECZKY Tamás 494

Ebenfurt 263

EBERHARD

herceg, III. (Württemberg) 337, 384

János 297

Ebersdorf 499

EBERSDORFI Zsigmond 21

ERNER György 295

ECCARD György Ferdinánd 404

ECKHARDT

iskola 459

Ábrahám Frigyes 368

György 368

ECKL János 76

ECKNÉ Weltz Szidónia ld. WELTZ Szidónia

EDER

József VI

Kristóf 251, 301

Eger 178, 239

EGER Jakab 216

EGERER lelkész 216-219, 239, 293

Egerszeg 265, 423

Egervár 192, 265

EGG

-cs. 386

János Károly 452, 470

EGGENBERG

-ház 402, 462-465, 468, 473, 478, 497

herceg 388

Anna Mária, hercegnő IV, 364, 388, 402-403, 418, 436, 439, 441, 443, 450,

452, 458, 461-462, 466-468, 477

János Antalné ld. EGGENBERG Anna Mária hercegnő

EGGNÉ ld. ECKNÉ

EGLINGER Salamon 278

EGYEN prédikátor (Somorja) 121

Egyesség Könyve 201, 217, 251, 301, 416

Egyházassfalva 12, 362

egyházi alapítványok III

könyvtár IV

Egyiptom 109

EHRENAU-cs. 286

EIBELSWALD-cs. 286

EICHHORN Leo 260

EINFALT Mátyás 216

Eisenach 219, 244

Eisenburg 436

EITZING

-cs. 286, 387

Mária 358

Ekel 490

Elefánt 235 (helység?)

ellenreformáció III, 154

ELEONORA hercegnő (pfalz-neuburgi, I. Lipót 3. felesége) 278,
486-489, 501, 503

Elszász 405

EMICH-cs. 301

ENDRE, II., oklevele 6, 12

ENDRESZ János 336, 377, 397-398, 439

énekeskönyv, Huszár Gál 201

ENGEL János VI

ENSEL János 401, 498

ENYEDY János 395

ENYINGI TÖRÖK István 111

EÖRDÖGH Simon 265

EÖRSY Zsigmond 312-313, 334, 342

EÖRY Mihály 421

Eperjes 160, 229, 254, 273, 399-400, 402, 419-420

EPIKUROK 26

ERASMUS 44, 67, 143

Erdély 70, 220, 258-260, 279-280, 321, 343, 384, 404

ERNŐDY

-cs. 286

Bálint 347

Bálintné, özv. ld. RÉVAY Zsófia

György 473

Miklós 488, 501

Erfurt 293

ERGELICH Ferenc 278-279

ERLBECK Farkas 368

ERNŐ főherceg 119, 125, 135-136, 154-155, 158, 161-163, 165, 167-171, 180, 200

ERSCH (enciklopédiája) V

Érsekújvár 265, 271

ERZSÉBET

özvegy királyné 5, 13

Károly, IX., francia király özvegye 165

Nagy Lajos anyja 16, 21

Szent 7

Esslingen 286, 295

ESTERHÁZY 219, 438

-ház 218, 487

Ferenc 485

István 289, 300

Júlia 281, 329

László 334, 489

Miklós IV, 92, 235, 256-258, 262-273, 276-277, 280, 283-284, 286-287, 291, 304, 306, 310-313, 315, 317-318, 320-321, 323, 325, 329-330, 332, 334, 381-382, 464

Orsolya 444

Pál 11, 236-238, 273, 334, 381-382, 389, 410-411, 416, 421, 427-428, 444, 456-457, 476, 482, 485, 488, 491, 494, 497, 499-501, 505-506

Pál Antal 237

Pálné

ld. THÖKÖLY Éva

ld. DERSFFY Orsolya

Tamás 235

ESZTEI Hippolitusz 1

Esztergom 63, 280, 423

Európa 138, 309

Eurylaus és Lucretia (Aeneas Sylvius) 25

evangélikus

egyház

alakulása III, 62

gimnázium (német-magyar, 17. sz.) III-IV

horvátok (menekültek) 74

iskola 95

Examen Candidatorum Ministerii (Melanchthon) 152

FABER György 15, 91

FÁBIÁN János 430

FABIANICHZH György 433

FABIANKOVICH Ferenc 506

FABIANKOVITS Ferenc 506 (u.a.?)

FABÓ András 296, 301, 337, 340, 352, 380, 434, 464, 506

Fabó ?? 190

FÁBRI

István 338

János 83

Márton 15

FARRICIUS

titkára 258

János 384

Márk 189-190

FÁBRY Gergely 415

FARKAS

úr, lelkész (Nagyhöflány) 115

András 249

András, Scheerschleifer ld. SCHEERSCHLEIFER FARKAS András

János 15

S. 270

Farkasd 6, 360

FARKASDI Márton 143, 225

FARKASDY 242-243

Márton 240-241 (ua. ?)

Farkasfalva 376

FASCHING-fésűs 344

FASTENBERGER Gergely 49

FATIGA Boldizsár 194, 204, 215

FAUT 202

krónika 229

Anna Magdolna 401

Jakab 293

Márk 9-11, 83, 96, 101, 116, 119, 122, 135, 140, 142-143, 145,
155-156, 164, 168, 177-179, 183, 186, 190, 194-195, 197, 209,
226, 232, 244-245

Rozina 114

FEDIUS Virgil(ius) 142, 161, 201

FEDORÓCZI Péter 354

Fehéregyháza 181, 383

Féherhegy

Ütközet 268, 286-287, 294

Fehérvár ld. Székesfehérvár

FEILER gimn. tanár 403

FEJÉR történetíró (Codex ...) VI, 6, 12, 14

FEJÉRKÖVI István 178

FEJÉRPATAKI L. 14

FEJÉRTÓI János 118

FEJÉRVÁRT

János 404

János, Keresztesi ld. KERESZTESI FEJÉRVÁRI János

FEKETE

István 384, 401, 409-410, 484, 491

István, Szenczi ld. SZENCZI FEKETE István

János (háztulajdonos) 243

Feketeváros 287

FELLNER Erasmus (Noricus) 149

FELS Mária (Jessenius Jánosné) 218, 259

Felsőőr 231

Felsőlendva 421

Felsőlövő 4

Felsőmagyarország ld. Magyarország

Felsőőr 4

Felsőpéterfa (Petersdorf) 251, 357, 364

Felvidék 91, 192, 419

FENESSY Mihály 342-344, 346

FENESY

György 461

Mihály 308, 347, 355

FERDEUS Tamás 75

FERDINÁND 62-63, 222

I. 6, 63-65, 70-74, 76, 83-84, 96-97, 109, 125, 176, 283, 486

II. III, 229, 255-260, 262-267, 269, 271, 273, 276, 281, 285-288,
290-292, 295, 304-306, 308-311, 320, 369, 388, 500

III. 9, 282, 285, 315, 317, 320, 324, 328, 339-340, 356, 367,
371, 388

IV. 389

főherceg ld. FERDINÁND, III.

FERENC FERDINÁND trónörökös 260

FERENC József, I., osztrák császár, magyar király 199

ferencesek ld. szerzetes rendek, ferencesek

Ferrara 1

Fertő 113

Fertőmeggyes 3

Fertőmellék 193

Fertőszentmiklós 139, 252, 303, 334, 392

FESSLER 5, 24, 381

FESTETICH Pál 485

FEUER

-cs. 233

-ház 178

Anna 233-234

János 126, 163, 179, 190, 233

Filipásich Péter 331

FINK szűcs 344

Firenze 277, 285

Fischamend 259

FISCHER

-ház 387

Lipót 146

Pál 404

Péter ld. PISCATOR (Fischer) Péter

FISZTROVICH György 410-412

FLEISCHHACKER András, Lanius ld. LANIUS FLEISCHHACKER András

FLEISZMANN Jónás Péter, Musaeus ld. MUSAEUS FLEISZMANN Jónás Péter

FLODER Márton 115

FLOSCULUS Eden (Homberger Jeremiás könyve) 152

FOCHTER

prot. lelkész 76, 102

Farkas 89-90, 93-94, 99

FODOR János 485, 504-506

FODOROCZI Péter 395

FOENUS studiosorum IV

FOHMANN

közyám 464

János Jakab 436, 438, 476

Jeromos Kristóf 416, 432

FOITSPERGER Péter 236

FOLNAY Ferenc 331, 342, 350-351, 423

FORGÁCH

nádor 259, 271

Ádám 321, 482

Ferenc 100, 223, 229-231

Imre 169

Zsigmond 260, 276

FORRÓ György 311

FORSTALL tiszttartó 382

FORTUNATUS József 93

FÖGGLER

János 360

Mária Borbála 360

FÖGLER János 403

Fövenyverme 211, 253

Fraknó 74, 115, 272-273, 287, 291, 312, 326, 381

FRAKNÓTI Vilmos 15, 57, 323

FRANCHICH Ádám 497

Franciaország 9

FRANCISCI György 384

FRANGEPÁN

Anna, Szluni ld. SZLUNI FRANGEPÁN Anna

Ferenc 421, 425

FRANGK Pongrácz 49

FRANICH Tamás 235

FRANK

Farkas 200

István 219, 244-245

Pál 208

Tamás 136, 157, 160, 172

Frankenstein 416

Frankfurt am Main 295

Frankfurt am Oder 404

FRANKL V. 258, 277-278, 280-282, 284-285, 291-292, 318, 322-323

FRANKOVITH Gergely, Szigethi ld. SZIGETHI FRANKOVITH Gergely

FRANKOVICS Gergely, Szigeti (ua. ?)

FRÁTER György 70

FRAXINUS

Gáspár, Körösi ld. KÖRÖSI FRAXINUS Gáspár

Pál, Körösi ld. KÖRÖSI FRAXINUS Pál

FREIDIG Jeromos 247-248

FREUND Vida 208

FREYDIG János 297

FREYSEN András 476

FRIEDEL János 403-404

FRIEDELIVS

János. 401 (ua. ?)

Johann Christian 238

FRIGYES

(harcos), osztrák herceg 5

szász herceg 436

császár 21

III., dán király 405, 407

III., római király 5-6, 13, 22-23, 25

Fritz-ház 473

Froschdorf ld. Kotendorf

FRÖLICH

Ambros 35

Kristóf 244-247

Sebestyén 35

FREUBIERT, Rupert 49

FRÜHWIRT ld. FRUEBIERT

FUCHS 312

János ld. FUCHS Rozina

János 302

Rozina 331-333

Ulrik 330-331

Ulrikné, özv. ld. STOCKINGER Orsolya

FUCHSJA:GER

István 218, 239, 246-249, 252, 259, 294, 297, 303, 366

Zsófia 218

FUERST

-cs. 69

Ernő 73

János 73

Konrád 73

Móric 72-73, 82, 115

Vida 72

FUGGER Antal 70

FUNK János 141

Füles 348

Fülöp, IV., spanyol király 280-282

Fülöp káplán 305

FÜRST

Balázs 146

Ernő 62

K. 212

G

GAÁL Ferenc 328

GABELKOVEN gimn. tanár 403

GABELMANN Mihály 203-204, 209

GÁBOR János 228

GÁBRIEL

Lajos 178

Simon 244

GAGELMAYER Lipót 318

GAGER Balázs 216, 430

GATSRUCK-cs. 286

GÁL mester 55

GALAMBOKI Máté 119

GALEOTTO, Marzio 7

GÁLFFY Ádám 431, 453, 470

Galgóc 141, 398

GALGÓCZI Miklós 303

GALL Ferenc 239

GALLI

András 434

Kristóf 403, 416, 433

ld. még BURIUS GALLI

Gallneunkirchen 286

Gálos V, 227, 301, 366

GAMAUF

Teofil III, V-VIII, 6-7, 9-11, 16, 19, 40, 61, 89, 103, 123,
127, 146, 172, 176-185, 188-191, 197, 206-207, 209, 211-214, 216,
218-219, 229-235, 237-240, 242-253, 255, 259, 262, 270, 280-282,
286, 288, 290, 292-306, 308, 310-311, 315, 319, 325-331, 333-335,
339-345, 347-350, 354-357, 360, 362-364, 366, 368-373, 375-378,
386-391, 393, 395-405, 408-409, 411-412, 414, 416-418, 423,
425-426, 428-431, 434, 438, 440-441, 443, 445, 449-450, 452-456,
458, 461-463, 465-467, 469-470, 472-477, 479-480, 482, 4484-485,
488, 506

Samuel V

GANTNER Antal VIII

Gáspár íródeák 384

GASPITZ Gergely 79

GATTERER V

GA:RTNER Orsolya 290

GEISSLER 369

GELENFALVI KÁPOLNA Mihály 85

GELUSA Péter 5

GEMARY Lászlóné, özv. 396

GEMMA Phrysius 143

GENERSICH

János VI

Keresztély VI

Genf 412

GENSEL

Ádám 409

János Ádám 293

Kristóf 243, 291, 293-295, 297, 300-302, 305

Gerardus praeceptor 12

Gerau 207

GERENGEL Simon IV, 30, 93, 95, 98-104, 106-116, 118, 120, 123, 132, 139, 142, 149, 152, 172, 199, 202, 212, 253, 294, 297, 370, 414

Gergely

ferences szerzetes ld. SZEGEDY Gergely

királyi biztos ld. SZEGEDI Gergely

lelkész (Mödling) 113

-naptár 126, 137-138

plébános 14

pápa

VII. 18-19

XIII. 138

XV. 279

Szent 46

testvér ld. SZEGEDI Gergely

Gerhard, ferences barát 198, 234

GERHARD György 485, 489, 495-496

GERING

János 114, 124, 135-138, 145, 155, 163, 165-166, 170, 200

Lucia 145

GERSEI PETHŐ

János 114

Zsuzsanna 192

- GIESKIRCHER Ferenc 354
GINDELY A. 282-285
GIRISI Fülöp 305
Giskra 21, 23
GLACIAMIUS Márton 368
GLATZ Jakab VI
GLOVBITZ-cs. 286
GLOIACH-cs. 286
GLÖCKEL Konrád 134, 170-172, 180
GOBEL szűcs 212
GODI Imre 307
GOEDECKE 364
Golmsdorf 445
GOMBKÖTŐ Miklós 235, 342
GONZAGA Eleonóra (II. Ferdinánd neje) 277
GOSZTONYI János, felsőszekestei 28, 41-42
GOTHAY Pál 346
GOTTFRIED, Bouillon (keresztes vitéz) 4
GOUR (GUARY) Miklós 31
Gömör m. 488, 503
Görlitz 247
Göttingen V-VI
Grác IV, 65, 138, 143, 150, 152, 175, 189, 201-202, 204, 206-207, 209, 251, 253, 257, 278, 388
GRAD György 290, 292, 335, 337-338, 341, 347, 365, 385, 390, 395, 402, 412-413, 416-417, 430, 438
GRAF
 András 244
 Benedek 13
 István 13
 Mihály 143, 190, 250-251, 301
 Péter 13
GRAFENECK Ulrik 396
GRAFFENBERG Regina 403
Granum Frumentia (Homberger Jeremiás könyve) 152
GRAU Lénárd 365
GRAULL Ehrenhold 302

GRAVENECK, Ulrik (Grafeneck ?) 6, 22

GRA:TZER Kristóf 53

GREGORIÁNCZ Pál püspök 32, 80, 83, 88, 99, 100

GREINER Pongrác 49

GREISSEN

-cs. 286

Rudolf 350

Greisser hegy 205

GREMOVILLE francia követ Bécshen 406

GRETZER Jakab 319

GREYSSEN Rudolf 358, 402

GRIESBERGER Ferenc 395

Grieskirchen 360

Gross Bruderschaft 16

GROSZ Pál, Major ld. MAJOR GROSZ Pál

GRÖSSINTZ-cs. 386

GRUBER V

Dániel 364

Erzsébet 364

GRÜNBERG 189

Gábor 175-176, 178-179

GRÜNWALD Béla 422

Gschiess (Schuss, Schütz) 3

GUBASÓCZY János 482-483, 496

GULDNER Máté 146

GULYÁS István 399-400

Gumpoldskirchen 136

Gunda (Handl zsidó felesége) 17

GUTTENBERG 35

GUTZSCH János 147

GUZICH János 384

GÜNTZEL Lőrinc 146

Gyirót 12

gyolcsosok céhe 14, 16

Győr 11, 101, 110, 119, 124-125, 154-155, 170, 172-174, 192, 215,
220, 225, 232, 252, 265, 279-281, 287, 291, 302, 304, 306-307, 312,
318, 328, 333, 338, 349-350, 352, 376, 380, 382-383, 393, 404, 415,
421, 424-425, 428, 432, 461-462, 483, 491, 506

Győr m. 504

GYÖRFFY József 230

György

lelkész (Tormafalu) 115

nevű soproni lakos kínvallatása 58, 60

pap 55, 83

GYÖRGY VILMOS, választófejedelem 321

GYÖRÝ-ház 368

Gyula ld. Lépesfalva

H

HAAN L. 404

Hahsburgok 199, 320

HABSBURG Rudolf 5

HACKEL János 429

HACKELBERGER Miklós 335

HACKELSBERGER 346

HACKENBERGER Zsiga 365

HACKL

fiú 419

János 350, 353

HACKSTOCK Kristóf 472

HAFLERPERGER, Gergely 15

HAGELBAUER István 467

HAGIUS János 294, 295

HAGYMÁSY Kristóf 194, 268-269

HAHNEKAMP Gy. 320

HAHOLZER-ház 279

Haidenburg 107

HATLL Vida 15

Hainburg 265-267, 281, 321

HAJNAL Mátyás 236, 299

HAJNÓCZI Dániel 6, 10

HAJNÓCZY ld. HAYNÓCZI

Halle 103, 149

Magyar Könyvtár 360

HALLER György 280

Hamburg 363-364

HAMEL

Gellért, Bruynix ld. Bruynix Hamel Gellert

Sámuel 247

HAMMER János felesége Dorottya ld.

Dorottya, Hammer János felesége

HANDL zsidó felesége, Gunda ld.

Gunda, Handl zsidó felesége

Hannover 363

HANUY Ferenc 61, 274, 279, 285

HANVAY Péter 338

HARCOS FRIGYES ld. FRIGYES, harcos

HARDECK gróf árulása 174

HARDEGG-cs. 386

HARDUIN 20

Harka 6, 115, 138, 149, 150, 221, 236, 250-251, 301, 357, 360, 362, 373, 375, 377-378, 390, 404, 416, 432-433, 485, 503

HARKÁN Musay Gergely 353

HARRACH gróf 376

Harta 401

HARTITSCH Dietrich (Hartisch ?) várkapitány 63-65

HARTLIEB György 226, 242

HARTMANN

káplán 182

rektor 149

Ferenc 107, 140

János 404, 436

HASSLINGER György 297

HAUBENREICH György 220, 226, 288

HAUCK János 140

HAUPT Herman 20

HAUSMANER (Hausmanner ?) rektor 294

HAUSMANN Miklós 35

HAUSMANNER kristóf 246-247, 297

HAYNÓCZI fró (Miscell. Germ.) IV, 103, 248, 357, 362, 373, 500, 508

D. 194, 197, 386

HECHENBERGER János 429

HECKEL György 207

Hédervár 127

HÉDERVÁRI-cs. 5

HÉDERVÁRY alispán 350

HEGENBERGER János 430

HEGYESSI Márton 395

Hegyfalu 130, 150, 240-241, 371

HEGYFALUI Pál 100

Hehnsta:dt 375

HEICHELIN György 376

Heidelberg 254, 403, 412

HEIGEL Ambrus 322

Helmstadt 363

Helsingör 405

HENCKEL János 67

Hegykő 190

HENGST Lénárd 49

HENNDORFER Ulrik 71

HENRIK, IV., francia király 309

Henrik plébános 14, 30-31

HENTSCHEL György 142

HENTSCHEL Sámuel 401

HENYS Lénárd diák 15

HERBER Illés 333-334, 339

HERBERSTEIN

-cs. 286, 387

úrhölgyek 377

Jakab Ferenc báró IV, 175, 209

HERBICS-cs. 1d. LÖVEY-cs.

HERESINGZI Péter 169

HERITSCH-cs. 286, 387

Hernals 369

HERNÁTH János 163, 169

Hernals 251

HERNATH Márta (Dalmadi Sebestyén felesége) 94

Hernhut 387

HERRNHANDT János 146

HERZOG 20
HESTODOS 143
HETTHEY János, Mihálházai ld.
MIHÁLHÁZAI HETTHEY János
HETVÉNYI Lajos VIII
HEUSINGER János Gyula (a Waldegg) 404
HEYDEN Sebalduš 143
Hidegség 303
Hidvég 126
hiénzek (hajor németek) 4
HIERSCH (Kramer ellen valló) 53
HILARIUS ld. FRÖHLICH Kristóf
HILARIUS FRÖHLICH Kristóf ld. FRÖHLICH Kristóf
HIMMELREICH Tiburtius 176
HINDERER Marton 350
Hippolitusz, gyermek prímás 32
HIVÁNYA ? 303
HOCHER Lipót ? 481, 490, 603
HOFER Villanus János 102, 124, 189
HOFFMANN 502
HOHENZOLLERN-ház, brandenburgi IV
HOLLER Gáspár 254
HOLOVITZ Ádám 318, 322
HOLZHAUSER Farkas 297, 364
HOMBERGER Jeremiás 152-153, 201, 207
HOMONNAY György 251, 259, 262
Hont m. 485, 489, 495
HORÁNYI 264
HORETZKY István 431
HORN ? (helység?) 202
HORN György 251, 302
HORNIG Boldizsár 226
Horpács 392
Horvátgyirót (Gerisdorf) 236-237
HORVÁTH alispán 354

HORVÁTH

András, szkhárosi ld. SZKHÁROSI HORVÁTH András

Bálint 265, 287

Ferenc 383

Ferenc, Mankóbüki ld. MANKÓBÜKI HORVÁTH Ferenc

Gergely 201

György 334, 428

István VI

János 437

Kristóf 348, 393-394, 428

M. 19

Miklós 216, 430, 476, 479, 484, 505

HORVÁTH KISEVICS János 239

HORVÁTH STANSITH Gergely 150

Horvátország 125, 371

Höflány 287, 321

HÖRMANN Mihály 271, 297

Hörwart 482

HUBER Márk 294-295, 297

HUENEK Gábor 146

humanisták 26

HUMEL Kristóf 80, 89-90, 93, 95, 106, 114

HUMMEL (prot. jogtudós) IV

HUNYADI-cs. 5

János 21

HUPPELMANN János 368

HUS, Jan 20, 24

HUSZ János ld. HUS, Jan

HUSZÁR

Gál (Magyaróvár, énekeskönyv) 201

István 265-267

huszita kehely, templomokon 24

husziták 19-21, 23-25

HUT György 15

HÜCKL János 163

HÜLSEMANN (Lipcse, tanár) 405

HYMESTER János (diák) 15

I

- Iglau** 24, 294, 302, 357
Igló 364-365
Ignác, loyolai szent 492
Ikva 50
Ikva-patak 12
ILLÉSHÁZY gróf 494
 Gáspár 338
 István 170, 199, 216
ILLÉSHÁZYNÉ, özv. ld. PÁLFFY Katalin
ILLÉSY I. 380
Ilmicz 73, 251, 357
IMRE király 3
inkvizíció 35
Innsbruck 82
invocavit vasárnapja 7
Inzensdorf 369
iparos céhek 15
IPOLYI Arnold 281, 299-300, 322
Irenaeus esperes 14
Írország 364
Isni (sváb város) 294
ISTVÁN, I., Szent, magyar király 230, 283, 320
 V. 4-5
 gvardián 74
 plébános 83
 püspök (valdensek) 20
ISTVÁNFY Éva 307
ISTVÁNFY Miklós 110, 158, 227
Itália ld. Olaszország
Iván, zsinat 252
IVÁN Mihály 44, 52
IVÁNCZY János 328
IVANOVICS Pál 390
IZDENCZY Márton 409
Izsák (prágai rabbi fia) 25

J

Jaák 172, 459

Jablonecz 306

JAHN Ágoston 364

Ják 265, 331

Jakah

gvardián 31

mester (cseh menekült zsidó, Maister Ja:klein) 25

JANDICIUS

Dániel 399, 402

Mihály Dániel 416

JANDL Mátyás 29, 49, 54

JANKÓ Benedek, Czenki ld. CZENKI JANKÓ Benedek

JANKVICH Miklós VII

János

könyvárús megégetése 35

lelkész (Szilézia) 115

-lovagok ld. Johanniták

plébános 30

tanító 14

pap (Medgyes) 116, 151

vajda 62

JÁNOS

király 62-63

pápa 19

JÁNOS ZSIGMOND 73 ??

JANUS PANNONIUS 2, 26

JA:GER

Ambrosius 147

János 245

JECKEL

Bálint 76, 109

jegyző 79, 82-83, 109, 114

Jena 143, 249, 292, 363, 402, 404, 408, 445, 467

JENTSCH János 291

JEROMOS (prágai, Hus barátja) 20

JESCHINSZKY háztulajdonos 244

JESSENIUS

János 218, 259

Jánosné ld. FELS Mária

Joachimstahl 190, 354

JOANNEL Péter 206

JOANOVICH Pál 396

JOHANNA, nőpapa (Janus Pannonius grúnyverse) 26

Johannita rendház ld. szerzetes rendek

Jolsva 24

JÓNÁS próféta 135

JÓÓ János 127, 164, 170, 178

JÓZSEF

I. m. kir. 408

II. 199

presbiter 78, 82-83

JÖBSTELBERG-cs. 387

JÖRGER

-cs. 286, 387

Dorottya 69

JUHÁSZ Péter, Melius ld. MELIUS JUHÁSZ Péter

Julilaus ld. FRÖHLICH Kristóf

JURISICH Miklós 64

JURKOVICH Miklós 222

JURKOVICS Miklós 239 (ua?)

K

Kabold 72, 73, 269, 291, 334, 362, 416, 444, 479

Kabódi ld. Kaboldi

KABÓLDI Menyhért ld. KABÓLDI TEXTORIS Menyhért

KABOLDI TEXTORIS Anna, 362

Menyhért 362, 371

Menyhértné, özv. 362

KÁDOSSY Gergely 437

KAJÁRI

Antal 58

István 41-42, 52

KÁKONYI Péter 85

KALBERMATTER Péter 76, 78-79, 81-83

KÁLDY

-család 85, 473

György 493

Mihály 281, 305-306, 315, 328, 349, 355

Péter 135

KALESCHIÁK

káplán 386, 391, 445, 460

Péter 348-349

KALINKA Joakim 411, 425, 432

Kálló 502

KÁLMÁN, m. kir. 4

KALMÁR János 85

Kalocsa 125, 486

kalugyerek 91

KAMPEL György 429

Kanizsa 109, 195, 364

KANIZSAI

-cs. 8, 63, 72

Miklós 31

Orsolya 13

P. János 421

Pápai János 464

KANIZSAY László 21-22

KAPELLER János 138

KAPISZTRÁN János 25-26, 40

KÁPOLNAI Mihály, Gellenfalvi ld. GELLENFALVI KÁPOLNAI Mihály

Kapornok 308

Kapuvár 3, 68

KARÁCSONYI

J. 381

János 23

Karinthia 82, 373

KÁROLI István 345

KÁRNLY

V. 70

Nagy 4

főherceg 83

KÁROLYI (Szatmár m.) 494

István 344

János 454

karthauziak, leveldek 62

Kassa 141, 154, 160, 229, 248, 254, 260, 271, 273, 281, 321, 361,
384, 399-400, 425, 505

KASZA Ferenc 459

katharok 19

KATONA (történetíró) VI

KATTER

János 438

Veronika 331

KATHER György 15

Katuska, kis árva 147

Katzenstein ld. **Macskakő**

Kauth 373

KA:MPF Dániel 115

KA:STNER-torony (Bécs, hörtön) 38

KERELSBERGER Kristóf 114

KECHETI Márton 65, 70

KECSKÉS

István 384, 485, 496

KECZER Ambrus 420

Menyhért 419

KEND Jodók (jezsuita) 358-359

KEGLEVICH Miklós 422

KELEMEN, VII., pápa 70

KELEMEN

pápa

X. 457-459

XIV. 309

KELINOVICZ József 308

KELLNER Jakab 91, 143

KELLNER Lőrinc 146

kelyhesek ld. husziták

Kemenesalja 483

KEMPNE János 13

KERÉKGYÁRTÓ Á. 381

kereskedők mint könyvterjesztők 33-35

Keresztély, brandenburgi örgróf 388

Keresztély Ernő (Brandenburg) 462

Keresztény 282

KERESZTES István 299

KERESZTESI FEJÉRVÁRI János 404

Keresztúr 15, 68, 79, 91-92, 134, 154-155, 166-167, 180, 182-183, 186, 189, 193, 195, 209, 226, 248, 270, 280, 294, 302, 305, 321, 350, 381

Keresztény 12-13

KERMANN Dániel 23

KERN

István 162-163

Márton 397

Tóbiás 365, 501

KEROSENGRAFF, Hanns

Kertes 22, 266

KÉRY

István 225, 334, 339-340, 355

János 444, 479

KESCH Kristóf Dániel 467

Késmárk 494

KESZLER Gáspár 403

Kesző 72, 78, 100, 131, 265

KHEVENHILLER F. 284

KHEVENHILLER

báró 403

tanár 403

KHLESEL püspök 177

Kiczléd 416

KIESEL gróf 310

KIRCHWEGER Kristóf 404

KIRINI Máté 163

KIRSCHNER András 186, 188

KIS

Ádám 374

Bertlan 252, 254, 294, 301-303, 357, 360, 421

János IV

KISFALIUDY Pál 73, 85, 114

Kishöflány 115

Kiskomárom 265, 412

Kismarton 22, 72-73, 82, 115, 135, 203, 208-209, 262-263, 266,
272-273, 277, 280-282, 287, 291, 300, 311-312, 314, 321, 324-325,
381, 453, 456-457, 461-462, 476, 479, 494, 499, 505

Kiskomárom 338

Kissennye 280

KLASZKOVICS István 251-252

KLEBELSPERGER Kristóf 124

KLEIN

Menyhért 140, 166, 182-183, 186, 188, 216, 226, 247

S. 364, 374, 386, 401, 416

KLESCH Dániel 301, 364, 402-403

KLESL bíboros 231, 258

Klimpa 6, 116, 152, 249, 428, 473

KLING János 196

KLOBUSICZKY 382

András 353

KLOKOVIVS János 297, 366

KLOKOVIVS János Jakab 247-248, 255

KLOPFER Kristóf, diák 94

KNAUZ, író (Egyháztört.) 20

KNOPE Kelemen 47

KORER Tamás 247

KOCH, író (Gesch. d. Kirchliedes) 387

Kochheim (Elszász) 405

Kocs 498

KÓCSI

Benedek 128

Gergő Bálint 422, 446

KODRITZ Terézia 360

KOLB

Gáspár 53

János 207

KOLBENHEYER Mór IV, VI, 443, 506

KOLER János 207

KOLLER fiú 419

KOLLONICH

Lipót 380, 420

Szigfrid 176, 208, 291

Szigfrid, id. 115, 135

KOLLONICS 421, 426-428, 431, 434-435, 437-438, 441, 444, 492-497,
502-505, 507-508

Ádám 489

Leopold ? Lipót 431, 455, 463-464, 466, 474, 477-478, 480, 482,
491

Ulrik 482, 488

KOLLONITSCH ld. KOLLONICS

Kolnhof ld. **Kópháza**

kolostor, bánfalvi 64

KOLTAI Katalin, nemes (Muraközy György felesége) 133

KOLTAY Pál ld. GOTHAI Pál

Komárom 265, 398-399, 485, 496

Komárom m. 504

KOMÁROMI Péterné ld. KABODI TEXTORIS Anna

KOMÁROMY János 430

kompekták, prágai 24

KONNE Lázár 85

Konstantinápoly 18

Konstanz 19

zsinat 18, 20-21

KONWALD Mihály 20

KOPÁCSI

Albert 13

Miklós 13

Kópháza 6, 116, 130, 152, 194, 197, 221, 249, 302

Koppenhága 405

KORNFEIL

-cs. 387

gimn. tanár 403

KORNIS Boldizsár 195

KORONA-vendéglő 392

KASSON-

KOSZOCZKY jezsuita 336

KÓTAI Jakab 226

KOTTANNER

Ilona 5

János 5

KOVACHICH író VI, 223

Kő 127

Kőhalom 300, 357

KÖNCÖL ? Lőrinc ld. GÜNTZEL Lőrinc

Königsberg 335, 360, 363, 374, 386

KÖNIGSBERG-cs. 286

Lajos 278

Königshofen 436

KÖNTÖS János 220, 231-232, 275-276, 280, 349

könyvárások 35

Köpcsény 357, 360

vár 118

Körmend 129, 131, 271

KÖRMENDI Márton 26

Körmöczhánya 294, 363

KÖRÖSI FRAXINUS

Gáspár 85, 87

Pál 85

KÖRÖSY L. VI

KÖRTVÉLYES János 381

Kőszeg V, 64-65, 73, 111-112, 114-115, 147, 155, 192, 194, 224, 226,
263, 268-271, 279, 291, 308, 364-366, 368, 374, 383, 403, 410, 412,
415, 421, 425, 429, 432, 461, 473, 476, 482-484, 491

KŐSZEGI SZEKÉR Mátyás 241-242, 293, 296, 298

Kövesd 296

KÖVESDY IV

János 398, 409, 446

Pál 384, 398-401, 409, 411, 414-415, 445-446

Középpulya 2887

KRABATH HORVÁTH Borhála 416

Krakkó 125, 331

KRÁLIK Gusztáv VIII

KRAMPFEL-ház 452, 469-470, 472-473

János (háztulajd.) 429, 437, 448, 472-473

KRÁMER

Mátyás 186, 193, 223, 226, 245, 287, 343

Ferenc 155, 163

Pál 29, 51-58, 60

Pálné 53-54

KRAUSZ Jakab 470

KREISELL István 146

KRELL Kristóf 114

Kreuzhof, johannita rendház 12

KRINI Máthé 162-163, 165

Kristóf szerzetes 29, 32-33, 39-40, 42, 44, 46-49, 50, 56-57

KRISZTINA, svéd királynő 321

Krisztina, Dalmadi Sebestyén ágyasa 94

KRODT, Georgius 386

Krotendorf (Froschdorf) 114, 121, 189, 202

KUBINYI 190

László 146

KUCHELMEISTER György 368, 402

KUCZERA György 190

KUND-cs. 344

KUNIGSBERG Lajos 270

KUNTER István 150

KURZ alkancellár 390

KUSSER

János 364

János Zsigmond 364

KUSTOS Tamás 143

KUTASI (esztergomi érsek) 180-181

János (győri püspök) 11, 142, 171-174, 176

KUZELITS Mátyás 433
KUZMICH Péter 433, 461, 465, 475, 506
KÜHN Tóbiás 375
Küllő 346
KÜRNER János Jakab 416
KÜRTÖSY Ferenc 430
KVACSALA J. 425

L

Laátos Mátyás 298

LACKNER

-hagyaték 296, 468
-ház 413, 448, 450, 453

Ádám 203-204

Kristóf IV, 182-183, 186-187, 199, 202-203, 205-206, 209, 226,
231-232, 236, 238, 247-249, 255, 257-258, 265, 270-271,
274-275, 277-278, 283, 287-288, 292-293, 300-301, 345, 366, 368,
408, 447

Kristófné, II. ld. PAUER Mártha

LACTANTIUS író 125

LACZKÓ Máté, Sepsi ld. SEPSI LACZKÓ Máté

LADENDORF kapitány 21

LÁDONYI

Demeter 26, 71

György 26

LAGUS Jakab 357, 363

LAIKOM János 309

LAILACHER János 298

LAJOS

német király 3

I., Nagy, magyar király 7, 16, 25-30, 42, 338

II., magyar király 6, 29, 55-60, 82

XIV., francia király 480

Lajta folyó 64, 168, 485

Lajtaszentmiklós 4

Lajtapordány 4

Lakompak 92, 236-237, 241, 265-269, 277, 280, 286

- LAKOS János 355
- LAKY Dávid 21
- LAMNINGER György 181
- LAMORMAIN, Wilhelm Germain 284, 304, 306-307, 309-310, 317-318, 320, 323, 329
- LAMPE EMBER Pál 422, 432, 446
- LAMPERTUS Gábor 302
- LANG
- lelkész 386, 402
 - tanár 404
 - János 436
 - Kristóf 374
 - Mátyás, id. IV, 295, 297, 299, 353, 357-358, 360, 363-364, 367, 373-377,
 - 404, 409-411, 415, 420, 436, 443, 446, 450, 452, 458, 460-461, 463, 467, 477-478, 497
 - Mátyás, ifj. 436
 - Péter 49
 - Rozina 373 359
 - Vida 151
- LANGENEL Péter, diák 15
- LANGUS Jakab 295
- LANIUS FLEISCHACKER
- András 414, 416, 434
 - Jakab Reichard? 416
- LÁNYT író (Egyháztört.) 20, 23
- Illés 231, 254
- Lánzsér 73, 83, 97, 133, 192, 218, 236, 264-265, 267-269, 280, 286-287, 348, 396
- vár 237, 262
- LAPOS
- János 363
 - Miklós ld. SÁRFŐI Miklós
- LASKAY János 231
- LASSIUS tanár 299-300

LASZBERG

-cs. 387

-ház 476

György, gróf 216, 430

LÁSZLÓ

IV. 4-5, 12

V. 5, 25

Lauenburg 321

LAJNER György 416, 433, 435-437

LAURENTIUS János 400

LAYNOL Bernát 49

LÁZIUS

Ádám 300

Farkas 245

LEB Jakab 308

Leher (Lőver) 4

LÉDERER Ruprecht (Ledrer ? 14) 162-163

LEDERER Ruprecht felesége, Ilona 14

Légrád 307, 441

Leibic 386

LEIDEL György 467

Léka 91, 281, 357, 408, 425, 445

Lénárd-hegy 65

Lendva 129

LENDVAY János 132

Lengyelország 7, 33, 146

LENKER dr., hajókövet 282

LEOBALD

András, ifj. 249, 300

András, id. 300

Dániel 300

LÉPES Bálint 174, 223, 270, 276, 279-281

Lépesfalva (Lepushach) 6, 12, 115, 249, 373, 402, 415-416, 432, 473, 503

LEOPORINI

Miklós 130, 371

Miklósné, öz. ld. DEVÉN Kata

Lepusfalva ld. Lépesfalva

LERCHENFELD Regina, Traskó Dávidné 152

LERINUMI Vince 125

LETHENYEI

István 92, 254, 296, 303, 361

Zsuzsanna 362

LEVINSON, A. 407

LEYPTINGER Lukács 94-95

LEYSER-cs. 286

LICHTENBURGI György 21

LIEBEZEIT Márton 300, 302, 357

LILIENTHON András Pál 405, 465-466, 469

linci béke 278, 330, 338, 376, 422

LINDENMAYER György 207

LINDNER Kristóf 80

Linz 207**Lipcse** 370

LIPÓT, I. IV, 362, 379-380, 385, 387, 390, 392, 394-395, 405-409,
 418, 425, 427-428, 441, 447, 449, 456, 461-462, 465, 468, 473,
 477-478, 480, 486-491, 495-496, 499-500, 502, 505, 508

LIPPAI kancellár 310

LIPPAY

Gáspár 334, 336

György 306, 320, 342, 347, 380, 383, 390, 393-394

János 178

LISTH Kristóf 118

LISZKAY József 338

LISZTI

István 118-119, 227

Istvánné Choron Anna 227

János 110, 117-118, 121, 123, 125-126, 185

János, ifj. 118

László 373

LISZTIUS volt győri püspök 222

LOBKOVITZ Vencel 380

LOBKOVITZ POPPEL Éva 251, 268, 284, 382

LOBKOWITZ 496

Bohuszláv, cseh humanista 26

LOCHNER

András 403

János András 404, 488, 508

LOCHNER

János Bernát 332

Kristóf 467

Lócs 12-13, 409

Locsmánd 301, 446

zsinat 377

LOESCHE G. 257, 320, 388

LOFFENHOLZ-ház 472-473

Loipersbach ld. Lépesfalva

LONY Mihály 239, 393

LÓNYI

János 355

Mihály 328, 331, 333, 343, 345

LORÁNTFFY Zsuzsánna 353, 380

Loretto 257

LOSI

Imre ld. LOSY Imre

János 384

Máté 320

LOSZ

Dániel 243

Imre 258, 279, 307, 320, 328

János 404

LOYOLAI Szent Ignác ld. IGNÁC, Szent, loyolai

Lozs 193, 243, 320

Lőcse 35, 181, 254, 273, 363, 386, 399

LOFFENHOLZ-ház 377, 418, 439

LÖHNER

(Harka) 416

Kristóf 374

Kristófné ld. BRANDTNER Veronika

LÖLLHÖFFEL János 388

LÖRENBECHER Simon 429

Löver 4

löver (luer) szó eredete 4

LÖVEY

-alapítvány 468

-hagyaték 397

Mátyás 318, 325, 336, 365, 371

Lövő 270

LÖW (orvosi könyv írója) IV

Ábrahám 453

András 436, 467

LÖWE Márton 24

LUCANUS András 246-247

LUDECHIUS

János 228

János Kristóf 216

LUDWIG Máté 251

luer (löver) szó eredete 4

LUKÁCS esperes (1243) 13

György 221, 223

Lukácsháza 224

LUKCSICS P. III, V-VI, 4, 248

LUNA Péter ld. BENEDEK, XIII. pápa

LUNAY Kristóf 73

LUTHER, Martin III, 3, 32-35, 37-39, 43, 48, 51-52, 56, 58-61, 67,
69-70, 73, 75, 81-82, 92, 99, 102-103, 106, 109, 113-115, 157, 159,
201, 249, 254, 357-358, 370, 492

lutheránus könyvek 51-54, 56, 58, 61

Luxemburg 475

M

Macskakő (Katzenstein)

vár 5, 13, 21-24

MAGDOLF

Mátyás 368

Mátyásné (Borbála) 368

MAGERLE gimn. tanár 403

- MAGNOVITH János 323
- MÁGOCZY Ferencné, özv. ld. DERSFFY Orsolya
- Magyar Történelmi Társulat VIII
- magyar zsinatok ld. zsinat
- MAGYARI István 26, 154, 209
- Magyarország** 23, 33, 35, 63, 70, 141, 201, 231, 254, 270-271, 279, 283, 285, 346, 355, 408, 421, 427, 431, 438, 482, 493, 496
- Felső-Magyarország 152, 204
- magyarosodás, Árpád-ház alatt 4
- Magyaróvár** 64, 115, 150, 220, 270, 376
- Magyaróvár**, Huszár Gál énekeskönyv 201
- MAJLÁTH 24
- Majod** 6
- MAJOR Pál ld. MAJOR GROSZ Pál
- MAJOR GROSZ Pál 107, 124, 143, 149
- MALSTCH Miklós 233
- MANDORF
- cs. 286, 387
- János Ferdinánd 403
- MANGG János Henrik 375
- MANKÓBÍKI HORVÁTH Ferenc 378
- MANLIUS János 148, 152
- MANSFELD Fülöp 333
- Mantua** 277
- Márcfalva** 287, 381
- MARZALI János 134
- MARGIT, Szent, napja 7
- MÁRIA királyné (Nagy Lajos hitvese) 31, 35-38, 44, 62-63, 67, 185
- Mária Dorottya, nádorasszony VI
- Marienberg** 301
- Márk, kereskedő 69-70
- MARSCHALL Ferenc 433
- MARTINETZ 258
- MARTINUZZI 125
- MÁRTON diák 147
- Martyánc** 383
- Máté káplán 63

MATHESIUS István 121, 155, 156, 181, 186, 188, 197 228

MÁTRAY Gábor 369

MATTESZ vállalkozó 394

MATTHESIUS (MATHE ?)

Mátyás

harát 138

pap 50

úr, az építőmester fia 49

MÁTYÁS 178, 242

főherceg 96, 125, 154, 171, 176, 178-180, 183, 193-194, 198, 208, 220, 223, 228

I. magyar király 1-2, 5-7, 13, 22-23, 73, 228, 231

II. 215, 227, 239, 259

MAURER

J. 426, 431, 434-435, 437, 445, 477, 502

Leopold 492, 496, 502

MAUSZ Zakariás 438

MAYLÁTH Miklós 427-429

MAYR Gáspár 224, 232, 234, 238

MECHÉRI Miklós 342

Medgyes 5, 78, 115, 116, 151, 208, 249-251, 293, 296, 300-304, 357, 360, 374, 376, 414, 416, 428, 432, 434, 473, 503

MEDNYÁNSZKY János 427, 429

MEDVEDICS Miklós 349

MEGYERY

-cs. 334

Zsigmond 314, 334, 341

Meissen 301

MEGYERI Imre 125, 138, 147-148, 158, 169, 190, 193, 280

MELANCHTHON 90, 95, 143, 152, 202, 492

MELIUS JUHÁSZ Péter 34

MENDEL H. 369

MENYHÉRT literátus 273

MERÉNYI író 236

Meseritz 146, 189, 190, 202

MESKO 419

Meszlen 498

zsinat 376

MESZLENYI Benedek 350

METZGER János 430, 438, 495

METZLER Gábor Ferenc 146

MICHLHUBER

Fülöp 303

Katalin 303

MICSKÓ Éva 114

MICKÓ

Éva 172 (ua?)

Gáspár 114, 172

MIETL Jakab 160

MIETLER

-alapítvány 292

-stipendium 253

Jakab 145, 163

MIHÁLHÁZAI HETTHEY János 85

Mihály pulyai gyerek 147

MIHÁLYI Ernő VIII, 7-8, 237

MIKLÓS plébános (1278) 13

MIKÓ író 258-259

MIKSA 176, 201

király (ur. 1564-76) 97, 100, 109, 110, 113, 118-119, 121, 125,
160, 222, 226

I., császár 6, 9

főherceg 35, 80, 125

cseh király 83, 96, 164

MIKSZÁTH Kálmán 1

MIKULICH Tamás 340

MIKULICS Tamás 332

MILETINCZI

Mihály 85

Miklós 85

MILBERGER György 94

MILLER

Fülöp 379

János 244

MILTITZ Károly 33

MITHRAS-barlang (Fertőmeggyes) 3

MLADINKOVICH Boldizsár 318

MOCK

Jakab 202, 216, 287

Tamás 143, 186, 189, 202

MODER Márkus 479

Modor 186, 285, 363

MOELLER V. 20

Mohács 63

MOHL Adolf 4, 74

MOHR Miklós (bakó) 425

MOKOS Gy. 404, 467

MOLLER Daniel Vilmos 426

MOLNÁR Albert, Szenczi ld. SZENCZI MOLNÁR Albert

MONOSZLAY András 178

MONTECUCCOLI 499

MONTHOR Magdolna, Szentandrásí ld. SZENTANDRÁSI MONTHOR Magdolna

Monyorókerék IV, 131, 148

Moosbrunn 261

MORENICH polgármester 212, 227

Morvaország 20, 91-92, 134, 141, 204, 294, 304, 310, 330

MOSHEIM V

Moson m. 107, 296, 423

Mosonszolnok 149, 175, 286

Mosony vár 4, 21

MOSSHEIM-cs. 286

MÖLLER - KAWERAU írók 309

Mömpelgard 302

MÖRK Jakab 220, 221

MUAR János 85

MUCHA

Pál 78

János 80

MURAKÖZI György 118, 132-134, 142-143, 201, 218-219

MURANUS 133

MURECKER Timotheus 94, 99, 102, 107, 119

MUSAEUS János 135

MISAY

püspök 383

Gergely 294, 296, 338, 357, 360-361, 366, 375-378, 410

MILZERT János 146

MUZSALYI VITTYNÉDI István ld.

MITTNYÉDI István

MÜFLER Rudolf Mátyás 467

MÜLLER

György (Petőfalva) 302, 364

György (soproni konrektor) 297, 301-302

K. 15

Mátyás V, 357, 386, 403, 462, 467, 470, 472

P. 488

N

N. Gergely organista 146

NÁDASDY 128, 182

-cs. 8, 92, 125, 258, 464

? törökverő hős 176, 178

Anna 194

Ferenc 125-126, 134, 148, 157-158, 161, 168, 170-171, 180, 185, 193, 226, 247, 321, 324-326, 328-329, 332, 336, 340-341, 344-345, 348, 350, 356, 361, 365, 373, 380-381, 387, 389, 392, 410, 421, 425, 464

Ferencné ld. BÁTHORY Erzsébet

Ferencné özv. 464

Kálmán 65

Kristóf 227

Kristófné Choron Margit 227

László 275

Pál 190, 193, 250-251, 264-265, 269-270, 282-283, 287, 296, 308, 321, 423

Pálné 275

Tamás 8, 13, 68-70, 72, 75, 84-85, 87, 91, 97, 109, 114, 185, 194-195, 227, 264-265

Tamás, ifj. 224

NÁDASDYNÉ ESTERHÁZY Júlia ld.

ESTERHÁZY Júlia

NAGY LAJOS m. kir. ld. LAJOS, Nagy, m. kir.

NAGY (Pázmány szellemi örököse) 307

-cs. 85

Benedek, Sármelléki ld.

SÁRMELLÉKI NAGY Benedek

Ferenc nemes 346

Imre 3-5, 261-262, 266, 273

János 97, 100, 114, 136, 140, 147, 155, 163, 287

Jánosné (Magda) 147

Justinianus ld. JUSTINIÁNUS, Nagy

Tamás 142-143, 168, 171, 178-179, 191, 201

Nagy Testvéregylet (Gross Bruderschaft) 14

Nagycenk 252, 392, 436

Nagyhöflány 114, 119, 258, 330

Nagymarton 287, 485, 499

NAGYMIHÁLYI Ferenc 461, 475-476

NAGYRÉVI DEÁK András 71

Nagyszehen 35, 61-62, 118, 404

Nagyszombat 16, 101, 159, 178, 230, 257, 265, 273, 282, 306, 311,
318, 321, 328, 399, 422, 425-426, 431, 462

Nagytapolcsány 254

NAGYVÁTHY János 77

Nagyvázsony 441

Nápoly 462

NÁPRÁGHI Némötör 342-343

NÁPRÁGYI Demeter (ua. ?) 96, 195, 220, 228-232, 234-235, 239-240,
242, 252

NASTL Ádám 344

NÁTEL

Gergely 397-398, 402, 476, 484

Gergelyné ld. ANDRÁSSY Erzsébet

János 356

Lipót ld. NÁTL Lipót

Zsana 396

NÁTL

György 430

Lipót 375, 385, 390, 402, 412, 415, 425, 430, 434, 436-437, 444,
453, 463, 474, 476, 479, 487-488

NAUSEA Frigyes 76

NEIDEGG-cs. 387

NEISS Ferenc Ignác 479

NEMES

-cs. 85

Miklós 97, 114

Nemescsó 364

Nemeskér 334, 376

Nemesné (Reiss György anyósa) 244

Németgencs 364

NÉMETHY Gergely (hajdú vezér) 193-194, 198

Németkeresztúr 252, 264, 301, 491

Németország 7, 33, 35, 57, 84, 91, 139, 209, 472

Németújvár 82, 126, 129, 134, 143, 152, 157, 188, 194, 215, 271,
362, 370, 400, 403, 414

Nemzeti Múzeum levéltára V

NEODOMUS NAUHAUS Henrik 250

Neuhaus (Alsó Ausztria) 295

NEUHAUSER Mária 331

NEUHELLER János Jakab 294-295, 357, 360, 363, 374-375

Neukirchen 286, 360

Neustadt 247

Nezsider 21, 67, 193, 420

NIGRELLI alezredes 426

NIGRINUS Ádám 297

Nikolsburg 271

Ninive 135

Nobschitz 373

NOE:L Márk 311-314

Norinberga 103

Norvégia 472

NOSTITZ gróf 496

NOVANIUS Ferenc 110-112

Novi 485

"nőpápa", Johanna ld. JOHANNA, nőpápa

NÖTTING gróf 499

NUSSBAUM György 136-137, 143, 155-156, 161, 163, 169, 190

NUSSZER Boldizsár 94-96

MISZER 96, 106

Imre (diák) 15

Mürnberg 70, 121, 295, 358, 374, 387, 472

valláshéke 70

NYÁRI Krisztina 236, 283, 300

Nyék 79, 115, 147, 154, 155-156, 158, 166-167, 180-181, 183-184,
189, 192, 226, 287, 485

NYÉKI VÖRÖS Mátvás 13, 227, 282, 308, 316-317

Nymwegen héke 502

Nyitra 265, 270, 279, 350, 362, 380, 438, 444, 456, 466, 482, 496
zsinat ld. zsinat, nyitrai

o

Oberhurg 387

Oberwaltersdorf 89

Oculi 441

Odinburch = Sopron

ODMICH Tivadar 304

ODMICHUS Tivadar 301

ODTEL János Károly VI

OFNER

Bertalan 53

Kristóf 298, 365-368

Okka 115, 287

OKOLICSÁNYI Pál 230, 485

OLÁH

Ilona 97, 111, 124, 143-144, 147

Lukrécia 118

Miklós 28, 67, 80, 83-84, 97-101, 109-110, 118, 237

OLÁH CSÁSZÁR Miklós 97

Olaszi 364

Olaszország 204, 206, 309, 493

Olmitz 279

OLRAM

Benedek 402

Benedekné ld. WIPPRECHT Anna

Mátyás 402

oltáros papok ld. papok, oltáros

OMONE (győri püspök) pere 30

OMATE, soproni követ 280

OPITZ József 121

OPPELN hercegség 271

Oppenheim 254

ORRÁN

pápa

II. 17

VIII. 285

István 484-485, 493, 495, 499, 503

Orsolya, Murecker Timotheus felesége 94

OSSONA, spanyol követ 280

OSTEFFY

-cs. 8

Jakab 114, 147

László, asszonyfalvi 22, 24

Miklós 420, 482-483, 491

osztrák

agenda 201

protestáns száműzöttek IV

OSZTROTH Mátyás 482, 485

OTTÓ Dániel (csepregi jegyző) 189

OTTOKÁR, cseh király 5

OVIDIUS 319

OXENSTIERNA Benedek 461, 472

ő

őrpordány ld. Lajtapordány

P

PACHA János 13, 63-64, 71-72

PACHELEBEN 89

PACHER Donát 220, 429

PACZOL Ferenc 326

Padua 119, 202, 204

Pakompak 287

PAKSI Balázs 63

PÁL apostol 48-49

Pál

esperes (1358) 14

posterior judex

úr (Kishöflány, luth. lelkész) 115

PÁLFFY

-cs. 494

kancellár 412, 484

István 260

János 499-500

Katalin 235

Pál 306, 327, 334, 340, 352, 355, 383, 393

Tamás ld. PÁLFY Tamás

PÁLFY Tamás 390, 438, 440-441, 444, 456-457, 466

pálos szerzetesek ld. szerzetes rendek, pálosok

PALTRAM Dénes 114

PALTRAN András 74

PAMER

György 487

Mátyás 398

PAMGARTNER Fridrik 309

Pángor 266

PANTSCHIN György 155

Pápa 111, 143, 147, 265, 409, 412, 441, 485

PÁPAI

-cs. 85

Balázs 79

Imre 155, 163-164, 166

János 253

PÁPAY István 281

pápiszták 53

papok, oltáros 29, 71

Párizs 44, 138, 308

PARSCHITIUS Dániel 302

PÁRTINGER 382

Passau 84

szerződés 84

PASTORIS András 247

PÁSZTORI

Gergely 421, 464

Zsigmond 464, 474

Pataháza 243

patarenusok (ellenzéki vallásfelekezet) 19

PATHAY

Albert 147

István 147

PATSCHA ld. PACHA

PAUCHEN Farkas, diák 15

PAUER

Gáspár 51

János 179

Lőrinc 429

Mártha 290

PAULER Gy. 380, 383, 420, 422, 425

PAUMGARTNER

Károly 70, 373, 416

Károlyné ld. LANG Rozina

Orbán 373

Rozina ld. Lang Rozina

PAUR

János 171, 180, 189

M. 190

PAYER

György 193-195, 197-198, 216, 218, 262-263, 271-273, 277-278,
285-286, 288, 291, 327, 329-330, 333, 335, 353

Mihály 350

PAYR

Farkas 49, 205, 209, 218-219, 224

Sándor VIII, 9, 13, 181, 192, 241, 243, 252, 254-255, 270, 275, I
286-287, 296, 298, 301-302, 306, 308, 321-322, 325-327, 329,
337-338, 347, 353, 357, 362, 373, 376, 381, 384, 386-388, 390,
398, 410, 416, 418, 420-421, 441, 453, 485

PÁZMÁNY Péter III, 11, 127, 188-189, 223, 231, 237, 242, 255-259,
265, 269, 273-274, 277-288, 290-293, 304, 306-307, 311, 317-323

Pécs 125, 158, 279, 281, 284, 307

Parochia Supruniensis 3

PECK Kristóf 32, 40, 42, 47-49, 51-52, 54, 57

Pecsenyéd (Besenyéd) 4, 192, 275

PEMFLINGER Márk 61-62

PENZING-alapítvány 467

pénzverő-ház (Münzhaus) 6

PERACK Dávid 375

PEREGIN, hécsi pap 38

PERENNYEI Bálint 398

PERÉNYI Péter 68

Pereszteg 79, 134, 340, 362

PERESZTEGI János 133, 166

Pergelin (Pilgersdorf) 338, 357

PERGER András 172

PESER János, diák 15

Pest VI

Péter

barát 138

lelkész (Balf) 115, 150

PÉTERFY 231

PETHE Márton 11, 172, 181-185, 187-188, 194, 208, 215

PETHŐ

Gergely 254

János, Gersei ld. GERSEI PETHŐ János

Zsuzsanna, Gersei ld. GERSEI PETHŐ Zsuzsanna

PETNEHÁZY István 266

Petőfalva 302

Pettaunak 73

- PETTENEKG E. G. Ludwig 387
PETZ krónikás 319, 325, 330, 350-351, 353, 488, 500-501
PEUKER György 446
Pfalz (Felsőpfalz) 300
pfalzi gróf 7
PFARRKIRCHER Sylvester 249, 255, 369
PFAUENSCHWANZ Pál 350
PFAUSER Sebestyén 97
PFANDTNER lelkész 213
 András 124, 127, 133, 136-137, 156-157, 160, 167
PFISTER
 -ház 218
 János 357, 363, 374-375
PFLUG András 445
PHARERIUS Gergely 102, 104, 108, 113
PICHLER Márton, diák 15
PIESCH 49
 János 53-54
PIESTH
 Márton 14
 Mátyás 14
PILÁRIK István 381
PILZ Mihály 309
PINDER Lénárd 136-137, 157
Pinnye 79
PIRINGER Keresztély 431
PIRKER Ulrik 146
PIRNSTINGEL János 374
Pisa, zsinat 18
PISCATOR (FISHER) Péter 53
PISTOR (BECK) János 53-54
PIUS, pápa, II. 25
PLAESBERTH János, diák 15
PLANDLY Apollonia 147
PLANK V
PLAUTUS 26

POCH

Gergely 136, 158-159, 163
György 299, 375, 386, 414, 416
János György 467
János Jakab 374
Rebeka 426

Pócsahegy 218

PÓDA Endre 2, 7-11, 14, 30, 71, 81, 94, 181, 184-185, 212-213,
220-221, 227, 234, 249, 271, 276, 305, 307, 312, 315, 317, 324,
328, 333, 344, 347-349, 355, 368, 389, 391, 396, 423-424, 431, 433,
445, 456, 459-471, 468, 475-476

PODHRACZKY József 13, 282

PÓKATELKI ZOMOR János 85

POLHEIM

-cs. 286, 387

Miksa 74, 204

POLLÁK M. 5, 16-17, 210

POLOSTICZAI András 196, 215

POLOSTICZAY András (ua. ?) 94, 231, 282

Pomogy 115, 207, 303, 335, 353, 357, 375, 377

PONGRÁCZ háztulajd. 323

István 306

PORCIA miniszter 390

Porno 306-308

PORSIUS Helena 292

PORTA Balázs kereskedő 445

PORTENSCHLAG (Bécsújhely, polg. mester) 119, 169

PORTIA János 380

PORTZINGER 346

PORUBSZKY János 226

POSSEL János 331

POSTHIUS Pál 302-303

Pottendorf 278, 369, 387

Pottschach 98

Pozsony V, 5, 13, 16, 23, 35, 40, 58-59, 62-63, 67, 74, 80, 81, 83, 100, 109, 159, 176, 178, 181-182, 186-187, 192, 216, 218, 220, 223, 229-231, 238, 247, 256, 258, 260, 262, 264, 268-270, 273, 275, 281, 285, 288, 291-292, 302, 306-307, 311, 312, 315, 321, 334, 347, 364, 373, 375-376, 384-385, 398, 415, 420, 422, 425-427, 429, 431-432, 437-438, 441, 445-446, 454, 462, -463, 470, 480-483, 493-494, 4499, 501

országgyűlés 137-138

Pozsonyszentgyörgy 364, 416

Pölöske 265

PRAETORIUS András 249, 297

Prága 119, 131, 136, 165, 176, 179, 186, 190, 259, 286, 288, 358

PRÁGAI

András 254

Jeromos 1d. JEROMOS, prágai

PRAGH János 204

PRANK-cs. 286

PRASZKY Nikodemus 331-333

PRAUN Erasmus 115

PRAY VI

PREINBERG-cs. 286

PREINER

János 430

Mátyás 429, 431, 434, 461, 463-464, 479, 484, 495-496, 505

PREINING

Erhard Jakab 403, 404

Jakab Erhard 474

János 335, 338, 346, 495

János András 288, 408, 412, 418, 430, 438, 454, 472, 475-476, 479

Pál 403

PREISACHER György 404

Pressburg 230

PREUNER-cs. 286

PREYD Péter és neje 211

PREYSTECKER György (Preisacher ?) 397

PRIMUS Orbán 170

PRISOMANN

Anna Rozina 408

Egyed 403

Egyed Lajos 403, 408

János Jakab (a Mettig) 403-404

PROBST 496, 508

PRÖSING-cs. 387

PRÖSING háró 403

PRUNNER

György 183, 186

Simon 146

Zsófia 372

PRUZ Tamás 73

PSYLLIUS Lukács 364

PUCCHANN Lipót 318

PUCHAIM Margit (Raumschüsselné) 413

PUCHER

Gáspár 245

János 177, 179, 182-183, 187, 226

PUCHHEIM Margit 356 417 (ua. ?)

PUCKEL Zsigmond 473

PULENDORFER Mihály 44, 52-53

Pulya 133, 143, 147

PUJZ-cs. 286

PŰSKY János 232, 307, 348, 350, 393

PYTHIRAEUS Gergely 209, 252, 294

Q

QUENDEL Lőrinc, Serpilis ld. SERPILIS QUENDEL Lőrinc

QUENSTEDT 415

QUICZKÓ János 308

QUIRINUS (Eszék, püspök) 8

R

RAAB Pál 295, 299, 302-303, 360, 374

Rába 392

folyó 491

Rábahídvég 131

Ráhaköz 3, 409, 476, 483

RÁBT István 382

RÁBY István (ua ?) 334

RÁCZ K. 434

RÁDEL

Gotthard 38

Zsuzsanna 400

RADÉTZI 125, 161

RADINGER Tamás 29, 44, 48, 50-51, 55

RÁDL Zsuzsanna (Rádel ?) 336

RAFAEL pap 48

RAFFAI S. 20

RAIDEL

András, M. (tanító) 94-95

Gotthárd 335

RAIDL

Ábrahám 210

Ulrik 81

RAINER Lipót 158, 163

RAINISCH-szőlő 391

Rajka 149, 193

RAJKY Péter 21

RÁKÓCZI-kastély (Zhoro) 453

RÁKÓCZI

Ferenc, I. 421

Ferenc, II. 309, 380, 480

György, I. 329-330, 380, 382

György, II. 259, 264, 293, 353

Pál 285

Rákos 5, 21, 72-73, 78, 137, 182, 184-186, 188, 191, 208, 268, 273, 307, 313, 318, 328, 350, 433-434, 444, 459-460, 483, 491

RAPAICS Raymund 236

Raphael plébános 9

Rárhok 266

RASSENTIS István 432

RATH, E. 238

RÁTH

Gy. 357

K. 281

RATHGEB Mátyás 467

RATIBOR hercegség 271

RÁTKY György 334, 382

Ratkó 24

RAUCH

András 291, 369

Farkas 10

Jakab 369

Mátyás 369

Rauenspurg 224

RAUMSCHÜSSEL

-cs. 286, 387

Ferenc 403

György 356, 413, 417

Györgyné I. ld. PUCHAIM Margit (is)

Györgyné II. PUCHHEIM Margit (is)

RAUPACH író ? 278, 339, 388

RAUSCHER Farkas 49

RAYDINGER Tamás 71

RÉCHEY nagyságos asszony 349

György 340

RÉCSEY V. író 3

Bálint 287

RÉDEY hadvezér 260

reformáció, Sopron III

REGAL

-cs. 387

báró 403

Borbála 403

Erwart 403

Vilmos Honorius 453

REGAL EHRENREICH Vilmos 403

Regensburg 69-70, 74, 102, 146, 246, 254, 295, 297, 299, 310, 314,
358, 374, 386, 408, 445

- REICHART Mihály 245, 248
REICHENHALLER Richard 366, 397-398, 403
REICHHALLER fiú 419
REID András, diák 15
REINBACH Miklós 62
REINER János Imre 404
REISCH Benedek 350
REISER Antal 431
REISINGER Menyhért háztulajd. 403, 430, 452-454
REISS
 András 230
 György 244-245, 292
 János 78
 Zakariás 78
REISZIG, E. 5, 12-13
reneszánsz hatás Sopronban 25
RENNER Viktor 507
Répcseszentgyörgy 408
Reps 301
RESCH Ádám 425, 450
RESCHL Anna 452
RETZINGER János 301
REUTER
 Boldizsár 107
 Orbán 107, 139
RÉVAY
 Dánielné, özv. 485
 Ferenc 74-75, 230
 Judit 275, 283, 308, 317, 321, 347
 Pál 274, 287
 Péter 274
RÉVÉSZ író 351-352, 398
RHAU Fülöp 248
RHEDER Gáspár 207
RHETIUS Márton 189
Rhodus-sziget 13, 64
RIBINI IV, VII, 438, 441

RIEDEL János 298

Ricing 115, 202, 216-217, 287

RIERSTEIN

-ház 419

János (az orvos fia) 369, 372-373

Jánosné (Magdolna) 373

János György (orvos) 369, 372-373

RIEDEL Tóbiás 301

Rimaszécs 24

RINDSMAIL

-cs. 387

gimn. tanár 403

RITTER Pál 508

RITTSCHENDEL

Jakab 124, 133, 136, 146-147, 209

Jakabné, özv. (Consul Anna) ld. CONSUL Anna

Tamás 124, 146

RITZINGER György 399

RITZMANN Miklós 399

Rizsnyó 24

RÓBERT KÁROLY 5

ROGGENDORF-cs. 387

Rohonc 131, 268, 274, 291

ROHONCZY István 325, 334, 350

ROISS János 146

ROLAND bán 5

Róma 18-19, 26, 28, 35, 48, 82, 96, 125, 135, 156, 182, 231, 258,
282, 308, 320, 329, 334, 405, 493

Rórbak 287

Rosenberg 398

ROSENKRANZ 202

János 91, 94, 143

Károly 91

Mihály 143

ROSNER

Márton 436-437

Mátyás 400-401, 405, 415

Miklós 433

- Rnstock** 113, 207, 363, 405
- ROTH Jakab, Rufinus** ld. **RUFINUS RÓTH Jakab**
- Rothenburg** 99, 409
- ROTHENBURG számadó** 472
- ROTHENHOFER** 342
- ROTHFUCHS Péter** 82-83
- ROTTAL**
- cs. 387
- Eszter Erzsébet** 450
- ROZGONYI-cs.** 5
- Röjtök** 366
- ROSCHÉL János** 404
- Róth (Rottersdorf)** 357
- RUCHICH János** 382
- RUCKEL Zsigmond** 444
- RUES Mihály** 404
- RUDOLF császár** 189, 191, 222-223, 229
- RUDOLF király (1594)** 96, 135-137, 139, 154, 156, 165, 176, 204
- RUDOLF (1576-1608)** 125
- RUDOLF (1600 ?)** 215
- RUDOLF (Miksa fia)** 164
- RUDOLPH Mátyás** 302
- RUDOLPHUS** 143
- RUEBER**
- János** 141, 152
- Kristóf** 62
- RUFINUS RÓTH Jakab** 91
- RULANDUS János** 247
- RUMY Károly** III, V-VI, VIII
- RUSA Mihály** 224
- RUSS Borhála** 295
- Ruszt** 15, 72, 162, 250, 277, 287, 304, 357, 374-376, 385, 403, 429, 436, 477, 504
- RÜSTLER Mihály** 140-141, 143
- RYSIUS** 143
- RYSS János** 74-75

S

SABART Miklós 13, 47, 49, 64

SABAY Vitus 150

Ság (Sopron m.) 362

SÁGI Ambrus 85

SÁGI FINTA Ambrus 79

sagittarii 3

SAILER György 398

SALAGI 8

Salamon zsidó 16

SALATEUS ld. SALATHEUS

SALATHEUS Ádám 100, 109

Salaysa (Gyalóka ?) 12

SALHINGER Farkas 134

SALLAY István 399

SALLINGER 149

Ábel 115

SALM

grófné ld. SOLMS grófné

Miklós 62

SALTZER Ambrus 15

Salzburg 30, 37, 99

SALZER-alapítvány 144-145

Ambrosius 144

SAMBUCUS 119

SAMNITZ-cs. 286

SÁNDOR, pápa, VI. (Borgia) 18

Sára (Zsigmond zsidó kikeresztelkedett anyja) 16

Sárfő 362-363

SÁRFŐI

János 365, 372, 399-401

Miklós 357, 362, 365, 375, 378, 399, 404, 409

SÁRKÁNY

-ház 487

Antal 69

Antal, Ákosházi ld. ÁKOSHÁZI SÁRKÁNY Antal

SÁRKÁNY (folyt.)

István 194, 323

Istvánné, özv. 345

János 77

SÁRKÁNYI János 506

SÁRMELLÉKI NAGY Benedek 226, 242

SARNICHHAUSEN

Henrik Konrád 363

Henrik Konrádné ld. ZUANA Veronika

János András 363, 404

Péter Dániel 363

SARNICHHAUSENNÉ, özv. ld. ZUANA Veronika

SÁROSI Bálint 384

Sárospatak 353, 419

SARPACHER-ház 294

SARTOR SCHNEIDER Vida 59-60

SARTORIUS János 251

SARTORY János 298

Sárvár 15, 68, 91, 127, 129, 154, 209, 325, 336, 348, 357, 362, 390,
403, 444, 464

Sárvár-Ujsziget 84 (Nádasdy-birtok, nyomda)

SAUER Joakim 142, 163

SAURAU, Ernreich 204

Savanyúkút (Sauerbrunn) 294

Savnik 402

SAVOYAI Jenő 309

SAXO Ulrik János 108

SCHAPDACH Miklós 139-140

SCHARLAPAUER Kristóf Lajos 404

SCHAEFFER János 373

SCHEDIUS Lajos VI

SCHEDL Vida 196

SCHEERSCHLEIFER

-ház ld. SARPACHER-ház

Farkas András 404

János 249

SCHEFFLER János 301

- SCHELLENBERG-cs. 286
- SCHERER András 149
- SCHIEFER János 137, 163, 165, 167-168
- SCHIFFER Borbála (Lackner Ádámné) 203
- SCHIFFERHUEBER (tanú) 49
- SCHILHER György 115, 124, 149
- SCHINDLER
- István 143
- Péter 172
- SCHLATNER Zsigmond 472, 484
- SCHLEICHER kapitány 433
- SCHLÖZER V-VI
- SCHMELZER Mátyás 295
- SCHMIDT
- kesztyűs 212
- K. J. 364, 370, 446
- K. Jenő VIII, 230, 291
- SCHMUCK János 189, 226
- SCHMUCKENPFENNIG városbíró 31
- SCHNABEL Mihály 298
- SCHNEIDER Vida ld. SARTOR SCHNEIDER Vida
- SCHNELLER György 374
- SCHOLTZ Ödön 408
- SCHOLZ
- Jeremiás 296, 363, 372
- Ödön (Scholtz ? orvosi könyvek írója) IV, VIII
- SCHÖNEGG ld. RAUMSCHÜSSEL György
- SCHÖNHERR
- malom 313
- Gyula 24
- SCHÖTTEL Mátyás 15
- SCHÖTTL 49
- SCHRAMM Márton 150, 153
- SCHRAUF K. diák 15
- SCHREINER
- ház 233
- János, diák 71, 91, 202
- Károly 178

SCHREMMEL rektor 201-202

Ábrahám 138, 141-143, 161, 166

SCHRILLENBERG bécsi püspök h. 20

SCHRÖDL J. író 422, 426, 431

SCHÖFFENBERG Mihály 404

SCHUBERT

esperes 293

-ház 370, 469, 497

lelkész 375

primarius IV, 299, 360

Anna 295

János 403

János, id. esperes 357, 375-377

János 295, 353

János András (háztulajd.) 295, 357, 404, 436, 448-450, 452, 456,
462, 465-466, 468-470, 472-473

Pál 287, 290, 294, 297, 303-304, 322, 331-332, 356, 373, 376

SCHUBERT Pál, ifj. 295

SCHULTENER 107

SCHULER

János 310, 364

Jánnosné ld. GRUBER Erzsébet

Kristóf Dániel 364

SCHUTZ Simon 146

SCHUTZNER Pál 53, 87

SCHWAIGER Kristóf 249-250

SCHWANSHOFER 363

Kristóf 246, 254, 290, 297, 299

SCHWARTNER

M. 213

Márton III, V-VI, VIII, 4

P. 248

SCHWARTZ Pál, diák 15, 49

SCHWARTZENTHALER Kristóf 14

SCHWARZ

Balázs 15

György 329, 338, 341-342, 347

SCHWARZ János 163, 374

SCHWARZ Péter 79, 211

Schwarzenbach (helység ?) 267

SCHWARZENBACH János 302

SCHWARZENBERG miniszter 481, 490, 502

SCHWA:GER János 360, 363, 375

SCHWENDI Lázár 119

SCHWENDTNER János 170

SCHWICHER, J. 4

Scrabantia = Sopron (passim)

SCRIBA György 247

Sebestyén pap 54-55

SEELMANN

Keresztély 363, 375, 401, 403

Péter Tivadar 467

Segesvár 44

Segnia ld. Zeng

SEIDEL János 142

Selmechánya 141

SEMLYÉN Simon 111-112, 114, 126

SEMPRONIUS (római hadvezér) 508

Sempte 21, 128, 150

SENNYEI

Gáspár 262, 265-268, 276, 280

István 193, 280-281, 321

Krisztina 323

Pongrácz 280

Separatus 61

SEPSI LACZKÓ Máté 258

Sérc 287

SERPILIUS

Ágoston 404

György 386

János IV, 385, 386, 396, 410, 421, 429-430, 438, 456, 464, 479,
482, 484-487, 489-497, 499-500, 502-507

Keresztély 386

Sámuel 386

SERPILIUS QUENDEL Lőrinc 386
SERVATIUS plébános 10, 30-31
SEUBITZ Péter 146
SEUS Hilarius 248
Severinus napja (okt. 23.) 44
SEYFRIED, városi jegyző 31
 András 402
 Mihály 372
 Mihályné, özv. ld. PRUNNER Zsófia
SIBENBÜRGER Domokos 96
SIBERIUS János 246
SIEBENEICHER Jeremiás 295
Siena 119, 204
SIGHART Márton 233
SIMAHÁZI Tamás 287, 296, 360
SINAY Miklós VII
SINELLI Imre 495-496
SIRZINGER Márk 367
SIXTUS pápa
 IV. 9
 V. 125
SKALIG Simeon 19
SKODLOVINUS Tamás 297
SKULTETI, Severinus, bártfai lelkész 150, 201
Slavata 258
Sodalitas Litteraria Danubiana (Szövetség) 206
SOLICH János 134
SOLMS grófné 251
SOLNER Jakab 309
SOMBORY Gergely 91
Somfalva 357, 402, 435, 485
Somorja 121, 193, 260
SONNLEITNER Ádám 429
Sopron m. 265, 269, 287, 349, 384
soproni
 béke 6
 diákok külföldön 14

SOPRONI Péter 14

Sopronkeresztúr 157-158

Sopronlövő 3

Sorhonne (Szegedi Gergely kapcsán) 44

SOHWITSCH tanácsos 396, 404

Ábrahám 396, 429-430, 438, 454, 470, 472-474, 484, 496-498

Kristóf 105, 353, 360, 377, 399, 402, 408-411, 415, 419, 421,

441, 443, 448, 450, 452, 456-457, 462, 464, 466-467, 469-470

Kristófné ld. FÖGGELER Maria Borbála

Simon 286, 340

Simonné ld. KODRITZ Terézia

Strassburg 219, 295, 364

SÖNTÉS Benedek 128

SPA:DT János 298

SPANGL Máté, M. 207

SPANRING Kristóf 170

Spanyolország 34

SPA:T, Tamás 144-145

speculatores 3

SPECKNER János 388

SPEIDEL-cs. 286

SPERATIUS Pál 37-38

SPILLINGER

plébános 210

Farkas 94, 118-119, 121-123, 127, 129, 134, 154, 156-157,

162-163, 166-170, 199

SPINOLA Gyula 405, 407

SPITTLER V

SPREITZER Elek Lénárd 190

STADTGRAF (személy ?) 301

STANTHUBER Mátyás 140

STAFFINGEN Ádám 163

STAHREUBERG Gáspár 286, 482

STATNER

Ágnes 363

Lipót 75

Stájerország 310, 339, 403

STAMPS katona 63

STANSITH Gergely, Horváth ld. HORVÁTH STANSITH Gergely

STANZER Lukács diák 15

STARK

Daniel 286

Fülöp 286

Károly 286

M. 286

STANDLIN (író, Archiv für Kirchengesch.) V

STEGER

Mihály 402, 404, 453

Pál 105, 467

STEGERSBACHER (Kramer ellen valló) 53

STEIDELMAYER Kristóf 295, 300

Steier 124

STEIGER János 346

Stein 209, 302

STEIN Károly 462

STEINBERGER-ház 218

STEINRÜHLEN Menyhért 436

STEINER

-szőlő 391

Ábrahám kisfiú 218

Ábrahámné, ház 488

Jakab 218, 228, 246, 262, 265, 287, 300, 330, 338, 355, 403

János 124, 135-137, 155, 163

STENTSCH Orsolya 417

STERTZTUS Tamás 404

STESSEL, J. 4

STETTER András 49

Steyer 144, 207

STICHINGER György 236

STIEBER Joakim 181

STIGELY Benedek 365

STOCKINGER

Gábor 315

János András 436

Orsolya 331

STORCH János 404

STORNO

.ház 6, 85, 195

Ferenc VIII, 290

STOSTIUS Dániel 302

Strassburg 502

Strockerau 83

STRÖBELE János 328, 332

Studentbund (szövetség) 204-206

STURM

István 146, 202

János 143

STÜRZER Mátyás 384, 403

STYBER Joakim 189

Styria 5

SUMEREKER Mihály 311

SUNTICH Gáspár 146

SUPRIN = Sopron

SUTORTS

Antal 431

Márton 308

György 467

SUTTINGER

(látképe) 394

Dániel 508

Sümege 265

SÜNTHLICH (tanú Kristófnál) 49

SÜSSMILCH Bertalan 146

svájci szerzetes 67

Svédország 472

SYLVESTER János 15, 26, 68, 71, 143

SZABÓ

József VIII

Károly 218, 226, 231-232, 243, 247-248, 274-275, 278, 281-282,
294-296, 310, 323, 330, 334-335, 343, 352, 357-358, 360, 363-364,
369-371, 374-375, 398-404, 408-409, 415, 420, 426, 437, 446, 449,
488-489, 491-493, 505, 508

SZABÓ (folyt.)

Pál, TÓTH ld. TÓTH SZABÓ Pál

Tamás 158-159

SZÁDECZKY Lajos 15

SZÁKI János 490

Szakolcza 127

Szakony 224, 240, 365, 383, 400-401, 414

zsinat 378

SZALAHÁZI Tamás 72

SZALATAY 100

Szalatna 384

SZALAY ld. SALATHEUS ? 109

Gábor 147, 334

L. 383

László 20, 262-271, 273, 280

Pál 481

SZALKAI László 58-59

Szalonnok 269

SZANISZLÓ Károly 321

SZÁNTAI István 44

SZÁNTÓ András 409

Szany 307

SZAPÁRI

keresztes pap 50

Miklós ld. SABARI Miklós

Szárazvám 287

Szarvknő 22, 72-73, 287, 291, 307

Szászország 301-302, 387

Szatmár 494, 502

SZÉCHENYI György püspök 380, 421, 424-428, 431-437, 441, 447, 459,
473, 480, 482-483, 486, 491, 506-507

SZÉCHY

-cs. 286

György 262, 270

K. 383

Péter 421, 464

Tamásné, özv. 269

SZÉCSI Dénes, prímás 5

Szeged 85

SZEGEDI

Gergely 43-44, 56-57

Máté 150, 201

SZEGEDY Ferenc 239

székelyek 4

SZEKÉR Mátyás 226, 242-243

Székesfehérvár 13, 53, 62, 445

SZELEPCSÉNYI György 239, 350, 379-380, 390, 392, 395, 419, 421-422,
424, 426-427, 431, 437, 441, 461, 481, 485-486, 489, 491, 500-501

Széleskút 266-267, 287

SZÉLESSY Ádám 484

SZEMERE Pál 277

Szencz 384, 401

SZENCZI FEKETE István 403, 414-415, 421, 464, 482-483

SZENCZI MOLNÁR Albert 399

Szent Farkas-egyesület 81

Szent Gergely ld. Gergely, Szent

Szent Ilona 253

Szent István ld. ISTVÁN, Szent, I., m. kir.

Szent Margit 287

SZENTANDRÁSI MONTHOR Magdolna 85

SZENTBERTALANI Menyhért, követ 208, 216, 223, 226, 262, 273, 287

Szentgotthárd 285, 419

Szentgrót 194

Szentgyörgy 115, 186, 285, 434, 485

SZENTGYÖRGYI Ferenc 232

Szentilona 248

Szentmárton 287

SZENTTAMÁSI Máté 341

Szepes 181

Szepesség 217, 386

Szepesváralja 364

SZEPESSY Pál 383

Széplak 22, 193, 280, 334

SZEPST János 271

SZERDAHELYI DERSFFY Ferenc ld. DERSFFY Ferenc

SZEREMLYÉNT

János 109

Mihály 109

Tamás 109

szerzetes rendek

Ágoston rendiek 13

bencések 25

ferencesek 31, 74-75

johanniták III, 4-5, 12-13, 47, 64, 72

pálosok 31

SZIGETHI FRANKOVITH Gergely IV, 147-149, 203

SZIGETHY Dániel 472

Szigetvár 9, 109

menekültek 9

SZILÁGYI Sándor 4, 193, 258-264, 267-271, 284, 320, 353, 381, 491

Szilézia 7, 115, 134, 330, 373, 401, 416, 418, 431

Szilvagy 432

SZILY Pál 474

SZIRMAY

követ 496

István 485

Sziszek (Siscia, Zágráb m.) 371

SZKHÁROST HORVÁTH András 28

SZLUNI FRANGEPÁN Anna 97

SZOBICS uram 421

SZOLIMÁN 64-65

Szombathely 100, 118, 126, 131, 188, 194, 199, 215, 222, 265, 268, 321, 347, 354, 395

zsinat ld. zsinat, Szombathely

Szopor 392

SZOVITSCH Ábrahám 453

SZTÁRAY Mihály 28, 111-113, 126-127, 207

SZUHAY István 178

T

TARRER Virda 50-51

TAKÁTS Sándor 7, 116, 193, 323, 382

TALIÁN István 504, 506

TALIN (Illésy I.) 380

TALLIÁN

ld. TALIÁN István

István 461, 474, 479

TALLYÁN Péter 430

Tamás

beneficiátus 76-77

tisztelendő 50-51

TAMISCH (Thamisch ?) városhíró 182-183

Márton 404

TAR Mihály 506

Tarcsa 421

TÁRKÁNY István 398-399

TARNÓCZI

püspök 432

István 394

Márton 411, 415

Mátyás 350

TARRÓDY Mátyás 267

TASCHNER

Farkas 49

János 499

Tata 115, 150

tatárjárás 4

TATAY Ferenc 463

TAUBER Gáspár 38

TELEGDI Miklós 137-138, 159-161

TELEGDY János 279

TELEKESI Gábor 308

TELEKESY István 239

TELEKI J. 5

Telepontana ld. Rábahídvég

TERENTIANUS jezsuita (írói álnév) 143, 359

testvéregyesületek 15

TÉTÉNYI KÖVI Dániel 303

TEITZEL János, barát 33

TEUFEL

Erasmus 114

Kristóf 73, 111, 114, 121

Tamás 208

TEXTORIS

György 361

Györgyné ld. LETHENYEI Zsuzsanna

THAMISCH

Márton 220, 226

Mihály 218

THAMM István VIII

THARRÓDY Péter, Zechöli ld. ZECHÖLI THARRÓDY Péter

THIRRING

-cs. 344

G. 267

THOMAS Illés 415

THONRA:DL-cs. 387

Thorn 360

THÖKÖLY

Éva 444

Imre 384, 403, 444, 480-481, 489-490, 494, 499, 502

István 384

THURN gróf 258-260

THURÓCZY 24

THURY

Benedek 209

Etele 421, 441

THURZÓ 176

Borbála 334

György 192, 229-230, 247, 255

Imre 262, 264-265, 267-268, 271-273

Szaniszló 260, 277-278, 287

Tiefenweg 499

TIEFTRUNK

Daniel 401, 411, 446

Dánielné ld. FAUT Anna Magdolna

TIEFTRINK (folyt.)

Konrád Gottfried 401

Konrád Gottfriedné ld. ARTNER Anna Krisztina

Konrád Lipót 401

TIEFTRUNKNÉ ld. ZUANA Veronika

TILLY hadvezér (misszionárius) 204, 286

Tinnin 178

Tiszolci 24

TITIUS David 415, 431

Tokaj 280

TOLDY Ferenc 400

Tollet 69

Tolna 127

m. 111

TOMEK Ö. (író, Tört. helyek S.-ban) 208

TORHOFF Tamás 8

TORKOS Jakab IV, 485

Tornafalu 115

TORMÁSSY Péter 433-434, 436

TORMÁSY Péter 455-456

Torna 422

TÓTH

Béla 381

Ferenc VII

TOTH SZABÓ Pál 15

TÖLT L János 158, 159, 163, 167, 169, 290

TÖPLER K. 3

TÖRÖK Ambrus 23

TÖRÖK

István, Enyingi ld. ENYINGI TÖRÖK István

—J. 20

Történelmi Társulat 3

TRACKL

káplán 182

Mihály 9

Transcius-társaság VIII

TRASKÓ Dávid 152

Trautmannsdorf 115, 215

TRAUTMANNSDORF

-cs. 286, 387

osztrák főnemes IV

ezredes (Bécs) 194-196

Anna Mária 327, 371

Miksa 327

TRAUTSOHN Pál 136-137

TRAXEL Bertalan 162-163

TREBITZ K. 445

Trencsén 169, 384, 494

TREPPÉL Lőrinc 350

TREUSEL

Mihály 163, 178, 193, 226

Zakariás 429

Trident 230

zsinat 125-126, 135

TROGMAYER szűcsmester 244

TROST

Gáspár 445

Henrik 408, 414, 445

Henrikné ld. LENTZER Regina

Imre 445

Maria 445

TROTZENDORF tanár 143

TROYSEL Zakariás 436

TRÖPPEL Lőrinc 397

TRÖSTER János 404

TSCHANY Hanns ld. CSÁNYI János

TSCHIRNER, író (Archiv f. Kirchengesch.) V

TULLINGER David 124

Turóc 125, 169-170, 274

Tübingen 72, 143, 226, 245, 295, 301, 335, 337, 384, 403-404, 467

TÜRK

-ház 398

János 185, 473-474

László 397

TÜRS Vilmos 5
TZINCK János 15

U

UEBERMANN lelkész 301

Ujhely 92, 192, 196

Ujkér 112

UJLAKY Bálint 71-77, 80-81, 83, 88

ULÁSZLÓ

király 355

II. 6, 26, 486

ulmi szerzetes, pápás mise ellen prédikáló 67

ULRIK János, Saxo ld. SAXO ULRİK János

UNGAR Ferenc, diák 15

UNGER

gombkötő 10

tanácsos 234

György 467

Joachim 259, 299, 301, 357, 420

Márton 147

Mátyás 333

Mihály 226, 362, 400-401, 403, 446, 505

UNVERZAGT Farkas 177, 184, 207

URHAINCZ Dávid 171

URMANNSFELDER Lőrinc 146

V

Vác 178, 232, 268, 279, 281, 307, 390

VADOSFALVI Dávid 97

VAESEL pap (Bécs) 38

VÁGHY György 147

Vágvölgy 499

valdensek (ellenzéki felekezet) 19-20

VALLA Lukács 297, 363, 367, 374

Várad (Losi Imre püspök) 279

VÁRDAY Pál prímás 75

VARGA

L. 259

Márton 344

Vas m. 4, 74, 158, 169, 172, 178, 265, 378, 384, 423

Varsád 401

Vasvár 9, 73, 220, 239, 328, 331, 342, 354, 395, 433, 436-437, 455

VASVÁRI György 340, 355

VÉGVÁRI János 127

vegyesházi királyok 5

Velence 100, 202, 206, 277

VELICS László 258, 311, 324

VELIKEI Márk 77, 79-80

Vencel kántor 146

Veperd 94, 147, 250, 357, 363, 416

VERESMARTI Mihály (Ipolyi) 281, 322

VERESS E. (Endre ? Básta levelei) 195

VERGILIUS 26, 490

Veszprém 178, 223, 265, 279, 281, 485, 504

káptalan 75

zsinat ld. zsinat, Veszprém

VIREGIUS

János 446

Jánosné ld. FISCHER Zsuzsanna

VICZAY

-ház 277, 487

nagyságos asszony 349

György 147

VIDA (horvát) 63

VIENNENSIS FOCHTER Farkas ld. FOCHTER Farkas

Villa Luer 4

Villa Sumprun = Sopron

Villach 82

VILLANUS János, Hofer ld. HOFER VILLANUS János

VILLANUS HOFER Kristóf 181-182

VILMOS, választófejedelem 321

Vimpác 387

VINCENTIUS Péter 149

- VIOLA Martin 152
- VINKOVICH
- püspök 338
- Benedek 284
- Vis 182
- VITÁL
- András 430
- János 430
- VITELLESKO Mutius 308, 347
- VITÉZ János 2
- VITNYÉDY ld. MITTNYÉDY
- VITRIARIUS János 121
- VLASICS János 331
- VOGEL János 315
- VOLGARTH gróf ld. VOLKRA
- VOLKRA gróf 479, 496
- Vöklabruck 357
- VÖLKERNÉ, özv. PAUER Márta ld. PAUER Márta
- VÖRÖS Mátyás, Nyéki ld. NYÉKI VÖRÖS Mátyás
- Vrána 12
- Vulkapordány 197, 293
- WACHSMANN György 429-430, 479
- WAGENTROTZ
- David 375
- Davidné 375
- WAGNER
- tanácsos 234
- Balázs 369
- Jakab 226
- WALDAU G. 386
- Wallenkirchen 286
- WALLENSTEIN
- ezredes 264
- misszionárius 286
- Miksa 496
- Wallern 207
- WALTER Pál 404

Waltersdorf 90

WALTHER Ádám 183

Wandorf 6

WANDORFFER Farkas 49

WARGA L. 19, 272, 422

WARKOWEIL

György 468

K. 375

Wartburg 260

WATHAY Ferenc 143

WATZLER János 254

WEBER S. 15

Weiden (Weidensis, Variscus) 300

WEIDENHOFER János Dibuch (csizmadia) 457

WEINBERGER

-alapítvány 468

polgár 312

Márton 210

Zakariás 416

WEINSTEIN Sámuel 190

WEISER író 258

WEISS György Kristóf 467

WELS Ulrik Viktorné ld. ROTTAL Eszter Erzsébet

WEISSPRIACH Zsigmond 6

WEISZ Gáspár 146

WEISZPRIACH János 69, 72-75, 114

WELTZ

-cs. 387

Ferenc 403

Szidonia 403

WELZ-cs. 286

WENZEL Samuel 404

WERDENBERG, osztrák kancellár 310

WESSELÉNYI

-összeeszkívés 419-421, 423, 427

Ferenc nádor 334, 380, 383, 390, 395-396, 419-42

Miklós 380

Westphalia 363

héke 320, 327

WETZER Farkas 50

WEYTEN Orbán 14, 28

WEYTRACHER Konrád 21-23

WIESNER János 209

WIGLER Bálint 297

WILFINGER 219

WILPENHOFFER Kristóf 318

WIMPFHAMMER János Henrik, Esthonn 182-184, 188

WINDISCHGRA:TZ

-cs. 286, 387

Gottlieb 453

WINKLER

András 294-296, 298, 301-302

János 360, 364

Kristóf 360, 376, 408

Tamás 149

WINTER Mátyás 398

WIPPRECHT Anna 402

WIRFFEL György 119

WIRSINGER Sámuel 364

WIRTH Mihály 71, 90, 93, 95, 100, 202

WISLICENUS Miklós 403

Wittenberg 62, 71, 90-91, 95, 97, 102, 106, 143, 145, 149-150, 177,
189, 190, 202, 235, 248, 250, 281, 296, 299-300, 335, 357-358,
362-364, 373-375, 398-401, 404-405, 415, 437, 467
szerzetes ld. LUTHER, Martin

WITTNYÉDY

-ház 418, 438-439, 464, 472-473

Erzsébet 420

Ferenc 390-391, 423-424, 431

István IV, 269, 272, 323, 325-326, 333-334, 336, 338, 340,
347-348, 350-353, 355, 365-366, 373, 377, 381-384, 390, 397-400,
404, 410, 415-416, 418-421, 439, 491, 498

Istvánné ld. RADEL Zsuzsanna

János 404, 420, 426

WITTNYÉDY (folyt.)

Jánosné ld. POCH Rebeka

Pál 404, 420, 484, 491

Pálné (Unger lány) 420

Zsigmond 420

WOGATHICS András 19

WOHLMUTH János 429

WOLF

zsídó (1422) 16

Henrikné (temetése) 448

Kristóf 186, 188

Máté 96, 147

WOLLEB György 304

WOLWEBER Henrik 366, 368

WOLZOG Pál postamester 82

WOLZOGEN János 295

WOPPPINGEN-ezred 433-434

Worms 41

WULCZKO (Watzlo Wultschgo) 23

WULTSCHGO, Watzlo ld. WULCZKO

WURMBRAND

-cs. 387

János Ehrenreich 470

János Eustachius 470

WURZINGER festő 260

Württemberg 72, 278, 285-286, 337, 384, 403

Würzburg 207

Z

ZABÁN Izsák 384

Zágráb 125, 130, 225, 235, 279, 284, 336, 382

Zala m. 265, 311, 504

Zalavár 308

Zaneck ld. Mosonszolnok

Zanek 149

ZÁVONDSZKY János 231

ZAY András 485, 488

ZAYIC János 235

Zboro 453

ZECHŐLI THARRÓDY Péter 85

ZEHNER uram 183

ZEILLNER János 146

ZEITVOGEL Gáspár 122-123, 140, 202

Zemplén m. 271

Zeng 508

ZETSCHKER-cs. 286

ZEUCH Benedek 75

ZEUSS ezredes 432, 434-436

ZICHY 272

-cs. 423

koronaőr 501

Antal 423, 458, 460-461

Benedek 423

György 452, 454, 457-461

György László 423-424, 430, 435, 438, 444

István 381, 390, 423

Zsignond 423

ZIEGEN-cs. 40

ZIEROTIN 321

ZIMMERMANN lelkész (Gönc) 175

Kristóf ? 300

ZINZENDORF

-cs. 387

Ágoston Joakim 387

Anna Mária 387

Carl 387

Dorottya Renata 387

György Lajos 387

Hannibál IV, 115

Katalin 358

Kristóf Viktor 387

Maria Maximiliana 387

Miklós 387

Miksa Erasmus 387

ZINZENDORF (folyt.)

Miksa Erasmusné ld. DITRICHSTEIN Anna

Rudolf 387

Zsuzsanna 387

ZIPPELIUS orvos 246

ZNETMAN Benedek, diák 15

ZOÁN-cs. 335

ZOANA

-cs. 335

János 335

Menyhért 335

Péter 172, 190, 327, 335

Péter Menyhért 295

ZOÁTI Péter 331

ZOBEL szűcs 227

ZOLNAY Ferenc 395

Zolyom 494

ZOMOR János, Pókatelki ld. PÓKATELKI ZOMOR János

ZORN György 175

Zoványfalu 6

Zöllig 301

ZRINYI 230, 272

-cs. 88, 286

-levelek 9

Ádám 323

György 157, 179, 194

Kata 169

Miklós 380, 382-383, 390, 419, 421, 423, 425

Miklós, csáktornyai 192, 265, 309, 329-330, 336, 351

Miklós, szigetvári hős 35, 109

Miklós, ifj. 194

Péter 323, 353

zsidók

kiűzése S-ból 1528 65

menekültek (csehek) 25

Sopronban 16, 29, 41, 46

zsidóüldözések, középkor 16

ZSIGMOND 73

Király 5, 13, 16, 20-21, 24, 85, 185

Zsigmond zsidó anyja, Sára (kikeresztelkedett) 16

ZSIGMONDI István 314

ZSILINSZKY Mihály 223, 230, 238, 259, 265, 284, 320, 338, 341, 346-347, 381, 383, 386, 392, 422-423, 481-482, 485-486, 489-491, 493, 497, 499, 502-504

zsinat

Acsád 411

Bázel 21

Bük 410

Csepreg 295

Ivan 252

Konstanz 18, 20-21

Locsmánd 377

Meszlen 376

Nyitra 28

magyar 28

Szakony 378

Szombathely 126, 134-135, 155

Trident 125-126, 135

Veszprém 28

Zsolna 252

Zsófia komorna (Herberstein úrhölgyeké) 377

Zsolna, zsinat ld. zsinat, Zsolna

ZUANA

-cs. ld. ZOANA-cs.

Balf 416

György 335, 342

György Kristóf 436, 467

György Kristóf Menyhért 467

János 287

János Menyhért 310, 335

János Vilmos Menyhért 404

Kristóf 335, 353, 377

Kristóf Menyhért 330, 375

Menyhért 311

ZUANA (folyt.)

Menyhért György 310

Pál Jakab Menyhért 363

Péter IV, 287, 310, 312, 338, 402

Péter Menyhért 363

Veronika 363

ZÜGEN

-cs. ld. ZIEGEN-cs.

Mátyás 368

Mátyásné, özv. ld. MAGDOLF Mátyásné (Borbála)

ZVONARICH

Mihály 189

György 362

Imre 269

István 361-362

Mihály 190, 209

ÁRA 12 KORONA.